МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 44
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – *доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – *доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Вереш М. Т. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гвоздяк О. М. – *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голик С. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ґжесяк Ян – *д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща*

Девіцька А. І. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Добровольська О. Я. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет*

Мафтин Н. В. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Павлак Мірослав – *д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школи в Коніні, Конін, Польща*

Печарський А. Я. – *доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка*

Попович Н. М. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Рогач Л. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Томенчук М. В. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Фабіан М. П. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чендей Н. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чик Д. Ч. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка*

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 15 від 29.12.2025 року.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04729.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, e-mail: official@uzhnu.edu.ua, тел. +38(0312) 61-33-21)

Періодичність: шість разів на рік

Мови видання: українська, англійська, польська, словацька, угорська.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

Максименко О.В. УКРАЇНСЬКА ЖЕСТОВА МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ БЕЗБАР'ЄРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ……9

Овсейчик С.В. АКТУАЛІЗАЦІЯ «РЕПРЕСОВАНИХ» УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНІВ (НА МАТЕРІАЛІ «СЛОВНИКА ЧУЖОМОВНИХ СЛІВ І ТЕРМІНІВ» ПАВЛА ШТЕПИ)……14

Путрашик В.І. КУКУРУДЗА, ТИНҐИРИЦЯ, МЕЛАЙ: СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ НАЗВ ZEA MAYS L. У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ПРЕСІ……19

Соловій У.В., Ковальчук М.П. ОЦІННО-ОБРАЗНІ НОМІНАЦІЇ В НОВЕЛАХ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА……25

Юлдашева Л.П., Кобиліна Ю.М., Петренко М.В. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВОЄННОГО ПІСЕННОГО ДИСКУРСУ……32

Юрійчук Н.Д., Савенко Л.П. ІНШОМОВНІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК НАСЛІДОК ПРОЦЕСУ ВЗАЄМОДІЇ МОВ……41

Ялова О.В. АНАЛІЗ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДОСЛІДЖЕНЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОВНИХ ВІДНОСИН І ФОРМУВАННЯ ЇЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ……45

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Каленченко О.О. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ЛЕКСИКИ ДЛЯ ГАЛУЗІ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ……50

Kulchytska O.V. ANALYSIS OF PEJORATIVE VOCABULARY IN THE NOVEL SOPFIE'S WORLD BY JOSTEIN GAARDER……56

Lazutkina Yu.A. COGNITIVE LINGUISTICS AND MULTIMODAL COGNITIVE SCENARIOS IN VOCABULARY ACQUISITION PROCESSES OF ESP STUDENTS……61

Мартинів О.М., Міхіденко К.О. ТИПОЛОГІЧНА ГІБРИДНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ В АМЕРИКАНСЬКИХ ІНАВГУРАЦІЙНИХ ПРОМОВАХ……65

Marushchak N.A. EXPLORING POE'S IDIOLECT: A LINGUISTIC STUDY OF GRAMMATICAL PREFERENCES……70

Матвіяс О.В., М'ягкота І.В., Гудима Г.Б. ІВАН МАТВІЯС ПРО ГОВОРИ І ГОВІРКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ……76

Matkovska M.V., Nykytyuk S.I. STRATEGIES AND TACTICS OF ENGLISH COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL AND SOCIAL INTERACTION……82

Махоніна Н.Г., Шарко А.А. ПЕРЕКЛАД АНГЛІЦИЗМІВ У НІМЕЦЬКОМУ БІЗНЕС-ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ……87

Птуха В. А. СТРУКТУРНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ВАРІАТИВНОСТІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ……93

Салюк Б.А., Баран У.С., Полуляхов А.С. ЛАТИНСЬКІ АБРЕВІАТУРИ В АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ……99

Сорокіна М.Є. МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ……105

Станко Д.В., Рогач Л.В. ФАНФІКШН ЯК РІЗНОВИД ЦИФРОВОГО ДИСКУРСУ……111

Столярова А.А. АНГЛОМОВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ГРЕЦІЇ……116

Томчаковський О.Г. ВІДЕОЛЕКЦІЯ ЯК ПОЛІКОДОВИЙ ОСВІТНІЙ ТЕКСТ: СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ……122

РОЗДІЛ 3
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Мовчан Б.В., Мелень С.П. СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ У СИНХРОННОМУ ПЕРЕКЛАДІ……127

Онучак Л.В., Руженська Т.М. СИНТЕЗ МОВНОЇ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ ПІДГОТОВКИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ……134

Петров О.О., Губич П.В., Антонишин В.І. СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ПЕРЕКЛАД ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ АВІАЦІЙНОЇ ТЕХНІКИ ТА БЕЗПІЛОТНИХ СИСТЕМ……139

Скрильник С.В. ІНДЕКС ЛІНГВОКОГНІТИВНОЇ ЕКОНОМІЇ В СИНХРОННОМУ ПЕРЕКЛАДІ……145

Третяк Ю.Ю., Стуліна Є.В., Тарасюк І.В. ФОРМУВАННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ФІЛОЛОГІВ-РОМАНІСТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНОМОВНИХ ПУТІВНИКІВ ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ)……153

Shopin P.Yu. STUDENT TRANSLATION COMPETITIONS AS A FORM OF INTERCULTURAL COMMUNICATION……159

Штурба А.О., Бахов І.С., Іжко Є.С. СЕМІОТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ МЕДІАТЕКСТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ……166

Янченко І.О. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ПЕРЕКЛАДУ АКТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА……170

РОЗДІЛ 4
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Біловус Л.І., Яблонська Н.М., Шиманська В.П. МІЖ ПОСТМОДЕРНОМ І ПОПУЛЯРНІСТЮ: ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА ДИНАМІКА МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ–ХХІ СТ.……178

Бойко О.В. ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗУ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ В РОМАНІ ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ «СТРАХ»……186

Бродюк Ю.М. АНТИВОЄННИЙ ПАФОС ОПОВІДАННЯ «ДАРИНКА З БРАТИКОМ» І. ВИРГАНА……192

Мельничук І.В. ВІРШІ НА КЛЕЙНОДИ КНЯЗІВ СВЯТОПОЛК-ЧЕТВЕРТИНСЬКИХ У КОНТЕКСТІ ЕМБЛЕМАТИЧНОЇ ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО……197

Печарський А.Я. ДВОВИМІРНА ДІАЛЕКТИКА ПСИХОАНАЛІЗУ В ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ……203

Проценко О.А. ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ ПОЕМИ-ХРОНІКИ В. СЕВЕРИНЮКА «УКРАЇНА КОЗАЦЬКА»……211

Стасик М.В., Стасик М.А. ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗІВ-СИМВОЛІВ У РОМАНІ БРАТІВ КАПРАНОВИХ «СПРАВА СИВОГО»……216

Filat T.V., Klymenko I.M. INNOVATION OF MILITARY THEME IN LITERARY-ARTISTIC DISCOURSE OF LINA KOSTENKO (CYCLE OF POEMS ”WAR PAINTS WATERCOLORS WITH BLOOD”)……223

Чолкан В.А. НАЦІОНАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН МАРІЇ ПРИЙМАЧЕНКО (НА МАТЕРІАЛІ ТРИЛОГІЇ Л. ЛИСЕНКО «СВІТОТВОРЕННЯ ВІД МАРІЇ»)……229

Шульська Н.М., Мартинюк М.І., Додатко З.Ю. КРЕАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ДИТЯЧОГО КНИГОВИДАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ МЕДІАКОНКУРЕНЦІЇ……237

РОЗДІЛ 5
ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Бежан О.А. ДИСКУРС КОНСЮМЕРИЗМУ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ США (Д. ДЕЛІЛЛО, ДЖ. ФРАНЗЕН)……243

Веремчук Е.О., Лешкевич І.І. КОМПОЗИЦІЙНІ МОДЕЛІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СВІТІВ В АНГЛОМОВНІЙ НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ……248

Давидюк Ю.Б., Левицька Н.В. МОТИВ ВТЕЧІ ВІД СВІТУ (DIE WELTFLUCHT) В РОМАНІ ҐЮНТЕРА ҐРАССА «БЛЯШАНИЙ БАРАБАН»……253

Дунєва О.І. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА ЯК ПОСТІРОНІЧНА ПЕРЕДУМОВА У КОНФЛІКТІ ПЕРСОНАЖІВ (У ЧАСОПРОСТОРІ РОМАНУ Д. МІТЧЕЛЛА «CLOUD ATLAS»)……**258**

Кушнір І.Б. СПАДКОЄМНІСТЬ І ВІДЧУЖЕННЯ: ПОДОРОЖ ДО ІДЕНТИЧНОСТІ БАТЬКА ТА СИНА У РОМАНІ «ОНІЧА» Ж. М. Г. ЛЕ КЛЕЗІО……**263**

РОЗДІЛ 6
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Голець О.Я., Павленко О.С. РИТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ПЕРЕХОДУ В КОРЕЙСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ НАРАТИВАХ: ШАМАНСЬКІ ТА БУДДІЙСЬКІ ІНІЦІАЦІЇ……**270**

Тютюнник О.М., Черниш Н.В. ФОЛЬКЛОРНІ ДОМІНАНТИ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО……**278**

CONTENTS

SECTION 1
UKRAINIAN LANGUAGE

Maksymenko O.V. UKRAINIAN SIGN LANGUAGE AS A MEANS OF BARRIER-FREE COMMUNICATION.....9

Ovseichyk S.V. THE ACTUALIZATION OF «REPRESSED» UKRAINIAN TERMS (BASED ON THE MATERIALS OF PAVLO SHTEPA'S "DICTIONARY OF FOREIGN WORDS AND TERMS").....14

Putrashyk V.I. KUKURUDZA, TYNGYRYTSIA, MELAI: STYLISTIC FUNCTIONS OF NAMES FOR ZEA MAYS L. IN THE TRANSCARPATHIAN PRESS.....19

Solovii U.V., Kovalchuk M.P. VALUING-FIGURATIVE NOMINATIONS IN THE SHORT STORIES OF VASYL STEFANYK.....25

Yuldasheva L.P., Kobylina Yu.M., Petrenko M.V. LEXICO-SEMANTIC ORGANIZATION OF WAR SONG DISCOURSE.....32

Yuriichuk N.D., Savenko L.P. FOREIGN LANGUAGE LEXICAL BORROWINGS AS A CONSEQUENCE OF THE PROCESS OF LANGUAGE INTERACTION.....41

Yalova O.V. ANALYSIS OF THE CONCEPTUAL PROVISIONS OF RESEARCH ON LANGUAGE POLICY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ENSURING LANGUAGE RELATIONS AND FORMING ITS CONSTITUTIONAL – LEGAL BASIS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....45

SECTION 2
GERMANIC LANGUAGES

Kalenchenko O.O. METHODOLOGY FOR STUDYING ENGLISH PROFESSIONAL VOCABULARY IN DIGITAL TECHNOLOGY.....50

Kulchytska O.V. ANALYSIS OF PEJORATIVE VOCABULARY IN THE NOVEL SOPFIE'S WORLD BY JOSTEIN GAARDER.....56

Lazutkina Yu.A. COGNITIVE LINGUISTICS AND MULTIMODAL COGNITIVE SCENARIOS IN VOCABULARY ACQUISITION PROCESSES OF ESP STUDENTS.....61

Martyniv O.M., Mikhidenko K.O. TYPOLOGICAL HYBRIDITY OF CONCEPTUAL METAPHOR IN AMERICAN INAUGURAL ADDRESSES.....65

Marushchak N.A. EXPLORING POE'S IDIOLECT: A LINGUISTIC STUDY OF GRAMMATICAL PREFERENCES.....70

Matviias O.V., Miahkota I.V., Hudyma H.B. IVAN MATVIIAS ON THE DIALECTS AND ACCENTS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE.....76

Matkovska M.V., Nykytyuk S.I. STRATEGIES AND TACTICS OF ENGLISH COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL AND SOCIAL INTERACTION.....82

Makhonina N.H., Sharko A.A. TRANSLATION OF ANGLICISMS IN GERMAN BUSINESS DISCOURSE INTO UKRAINIAN.....87

Ptukha V.A. STRUCTURAL AND PRAGMATIC ASPECTS OF THE VARIABILITY OF MODERN ENGLISH IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION.....93

Saliuk B.A., Baran U.S., Poluliakhov A.S. LATIN ABBREVIATIONS IN THE ACADEMIC DISCOURSE OF ENGLISH AND GERMAN.....99

Sorokina M.Ye. METHODS OF TEACHING ENGLISH IN TECHNICAL UNIVERSITIES.....105

Stanko D.V., Rohach L.V. FAN FICTION AS A TYPE OF DIGITAL DISCOURSE.....111

Stoliarova A.A. ENGLISH-LANGUAGE ENVIRONMENTAL DISCOURSE IN GREECE.....116

Tomchakovskyi O.H. VIDEO LECTURE AS A POLYCODE EDUCATIONAL TEXT: A STYLISTIC ANALYSIS.....122

SECTION 3
TRANSLATION STUDIES

Movchan B.V., Melen S.P. METHODS OF RENDERING TERMINOLOGY IN SIMULTANEOUS INTERPRETING 127

Onuchak L.V., Ruzhenska T.M. SYNTHESIS OF LINGUISTIC AND TRANSLATION STUDIES TRAINING IN HIGH SCHOOL 134

Petrov O.O., Hubych P.V., Antonyshyn V.I. STRUCTURE, SEMANTICS, AND TRANSLATION OF TERMS DENOTING MILITARY AVIATION EQUIPMENT AND UNMANNED SYSTEMS 139

Skrylnyk S.V. LINGUISTIC-COGNITIVE ECONOMY INDEX IN SIMULTANEOUS INTERPRETING 145

Tretiak Yu.Iu., Stulina Ye.V., Tarasiuk I.V. DEVELOPMENT OF TRANSLATION COMPETENCIES AMONG STUDENTS OF ROMANCE PHILOLOGY UNDER WARTIME CONDITIONS (BASED ON FRENCH TRANSLATION OF UKRAINIAN GUIDEBOOKS) 153

Shopin P.Yu. STUDENT TRANSLATION COMPETITIONS AS A FORM OF INTERCULTURAL COMMUNICATION 159

Shturba A.O., Bakhov I.S., Izhko Ye.S. SEMIOTIC ASPECTS OF TRANSLATION OF MEDIA TEXTS IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES 166

Yanchenko I.O. LINGUODIDACTIC ASPECTS OF INTERDISCIPLINARY TRAINING IN EU LEGAL TRANSLATION 170

SECTION 4
UKRAINIAN LITERATURE

Bilovus L.I., Yablonska N.M., Shymanska V.P. BETWEEN POST-MODERNISM AND POPULARITY: GENRE AND STYLE DYNAMICS IN MASS LITERATURE OF THE 20TH AND 21ST CENTURIES 178

Boiko O.V. FORMATION AND FUNCTIONING OF THE IMAGE OF THE TOTALITARIAN SYSTEM IN OLENA ZVYCHAYNA'S NOVEL «FEAR» 186

Brodiuk Yu.M. THE ANTI-WAR PATHOS OF THE SHORT STORY «DARYNIKA AND HER LITTLE BROTHER» BY IVAN VYRHAN 192

Melnychuk I.V. POEMS ABOUT PRINCES SVIATOPOLK-CHETVERTYNSKYS' KLEINODS IN THE CONTEXT OF THE EMBLEMATIC POETRY OF THE UKRAINIAN BAROQUE 197

Pecharskyi A.Ya. TWO-DIMENSIONAL DIALECTICS OF PSYCHOANALYSIS IN LITERARY AND ARTISTIC DISCOURSE: PROBLEMS AND PROSPECTS 203

Protsenko O.A. GENRE- AND STYLE-DOMINANTS OF V. SEVERYNIUK'S CHRONICLE POEM «UKRAINE LAND OF THE COSSACK» 211

Stasyk M.V., Stasyk M.A. THE FUNCTIONING OF SYMBOLIC IMAGES IN THE NOVEL «THE CASE OF SYVYI» BY THE KAPRANOV BROTHERS 216

Filat T.V., Klymenko I.M. INNOVATION OF MILITARY THEME IN LITERARY-ARTISTIC DISCOURSE OF LINA KOSTENKO (CYCLE OF POEMS "WAR PAINTS WATERCOLORS WITH BLOOD") 223

Cholkan V.A. THE NATIONAL PHENOMENON OF MARIA PRYIMACHENKO (BASED ON L. LYSENKO'S TRILOGY "WORLD-CREATION BY MARIA") 229

Shulska N.M., Martyniuk M.I., Dodatko Z.Yu. CREATIVE STRATEGIES OF CHILDREN'S BOOK PUBLISHING IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MEDIA COMPETITION 237

SECTION 5
LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Bezhan O.A. THE DISCOURSE OF CONSUMERISM IN CONTEMPORARY US LITERATURE (D. DELILO, J. FRANZEN) 243

Veremchuk E.O., Leshkevych I.I. COMPOSITIONAL MODELS OF REPRESENTATION OF ALTERNATIVE WORLDS IN ENGLISH-LANGUAGE SCIENCE FICTION 248

Davydiuk Yu.B., Levytska N.V. THE MOTIF OF ESCAPE FROM THE WORLD (DIE WELTFLUCHT) IN GUNTER GRASS'S NOVEL «THE TIN DRUM»..... **253**

Dunieva O.I. INTERPRETATION OF ARTWORKS AS A POST-IRONIC OBSTACLE IN THE CONFLICT BETWEEN CHARACTERS (ACROSS TIMESPACE OF D. MITCHELL'S NOVEL «CLOUD ATLAS»)..... **258**

Kushnir I.B. INHERITANCE AND ALIENATION: A JOURNEY TO FATHER'S AND SON' IDENTITY IN J. M. G. LE CLÉZIO'S NOVEL «ONITSHA»..... **263**

SECTION 6
FOLKLORISTICS

Holets O.Ya., Pavlenko O.S. RITUAL MODELS OF TRANSITION IN KOREAN FOLKLORIC NARRATIVES: SHAMANIC AND BUDDHIST INITIATIONS..... **270**

Tiutiunnyk O.M., Chernysh N.V. FOLKLORE DOMINANTS IN THE INTELLECTUAL DISCOURSE OF YURI YANOVSKY..... **278**

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81-11
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.1

УКРАЇНСЬКА ЖЕСТОВА МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ БЕЗБАР'ЄРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

UKRAINIAN SIGN LANGUAGE AS A MEANS OF BARRIER-FREE COMMUNICATION

Максименко О.В.,
orcid.org/0009-0004-5711-6247
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри ділової української та іноземних мов
Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

У статті йдеться про створення безбар'єрного середовища в українському суспільстві як одного з найважливіших завдань сучасної державної політики. Безбар'єрний простір визначено як безперешкодне середовище проживання, в якому забезпечуються рівні можливості, права людини, рівний доступ до ресурсів та гарантії отримання допомоги. Окреслено, що в межах стратегії створення інклюзивного суспільства безбар'єрна мова є способом подолання мовних проявів дискримінації та стереотипних уявлень. Наголошено, що в Україні створюється інклюзивний простір для забезпечення прав, доступу до державних послуг та участі в суспільному житті для всіх категорій населення. Визначено бар'єри, з якими громадяни зіштовхуються під час реалізації своїх прав у суспільному житті. Зазначено, що складником успішної комунікації є передусім комфорт у спілкуванні з людиною. Метою статті є дослідження складників безбар'єрної лексики, аналіз нормативно-правової бази інклюзивної комунікації та використання жестової мови як інструменту безбар'єрного спілкування. Наголошено, що українська жестова мова визнана повноцінною природною мовою з власною граматикою, лексикою та культурними кодами, і є не лише допоміжним засобом комунікації. Виявлено шляхи створення безбар'єрного мовного середовища через використання жестової мови як інструменту інклюзивної комунікації. Тому важливим напрямом діяльності є впровадження жестової мови в медичні, психологічні та соціальні програми реабілітації ветеранів війни, членів їхніх сімей та осіб, які втратили слух внаслідок бойових дій або психологічної травми. У статті зазначено, що в Україні нормативно-правова база регулює права осіб з порушеннями слуху та забезпечує вільний розвиток і використання української жестової мови.

Ключові слова: безбар'єрність, комунікація, українська жестова мова, мовне середовище, нормативно-правова база.

The article discusses the creation of a barrier-free environment in Ukrainian society as one of the most important tasks of modern state policy. A barrier-free space is defined as an unobstructed living environment that provides equal opportunities, human rights, equal access to resources, and guarantees of assistance. It is outlined that, within the strategy of creating an inclusive society, barrier-free language is a way to overcome linguistic manifestations of discrimination and stereotypical perceptions. It is emphasized that Ukraine is creating an inclusive space to ensure rights, access to public services, and participation in public life for all categories of the population. The barriers that citizens face in exercising their rights in public life are identified. It is noted that a component of successful communication is, first and foremost, comfort in communicating with people. The purpose of the article is to study the components of barrier-free vocabulary, analyze the regulatory framework for inclusive communication, and examine the use of sign language as a tool for barrier-free communication. It is emphasized that Ukrainian sign language is recognized as a full-fledged natural language with its own grammar, vocabulary, and cultural codes, and is not merely an auxiliary means of communication. Ways to create a barrier-free language environment through the use of sign language as a tool for inclusive communication are identified. Therefore, an important area of activity is the introduction of sign language into medical, psychological, and social rehabilitation programs for war veterans, their family members, and people who have lost their hearing as a result of combat or psychological trauma. The article notes that in Ukraine, the regulatory framework regulates the rights of people with hearing impairments and ensures the free development and use of Ukrainian sign language.

Key words: accessibility, communication, Ukrainian sign language, language environment, regulatory framework.

Постановка проблеми. Важливим інструментом соціальної підтримки ветеранів, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, дітей з травматичним досвідом, є безбар'єрна комунікація. Складником безбар'єрної комунікації є забезпечення толерантного та доступного мовного простору, у центрі якого передусім має бути людина, без упереджень, стереотипів і дискримінації. Актуальність дослідження зумовлена потребою реалізації цілісної системи підходів

до забезпечення безбар'єрної комунікації в усіх сферах життя, створення безбар'єрного мовного середовища в умовах воєнного стану, аналізу мовного складника як одного із засобів лінгвального впливу на особистість, визначення чинників безбар'єрного впливу, головною метою яких є створення доступних каналів для спілкування та розуміння в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти безбар'єрного простору досліджені в працях таких науковців, як О. Бабич, Л. Байда, Г. Васильєва, О. Волгіна, О. Іванова, О. Красюкова-Еннс, В. Любарець та інші. Науковці зосереджують увагу на аналізі термінології, яка охоплює дискурс безбар'єрної комунікації. Проблеми та перспективи безбар'єрного простору в Україні представлені в дослідженнях Л. Наливайко та Л. Марценюк.

Теоретичною основою проведення досліджень з питання використання безбар'єрної комунікації стали праці Н. Бабич, В. Горбунова, А. Карачевського, М. Дворник, В. Сичової, Т. Титаренко, Н. Череповської та інших. Н. Бабич зосереджує увагу на мовленнєвому відновленні ветеранів, зокрема на реалізації мовленнєвих технік під час реабілітації після складних поранень, подає логопедичні підходи.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження складників безбар'єрної лексики, визначення її значення в суспільстві, вивчення нормативно-правової бази інклюзивної комунікації, аналізу жестової мови як інструменту безбар'єрного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Мова є важливим маркером суспільства. Усунення не тільки просторових, економічних та правових, а й мовних бар'єрів сприяє подоланню ізоляції та створенню рівних можливостей для представників різних соціальних, етнічних, вікових, гендерних та інших суспільних груп. Безбар'єрне суспільство неможливе без використання мови.

На думку О. В. Бабича, безбар'єрний простір варто визначати як безперешкодне середовище проживання, в якому забезпечуються рівні можливості, права людини, рівний доступ до ресурсів та гарантії отримання допомоги [1]. Це визначення відображає суть явища в широкому розумінні, але його потрібно деталізувати з точки зору комунікації. Адже мова та доступ до інформації не менш важливі, ніж доступ до фізичного середовища чи інфраструктури. Саме тому поняття «безбар'єрне мовне середовище» можна визначити як соціокультурне та комунікативне середовище, в якому усунуто всі перешкоди для спілкування, вираження своїх думок та доступу до інформації для всіх громадян, незалежно від їхніх мовних, психологічних, фізичних чи соціальних особливостей.

Розуміння мовної безбар'єрності базується на низці взаємопов'язаних категорій, зокрема рівний доступ до інформації, використання безбар'єрної лексики, простота і зрозумілість мовлення. Доступність інклюзивної комунікації пов'язане з поняттям «інвалідність», яке в міжнародній класифікації функціонування, інвалідності та здоров'я тлумачиться як загальний термін для позначення порушень, обмежень активності або обмежень участі в суспільному житті. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» визначає інвалідність як ступінь втрати здоров'я, що у взаємодії із зовнішнім середовищем призводить до обмежень життєдіяльності [2, с. 622]. Мовна безбар'єрність є основоположною умовою реалізації прав осіб з інвалідністю.

Створення безбар'єрного мовного середовища має інституційні гарантії, закріплені в законодавстві. Забезпечення індивідуальної доступності для людини незалежно від фізичних або психологічних особливостей, запровадження принципів і засобів безбар'єрної мови, уникнення мовних стереотипів та реалізація недискримінаційних практик є складниками безбар'єрного мовного середовища, яке зорієнтоване на принципах соціальної справедливості та інклюзивності [3, с. 82]. Для забезпечення повноцінної та рівноправної участі в житті суспільства вразливих категорій населення, зокрема осіб з порушенням слуху, важливою умовою є доступність інформації, комунікації та знань.

В Україні нормативно-правова база регулює права осіб з порушеннями слуху та забезпечує вільний розвиток і використання української жестової мови. У статті 24 Конституції України зазначено, що забезпечується рівність громадян перед законом і забороняється дискримінація, зокрема за станом здоров'я [4]. Стаття 53 проголошує право кожного на здобуття освіти, що охоплює забезпечення умов і для осіб з особливими потребами [4].

У стаття 26 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» йдеться про зобов'язання держави щодо забезпечення створення безбар'єрного середовища, охоплюючи доступ до інформації, засобів спілкування, зокрема використання жестової мови. Особи із порушенням слуху мають право на перекладача жестової мови [5].

У 2019 році ухвалено Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», де чітко визначено у статті 22, що для осіб із порушеннями слуху формою реалізації державної мови є українська жестова мова [6]. Держава має забезпечувати розвиток української жестової мови та підготовку перекладачів жестової мови [6].

Закон України «Про освіту» гарантує право осіб з особливими освітніми потребами на навчання з урахуванням індивідуальних можливостей, зокрема з використанням жестової мови [7].

У Законі України «Про телебачення і радіомовлення» визначено вимоги до телерадіоорганізацій забезпечувати переклад жестовою мовою або субтитрування соціально важливої інформації, офіційних повідомлень і програм для осіб з порушеннями слуху [8].

У Постанові Кабінету Міністрів України № 1303 від 26.09.2012 «Про затвердження Порядку надання послуг перекладача жестової мови» йдеться про порядок надання послуг перекладу жестової мови особам з порушеннями слуху під час звернень до органів влади, судів, закладів охорони здоров'я тощо [9].

В Україні ухвалена Державна цільова програма створення безбар'єрного простору в Україні (2021–2030) [10], яка спрямована на розвиток жестової мови та її перекладу як одного з напрямів забезпечення безбар'єрності в комунікації та доступу до послуг [11].

У 2009 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю. Стаття 21 зобов'язує державу визнавати й підтримувати використання жестових мов як рівноправних засобів спілкування [12]. Стаття 24 гарантує доступ до освіти з урахуванням жестової мови [12].

Стаття 9 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права осіб з інвалідністю встановлює зобов'язання для держав-учасниць Конвенції щодо доступності простору для осіб з інвалідністю. Визначення доступності та її наслідки значно різняться залежно від групи інвалідності. Європейський союз глухих (EUD) – це організація, очолювана людьми з порушенням слуху, яка захищає їхні права на європейському рівні. Тому відповідно до статті 9 Конвенції ООН про права інвалідів з огляду на осіб із порушенням слуху наголошено на темі поліпшення доступності інформації, комунікації та знань для осіб із порушенням слуху через додавання до неї більш детальної інформації та оновлення з урахуванням нових технологічних досягнень [13].

Повна доступність інформації, комунікації та знань для осіб з порушенням слуху в підсумку досягається за допомогою жестової мови. З огляду на специфічну культурну та мовну ідентичність осіб із порушенням слуху, доступність для цієї групи здійснюється через жестову мову, яка забезпечує їм повний безбар'єрний доступ до інформації, комунікації та знань. Доступ до жестової мови з найперших етапів життя є фундаментальним для забезпечення того, щоб особи з порушенням слуху могли шукати, отримувати та надавати інформацію, а також спілкуватися на рівних з іншими [14].

Наявність інформації мовою жестів, а також можливість спілкуватися цією мовою завдяки забезпеченню перекладом є ключовою умовою того, щоб особи з порушенням слуху могли реалізувати свої права. Переклад жестовою мовою є потрібним для рівноправної участі осіб з порушенням слуху в усіх сферах публічного та приватного життя, як зазначено в різних статтях Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [14]. Наприклад, уся інформація та комунікація, що стосується основних прав людини, таких як доступ до медичної допомоги, повинна бути доступною через забезпечення якісного перекладу жестовою мовою. Окрім того, особи з порушенням слуху не можуть ефективно реалізувати свої здібності на ринку праці, якщо вся інформація щодо процесу відбору та комунікації на робочому місці не є доступною через жестову мову. Наприклад, політичні дебати, засідання та матеріали, підготовлені політичними партіями або окремими кандидатами, які беруть участь у виборах, недоступні мовою жестів, то особи з порушенням слуху позбавлені свого основоположного права на політичну участь [13].

Висновки Всесвітньої федерації глухих (WFD) та Шведської національної асоціації глухих дійсно демонструють, що «найважливішими правами людини для людей з порушенням слуху є визнання національних жестових мов та доступ до них, а також доступ до двомовної освіти та перекладачів жестових мов, а також загальний доступ до інформації та державних послуг, зокрема судів» [14]. Тому держави-учасниці повинні забезпечити доступ до національної жестової мови. Це охоплює, наприклад, забезпечення перекладачами, щоб особи з порушенням слуху могли повноцінно та змістовно брати участь в усіх сферах життя – приватній та публічній. Державні органи повинні надавати особам з порушенням слуху таку кількість годин перекладу жестовою мовою, яка дозволить їм повноцінно брати участь у всіх

сферах життя. Важливо, що переклад жестовою мовою також був високої якості [14].

Держави, які ратифікували Конвенцію, зобов'язані забезпечити поліпшення доступності та якості послуг щодо застосування субтитрів на візуальних носіях. Це охоплює створення якісних програм навчання субтитрування у закладах вищої освіти та визнання цієї професії на національному та європейському рівнях. Це також передбачає створення заходів, що забезпечують належні умови праці щодо робочого часу та оплати, а також створення загальнодоступного реєстру перекладачів жестової мови, в якому зазначаються кваліфікації зареєстрованих перекладачів. В іншому випадку служби перекладу жестової мови не зможуть найняти достатню кількість кваліфікованих перекладачів, щоб задовольнити зростаючий попит на ці послуги. Країни мають забезпечити проведення курсів підвищення кваліфікації для перекладачів жестової мови, практику в спеціалізованих установах, зокрема судах, закладах місцевого самоврядування у форматах онлайн чи офлайн для здійснення якісних послуг перекладу.

За інформацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, приблизно 430 мільйонів людей, що становить понад 5% населення світу, мають певну втрату слуху. За оцінками, до 2050 року понад 700 мільйонів людей матимуть певні порушення слуху [15]. Створення безбар'єрного мовного середовища в Україні набуває стратегічного значення для національної системи реабілітації та соціальної адаптації з огляду на тривалий воєнний стан, у якому перебуває країна. Тому інтеграція жестової мови в систему реабілітації є важливим компонентом побудови інклюзивного суспільства, яке забезпечує повну участь людей з порушенням слуху в соціальному, освітньому, культурному та професійному житті.

Мова жестів – це візуальна мова, що покладається на сигнали рук, очей, міміки для спілкування та виражається через фізичні рухи замість вимовлених слів. Хоча мова жестів використовується здебільшого людьми із порушенням слуху, вона також використовується людьми, які чують. Мова жестів має граматичні та структурні правила.

Українську жестову мову визнано повноцінною природною мовою з власною граматикою, лексикою та культурними кодами. З огляду на положення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю має здійснюватися інтеграція мови жестів у систему освіти, охорони здоров'я та соціальної підтримки для забезпечення права на доступ до інформації та рівну участь у житті суспільства [14].

Комунікації між особами з порушенням слуху (особами з втратою слуху, травмованими військовими з контузіями) та суспільством загалом сприяють реабілітаційні заходи для відновлення фізичного або психоемоційного стану людини з використанням української жестової мови. Як зазначено в рекомендаціях ООН, усебічна доступність інформації є однією з умов успішної реабілітації [14], а мова жестів допомагає зробити цей простір рівним і дружнім для всіх учасників.

В Україні започатковано впровадження української жестової мови в медичні, психологічні та соціальні програми реабілітації ветеранів війни, членів їхніх сімей та осіб, які втратили слух унаслідок бойових дій або психологічних травм.

Одним із пріоритетних напрямів інтеграції жестової мови в систему реабілітації є підготовка фахівців – педагогів для осіб із порушенням слуху, перекладачів жестової мови, психологів та соціальних працівників, які знають жестову мову. Така кадрова політика відповідає міжнародним стандартам доступності, викладеним у Стратегії ООН щодо інклюзії осіб з інвалідністю (UNDIS), яка наголошує на необхідності створення компетентного комунікаційного середовища в усіх структурах, що надають послуги людям з порушеннями слуху [14].

Окрім того, важливим компонентом є міжвідомча співпраця у розробці реабілітаційних програм, що поєднують медичні, психологічні, освітні та культурні аспекти. Упровадження жестової мови в такі програми має здійснюватися системно, починаючи від навчання персоналу до забезпечення доступності інформації (наявності перекладу жестовою мовою, субтитрів та адаптованих інформаційних матеріалів). Такий підхід відповідає пунктам 9 та 12 Стамбульської конвенції, які передбачають співпрацю між державними та громадськими установами в запобіганні ізоляції та насильству, а також у забезпеченні спеціалізованих служб підтримки для вразливих груп.

Інтеграція жестової мови в суспільну діяльність є не тільки елементом фізичного відновлення, а процесом ресоціалізації та повернення до активного життя. Через перебування в зоні бойових дій велика кількість військових та цивільних втрачає слух унаслідок вибухів або внаслідок струсів мозку чи травм. У таких випадках жестова мова стає засобом повернення до спілкування, зменшення відчуття самотності та соціальної ізоляції.

Українська жестова мова має бути інтегрована не тільки в реабілітаційні центри, а й у соціальні структури: медичні заклади, навчальні установи

та державні служби. Громадський рух «Соціальна єдність» пропонує віджет «Вушко», який допомагає особам із порушенням слуху здійснювати комунікацію з представниками організації через перекладача жестової мови у форматі онлайн. Для забезпечення вільної комунікації з особами з порушенням слуху державні організації мають встановити віджет «Вушко» [16].

Висновки. Отже, в Україні нормативно-правова база регулює права осіб з порушеннями слуху та забезпечує вільний розвиток і використання української жестової мови. Українська жестова мова визнана повноцінною природною мовою, а не є просто допоміжним засобом комунікації. Важливим напрямом діяльності в Україні є впровадження жестової мови в медичні, психологічні та соціальні програми реабілітації ветеранів війни, членів їхніх сімей та осіб, які втратили слух внаслідок бойових дій або психологічної травми. Інтеграція української жестової мови в сучасну систему реабілітації є вагомим чинником реалізації прав людини, соціальної рівності та демократичних принципів. Особи з порушенням слуху завдяки технологічним, психологічним, освітнім та правовим механізмам мають відчувати себе почутими та захищеними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабич О. В. Забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні. *Державне будівництво*. 2024. № 2 (36). С. 620–634. DOI: https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-42.

2. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text (дата звернення: 28.09.2025).

3. Наливайко Л. Р. Марценюк Л. В. «Безбар'єрна Україна»: проблеми та перспективи. *Нове українське право*, 2023. Вип. 4. С.82–93.

4. Конституція України.URL. https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/ 254%D0% BA /96-% D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 29.11.2025).

5. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text (дата звернення: 07.12.2025).

6. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text (дата звернення: 07.12.2025).

7. Закон України «Про освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 07.10.2025).

8. Законі України «Про телебачення і радіомовлення». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text (дата звернення: 07.12.2025).

9. Постанова Кабінету Міністрів України № 1303 від 26.09.2012 «Про затвердження Порядку надання послуг перекладача жестової мови». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0801-13#Text (дата звернення: 08.12.2025).

10. Міністерство соціальної політики України. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Київ, 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 09.12.2025).

11. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2025 р. № 374-р «Про затвердження плану заходів на 2025-2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-2025-%D1%80#Text (дата звернення: 08.12.2025).

12. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text (дата звернення: 08.12.2025).

13. United Nations. Disability-Inclusive Communications Guidelines. Department of Global Communications, Executive Office of the Secretary-General. New York, 2022. 52 p. URL: https://www.un.org/disabilitystrategy (дата звернення: 09.10.2025).

14. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, 2006. 34 p. URL: https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf (дата звернення: 09.12.2025).

15. Milena Soriano. Sign Language Recognition System for Deaf Patients: Protocol for a Systematic Review. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.researchprotocols.org/2025/1/e55427/PDF (дата звернення: 15.12.2025).

16. Громадський рух «Соціальна єдність». Цифрові рішення для людей з порушенням слуху. Connect WEB. URL: https://se.org.ua/connect-web (дата звернення: 15.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.161.2:373
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.2

АКТУАЛІЗАЦІЯ «РЕПРЕСОВАНИХ» УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНІВ (НА МАТЕРІАЛІ «СЛОВНИКА ЧУЖОМОВНИХ СЛІВ І ТЕРМІНІВ» ПАВЛА ШТЕПИ)

THE ACTUALIZATION OF «REPRESSED» UKRAINIAN TERMS (BASED ON THE MATERIALS OF PAVLO SHTEPA'S "DICTIONARY OF FOREIGN WORDS AND TERMS")

Овсейчик С.В.,
orcid.org/0000-0001-7156-8929
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри стилістики та мовної комунікації
Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті запропоновано аналіз українських термінів, зафіксованих у «Словнику чужомовних слів і термінів» Павла Штепи. Вибір словника зумовлений тим, що у ньому представлено питомо українські терміни та їхні варіанти, якими вони могли б бути, якби не політика радянської влади. Відомо, що тогочасні терміни вводилися в національні мови, зокрема й в українську, через посередництво російської мови, без урахування їхніх локальних мовних особливостей. Усі напрацювання українських мовознавців 1920-х років у царині термінотворення визнавалися штучними та націоналістичними, відповідно всю термінологію, створену на питомо українській основі, було вилучено зі словників та з ужитку, замість неї нормативними ставали лексичні одиниці спільного лексичного фонду – терміни, перенесені з російської мови або створені за зразками російських.

У статті наголошується на необхідності перегляду «репресованих» українських термінів, вказується на потребу осмислення та поширення вмотивованих термінів в академічних, науково-навчальних установах з метою засвоєння українськими вченими категорійно-понятійного апарату науки через питому українську термінологію. Автор актуалізує важливість перегляду наявних в українській мові термінів, окреслює перспективи повернення тих галузевих одиниць, що відповідають міжнародним термінологічним вимогам та затребувані сучасним українським науковим дискурсом. У роботі описано, за яких умов заміна запозичених термінів на власне українські відповідники є доцільною, а коли слід надавати перевагу запозиченим термінам, що вже вкорінилися в сучасній українській літературній мові і є зручним засобом наукової комунікації. Результати дослідження містять практичні рекомендації щодо введення та використання «репресованих» радянською владою українських термінів, засвідчують важливість майбутніх досліджень у цій сфері.

Ключові слова: термін, «репресований» термін, українська термінологія, Павло Штепа, «Словник чужомовних слів і термінів».

The article offers an analysis of Ukrainian terms fixed in Pavlo Shtepa's "Dictionary of foreign words and terms". The choice of the dictionary is due to the fact that it presents specific Ukrainian terms, those variants of them that they could have been if not for the policy of the Soviet regime. It is known that the terms of that time were introduced into national languages, including Ukrainian, in Russian pronunciation, without adaptation to their local linguistic features. All the achievements of Ukrainian linguists of the 1920s in the field of terminology were recognized as artificial and nationalistic, respectively, all the terminology created on a specific Ukrainian basis was removed from dictionaries and out of use, instead of it lexical units of a common lexical fund became normative – terms transferred from the Russian language.

Considering the issue of ideological influence on the semantics of linguistic units, the author of the article emphasizes the need to return the withdrawn terms, disseminate them in academic, scientific and educational institutions in order for Ukrainian scientists to assimilate the categorical apparatus of a particular science through specific Ukrainian terminology. The author actualizes the importance of revising the terms available in the Ukrainian language and the prospects for the return of those branch units which meet international terminological requirements and are in demand by modern Ukrainian scientific discourse. The paper describes under what conditions the replacement of borrowed terms with the actual Ukrainian equivalents is appropriate, and when it is necessary to give preference to borrowed terms that are already rooted in the Ukrainian language, and are a convenient means of scientific communication. The results of the study contain practical recommendations for the introduction and use of the Ukrainian terms seized by the Soviet authorities, confirm the importance of future research in this area.

Key words: term, "repressed" term, Ukrainian terminology, Pavlo Shtepa, "Dictionary of foreign words and terms".

Постановка проблеми. Зміни в суспільному житті спричинили кількісні та якісні зрушення й у словниковому складі української мови, зокрема і на рівні спеціальних метамов, що зазнали ідеологічного впливу за радянської доби. Важливою тенденцією розвитку сучасної української термінографії є деідеологізація галузевих термінів, відновлення та уточнення питомих термінологічних одиниць, що відповідають міжнародним термінологічним стандартам та затребувані українським науковим дискурсом. А зважаючи на те, що в українській науковій мові існує

значна кількість запозичених термінів, що цілком закономірно, додаткового опрацювання потребує питання, за яких умов заміна на власне українські відповідники є доцільною, а коли слід залишити запозичені терміни, що мають тривалу практику використання в українській науковій мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню «репресованих» українських термінів присвячені праці Л. Масенко, В. Кубайчука, О. Демської-Кульчицької (2005), О. Тулузакової (2008), І. Ренчки (2018), О. Литвин (2021) та інших науковців. Вказані наукові праці склали необхідне підґрунтя для подальшого вивчення «репресованих» термінів **з метою** уточненню їхнього значення та визначення можливості/ неможливості їхнього використання в сучасній українській науковій мові.

Постановка завдання. Наше дослідження актуалізує питання перегляду «репресованих» українських термінів, що зазнали ідеологічного впливу за радянської доби. Під «репресованими» термінами розуміємо терміни, що були вилучені або змінені за моделями термінів російської мови у 30–50-х рр. ХХ ст. **Матеріалом** дослідження є терміни, зафіксовані у «Словнику чужомовних слів і термінів» Павла Штепи (Монреаль, 1977). Під час аналізу було застосовано описово-аналітичний та зіставний методи, відповідно до яких узагальнено спостереження аналізованого лексикографічного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що в 20-ті роки ХХ ст. сформувався вільний простір функціонування української літературної мови, зокрема й для її функціонального різновиду – наукової мови. У цей час було укладено термінологічні словники різних галузей знань, при цьому «йшлося не тільки про створення відповідної технічної літератури українською мовою, а на порядку денному стояла підтримка пориву широких народних мас до української мови і культури» [3, с. 4]. Так, у цей час виходить «Словник математичної термінології (проєкт) Ф. Калиновича, «Словник технічної термінології. Комунальне господарство (проєкт)» К. Туркала та В. Фаворського, «Словник технічної номенклятури. Мануфактурні виробництва (проєкт)» Ф. Лоханька, «Російсько-український словник військової термінології» С. та О. Якубскі, «Словник природничої термінології» Х. Полонського та ін.

Звичайно, не всі тогочасні “народні” терміни були мотивованими і могли претендувати на подальшу кодифікацію (багато словників мали позначку “проєкт”), але вони створювали необхідні передумови для функціонування української наукової мови.

Творення українських термінів на засадах народної мови тривало до 30-х років ХХ ст., після чого розпочалися репресії на питомо українські терміни, коли «вилучалися українські терміни не на науковій, а на політичній основі. За цих обставин напрям розвитку наукової мови народів СРСР був вимушено російськовекторним, у зв’язку з чим підлягав “інтернаціоналізації” (тобто перевага надавалася запозиченому терміну – як правило, з російської мови або за її посередництва) [1, с. 66]. У зв’язку з тоталітарною специфікою совєтської політичної комунікації, а також зросійщенням, що його проводили під гаслом «інтернаціонального зближення мов», сталася значна деформація української мови. Наприклад, у «Практичному словнику синонімів української мови» Святослава Караванського позначки «радянізм» і «совєтизм» застосовано приблизно до тисячі лексичних, правописних і лексико-граматичних явищ, що виникли в українській мові після 1933 року: росіянізмів, кальок, лексем зі зміненим граматичним значенням [4, с. 18].

Як бачимо, позитивні зрушення у сфері української термінологічної діяльності тривали недовго, 30–50-ті роки відзначилися боротьбою з «націоналістичними проявами», і філологів звинувачували в народництві й націоналізмі. Це призвело до нищення української наукової термінології, призупиненню термінографічної роботи [5, с. 30]. Так, у тогочасних термінологічних словниках простежується калькування російських термінів; усунення в словникових статтях поширених українських термінів; позначення великої кількості питомо українських термінів ремаркою «застаріле». Масштаби нищення засвідчує великий обсяг бюлетенів, що публікували списки скалькованих термінів, впроваджених замість вилучених. Конкретні вказівки на кількість «виправлених» термінів містять і деякі передмови до бюлетенів [8, с. 10]. Наприклад, у передмові до «Виробничого термінологічного бюлетеня» (Київ, 1935) зазначалось, що «Словник виробничої термінології» (Харків, 1935) «мав в собі приблизно 40–50% слів (гнізд), які треба було переробити і виправити, щоб знищити в ньому шкідницьку виробничу термінологію» [2, с. 5–6].

Критичний стан термінологічної справи в УРСР спричинив спроби опрацювання термінології в еміграції. За межами України представники діаспори організовують у Берліні словниковий відділ Українського Наукового Інституту. З 1936 року під його опікою науковці зайнялися

систематичним збиранням і виписуванням лексичного матеріалу для великого словника української мови, що дозволило видати цілу низку словників. Таким чином, 1943 року на вимогу часу було укладено «Українсько-німецький словник» З. Кузелі та Я. Рудницького, який включав оновлену термінологію. У роботі активно використовувалися словники та мовознавча література, створена під час «золотої доби». 1943 року відбулась публікація «Німецько-українського технічного словника» І. Жуковського й З. Кузелі [5, с. 31–32]. На жаль, більшість цих матеріалів було втрачено через воєнні дії, але роботу науковців діаспори продовжили інші діячі, зокрема А. Вовк та П. Штепа.

Нас зацікавив «Словник чужомовних слів і термінів» Павла Штепи (Монреаль, 1977). Важливо підкреслити, що сам автор не був філологом за фахом, але відчував необхідність в поширенні та збереженні української мови. Пройшовши бойову школу у підпільних революційно-націоналістичних організаціях у міжвоєнну добу, П. Штепа як науковець і мислитель створив свою оригінальну етнологічну і культурологічну концепцію в післявоєнний час.

Як писали видавці першого словника П. Штепи, «захопивши багатющу українську землю, Польща та Московщина мали чим купити українську провідну верству за ціну її спольщення та змосковщення. Український нарід лишився без провідної верстви. Але української мови та культури ніхто не зміг знищити, бо українське село заховало і донесло аж до 1933 року українську культуру і мову чистою, не змосковщеною, не спольщеною. А та мова не була напівдикунською, придатною лише задля «мужицької, хлопської» мови, як думають наші невігласи. По 1917 році українські науковці знаходили в українських селах казково величезне культурне і мовне багатство. З того багатства вони вибирали щироукраїнські відповідники до чужослів. В українській науці панував аж до 1933 року мовний пуризм, с.т. національна чистота мови. Частину того національного мовного багатства вони увічнили у словниках. По 1933 році Московщина ті словники попалила, а авторів постріляла» [7, с. 3]. Видавці (І. Гладун та сини) наголошували, що «Словник чужослів. Знадібки» (Торонто, 1976), а потім і «Словник чужомовних слів і термінів» (Монреаль, 1977) стали «великою спробою (малу пробував О.Партицький 1867 року)» подати українські відповідники до чужослів [7, с. 4]. Проте, очевидно, що реєстр словника потребує перегляду та уточнення, відповідно до норм сучасної української літературної мови.

Як засвідчує проведений аналіз, у «Словнику чужомовних слів і термінів» (Монреаль, 1977) представлено пари термінів, в яких питомо українські еквіваленти є вмотивованими та логічними, а деякі з них вже зафіксовані в сучасних галузевих словниках, пор.: *афазія → мововтрата* [СЧТ, с. 22]; *верф → корабельня* [СЧТ, с. 51]; *вето → заборона* [СЧТ, с. 52]; *дамба → запруда* [СЧТ, с. 111]; *канонічний → церковноправний* [СЧТ, с. 193]; *гіпологія → конезнавство* [СЧТ, с. 90]; *ветеринар → тваринолікар* [СЧТ, с. 52]; *варваризм → чужослово* [СЧТ, с. 48]; *ботаніка → рослинознавство* [СЧТ, с. 39]; *газопровід → газотяг* [СЧТ, с. 83]; *гедонізм → життенасолода, споживацтво* [СЧТ, с. 85]; *гласність → прилюдність* [СЧТ, с. 92]; *мікологія → грибознавство* [СЧТ, с. 259]; *мікстура → лікосуміш* [СЧТ, с. 259]; *міопія (мед.) → короткозорість* [СЧТ, с. 260]; *міозит (мед.) → м'язезапал (м'язезапалення)* [СЧТ, с. 260]; *міологія (мед.) → м'язознавство* [СЧТ, с. 260] та ін.

Разом з тим, в аналізованому словнику зафіксовано терміни, які, на нашу думку, потребують не лише уточнення, а й певної аргументації щодо доцільності/недоцільності їхнього повернення в сучасну українську наукову мову. Пор.: *біологія → природознавство* [СЧТ, с. 34] (автор пропонує термін *біологія* замінити на *природознавство*, що, на нашу думку, є недоцільним, оскільки сьогодні ці терміни існують паралельно, і *природознавство* включає в себе знання не лише з біології, а й хімії, екології, географії та ін.; *гематурія → кров у сечі* [СЧТ, с. 86] (пропонується замінити інтернаціональний термін на словосполучення, що, на нашу думку, не є виправданим, оскільки порушується одна з вимог до терміна – точність та стисліть, також така модель є малопродуктивною для творення складених українських термінів); *готичний → гостролучний* [СЧТ, с. 103] (якщо зважати, що прикметник *готичний* змінюємо на *гостролучний*, тоді термін на позначення стилю має звучати як *гостролуччя*, що сприймається двозначно, оскільки викликає асоціації з чимось гострим, і це не обов'язково архітектурний стиль, хоча, якщо врахувати, що в українській мові є термін *середньовіччя*, то, можливо, потрібен лише час для того, щоб фахівці звикли до використання цієї форми); *букініст → книгар* [СЧТ, с. 44] (перший термін має чітку дефініцію – «торговець старими і рідкісними, старовинними книжками» [СУМ, І, 252], а *книгар* визначається як «людина, що працює з книгами загалом», або навіть може вживатися у значення «бібліотекар» [СУМ, IV, 196]); *валюта → чужігроші* [СЧТ, с.

48] (на нашу думку, укр. відповідник є доволі маркованою одиницею, також тут використовується лексико-синтаксичний спосіб, який є малопродуктивним для творення термінів в українській мові); *вентилятор → вітрячок, вітрогінка* [СЧТ, с. 50] (по-перше, у цій парі представлена варіантність питомо українських термінів, по-друге, йдеться про використання емоційно маркованих суфіксів; по-третє, якщо говорити про форму *вітрячок,* то може виникати асоціація з вітряним млином, що є неприйнятним для терміна, який має бути однозначним та системним у своїй терміносистемі); *бемоль → понижка* [СЧТ, с. 30] (семантично заміна запозиченого музичного терміна є вмотивованою, оскільки *бемоль* – «знак зниження ноти на півтону» [СУМ, I, 156], але сама форма терміна викликає застереження щодо словотвірної моделі, стандартизація такого терміна може бути доволі умовною); *галактика → мряковина* [СЧТ, с. 83]; (в одинадцятитомному «Словнику української мови» є обидва слова, і якщо *галактика* подається як «космічна система, що складається із зірок, зоряних скупчень, пилових і газових туманностей, розсіяного газу і пилу» [СУМ, II, 18], то *мряковина* визначається як «те саме, що імла; туман» [СУМ, IV, 817], з ремаркою *розм*., що свідчить про часткову семантичну тотожність понять і різні сфери використання); *генетика → спадкознавство* [СЧТ, с. 87] (часткова семантична відповідність, оскільки *генетика* – «наука про спадковість і мінливість організмів» [СУМ, II, 50], а форма українського терміна більше апелює до спадку, а не спадковості, що викликає сумніви щодо доцільності заміни); *манікюр → рукодогляд* [СЧТ, с. 248] (український відповідник є доволі нормативним, але означає догляд за руками в цілому, а *манікюр* – «чищення та полірування нігтів на руках» [СУМ, IV, 621], часткова відповідність) та ін.

Зазначимо, що в «Словнику чужомовних слів і термінів» (Монреаль, 1977) представлені цілі словотвірні ряди, пор.: *бронх (анат.) – дишка*; *бронхіт (мед.) – бухика, дишиця, кашлюк; бронхобленорія (мед.) – дишкогнилотеча*; *бронхопневмонія (мед.) – дишколегениця; бронхорея (мед.) – дишкотеча; бронхостеноза (мед.) – дишкозвуз; бронхотомія (мед.) – дишкорозтин* [СЧТ, с. 42]. На нашу думку, наявність похідних терміна – це одна з основних ознак терміна як мовного знака, проте наведені форми викликають чимало застережень, зокрема, форма *бронхіт*, що представлена кількома варіантами, серед яких термін *кашлюк*, який сьогодні визначається як окреме поняття («затяжний бронхіт»), тому така заміна видається сумнівною, і сам компонент *дишко* має форму розмовного, а не наукового дискурсу. Або: *бюрократ – каламарник, проволікач, тягун; бюрократизм – канцелярщина, урядовщина; бюрократія – урядовецтво* [СЧТ, с. 46] (спостерігається варіантність форм, які, до того ж, є доволі маркованими порівняно з іншомовними термінами).

Висновки. Як засвідчує проведений аналіз, чимало термінів з реєстру словника П. Штепи формально чи змістовно не відповідають нормам сучасної української наукової мови, але є питомо українські терміни, які, за певного редагування, можуть бути введені до сучасних галузевих словників. Робота з «репресованими» термінами є на часі, вона потребує виваженого та аргументованого підходу. Подальше дослідження «репресованих» термінів має забезпечити ідентифікаційну визначеність української термінології, у якій, на жаль, ще досі фіксуються радянізовані терміни.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СЧТ – П. Штепа. Словник чужомовних слів і термінів. Монреаль, 1977. 548 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вакуленко М.О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 361 с.

2. Виробничий термінологічний бюлетень. Київ, 1935. С. 5–6.

3. Гриценко П., Бріцин В. Цінне джерело формування української наукової мови [передмова]. Словник технічної термінології (загальний) / за ред. І.Шелудько, Т.Садовського. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. III–XX.

4. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ: Кліо, 2017. 240 с.

5. Покровська О.А., Сапожнікова Л.Я., Руденко С.М. Українська термінографія: історія, теорія, практика: монографія. Харків: ХДУХТ, 2015. 134 с.

6. Ренчка І. Лексикон тоталітаризму. Київ: Кліо, 2018. 232 с.

7. Словник чужослів. Знадібки. Передмова видавців. Торонто, 1976. С. 3–4.

8. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / упорядн.: Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька; за ред. Л. Масенко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія”, 2005. 399 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 81’38+811.161.2’373:070(477.87)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.3

КУКУРУДЗА, ТИНҐИРИЦЯ, МЕЛАЙ: СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ НАЗВ ZEA MAYS L. У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ПРЕСІ

KUKURUDZA, TYNGYRYTSIA, MELAI: STYLISTIC FUNCTIONS OF NAMES FOR ZEA MAYS L. IN THE TRANSCARPATHIAN PRESS

Путрашик В.І.,
orcid.org/0000-0001-8712-1304
старший викладач кафедри журналістики
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті проаналізовано специфіку функціонування та стилістичне навантаження діалектних назв рослини *Zea mays* L. (кукурудза) у закарпатській пресі двох часових зрізів: дорадянського періоду (20–30-ті рр. XX ст.) та сучасного етапу (перша чверть XXI ст.). Дослідження виконано на матеріалі газет «Вперед», «Працююча молодь», «Земля і воля», «Карпатська правда», «Наука», «Наша земля» (історичний зріз), а також сучасних обласних видань «Новини Закарпаття» та «Старий замок «Паланок».

З’ясовано, що в пресі І половини XX століття лексема *кукурудза* (*кукуруза*) конкурувала з діалектними відповідниками *мелай*, *тенгериця* (*тинґириця*, *киндирица*). Використання діалектизмів у той період було зумовлене переважно прагматичною метою – необхідністю комунікації з широкими верствами селянства, для яких ці назви були звичними. Часто діалектні назви вживалися як пояснення до літературних або ж функціонували паралельно в межах одного тексту.

На сучасному етапі зафіксовано кардинальну зміну статусу досліджуваних одиниць. Моніторинг медіатекстів першої чверті XXI ст. (понад 800 вживань лексем із коренем *-кукурудз-* проти близько 40 фіксацій діалектизмів) засвідчив остаточне утвердження літературних мовних одиниць у номінативній функції. Натомість діалектні номени трансформувалися в яскравий стилістичний засіб. Виокремлено чотири основні функції діалектних назв кукурудзи в сучасній періодиці: 1) ідентифікаційно-етнографічна (створення локального колориту, відтворення мовлення персонажів, маркування «свого» простору); 2) культурно-гастрономічна (брендування фестивалів, назви традиційних страв); 3) текстотвірна (уникнення тавтології, уточнення); 4) експресивно-оцінна (створення іронічного підтексту, мовна гра, метафоризація). Доведено, що лексема *мелай* у сучасній публіцистиці набула ознак лінгвокультурного концепту, що символізує традицію, економічну надійність і регіональну ідентичність.

Ключові слова: медіатекст, мова преси, діалектизм, стилістична функція, закарпатські говірки, Zea mays, мелай, тинґириця.

The article examines the functional specifics and stylistic load of dialect names for the plant *Zea mays L.* (corn/maize) in the Transcarpathian press across two chronological periods: the pre-Soviet period (1920s–1930s) and the modern stage (the first quarter of the 21st century). The study is based on materials from the newspapers *Vpered*, *Pratsiuiucha Molod*, *Zemlia i Volia*, *Karpatska Pravda*, *Nauka*, and *Nasha Zemlia* (historical section), as well as modern regional publications *Novyny Zakarpattia* and *Staryi Zamok «Palanok»*.

It has been established that in the press of the first half of the 20th century, the lexeme *kukurudza* (*kukuruza*) competed with dialectal equivalents *melai* and *tenherytsia* (*tynhirytsia*, *kyndyrytsia*). The use of dialectisms during that period was primarily driven by a pragmatic purpose: the need to communicate with the broad peasant population for whom these names were familiar. Dialect names were often used as explanatory glosses for literary terms or functioned in parallel within a single text.

At the modern stage, a fundamental shift in the status of the studied units has been observed. Monitoring of media texts from the first quarter of the 21st century (over 800 uses of lexemes with the root *-kukurudz-* versus about 40 recorded instances of dialectisms) confirmed the definitive establishment of literary linguistic units in the nominative function. In contrast, dialect names transformed into an expressive stylistic device. Four main functions of dialect names for corn in modern periodicals have been identified: 1) identificational and ethnographic (creating local flavor, reproducing characters’ speech, marking «one’s own» space); 2) cultural and gastronomic (branding festivals, naming traditional dishes); 3) text-forming (avoiding tautology, clarification); 4) expressive and evaluative (creating ironic subtext, language play, metaphorization). It is demonstrated that the lexeme *melai* in modern journalistic discourse has acquired the features of a linguocultural concept symbolizing tradition, economic reliability, and regional identity.

Key words: media text, press language, dialectism, stylistic function, Transcarpathian dialects, *Zea mays*, *melai*, *tyngyrytsia*.

Постановка проблеми. Функціонування місцевих мовних одиниць у медіатекстах є однією з актуальних проблем сучасної лінгвостилістики. У текстах закарпатської обласної періодики діалектна лексика виступає засобом відображення локальної специфіки й інструментом самовираження публіциста, формування авторського ідіостилю. Важливою частиною цього лексичного пласту є назви сільськогосподарських рослин, у яких акумульована етнокультурна інформація

про регіон. У фокусі нашого аналізу номінації однієї з найважливіших злакових культур світу – Zea mays L., яку вважають одним із трьох головних хлібів людства. Вибір цих одиниць як об'єкта дослідження зумовлений вагомою роллю самої рослини в господарському житті краю та високим ступенем стійкості назв на її позначення в народному мовленні. Використання таких найменувань у газетному тексті актуалізує потребу в аналізі їх функціонального навантаження й визначенні впливу цих лексем на стилістичне забарвлення публіцистичного твору.

Специфіка географічного положення краю та тривалі контакти з угорською, румунською й іншими мовами сприяли появі кількох діалектних варіантів на позначення Zea mays L. та атрибутивних назв продуктів її переробки, що, за нашими спостереженнями, відбито й у текстах обласної періодики (паралельно з нормативними мовними одиницями).

Аналіз досліджень і публікацій. Питанню про функціонування назв злакових рослин, зокрема й кукурудзи, в українських говорах діалектологи приділяють доволі значну увагу. За твердженням І. Сабадоша, лексему *кукурудза (кукурудз)* почали вживати в українській мові у XVIII ст., а з початку XIX ст. на українській етнічній території ця назва стала найбільш поширеною [1, с. 80]. У сучасних діалектах лексика на позначення кукурудзи відзначається помітною варіативністю: поряд із домінантним номеном *кукуру́дза* та його фонетичними варіантами зафіксовані такі лексеми, як *пши́нка*, *пшени́чка*, *качани́*, *кала́чики, кияхи́, кийки́* та ін. [2, с. 34]; у закарпатських говірках поширеними є слова *мела́й*, *киндири́ця (тінгери́ця)* [2, с. 34] / *тенгери́ця (кендери́ця)* [3, т. 2, к. 327].

Водночас специфіка функціонування цих назв у медіатекстах залишається поза увагою дослідників. Загальні особливості вживання діалектної лексики в мові преси аналізували О. Пискач [4], М. Бігусяк [5], Б. Коваленко [6], Т. Левченко [7] та ін., однак лексика на позначення Zea mays L. не ставала об'єктом їхнього окремого розгляду.

Певні аспекти цієї проблематики порушено в нашій попередній розвідці, присвяченій заголовкам закарпатських газет [8]. Зокрема, наголошувалося на тому, що до вживання вузьколокальних назв у ЗМІ слід підходити зважено, дбаючи про прозорість семантики для читачів із різних куточків краю. Як приклад комунікативного ризику ми розглядали вживання у заголовковому комплексі лексеми *мелай («Мелай – американцям, виноград – албанцям»*), яка поширена переважно у східній частині Закарпаття, тоді як для носіїв говірок західної частини звичнішими є варіанти *тенґериця, кендериця* [8, с. 175].

Метою статті є простежити еволюцію функціонування діалектних назв рослини *Zea mays L.* у закарпатській пресі І половини XX та початку XXI ст. і визначити специфіку їх стилістичного навантаження в сучасних медіатекстах.

Виклад основного матеріалу. В закарпатській дорадянській пресі, за нашими спостереженнями, найчастіше вживаною лексемою на позначення рослини *Zea mays L.* була *кукуру(д)за*. Цю мовну одиницю використовували як основну в місцевих газетах у період належності краю до Чехословацької Республіки, пор.: *Нещасний то народ, котрий за погарчик палінки, або за кільо* ***кукурудзи*** *продає свою душу ворогам працюючого народу, то є аґрарам* («Вперед», 1928, № 18, с. 3); *Але ті газети не пишуть, що* ***кукуруза*** *подорожіла з 72 на 80 кч за метер, і що за такі великі гроші привозять аґрарники* ***кукурузу*** *таку потухлу та гнилу, що бовтоші її перебрати не хочуть* («Працююча молодь», 1933, № 3, с. 2); *Ми домагаємося, щоб Краєвий Уряд тепер присвятив більше уваги контролі довозу* ***кукурудзи****, бо ж те, що дієть ся тепер з цим головним харчем нашого села, є побурююче!* («Земля і воля», 1937, № 15, с. 3); *Довезти* ***кукурудзи*** *і продавати селянам по 72 корони за метр* («Карпатська правда», 1937, № 31, с. 3).

У багатьох випадках подавали пояснення в дужках, причому як основні функціонували різні варіанти лексем. Пор., наприклад, у газеті «Наука» за 1920–1921 рр.: ***Тенгериця (мелай, кукуруза)****. До теперь дойшло на Подкарпатску Русь до 100 вагонов* ***кукурузы*** («Наука», 1920, № 49, с. 3); *Всего* ***мелаю (кукурудзы, тенгериця)*** *закуплено доси въ Румуніи 2693 вагоны, а пшеничноѣ муки 522 вагоны* («Наука», 1921, № 2, с. 2); також різні пояснення в дужках у межах однієї публікації журналу «Наша земля»: *кукурудзі (мелаю)* і *тенгериці (кукурудзи)* («Наша земля», 1927, № 2, с. 15).

У деяких публікаціях натрапляємо на вживання народних назв кукурудзи у дописах селян або у звертанні до селян. У дописі селянина із с. Ростоки в газеті «Вперед» як основна лексема вжита місцева – *мелай*, хоч паралельно наведене й слово *кукурудза*: *Они и тепер* ***мелайом*** *дурять народ, та кажуть що то ѣх партія дає. Они думають, що ми такі дураки, котрим за державный* ***мелай*** *то можна говорити, що то ѣх* ***мелай****. Але задарь* ***мелай*** *чому нѣкому не дають. Куском хліба, або* ***кукурудзою*** *не закупите наші душі. Не торгуйте, ай працюйте за народ* («Вперед», 1925, № 4, с. 4).

В. Ґренджа-Донський у статті «Нужда, голод, темнота. Розпука і… чехізація. Ровером по Закарпатті» («Наша земля», 1928, № 7, с. 1–10) в основному тексті послідовно вживає слово *кукурудза* як нейтральне: *…майже кожного року посилали десятки вагонів* ***кукурудзи*** *для верховинців…* (с. 5), *…нераз подбав, щоб бідне населення одержало дешеву державну кукурудзу на сплати* (с. 9), *…20 клґ. кукурудзи коштує 75 Кч.* (с. 10), – а діалектну лексему використовує в лапках і пояснює загальноукраїнським відповідником: *Щороку треба продати 2-3-оє маржини, щоб заплатити «порцію», та купити «****мелаю****» (****кукурудзи****) між діти* (с. 4). Крім того, В. Ґренджа-Донський уживав діалектну лексему як основну у зверненні до селянина: *– А звідки в вас* ***мелай (кукурудза)****? – питався я. – Набрали на віру (на кредит) у жида* (с. 4).

Таким чином, у закарпатських газетах І половини ХХ ст. вже є ознаки вживання діалектних із сучасного погляду лексем на позначення кукурудзи зі стилістичною метою.

Сучасний етап функціонування назв рослини *Zea mays L.* у регіональній періодиці суттєво відрізняється від ситуації І половини ХХ століття. Якщо в дорадянській пресі лексема *кукурудза* (часто у варіанті *кукуруза*) ще конкурувала з іншими назвами або функціонувала як одна з регіональних версій, то в новітніх медіатекстах вона остаточно утвердилася як безальтернативна літературна норма.

Виконаний нами моніторинг текстового масиву газет «Новини Закарпаття» та «Старий замок «Паланок» за останні два десятиліття засвідчив тотальне переважання нормативного номена. Загалом зафіксовано понад 800 уживань слів із коренем *-кукурудз-* (*кукурудза*, *кукурудзяний*, *кукурудзівництво* тощо). В абсолютній більшості контекстів (інформаційні повідомлення, звіти, репортажі, інтерв'ю) ці одиниці є стилістично нейтральними і виконують винятково інформативно-номінативну функцію, тому не потребують окремого лінгвостилістичного аналізу.

Натомість діалектні назви (*мелай*, *тинґириця, киндериця* та їхні прикметникові деривати), хоч і значно поступаються кількісно (усього близько 40 фіксацій в аналізованому періоді), становлять значний інтерес для дослідника. На тлі нейтральної літературної лексики вони виступають стилістично маркованими одиницями, що дозволяє авторам розв'язувати специфічні публіцистичні завдання.

Аналіз цього емпіричного матеріалу дозволяє виокремити кілька основних стилістичних функцій діалектних номенів у сучасному газетному дискурсі.

1. Функція етнографічної достовірності й створення локального колориту. Найпродуктивнішою сферою використання діалектних назв *Zea mays L.* у сучасній закарпатській пресі є етнографічні нариси й краєзнавчі розвідки, присвячені збереженню народних традицій. Журналісти свідомо вдаються до вживання лексем *мелай*, *тинґириця* (у різних фонетичних варіантах), щоб наблизити читача до автентичної атмосфери описуваних подій.

Показовим є використання цих назв у прямій мові респондентів – носіїв говірок, що є поширеним прийомом у жанрах інтерв'ю, нарису та репортажу. Наприклад, у нарисі про майстра-шингляра Івана Молдавана збережено оригінальну лексику: *«Муки тогди не було, треба було молоти зерно, а якраз ішов Великдень. Я наладив млин, та й помолов людям пшеницю і* ***кендерицю****»* («Старий замок «Паланок», 2009, № 27, с. 15). У цьому контексті діалектизм виступає і засобом номінації, і додатково – хронотоповим маркером, що відсилає до минулого.

Аналогічну функцію виконує лексема *тенґериця* у спогадах про художника Ернеста Контратовича, який, своєю чергою, розповідає про минулі роки: *«…купувала малих гусей, годувала їх місяць-два* ***тенґерицею****, а потім за файну ціну продавала жидам»* («Старий замок «Паланок», 2010, № 4, с. 19).

Журналісти часто використовують ці лексеми і в авторському мовленні, особливо в репортажах із сільської місцевості, де діалектизм стає органічною частиною оповіді. Так, у матеріалі про матір-героїню з Тячівщини авторка вписує діалектизм у низанку загальновживаних слів: *«Садили ріпку, квасолю, дині, сіяли* ***мелай*** *та овес»* («Новини Закарпаття», 2017, № 33, с. 6). Варто зауважити, що тут *мелай* вжито без пояснень, що свідчить про розрахунок на мовну компетенцію місцевого читача.

Окремої уваги заслуговує публіцистичне використання діалектизму як символу локального патріотизму та економічної самодостатності. У колонці, присвяченій темі державного суверенітету, журналіст Ярослав Світлик вибудовує антитезу «своє – чуже» саме через протиставлення назв кукурудзи. Іронізуючи над засиллям імпортної продукції (*«мадярська кукурудзяна крупа зі смішною назвою «Кукорікадара»*), автор підкреслено серйозно вживає місцеву назву: *«… адже у Велятині* ***мелай*** *дає прекрасні врожаї...»* («Старий замок «Паланок», 2009, № 29, с. 15).

У цьому контексті лексема *мелай* функціонує як своєрідний виразник регіональної ідентичності та символ господарської надійності, що протистоїть чужому й нерідко менш вартісному.

2. Гастрономічна номінація та брендування туристичних подій. Оніми, що містять діалектні назви на позначення кукурудзи та продуктів її переробки, як і відповідні апелятиви, стали невід'ємним складником сучасної туристичної привабливості Закарпаття. Аналіз публікацій свідчить про чітку тенденцію: коли йдеться про традиційну кухню, фестивалі чи старовинні рецепти, журналісти надають перевагу діалектним назвам (*мелай*, рідше – *тинґириця*), оскільки літературне *кукурудза* сприймається як стандартне, тоді як діалектизми додають подіям і назвам необхідного місцевого колориту, незатертості та етнографічної привабливості.

Лексема *мелай* і похідний прикметник *мелайний* активно функціонують у назвах та описах гастрономічних фестивалів. У пресі зафіксовано такі контексти: *«Фестиваль **мелаю** і водночас День села Пийтерфолво…»* («Новини Закарпаття», 2010, № 91, с. 1); *«…на першому фесті, крім самого варіння найрізноманітніших народних страв із **мелаю** й **мелайної муки**, відзначили й ушанували найкращих кукурудзівників»* («Старий замок «Паланок», 2009, № 35, с. 24).

Особливо продуктивним є прикметник *мелайний* у назвах страв, що набули статусу регіональних брендів: *мелайний хліб*, *мелайний корж*, *мелайний пиріг*, *богач мелайний*. Газетні тексти рясніють окультуреними гастронімами: *«Окрім нього, пригощали **мелайними коржами**, ріпляниками, бринзою»* («Новини Закарпаття», 2011, №№ 50–51, с. 3); *«…скуштувати страви з ріпи (картоплі) зі шкварками, **мелайний пиріг**, гурку…»* («Новини Закарпаття», 2013, № 56, с. 8).

У репортажі з села Дубове журналістка Т. Когутич майстерно використовує повтор лексеми для акцентуванні на традиційності рецептури, вводячи словосполучення навіть у підзаголовок: *«**Мелайний корж** від названої дочки»*. Авторський текст підсилює емоційне сприйняття страви: *«Він [**мелайний корж**. – В.П.] іще теплий, м'який, пахне для будь-якого закарпатця дитинством»* («Новини Закарпаття», 2021, № 47, с. 6). Цікаво, що в цьому ж тексті, коли наводиться пряма мова героїні з конкретним рецептом, вжито літературну форму: *«Я даю на 12 ложок **кукурудзяної** муки 4 ложки білої…»* (Там само). Це може свідчити як про ситуативне чергування лексем у мовленні носія для уникнення тавтології, так і про намагання наблизити опис рецептури до загальнозрозумілої літературної норми.

Подібну тенденцію спостерігаємо і в анонсах культурних заходів, де діалектизми виносяться в заголовки для привернення уваги: *«У скансені будуть богач, «Мелайки», «Оливкова Марька», «Динь і нуч у тинґириці»* («Новини Закарпаття, 2020, № 37, с. 3). Тут назви *«Мелайки»* (печиво) та *«Динь і нуч у тинґириці»* (тістечко) виступають як власні назви – прагматоніми, створені на діалектній основі.

3. Функція стилістичної синонімії і тлумачення. У сучасних медіатекстах часто спостерігаємо явище, коли журналісти вибудовують синонімічні ряди, поєднуючи літературну назву з діалектними варіантами. Такий прийом виконує подвійну мету: уникнення тавтології та просвітництво (пояснення значення слова для ширшої аудиторії або, навпаки, нагадування місцевих назв).

Нерідко діалектизм подається в дужках як уточнення або ж літературна назва пояснює діалектну: *«…найдавніших у регіоні злаків – кукурудзу, або **мелай**, **киндирицю**, **тингирицю**»* («Новини Закарпаття», 2010, №№ 89–90, с. 3); *«…вирощували картоплю (крумплі, булі), кукурудзу (**киндирицю**), соняшник (просоняк)»* («Новини Закарпаття», 2022, № 41, с. 7). Як ми вже зазначали, використання таких конструкцій було характерне для закарпатської преси періоду між світовими війнами.

Іноді автори вдаються до розгорнутих пояснень, інтегруючи їх у структуру речення. Наприклад, в етнографічному матеріалі про одну з представлених страв: *«…іршавці – начинку (запіканка з **кукурудзяної** крупи, сметани, молока та кропу) та **мелайний** хліб»* («Новини Закарпаття», 2011, №№ 102–103, с. 2). Або ж навпаки – літературний термін пояснює діалектний у прямій мові: *«Буйволи ще ті ласуни. Найбільше люблять яблука і **мелайне (кукурудзяне)** борошно»* («Старий замок «Паланок», 2013, № 9, с. 14).

Варто відзначити випадки, коли діалектна та літературна назви функціонують як абсолютні синоніми в межах одного абзацу без додаткових графічних виділень, хоча інший локалізм у цьому ж реченні супроводжено поясненням. У репортажі О. Штефаньо про стихію читаємо: *«Згадує, як цілорічно робили, бо за капустою садили попригу (перець), **тинґирицю**»* («Новини Закарпаття», 2024, № 17, с. 7). Тут лексема *тинґириця*, на відміну від *попригу*, вже не потребує пояснення, що може свідчити про сприйняття її авторкою як такої, яка має високий ступінь її впізнаваності в регіоні.

4. Публіцистична експресія: іронія та метафоризація. У газетних текстах різних жанрів діа-

лектні номени кукурудзи можуть набувати нових значень, виходячи за межі прямої номінації. Автори та респонденти використовують їх для створення іронічного підтексту, мовної гри, метонімічних чи метафоричних образів.

Прикладом використання діалектизму як засобу іронії є пряма мова в інтерв'ю з головою осередку Федерації мисливського собаківництва Людвігом Потішем. Описуючи можливі обміни собак («ґешефти»), респондент ставить в один синонімічний ряд *«щенят, яких ще немає»*, *«колесо»*, *«міх крумпель»* і *«тенґерицю»*: *«Так, але це дуже своєрідні обміни… Такий собі ґешефт»* («Старий замок «Паланок», 2010, № 9, с. 22). У цьому контексті діалектні назви сільськогосподарських продуктів (*крумплі*, *тенґериця*) слугують для зниження стилю, підкреслюючи курйозність таких угод, навіть якщо вони відбуваються між міськими мисливцями. Лексема тут працює не на етнографічну точність, а на створення колоритного, дещо іронічного образу ситуації.

В оглядовому матеріалі для рубрики «Спецпроект» Юрія Лівака діалектизм використовується для створення комічного ефекту при описі історичних подій, зокрема кукурудзяної кампанії М. Хрущова: *«За легендою, Микита Хрущов підхопив «**мелайну хворобу**» після відвідин американського штату Айова...»* («Старий замок «Паланок», 2009, № 30, с. 5). Вживання словосполучення *мелайна хвороба* знижує пафос радянської пропаганди, переводячи її в площину народної іронії.

В іншій оглядовій статті згаданої рубрики «Спецпроект» уже Ярослав Світлик використовує іронію при створенні влучного метонімічного епітета: *«…між країнами налагодилася **мелайна співпраця**»* («Старий замок «Паланок», 2010, № 1, с. 16). Автор поєднує офіційно-діловий іменник співпраця з діалектним прикметником *мелайна*, що створює комічний ефект через стилістичний контраст – змішування регістрів.

Метафоризацію можна простежити у творенні оказіональних перифразів. У репортажі з Ужанської долини журналістка називає Зарічово *«**тингиричаним селом**»* («Новини Закарпаття, 2021, № 29, с. 5). Означення *тингиричане* тут вказує не лише на аграрну спеціалізацію, а й на певну ментальну чи побутову характеристику мешканців, закріплену в народній пам'яті (*«Ніде не достигала тингириця (кукурудза) таков файнов, як тут»*).

Висновки. Виконаний аналіз засвідчує, що в сучасній закарпатській пресі діалектні назви рослини *Zea mays L.* (*мелай*, *тингириця* / *тенгериця* / *киндириця* та ін.) не лише не зникли з ужитку під тиском літературної норми, а й значно розширили свої функціональні межі. На тлі нейтрального літературного відповідника *кукурудза*, що виконує переважно інформативну функцію, діалектизми трансформувалися в стилістично марковані одиниці з широким діапазоном конотацій.

У текстах газет «Новини Закарпаття» та «Старий замок «Паланок першої чверті XXI ст. ці лексеми реалізують такі функції:

– *ідентифікаційно-етнографічну:* виступають маркерами регіональної ідентичності, засобом відтворення мовного колориту та хронотопу минулого, а в публіцистиці — символом «свого», «рідного», економічно надійного (на противагу «чужому»);

– *культурно-гастрономічну:* слугують інструментом неймінгу фестивалів та брендування страв традиційної кухні, де лексема *мелай* (та похідне *мелайний*) символізує місцевий звичай;

– *текстотвірну*: використовуються для уникнення тавтологій і семантичного уточнення в синонімічних рядах;

– *експресивно-оцінну*: є засобом створення іронічного підтексту, мовної гри (зниження стилю) та побудови метафоричних образів (іронічних епітетів, перифразів).

Отже, у вживанні місцевих назв кукурудзи в закарпатських медіатекстах відбулися стилістичні й функціональні зміни: від прямої номінації в пресі І половини XX ст. до вживання з виразною стилістичною метою у XXI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сабадош І.В. Історія української ботанічної лексики (XIX – початок XX ст.). Ужгород, 2014. 600 с.

2. Сабадош І.В. Атлас ботанічної лексики української мови. Ужгород, 1999. 104 с.

3. Атлас української мови: у 3 томах. Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ: Наукова думка, 1988.

4. Пискач О. Використання діалектної лексики в публіцистичному тексті (на матеріалі закарпатської районної преси). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць.* Вип. 6. Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 281–287.

5. Бігусяк М. В. Стилістичні функції діалектизмів у мові місцевої преси. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 34. С. 35–39.

6. Коваленко Б. О. Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики: дис. … канд. філол. н.: спец. 10.02.01 «Українська мова»; Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет. Кам'янець-Подільський, 2002. 182 с.

7. Левченко Т. М. Диференціація діалектної лексики у мові засобів масової комунікації. *Науковий журнал Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 30 (69). № 4. Ч. 1. С. 22–26.

8. Путрашик В.І. Функціонально-стилістичні можливості діалектизмів у заголовках сучасної закарпатської газети (на матеріалі часопису «Старий Замок «Паланок»). *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Т. 24 (63). № 4, Ч. 1. С. 169–176.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 81’271:821.161.2.09 Стефаник
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.4

ОЦІННО-ОБРАЗНІ НОМІНАЦІЇ В НОВЕЛАХ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

VALUING-FIGURATIVE NOMINATIONS IN THE SHORT STORIES OF VASYL STEFANYK

Соловій У.В.,
orcid.org/0009-0008-5111-3925
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та суспільствознавчих дисциплін
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

Ковальчук М.П.,
orcid.org/0000-0003-0483-8946
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та суспільствознавчих дисциплін
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

У статті на матеріалі новел Василя Стефаника «Пістунка» та «Злодій» ***з’ясовано*** смислове наповнення аксіологічного аспекту семантики оцінно-образних номінацій, що, виявляючись у відповідному контексті, характеризує об’єкт з позиції ставлення до нього суб’єкта й може експліцитно чи приховано міститися в структурних елементах слова чи в різноманітних конотативних нашаруваннях тощо; ***досліджено*** функціювання оцінно-образних номінацій у структурі художнього тексту – смислопороджувальної величини, які увиразнюють інтенцію автора й «наміреність» самого тексту, структурують його емоційний простір, конденсують змістову інформацію, окреслюють основну дотекстову ідею, підсилюють вагу індивідуального світосприймання героїв; ***висвітлено*** прагматичну зумовленість зазначених найменувань; ***визначено*** роль аксіологічних номінацій як засобів текстотворення й структурування в новелах-зразках «малої прози», що мінімальним обсягом мовного матеріалу покликані створити відповідний психологічний фон розгортання подій, передати динамізм, незвичайність ситуації, високу концентрацію почуттів і дії; ***установлено*** співвідношення та ***презентовано*** взаємодію об’єктивного (деонтичного, ознакового) і суб’єктивного (аксіологічного, власне оцінного) факторів аксіологічної структури оцінно-образних номінацій у процесі активізації конотативних сем позитивного чи негативного характеру; ***представлено*** зазначені фактори оцінки як домінанти значення стрижневих номінацій аналізованих художніх творів, що синтезують семантичний континуум, превалювання тієї чи тієї семи в якому визначається відповідною прагматичною ситуацією і ступенем об’єктивності (істинності) висловлювання, що містить оцінну номінацію; ***виокремлено*** роль внутрішньої форми номінації-заголовка як імпліцитного вияву оцінності на текстовому рівні, дотекстової ознаки, що, реалізуючись, сприяє новому прочитанню художнього тексту й уже у своїй основі містить аксіологічну сему з відповідним знаком «+» чи «–», відправної точки формування мотивів, модифікації поведінки головних героїв, їхніх стосунків, внутрішнього світу, виразника образності художнього тексту.

Ключові слова: аксіологічна модальна рамка, аксіологічна шкала, внутрішня форма слова, ключове найменування-заголовок, об’єктивний фактор оцінки, оцінно-образна номінація, суб’єктивний фактор оцінки, художній текст.

The article based on Vasyl Stefanyk’s short stories «Pistunka» and «Zlodiy» clarifies the semantic content of the axiological aspect of valuing-figurative nominations, which, when manifested in the appropriate context, characterizes the object from the subject’s point of view and can be explicitly or implicitly contained in the structural elements of the word or in various connotative layers etc.; the functioning of valuing-figurative nominations in the structure of a fiction text as a meaning-generating quantity that emphasizes both the author’s intention and the intention of the text itself, structures its emotional space, condense content information, outline the main pre-textual idea, and reinforce the weight of the characters’ individual worldviews; the pragmatic conditioning of these names is highlighted; the role of axiological nominations as means of text creation and structuring in short stories, which are examples of «Small Prose» is determined. With a minimal amount of linguistic material, they are designed to create the appropriate psychological background for the unfolding of events, convey the dynamism and unusualness of the situation, and the high concentration of feelings and actions; the correlation between and interaction of objective (deontic, sign-bearing) and subjective (axiological, evaluative) factors of the axiological structure of valuing-figurative nominations in the process of activating connotative semes of a positive or negative nature; the above-mentioned valuing factors are presented as the dominant meanings of the core nominations of the analyzed works of art, which create a semantic continuum, the prevalence of one or another semantic field in which is determined by the corresponding pragmatic situation and the degree of objectivity (truthfulness) of the statement containing the valuing nomination; the role of the word’s inner form of the – key name-title as an implicit manifestation of evaluativeness at the textual level, a pre-textual feature, which, when realized, contributes to a new reading of the fiction text the feature, already at its core, contains an axiological seme with the corresponding sign «+» or «–», the starting point for the formation of motives, the modification of the behavior of the main characters, their relationships, their inner world, and the expression of the imagery of the fiction text.

Key words: axiological modal frame, axiological scale, inner form of a word, key name-title, objective evaluation factor, valuing-figurative nomination, subjective evaluation factor, fiction text.

Функціюючи в художньому тексті, зокрема в новелах Василя Стефаника, оцінно-образні номінації репрезентують два способи використання мовної інформації: дескриптивний (фіксування, повідомлення, констатацію фактів, подій, явищ навколишньої дійсності) та динамічний (вираження почуттів, спонукання до дії, переконання в чомусь тощо), які своєю чергою реалізуються у відповідних факторах аксіологічної структури зазначених найменувань: деонтичному (об'єктивному, описовому) і власне оцінному (аксіологічному, суб'єктивному).

Останній, пов'язаний з емоційною сферою мовця й комунікативними цілями висловлювання, виявляється у відповідному контексті, який не стільки мотивує структурні значення номінативних одиниць, скільки актуалізує імпліцитні семантичні відтінки, необхідні для включення в зазначений акт комунікації, для вираження й передачі позамовної інформації [6, с. 15].

Важливим інструментом виявлення прихованих смислів тексту художнього твору є оцінно-образні номінації. Їхня внутрішня форма, кваліфікативна маркованість і здатність до трансформації, можуть «передбачити» основні напрями розгортання подій, сприяють виявленню латентних наміреностей, здатних залишатися інваріантними при будь-яких текстових трансформаціях.

Категорії оцінки і внутрішньої форми слова вивчали представники передусім філософської, а згодом і лінгвістичної традицій, наприклад: Аристотель, Вільгельм фон Гумбольдт, Джордж Едвард Мур, Густав Шпет, Іван Огієнко, Іммануїл Кант, Олександр Потебня та інші. Функційний підхід до аналізу зазначених категорій зумовив актуалізацію низки проблем, які репрезентують зв'язок аксіологічної номінації та її внутрішньої форми з художнім текстом (Марія Голянич, Леся Ставицька, Олександр Ткаченко) і висвітлюють їхню роль як важливих елементів формування індивідуального письменницького стилю (Олександ Біличенко, Тетяна Космеда, Лариса Масенко, Надія Сологуб).

Особливої актуальності функціювання оцінно-образних найменувань набуває у творах Василя Стефаника – майстра новели, кожне слово якого має потужне емоційне навантаження й концентрує смислову полісемантичність. Відтак у новелах автора аксіологічні номінації часто є образо- й текстотвірними засобами, оскільки увиразнюють як інтенцію автора, так і наміреність самого тексту – «динамічної, стратифікаційно-когерентної полізначеннєвої величини, соціокультурного феномена»[12, с. 17]; структурують його емоційний простір; конденсують змістову інформацію; окреслюють основну дотекстову ідею; підсилюють вагу індивідуального світосприймання героїв.

Поліфункційність аксіологічних найменувань і їхня здатність конденсувати змістову інформацію визначають **мету наукового дослідження** – висвітлити прагматичну зумовленість оцінно-образних номінацій як текстоорганізуючих і образотвірних засобів у творах Василя Стефаника [11, 272 с.].

У новелі «Пістунка» [11, с. 162] перед реципієнтом постає складне завдання: розмежувати два типи світосприйняття, кожен з яких активізується шляхом використання різного, навіть протилежного типу найменувань аксіологічного характеру, і визначити «істинність» висловлювання, у якому вони функціонують як домінантні.

Художній текст імпліцитно модифікує два відмінні світобачення: доросле, надто суб'єктивізоване, у якому провідна роль належить власне оцінному компоненту значення номінації з різко негативним відтінком (лексеми «*байстрюк*», «*гусарева дитина*», «*не наша дитина*, *а гусаря московського*» тощо), і дитяче, у творі близьке до істинного, що активізується об'єктивним (дескриптивним) компонентом значення найменування (номінації, що відображають стереотипні уявлення про об'єкт, близькі до реального розуміння стану речей, наприклад: «*це така дитина*, *як кожна*» [11, с. 162].

Саме взаємодія об'єктивного і суб'єктивного чинників оцінки, домінування одного з них у відповідній комунікативній ситуації аналізованого тексту новели виконують важливі образо- й текстотвірну функції.

У творі змальований невеликий епізод з дитячого життя. Маленька Парася пропонує друзям погратися в похорон. Роль покійника виконуватиме живе немовля, яке дівчинка бавить, оскільки «*… тато казали вночі…*, *що ця гусарева дитина має вмерти*» [11, с. 162].

У контексті описаної автором комунікативної ситуації найменування «*гусарева* (*гусарська*) *дитина*» набуває оцінного характеру (відносний прикметник «*гусарська*», як і присвійний «*гусарева*», – дитина «*гусаря*», московського солдата, – поза контекстом не містить у значенні оцінної конотації). Номінація виконує функцію контекстуального синоніма до іншого, стрижневого в тексті слова з виразним оцінним відтінком у семантиці – «*байстрюк*» («байстрюк» *зневажл., лайл.* – позашлюбний син) [9, с. 191].

Згідно з «Етимологічним словником української мови», лексема «байстрюк» (позашлюбна дитина) через польське посередництво запозичена з німецької мови і походить від фр. ст. *bastard*, що зводиться до пізньолатинського *bastardus*, утвореного від *bastum* («в'ючне сідло»). Отже, *bastardum* означало «син в'ючного сідла» (жартівливий натяк на стосунки між служницями заїжджих дворів, корчем і погоничами мулів) [4, с. 118].

Як бачимо, внутрішня форма найменування «*байстрюк*» закладена в етимоні, містить оцінну сему, що виявляється в сучасному використанні також, але вже не з жартівливим, а різко негативним відтінком. Власне оцінний (суб'єктивний) компонент значення номінації особливо виразно актуалізується в контексті подій, змальованих автором у творі.

Назване слово використовують у тексті тільки один раз – під час переказування маленькою пістункою Парасею розмови її батьків, яку та випадково підслухала вночі. Адресати повідомлення довідуються про сумну історію дитини, яка не є батьковою, «*гусарською*», а тому повинна померти.

Будучи контекстуальним синонімом до слова «*байстрюк*», номінація «*гусарська дитина*» трансформується з ціннісно нейтральної в оцінну, оскільки об'єкт оцінювання «*дитина*» стає функціонально значущим і може порівнюватися: *батькова дитина* (*наша*, *хороша*) – *гусарська дитина* (*чужа*, *погана*). Автор акцентує на оцінному компоненті значення найменування «*гусарська дитина*», співвідносного з лексемою «*байстрюк*», який не лише визначає відповідну психічну реакцію, сприяє зміні емоційного стану адресата, а й модифікує перебіг подій у творі, «маркує» весь текст і спрямовує його у визначене ним самим русло – дати відповідь на запитання, чому потрібно «*душити цю дитину?*», «*адже це так дитина*, *як кожда…*» [11, с. 162].

З нічної суперечки батьків мала Парася довідується, що немовля, яке бавить дівчинка, не слід любити, бо воно «*не наша дитина*, *а гусаря московського*», «*байстрюк*». Закарбувавшись у її пам'яті, слово «*дитина*» в контексті нічної розмови стало синонімом до оцінного найменування «*байстрюк*» і відповідно маркером для всього тексту новели. Соціально-оцінний компонент його значення надалі модифікує поведінку «*гурту пістунок і пістунів*» [11, с. 162]. Вирішивши, що ця дитина повинна померти («*… або ти її вбий*, *або закопай*, *а я її не хочу*» [11, с. 162], діти організовують гру-похорон з голосінням, оскільки «*цю гусареву дитину… мають задушити*, *тому не гріх голосити*» [11, с. 162].

Незважаючи на нейтральність номінації «*дитина*» за шкалою оцінювання в позаконтекстній ситуації, вона, використовуючись у новелі з означеннями «*не наша*», «*ця*», «*московського гусаря*», «*гусарева*», трансформується в оцінне найменування «*байстрюк*» з різко негативним відтінком у значенні. Як бачимо, визначальним для поведінки героїв новели є саме суб'єктивний семантичний компонент аксіологічної номінації «*байстрюк*» («*гусарева дитина*»), який не тільки сигналізує про негативне ставлення суб'єкта оцінки до об'єкта, а є тим чинником, що акумулює відповідну, викликану нічною розмовою ситуацію.

Однак слід пам'ятати, що аксіологічне найменування передбачає наявність дескриптивного (об'єктивного, ознакового) компонента, який орієнтується власне на характеристики самих предметів чи явищ, що є основою будь-якої оцінки. Тому, акцентуючи на емотивному (суб'єктивному) компоненті значення лексеми, необхідно враховувати реальні, наявні поза свідомістю суб'єкта оцінки ознаки об'єкта (стереотипні уявлення про байстрюка як позашлюбну дитину стали тією основою, на якій базується процес оцінювання суб'єктом, дівчинкою, об'єкта, немовляти).

Крім оцінного стереотипу (стандартних дескриптивних властивостей об'єктів, загальноприйнятого уявлення про них), необхідним елементом аксіологічної структури є відповідна шкала, що власне відображає два основні аспекти оцінки: об'єктивний (властивості об'єкта, який оцінюють) і суб'єктивний (ставлення суб'єкта до об'єкта оцінки).

Найменування «*байстрюк*» унаслідок активізації й трансформації дескриптивного компонента значення в оцінний переходить у зону «негативного оцінювання» на згаданій вище шкалі. Саме завдяки актуалізації негативної ознаки оцінна номінація відповідає зоні сьомого елемента аксіологічної шкали (ще з часів Аристотеля традиційно використовують градуйовану шкалу (т.зв. шкалу оцінки), що вважається однією з сутнісних ознак аксіологічної модальної рамки і на сьогодні складається з семи елементів: 1) дуже хороший – 2) хороший – 3) достатньо хороший – 4) нейтральний – 5) доволі поганий – 6) поганий – 7) дуже поганий [7, с. 17–109].

Безпосередньо взаємодіючи з найменуванням «*дитина*», яке займає на оцінній шкалі нейтральну позицію, лексема з конотативним нашаруванням негативного характеру «*байстрюк*» спричинює

зміщення номінації «*дитина*» теж у бік негативної оцінки. Підтвердженням цього на текстовому рівні є використання слова в сполученні з означеннями, які в зазначеному контексті відіграють роль інтенсифікаторів оцінного компонента.

Лексема «*дитина*», нейтральна для оцінки, поєднуючись з контекстуальними інтенсифікаторами «*ця*», «*не наша*…, *а гусаря московського*», «*гусарська*», «*гусарева*», збагачується в описаній ситуації негативним відтінком. Саме тому для пістунів і пістунок немовля вже не є немовлям у традиційному розумінні цього слова. Воно перетворюється на «*чужого*», не є навіть живою істотою, бо «*має вмерти*» [11, с. 162]: дитина – потенційний покійник.

Такі висновки підтверджено відповідною емоційно-дієвою реакцією, викликаною ілокутивними силами аналізованих оцінних номінацій, – траурним співом на грі-похороні. Найменування «*дитина*», що поза контекстом міститься на шкалі оцінок у «нейтральній зоні», у контексті аналізованої новели зміщується в бік «зони негативної» і займає, на нашу думку, позицію між шостим і сьомим її елементами («поганий» – «дуже поганий»).

На користь цього свідчить наявність уже згаданих контекстуальних інтенсифікаторів, адже означення поза текстом новели не є власне такими, оскільки ні вказівний займенник «*ця*», ні присвійний займенник у поєднанні з заперечною часткою «*не наша*», ні відносний (присвійний) прикметник «*гусарська*» («*гусарева*») чи неузгоджене означення, виражене сполученням іменника з прикметником у родовому відмінку однини «*дитина гусаря московського*», не можуть посилювати жодної ознаки, тому й виконують функцію інтенсифікаторів тільки в зазначеному контексті.

Попри виразно негативний оцінний відтінок значення номінації «*дитина*» в аналізованій новелі, належність її до «зони нейтрального» все ж таки доволі помітна. Про це свідчить не тільки присутність кількох суб'єктів оцінки, що вже передбачає можливість «аксіологічної суперечки», при якій зіштовхуються різні (подекуди протилежні) погляди й думки, а й існування сильного дескриптивного компонента в значенні аналізованої номінації, який вважаємо єдиною передумовою істинного погляду на об'єкт оцінки.

Порівняймо: «… *аби ця дитина не находилася в хаті*, *бо вона не наша дитина*, *а гусаря московського* …, *або ти її вбий*, *або закопай*, *а я її не хочу*…» [11, с. 162]. Зазначена характеристика немовляти зрадженим чоловіком активізує суб'єктивний (оцінний) компонент значення лексеми, який виявляється тільки в її поєднанні з контекстуальними інтенсифікаторами.

«*Це така дитина*, *як кожда*, *а твій тато якийсь дурний*» [11, с. 162]. Характеристика дитини малим Максимом, одним з пістунів, активізує об'єктивний (дескриптивний) семантичний компонент лексеми, який орієнтується на реальні, «справжні» властивості об'єкта.

Таким чином, у будь-якому оцінному висловлюванні існують об'єктивний (дескриптивний, ознаковий) і суб'єктивний (емотивний, власне оцінний) компоненти, які, безпосередньо взаємодіючи, утворюють континуум, де, відповідно до певної прагматичної ситуації, превалює той чи той чинник.

З позиції аксіологічного аспекта дослідження будь-який художній текст, його зрощеність, передбачають взаємодію всіх складових, з-поміж яких оцінні номінації як особливі елементи суб'єктивно-об'єктивного характеру. Присутність у їхній структурі власне оцінного фактора сприяє формуванню авторського погляду на світ стосунків між об'єктами дійсності, активізує, трансформує чи модифікує імпліцитні смисли, тим самим розкриваючи глибинний зміст як окремих образів, так і всього тексту.

Саме тому основний конфлікт аналізованої новели, внутрішній світ головних героїв, специфіка їхніх стосунків, особливо чітка межа між дорослим (у новелі надто суб'єктивним) і дитячим (у творі близьким до істинного, об'єктивним) світобаченням не були б достатньо висвітленими, якщо б до уваги не бралися аксіологічні номінації як елементи специфічного суб'єктивно-об'єктивного характеру і їхнє функціонування в художньому тексті.

Вагомим імпліцитним виявом оцінності найменувань є також їхня внутрішня форма – «концептуальна ознака, закріплена в слові, що в … дискурсі сприяє розширенню засобів його інтерпретації і розуміння; вона включається в процес розкриття «інтенцій» знака (слова, словосполучення, …тексту в цілому), констатуючи той його аспект, який узгоджується із ситуацією використання тексту, спеціальними кодами побутового, сакрального, символічного характеру [1, с. 261].

Активізуючись у відповідному контексті, вона може викликати позитивні чи негативні за емоційним сприйняттям асоціативно-образні уявлення, сприяти експресивному забарвленню лексичного значення слова, бути основою конотації, виявляти глибинні відтінки семантики кваліфікативно мар-

кованої номінації, модифікувати її дескриптивний компонент, перетворюючи на оцінний.

Залежно від контексту як сукупності формально фіксованих умов внутрішня форма слова збагачується, набуваючи в тексті додаткових семантичних відтінків чи й зовсім протилежного значення.

Ключове найменування-заголовок новели Василя Стефаника «Злодій» [11, с. 131–137] містить у семантиці негативний аксіологічний відтінок, який, активізуючись у тексті художнього твору, репрезентує дотекстову ідею, що визначає глибинний зміст усієї новели.

Назва аналізованого твору – саме те ключове слово, що є своєрідним концептуально-образним сценарієм, «текстом-вірогідністю», «передтекстом», який окреслює межі асоціативного розгортання топіків [10, с. 131], окреслює естетичну вартісність тексту, мотивацію поведінки героїв і врешті-решт визначає естетичну значущість, пов'язуючи його інтерпретацію як мистецького твору певної епохи з попередніми інтерпретаціями на рівні інших текстів з аналогічними семантичними асоціаціями. Внутрішня форма заголовка містить основу «першопочатку», що проєктує можливості майбутньої модифікації тексту, оприявлює його виміри, які перебувають у неподільній єдності.

Згідно з результатами дослідження історичного мовного матеріалу зазначена номінація закріпилася на позначення крадіїв тільки в частині слов'янських мов. Порівняймо: білоруське *ЗЛО́ДЗЕЙ* – «крадій», польське *ZŁODZIEJ* – «крадій» [4, с. 267]. Однак це значення є пізнішим семантичним нашаруванням. Первісний же, вихідний рівень семантики слова в українській мові тісно переплітається з його внутрішньою формою: найменування «злодій» (ст.-сл. *ЗЪЛОДЬИ* – «злочинець», др. *ЗЪЛОДЬИ* – «злочинець, лиходій, крадій», прасл. **zъlodějь*) – це складне слово, утворене сполученням основ іменника *zъlo* і дієслова *dě(ja)ti* [4, с. 267], яке спочатку номінувало «людину, що чинить будь-яке зло».

Для інтерпретації тексту новели важливим є власне аксіологічний компонент семантики оцінно-образної номінації, домінантний для внутрішньоформної концептуальної ознаки з виразним негативним відтінком, оскільки крізь його призму розкриваються приховані смисли твору, активізується процес творення оказіональних значень не лише окремих номінативних одиниць, але й тексту в цілому, для якого він є безперервним. Адже «…текст, як зерно, що містить програму майбутнього розвитку, не є статичною і незмінною в самій собі даністю. Внутрішня не-до-кінця-визначеність з новими контекстами – резерв для його динаміки» [10, с. 132].

Тому внутрішня форма ключового слова, «базуючись на лексико-семантичному рівні організації тексту, активізує й те, що закладено в семантичній структурі окремого слова, і те нове, ще не вербалізоване, що утворюється на інших мовних рівнях – на перетині типологічно відмінних структур» [10, с. 133].

Простежмо згадані процеси на прикладі новели Василя Стефаника «Злодій». В аналізованому творі розгортається дещо незвична ситуація. До не зовсім багатої господи «завітав» злодій – «*дужий, моцний хлоп*» [11, с. 131]. Для того, щоб поквитатися з крадієм, господар Георгій запрошує сусідів Михайла та Максима. Розправа над кривдником перетворюється на кривавий лжесуд.

Лише завдяки активізації внутрішньої форми оцінно-образного найменування «злодій» читач довідується, хто насправді є «тим, хто чинить зло». Наче в театрі абсурду актори (герої новели) помінялися ролями: ті, хто чинить суд над крадієм, і, на перший погляд, є суддями, насправді «злодії», яких засуджено буде у вічності. Ґазди як речники людської справедливості і її носії в експліцитному вимірі тексту художнього твору, занадто поспішаючи, забувають про існування Божого Суду і його надзвичайну терплячість. «*Справедливість не є швидкою, як це вважали апостоли, і Божа справедливість може чекати віками*» [2, с. 595].

Чоловіки із захисників власності стають злодіями (маємо на увазі первинний рівень семантики слова). Вони забувають істинний і вічно правильний закон, проголошений Ісусом Христом на горі в Галілеї: «*Любіть і ворогів своїх… Не противтеся злому*» [8, с. 8].

У процесі інтерпретації тексту новели читач зустрічається з так званою гіпотезою первинного, основного, архетипного тексту. Адже одним зі значень будь-якого тексту як художнього знака, зрощеної структури, загальної пам'яті без особистісного й індивідуального досвіду є «втягування» в повідомлення позатекстових асоціацій різних рівнів – від найбільш загальних до надто особистісних.

Для аналізованої новели, як і для багатьох інших зразків «малої прози» Василя Стефаника, архетипним текстом (одночасно «текстом-вірогідністю», «ідеєю») є незаперечні істини з Біблії. Зрозуміти його інтенцію і спрямувати інтерпретацію змісту в правильне русло допомагає читачеві

внутрішня форма текстоорієнтованої ключової номінації, що є ядром декодування прихованих смислів.

За «Етимологічним словником української мови» складне утворення «злодій» походить від двох основ, одна з яких *зъло*, споріднена з литовським *atzulas* (*atzulus*) – «черствий, грубий, нелюдяний»; з авестійським *zurah* – «кривда, несправедливість»; з давньоіндійським *hva`rate* – відхиляється від правильного напрямку», *hvalati* – «блудить, вештається, падає» [4, с. 266]. Інша ж основа *dě(ja)ti* (др.*дѣяти*) – «робити, чіпати, говорити», споріднена з ст.-сл. *дѣгати* (діяти), чеським *diti*, нижньолужицьким *źaś*, що означають «сказати» [4, с. 94].

Етимологія твірних слів переконливо свідчить на користь того, що в основу найменування були закладені ознаки приблизно такого типу: «той, хто кривдить, чинить несправедливо, говорить зле»; «той, хто є черствим, грубим, нелюдяним». Саме вони стають центральними та смислотвірними для тексту новели як одиниці, що характеризується особливою зрощеністю.

З урахуванням об'єктивних критеріїв оцінювання будь-якого культурологічного дискурсу, красного письменства зокрема, за основу інтерпретації новели Василя Стефаника «Злодій» беремо архетипний текст (Біблію, Новий Заповіт) і декодовану на його основі номінацію «злодій» як ключовий елемент. Орієнтуючись на християнський моральний ідеал і відповідно обігруючи внутрішню форму аналізованого найменування, визначаємо позицію героїв у структурі тексту новели.

«Експліцитний» злодій у творі є тільки крадієм, бо порушує восьму заповідь Божу «Не вкради». Його ж судді, «правильні та чесні ґазди-християни», власною поведінкою заперечують основні засади цієї релігії, проголошені Ісусом Христом. Серед них: «*Не судіть своїх ближніх…, щоб не суджено вас; прощайте і простять вам; давайте і дадуть вам. Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає… Отож, будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний*!» [8, с. 8].

Злодій (крадій) не противиться злому («*І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою – підстав йому й другу …*» [5, с. 8] і, намагаючись поцілувати руку, яка, не маючи на те Божого дозволу, карає, тим самим рятує більш вагому частину своєї особистості – душу («*… мені отак утворилоси в голові*, *що я маю тут згинути і сего ґазду в руку поцулувати*, *аби мені Бог гріха зменшив*» [11, с. 136].

З порушника закону в якийсь момент завдяки каяттю він одразу перетворюється на мученика. З того, «хто чинить несправедливо», стає тим, «над ким чинять несправедливо». Тому символічною є сцена розправи над людиною, яка сидить під образами, – осяяною Божою Ласкою. («*Я не віду*, *я виджу*, *що не віду*, *бо я маю тут під образами сидіти*» [11, с. 137]. Скривджені вмить перетворюються на кривдників: ті, яких сприймаємо на початку новели як ґаздів Максима й Михайла, у кінці тексту стають «*голодними вовками*, *що кинулися на жертву*» [11, с. 137].

Як бачимо, визначальною в процесі інтерпретації змісту новели Василя Стефаника «Злодій» є не експліцитна внутрішня форма ключової лексеми, а її імпліцитні компоненти, що виявляють латентні значення, здатні залишатися інваріантними при будь-яких текстових трансформаціях. Завдяки їм внутрішню форму аналізованої аксіологічної номінації-ключового слова «злодій» «ототожнюють з несказанністю …, яку треба шукати поза текстом чи під його поверхнею, адже справжнє значення без кінця вислизає і втікає [10, с. 136].

Саме внутрішня форма оцінно-образного найменування-заголовка у всій сукупності значеннєвого наповнення є тією дотекстовою ознакою, яка, реалізуючись, сприяє новому прочитанню художнього тексту. Будучи поліфонічною, внутрішньоформна концептуальна ознака є відправною смислотвірною точкою формування мотивів, модифікації поведінки головних героїв і виразником образності художнього тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. 296 с.

2. Друга книга Мойсеєва: Вихід. *Біблія або Книга Святого Письма Старого й Нового Заповіту*. Об'єднання біблійних товариств, 1980. С. 73–126.

3. Еко Умберто. Маятник Фуко. Львів : Літопис, 1998. 751 с.

4. Етимологічний словник української мови : У 7 т. / Академія наук УРСР ; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1. 632 с.

5. Євангеліє від Св. Матвія. *Біблія або Книга Святого Письма Старого й Нового Заповіту*. Об'єднання біблійних товариств, 1980. С. 3–46.

6. Кияк Т. Г. Мотивованість лексичних одиниць: кількісні та якісні характеристики. Львів : Вища школа, 1988. 164 с.

7. Космеда Тетяна. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 349 с.

8. Об'явлення святого Івана Богослова. *Біблія або Книга Святого Письма Старого й Нового Заповіту*. Об'єднання біблійних товариств, 1980. С. 300–319.

9. Словник синонімів української мови : У 2 т. / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні ; Інститут української мови ; НАН України. Київ : Наукова думка, 1999. Т. 1. 1026 с.

10. Соловій У. В. Оцінно-образна номінація у структурі художнього тексту (на матеріалі української «малої прози» кінця XIX–початку XX століття) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2003. 216 с.

11. Стефаник Василь. Камінний хрест. Київ : Школа, 2007. 272 с.

12. Художній текст – слово – образ: лінгвостилістичний аналіз : монографія / М. І. Голянич та ін. ; Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2010. 408 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.161.2’373:81’42:316.77
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.5

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВОЄННОГО ПІСЕННОГО ДИСКУРСУ

LEXICO-SEMANTIC ORGANIZATION OF WAR SONG DISCOURSE

Юлдашева Л.П.,
orcid.org/0000-0002-6561-8827
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Кобиліна Ю.М.,
orcid.org/0000-0002-1406-0093
доктор філософії,
старший викладач кафедри слов’янської та романо-германської філології
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Петренко М.В.,
orcid.org/0009-0002-3883-2745
студент ІІ курсу магістратури
Навчально-науковий інститут філології та журналістики
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

У статті здійснено комплексний лексико-семантичний аналіз воєнного дискурсу в сучасній українській пісенності як одного з найчутливіших і найдинамічніших сегментів мовної картини світу періоду російсько-української війни. Вихідною позицією дослідження є розуміння війни як екзистенційної події, що радикально трансформує не лише соціальну реальність, а й мовні механізми осмислення дійсності, активізуючи процеси оновлення лексичного складу, переоцінки значень та формування нових семантичних і ціннісних домінант. Особливу увагу зосереджено на пісенному тексті як синкретичному утворенні, у якому вербальний компонент поєднується з музикою та виконанням, але водночас залишається ключовим носієм смислів, ідеологічних акцентів і колективних емоцій.

Метою статті є виявлення тематичних і семантичних домінант воєнної лексики в сучасному пісенному дискурсі та окреслення основних лексико-семантичних полів, за допомогою яких вербалізується досвід війни. У роботі проаналізовано лексичні засоби репрезентації бойових дій і сучасного озброєння, семантику втрат, смерті та пам’яті, родинно-антропоцентричні моделі осмислення війни, а також просторово-географічну лексику як інструмент формування символічної карти війни. З’ясовано, що воєнна лексика в пісенних текстах утворює цілісну, ієрархічно організовану систему, у якій поєднуються предметна конкретність бойових реалій, персоналізоване переживання втрат, гуманізація війни через образи родини та дитини, а також сакралізація простору України через топоніми й образи землі та дому. Доведено, що пісенний воєнний дискурс функціює не як нейтральна фіксація подій, а як форма колективної пам’яті, ідентифікації та емоційної підтримки, виконуючи водночас мобілізаційну, меморіальну й терапевтичну функції. Отримані результати засвідчують вагому роль пісенної творчості у мовному осмисленні війни та формуванні сучасної української лінгвокультурної свідомості.

Ключові слова: воєнний дискурс, пісенний дискурс, пісенний текст, лексико-семантичне поле, воєнна лексика.

The article presents a comprehensive lexico-semantic analysis of war discourse in contemporary Ukrainian song lyrics as one of the most sensitive and dynamic segments of the linguistic worldview shaped by the Russian–Ukrainian war. The study is grounded in the understanding of war as an existential event that profoundly transforms not only social reality but also linguistic mechanisms of conceptualizing experience, activating processes of lexical renewal, semantic re-evaluation, and the formation of new value-based and semantic dominants. Particular attention is paid to the song text as a syncretic phenomenon in which the verbal component interacts with music and performance while remaining the primary carrier of meaning, ideological emphasis, and collective emotion.

The aim of the article is to identify the thematic and semantic dominants of war-related vocabulary in contemporary song discourse and to outline the principal lexico-semantic fields through which the experience of war is verbalized. The analysis focuses on lexical means representing combat actions and modern weaponry, the semantics of loss, death, and memory, family-centered and anthropocentric models of interpreting war, as well as spatial and geographical vocabulary as a tool for constructing a symbolic map of war. The study demonstrates that war-related lexis in song texts forms an integrated and hierarchically organized system combining the material concreteness of military reali ties, the personalized experience of loss, the humanization of war through images of family and children, and the sacralization of Ukrainian space through toponyms and images of land and home. It is argued that war song discourse functions not as a neutral chronicle of events but as a medium of collective memory, identity formation, and emotional support, simultaneously performing mobilizing, memorial, and therapeutic functions. The findings highlight the significant role of song creativity in the linguistic conceptualization of war and in shaping contemporary Ukrainian linguocultural consciousness.

Key words: war discourse, song discourse, song text, lexico-semantic field, war-related vocabulary.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна стала одним із найпотужніших чинників трансформації сучасної української мовної картини світу, що істотно вплинуло на всі сфери комунікації. Війна як екзистенційна подія не лише змінює соціальну реальність, а й активізує глибинні мовні процеси, пов'язані з оновленням лексичного складу, переосмисленням значень, формуванням нових семантичних і ціннісних домінант. У цьому контексті воєнний дискурс постає як центральний сегмент сучасного мовлення, що виконує не лише інформативну, а й ідентифікаційну, аксіологічну та меморіальну функції.

Особливе місце у формуванні та поширенні воєнного дискурсу належить пісенній творчості. Пісня як синтетичний жанр, що поєднує вербальний і музичний коди, вирізняється високою комунікативною мобільністю, емоційною насиченістю та здатністю оперативно реагувати на суспільно-політичні події. У період війни пісенність виходить за межі суто естетичної функції, набуваючи меморіального, мобілізаційного, терапевтичного, протестного та ідентифікаційного характеру. Саме в пісенних текстах війна осмислюється як пережитий колективний досвід, вербалізований за допомогою емоцій, образів, символів та ціннісних орієнтирів.

Пісенний текст у сучасній лінгвістиці є складним поліфункційним твором, що поєднує ознаки художнього мовлення, усної комунікації та масової культури. Його специфіка зумовлена синкретичною природою: пісня існує на перетині вербального тексту, музичного супроводу та перформативного виконання, однак саме мовний компонент залишається ключовим носієм сенсу й ідеологічного навантаження. Це робить пісенний текст повноцінним об'єктом лінгвістичного дослідження, зокрема в межах дискурсивного та лексико-семантичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На динамічність воєнної лексики в сучасній українській мові звертає увагу О. Тараненко [2–3], наголошуючи, що вона є одним із найчутливіших сегментів мовної системи, оскільки безпосередньо реагує на суспільно-політичні зміни та відображає трансформацію колективної свідомості. Подібну позицію висловлює Н. Клименко, яка зазначає, що тексти, створені у воєнний час, характеризуються підвищеною емоційністю, концентрацією оцінної лексики та активним формуванням нових значень у межах звичних слів [1]. Особливо виразно ці процеси виявляються в пісенних текстах, де художня репрезентація подій поєднується з безпосереднім переживанням війни. У працях Л. Юлдашевої осмислено війну як складний когнітивно-дискурсивний феномен, що формується за допомогою категорії оцінності, контрасту, експресивності та концептуальної напруги [5]. У дослідженнях Л. Шитик воєнний дискурс представлено як систему мовних стратегій, у межах яких лексика виконує не лише номінативну, а й аксіологічну, ідентифікаційну та світоглядну функції [4]. Такий підхід є методологічно значущим для аналізу пісенної творчості, у якій мовні механізми осмислення війни реалізовано в особливо концентрованій та емоційно загостреній формі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення тематичних і семантичних домінант воєнної лексики в сучасному пісенному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Пісенний текст – це вербальний компонент пісні, який становить самостійну одиницю мовного аналізу й водночас функціонує в тісному зв'язку з музикою та виконанням. На відміну від поетичного тексту в традиційному розумінні, пісенний текст орієнтований на звучання, повторюваність і масове сприйняття. Воєнний дискурс у сучасній українській пісенності формується насамперед за допомогою системи прямих лексем на позначення війни та бойових дій, які вибудовують чітке лексико-семантичне поле з домінуванням назв озброєння, військової техніки, тактичних дій, суб'єктів протистояння та результатів бою. Ці одиниці функціонують як маркери реального воєнного досвіду й забезпечують високий ступінь конкретності .

Одним із найпомітніших компонентів цього поля є лексика сучасного **озброєння та техногенної війни**. У пісні Христини Соловій війна постає через безпосередні назви засобів ураження й військової техніки: ***Ракети*** *з неба,* ***колони танків*** / *І заревів старий Дніпро* (Христина Соловій). Лексеми *ракети*, *танки* утворюють ядро бойової номінації, актуалізуючи реалії повномасштабної війни XXI століття. Вони позначають не лише знаряддя бою, а й масштаб загрози, оскільки поєднуються з образом масованого наступу (*колони танків*), що підкреслює системний характер воєнних дій. Розгорнуту картину фронтової реальності подано в пісні М. Стасули: *Нас били* ***градами****, били* ***вогами****, Там, де війна йде і б'ють* ***гармати****, Там, у* ***окопах*** *брат мій помирає*. Назви *гради*, *воги*, *гармати*, *окопи* формують щільне семантичне ядро, яке передає безперервність бойових дій і фізичну близькість смерті. Лексема *били* у формі повтору посилює відчуття тривалого,

системного обстрілу, а словосполучення *ворожий танк* (*Там, де* ***ворожий танк*** *нас розбиває*) чітко маркує суб'єкта агресії.

Важливим сегментом лексико-семантичного поля війни є назви конкретних зразків озброєння, які в пісенному дискурсі набувають статусу знакових одиниць. У пісні Христини Соловій прямо названо сучасні системи озброєння: *І* ***Джавеліни****, і* ***Байрактари*** */ За Україну б'ють русню*. Тут *Джавеліни* та *Байрактари* функціюють як символи ефективної оборони, а дієслово *б'ють* акцентує їхню активну бойову роль. Аналогічно в пісні Тараса Боровка назва *Байрактар* винесена в заголовок і багаторазово повторюється: *У нас на всі доводи є коментар – /* ***Байрактар… Байрактар****…* Повтор перетворює назву зброї на ключову лексему тексту, а в рядку *З бандитів російських робить примар* вона постає як чинник знищення противника. Лексика бойових дій активно включає номінації тактичних операцій і наступальних дій. У пісні Гліба Бабича зафіксовано імперативні формули прямого бою: *Йдемо* ***штурмувати****!, Подай* ***зброю*** *мені, брате*!. Лексема *штурмувати* вказує на активну фазу наступу, водночас *зброя* функціює як універсальна назва засобу боротьби. Подібну функцію виконує лексика бойового зіткнення в рядку *Ідемо до* ***бою****!*, де слово *бій* маркує кульмінаційний момент протистояння.

Окрему групу становить лексика індивідуального спорядження та військового побуту, що фіксує тілесний досвід війни. У пісні Необмежено придатний прямо названо базові атрибути солдата: *Дали в руки* ***автомат****, /ще й* ***сапер ную лопатку*** (солдатський фольклор). Лексеми *автомат* і *саперна лопатка* позначають не лише зброю та інструмент, а й обов'язковість участі в бойових діях, незалежно від фізичного стану.

Лексика війни включає й номінації захисних дій. У пісні Сергія Соловія внутрішній стан трансформовано в оборонну дію: *Я лють свою перетворю на* ***щи*****т** (Сергій Соловій). Лексема *щит* функціонує як засіб захисту міст і сіл (*Міста і села вкрию в тяжку мить*), поєднуючи індивідуальний і колективний рівні оборони. Тут же актуалізується лексема *бій* (*Я прийму цей бій*).

Назви ворога є стабільним компонентом воєнного лексикону. У піснях регулярно повторюються лексеми *ворог*, *вороги*, *ворожий*: *Я смерть несу проклятим* ***ворогам*** (Сергій Соловій), *З* ***ворога*** *плату брати!* (Гліб Бабич). Вони функціюють як узагальнені позначення протилежної сторони без індивідуалізації, що відповідає логіці бойового дискурсу, де противник постає як колективний об'єкт дії.

У межах лексики війни та бойових дій у сучасному воєнному пісенному дискурсі окрему й концептуально важливу групу становлять номінації воїнської спільноти та військової організації. Йдеться передусім про лексему *побратим* і її контекстуальні синоніми. Слово *побратим* у воєнному пісенному дискурсі виступає ключовою номінацією дружнього зв'язку між воїнами, заснованого не на формальній ієрархії, а на спільному досвіді небезпеки, взаємної відповідальності й довіри. У пісні Світлани Тарабарової цей зв'язок подано через момент крайньої загрози: *Тобі здається, що ти тут один, /І* ***побратим*** *взривається від мін* (Світлана Тарабарова). Тут *побратим* позначає не просто товариша по службі, а людину, з якою суб'єкт поділяє фронтову реальність пліч-о-пліч. Лексема набуває трагічного звучання, оскільки фіксує втрату всередині найближчого кола, де кожна смерть сприймається як особиста. Семантично близькими до *побратима* виступають лексема *брат*, яка широко функціює в пісенних текстах як універсальна форма звертання та самоідентифікації. У пісні Гліба Бабича ця модель реалізована у формі прямого заклику: *Подай зброю мені,* ***брате****! Зачекай, люба, зачекай, мати*. Слово *брате* тут водночас позначає бойового товариша і символічно розширює родинну семантику на військову спільноту. Важливо, що звертання до побратима розміщене в одному синтаксичному ряду зі звертанням до матері, що підкреслює злиття військового й родинного дискурсів.

У пісні Сергія Танчинця побратимство осмислюється вже після бо як пам'ять і моральний обов'язок: / *Потім тихо плакати* / *За* ***Братів*** *своїх, за* ***Сестер*** *своїх* (Сергій Танчинець). Тут *брати* і *сестри* функціюють як узагальнені номінації військової спільноти. У тексті підкреслено побратимський зв'язок та його екзистенційну глибину.

Поряд із лексикою побратимства у воєнному пісенному дискурсі активно використовуються назви **військових підрозділів і формувань**, які виконують функцію конкретизації війни й водночас маркують колективний суб'єкт дії. У пісні Христини Соловій прямо названо офіційні військові структури: *В* ***ТерОбороні*** *найкращі хлопці, / Самі герої воюють у наших* ***ЗСУ***. Абревіатури *ТерОборона*, *ЗСУ* функціюють як знаки легітимної сили спротиву, навколо яких формується позитивна оцінка й гордість. Вони входять у поетичний текст як повноцінні семантичні одиниці сучасної війни.

Назви підрозділів також конкретизують військовий простір. У пісні Олега Слободяна військова ідентичність вибудовується як належність до конкретного роду військ: ***Тридцять восьма бригада*** *завжди тут, / Ми –* ***Морська Піхота***. Лексеми *бригада*, *морська піхота* позначають не лише структуру, а й корпоративну ідентичність, що підкріплюється повторюваною формулою *ми*. Далі ця належність поєднується з ідеєю постійної бойової готовності: *Ми –* ***братство*** *вірних, / Народжене в боях* (Олег Слободян). Тут знову спостерігаємо семантичне накладання військової організації (*бригада*) й родинної метафорики (*братство*).

Завершальним елементом лексико-семантичного поля війни є лексика результату й очікуваного фіналу бойових дій. У піснях послідовно актуалізується лексема *перемога*: *Я вірю в* ***перемогу*** *України*! (Сергій Соловій), *Нас любить* ***перемога*** (Олег Слободян). Вона функціює як семантична вершина воєнного наративу, що узагальнює всі попередні дії – штурм, бій, оборону, втрати.

Отже, лексика війни та бойових дій у сучасній українській пісенності формує цілісне, структуроване поле, ядро якого становлять назви озброєння, тактичних дій, суб'єктів протистояння , а також лексеми результату (*перемога*). Саме завдяки цим одиницям війна постає як конкретна, фізично відчутна реальність, у якій слово виконує функцію фіксації бойового досвіду та колективного спротиву.

Одним із центральних компонентів воєнного дискурсу в сучасній українській пісенності є лексико-семантичне поле втрат, смерті та пам'яті, яке формує гуманітарний, екзистенційний вимір осмислення війни. На відміну від лексики бойових дій, зорієнтованої на активність, наступ і спротив, цей пласт фіксує наслідки війни – загибель, фізичну відсутність, незворотність утрати, а також процес колективного й особистого запам'ятовування полеглих. Смерть у цих текстах постає не абстрактною категорією, а конкретним, тілесно й просторово означеним фактом, який безпосередньо вписується в повсякденний досвід війни. Однією з найуживаніших форм вербалізації втрат є лексеми, що називають загибель і фізичне знищення. У пісні Сергія Соловія смерть фіксована за допомогою поховального ритуалу: *Воїв* ***на щитах*** *несли, /В місце, де нема боїв.* Фразеологізована конструкція *на щитах* актуалізує традиційний воїнський код і водночас позначає остаточність утрати, адже рух спрямований у простір, де бойові дії вже припинилися. У тексті Михайла Стасули смерть набуває фронтової конкретики: *Там, у окопах брат мій* ***помирає****, / Там, де одна лиш мить тебе* ***вбиває****.* Тут лексеми *помирає*, *вбиває* підкреслюють раптовість і невідворотність смерті, а синтаксична паралельність рядків посилює відчуття постійної загрози.

Значну групу становить лексика тілесних і просторових слідів загибелі. У Вальсі пам'яті Олени Лози смерть репрезентована за допомогою прямих наслідків від кульового ураження: *В пам'ять про тих, / Хто тілом від куль прикрив.* Лексема *тілом* акцентує фізичну жертву, тоді як словосполучення *від куль* конкретизує механізм загибелі, переводячи її з абстрактної площини в матеріальну. Подібна конкретизація простежується і в пісні Христини Панасюк: *Контузія болем****, втрачаєм*** *найкращих, / Для когось лиш числа, для мене – біда*. Тут лексема *втрачаєм* поєднується з оцінною характеристикою *найкращих*, що формує колективний вимір утрати, а протиставлення *числа – біда* підкреслює індивідуальне переживання смерті.

Особливу роль у формуванні семантики втрат відіграє лексика відсутності та порожнечі. У пісні Святослава Вакарчука смерть осмислюється через наслідки для живих: *Поверталися додому, / А тебе не відпускає* ***пустота.*** Лексема *пустота* тут позначає психологічний стан після втрати, а її повторюваність у тексті (*Вона – сльози і бетон*) поєднує емоційний і матеріальний виміри руйнування. Аналогічна семантика простежується в тексті Каті Бойко: *У місті –* ***руїна,*** *в душі –* ***руїна, /*** *Навколо все стало похмурим і сірим*. Подвійне вживання лексеми *руїна* підкреслює паралельність зовнішніх і внутрішніх наслідків війни.

Лексика смерті тісно пов'язана з мотивом чекання й нездійсненого повернення. У пісні гурту Еней загибель осмислюється через позицію батьків: *Там старі батьки / Заплакані стоять*. Образ очікування посилюється у рядках: *Мамині очі* ***чекають*** *тебе, / Сина все* ***чекає*** *– / та його вже* ***нема****.* Лексема *нема* функціонує як гранично лаконічний маркер смерті, що не потребує додаткових пояснень.

Пам'ять про загиблих формується через лексику згадування, іменування та символічного збереження. У «Вальсі пам'яті» ця функція реалізована безпосередньо: ***В пам'ять*** *про сотні /* ***Вбитих*** *твоїх синів* (Олена Лоза). Лексема *пам'ять* виступає ключовою номінацією, навколо якої структурується текст, а слово *вбитих* підкреслює насильницький характер смерті. Подібну функцію має й рядок із пісні Сергія Танчинця: *Їх*

не стерти *вже, / Їх з сердець* ***не вибити*** (Сергій Танчинець). Тут пам'ять осмислюється як внутрішній простір, у якому загиблі зберігають свою присутність.

У деяких текстах смерть і пам'ять набувають форми інтимного звернення, що руйнує дистанцію між автором і реципієнтом. У вірші/пісенному тексті Б. Томенчука образ загибелі максимально персоналізовано через апострофу до матері: *Вишийте, мамо, / Бронежилет / Чорне по чорному, / Мамо…* Лексема *бронежилет* ніби належить до військової реальності, але в цьому розділі вона важлива саме як знак втрати: прохання *вишити* його перетворює захисний предмет на символічний оберіг, який мав би зупинити смерть, але вже запізнився. Емоційний пік досягається у рядках: *Ангела я захистити устиг, / Ангел не встиг мене, мамо*. Тут лексема *ангел* переносить трагедію в сакральний регістр, але ключовим є дієслівний контраст *устиг / не встиг* – це лексична модель фатальної секундності війни, коли смерть вирішується миттю. Пам'ять у Богдана Томенчука має ще й візуально-символічну опору: *Птаха – розпластаний ваш силует*. Лексема *силует* окреслює присутність відсутнього: загиблий стає тінню, знаком у полі зору матері. А фінальна формула *Ніби празнечну Сорочку…* семантично зближує бронежилет із традиційним одягом для урочистостей, що трагічно переосмислює *свято* як похоронну церемонію: пам'ять перетворює речі на символи.

Отже, лексика втрат, смерті та пам'яті у воєнному пісенному дискурсі формується за допомогою прямих номінацій загибелі (*помирає, вбиває, вбитих*), лексеми фізичних наслідків війни (*кулі, контузія, бетон, руїна*), а також слів, що позначають відсутність і психологічну порожнечу (*нема, пустота*). У поєднанні з лексикою пам'яті ці одиниці створюють цілісний семантичний простір, у якому смерть не зникає з тексту після бою, а продовжує існувати як травматичний і водночас меморіальний компонент сучасної української пісенності. Тому пісенний воєнний дискурс у наведених текстах функціює не як холодна хроніка подій, а як мова колективної травми й колективної пам'яті, що зберігає імена, фіксує ціну і створює моральний простір співпереживання.

Важливою специфікою сучасної української пісенності воєнного періоду є послідовне зміщення фокуса з абстрактної війни та колективного героїзму на людину як центр переживання воєнної реальності. Саме тому в структурі воєнного дискурсу формується потужне родинно-антропоцентричне лексико-семантичне поле, у межах якого війна осмислюється за допомогою особистих зв'язків – дитини, матері, батька, коханої, родини загалом. Цей тип лексики не заперечує війни, але протиставляє їй людське життя як найвищу цінність. На відміну від бойової лексики, що називає техногенні реалії війни, цей пласт повертає воєнний досвід до людського масштабу: війна осмислюється крізь призму тіла, серця, голосу, сліз, обіймів, чекання, домашнього простору й родинної пам'яті. Антропоцентризм пісенного дискурсу виявляється передусім у тому, що навіть коли війна описана як масштабна подія, її наслідок перекладається на мову приватної долі: хтось не дочекався, хтось повернувся, хтось став героєм.

Найпотужніше семантичне ядро цього поля становить образ дитини як головного адресата надії та мірило майбутнього. У тексті Павла Вишебаби війна не проголошується центром висловлювання, навпаки – ліричний суб'єкт просить відвести розмову від воєнного, аби зберегти нормальність дитячого/домашнього світу: *Тільки не пиши мені про війну, / розкажи, чи є біля тебе сад*. Протиставлення *війни* і *саду* вибудовує антитезу руйнації та життя, де родинний простір (сад, домашні звуки, коти) постає як символ того, заради чого триває спротив. Далі дитина вже названа прямо, й це зміщує акцент з *переживання* на *вберегти*: *Хай буде так, щоб кожна донька / батька-героя свого обняла* (Павло Вишебаба). Лексеми *донька – батько* створюють родинний каркас, а означення *батька-героя* вводить воєнний статус у структуру сім'ї: геройство не абстрактне, воно має наслідок – повернення до дитини та можливість обіймів. В іншому рефрені звучить універсалізована дитяча позиція: *Очі дітей – океан, навіть мовчки /знають усе, бо вже стали дорослі* (Павло Вишебаба). Тут важливе антропоцентричне словосполучення *очі дітей* як носій знання й травматичного досвіду. Війна прискорює дорослішання, і це фіксується через внутрішню зміну дитини. Навіть згадка про втечу пов'язана не з героїкою бою, а з тілесним страхом за життя: *не кажи, як бігла ти від ракет* (Павло Вишебаба). Лексема *ти* виводить на передній план конкретну людину (імовірно, близьку), а дієслово *бігла* створює образ порятунку, де війна – це те, від чого рятуються діти.

Інший центр родинно-антропоцентричного поля – образ *матері*, який часто функціює як знак дому, джерела тривоги й адресат обіцянки повернення. У пісні Сергія Соловія мотив продовження життя в умовах війни проговорено через сполучення *любов/мати*, що задає емоцій-

ний контур триматися *заради близьких*: *Зачекай, **люба**, зачекай, **мати,** / Хлопці-Едельвейси йдуть з ворога плату брати*! (Гліб Бабич). Перелік адресатів (*люба, мати*) засвідчує, що боєць одночасно належить двом сферам – інтимній (пара) і родинній (матір), і обидві наявні в мовленні як моральні точки тяжіння. У цих рядках важливо, що матір стоїть поруч із коханою, що підкреслює антропоцентричну близькість родинного зв'язку у військовій ситуації.

Особливо виразною є семантика чекання, сліз, родинної тривоги, яка структурує образ матері у пісні гурту Еней. Тут родинний простір показано через батьків і їхній тілесний стан: *Там **старі батьки / Заплакані** стоять.* Лексеми *старі батьки і заплакані* окреслюють не лише емоцію, а й вік, вразливість, беззахисність перед утратою. Материнська перспектива конкретизується через стереотипний, але надзвичайно сильний образ очікування: ***Мамині очі** чекають тебе, / **Сива** у розпачі плаче* (гурт Еней). У цьому контексті ключовими є *мамині очі* (знак безперервного чекання) та *сива* (маркер виснаження часом і горем). Родинний світ уводиться в дискурс війни як простір, що терпить довше за будь-який епізод бою: чекання триває *після.* У подальших рядках цей біль переводиться у наратив *проходження року*, що надає чеканню часової тривалості. Зміна сезону є антропоцентричною рамкою, бо показує: світ іде далі, але психологічний стан родини не відновлюється. І батько постає як носій іншого типу родинного тягаря – мовчазної праці й нездійсненого спадку: *Там **батько змучений** / Сам торує шлях* (гурт Еней). Лексеми *змучений, торує шлях* репрезентують траєкторію життя, що зламана війною: син мав іти, але *його вже нема* – і ця відсутність повертає нас до антропоцентричного ядра дискурсу: війна вимірюється не фронтовою географією, а порожнім місцем у родині.

Рефрен *Повернись живим* (Сергій Танчинець) функціонує як гранично антропоцентричний імператив: ключова цінність – не перемога як абстракція (вона може бути згодом), а збереження конкретної людини, життя. У смисловому блоці адресат повернення уточнюється через родинне коло: *Тільки повернись / До **дітей** своїх, до **Батьків** своїх* (Сергій Танчинець).

Антропоцентрична домінанта особливо добре виявляється там, де війна описується з огляду на внутрішні стани, а не на події. У Святослава Вакарчука повернення додому супроводжується психологічним симптомом втрати: *Повертались додому… / А тебе не відпускає пустота.* Хоча тут немає прямого називання *мати/дитина/дружина*, антропоцентризм проявляється у фокусі на *тобі* – конкретній людині, яку не відпускає пустота. Із родинною лексикою пов'язане слово *дім*. Далі образ коханої вводить ще одну площину людської підтримки: *По дорозі й до вокзалу / Тебе **дівчина** чекала.* Лексеми *дівчина, чекала* відтворюють модель *після фронту – зустріч*, де війна впливає на приватне життя, а інтимність стає ресурсом виживання.

Отже, родинно-антропоцентричне семантичне поле у воєнному пісенному дискурсі вибудовується навколо прямих номінацій родинних ролей. За допомогою таких мовних одиниць війна постає не лише як історична подія, а як радикальна трансформація повсякденного життя, де головною цінністю стає збереження людських зв'язків і відновлення родинної цілісності.

Важливим структурним компонентом лексико-семантичної організації воєнного дискурсу в сучасній українській пісенності є просторово-географічна лексика, яка виконує не лише номінативну, а й символічну та ідентифікаційну функції. Назви міст, регіонів, топоніми й узагальнені просторові образи формують карту війни як національного досвіду, закріплюють у мові пісні конкретні місця пам'яті, болю, спротиву та відновлення.

Просторово-географічна лексика воєнного пісенного дискурсу вибудовується насамперед навколо чіткої бінарної опозиції *Україна – росія*, яка задає не лише географічні координати війни, а й її ціннісну, ідентифікаційну та семантичну рамку. Обидві назви функціюють як концептуальні простори з протилежним смисловим наповненням: *Україна* постає як простір дому, життя, захисту й повернення, водночас *росія* – як простір агресії, вторгнення, загрози та руйнації. Уже на рівні лексичного вибору й контекстуального оточення ці топоніми отримують асиметричний статус.

Назва *Україна* в аналізованих пісенних текстах систематично поєднується з дієсловами відновлення, боротьби, захисту та перемоги. У пісні Віталія Міхалевського простір України окреслено за допомогою колективної ідентичності: *Всім доброго вечора! /Ми з **України**!* Форма *ми* у поєднанні з прийменниково-іменниковою конструкцією *з України* перетворює географічну назву на маркер спільності та самоідентифікації. Далі *Україна* конкретизована за допомогою переліку міст і регіонів, що формують внутрішню карту країни: *Ми – Суми і Харків, і острів Зміїний, / Ми – Київ, Чернігів, Херсон і Ірпінь!* У цьому контексті Україна постає як сукупність конкретних

локусів, кожен із яких має власний воєнний досвід, але водночас входить до єдиного просторового цілого.

У пісні Степана Гіги й Лесі Нікітюк *Україна* репрезентована за допомогою відновленого державного простору: *Україна вернула кордон*! Лексема *кордон* у цьому контексті виконує функцію символу суверенітету й контролю над територією, а дієслово *вернула* підкреслює динаміку повернення втраченого простору. Україна тут – активний суб'єкт просторової дії, що змінює геополітичну конфігурацію війни.

Поряд із цим у низці текстів Україна постає як простір, за який воюють і який захищають. У пісні Христини Соловій ця семантика артикульована прямо: *За Україну б'ють русню*. Назва *Україна* функціює як кінцева мета бойових дій, простір, що потребує захисту й заради якого застосовується зброя. Вона не потребує додаткових означень, оскільки вже є самодостатнім семантичним центром тексту.

На протилежному полюсі просторової опозиції перебуває *росія*, яка в пісенному дискурсі послідовно позбавляється нейтрального географічного статусу. Назва країни або прямо замінюється зневажливими субститутами, або вживається в контексті деградації, загрози й демонтажу імперського простору. У пісні Степана Гіги й Лесі Нікітюк *росія* подається як простір хаосу й розпаду: *На росії щодня повна діч / І тривога лунає всю ніч!* Прийменниково-відмінкова форма *на росії* (а не нейтральне *в*) додатково підкреслює дистанціювання та знецінення цього простору, а лексеми *діч*, *тривога* формують образ внутрішньої нестабільності.Там само російський простір піддається символічній деконструкції через переосмислення знакових локацій: *Красна площа – тепер полігон*. Онім *Красна площа*, що традиційно асоціюється з імперською репрезентацією влади, у воєнному дискурсі редукується до утилітарного військового об'єкта – *полігону*, що свідчить про семантичну деградацію простору ворога.

У пісні Тараса Боровка образ *росії* послідовно замінюється знеособленими або зневажливими назвами, однак географічний вектор залишається очевидним. Простір агресора описується як зовнішній, ворожий і такий, що вторгається: *Прийшли окупанти до нас в Україну*. Тут просторове протиставлення *до нас – в Україну* / *прийшли* чітко окреслює напрям агресії. *росія* не названа прямо, але її простір імпліцитно присутній як пункт виходу окупантів, що підсилює опозицію *наш простір – чужий простір*.

Тож у воєнному пісенному дискурсі *Україна* й *росія* функціюють як полярні просторові концепти. Україна постає як простір дому, боротьби, відновлення й ідентичності, що конкретизовано за допомогою міст, кордонів, людей і спільного *ми*. *росія* ж репрезентується як простір агресії, руйнації та символічного занепаду, часто позбавлений нейтрального найменування й переосмислений за допомогою знецінювальних або іронічних контекстів. Така асиметрія у вживанні географічних назв є характерною рисою воєнного пісенного дискурсу й свідчить про те, що простір у ньому є не лише фізичною категорією, а й носієм чіткої аксіологічної оцінки.

У багатьох текстах простір війни маркований чіткою локалізацією подій, що знімає абстрактність війни як поняття. Так, у пісні Сергія Соловія місто *Херсон* постає як символ повернення життя після окупації: *А до Херсона повернулася весна*. Назва міста тут поєднується з лексемою *весна*, яка традиційно асоціюється з відродженням, оновленням, надією. Війна в цьому тексті не названа прямо, однак передана імпліцитно – через контраст між теперішнім і минулим: *І змиє дощ все, що залишила війна!*. Отже, географічний простір *Херсона* стає семантичним вузлом, у якому поєднуються травматичний досвід і перспектива відновлення. Особливого значення набуває урбаністичний простір як сцена колективного переживання свободи. Простір міста знову наповнюється звуком і рухом: *Маленькі вулиці знов* ***сповнені життя****, / На площі знов лунає українська пісня*. У повторюваному рядку *На* ***площі*** *знов лунає українська пісня* лексема площа функціонує як символ публічного простору, повернутого громаді. Саме тут відбувається відновлення голосу – пісні як маркера присутності України. Географічний простір у такому контексті стає не тлом подій, а активним учасником воєнного наративу.

Простір війни в пісні Віталія Міхалевського не обмежується лише територією України, а виходить за її межі через протиставлення: *Ніколи не були братами русні, / Бо нас колисали у різних колисках*. Метафора колиски у поєднанні з географічною множинністю підкреслює цивілізаційну й культурну відмінність, переносячи просторову опозицію у сферу ідентичності.

Топоніми у сучасній пісенності часто виконують функцію маркерів колективної травми. У пісні, де звучить формула *Ми є Маріуполь*!, назва міста використовується як узагальнений символ зруйнованого, але незламного простору. Тут *Маріуполь* перестає бути лише географічним

об'єктом і перетворюється на метонімію страждання й опору. Аналогічно функціонують й інші назви – *Ірпінь, Херсон, Чернігів*, – кожна з яких несе за собою цілий комплекс асоціацій, відомих колективному адресатові без додаткових пояснень. Тож окремий сегмент просторової лексики становлять назви міст як символів окупації, спротиву або звільнення.

Натомість у текстах, присвячених окупованим або зруйнованим містам, простір набуває трагічної семантики. У пісні Олексія Семещука простір *Маріуполя* подано за допомогою конкретних локацій масової загибелі: *Він помер у* ***театрі*** *з написом Діти, / В* ***шкільному автобусі,*** *навпіл розбитому.* Тут географія звужується до конкретних пунктів трагедії – *театр*, *шкільний автобус* – які стають символами цивільних втрат. Далі простір розширюється до загальнонаціональної карти болю: *Він помер в* ***Бородянці,*** *стік кров'ю у* ***Бучі***. Назви *Бородянка*, *Буча* виконують функцію маркерів воєнних злочинів і колективної травми, перетворюючись на знаки пам'яті.

У пісні Сергія Жадана простір міста *Харкова* зосереджений навколо підземної інфраструктури як місця виживання: *Пацан із* ***Салтівки,*** чий *будинок згорів – / гілка метро, глибша за більшість морів.* Топонім *Салтівка* функціює як маркер зруйнованого житлового району, а лексема *метро* переосмислюється з транспортного об'єкта на простір укриття й тимчасового дому. Далі цей простір деталізовано: *Злі і веселі діти харківських підвалів, / Діти, що живуть у глибинах* ***метрополітену***. Тут *підвали* й *глибини метрополітену* утворюють вертикальну вісь воєнного простору – війна переміщує життя вниз, під землю, змінюючи саму логіку міського існування.

Подібна конкретизація простору через індустріальний ландшафт характерна для текстів, пов'язаних із Донбасом. У пісні Михайла Стасули простір окреслено через характерні маркери регіону: *За* ***териконами,*** *там, за полями / Нас били градами, били вогами.* Лексема *терикони* є не просто географічним знаком, а впізнаваним символом Донеччини, що одразу локалізує війну в конкретному регіоні. Поєднання *терикони – поля* створює горизонтальний простір фронту, де цивільний і воєнний ландшафти накладаються. Далі простір деталізується як зона постійної загрози: *Там, де війна йде і б'ють гармати, / Там, де ніколи вам не побувати*.

Повторюване *там* формує опозицію тут/там, де *там* – це простір фронту, недоступний для цивільного досвіду, але визначальний для національної пам'яті.

Окрему групу становить узагальнена географічна лексика, що формує образ України як сакралізованого простору. У багатьох текстах країна постає не як адміністративна одиниця, а як жива цілісність. У пісні Христини Соловій звучить образ *нашої землі*, яка стає об'єктом захисту й джерелом люті до тих, *що на нашу землю прут*. Лексема *земля* тут поєднує територіальний і сакральний виміри, актуалізуючи традиційне уявлення про землю як материнське начало. У. Артема Пивоварова використано словосполучення моя країна: *Допоки серце б'ється / Моя* ***країна*** *б'ється.*

Просторовий вимір війни часто осмислюється й через вертикальну опозицію небо – земля. У низці текстів ця опозиція набуває драматичного звучання: *Ракети з неба – тримаючи небо у серці*. У першому прикладі небо тут перестає бути символом захисту або божественного покрову й перетворюється на джерело загрози. Водночас внутрішнє *небо у серці* в пісні Гліба Бабича репрезентує духовну висоту й моральну стійкість, що протистоїть руйнуванню зовнішнього простору.

Простір дому й чужини також входить до цього семантичного поля. У Павла Вишебаби звучить мотив віддаленості: *в тих далеких-далеких від нас краях, Перш ніж повернутися з чужини*. Лексеми *далекі краї, чужина* формують опозицію *тут – там*, де *тут* асоціюється з домом, Україною, своїм простором, а *там* – із вимушеним перебуванням в інших місцях. Війна в такому разі осмислюється як розрив просторової єдності родини й нації.

Просторово-географічна лексика у воєнному пісенному дискурсі виконує не допоміжну, а концептотворчу функцію: саме завдяки назвам місць, ландшафтів, регіонів, міст і локусів війна постає як подія, вписана в конкретну територію, а не як абстрактний конфлікт. Простір у цих текстах є водночас фізичним, символічним і травматичним: кожна географічна номінація несе за собою досвід бою, втрат, оборони або виживання. Пісенний дискурс фіксує війну як рух у просторі, як утримання, втрату або повернення території, як проживання війни *тут і тепер* у межах конкретної землі.

Отже, просторово-географічна лексика у сучасній українській пісенності виконує комплексну функцію: вона локалізує війну, персоналізує національний досвід, формує карту колективної пам'яті й водночас сакралізує простір України.

Висновки. Комплексний аналіз лексико-семантичних полів воєнного дискурсу в сучасній

українській пісенності дає змогу виявити багатовимірний характер мовного осмислення війни та окреслити провідні смислові домінанти пісенного тексту періоду війни. З'ясовано, що лексика війни в сучасних піснях не обмежується прямими номінаціями бойових дій, а формує цілісну семантичну систему, у якій поєднуються військові, екзистенційні, родинні та просторові виміри.

Аналіз лексики війни та бойових дій засвідчив, що ключову роль у воєнному дискурсі відіграють номінації сучасної війни – *ракети, танки, зброя, штурм,* – які забезпечують конкретність і предметність зображення воєнної реальності. Семантика сили, удару й відплати у пісенних текстах виконує мобілізаційну функцію, формуючи образ активного суб'єкта спротиву та закріплюючи опозицію *ми – ворог*.

Лексико-семантичне поле втрат, смерті та пам'яті становить гуманітарне ядро воєнного пісенного дискурсу.

Родинно-антропоцентричне семантичне поле відображає виразну тенденцію до гуманізації воєнного дискурсу. За допомогою лексем *дитина, мати, батько, родина, дім, повернись живим* війна постає як подія, що руйнує приватний світ, але водночас надає йому нового смислового навантаження.

Аналіз просторово-географічної лексики засвідчив, що топоніми, назви міст і регіонів, а також узагальнені образи землі, дому, площі та чужини формують символічну карту війни. Простір України осмислюється як сакралізована цілісність, за яку точиться боротьба, а опозиція *свій – чужий простір* актуалізує досвід вигнання, повернення та відновлення належності.

Саме поєднання бойової лексики, мови втрат і пам'яті, родинно-антропоцентричних образів та просторових маркерів забезпечує прагматичний потенціал пісенного тексту, перетворюючи його на одну з провідних форм мовної фіксації війни в сучасній українській культурі.

Перспективним видається подальше вивчення воєнного дискурсу в пісенності в порівняльному аспекті, зокрема зіставлення українських пісенних текстів із зарубіжними зразками воєнної лірики та пісенності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Клименко Н. Ф. Лексикологія сучасної української мови: проблеми розвитку словника. Київ: ВПЦ Київський університет, 2012. 240 с.

2. Тараненко О. О. Актуальні проблеми сучасної української лексикології. Київ: Наукова думка, 2014. 360 с.

3. Тараненко О. О. Українська мова: сучасні тенденції та розвиток. Київ: Інститут української мови НАН України, 2019. 280 с.

4. Шитик Л. В., Юлдашева Л. П. Функційно-семантичний потенціал ахроматичних кольорів у сучасній українській поезії про війну. *Мовознавчий вісник*. 2023. Вип. 34. С. 130–142

5. Юлдашева Л. Багатовекторність контрасту у мовній системі. Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. № 89. Т. 2. С. 291–296. DOI: (https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-2-42)

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.161.2’373.45:81’23
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.6

ІНШОМОВНІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК НАСЛІДОК ПРОЦЕСУ ВЗАЄМОДІЇ МОВ

FOREIGN LANGUAGE LEXICAL BORROWINGS AS A CONSEQUENCE OF THE PROCESS OF LANGUAGE INTERACTION

Юрійчук Н.Д.,
orcid.org/0000-0001-8308-3283
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Савенко Л.П.,
orcid.org/0000-0003-4234-0153
доктор філософії PhD,
старший викладач кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

У науковій розвідці проаналізовано іншомовні лексичні запозичення як результат тривалих і багаторівневих процесів взаємодії мов. Розглянуто теоретичні засади мовних контактів у світлі сучасних лінгвістичних підходів, визначено типи та класифікаційні параметри іншомовних запозичень, описано соціокультурні, історичні та прагматичні чинники, що зумовлюють активізацію їх проникнення до мовної системи. Особливу увагу приділено питанням адаптації запозичених лексем у мові-реципієнті, динаміці їхнього функціонування та ступеню їхньої інтеграції в лексико-семантичну систему. У контексті новітніх комунікативних практик простежено вплив глобалізаційних процесів, інформаційних технологій та змін у когнітивній свідомості мовців на темпи й напрями лексичного запозичення.

Проаналізовано праці вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, що досліджують теорію мовних контактів і механізми засвоєння іншомовної лексики. Окреслено коло проблем, що залишаються недостатньо висвітленими в сучасній науці, зокрема питання взаємодії запозичень із внутрішніми ресурсами мови, процеси семантичної деривації та ревізії запозичених значень, а також уплив соціальних маркерів на прийнятність і поширення іншомовних елементів.

Метою статті є комплексний аналіз іншомовних лексичних запозичень як наслідку мовної та культурної взаємодії, а також опис закономірностей їх функціонування в сучасній українській літературній мові. У межах публікації з’ясовано закономірності виникнення й поширення запозичень, механізми їх адаптації та фактори, що визначають їхню життєздатність.

Результати дослідження дозволяють розглядати запозичену лексику як важливий індикатор соціальних трансформацій, культурних контактів і внутрішньомовної еволюції. У висновках окреслено перспективи подальших наукових розвідок, пов’язаних із поглибленням типологізації запозичень, аналізом їхнього впливу на мовну норму та дослідженням структурно-семантичної інтеграції іншомовних елементів у національні мови.

Ключові слова: взаємодія мов, мовні контакти, іншомовні лексичні запозичення, мова-реципієнт, адаптація, глобалізація, сучасна українська літературна мова, соціолінгвістичні чинники.

The article examines foreign lexical borrowings as a result of long-term and multi-level processes of language interaction. The theoretical foundations of language contact research within modern linguistic approaches are discussed, including the types and classification parameters of borrowings, as well as socio-cultural, historical, and pragmatic factors that determine the intensity of their penetration into the host language. Particular attention is given to the issues of adaptation, semantic restructuring, and the degree of integration of borrowed units. In the context of contemporary communication, the study traces the impact of globalization, digital technologies, and cognitive shifts on the dynamics of lexical borrowing.

The works of domestic and foreign linguists who investigate language contact theory and mechanisms of loanword assimilation are analyzed. The article outlines the range of issues that remain insufficiently studied, such as the interaction between borrowings and internal linguistic resources, processes of semantic derivation, revision of borrowed meanings, and the influence of social markers on the acceptability and spread of borrowings. The aim of the article is to provide a comprehensive analysis of loanwords as a consequence of linguistic and cultural interaction, as well as to describe the patterns of their functioning in the modern language.

The results demonstrate that lexical borrowings serve as indicators of social change, cultural interaction, and internal linguistic evolution. The conclusion highlights directions for further research, including typology expansion, the influence of borrowings on language norms, and structural-semantic integration in recipient languages.

Key words: language interaction, language contacts, foreign lexical borrowings, recipient language, adaptation, globalization, modern Ukrainian literary language, sociolinguistic factors.

Постановка проблеми. Одним із найпоширеніших наслідків міжмовної та міжкультурної взаємодії є іншомовні лексичні запозичення. Упродовж історії кожна мова розвивалася у взаємодії з іншими, що зумовлювало проникнення іншомовних елементів у її лексичний склад.

У сучасних умовах глобалізації, інтенсивних міжнародних контактів, цифровізації та інформаційної відкритості процес запозичення значно прискорюється, формуючи нові тенденції в мовній практиці.

Запозичення не тільки розширюють лексичні ресурси мови, а й відтворюють динаміку культурних, економічних та технологічних процесів. Тому дослідження іншомовних лексичних запозичень є важливим для сучасної лінгвістики, оскільки воно дозволяє глибше зрозуміти механізми мовної еволюції.

Складність проблеми зумовлена багатофакторністю явища: іншомовні запозичення перебувають на перетині лінгвістичних, соціальних, комунікативних, когнітивних та культурних аспектів. Вивчення цих процесів дозволяє простежити не лише внутрішньомовну еволюцію, а й соціальні зміни, культурні домінанти та цінності певного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри значну кількість праць, присвячених іншомовним лексичним запозиченням, багато аспектів взаємодії мов залишаються недостатньо вивченими.

Потребують уточнення питання функціонування іншомовних лексем у сучасному мовному середовищі, їх вплив на структуру мови-реципієнта, а також соціолінгвістичні чинники, що визначають активність процесу запозичення.

Особливої актуальності питання набуває для сучасної української літературної мови, у якій тільки за останні роки значно зросла кількість англіцизмів, зумовлених розвитком інформаційних технологій, медіакультури, міжнародної комунікації та соціальних змін.

Проблема іншомовних лексичних запозичень активно вивчається у зарубіжній та вітчизняній лінгвістиці. Теоретичні підходи до цього явища розробляли Е. Хауген, У. Вайнрайх, Ш. Баллі, А. Мейє та інші, які аналізували природу міжмовної інтерференції та механізми адаптації іншомовних елементів.

В українському мовознавстві проблема іншомовних лексичних запозичень активно вивчалася О. Потебнею, І. Огієнком, Л. Булаховським, пізніше – Л. Масенко, О. Селівановою, О. Тараненком, В. Мойсієнком, Н. Клименко та ін. Сучасні українські науковці приділяють увагу ролі запозичень у формуванні термінологічних систем, мові медіа, молодіжному сленгу, професійних комунікативних практиках тощо.

Поза тим низка важливих аспектів досліджуваної проблеми залишаються дискусійними. Йдеться насамперед про комплексне вивчення внутрішньомовної взаємодії запозичень із національною лексикою, механізми семантичного розширення або звуження запозичених одиниць та особливості їх використання в нових комунікативних середовищах.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз іншомовних лексичних запозичень як результату взаємодії мов, з урахуванням внутрішньомовних та позамовних чинників, а також опис ключових механізмів адаптації та інтеграції іншомовних елементів у сучасну українську літературну мову.

Для досягнення мети поставлено низку завдань:

1. Окреслити теоретичні аспекти проблеми іншомовних лексичних запозичень;
2. Визначити особливості проникнення та функціонування лексичних запозичень в українській мові;
3. Проаналізувати механізми адаптації запозичень;
4. Сформулювати висновки щодо ролі запозичень у розвитку української лексичної системи.

Виклад основного матеріалу. Мовні контакти представників різних етнічних носіїв є проявом соціальної взаємодії. Таке явище у мовознавстві позначається різними термінами: взаємодія мов, схрещування мов, взаємний вплив мов, мовні контакти, міжмовна взаємодія, змішування мов.

Мовні контакти визначаються як ситуація взаємодії мов у результаті соціальних, економічних, культурних чи політичних обставин. У кожній такій ситуації формується канал передачі мовних елементів, що, залежно від інтенсивності, може призвести до різних типів інтерференції – від часткових запозичень до появи змішаних мов.

Іншомовні лексичні запозичення – це найпоширеніший і найпродуктивніший наслідок міжмовних і міжкультурних контактів, оскільки лексика є відкритою системою, чутливою до зовнішніх впливів.

На думку У. Вайнрайха, запозичення завжди пов'язане з явищем мовної взаємодії, у межах якої одна мова стає «донором», а інша – «реципієнтом» [1, с. 65].

О. Стишов зауважує, що запозиченнями варто називати «слова з інших мов, які усталилися в тій чи тій мові і навіть часто сприймаються вже як власне національні, а етнічна природа їх визначається лише етимологічно» [2, с. 241].

Запозичені слова – це іншомовні слова, цілковито засвоєні мовою-реципієнтом. Мовці не сприймають запозичені слова як чужорідні еле-

менти, ці слова не потребують пояснень щодо форми і значення [3, с. 150].

Попри наявність численних формулювань і підходів до визначення цього поняття, теорія лексичних запозичень досі не є цілісно сформованою. Це зумовлено тим, що залишається багато дискусійних аспектів, що унеможливлюють створення єдиного підходу як до його трактування, так і до впорядкування практично необмеженої та динамічно змінної групи лексичних одиниць.

Розвиток процесу запозичення є досить активним, враховуючи обсяг запозичених одиниць, що входять до складу української мови та мовлення. Мовознавці у сучасній лінгвістиці виділяють зовнішні та внутрішні причини появи лексичних запозичень. Зовнішніми причинами вважають контакти між народами та мовами, що зумовлені близькістю територіального розташування, потребами спільного розв'язання відповідних політичних, економічних питань, культурним, освітнім та науковим обміном.

Внутрішніми причинами вважають: потребу в поповненні чи створенні якоїсь лексико-семантичної групи, недостатньо представленої або відсутньої на певному етапі розвитку мови-реципієнта; потребу в семантичному обмеженні питомої лексики, усуненні її багатозначності; вищий ступінь термінологічної визначеності запозичуваного слова, що склалася у мові-джерелі, порівняно з наявним відповідником у мові, що запозичує [4, с. 157].

О. Муромцева називає ще один чинник запозичення іншомовної лексики, що полягає у нестачі певних лексичних одиниць, зокрема на позначення абстрактних понять, здатних репрезентувати різні сфери суспільного життя. [5, с. 60].

До суттєвих чинників запозичень О. Стишов відносить демократизацію всіх галузей суспільного життя із набуттям Україною незалежності, істотне послаблення цензури та самоцензури, набуття українською мовою офіційного статусу, зміни в соціальній структурі українського суспільства, смаки певної доби в рамках добору лексики, а також пошук нових засобів вираження. Останній чинник є особливо актуальним для медійного дискурсу, адже саме цією рисою характеризуються ЗМІ, оскільки звертаються до нових форм вираження експресії та влучності [2, с. 22].

На сучасному етапі не менш значущим чинником оновлення лексичного складу української мови є мовні контакти між українською діаспорою та Україною, а також вплив мовленнєвих практик вимушених мігрантів, які виїхали з країни в період російсько-української війни.

О. Тараненко у своїх працях, присвячених впливу західної діаспори на мовну ситуацію в державі, зауважує, що від початку 90 рр. міжмовні контакти з діаспорою значною мірою активізувалися через засоби масової інформації, за рахунок публікації або завезення літератури, створеної авторами діаспори, а також через спільні заходи [6, с. 66].

У XXI ст. під впливом глобалізації, розвитку ІТ-сфери, домінування англійської у науці та медіа комунікації, формування молодіжного культурного середовища, потребою номінації нових понять, з'являються англіцизми, що, у свою чергу, відіграють у сучасній українській мові особливо значущу роль. Переважна частина таких лексем швидко входить у загальновживаний словник, що сприяє збагаченню мовної системи, але водночас ставить питання про надмірне іншомовне навантаження.

Науковці зауважують, що англіцизми часто виконують не лише номінативну, а й соціально маркувальну функцію, слугуючи показником приналежності до певної професійної чи вікової групи [7, с. 55].

Адаптація іншомовних слів у мові-реципієнті відбувається у кілька етапів:

1. Фонетична адаптація. Наближення до звукової системи української мови *(комп'ютер, менеджер, сканер, маркетинг тощо).*

2. Граматична адаптація. Уведення до наявних парадигм відмінювання, словотворення *(файл – файли – файлом, маркетолог – маркетолога).*

3. Семантична адаптація. Усталення первинного значення або формування нових значень *(джинси – штани, офіс – робоче приміщення, бренд – торгова марка)*.

4. Функціональна інтеграція. Входження до всіх стилів або обмеження певним регістром *(термінологія, молодіжний сленг, професіоналізми)*.

Частина слів зазнає повної адаптації, інші – лише часткової.

До переваг іншомовних запозичень відносимо: збагачення лексичного складу мови-реципієнта, забезпечення номінації нових реалій, інтеграція у світовий культурний простір.

Надмірне використання запозичень нерідко розглядається як загроза національній мовній ідентичності, засмічення мови непотрібними іншомовними словами, звуження сфери використання питомої лексики, проте з лінгвістичного погляду вони є закономірним способом поповнення словника, за умови їхньої функціональної доречності.

Висновки. У процесі міжмовної взаємодії іншомовні лексичні запозичення виконують роль важливих індикаторів соціальних, культурних і комунікативних трансформацій. Вони відображають динаміку суспільства, його контакти з іншими культурами та адаптаційні можливості мовної системи. Для української мови характерним є активне проникнення англіцизмів, що відтворює глобалізаційні тенденції та розвиток новітніх сфер діяльності.

У науковій розвідці встановлено, що запозичення є природним механізмом розвитку лексичної системи, їхня поява зумовлена поєднанням внутрішньомовних і позамовних чинників, адаптація запозичень охоплює фонетичний, морфологічний, семантичний і функціональний рівні. На сучасному етапі, цифрове середовище є ключовим каталізатором появи нових іншомовних елементів українській мові.

Перспективами подальших розвідок вбачаємо дослідження взаємодії запозичень із нормами української літературної мови, поглиблення аналізу психологічних і когнітивних чинників сприйняття іншомовної лексики, а також вивчення впливу цифрового середовища на процеси запозичення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Weinreich U. Languages in Contact. New York: Linguistic Circle of New York, 1953. 164 p.

2. Стишов О. А. Українська мова кінця XX століття : (На матеріалі мови засобів масової інформації). [2-е вид. переробл.]. Київ : Пугач, 2005. 388 с.

3. Юрійчук Н. Д. Дискусійні питання теорії іншомовних запозичень. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія*. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 148–155. DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/27.

4. Паньків У. Л. Запозичення як наслідок процесу міжмовної взаємодії. *Вісник Житомирського державного університету.* 2011. Вип. 56. Філологічні науки. С. 157–160.

5. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. Харків : Вища шк., 1985. 152 с.

6. Тараненко О. О. Мова української західної діаспори і сучасна мовна ситуація в Україні (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство.* 2013. № 2–3. С. 63–99.

7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. 711 с.

8. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) : дис. ... к. філол. н. : 10.02.01 «Українська мова». Харків. 2005. 314 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ [уклад і головн. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь, ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

10. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. Київ : Вид. дім Д. Бураго, 2008. 336 с.

11. Українська мова : енциклопедія / М. В. Русанівський, О. О. Тараненко. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

12. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? *Українська мова.* 2007. № 3. С. 3–15.

13. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 321.4:81’27(477):355.01
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.7

АНАЛІЗ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДОСЛІДЖЕНЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОВНИХ ВІДНОСИН І ФОРМУВАННЯ ЇЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

ANALYSIS OF THE CONCEPTUAL PROVISIONS OF RESEARCH ON LANGUAGE POLICY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ENSURING LANGUAGE RELATIONS AND FORMING ITS CONSTITUTIONAL-LEGAL BASIS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Ялова О.В.,
orcid.org/0000-0002-5167-5740
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри ділової української та іноземних мов
Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Одним із важливих аспектів творення державності в незалежній Україні, а в умовах агресії, війни і повномасштабного вторгнення росії зокрема, є мовна політика, яка покликана втілювати кращі традиції боротьби українського народу за національні ідеали, безпеку, цілісність держави, чинити вплив на динаміку гуманітарного розвитку суспільства.

На парламентських слуханнях «Про функціонування української мови в Україні», що відбулися 12березня 2003 року, констатувалося, що немає достатньої кількості фундаментальних наукових праць з правових аспектів функціонування української мови, зокрема, стосовно ступеня її правового забезпечення і розвитку, відповідності положень Конституції з цього приводу сучасним умовам.

Окремі питання становлення, формування мовної політики, методів її дослідження і реалізації висвітлювали деякі вітчизняні і зарубіжні вчені-юристи Василенко В.А., Зархіна С.Е., Кафарський В.І., Козюбра М.І., Колісник В.П., Колодій А.М., Костицький М.В., Ляшенко Н.В., Рапацька Л.П., Стецюк П.Б., Тодика Ю.М., Федоренко Л.В., Шемшученко Ю.С. та ін., і вчені інших наукових напрямків: Горбатенко В.П., Заблоцький В.В., Козієвська О.І., Котигоренко В.О., Куць О.М., Масенко Л.Т., Нагорна Л.П., Пахльовська О.Є.-Я., Погрібний А.Г., Шумлянський С.В. та інші.

У той же час аналіз засвідчує, що й сьогодні у правовій науці України недостатньо досліджень щодо процесів конституційно-правового регулювання мовної політики та її реалізації, хоча успішне вирішення теоретичних і практичних проблем функціонування і розвитку державної мови є невід’ємною складовою такого важливого конституційного принципу як побудова суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Враховуючи викладене, актуальною є потреба у дослідженні і аналізі науково – обгрунтованих положень для успішного і ефективного забезпечення формування та реалізації конституційно – правових засад мовної політики.

Мета статті полягає в аналізі, визначенні і узагальненні концептуальних положень досліджень мовної політики в Україні, її вплив на забезпечення мовних відносин і формування конституційно – правових засад.

Ключові слова: концептуальні положення, доктринальні дослідження мовної політики, мовна політика, мовні відносини, конституційно-правові засади мовної політики, мовне законодавство, реалізація конституційно-правових засад.

The article provides a comprehensive analysis of the conceptual provisions of doctrinal studies of language policy in Ukraine in the context of ensuring language relations and forming its constitutional and legal foundations. The relevance of the study is due to the decisive role of language policy in the processes of state formation, national security and consolidation of Ukrainian society, which is becoming especially acute in the conditions of the Ukrainian-Russian war, full-scale aggression and hybrid threats to the humanitarian sphere.

The paper analyzes the state of scientific development of language policy problems, focusing on the correlation of legal, political science, sociolinguistic and philosophical approaches to its study. The thesis about the insufficient level of systematic constitutional and legal studies of language policy compared to other scientific fields is substantiated and the need for their further development is proven, taking into account the modern challenges of statehood.

Special attention is paid to the analysis of conceptual ideas regarding the language of law, the role of the state in ensuring the functioning of the state language, the principles of language policy, as well as the legal mechanisms for the implementation of language rights and obligations. The contribution of domestic and foreign scholars to the formation of doctrinal foundations of language policy is revealed, in particular, in determining the principles of combining the status of the state language with guarantees for the development of the languages of national minorities and indigenous peoples.

The article systematizes scientific approaches to assessing the effectiveness of the language legislation of Ukraine, reveals its contradictions and gaps, and emphasizes the problem of the lack of effective mechanisms for the implementation of constitutional provisions in the language sphere. The need for harmonization of legislative norms, implementation of international legal standards, and taking into account the results of empirical sociolinguistic research when forming the state language policy is substantiated.

The methodological basis of the study is philosophical-legal, formal-legal, systemic-structural, comparative-legal and interdisciplinary approaches, which allowed us to reveal the evolution of language policy, its regulatory and legal principles and the practice of implementation. The scientific novelty lies in the generalization of the conceptual provisions of doctrinal studies of language policy through the prism of constitutional law and in substantiating the priority of the state language as a key factor of sovereignty and national security.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of their use in the normative activities of state authorities and local self-government bodies, in the process of improving language legislation, as well as in scientific research and educational activities in teaching constitutional law, language policy and humanitarian security.

Key words: language policy, conceptual provisions of language policy, doctrinal studies, language relations, constitutional and legal principles of language policy, language legislation, state language.

Виклад основного змісту. Насамперед, хочемо підкреслити, що доктринальних юридичних досліджень мовної політики в Україні не так багато. Цією проблемою більше, частіше і глибше займаються політологи, соціологи, історики, філософи.

Вважаємо, що висвітлення цього питання варто почати з досліджень в галузі мови права, бо воно є однією з важливих професійних мов (поряд з мовою медицини, техніки, мистецтва), що виникла на основі національної мови.

Окрім того, мова права включає низку відносно самостійних видів (мова законодавства і підзаконних актів, мова юридичної науки і освіти, мова юридичної журналістики і т. д.), предметна специфіка галузей права визначає додаткові особливості кожної з цих підмов, які у свою чергу також поділяються на декілька видів – мова цивільного, кримінального, міжнародного і т .п. права, мови відповідних видів судочинства і т.п. [12, 3].

Оскільки право, як відомо, являє собою систему загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується державою, і має ключове значення у регулюванні правопорядку на національному і міжнародному рівнях, а держава відіграє особливу конституційну роль щодо права, бо тільки вона здатна забезпечити загальнообов'язковість соціальних норм у масштабах усього суспільства, і специфічною формою виявлення права є законодавство [15, 5], то питання забезпечення належної мови права в Україні зобов'язане, на наш погляд, бути в центрі здійснення державної мовної політики.

При цьому, на наше переконання, бажано, щоб держава в особі, насамперед, Верховної Ради України, дотримувалася рекомендацій Монтеск'є до техніки складання законів: стиль законів повинен бути стислим; стиль законів повинен бути простим; слова закону повинні викликати у всіх людей одні й ті самі почуття, уникаючи невизначених виразів; якщо у законі були точно визначені відомі поняття, не варто більше повертатися до незрозумілих виразів; у законах доцільно виходити від реального до реального, а не від реального до інакомовного та не від інакомовного до реального; закони не повинні удаватися в тонкощі, вони призначаються для людей пересічних і містять не мистецтво логіки, а розсудливі уявлення простого батька родини; коли закон не потребує обмежень і видозмін, то ліпше за все обходитися без них. Такі подробиці тягнуть за собою нові подробиці [12, 176–177].

Дослідженню історичного розвитку філософських вчень про мову права присвячена монографія Титова В.Д., Зархіної С.Є. В ній розглядаються концепції античних (Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Гай), середньовічних (Герберт, Фульбер), ренесансних (Ф.Бекон) мислителів, філософів нового часу (Гроцій, Гоббс, Локк, Лейбніц, Монтекс'є, Беккарія, Кант), а також філософів XIX століття (Шеллінг, Гегель, Гумбольдт, Савіньї, Гуго, Пухта, Фейербах, Ієрінг) [12].

Перші статті, в яких розглядалися проблеми мовної ситуації України, В. Брицина і В. Русанівського, як зазначає Масенко Л.Т., з'явилися в кінці 1980-х років. Їх появу викликала необхідність нейтралізації конфлікту, що виник між московським центром і республіками на грунті національно-мовних відносин, потреба віднайдення нових підходів до врегулювання мовних проблем із врахування зарубіжного досвіду мовного планування в поліетнічних країнах. Загальний опис мовної ситуації України містять дослідження В. Брицина, О. Тараненка, Н. Шумарової, В. Чемеса, регіональні соціолінгвістичні дослідження належать В.Демченкові, Т. Кузнєцовій, Ю. Сапліну, білінгвізм у молодіжному середовищі м. Києва досліджувала Т. Бурда-Федорчук, спроба мікросоціолінгвістичного аналізу малої групи належить Н. Шевчук. Досвід мовних політик інших країн у зв'язку з потребою його застосування до розв'язання мовних проблем України вивчали Б. Ажнюк, Ю. Жлуктенко, Л. Лазаренко, О. Чередниченко та ін. [6, 99–100].

Концептуальні положення правового регулювання і реалізації мовної політики в Україні сформульовані, насамперед, у навчальному посібнику доктора філософських наук О.М. Куця «Мовна політика в державотворчих процесах України»

[5]. На підставі аналізу документів і спеціальної літератури, використання міжнародного досвіду вперше йдеться про мовну політику як складову політику держави, грунтовно висвітлена мовно-політична ситуація, розкрито сутність мовної політики в умовах СРСР та нашої держави. Проаналізовано проблеми становлення української мови як державної, доведена безперспективність двомовності в Україні на державному рівні, підкреслена недієвість влади в реалізації мовної політики. Показано, що мова активно використовується як заручниця політичних ігор і боротьби партії за владу, за геополітичну орієнтацію України. Розглянуто роль і місце у сучасних державотворчих процесах, розкриваються механізми реалізації законотворчої бази з мовного питання.

Куць О.М. одним із перших в Україні на основі положень Конституції України виокремлює (хоча на нашу думку, не повною мірою) принципи мовної політики. Він стверджує, що мовна політика української держави, як і інших демократичних країн, здійснюється на засадах демократії, принципи якої передбачають:

– державне забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя на території України;

– урахування невід'ємного права особи спілкування рідною мовою;

– сприяння реалізації етносам права користування і розвитку власної мови;

– принцип поєднання державної української мови з гарантіями розвитку та використання мов національних груп і корінних народів;

– розвиток мов етноменшин не повинен шкодити державній мові, необхідності її знати, вивчати й користуватися у спілкуванні;

– толерантне відношення з боку суспільства до рідної мови людини як особливої форми почуттів і скарбу етносу, до кого вона себе зараховує;

– охорону й розвиток мов етноменшин, корінних народів к важливого внеску в розбудову Європи, її культурного розмаїття та впровадження традицій демократії [5, 35–36].

Не можемо не зауважити висновків і пропозицій, зроблених Куцьом О.М. Вони є об'ємними, глибокими, не формальними. З усього їх розмаїття ми особливо виокремлюємо один, але, як ми вважаємо, чи не наголовніший: успіх у важливій справі етнополітичного розвитку нашого суспільства може бути забезпечений лише тоді, коли утвердження української мови у статусі державної нашими урядовцми буде розглядатися як важлива складова державотворення й національної безпеки [5, 202].

Багатою на концептуальні положення забезпечення мовної політики в Україні є колективна монографія «Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом». В ній розкрито історичні передумови, внутрішні та зовнішні чинники мовної проблеми в Україні, розглянуто правові та політичні механізми її вирішення, проаналізовано можливості досягнення консенсусної моделі функціонування найбільш поширених мов. Її автори: доктор юридичних наук, професор, академік НАН України Шемшученко Ю.С., доктори історичних наук Майборода О.М., Нагорна Л.П., Панчук М.І., Шаповал Ю.І., доктори політичних наук Горбатенко В.П., Котигоренко В.О., Кресіна О.І., Кулик В.М., Римаренко С.Ю., доктори соціологічних наук Вишняк О.І., Шульга М.О., доктор філологічних наук Ажнюк Б.М. та інші.

Зазначена колективна праця є спробою вирішити завдання визначення основних напрямків правового регулювання мовної політики, імплементації у національне законодавство про мови норм міжнародного права, правового забезпечення мовної політики із урахуванням, у тому числі, закордонного досвіду розв'язання мовних проблем, шляхів і методів розширення сфери застосування державної мови і, на нашу думку, має велике наукове, прикладне та практичне значення для вироблення мовної політики в Україні. Додатком до монографії пропонується проєкт концепції державної мовної політики в Україні. Її автори вважають компромісною і прагматичною моделлю вирішення мовних проблем на сучасному етапі [7].

До важливих досліджень з мовної політики необхідно, на нашу думку, віднести видання Парламентського видавництва «Обережно – мова!: матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 12 березня 2003 року» [10].

Зрозуміло, що назване видання не є традиційним дослідженням. Але в ньому викладені думки і позиції не тільки десятків відомих політиків, багато з яких мають наукові ступені, в полі зору яких мовні питання перебувають постійно, але й не менш відомих вчених, які цими питаннями займаються професійно. Серед них Гавриш С.Б., Григорович Л.С., Дзюба І.М., Кармазін Ю.А., Литвин В.М., Мовчан П.М., Олійник Б.І., Танюк Л.С., Яворівський В.О. та інші. А серед других – Гриценко П.Ю., Жулинський М.Г., Масенко Л.Т., Марусик Т.П., Широков В.А. та інші.

Ними аналізується стан мовної ситуції в Україні, законодавча база здійснення мовної політики, її відповідність загальноприйнятій

світовій практиці і міжнародно-правовим актам, стверджується про проблеми функціонування і розвитку українсько мови, зокрема, про невідповідність проголошеного Конституцією України її державного статусу реальному стану, відсутність механізмів реалізації конституційно-правових засад мовно політики, невригульованість юридичної відповідальності за їх порушення і таке інше. Разом з тим у їх виступах міститься низка конструктивних рекомендацій щодо докорінного поліпшення регулювання і реалізації мовної політики, більшість з яких знайшли своє відображення у «Рекомендаціях парламентських слухань «Про функціонування української мови в Україні», схвалених Постановою Верховної Ради України від 22 травня 2003 року [11].

Заслуговують на увагу результати проєкту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи», виконання якого фінансувала програма INTAS з серпня 2006 до липня 2008 року. У проєкті брали участь вчені з Австрії, Англії й України, які досліджували різні аспекти мовної політики і мовної ситуаці в Україні, зокрема, Кулик В., Баурінг Б., Масенко Л., Залізняк Г., Сквірська В., Бестерс-Дільгер Ю., Сальваторе дель Гаудіо та інші. Їх дослідження базуються на результатах всеукраїнського опитування 2015 респондентів віком від 18 років і більше (1325 у містах і 690 в селах) 26 територіально-адміністративних одиниць України (24 областей, Автономної Республіки Крим та м. Києва) і фокус-групових дискусій, проведених у п'ятьох містах: Києві, Донецьку, Луцьку, Львові та Одесі [8, 340–363].

Найбільшу увагу в контексті обраної теми привертає дослідження Баурінга Б. «Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство», в якому автор грунтовно аналізує закон України «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 року, «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року, інші закони, відповідні положення Конституції України, кілька законопроєктів про мови, внесених в минулому на розгляд до Верховної Ради України [1, 55–95] і на цій основі висловлює, на нашу думку, концептуальні висновки, які бажано було би врахувати при подальшому регулюванні мовної політики в Україні, зокрема щодо необхідності перегляду Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» та приділення особливої уваги кримськотатарській мові як мові корінного народу частини України.

Питання мовних відносин аналізує Колісник В.П. в дослідженні «Конституційно-правові проблеми регулювання міжнаціональних відносин в Україні в умовах становлення правової держави», у якому роить висновок про те, що законодавство України у сфері мовних відносин залишається суперечливим та недостатньо ефективним. Тому, лише узгодивши положення різних законодавчих актів, подолавши протиріччя та недостатню визначеність багатьох з них, можна проводити виважену і послідовну державну мовну політику [4].

Аналізу політичного аспекту співіснування мов в Україні як у його специфіці, так і в контексті інших двомовних суспільств містить наукова праця Шумлянського С.В., окремий розділ якої присвячено дослідженню політики навколо мови – характеристиці та типології її складових (суб'єктів, цілей, засобів) загалом та, зокрема, в українській ситуації. У роботі визначаються сутнівть та специфіка державної мовної політики, аналізуються заходи української держави у мовній сфері та їхня ефективність, а також подано рекомендації щодо підвищення ефективності державної мовної політики в Україні [16].

Для вироблення мовної політики в Україні не можна обійти увагою монографію Нагорної Л.П. «Політичнв мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики» [9], у якій автор висвітлює взаємодію політики і мови крізь призму підходів, що утверджуються у процесі становлення нової субдисципліни в системі політичних наук – політичної лінгвістики. Найбільшу зацікавленість викликає, на наш погляд, розділ IV монографії, що має назву «Мовна політика і мовно-культурний діалог», у якому розглядаються питання мови і проблем культурного суверенітету, долі і статусу української мови, проблеми двомовності в Україні і напрямків коригування мовної політики [9, 234–302].

Концептуальні положення мовної політики висвітлює Ткаченко Є.В. у монографії «Конституційно-правове регулювання мовних відносин». У ній встановлено основні ознаки та функції державної мови, принципи та фактори, що впливають на державну мовну політику, розглянуто мовні права національних меншин, а також проблеми правового регулювання мовних відносин у сфері діяльності органів державної влади, злійснення судочинства, освіти та в інформаційній сфері України [13].

Проблеми формування і здійснення мовної політики в Україні активно досліджує Євсєєва Г.П. Зокрема у своїх статтях вона аналізує теоретичні засади державної мовної політики [2],

питання державної мовної політики у діяльності парламентських партій та блоків, визначаючипри цьому пріоритетні напрямки розвитку мовного питання у діяльночті окремих політичних сил [3], а також акти, які регулюють мовну політику в України.

Підсумовуючи викладене, кожне з проаналізованих нами досліджень більшою чи меншою мірою будувалося, як ми зауважили, на відповідних положеннях Конституції України України. і законів України і містить окремі концептуальні положення щодо забезпечення і підтримки належних мовних відносин в Україні. На нашу думку, вони варті уваги органів державної влади і органів місцевого самоврядування і могли би бути проаналізовані в Конституційній Асамблеї, створеній згідно з Указом Президента України «Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї» від 21 лютого 2011 року [14] для підготовки змін до Конституції

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баурінг Б. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство/ за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. Київ, 2008. С. 55–95.

2. Євсєєва Г. П. Теоретичні засади державної мовної політики. Українські наук. зап. Часопис Хмельницького ун-ту управління та права. 2008. Спецвип. № 3. Ч. 1. С. 85–87.

3. Євсєєва Г. П. Питання державної мовної політики у діяльності парламентських партій і блоків. Українські наук.зап. Часопис Хмельницького ун-ту управління та права. 2010. № 1. С. 196–202.

4. Колісник В. П. Конституційно-правові проблеми регулювання міжнаціональних відносин в Україні в умовах становлення правової держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2003. 25 с.

5. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України : навч. посібн. ХНУ ім. В. Н.Каразіна. Харків, 2004. 276 с.

6. Масенко Л. Мовна ситуація в Україні: соціолінгвістичний аналіз/ Л. Масенко. Мовна політика та мовна ситуація в Україні : Аналіз і рекомендації. Київ, 2008. С. 96–131.

7. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ, ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.

8. Мовна ситуація і мовна політика в Україні: Аналіз і рекомендації/ за ред. Ю. Бстерс-Дільгер. Київ : Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2008. 363 с.

9. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ : Світогляд, 2005. 315 с.

10. Обережно – мова! : матеріали парлам. Слухань у Верховній Раді України 12 березня 2003 р. Київ : Парлам. вид-во, 2003. 134 с.

11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад» від 30 вересня 2009 року № 1033. Офіц. вісн. України, 2009. №75. Ст. 2569.

12. Титов В. Д. Історичний розвиток філософсько-логічних концепцій мови права: монографія. Харків : ФІНН, 2009. 432 с.

13. Ткаченко Є. В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: монографія. Харків : ФІНН, 2010. 336 с.

14. Указ Президента України «Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї» від 21 лютого 2011 року № 224. Урядрвий кур'єр, 2011. 23 лют.

15. Шемшученко Ю. С. Право/ Ю. С. Шемшученко. Юридична енциклопедія. Київ, 2003. Т. 5.

16. Шумлянський С. В. Мовна політика у двомовному суспільстві (на прикладі України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02. Харків, 2007. 20 с.

17. Ялова О. В. Конституційно-правові засади мовної політикита їх реалізація в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. Наук : 12.00.02. Київ, 2012. 20 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111`37`24
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.8

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ЛЕКСИКИ ДЛЯ ГАЛУЗІ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

METHODOLOGY FOR STUDYING ENGLISH PROFESSIONAL VOCABULARY IN DIGITAL TECHNOLOGY

Каленченко О.О.,
orcid.org/0009-0000-7961-1020
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу ефективних підходів покращення словникового запасу спеціаліста галузі цифрових технологій, що вивчає іноземну мову. Дослідження проведено на матеріалі тематичного зрізу The User Interface. Особливу увагу приділено структурному підходу організації професійного вокабуляру і обґрунтовано виокремлення у ньому трьох основних сегментів. З позицій функціональної продуктивності проаналізовано General, Passive та Active vocabulary у світлі переваг та недоліків задля ефективного відбору лексики і її фіксації мовцем у відповідній частині свого професійного вокабуляру. У ході дослідження основний акцент поставлено на особистісному підході структурування лексики, її опрацювання відповідно до персональних прерогатив, зацікавлень, досвіду та професійного контексту мовця. Представлений конструктивний взаємозв'язок пасивного та активного словника як частин, що забезпечують розуміння мовного середовища та активну комунікацію проливає світло на специфіку роботи з кожним сегментом професійного вокабуляру. Методику ефективного відбору лексики проілюстровано за принципом спорідненості категорій смислових конотацій з особистими та професійними зацікавленнями мовця. У статті представлено техніку застосування можливостей словотвору у фокусі бінарних видозмін, використання похідних слів та контекстуальних словосполучень. Особистісний підхід накопичення лексики на прикладі понять і характеристик тематичного зрізу The User Interface продемонстровано із застосуванням ряду ефективних методик зміни контекстів та стилізації. Особлива увага приділена характерній проблемі звикання мовця до мінімально комфортного активного вокабуляру та способам розширення його меж. З цією метою осмислено методи подолання психологічних перешкод задля виходу за межі звичного вокабуляру через особистісно орієнтовані перспективи накопичення і фіксації продуктивної лексики у активному словнику мовця.

Ключові слова: активний словник, пасивний вокабуляр, селекція, структурування, контекст, особистісний мовний профіль.

This article analyzes effective methods for increasing vocabulary among digital technology specialists who are studying a foreign language. The research is carried out based on a user interface case study. The main focus is placed on students' professional vocabulary, distinguishing three main vocabulary sections. Lexical functionality is applied as the main criterion for general, passive and active vocabulary in a multifaceted analysis. All advantages and disadvantages of these three vocabulary sections are considered in developing the most productive strategy for lexical selection. In this research, greater emphasis was placed on a personalized approach to vocabulary structuring and processing taking into account students' prerogatives, interests, experience and professional context. The natural connection between Passive and Active vocabulary is demonstrated in the focus of understanding of the foreign language environment and active communication. This result can be helpful in organizing each vocabulary section in the most effective way. This methodology is illustrated using the principle of combining lexical connotations with students' personal and professional interests. The word-formation technique was demonstrated through the positive effects of binary word changes, the creation of new related words, and contextual word combinations. The individual approach to word selection is characterized using the User Interface context involving the context shifts and stylization. The problem of limited active vocabulary, where the speaker feels comfortable using a small but sufficient number of words is identified as one of the key aspects of this article. To address this barrier, language-related psychological fears are analyzed. Methods for expanding the limits of active vocabulary are proposed, outlining word selection prospects in close connection with personal qualities of students and their individual professional experience.

Key words: active vocabulary, passive vocabulary, selection, structuring, context, personal language profile of the speaker.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших компонентів мовної компетентності спеціалістів технічної сфери є достатньо накопичений словниковий запас, що забезпечує широкі можливості номінації технологій і процесів, а також характеристик явищ відповідно до мети і завдань професійного напряму. На думку більшості експертів, накопичуваний словниковий запас, з точки зору ефективності, має вирізнятися не стільки обсягом, скільки продуктивністю і функціональністю. Тому співвідношення кількості лексичних одиниць словникового запасу до можливостей їх практичного застосовування у комунікативній ситуації становить актуальну проблему методики опанування лексичного інструментарію іноземної мови за професійним напрямом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблема є предметом аналізу дослідників та авторів методик вивчення іноземної мови. Найпомітнішим її аспектом є узгодження та співвідношення понять Active та Passive vocabulary, специфіки їх застосування, функціональності на фоні переваг і недоліків. Однією із найпомітніших у цій сфері наукового дискурсу є позиція Батії Лауфер, дослідниці, яка аналізує процеси накопичення словникового запасу, акцентуючи на важливості як масивно-кількісного так і глибинного виміру особистого вокабуляру мовця. Вона виділяє три основні типи: пасивний, керований активний та вільний активний словниковий запас. Базуючись на даних проведених дослідів та висновках власних аналітичних спостережень, авторка приходить до висновку: «...Оскільки розширення пасивного словника передбачає вивчення менш частотно вживаних лексем, учень може передавати тільки їхні значення радше цілеспрямованого використання. Без зусилля ці слова не будуть активовані і залишаться у пасивному словнику» [3, 267]. Дослідниця слушно зауважує, що поповнення пасивного вокабуляру може не мати очікуваного впливу на рівень вільного мовлення учня і набутий значний словниковий запас не завжди означає розширення активного словника. Про стратегії опанування словникового запасу говорять інші дослідники. Стів Кауфман у пошуках ефективної методики засвоєння словникового запасу головний акцент ставить саме на Passive vocabulary. Підсумовуючи свій багаторічний досвід, відомий дослідник і поліглот вдається до цікавого зміщення акцентів. Виходячи із загальноприйнятого пріоритету, згідно з яким основна увага приділяється вмінню мовця висловлювати свою думку за допомогою Active vocabulary, автор фокусується на фундаментальних перевагах Passive vocabulary, що забезпечує розуміння мовцем іншомовного середовища і гармонійне перебування у ньому: «Якщо, таким чином, Ви принаймні розумієте, що говорить Ваш співрозмовник, володіючи широким пасивним вокабуляром, Ви будете почувати себе більш впевнено і комфортно» [2]. Це, на думку дослідника, сприяє ефективному застосуванню також і активного словника, коли вільне сприйняття змісту бесіди нівелює тиск на мовця, і він отримує більше часу для пошуку потрібних слів для висловлення з одночасною можливістю «спробувати активувати потрібну частину пасивного словника» [2]. Відомими також є висновки лексикографа та експерта словникової справи С'юзі Дент про те, що в середньому пасивний вокабуляр дорослої англомовної людини вдвічі перевищує її активний словник [1]. Ці факти підкреслюють закономірну важливість процесів розуміння, що передують висловлюванню і водночас акцентують на подоланні інертності пасивного словника як перешкоди активному вокабуляру.

Постановка завдання. Наявність дискусійних моментів навколо проблематики особистого вокабуляру мовця, потреба уточнення функцій і визначення недоліків та переваг Active та Passive vocabulary зумовлюють спектр основних завдань, головним із яких буде обґрунтування методів організації, структурування та закріплення продуктивної професійно-орієнтованої лексики у відповідних сегментах словникового запасу. Ця методика допоможе зафіксувати бажані вирази з їх перерозподілом у активному та пасивному словнику, розкривши їхні додаткові можливості.

Виклад основного матеріалу. З точки зору врегулювання кількісного виклику, пов'язаного із труднощами запам'ятовування великої множини слів, на думку багатьох експертів, ефективним є структурування. Чітке виокремлення сегментів словникового запасу та їх функціонального потенціалу у фокусі сильних і слабких сторін забезпечить мовцю не лише розуміння доцільності, а й можливість перерозподілу різнорідних сегментів лексики відповідно до мети і завдань комунікативних ситуацій. З позицій фокусування на продуктивних частинах лексичного вокабуляру, словниковий запас мовця може бути поділений на три основні сегменти з перевагами та недоліками, які необхідно проаналізувати.

Щоденні зорові та аудіальні контакти з професійною лексикою сприяють інтеграції великої кількості слів до найбільшого сегменту General vocabulary, де зосереджуються як цілеспрямовано прочитані, так і випадково почуті або

принагідно вивчені слова, які ще не закріплені у свідомості мовця, а постають у інтуїтивно-асоціативних зв'язках з їхніми значеннями та контекстом. Значна кількість слів із General vocabulary крізь призму свідомого відбору мовця поповнює наступний сегмент вокабуляру – Passive vocabulary, який об'єднує слова практично корисні для професійного використання. Ця лексика прямо відповідає конкретним завданням і професійній меті мовця. Слова з Passive vocabulary, хоча ще не мають бажаного потенціалу автоматичного використання, але є чітко впізнаваними і, за потреби, точно відтворюваними мовцем. Розуміння смислових конотацій та можливості перекладу визначають переваги цієї частини вокабуляру. Незважаючи на те, що Passive vocabulary структурує об'ємний і цінний сегмент ретельно опрацьованої лексики, мовець активує її тільки за потреби, у конкретній комунікативної ситуації, яка впливає на мовця, ставлячи певні завдання та виклики. Таким чином, активуючись, Passive vocabulary стає у нагоді мовцю для успішної взаємодії з факторами зовнішнього впливу.

Найціннішу частину лексичного інструментарію мовця з точки зору адаптивності та функціональності становить його Active vocabulary, який на відміну від Passive vocabulary є динамічним та гнучким ресурсом, що дозволяє не тільки реагувати на виклики ситуації, а й й прямо впливати на неї. Активний словник концентрує у собі ті лексичні компоненти, вирази і звороти, які для мовця є особистісно репрезентативними, в них віддзеркалені індивідуальні смислові та лінгвостилістичні прерогативи мовця, які за посередництва активного словника оприявлюються і забезпечують активну позицію мовця у комунікативній ситуації. Тобто на противагу нейтральному профілю Passive vocabulary, що сприяє розумінню та допомагає реагувати на завдання і виклики професійного середовища, активний вокабуляр розкриває особистісний лінгвопрофіль мовця, сприяє активній позиції та лідерству у комунікації.

Кожний сегмент вокабуляру, попри власні недоліки і переваги, є цінним для мовця і покликаний вирішувати ряд функціональних завдань. Так, основна функція General vocabulary є інтеграція нових слів, що потрапляють у фокус уваги мовця. Попри недостатню структурованість цей сегмент вокабуляру забезпечує не тільки можливості селекції практично корисних слів, а й творчий прояв інтересів та прерогатив мовця, який за своїм смаком та світоглядними принципами формує практично-функціональний словниковий запас, що стає інструментом вирішення типових проблем у професійному середовищі. Добре структурований і організований для вирішення практичних завдань Passive vocabulary використовується мовцем вибірково і активується під дією зовнішнього впливу, виклику, що спонукає мовця пригадувати і використовувати накопичений вокабуляр.

Не вирізняючись на його фоні масивним обсягом лексики, Active vocabulary, є динамічним та керівним інструментом, що організовує комунікацію, забезпечує планомірне і структуроване розгортання її основних етапів, надаючи їй характерного, часто неповторного звучання, що залежить від індивідуальності конкретного мовця. Таким чином, знаючи основні принципи структурування професійного вокабуляру та керуючись пропорціями недоліків і переваг кожного його сегменту, мовець має змогу розбудувати та організувати власний словниковий запас максимально ефективно, відповідно до базових стандартів професійного середовища, враховуючи свої мовні та світоглядні особливості. Окрім цього, знання меж і функцій сегментів вокабуляру дозволяє врегулювати проблему мотивації вивчення значного масиву лексики. Свідомий і цілеспрямований розподіл визначень, термінів, словосполучень і професійних зворотів на чіткі сегменти буде підживлювати мотивацію засвоєння лексики, часто неоднорідної і нецілісної за своїм функціональним призначенням. Традиційне відчуття втоми, що супроводжує процес тривалого запам'ятовування слів завдяки структурно-сегментному підходу буде поступатися приємному усвідомленню доцільності, чіткості та керованості самостійно розбудованим вокабуляром іноземної мови.

Розглянемо процес перерозподілу ключових слів між сегментами вокабуляру мовця на прикладі професійно-орієнтованої теми The User Interface and application layout. Ця тема зазвичай охоплює низку епізодів щодо визначення і пояснення сутності, функцій та призначення інтерфейсу користувача, різних видів та етапів створення макету інтерфейсу, його технічних переваг та недоліків. У фокус уваги мовця одразу потрапляє значний масив General vocabulary, який у цій комунікативній ситуації охоплює різноманітні назви деталей, процесів та характеристик макету інтерфейсу користувача, таких як *buttons, menu, text field, hover, scroll, usability, accessibility, consistency, responsiveness, color scheme, visual design etc.* Першорядним завдання мовця, згідно із принципом структурування, буде відбір потрібних компонентів для поповнення пасивного вокабуляру для розуміння, а згодом і окремих найпродуктив-

ніших лексем для активного висловлювання. При цьому ефективними для процесів селекції можуть виявитися особистісні прерогативи мовця, які допоможуть організувати накопичення пасивної і активної лексики відповідно до його смаків, зацікавлень, професійного і життєвого досвіду.

Так, наприклад, мовець із раціональним типом світогляду легше засвоїть слова та вирази на означення чітких, пов'язаних логічними конотаціями понять та характеристик інтерфейсу, наприклад *cohesive, consistent, coherent, clear and logical layout*. Для мовця із емоційною домінантою ближчими виявляться словосполучення, що виражають миттєві реакції та оцінки: *clunky, cluttered, cumbersome interface*. Мовець, що схильний акцентувати на візуальних перевагах або недоліках у першу чергу сфокусується на лексиці із контексту зорової рецепції: *visually pleasing, visually appealing, visually calming interface*. Спеціалісти, зацікавлення яких зосередженні перш за все на функціональній стороні технічних явищ обов'язково звернуть увагу на відповідний сегмент понять: *functional, inefficient, user-friendly, user-centric layout/interface*. Професіонали, схильні до естетизації технічних явищ, будуть поповнювати словниковий запас відповідними компонентами: *elegant, polished, aesthetic, harmonious interface/ layout*.

Загалом, у ході формування Passive vocabulary для даної комунікативної ситуації вирішальну роль можуть відігравати індивідуальні фактори, пов'язані з характером, світоглядом та досвідом мовця. Ці ж фактори, безумовно, мають вплив і на формування активного вокабуляру, коли мовець, свідомий принципів гармонійності та мовно-мисленнєвої відповідності, продовжує цілеспрямований і ретельний відбір найближчих і характерних для себе смислових конотацій опрацьованих понять. За висновками дослідників, допомогу у закріпленні лексем активного вокабуляру може забезпечити ряд підходів, таких як тренувальна зміна жанрів і контекстів використання слів. Це створить практику гнучкого переключання між різними комунікативними зрізами, їх стилями та змістами, що обертаються довкола нових компонентів активного вокабуляру: «Чим частіше Ви зустрічаєте слово у різних контекстах – при читанні, аудіюванні, бесіді – тим більша вірогідність того, що воно поповнить Ваш активний словник» [5].

Наприклад, мовець, який працює з темою The User Interface, може порівнювати контекстуальне використання ключового прикметника *accessible (доступний)* паралельно із суміжною темою Web Design у пошуку нових смислових конотацій: *The software comes with an accessible user interface and comfortable keyboard navigation / Accessible web design is gaining popularity as one of today's major trends, supporting people with disabilities.* Порівнюючи конотації прикметника *accessible*, у двох різних контекстах, мовець має змогу фокусуватися, відповідно на різних аспектах його значення, що стосуються структури, змісту, контенту (*Accessible web design* provides a clear page layout, suitable color contrast, and reliable fonts) та функціональності, навігації, керування (*An accessible user interface* provides responsive buttons, drop-down menu and tool tips). Так само мовець для ефективної фіксації ключового технічно значущого прикметника *intuitive* (інтуїтивно зрозумілий) може вдаватися до контекстуальних зіставлень у межах суміжної теми Graphic Design: Our developers made *the application more intuitive* by incorporating recognizable navigation elements such as functional buttons paired with appropriate icons and harmonious color schemes / The main goal of *Intuitive graphic design* is to help users understand on-screen information through the use of icons and calming colors. Використання суміжних контекстів розширює ряд смислових конотацій ключового прикметника intuitive, закріплюючи значення, пов'язані як з функціональністю інтерфейсу (intuitive interface), так і з розумінням контенту на основі сприятливого дизайну (intuitive graphic design). Основний вплив методики зміни контекстів полягає у тому, що мовець актуалізує ключове слово часто з новою для себе конотацією, смисл якої розкривається на основі знання його базового значення. Цей процес зацікавлює мовця і може створювати ефект кросворду, що супроводжується відчуттям позитивної інтриги та готовності мовця розпізнавати неочікувані конотації ключового слова.

Обсяг активного словника може бути суттєво розширений можливостями словотвору з використанням суфіксів та префіксів. Наприклад, за допомогою морфемних видозмін ключове слово може бінарно резонувати у відповідних контекстах позитивних або негативних характеристик інтерфейсу: *cluttered/uncluttered interface, well-organized/disorganized layout*. Оскільки на формування активного словника має прямий вплив професійне покликання мовця, напрям словотвірних процесів буде визначатися саме цим фактором. Наприклад, для мовця, який обрав сферу, де превалює офіційне спілкування, словотвірні видозміни ключової професійної лексики будуть націлені на увиразнення академічного, ділового

стилю, який у галузі цифрових технологій передбачає низку підходів, таких як інтенсивне використання іменників, похідних від прикметників для формалізованого увиразнення якостей та характеристик пристроїв або технологій. Цей підхід надає широкі можливості для автоматичного накопичення активного словника, коли мовець засобами словотвору відповідно до стилю і мети комунікативної ситуації може створювати нові похідні від ключового поняття лексеми: One of the biggest challenges in layout design is balancing *simplicity and functionality*. Як бачимо, для ключових понять, пов'язаних із акцентуванням на технічних якостях, застосовано похідні відприкметникові іменники. Так само засоби словотвору допоможуть у розширенні активного словника при фокусуванні на важливих проблемах і викликах сучасного дизайну інтерфейсу: *visual inconsistency, interaction inconsistency, maintaining consistency*. Помітний при цьому спосіб утворення не лише споріднених слів, а й словосполучень також сприятиме можливостям активного висловлювання: *Language considerations* and *global usability* are among the most common challenges in designing interfaces for international audiences.

У пошуках дієвих способів накопичення активної лексики дослідники зосереджуються на ряді верифікованих підходів. Перш за все, це загальна практика мовлення та письма, при яких мовець звикає до обставин, за яких йому доводиться, не обмежуючись лише розумінням, знаходити та активувати потрібні слова для реагування та висловлювання. Частотне повторення такої практики, а також повторення слів, що активуються для вирішення типових завдань веде до закріплення цих слів у активному використанні. Але, не зважаючи на очевидні переваги широкого активного вокабуляру, автори методик викладання іноземних мов часто констатують, що навіть «досвідчені мовці володіють великим запасом пасивного словника порівняно з невеликим обсягом активного» [4]. До причин, що можуть зумовлювати таку закономірність відносяться особливості індивідуальної манери мовлення, націленої на економію мовленнєвих ресурсів. Інколи підсвідомий страх не впоратися зі складними формами вербалізації думки підштовхує мовця до простоти, ясності, уникнення громіздких мовних засобів. Цей психологічний фактор також може стосуватися влучно спостереженої ситуації, за якої «ми, вивчаючи тисячі слів, так і залишаємося міцно прив'язаними до того самого, звичного для нас обсягу словникового запасу» [1]. Оскільки цей апробований часом невеликий, але надійний активний вокабуляр може забезпечувати мовцю рівень базової комунікації, для більш складних та несподіваних комунікативних ситуацій він може виявитися недостатнім.

Тому для подолання проблеми виходу за горизонт комфортного словникового запасу мовцю може бути запропонована методика планування і накреслення перспектив. При цьому принципи структурування та селекції за особистими пріоритетами залишаються провідними. Наприклад, мовець, знаючи загальні характеристики недосконало спроектованого інтерфейсу (cluttered layout, poor usability, inconsistent design, navigation problems) може розширити свій активний словник, вийшовши за межі комфортного сприйняття. Вдаючись до структурованого фокусування на конкретних категоріях негативних характеристик інтерфейсу, в силу свого досвіду або освіти, мовець може здійснити характерний для нього лексичний відбір. Наприклад, зосередитися на можливій візуально-геометричній інтерпретації вдалого або невдалого інтерфейсу. Це суттєво доповнить звичний вокабуляр мовця виразами: low readability, poor alignment, poor information architecture, unclear labels, distracting animations, text overflow. Для іншої ситуації, де важливим може виявитися акцент на зв'язку з аудиторією вебсайту, мовець може опрацювати відповідну лексику, також поєднану спільним вектором, спрямованим до користувачів інтерфейсу: user frustration, not mobile-friendly, not responsive design, no user feedback, etc.

Висновки. Отже, проведений аналіз способів поповнення та закріплення компонентів пасивного та активного вокабуляру мовця дозволяє стверджувати, що за допомогою принципів структурування та селекції за особистими пріоритетами мовець може ефективно керувати зміщенням лексики між різними частинами власного вокабуляру. Виокремлені переваги та можливі недоліки кожної з цих частин дозволять мовцю максимально ефективно використовувати різнорідну лексику відповідно до завдань і мети професійної сфери. У широкому лексичному діапазоні General vocabulary мовець реалізує особисті творчі можливості структурування та формування вокабуляру, необхідного для розуміння мовного середовища (Passive vocabulary). Ця частина формується переважно за пріоритетами, суголосними тим лексичним категоріям, до яких найбільше тяжіє мовець – з емоційними, логічними, технічно-функціональними або візуально-естетичними конотаціями. Для удосконалення

активного словника (Active vocabulary), який забезпечує динамічний процес висловлення думки, окрім особистісно орієнтованих підходів відбору лексики обов'язково враховується досвід мовця та контекст його професійної діяльності. Фокусування на сегментах лексики і смислових конотаціях, здатних точно представити сферу професійного покликання мовця забезпечить плавність і гармонійність засвоєння необхідного лексичного запасу для активної комунікації. Цим процесам сприятимуть навички словотвору, за допомогою яких можливе автоматичне розширення вокабуляру за рахунок використання похідних слів у необхідному контексті. Продуктивними для активного словника є бінарні видозміни слів, навички номінації процесів та якостей, відображені похідними іменниками, контекстуальні словосполучення. Для мовців, зосереджених на звичному для себе лімітованому вокабулярі, який забезпечує мінімальні можливості комунікації є корисним вихід за межі комфортної зони з проектуванням перспектив при врахуванні фактору особистих прерогатив, досвіду та професійного контексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fowler A.-M. Increase Speaking Vocabulary: How to Activate Passive Words. *Speak confident English.* 2024 September 4 : website. URL: https://www.speakconfidentenglish.com/increase-speaking-vocabulary (Last accessed: 24.12.2025).

2. Kaufmann S. Active and Passive vocabulary in Language Learning. *Medium. Ling Q.* 2017 November 15 : website. URL: https://medium.com/the-linguist-on-language/active-and-passive-vocabulary-in-language-learning-9d7ec939cdb0 (Last accessed: 23.12.2025).

3. Laufer B. The Development of Passive and Active Vocabulary in a Second Language: Same or Different? *Applied Linguistics 19/2. Oxford University Press.* June 1998. P. 255–271. URL: https://www.researchgate.net/publication/31025410.pdf DOI:10.1093/applin/19.2.255 (Last accessed: 24.12.25).

4. Passive vocabulary. *British Council. Teaching English* : website. URL: https://www.teachingenglish.org.uk (Last accessed: 23.12.2025).

5. Understanding Active vs. Passive Vocabulary for Language Learning. *Teachers Institute. Pedagogy of English.* 2024 January 11 : website. URL: https://teachers.institute/pedagogy-of-english/active-vs-passive-vocabulary-learning (Last accessed: 23.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.11-81’373.49
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.9

ANALYSIS OF PEJORATIVE VOCABULARY IN THE NOVEL SOPFIE’S WORLD BY JOSTEIN GAARDER

АНАЛІЗ ПЕЙОРАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В РОМАНІ «СВІТ СОФІЇ» ЮСТЕЙНА ҐОРДЕРА

Kulchytska O.V.,
orcid.org/0000-0002-9575-8169
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages for the Humanities
Ivan Franko National University of Lviv

The scientific article presents a comprehensive linguostylistic and functional analysis of pejorative vocabulary in the fictional discourse of Jostein Gaarder’s novel “Sophie’s World”. The relevance of the research is due to the necessity of studying the mechanisms for verbalizing negative evaluation in texts that combine philosophical, didactic, and artistic elements, as well as the need to detail the criteria for identifying a pejorative that extend beyond traditional lexicographical markers. It is emphasized that the criteria for selecting pejorative vocabulary must necessarily include parameters such as: the word’s belonging to a low style, the presence of a synonym in a neutral lexical layer, the interaction of the denotative and connotative components of meaning, and the presence of an emotive microcomponent (emoseme).

The purpose of the work is to carry out a multifaceted analysis of the corpus of pejorative units of the novel and to critically determine their role in reflecting the judgments and prejudices of the characters, and in realizing the author’s meta-narrative goal – the encouragement of philosophical, critical thinking. To achieve this goal, pejoratives directed at both abstract philosophical concepts and social identities were identified and classified.

The research process utilized the following methods: continuous sampling for forming the corpus of units, lexico-semantic analysis for determining the evaluative connotation, as well as contextual and stylistic analysis for distinguishing dictionary pejoratives from the contextual pejoration of neutral lexemes, which is the dominant mechanism in the text.

The obtained scientific results prove that the use of pejorative vocabulary in the novel is strategic and functional. It was established that pejoratives fulfill two key functions: didactic (directing the reader toward a critical evaluation of ideas) and illustrative (when characters use pejoratives to render their judgement, biases that philosophy is intended to overcome). This function of the pejorative confirms that the author consciously employs negatively charged vocabulary to highlight philosophical ideas and moreover he turns ordinary words into pejoratives that serve as a tool of philosophical criticism.

Also, the analysis demonstrates how these linguistic units correlate with Ludwig Wittgenstein’s concept of «language games,» illustrating that the meaning and evaluative weight of a word completely depend on the context of its use. Thus, pejoratives serve as narrative signals to engage the reader in a critical reflection on language as a tool of power and manipulation. The conclusions emphasize that pejorative vocabulary models the intellectual and social «failures» that philosophy is called upon to correct. Prospects for further exploration include further study of the functioning of pejorative vocabulary, as well as an empirical study of the influence of this vocabulary on the perception of the text by readers.

Key words: pejorative, linguistic evaluation, emotive microcomponent, language games, author’s intent.

У науковій статті проведено комплексний лінгвостилістичний та функціональний аналіз пейоративної лексики в художньому дискурсі роману Юстейна Ґордера «Світ Софії». Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення механізмів вербалізації негативної оцінки в текстах, які поєднують філософський, дидактичний та художній елементи, а також потребою деталізації критеріїв ідентифікації пейоративу, які виходять за межі традиційних лексикографічних маркерів. Наголошується, що критерії відбору пейоративної лексики мають обов’язково включати такі параметри, як: приналежність слова до зниженого стилю, наявність синоніма в нейтральному лексичному шарі, взаємодію денотативного і конотативного компонентів значення, а також наявність емотивного мікрокомпонента (емосеми).

Метою роботи є здійснення багатоаспектного аналізу корпусу пейоративних одиниць роману та критичне визначення їхньої ролі у відображенні суджень, упереджень персонажів, і, зрештою, у реалізації мета-наративної мети автора – заохочення до філософського, критичного мислення. Для досягнення цієї мети було виявлено та класифіковано пейоративи, спрямовані як на абстрактні філософські концепції, так і на соціальну ідентичність.

У процесі дослідження використано методи: суцільної вибірки для формування корпусу одиниць, лексико-семантичний аналіз для визначення оцінної конотації, а також контекстуальний та стилістичний аналіз для розрізнення словникових пейоративів від контекстуальної пейоративізації нейтральних лексем, що є домінантним механізмом у тексті.

Отримані наукові результати доводять, що використання пейоративної лексики в романі є стратегічним і функціональним. Було встановлено, що пейоративи виконують дві ключові функції: дидактичну (скеровуючи читача до критичної оцінки ідей) та ілюстративну (коли персонажі використовують пейоративи для передачі своїх суджень та упередженості, яку філософія має подолати). Ця функція пейоративу підтверджує, що автор свідомо використовує негативно забарвлену лексику для досгнення своїх цілей, пеертворюючи нейтральні слова в пейоративи, які слугують інсрументом філософської критики.

Також, аналіз демонструє, як пейоративні мовні одиниці корелюють із концепцією «мовних ігор» Людвіга Вітгенштейна, ілюструючи, що значення та оцінна вага слова повністю залежать від контексту його використання. Таким чином, пейоративи слугують наративними сигналами для залучення читача до критичної рефлексії над мовою як інструментом влади та маніпуляції. Висновки підкреслюють, що пейоративна лексика моделює ті інтелектуальні й соціальні "невдачі", які покликана виправляти філософія. Перспективи подальших розвідок включають подальше вивчення функціонування пейоративної лексики, а також емпіричне дослідження впливу цієї лексики на сприйняття тексту читачами.

Ключові слова: пейоратив, лінгвістична оцінка, емотивний мікрокомпонент, енантіосемія, мовні ігри, авторська інтенція.

Defining the Problem. Linguistic evaluation is a fundamental and pervasive category in language use, serving as a primary mechanism for the formation of meaning, the emotional framing of a text, and the realization of the author's underlying ideological or communicative intent [1]. In literary discourse, particularly within works that ingeniously merge philosophical instruction with narrative fiction, such as Jostein Gaarder's "Sophie's World", the verbalization of negative assessment – specifically through pejorative vocabulary – gains unique significance. Pejoratives are defined as words or expressions primarily used to convey negative emotions, often carrying connotations that are insulting, dismissive, or demeaning to the individuals, concepts, or groups to which they are applied [2].

Connection to Important Tasks. The scholarly examination of pejoratives in literary texts holds crucial theoretical and practical value. It contributes to linguistics by clarifying the criteria and mechanisms of pejoration (e.g., the transition of a neutral term to a negatively charged one) [3]. For literary studies, it helps decode the author's axiological system (system of values) and idiolect, offering a deeper understanding of character motivation and narrative issues [4]. Most importantly, from a sociolinguistic and pedagogical perspective, studying pejoratives helps us understand how language operates to establish social hierarchies, perpetuate stereotypes, and can be used to influence or change attitudes [5]. The novel's use of pejoratives serves as a device for critical analysis, inviting the reader to deconstruct the power dynamics inherent in linguistic usage.

Analysis of Recent Research and Publications. Contemporary linguistic research asserts that the criterion for identifying pejorative vocabulary solely based on conventional lexicographical labels (e.g., dictionaries) is profoundly insufficient. A more holistic approach necessitates the integration of contextual, functional, and semantic criteria, including: the word's stylistic affinity (e.g., belonging to a lowered style); the presence of a neutral semantic equivalent; the interplay between the denotative and connotative components of meaning; and the emotive microcomponent – the presence of emosemes (units of emotional meaning). Scholarly consensus suggests that virtually any linguistic unit can acquire a pejorative meaning when embedded in an appropriate context [2].

The lexical layer of pejoratives is dynamically supplemented by the creation of occasional authorial pejoratives, the emergence of stable pejorative collocations, and the operation of the phenomenon of enantiosemy (where a word carries two opposing meanings, often positive and negative). While «Sophie's World» has been analyzed for its philosophical content and didactic structure, a comprehensive linguo-stylistic and functional analysis of its pejorative vocabulary – as a deliberate mechanism for realizing authorial intent and fostering critical inquiry – remains underdeveloped.

While studying intertextuality and self-reflexivity, Sdiq, Bushra & Almaaroof, Ansam in their article 'A Study of Jostein Gaarder 's Sophie's World as a Meta-fictional Work' emphasizes that author's intent is "not only give the reader a deeper knowledge of the philosophical ideas being discussed in the book, but also encourage them to think about how these ideas have been treated in other works of literature [6, p. 135]. It proves that the author is using a meta-narrative objective to boost reader philosophical inquiry. Pejoratives, thus, serve as a means of provoking critical thinking. This statement is supported by Rants N. that "Sophie's World" is "certainly thought-provoking" [7].

Identification of Previously Unresolved Parts of the General Problem

Despite contributions to the study of the philosophical underpinnings of J. Gaarder's novel, as well as the importance of pejoratives's usage to support author's intent, the following key research gaps persist: systematic functional analysis – a complete categorization and functional assessment of the corpus of pejorative units in the novel, moving beyond mere identification to determine *why* they were employed in that specific narrative context; pejorative as a didactic tool – a detailed examination of how the character-driven use of offensive or dismissive language (concerning identity factors like race, gender, and religion) functions within the book's larger philosophical mission – specifically, how these instances serve to illustrate and condemn the social biases

that critical thinking is meant to overcome; linguistic power dynamics – an exploration of the novel's subtle engagement with philosophical theories concerning the power and impact of language (e.g., L. Wittgenstein's influence) as illuminated through the use of pejorative language. Ludwig Wittgenstein's concept of «language games» is important for understanding the strategic function of pejoratives in the book. He claims that the meaning of a word is not determined by its essence, but by its use in a certain context – and this is our story.

Task Setting. The main goal of this article is to conduct a multi-layered linguo-stylistic and functional analysis of pejorative vocabulary in Jostein Gaarder's «Sophie's World» and to critically determine its role in reflecting character biases, illustrating linguistic power structures, and ultimately serving the author's meta-narrative objective of promoting philosophical inquiry.

To achieve this goal, the following tasks must be addressed:

1. Identify and classify the corpus of pejoratives, separating those aimed at abstract philosophical concepts from those targeting identity factors.

2. Analyze how the characters' deployment of pejorative language – particularly when used dismissively – is employed by the author to model some intellectual limitations and prejudices that the philosophical journey seeks to transcend.

3. Substantiate the argument that the novel's use of pejorative language is a deliberate literary device that engages with and reinforces philosophical ideas related to linguistic relativism and power (e.g., Ludwig Wittgenstein's concept of «language games»).

Presentation of the Main Research Material

The study employed methods of continuous sampling to isolate the pejorative units, followed by descriptive and lexico-semantic analysis. Crucially, a contextual and stylistic analysis was used to distinguish inherent (dictionary-level) pejoratives from contextual pejoratives – a frequent mechanism in the novel (denotation versus connotation).

The continuous sampling method was used to ensure the completeness of the data corpus. After isolating the corpus of units, descriptive and lexical-semantic analysis was applied to classify and determine the estimated weight of each pejorative. Among the stages of vocabulary analysis we used the following ones: the definition of an emoseme – emotional microcomponent; the identification of a specific type of negative assessment (for example, contempt, indignation, irony); the determination of the word's belonging to a reduced, colloquial or vulgar style; the search for a neutral synonym (for example, for the phrase "totally dim" (completely dumb), a neutral synonym could be "ignorant" or "uncritical", which emphasizes the reducing effect of the chosen lexeme; the stage of distinguishing inherent pejoratives from contextual pejoratives (denotation vs. connotation) was carried out meaning that it is the most critical and dominant mechanism in a research, as philosophical texts often use neutral vocabulary for criticism. But the most important stage was the separation of contextual pejoratives – neutral lexemes, whose denotation is neutral, but connotation acquired in the context of the novel becomes negative. This approach allowed us to prove that the author, Justin Gaarder, uses language strategically – he turns ordinary words into tools of philosophical criticism. The pejoration of neutral tokens serves as a didactic function, causing the reader to critically re-evaluate even the most mundane aspects of life that philosophy considers "failures". It is crucial as 'Gaarder's direct address to the reader, his revelation as the author, and his comments on the nature and purpose of the novel all demonstrate self- reflexivity' [6, p. 134].

Pejoratives Directed at Abstract Philosophical Concepts. The pejoratives employed against philosophical concepts serve a primary didactic function, marking ideas that are to be treated with suspicion or skepticism by the reader:

Over the millennia a wild profusion of mythological explanations of philosophical questions spread across the world. The Greek philosophers attempted to prove that these explanations were not to be trusted [p. 19].

"Wild profusion" has a negative connotation, emphasizing uncontrollability, excess and the absence of a single system in mythology – critics of Chaos. This serves as a didactic contrast to the ordered and systematic philosophy that will appear later. Here, "not to be trusted" is a direct assessment that early Greek philosophers gave to mythological explanations. It is an intellectual pejorative that rejects myth as an untrue or unscientific method of cognition – the condemnation of unreliability. Time to think.

Sophie saw that the philosopher was right. Grownups took the world for granted. They had let themselves be lulled into the enchanted sleep of their humdrum existence once and for all [p. 18].

The whole expression 'be lulled into the enchanted sleep', despite having positive and neutral connotations gain a negative meaning with an emoseme of disdain. The author metaphorically pejorizes non-philosophical life as a state of ignorance

from which one must "wake up". This prompts the reader to take an active philosophical position.

For the first time it was said that the myths were nothing but human notions [p. 23].

The phrase "nothing but" (nothing but) is a classic tool of reduction, philosophical in our case, which undermines religious authority by devaluing it. The words 'nothing' and 'but' belong to a neutral level of vocabulary but contextually gain negative meanings aiming at belittling the concept of myths.

Pejoratives Directed at Identity. The analysis confirms that pejorative language in "Sophie's World" is strategically used by characters as a linguistic mechanism that vividly illustrates their own intellectual limitations, biases, or fundamental lack of understanding. This use is not gratuitous but is central to the novel's pedagogical structure. Moreover, the use of pejorative vocabulary by characters serves as a linguistic indicator of their state of consciousness and level of philosophical maturity. Let us consider the following examples.

Ladies and gentlemen," they yell, "we are floating in space!" But none of the people down there care. "What a bunch of troublemakers!" they say. And they keep on chatting… [p. 17].

The crowd (representing uncritical adulthood) uses this label to devalue the philosophers' actions (yelling "we are floating in space!"). The word "troublemakers', apart from belittling the philosophers, serves as a linguistic defense mechanism, protecting their comfort and routine from challenging intellectual inquiry. It shows they prioritize social order over philosophical truth.

Sophie found the questions pretty stupid, but nevertheless they kept buzzing around in her head all evening [p. 25].

Sophie uses the label "stupid", a direct pejoratve, to quickly categorize the questions as unworthy of her attention, thereby protecting her current, comfortable worldview. The questions challenge her conventional scientific and religious assumptions (e.g., about miracles or composition of matter). It's a spontaneous mechanism to reject what is unfamiliar or difficult. The use of "stupid" directly reflects her intellectual ignorance (her bias). She dismisses the questions because she doesn't understand their historical or philosophical significance.

"What on earth are you talking about?" "I'm talking about you getting so used to everything. Totally dim, in other words." "I will not be spoken to like that, Sophie!" [p. 18].

Sophie is directly criticizing her mother (or adults in general) for lacking the childlike sense of wonder that philosophers embrace. Sophie uses the harsh pejoratove phrase "totally dim" (meaning intellectually slow or stupid) with a scornfully brutal emoseme to perform an act of intellectual dismissal. She is not merely insulting her mother; she is categorically rejecting the lifestyle of taking the world for granted (according to the text).

We who live here are microscopic insects existing deep down in the rabbit's fur [p. 13].

This is a metaphorical devaluation of the social status of humanity in the universe. Although a pejorative metaphor with scornful emosemes, it illustrates how philosophy reduces proud human identity to an unimportant biological entity – a perfect illustration of human nullity regarding its social status.

The earliest Greek philosophers criticized Homer's mythology because the gods resembled mortals too much and were just as egoistic and treacherous. [p. 23].

Criticism of the Greek gods for their resemblance to humans *as egoistic and treacherous* is a moral pejorative phrase that denies the idea that gods can be perfect or omnipotent, and people as well, thus requiring the search for a better explanation (rational) and expressing a moral condemnation.

Conclusions. The strategic use of pejoratives is intricately linked to the novel's philosophical exploration of language itself. By showcasing characters using evaluative language that is clearly biased, the author reinforces the relevance of Ludwig Wittgenstein's concept of «language games» who, especially in his later writings («Philosophical Studies»), argued that the meaning of the word – is not its correspondence to a certain object, but its use in a certain social or cultural context, which he called «language games». In Wittgenstein, each sphere of life (science, religion, everyday conversation, philosophy) has its own «language game» with its own rules (grammar, dictionary, goals) [8].

The novel illustrates these language games – a meaning is contextual. A word's pejorative weight depends entirely on the «game» being played; ordinary words are turned into tools of philosophical criticism. The pejoration of neutral words serves as a didactic function, causing the reader to critically re-evaluate even the most mundane aspects of life that philosophy considers «failures». The novel also illustrates that language shapes reality – the use of pejorative language by a character frames their perception of the world, and helps provoke reader thinking.

The pejoratives thus function as a meta-linguistic device, inviting the reader to engage in critical awareness of how language can be used to influence

and manipulate, thereby making the philosophical journey highly personalized and immediately relevant.

The conducted analysis confirms that pejorative vocabulary in Jostein Gaarder's «Sophie's World» is far from incidental; it is a systemic, functional, and highly didactic stylistic tool. The deployment of pejoratives against abstract philosophical ideas and against identity solidifies the novel's comprehensive pedagogical goal. The core finding is that the pejorative units function as narrative cues for critical engagement, reflecting the deep influence of philosophical theories on linguistic usage and awareness, and the most important that the author turns ordinary words into pejoratives that serve as a tool of philosophical criticism as pejoratives and as a means of provoking critical thinking.

Future research should focus on intertextual analysis – an in-depth investigation of the relationship between the novel's use of pejoratives and the explicit discussion of L. Wittgenstein's «language games,» providing a complete model of how linguistic theory is actualized within the fictional narrative as well as a reader-response studies – empirical research focusing on how the novel's use of potentially pejoratives affects the reader's engagement, moral judgment, and subsequent philosophical reflection. And the most important – a complete categorization and functional assessment of the corpus of pejorative units in the novel must be completed.

REFERENCES:

1. Hunston S., Thompson G. Evaluation: An Introduction. *Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse* / ed. by S. Hunston, G. Thompson. Oxford : Oxford University Press, 2000. P. 1–26. DOI: 10.1093/oso/9780198238546.003.0001. URL: https://www.sil.org/system/files/reapdata/16/64/46/166446791290060341825141443050686319042/SILEBR_2003_023.pdf (Last accessed: 18.12.2025).

2. Кульчицька О. В. Мовні засоби реалізації пейоративності в романах С. Майєр : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. 22 с.

3. Renée Jorgensen Bolinger. The Pragmatics of Slurs. *Noûs*. 2017. Vol. 51, № 3. P. 439–462. DOI: 10.1111/nous.12090. URL: https://www.researchgate.net/publication/276596506_The_Pragmatics_of_Slurs (Last accessed: 18.12.2025).

4. Martin J. R., White P. R. R. The Language of Evaluation: Appraisal in English. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2005. 278 p. DOI: 10.1057/9780230511910. URL: https://www.prrwhite.info/Martin%20and%20White,%202005,%20CHPT%203%20(sample)%20The%20Language%20of%20Evaluation.pdf (Last accessed: 18.12.2025).

5. Van Dijk T. A. Discourse and Cognition in Society. *Communication Theory Today* / ed. by D. Crowley, D. Mitchell. Oxford : Pergamon Press, 1993. P. 107–126.

6. Sidiq B. O., Abdullah A. R. Self-Reflexivity and Inter-textuality: A Study of Jostein Gaarder's Sophie's World as a Meta-fictional Work. *Journal of Language Studies*. 2023. Vol. 7, № 1. P. 105–122. DOI: 10.25130/jls.7.1.9 URL: https://www.researchgate.net/publication/377758581_Self-Reflexivity_and_Inter-textuality_A_Study_of_Jostein_Gaarder_'s_Sophie's_World_as_a_Meta-fictional_Work (Last accessed: 18.12.2025).

7. Rants N. Literature Commentary: Sophie's World. *Literary Analysis*. 2009. 31 серпня. URL: https://literaryanalysis.net/2009/08/31/literature-commentary-sophies-world/ (Last accessed: 18.12.2025).

8. Wittgenstein L. Philosophical Investigations / ed. by P. M. S. Hacker, J. Schulte. 4th ed. Chichester : Wiley-Blackwell, 2010. 592 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 81’23:37.091.33
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.10

COGNITIVE LINGUISTICS AND MULTIMODAL COGNITIVE SCENARIOS IN VOCABULARY ACQUISITION PROCESSES OF ESP STUDENTS

КОГНІТИВНІ ТА МУЛЬТИМОДАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАСВОЄННЯ ЛЕКСИКИ У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Lazutkina Yu.A.,
orcid.org/0000-0002-0232-7598
PhD in Philosophy,
Associate Professor at the Department of Language Preparation
Donbas State Engineering Academy

This study explores the intersection of cognitive linguistics and multi-modal approaches in language education, emphasizing the enhancement of learners’ cognitive and communicative skills. By integrating theoretical insights with practical pedagogical strategies, the research demonstrates how multi-modal resources – visual, auditory, and interactive elements – can support meaning-making and deepen understanding beyond mere translation. The study also highlights challenges and opportunities in implementing such approaches in classroom settings, providing educators with concrete methods to foster engagement, critical thinking, and language competence.

The research is grounded in the principles of cognitive linguistics, particularly the concepts of conceptualization, embodiment, and cognitive schemes, which are viewed as essential mechanisms in vocabulary acquisition. Special attention is given to the role of multi-modal cognitive scenarios in the teaching of English for Specific Purposes (ESP), where professional discourse requires not only lexical accuracy but also conceptual understanding and contextual appropriateness.

The study employs qualitative analysis of classroom practices and instructional materials, illustrating how multi-modal input facilitates deeper cognitive processing, long-term retention of vocabulary, and the development of professional communicative competence. The findings suggest that the integration of cognitive and multi-modal approaches contributes to learner autonomy, increases motivation, and supports the formation of meaningful associations between linguistic forms and professional concepts.

The results of the study may be applied in higher education contexts, particularly in ESP courses, and can serve as a methodological framework for educators seeking to enhance vocabulary instruction through cognitively informed and multimodally enriched teaching practices.

Key words: cognitive linguistics, multi-modality, language education, ESP, pedagogy, meaning-making, cognitive scenarios.

У статті досліджується взаємодія когнітивної лінгвістики та мультимодальних підходів у викладанні мови, зосереджуючись на розвитку когнітивних та комунікативних навичок учнів. Інтегруючи теоретичні положення з практичними педагогічними стратегіями, робота демонструє, як мультимодальні ресурси – візуальні, аудіальні та інтерактивні елементи – сприяють розумінню значень та глибшому засвоєнню навчального матеріалу. Також висвітлено виклики та можливості впровадження таких підходів у навчальній аудиторії, а також надано конкретні методи для стимулювання залученості, критичного мислення та мовної компетенції учнів.

Теоретичним підґрунтям дослідження є положення когнітивної лінгвістики, зокрема концепції концептуалізації, тілесного досвіду пізнання (embodiment) та когнітивних схем, які розглядаються як ключові механізми засвоєння лексики. Особливу увагу приділено застосуванню мультимодальних когнітивних сценаріїв у навчанні англійської мови професійного спрямування, де оволодіння лексикою передбачає не лише запам’ятовування мовних одиниць, а й формування концептуального розуміння професійного контексту.

У роботі використано якісний аналіз навчальних практик та дидактичних матеріалів, що дозволяє простежити вплив мультимодального подання інформації на глибину когнітивної обробки, довготривале збереження лексичних одиниць та розвиток професійної комунікативної компетентності. Результати дослідження свідчать, що поєднання когнітивного та мультимодального підходів сприяє розвитку автономності учнів, підвищує навчальну мотивацію та формує стійкі смислові зв’язки між мовними формами й професійними концептами.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання запропонованих підходів у закладах вищої освіти, зокрема в курсах англійської мови професійного спрямування, а також у створенні методологічного підґрунтя для вдосконалення лексичного навчання на засадах когнітивної та мультимодальної педагогіки.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, мультимодальність, викладання мови, педагогіка, значеннєво-орієнтований когнітивний підхід, когнітивні сценарії, навчальні стратегії.

In the context of globalisation and rapid technological development, English for Specific Purposes (ESP) has become a crucial component of professional training in higher education. Modern ESP students are expected not only to possess domain-specific vocabulary but also to use it flexibly in professional, academic, and digital environments. However, vocabulary acquisition in ESP contexts remains a challenging process, as traditional approaches often fail to reflect the cognitive and multi-modal nature of contemporary learning [2, p. 5].

Recent advances in cognitive linguistics have demonstrated that vocabulary learning is not a mechanical process of memorisation but a complex cognitive activity involving conceptualisation, categorisation, imagery, and embodied experience. At the same time, the widespread use of multi-modal educational resources – visual, auditory, textual, and interactive – has transformed the ways in which learners process and internalise lexical knowledge [1, p. 320; 5, p. 8]. This shift highlights the necessity of integrating cognitive linguistic principles with multi-modal learning environments in order to enhance vocabulary acquisition processes among ESP students.

Therefore, the study of multi-modal cognitive scenarios as a framework for vocabulary acquisition is of particular relevance. Such scenarios reflect how learners construct meaning through the interaction of multiple semiotic modes and cognitive mechanisms, enabling deeper lexical understanding and more sustainable learning outcomes. Addressing this issue responds to both theoretical challenges in cognitive linguistics and practical demands of ESP pedagogy.

Analysis of Recent Research and Publications. Recent research in the fields of cognitive linguistics, applied linguistics, and ESP methodology has increasingly focused on the cognitive nature of vocabulary acquisition. Cognitive linguistics views language as an integral part of human cognition, where meaning is constructed through conceptual structures such as schemas, frames, prototypes, and metaphors (Langacker, Lakoff, Evans) [2, p. 7; 3, p. 5]. Within this paradigm, vocabulary learning is understood as a process of forming conceptual links rather than memorising isolated lexical units[1, p. 325; 4, p. 4].

Studies on vocabulary acquisition emphasise the role of semantic networks and conceptual categorisation in developing lexical competence. Researchers argue that learners acquire vocabulary more effectively when lexical items are embedded in meaningful contexts and connected to existing cognitive structures. This approach is particularly relevant for ESP learners, whose vocabulary development is closely tied to professional concepts and disciplinary knowledge.

At the same time, a growing body of literature highlights the importance of multi-modality in language learning. Multi-modal learning theory suggests that combining verbal input with visual, auditory, and interactive modes enhances comprehension, retention, and transfer of knowledge. Empirical studies demonstrate that multi-modal resources – such as diagrams, infographics, videos, simulations, and digital platforms – support deeper lexical processing and facilitate the integration of new vocabulary into long-term memory.

In ESP contexts, several scholars have explored the effectiveness of task-based learning, project-based instruction, and digital tools for vocabulary acquisition [4, p. 5; 3, p. 3]. However, while these studies acknowledge cognitive and multi-modal factors, they often treat them separately. The interaction between cognitive linguistic mechanisms and multi-modal learning environments remains insufficiently systematised, particularly in relation to ESP vocabulary acquisition[5, p. 12].

Unresolved Issues and Research Gaps. Despite significant progress in understanding vocabulary acquisition from cognitive and multi-modal perspectives, several unresolved issues remain [2, p. 12; 3, p. 4]. First, existing studies frequently focus either on cognitive linguistic principles or on multi-modal instructional design, without offering an integrated theoretical framework that explains how these dimensions interact in ESP learning. Second, there is a lack of research that explicitly conceptualises vocabulary acquisition as a sequence of multimodal cognitive scenarios, where learners engage with lexical items through coordinated cognitive processes and semiotic modes. The mechanisms through which multi-modal input activates conceptualisation, imagery, and embodied cognition in ESP vocabulary learning are still underexposed [3, p. 6]. Finally, many ESP-oriented studies prioritize short-term learning outcomes and test performance, rather than sustainable vocabulary development and the ability to apply lexical knowledge in authentic professional communication. This creates a need for models that account for both cognitive depth and practical applicability.

These gaps indicate the necessity of further research aimed at integrating cognitive linguistics and multi-modal learning within a unified framework tailored to ESP vocabulary acquisition.

Purpose and Objectives of the Study. The purpose of this article is to explore the role of cognitive linguistics and multi-modal cognitive scenarios in enhancing vocabulary acquisition processes among ESP students.

The objectives of the study are:

• to analyse vocabulary acquisition in ESP learning from a cognitive linguistic perspective;

• to conceptualise multi-modal cognitive scenarios as a mechanism for lexical development;

• to examine how multi-modal resources interact with cognitive processes in ESP vocabulary learning;

• to identify pedagogical implications for improving ESP vocabulary instruction.

Presenting the main material. From the perspective of cognitive linguistics, vocabulary acquisition is inseparable from meaning construction and conceptual organisation. Lexical units are not stored in isolation but are integrated into complex cognitive structures shaped by prior knowledge, experience, and context. For ESP learners, this process is closely connected to professional conceptual domains, where lexical meaning is activated through disciplinary frames and schemes [3, p. 3; 4, p. 5].

Cognitive linguistics emphasis such mechanisms as contextualization, categorization, profiling, and embodiment[2, p. 8; 3, p. 4]. When learning ESP vocabulary, students do not merely acquire linguistic forms but develop conceptual access to specialised knowledge. For example, technical or academic terms are understood through their functional roles within professional activities, processes, and problem-solving situations[4, p. 6; 5, p. 8]. This aligns with the view that lexical competence in ESP is fundamentally conceptual in nature.

Furthermore, cognitive linguistic theory highlights the importance of imagery and metaphor in vocabulary learning. Many ESP terms are grounded in metaphorical extensions that structure abstract professional concepts. Understanding these conceptual mappings enables learners to build stronger semantic connections and facilitates the transfer of vocabulary across contexts. Thus, cognitive linguistics provides a robust explanatory model for how ESP learners paternalist specialized vocabulary in a meaningful and sustainable way.

Multi-modal cognitive scenarios represent structured learning situations in which vocabulary acquisition occurs through the interaction of multiple semiotic modes and cognitive processes [1, p. 322; 5, p. 9]. These scenarios integrate verbal input with visual, auditory, spatial, and interactive elements, creating conditions for deeper lexical processing.

In such scenarios, learners engage with vocabulary through coordinated cognitive actions: observing, interpreting, conceptualising, and applying lexical items within authentic or simulated professional contexts. For instance, a single lexical unit may be introduced through written definitions, visual representations, contextualised audio input, and task-based interaction. This multi-modal engagement activates multiple cognitive channels and supports the formation of stable lexical representations.

From a cognitive standpoint, multi-modal scenarios enhance attention, reduce cognitive load, and promote dual coding of information [2, p. 7; 3, p. 4]. Visual and auditory stimuli support conceptual clarity, while interactive tasks encourage active meaning construction[1, p. 323; 5, p. 9]. In ESP contexts, multimodal cognitive scenarios are particularly effective because they mirror real-life professional communication, where language is rarely used in a single mode.

Importantly, multi-modal cognitive scenarios do not function as supplementary tools but as integral mechanisms of vocabulary acquisition. They enable learners to construct meaning dynamically, linking lexical items to professional actions, tools, and environments.

Practical Implementation in ESP Instruction. The practical application of cognitive and multi-modal principles in ESP instruction requires a shift from traditional vocabulary teaching towards scenario-based learning. Vocabulary tasks should be embedded in professionally relevant contexts that reflect authentic communicative demands.

One effective approach involves the use of problem-based and task-oriented activities, where learners encounter new vocabulary while solving professional tasks [4, p. 6; 5, p. 10]. For example, ESP students may analyse case studies, interpret technical diagrams, or participate in simulated professional meetings. In these activities, vocabulary acquisition occurs naturally as learners negotiate meaning and apply lexical items in context.

Digital learning environments offer extensive opportunities for implementing multi-modal cognitive scenarios. Learning management systems, interactive platforms, and multimedia resources allow instructors to combine texts, visuals, audio materials, and interactive tasks into cohesive learning units. Such environments support autonomous learning and enable repeated exposure to vocabulary in varied contexts, which is essential for long-term retention[2, p. 10; 5, p. 12].

Another important aspect is reflective practice. Encouraging learners to reflect on how they acquire and use vocabulary enhances meta-cognitive awareness and strengthens lexical competence. Reflection tasks, such as concept mapping or vocabulary journals, help learners make explicit connections between lexical items and underlying professional concepts.

Pedagogical Implications for ESP Vocabulary Development. Integrating cognitive linguistics and multi-modal learning into ESP instruction has significant pedagogical implications. First, it shifts the focus from memorisation to meaning-oriented learning, fostering deeper lexical understanding. Second, it supports learner engagement by aligning vocabulary instruction with real-world professional practices.

Moreover, this approach promotes transferability of lexical knowledge. When vocabulary is acquired through cognitive and multi-modal scenarios, learners are better equipped to apply it in new professional and academic contexts. This is particularly important for ESP students preparing for international communication and research dissemination.

Finally, the adoption of multi-modal cognitive scenarios contributes to the development of learner autonomy and lifelong learning skills. By actively constructing meaning and engaging with diverse learning modes, students become more independent and strategic in their vocabulary acquisition [2, p. 14; 3, p. 10; 4, p. 11].

Conclusions and Prospects for Further Research

The present study has demonstrated that vocabulary acquisition in ESP learning is most effective when viewed through the combined lenses of cognitive linguistics and multi-modal pedagogy. Vocabulary learning is not a linear process of memorisation but a dynamic cognitive activity grounded in conceptualisation, categorisation, and contextualised meaning construction. For ESP students, whose lexical competence is closely tied to professional knowledge, such an approach is particularly relevant.

The analysis has shown that multi-modal cognitive scenarios create favourable conditions for deeper lexical processing by engaging multiple cognitive channels and semiotic resources. Through the integration of verbal, visual, auditory, and interactive elements, these scenarios support the formation of stable and flexible lexical representations. They also enhance learners' ability to apply specialised vocabulary in authentic professional and academic contexts.

From a pedagogical perspective, the implementation of cognitive and multi-modal principles contributes to a shift towards meaning-oriented, learner-centred ESP instruction. Scenario-based tasks, digital learning environments, and reflective practices enable students to actively construct lexical knowledge and develop meta cognitive awareness of their learning processes. As a result, vocabulary acquisition becomes more sustainable, transferable, and aligned with real-life professional communication.

The findings of this study suggest that incorporating multimodal cognitive scenarios into ESP curricula can significantly enhance vocabulary acquisition processes and overall communicative competence. At the same time, the study opens several directions for further research. Future investigations may focus on empirical validation of the proposed approach, comparative studies across different ESP domains, and the impact of specific multimodal configurations on vocabulary retention and usage. Additionally, longitudinal studies could provide deeper insights into the long-term effects of cognitive and multimodal strategies on ESP learners' lexical development.

REFERENCES:

1. Brosseuk D., Downes L. Listening to teachers talk about multimodality and multimodal texts: considerations for the national English curriculum. *The Australian Journal of Language and Literacy.* 2024. Vol. 47, № 3. P. 317–334. DOI: 10.1007/s44020-024-00064-8.

2. Guo X. Multimodality in language education: Implications of a multimodal affective perspective in foreign language teaching. *Frontiers in Psychology.* 2023. Vol. 14. P. 1–18. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1283625.

3. Li Q., Lei F., Coccetta. Using multimodal resources to design EFL classroom lead-ins – A multimodal pedagogical stylistics perspective. *Educational Research Journal.* 2024. Vol. 101. P. 101338. DOI: 10.1016/j.linged.2024.101338.

4. Maghsoudi N., Golshan M., Naeimi A. Integrating digital multimodal composition into EFL writing instruction. *Journal of Language and Education.* 2022. P. 1–15. DOI: 10.17323/jle.2022.12021.

5. Rahmanu I. W. E. D., Molnár G. Multimodal immersion in English language learning in higher education: a systematic review. *Heliyon*. 2024. Vol. 10, № 2. P. e38357. DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e38357.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.111’42:328.161.2–316.46.058
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.11

ТИПОЛОГІЧНА ГІБРИДНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ В АМЕРИКАНСЬКИХ ІНАВГУРАЦІЙНИХ ПРОМОВАХ

TYPOLOGICAL HYBRIDITY OF CONCEPTUAL METAPHOR IN AMERICAN INAUGURAL ADDRESSES

Мартинів О.М.,
orcid.org/0000-0001-5827-6163
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри германської філології та перекладу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Міхіденко К.О.,
orcid.org/0009-0008-1587-6730
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри германської філології та перекладу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджується феномен типологічної гібридності концептуальної метафори в американських інавгураційних промовах як прояв динамічної когнітивної взаємодії різних типів метафор у політичному дискурсі. Метою дослідження є виявлення механізмів актуалізації онтологічних, орієнтаційних і структурних метафор у межах одного метафоричного висловлення та опис стійких моделей їх типологічної взаємодії. Матеріал дослідження становлять тексти інавгураційних промов президентів США, відібрані за принципом репрезентативності метафоричних конструкцій.

У роботі застосовано методи концептуального аналізу, когнітивно-дискурсивного моделювання та контекстуальної інтерпретації. На основі аналізу емпіричного матеріалу виділено три стійкі моделі типологічної гібридності: онтологічно-структурну, онтологічно-орієнтаційну та тріадичну. Показано, що в першому випадку онтологічна метафора виконує функцію концептоутворення, тоді як структурна задає сценарій конфронтації; у другому – онтологічна метафора створює образ агента, а орієнтаційна формує просторову модель влади; у третьому – поєднання трьох типів метафор забезпечує багаторівневу концептуалізацію політичних явищ через реїфікацію, просторове структурування та сценарну інтерпретацію.

Результати дослідження засвідчують, що концептуальні метафори в політичному дискурсі функціонують не як ізольовані типологічні одиниці, а як взаємопов’язані когнітивні конфігурації. Типологічна гібридність розглядається як системна властивість концептуальної метафори, що зумовлює її прагматичний потенціал у формуванні ідеологічних наративів, легітимації влади та мобілізації аудиторії. Отримані результати сприяють перегляду типологічної класифікації концептуальних метафор як жорсткої системи та підтримують уявлення про метафору як динамічний механізм концептуалізації політичної реальності.

Ключові слова: концептуальна метафора, типологічна гібридність, інавгураційний дискурс, онтологічна метафора, структурна метафора, орієнтаційна метафора.

The article investigates the phenomenon of typological hybridity of conceptual metaphor in U.S. presidential inaugural addresses as a manifestation of dynamic cognitive interaction among different metaphor types in political discourse. The aim of the study is to identify the mechanisms of simultaneous activation of ontological, orientational, and structural metaphors within a single metaphorical expression and to describe stable models of their interaction. The research material consists of U.S. inaugural speeches selected for their representativeness of metaphorical patterns.

The methodology combines conceptual analysis, cognitive-discursive modeling, and contextual interpretation. Based on the empirical data, three stable models of typological hybridity are identified: ontological-structural, ontological-orientational, and triadic. The first model demonstrates how ontological metaphor performs a concept-forming function, while structural metaphor organizes the conceptual domain through a scenario of conflict. In the second model, ontological metaphor constructs an agentive image of abstract political institutions, whereas orientational metaphor imposes a spatial hierarchy that conceptualizes power relations. The third model integrates ontological, orientational, and structural metaphors into a unified configuration, enabling multi-level interpretation through reification, spatial organization, and scenario-based framing.

The findings indicate that conceptual metaphors in political discourse do not function as isolated typological units but rather as interconnected cognitive configurations. Typological hybridity is thus interpreted as a systemic property of conceptual metaphor that enhances its pragmatic potential in shaping ideological narratives, legitimizing authority, and mobilizing public perception. The study supports a dynamic view of metaphor as a flexible mechanism of political conceptualization and challenges the traditional classification of metaphor types as static and mutually exclusive.

Key words: conceptual metaphor, typological hybridity, inaugural address, ontological metaphor, structural metaphor, orientational metaphor.

Постановка проблеми. У сучасній когнітивній лінгвістиці концептуальна метафора розглядається як один із ключових механізмів концептуалізації соціально значущої реальності, зокрема у політичному дискурсі. Починаючи з праць Дж. Лакоффа і М. Джонсона, концептуальні метафори прийнято типологізувати на онтологічні, структурні та орієнтаційні [7], що дало змогу систематизувати велику кількість метафоричних моделей і вибудувати їх у відносно стійку класифікацію. Проте упродовж останніх десятиліть дедалі очевиднішою стає обмеженість жорсткого типологічного підходу, зорієнтованого переважно на ізольований опис метафоричних моделей без урахування їхньої дискурсивної динаміки та контекстуальної зумовленості.

У політичному дискурсі й, зокрема, в інавгураційних промовах президентів США одночасно розв'язуються завдання політичної легітимації, конструювання національної ідентичності та програмування майбутнього. Саме в цьому типі дискурсу метафора функціонує не лише як спосіб метафоричної номінації чи інтерпретації, а й як засіб когнітивного моделювання соціальної реальності. Водночас, у реальних мовленнєвих фрагментах метафоричні моделі нерідко постають не в «чистому» типологічному вигляді, а у формі складних концептуальних конфігурацій, у яких переплітаються ознаки різних типів метафори.

Актуальність цього дослідження зумовлена недостатнім опрацюванням проблеми типологічної гібридності концептуальної метафори в межах традиційної теорії концептуальної метафори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні метафори у політичному дискурсі вивчаються переважно у ракурсі критичного дискурс-аналізу [6; 9; 14]. Норман Фейрклаф у своїх роботах інтегрує у теорію концептуальної метафори три виміри критичного дискурс-аналізу – текстуальний, дискурсивний та соціальний [5]. Ґрунтуючись на методах критичного дискурс-аналізу Джонатаном Чартеріс-Блеком запропонований такий новий напрям дискурсивних студій, як критичний аналіз метафор. Такий підхід до дослідження концептуальних метафор зумовлений тим, що, як зазначають засновники теорії концептуальної метафори Лакофф та Джонсон, «метафори відіграють центральну роль у побудові соціальної та політичної реальності» [7, p. 159].

З погляду типології концептуальних метафор, запропонованої Лакоффом, метафорика політичного дискурсу вивчається у нечисленних наукових працях. Зокрема, структурні метафори, такі як POLITICS AS A JOURNEY, POLITICS AS CONSTRUCTION, POLITICS AS WAR аналізуються Д. Т. Нгуєном в політичному мовленні англійських політиків [8]. Структурні, онтологічні і орієнтаційні метафори виокремлюються у дискурсі Барака Обами і Дональда Трампа у статті К. Чахбане та Х. Зрізі [1].

Типологію метафор в інавгураційному дискурсі американських президентів встановлено у статті О. Жихарєвої і В. Ставцевої [15], де визначаються такі найбільш частотні типи, як соціоморфні, зооморфні, природоморфні, артефактні та біоморфні когнітивні метафори, за допомогою яких складні соціально-політичні явища концептуалізуються як більш зрозумілі та доступні для аудиторії. У праці К. Пілярчук та А. Онисько [10], що аналізує концептуальну метафорику у промовах Дональда Трампа, виокремлюються типи метафор з такими джерельними доменами, як людина, об'єкт, будівля та рух. Крім того, автори зазначають, що Трамп метафорично конструює свою політичну персону як ремонтника, будівельника, цілителя та воїна [10, p. 98].

Водночас, у зазначених працях не використовується класифікація концептуальних метафор Лакоффа на структурні, онтологічні і орієнтаційні, на яку спирається наше дослідження.

Попри активне вивчення політичних метафор, питання про те, яким чином у межах одного метафоричного висловлювання можуть одночасно актуалізуватися онтологічні, структурні та орієнтаційні метафори, залишається практично недослідженим. У дослідницькій практиці й дотепер переважає тенденція віднесення метафор до одного домінантного типу, тоді як реальні механізми концептуалізації демонструють складнішу, багатошарову структуру.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення й опис типологічної гібридності концептуальних метафор в американських інавгураційних промовах та аналіз механізмів їхньої поєднаної актуалізації в політичному дискурсі. У межах дослідження передбачається показати, що концептуальна метафора в політичному мовленні функціонує не як статична одиниця, а як динамічна когнітивна конструкція, здатна інтегрувати ознаки різних типологічних моделей залежно від комунікативних завдань і контексту.

У роботі застосовано методи концептуального аналізу, когнітивно-дискурсивного моделювання та контекстуальної інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. Матеріал дослідження засвідчив, що типологічна гібридність концептуальних метафор виступає

системною характеристикою інавгураційного дискурсу. Найбільш частотними типами гібридності є поєднання онтологічної та структурної метафори – з розгортанням онтологічної концептуальної метафори у структурну; інтеграція онтологічної і структурної метафори, а також тріадична концептуальна модель, що інтегрує онтологічну, орієнтаційну та структурну метафори.

Перший тип представлений метафоричним фрагментом з другої інавгураційної промови Президента Рональда Рейгана:

Every blow we inflict against poverty will be a blow against its dark allies of oppression and war [11].

У наведеному висловлюванні реалізується типологічно гібридна концептуальна метафора, у якій онтологічна метафора задає агентивну інтерпретацію абстрактного соціального феномена, а структурна метафора формує цілісний сценарій взаємодії з цим концептом, зокрема включаючи елементи конфронтації, союзництва та насильства. При цьому структурна концептуалізація виявляється когнітивно неможливою без попередньої онтологічної категоризації об'єкта як суб'єкта конфлікту.

На першому рівні активується онтологічна концептуальна метафора: POVERTY IS AN ENEMY / ENTITY / ADVERSARY (БІДНІСТЬ – ЦЕ ВОРОГ / СУТНІСТЬ / ПРОТИВНИК).

Онтологічність метафори виявляється в тому, що poverty як абстрактне явище концептуалізується як конкретна сутність – соціальний актор; абстрактне явище наділяється союзниками (poverty has allies), яким також приписуються агентні властивості (dark allies). Отже, абстрактні соціальні феномени наділяються ознаками агентивності та інтенціональності.

Далі на онтологічну метафору накладається структурна: FIGHTING POVERTY IS WAR (БОРЬБА З БІДНІСТЮ – ЦЕ ВІЙНА), яка включає агента в сценарій війни. Домен війни маркується такими мовними одиницями, як blow, inflict, allies, war.

У цьому метафоричному висловлюванні структурна метафора не може функціонувати без уже активованої онтологічної, оскільки неможливо вести війну з тим, що не має властивостей суб'єкта. Внаслідок цього реалізується типологічно гібридна концептуальна метафора, в межах якої онтологічна метафора створює персоніфікований концепт POVERTY, а структурна метафора WAR задає модель взаємодії з ним. Структурна метафора реалізується на базі онтологічної, яка виступає її когнітивною підвалиною.

Онтологічно-структурна гібридність є типовою для мобілізаційної риторики й спрямована на формування образу зовнішнього або внутрішнього ворога, а також на спрощення складних соціальних процесів шляхом їх бінаризації.

Типологічно гібридна концептуальна метафора, що охоплює онтологічну, орієнтаційну та структурну моделі, актуалізується метафоричним висловлюванням з інавгураційної промови Дональда Трампа:

Tonight, I am calling on the Congress to finally close the deadly loopholes that have allowed MS-13 and other criminals to break into our country [13].

Онтологічна метафора THE LAW IS A PHYSICAL OBJECT (ЗАКОН – МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ / КОНСТРУКЦІЯ) конструюється шляхом концептуалізації *law* як будівлі, стіни або контейнера з отворами. Абстрактний соціальний інститут осмислюється тут через фізичний об'єкт із просторовою геометрією. Джерельний домен маркується словосполученням *close loopholes* («закрити лазівки»).

Структурна метафора ILLEGAL IMMIGRATION / CRIME IS INVASION / WAR (НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ / ЗЛОЧИННІСТЬ – ЦЕ ВТОРГНЕННЯ / ВІЙНА) ґрунтується на онтологічній, оскільки неможливо «вторгатися» в абстрактний закон і «латати його лазівки» без попередньої концептуалізації об'єкта й осмислити політичний простір як поле вторгнення без матеріалізації інституційного середовища. Джерельний домен структурної метафори маркується дієсловом *break into*, що номінує насильницьке вторгнення, номінацією *criminals*, яка репрезентує образ ворога, та дієсловом close, що актуалізує семантику оборони.

Окрім онтологічної та структурної моделей, висловлювання в імпліцитній формі активізує орієнтаційну метафору THE COUNTRY IS A CONTAINER (КРАЇНА – ЦЕ КОНТЕЙНЕР). Лексема *to break into* маркує просторові відношення *inside / outside* (всередині / зовні) та актуалізує концепт «кордону».

Отже, у цьому фрагменті реалізується типологічно гібридна концептуальна метафора, що інтегрує онтологічну модель THE LAW AS A PHYSICAL OBJECT, орієнтаційну метафору THE COUNTRY AS A CONTAINER і структурну модель CRIME / ILLEGAL IMMIGRATION AS INVASION. Онтологічна метафора забезпечує «уречевлення» абстрактної правової системи, орієнтаційна – просторову дихотомію «всередині /

зовні», а структурна – моделює сценарій воєнного вторгнення, в межах якого політична дія постає як оборона території від агресора.

Подібна тріадна концептуальна конфігурація не лише матеріалізує політичні інститути, а й вводить їх у сценарій небезпеки та захисту, посилюючи аргументативну й емоційно-оцінну настанову висловлювання. Така модель є типовою для дискурсу національної безпеки та слугує інструментом легітимації жорстких політичних рішень.

Третім виявленим типом гібридизації є поєднання онтологічної метафори з орієнтаційною, що можна проілюструвати висловлюванням з першої інавгураційної промови Президента Рональда Рейгана:

It's not my intention to do away with government. It is rather to make it work – work with us, not over us; to stand by our side, not ride on our back [12].

Онтологічна метафора GOVERNMENT IS A PERSON / AGENT (УРЯД – ЦЕ СУБ'ЄКТ / ЛЮДИНА) персоніфікує уряд як людину, здатну діяти, взаємодіяти та ставати на чийсь бік. Цільовий домен маркується такими мовними одиницями, як *works, stand by our side, ride on our back*.

Орієнтаційна метафора профілює ієрархію влади як просторові відношення «вгору / вниз», концептуалізуючи домінування як позиційну перевагу: POWER / CONTROL IS UP; CONTROL IS ON. Просторова орієнтація, що активізує джерельний домен, маркується прийменниками *over (us), on (our back), by (our side)*, які позначають відповідно позиції «над», «згори» та «на одному рівні». У такий спосіб здійснюється метафоризація соціальної нерівності через просторове розташування.

У цьому випадку має місце не просте поєднання онтологічної та орієнтаційної метафор, а їхня гібридність, оскільки орієнтаційні метафори є неможливими без онтологічного носія – уряду, який спершу має бути осмислений як тіло, актор, фізична сутність. Лише після такої концептуалізації соціального інституту він може «стояти», «перебувати над» або «сидіти на». Онтологічна метафора створює тіло, орієнтаційна визначає положення тіла і разом вони формують схему влади.

Отже, у даному фрагменті реалізується гібридна концептуальна конфігурація, в межах якої онтологічна метафора GOVERNMENT AS A PERSON забезпечує агентивну інтерпретацію абстрактного інституту, тоді як орієнтаційні метафори POWER IS UP і CONTROL IS ON структурують взаємини між урядом і народом крізь призму просторових опозицій over / by та on / beside. У результаті метафорична модель влади інтерпретується через тілесне розташування та позиційну асиметрію, що надає політичному висловлюванню експресивності та оцінної спрямованості.

Висновки. Проведений аналіз дозволив встановити, що концептуальна метафора в інавгураційному дискурсі функціонує не як типологічно однорідна структура, а як динамічна когнітивна конфігурація, у межах якої взаємодіють різні типи концептуальних метафор, забезпечуючи складне концептуальне моделювання соціальної реальності. Виявлено три стійкі моделі гібридності концептуальної метафори.

Перша модель поєднує онтологічну та структурну метафори й характеризується тим, що онтологічна метафора наділяє абстрактне явище ознаками агенту або матеріальної сутності, тоді як структурна метафора накладає на цей концепт сценарій конфронтації, боротьби або протистояння. У межах цієї моделі структурна метафора когнітивно спирається на онтологічну як на базову умову її функціонування.

Друга модель – онтологічно-орієнтаційна гібридність – передбачає взаємодію онтологічної метафори, яка формує образ агенту, та орієнтаційної метафори, що задає просторову модель владних відносин. У межах цієї моделі абстрактні інститути інтерпретуються через джерельний домен «Людина» та просторову ієрархію, що дозволяє концептуалізувати владу як фізичне домінування.

Третя модель – тріадна гібридність – об'єднує онтологічну, орієнтаційну та структурну метафори в єдину когнітивну конструкцію. У межах цієї моделі абстрактний феномен спочатку осмислюється як матеріальний об'єкт, що надає підставу для його концептуалізації як просторово організованої структури (контейнеру), і, зрештою, – як об'єкту вторгнення або загрози.

Виявлені моделі засвідчують, що традиційна типологія концептуальних метафор має не статичний, а динамічний характер, а розмежування між типами метафор є функціональними, а не абсолютними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Chahbane K., Zrizi H. Language and Politics: Framing the Use of Conceptual Metaphors in Political Discourse. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*. 2023. Volume 6. Issue. 11. P. 114–119.

2. Charteris-Black, J. Analysing political speeches: Rhetoric, discourse and metaphor. New York : Palgrave Macmillan, 2014. 298 p.

3. Chacteris-Black J. Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor. New York : Palgrave Macmillan, 2005. 256 p.

4. Charteris-Black J. Corpus approaches to critical metaphor analysis. New York : Palgrave Macmillan, 2004. 278 p.

5. Fairclough N. Discourse and social change. Cambridge : Polity Press, 1992. 272 p.

6. Hart C. Moving beyond metaphor in the cognitive linguistic approach to CDA. In C. Hart (ed.). *Critical Discourse Studies in Context and Cognition*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company. P. 171–192.

7. Lakoff G and John M. Metaphors We Live By. Chicago & London: The University of Chicago press, 1980. 308 p.

8. Nguyen D.T. Conceptual Metaphors in English Political Discourse. *International Journal of Social Science and Human Research*. 2025. Volume 08. Issue 07. P. 4942–4947 .

9. Musolff A. The study of metaphor as part of critical discourse analysis. *Critical Discourse Studies*. 2012. Volume 9. Issue 3. P. 301–310.

10. Pilyarchuk K., Onysko, A. Conceptual metaphors in Donald Trump's political speeches: Framing his topics and (self-)constructing his persona. *Colloquium: New Philologies*. 2018. Volume 3, Issue 2. P. 98–156.

11. President Reagan's Inaugural Address, 1985. URL.: https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/inaugural-address-1985 (дата звернення: 07.10. 2025).

12. President Reagan's Inaugural Address, 1981. URL.: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/reagan1.asp (дата звернення: 09.10. 2025).

13. President Trump's Inaugural Address, 2017. URL.: https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/ (дата звернення: 12.10. 2025).

14. Qin S. A Critical Analysis of Conceptual Metaphor in Inaugural Address by Joseph Biden. *English Language Teaching and Linguistics Studies*. 2023. Volume 5. Issue 4. P. 126–136.

15. Zhykharieva O., Stavtseva V. Conceptual metaphors in the inaugural discourse of American Presidents: Typology and mechanism of conceptualization. *Причорноморські філологічні студії.* 2024. Вип. 4. С. 26–33.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.111:81’42:81-13
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.12

EXPLORING POE’S IDIOLECT: A LINGUISTIC STUDY OF GRAMMATICAL PREFERENCES

ІДІОЛЕКТ Е. А. ПО: ЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРАМАТИЧНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ АВТОРА

Marushchak N.A.,
orcid.org/0000-0002-8435-242X
Lecturer at the Linguistic and Translation Department,
Postgraduate Student at the Germanic Philology Department
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

The study of unique linguistic and stylistic features of texts by the American poet and prose writer Edgar Allan Poe is an important stage of unpacking his poetics, which involves analysing the key components, namely his idiolect, idiostyle, and idionarration. This article examines the grammatical level of Poe’s idiolect by analysing his poetry and prose, particularly in the context of Poe’s numerous revisions of his texts. It is suggested that the author’s idiolect differs from his idiostyle as an independent and unique element of his poetics, although the boundary between these two terms is blurred. Results demonstrate that the most characteristic grammatical features of Poe’s idiolect are unconventional (de)capitalisation and punctuation, sentence fragmentation, and syntactic inversion, and these grammatical deviations represent intentional linguistic choices rather than accidental violations of language norms. Thus, a comparison of early and later editions of his poem “Tamerlane,” in combination with the analysis of his short stories “The Tell-Tale Heart,” “The Black Cat,” “The Masque of the Red Death,” to name just a few, reveals the consistency of these grammatical preferences represented equally in Poe’s poetry and prose. These techniques not only convey emotional and psychological tension but also contribute to a distinctive estrangement effect that the reader might experience. Additionally, the findings show that the grammatical level of Poe’s idiolect, defined by a coherent system of grammatical preferences, goes beyond genre boundaries. Finally, the study suggests that future research may explore how real readers perceive and respond to these linguistic features in Poe’s works.

Key words: E. A. Poe, poetry, prose, idiolect, (de)capitalisation, sentence fragmentation, unconventional punctuation, inversion.

Дослідження унікальних мовних та стилістичних особливостей текстів американського поета та прозаїка Едгара Аллана По є важливим етапом розвідки його поетики, що передбачає аналіз її ключових компонентів, а саме ідіолекту, ідіостилю та ідіонаративу. У цій статті розглядається граматичний рівень ідіолекту Е. А. По за допомогою аналізу його поезії та прози, зокрема в контексті численних авторських рецензій власних текстів. Висловлюється припущення, що ідіолект автора відрізняється від його ідіостилю як самостійний та унікальний елемент його поетики, хоча межа між цими двома поняттями є розмитою. Результати лінгвостилістичного аналізу демонструють, що характерними граматичними особливостями ідіолекту автора є атипове використання великої літери і навпаки написання окремих загальних іменників з маленької літери, неконвенційна пунктуація, фрагментарність речень та синтаксична інверсія. Важливо, що ці граматичні відхилення є свідомим стилістичним вибором автора, а не випадковістю чи помилкою. Таким чином, порівняльний аналіз ранньої та пізньої версій поетичного тексту Е. А. По “Tamerlane,” у поєднанні з аналізом його оповідань “The Tell-Tale Heart,” “The Black Cat,” “Berenice,” та “The Masque of the Red Death,” виявляє послідовність цих граматичних преференцій, що однаково представлені в поезії та прозі автора. Такі прийоми не тільки передають емоційну та психологічну напругу, але й сприяють особливому ефекту очуднення, який може відчувати читач. Результати дослідження показують, що граматичний рівень ідіолекту Е. А. По, який визначається цілісною системою граматичних уподобань, виходить за жанрові межі у творчості автора. Нарешті, перспективний напрямок дослідження вбачається у вивченні реакції реальних читачів на ці лінгвістичні особливості у поетичних і прозових текстах Е. А. По.

Ключові слова: Е. А. По, поезія, проза, ідіолект, (де)капіталізація, фрагментарні речення, неконвенційна пунктуація, інверсія.

Introduction. Edgar Allan Poe is an American poet and prose writer who paved the way for American Romanticism in the second half of the 19th century as one of its most prominent representatives. He is known as the founder of detective fiction and one of the first American writers to contribute to the growth of science fiction [8; 9; 22; 23]. Both Poe’s poetry and prose skillfully explore such themes as obscurity, fear, death, madness, and many more [12; 17; 18]. The author’s unique narrative style is characterised by a combination of Gothic motifs with profound psychological insight, offering a compelling and thoughtful examination of human experience.

Literature review. Poe’s literary career has been categorised primarily by his genre [3; 5; 6; 7]. This makes a comprehensive understanding of his authorial style impossible and thus justifies our chosen perspective. Following Bezrebra [1], we view Poe’s poetics as a “system of linguistic and conceptual authorial preferences, whose systematicity is revealed through

analysing the linguistic and stylistic configuration of his texts, plot-realisation techniques, and their correlation" [1, p. 15]. An essential aspect of studying Poe's poetics is identifying the features of his idiolect, idiostyle, and idionarration [4; 14; 16] through linguostylistic analysis of his poetry and prose. Poe's idiolect is characterised by three levels of deviation ("departure from what is expected in the linguistic code or the social code expressed through language" [13, p. 3]): graphological [16], lexical [14; 16] and grammatical. That said, in what follows, we will offer a detailed linguistic analysis of the grammatical level of the author's idiolect.

Idiolect (from Greek "idio" – "personal, individual", and "lect" – derived from "dialect", meaning "an individual's speech") is a personal way of using language [10]. The Oxford Dictionary [11] defines idiolect as a form or variety of language that is unique and characteristic of an individual, that person's own use of language. Although in linguistic theory there is a view that an author's idiolect forms a constituent part of their idiostyle, the latter is defined as a unique personal language system shaped by innate, acquired, individual, and group characteristics [2, p. 31]. Thus, it develops through the interplay of an individual's inner world, consciousness, life experience, and external social or personal factors.

This research aims to examine Poe's grammatical choices, enabling us to identify and generalise the specific characteristics of his idiolect. To define the author's individual preferences for utilising specific grammatical elements, the study provides a detailed analysis of the grammatical level of Poe's idiolect in both his poetry and prose, as illustrated in Figure 1 below.

Problem statement. Poe's texts (both poetry and prose) are distinguished by a specific authorial usage of grammar, which is one of the characteristic features of their verbal structure and, consequently, of the author's idiolect. Poe's use of abstract images significantly impacts how thoughts are expressed through the grammatical structure of sentences when analysing his texts. Among the features that attract the reader's attention, we distinguish capitalisation, namely the use of common nouns with a capital letter and, vice versa, decapitalisation of words at the beginning of sentences, thereby violating orthographic rules; sentence fragmentation; the use punctuation (such as dashes, exclamation and question marks, etc.) in unconventional for the English language positions; and inversion. We suggest comparing the characteristics of grammatical structure in Poe's texts, looking at both his poetry and prose. Such a comparison becomes even more relevant when considering the evolution of his works over time.

Results and discussion. An example illustrating the dynamics of Poe's writing process is the history of publications of the poem "Tamerlane," which was continuously edited (with lines deleted or added) by Poe himself. Let us look at the 1827 (the first publication, henceforth – *A*) and 1845 (the eighth and last edition of the text, henceforth – *H*) versions, which are provided in the most comprehensive collection of the author's works, edited by T. O. Mebbott [19; 20; 21]. In its richness, this collection covers the author's preferences regarding certain grammatical features within a single text at different periods of his life. For example, in edition *A* the unconventional capitalisation of common nouns in "Tamerlane", such as *Nature, Beauty, Fortune, Earth*, etc. is traced in the following lines: (76) "*The child of Nature, without care*," (211) "*Of Beauty, which did guide it through*," (263) "*Familiarly – whom Fortune's sun,*" (312) "*With Nature, in her wild paths; tell,*" (325) "*For the flight on Earth to Fancy giv'n*," (347) "*When Fortune mark'd me for her own*" [19, p. 29–38]. In its turn, in edition *H*, capitalised nouns *Victory,*

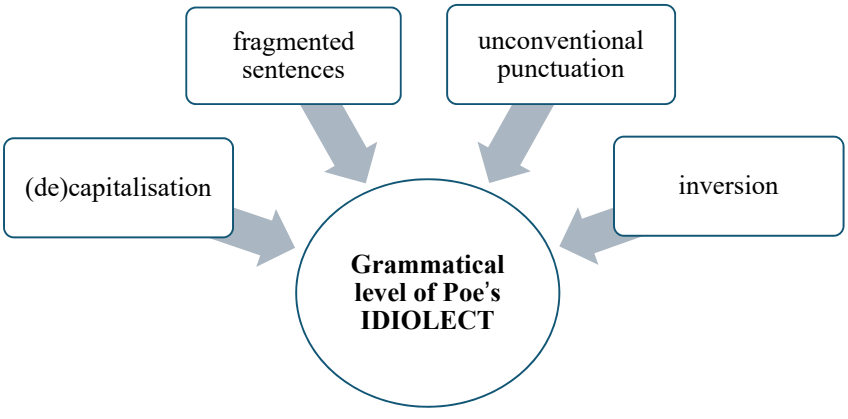

Fig. 1. Characteristic features of Poe's idiolect: grammatical level

Love, Fantasy, Hope, Death, Eternity were added to the ones mentioned above: (54) "*The battle-cry of Victory!*," (102) "*Young Love's first lesson is – – the heart*," (157) "*Yet it was not that Fantasy*," (166) "*Is she not queen of Earth? her pride*," (186) "*Farewell! for I have won the Earth*," (223) "*I know – for Death who comes for me*," (228) "*Are flashing thro' Eternity – –* " [19, p. 55–60]. Thus, we assume that Poe's unconventional capitalisation is not accidental but is a conscious choice by the author.

Now let us look at lines 328–332 from the same poem in edition *A*: "*Is she not queen of earth? her pride / Above all cities? in her hand / Their destinies? with all beside / Of glory, which the world hath known? / Stands she not proudly and alone?*" [19, p. 37]. Their difference from lines 166–170 in edition *H* lies in the capitalisation of the noun *Earth* in the latter as well as the replacement of the adverb *proudly* with *nobly*. In contrast, the punctuation and the division into lines in this fragment remain unchanged. In view of the poetic device of enjambement, the main technique of which is the transfer of part of a sentence to the following line, then the words *her*, *in*, and *with* should have been capitalised after the question marks. Thus, in both versions of the poem, Poe resorts to grammatical deviation and violates orthographic standards by using a lowercase letter instead of an uppercase one. In addition, the combination of these grammatical features renders the sentence fragmented, making it difficult for the reader to perceive the author's text comprehensively.

Comparing the frequency of capitalisation in Poe's poetry and prose, it is noticed that this technique is less common in the latter. For example, in his short story "The Tell-Tale Heart," the author uses the lexeme *Death* with the capital letter: "*Yes, he has been trying to comfort himself with these suppositions: but he had found all in vain. All in vain; because Death, in approaching him…*" [21, p. 794]. In his short story "The Black Cat," the capitalized common nouns, underlined in the following quote, intensify the psychological horror, experienced by the narrator, and add emotionality to the words highlighted in this way: "*It was now the representation of an object that I shudder to name – and for this, above all, I loathed, and dreaded, and would have rid myself of the monster had I dared – it was now, I say, the image of a hideous – of a ghastly thing – of the GALLOWS! – oh, mournful and terrible engine of Horror and of Crime – of Agony and of Death!*" [21, p. 855]. More examples of unconventional capitalisation can be found in Poe's short story "The Masque of the Red Death": "*But the mummer had gone so far as to assume the type of the Red Death*" [20, p. 675]; "*And now was acknowledged the presence of the Red Death*" [20, p. 676]. Foregrounded in this way, the phrase *Red Death* stands for the death being personified and presented as a character. Additionally, the text contains individual capitalised words: "*There were buffoons, there were improvisatori, there were ballet-dancers, there were musicians, there was Beauty, there was wine. All these and security were within. Without was the 'Red Death'*" [20, p. 671]; "*And Darkness and Decay and the Red Death held illimitable dominion over all*" [20, p. 677].

Poe's violation of orthographic rules is also a peculiarity of his prose, which often adds emotionality and expressiveness. For example, in the last sentence of the short story "The Tell-Tale Heart," the author breaks grammatical norms and uses lowercase words *tear*, *here* and *it* after an exclamation mark (which are usually used to mark the end of a sentence), thereby emphasising the narrator's unstable emotional state, the chaos of his thoughts and the psychological horror that overwhelms him: "*'Villains!' I shrieked, 'dissemble no more! I admit the deed! – tear up the planks! – here, here! – it is the beating of his hideous heart!'*" [21, p. 797]. Additionally, in this example, the author uses six exclamation marks inside what seems to be a single stream-of-consciousness sentence, which contradicts the principles of sentence construction (exclamatory sentences in particular).

A similar manifestation of grammatical deviation can be seen in the short story "The Masque of the Red Death," where Prince Prospero shouts aggressively and contemptuously at the crowd in attempt to find out who is horrifying the guests trying to ruin his party: "*'Who dares?' he demanded hoarsely of the courtiers who stood near him – 'who dares insult us with this blasphemous mockery'*" [20, p. 675]. Additionally, the underlined word *who* should have been capitalised as the beginning of a new sentence. Similarly, in the short story "Berenice", Poe, on the one hand, uses exclamation marks and dashes in unconventional places. On the other hand, he uses lowercase words after end punctuation marks, which together reinforce the psychological state of the narrator at the moment when he finds his cousin's teeth in his possession: "*The teeth! – the teeth! – they were here, and there, and everywhere, and visibly and palpably before me; long, narrow, and excessively white, with the pale lips writhing about them, as in the very moment of their first terrible development*" [20, p. 215].

A strong grammatical emphasis can be seen in Poe's use of other punctuation marks. For example, a frequently inserted dash, its unconventional position in the text, or simultaneous use of two dashes in a

row lead to the fragmentation of sentences, disrupting syntactic structure and imitating the disordered flow of thought. Such fragmentation opens the text to multiple interpretations, reinforcing the psychological tension and emotional instability of the narrator.

For example, in edition *A* of "Tamerlane," in the line "*Laurels upon me – and the rush*" [19, p. 28], Poe uses a dash between *me* and *and*, while in edition *H*, the two words are divided by the colon, while the dash is moved to the end of the line: "*Laurels upon me: and the rush –* " [19, p. 55]. Among the new lines that appear as a result of the author's editing, particularly in edition *H*, we find the following unusual construction: "*Young Love's first lesson is – – the heart*" [19, c. 57]. Here, attention is drawn not only to the unconventional use of the dash, but also to its doubling, which prompts the reader to pause and, probably, reread the line. Some lines from edition *A* were subsequently deleted or changed by the author; new variations appeared in later publications of this poem, but the dashes remain consistent. Let us compare the following lines from versions *A* and *H*: "*The world – its joy – its share of pain. / Which I felt not – its bodied forms*" (*A*) [19, c. 32], "*The world, and all it did contain / In the earth – the air – the sea – / Its joy – its little lot of pain*" (*H*) [19, c. 57]. In version *H*, Poe not only adds another line but also increases the number of dashes from three to four, separating the words *earth*, *air*, *sea*, and *joy*, thereby fragmenting the sentence structure and reinforcing the meaning of the detached words in the text, which results in potential additional attention from readers to them.

Poe's prose is also full of unconventional punctuation marks, particularly dashes. For example, the first sentences in the short story "The Tell-Tale Heart" grab the reader's attention with four dashes, which, together with the exclamation mark after the capitalised word *TRUE*, make the sentences seem even more fragmented: "*TRUE! – nervous – very, very dreadfully nervous I had been and am; but why will you say that I am mad? The disease had sharpened my senses – not destroyed – not dulled them*" [21, p. 792]. Similarly, there is density of dashes in the short story "The Black Cat," when the narrator reflects on his attitude and emotions towards the cat: "*It was now the representation of an object that I shudder to name – and for this, above all, I loathed, and dreaded, and would have rid myself of the monster had I dared – it was now, I say, the image of a hideous – of a ghastly thing – of the GALLOWS! – oh, mournful and terrible engine of Horror and of Crime – of Agony and of Death!*" [21, p. 855]. The dashes here promote a fragmented, erratic sentence structure that reflects the narrator's unstable mental state and increases the emotional intensity of the moment described, drawing readers deeper into the narrator's psychological turmoil.

Another characteristic of Poe's idiolect is the author's frequent use of inversion, which violates the usual grammatical order of words in a sentence and ultimately causes an effect of estrangement. For example, in edition *A* of the poem "Tamerlane," there are such inversion constructions: "*In mountain air I first drew life*" [19, p. 28], "*Would seem to my half closing eye / The pageantry of monarchy!*" [19, p. 28], "*And as it pass'd me by, there broke / Strange light upon me, tho' it were*" [19, p. 29], "*There met me on its threshold stone / A mountain hunter, I had known*" [19, p. 39]. Comparing these examples with the lines in edition *H*, we note that, despite numerous authorial corrections, inversion remains one of the grammatical features of this poem: "*On mountain soil I first drew life*" [19, p. 54], "*Appeared to my half-closing eye / The pageantry of monarchy*" [19, p. 55].

Inversion is also a hallmark of Poe's short stories. Thus, the author uses this technique in his "Berenice": "*But as, in ethics, evil is a consequence of good, so, in fact, out of joy is sorrow born*," "*Here died my mother. Herein was I born*" [20, p. 209], "*In that chamber was I born"* [20, p. 210], "*On the table beside me burned a lamp, and near it lay a little box*" [20, p. 218]. A similar regularity is observed in the story "The Tell-Tale Heart": "*Above all was the sense of hearing acute*," "*Object there was none. Passion there was none*" [21, p. 792], "*Never, before that night, had I felt the extent of my own powers – of my sagacity*" [21, p. 793]. Similarly, in "The Black Cat," Poe uses inversion to draw the reader's attention to specific sentences, such as at the beginning of the story, when the narrator convinces himself that he is not mad and is not dreaming: "*Mad indeed would I be to expect it, in a case where my very senses reject their own evidence. Yet, mad am I not – and very surely do I not dream*" [21, p. 849].

Conclusion. The analysis of Edgar Allan Poe's poetry and prose demonstrates that his grammatical choices are a systematic element of his idiolect. As features of his poetics, these linguistic preferences, including (de)capitalisation, sentence fragmentation, unconventional punctuation, and inversion, significantly influence the promotion of both the aesthetic quality and conceptual depth of his texts. By examining both Poe's poetry and prose, including canonical texts such as "Tamerlane," "The Tell-Tale Heart," "The Black Cat," alongside less popular texts like "Berenice" or "The Masque of the Red Death," to name just a few, we unpack the grammatical level of Poe's idiolect.

The research into both early and later editions of his works reveals a consistent use of grammatical deviation as the author's intentional stylistic choice rather than a coincidence or mistake. The comparison of different versions of "Tamerlane" shows that the recurrence of capitalisation, even though the poem underwent substantial authorial revisions, suggests that it is his stable grammatical preference. A similar tendency, although less frequent, appears in Poe's prose, where capitalised nouns additionally acquire personified or symbolically intensified meanings.

Another salient marker of Poe's idiolect is the author's violation of orthography and punctuation norms, resulting in sentence fragmentation. These features reflect and strengthen the emotional instability and psychological tension characteristic of Poe's narrators (both in his poetry and prose). Additionally, their persistence across both genres and throughout different periods of the writer's career indicates their strong individual nature.

Inversion likewise emerges as a consistent grammatical technique that contributes to the estrangement effect, which appears in Poe's texts. Its use in both his poetry and prose highlights the author's tendency to break up standard syntactic patterns, foregrounding them to amplify the emotional intensity in the stories.

To sum it up, the grammatical features discussed above demonstrate that Poe's idiolect is characterised by a deliberate and coherent system of linguistic preferences that expands genre boundaries. The results of the analysis lend support to the idea that the grammatical level of Poe's language use is key to understanding his idiolect and, more generally, his poetics, laying the foundation for further investigations into the stylistic and narratological dimensions of his writing. The next step in studying Poe's idiolect could involve analysing, in line with the tenets of Empirical Stylistics [15; 24], reactions of real readers to foregrounded elements discussed above. We believe that looking at readers' responses to Poe's poetry and prose is a prospective direction of research into his poetics.

REFERENCES:

1. Безребра Н. Ю. Лінгвостилістичний та семантико-когнітивний аспекти поетики Е. Дікінсон : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Київськ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2008. 199 с.

2. Волошук В. І. Індивідуальний авторський стиль, ідіолект, ідіостиль: питання термінології. *Наукові праці*. 2008. Вип. 92, № 79. С. 5–8.

3. Гальчук О. В. Особливості анімалістичних кодів прози Едгара Аллана По. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2022. Вип. 28, № 3. С. 131–139. DOI: https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.3.5

4. Марущак Н. А. Поетика Едгара Аллана По в контексті міждисциплінарних досліджень. *Studia Philologica.* 2025. Вип. 1, № 24. С. 169–182. DOI: https://doi.org/10.28925/2311-2425.2025.2412

5. Шурма С. Г. Поетика образу та символу в американському готичному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі новелістики Е. По, А. Бірса та Г. Лавкрафта) : дис.…. канд. філол. наук : 10.02.04 / Київськ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2008. 251 с.

6. Chesnokova A., Zyngier S., Viana V., Jandre J., Rumbesht A., Ribeiro F. Cross-cultural reader response to original and translated poetry: An empirical study in four languages. *Comparative Literature Studies*. 2017. Vol. 54, № 4. P. 824–849. DOI: https://doi.org/10.5325/complitstudies.54.4.0824

7. Chesnokova A., Zyngier S. Considerations on the Use of Translated Poems in EFL Settings. *Pedagogical Stylistics in the 21st Century* / edited by S. Zyngier, G. Watson. Cham: Palgrave Macmillan, 2022. P. 233–262. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-83609-2_10

8. Dawidziak M. A mystery of mysteries: The death and life of Edgar Allan Poe. New York: St. Martin's Griffin, 2023. 304 p.

9. Grimstad P. Poe and science fiction. *The Oxford Handbook of Edgar Allan Poe* / edited by J. G. Kennedy, S. Peeples. New York: Oxford University Press, 2019. P. 735–751. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190641870.013.47

10. Idiolect. *Etymonline* / edited by D. Harper. URL: https://www.etymonline.com/search?q=idiolect (date of access: 10.12.24)

11.Idiolect. *Oxford English Dictionary*. URL: https://doi.org/10.1093/OED/3437584702 (date of access: 29.11.25)

12. Kennedy J. G. Poe's terror analytics. *The Oxford Handbook of Edgar Allan Poe* / edited by J. G. Kennedy, S. Peeples. New York: Oxford University Press, 2019. P. 809–828. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190641870.013.46

13. Leech G. N. Language in Literature: Style and Foregrounding. London and New York: Routledge, 2008. 234 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315846125

14. Marushchak N. Blurring the Boundaries of Poetics: A Stylistic and Narrative Analysis of Poe's "The Fall of the House of Usher" and "The Haunted Palace". 2025. *Acta Humanitatis*. Vol. 3, № 1. P. 25–40. DOI: https://doi.org/10.5709/ah-03.01.2025-02

15. Marushchak N. To Feel is to be Human? The Empirical Study of Reader Response to Original and AI-Generated Texts. *DIALOGICA: Journal of Human and AI Language Interaction*. 2025. Vol. 1, №. 1. P. 64–87. DOI: http://dx.doi.org/10.5709/dialogica-01.01.2025-04

16. Marushchak N. A. Transgeneric Narratological Vista: (Poe)tics Readdressed. *Studia Linguistica*. 2025. Vol. 26. P. 63–76. DOI: http://dx.doi.org/10.17721/StudLing2025.26.63-76

17. Mills B. Conversations on the Body and the Soul: Transcending Death in the angelic dialogues and «Mesmeric Revelation». *The Oxford Handbook of Edgar Allan Poe* / edited by J. G. Kennedy, S. Peeples. New York: Oxford University Press, 2019. P. 406–423. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190641870.013.24

18. Moreland S. Ancestral piles: Poe's gothic materials. *The Oxford Handbook of Edgar Allan Poe* / edited by J. G. Kennedy, S. Peeples. New York: Oxford University Press, 2019. P. 520–541. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190641870.013.30

19. Poe E. A. Complete Poems. / ed. by T. O. Mabbott. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2000. 627 p. (Original work published 1969)

20. Poe E. A. Tales and Sketches. Volume 1: 1831-1842. / ed. by T. O. Mabbott, E. D. Kewer, M. C. Mabbott. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2000. 712 p. (Original work published 1978)

21. Poe E. A. Tales and Sketches. Volume 2: 1843-1849. / ed. by T. O. Mabbott, E. D. Kewer, M. C. Mabbott. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2000. 1451 p. (Original work published 1978)

22. Quinn A. Edgar Allan Poe: A critical biography. Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press, 1998. 864 p.

23. Tresch J. The Reason for the Darkness of the Night: Edgar Allan Poe and the Forging of American Science. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2021. 448 p.

24. van Peer W., Chesnokova A. What literature does to our emotions, and how do we know? Empirical studies will tell. *Synopsis: Text, Context, Media.* 2019. Vol. 25, №. 1. P. 1–10. DOI: http://dx.doi.org/10.28925/2311-259x.2019.1.1

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 81’222-161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.13

ІВАН МАТВІЯС ПРО ГОВОРИ І ГОВІРКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

IVAN MATVIIAS ON THE DIALECTS AND ACCENTS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Матвіяс О.В.,
orcid.org/0000-0002-5541-1857
старший викладач кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

М’ягкота І.В.,
orcid.org/0009-0008-9794-8207
викладач кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

Гудима Г.Б.,
orcid.org/0000-0001-6074-4384
викладач кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

В статті висвітлено наукові погляди Івана Матвіяса на роль і значення діалектів у розвитку української мови. Автор робить акцент на тому, як учений ставиться до говорів і говірок української мови, досліджував особливості місцевих говірок і простежував їхній вплив на формування й оновлення літературного стандарту. Автор аналізує поділ означених понять на три основні діалектні групи, відповідно до досліджень науковця (північну, південно-східну та південно-західну), звертаючи увагу на фонетичні, лексичні й граматичні відмінності між ними й наводячи приклади характерних слів та виразів із різних регіонів України. Згідно з поглядами І. Матвіяса, такі відмінності не лише віддзеркалюють культурну специфіку, а й зберігають архаїчні елементи, недоступні в сучасній літературній нормі та не завжди зафіксовані в писемних джерелах.

Значна увага приділена методологічним засадам дослідника: збору польового матеріалу, картотечним технологіям і комплексному аналізові історичних джерел. Завдяки цим методам учений не тільки впровадив термінологічну чіткість у діалектології (розмежовуючи поняття «говір», «говірка», «діалектна зона»), а й забезпечив створення ґрунтовної наукової бази для подальших студій. Внесок ученого у дослідження регіональних мовних явищ високо оцінений у наукових колах, що доводять відгуки колег і присудження йому Державної премії України в галузі науки і техніки.

Автор статті розглядає теоретичний вимір праць І. Матвіяса для укладання сучасних словників, розроблення навчальних програм і збереження діалектної спадщини. Окремо відзначено можливості продовження його досліджень у нинішній лінгвістичній парадигмі, зокрема шляхом використання цифрових методів і міждисциплінарного підходу. Порушено також низку дискусійних питань, пов’язаних із сучасним станом діалектології, що залишаються перспективними для подальших наукових обговорень. У підсумку підкреслюється вагома роль Івана Матвіяса у вивченні й збереженні розмаїтого діалектного ландшафту України та в популяризації його унікального культурного надбання.

Ключові слова: діалектологія, українська мова, говірки, літературна норма, мовна ідентичність, діалектна спадщина, варіантність мови.

The article highlights Ivan Matviias’ scientific views on the role and importance of dialects in developing the Ukrainian language. The author focuses on how the scientist treated the dialects and accents of the Ukrainian language, studied the peculiarities of local dialects and traced their influence on the formation and updating of the literary standard. According to the scholar’s research (northern, southeastern, and southwestern), the author analyses the division of these concepts into three main dialect groups, paying attention to phonetic, lexical, and grammatical differences between them and giving examples of characteristic words and expressions from different regions of Ukraine. According to I. Malviias, such differences not only reflect cultural specificity, but also preserve archaic elements that are not available in the modern literary norm and are not always recorded in written sources.

Considerable attention is paid to the researcher’s methodological foundations: field material collection, filing technologies, and comprehensive analysis of historical sources. Thanks to these methods, the scientist not only introduced terminological clarity in dialectology (distinguishing between the concepts of ‘dialect’, ‘dialectal zone’), but also ensured the creation of a solid scientific basis for further research. The scientist’s contribution to the study of regional linguistic phenomena is highly appreciated in scientific circles, as evidenced by the feedback from colleagues and the awarding of the State Prize of Ukraine in Science and Technology.

The author of the article examines the theoretical dimension of I. Matviias’ works for compiling modern dictionaries, developing curricula and preserving dialectal heritage. The author also notes the possibilities of continuing his research in the current linguistic paradigm, in particular through the use of digital methods and an interdisciplinary approach. The article also raises a number of controversial issues related to the current state of dialectology, which remain promising for

further scientific discussions. In conclusion, the article emphasises the significant role of Ivan Matviias in the study and preservation of the diverse dialect landscape of Ukraine and in the promotion of its unique cultural heritage.

Key words: dialectology, Ukrainian language, dialects, literary norm, linguistic identity, dialectal heritage, language variation.

Актуальність дослідження зумовлена потребою всебічного вивчення наукового доробку Івана Матвіяса, який послідовно обстоював вирішальну роль діалектів у формуванні та розвитку української літературної мови. Аналіз його підходів дає змогу поглибити розуміння взаємодії народних говірок з офіційним мовним стандартом та механізмів, що визначають еволюцію мовної системи. У той же час, наявні публікації, присвячені дослідженням ученого, поки що не містять комплексного узагальнення та належної систематизації, що й зумовлює нагальну потребу у подальших розвідках його спадщини.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві набуває актуальності питання збереження та вивчення діалектного розмаїття як важливого чинника підтримки культурної самобутності й зміцнення національної ідентичності. Попри усталені погляди на літературну мову як єдину нормативну систему, дедалі частіше постає потреба визначити, якою мірою регіональні говірки впливають на оновлення й збагачення літературного стандарту. Діалекти, що протягом століть функціонували поза «офіційним» мовним ужитком, є невіддільною складовою етнолінгвістичної спадщини українського народу, зберігаючи архаїчні риси, утрачені сучасною літературною нормою або нерозвинені нею повною мірою. Вивчення цих явищ стає надзвичайно актуальним у контексті поступової глобалізації, яка може призвести до уніфікації мов і втрати діалектного різноманіття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діалектне членування української мови досліджували такі вчені як: М. Вагилевич, Я. Головацький, М. Максимович, І. Матвіяс, К. Михальчук, О. Павловський, О. Потебня, А. Шафонський, та ін. Стаття є актуальною позаяк доробок І. Матвіяса є ще не опрацьованим та малодослідженим. **Мета** – дослідити і описати доробок науковця Івана Матвіяса в дослідженні говорів та говірок української мови. **Завдання:** 1. Проаналізувати науковий доробок Івана Матвіяса з акцентом на його підходах до вивчення українських діалектів та їх ролі у формуванні літературної норми. 2. Виявити специфіку методологічних підходів Івана Матвіяса в контексті української діалектології та оцінити їх вплив на сучасне мовознавство. 3. У роботі використано описовий та порівняльно-історичний **методи**. **Матеріалом дослідження** слугувала наукова праця Івана Матвіяса «Українська мова і її говори».

Результати. Іван Григорович Матвіяс увійшов у науковий простір України як один із провідних учених-філологів та видатний репрезентант академічної діалектології. Освіту здобув при Львівському державному університеті імені Івана Франка, який закінчив 1950 року, а потім залишився працювати в аспірантурі Інституту мовознавства Академії наук УРСР. Упродовж декількох років працював викладачем кафедри української мови Дрогобицького педагогічного інституту. З 1955 року до кінця наукової кар'єри був тісно пов'язаний з Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні, пройшовши шлях від молодшого і до провідного наукового співробітника [3, с. 245].

У 1956 році захистив кандидатську дисертацію, а в 1969 році – докторську, що свідчило на користь його високого наукового та професійного рівня. Перебуваючи на посаді завідувача сектору діалектології та ономастики в 1976–1987 роках, він займався планомірним студіюванням історії становлення й розвитку української мови та його діалектного багатства, зосереджуючи основну увагу на питаннях вивчення особливостей мовлення територіальних наріч. Здобув учене звання професора у 1993 році, що в черговий раз підтверджує визнання його високого авторитету в академічному співтоваристві [4, с. 73].

Однією з головних праць концептуального спрямування науковця є теорія функціонування різних літературних мов, в якій висвітлено проблематику функціонування одної літературної мови в складі однієї нації, а також випадки співіснування в рамках єдиної нації різних мовних ареалів, автохтонних для них. Об'єктом зацікавлення стала специфіка мовних ситуацій об'єднаних темою «Варіанти літературних мов» [4, с. 74].

Основними роботами науковця є монографії «Курс сучасної української літературної мови. Морфологія» (1962), «Іменник в українській мові» (1974), «Українська мова і її говори» (1990), «Варіанти української літературної мови» (1998) та інші. У своїх працях, що публікувалися переважно в науковому віснику «Мовознавство» і в журналі «Українська мова», він детально розглянув проблематику діялектних основ у фонетиці, лексиці, деривації, словотворенні та синтаксисі в сучасній йому літературній українській мові.

До того ж І. Матвіяс став одним зі співукладачів і редакторів «Атласу української мови» у трьох томах, за який йому 2006 року було присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки.

Іван Матвіяс у своїх роботах багаторазово повторював, що говірки регіону є не стільки джерелом строкатого мовного багатства, як надійною опорою становлення й відновлення літературної норми. З його твердження про «живі говірки» як хранителя старовинних елементів, які в сучасній літературній мові уже не вживаються та навіть не завжди зберігаються в літературних письмових свідченнях, слідує кілька важливих пунктів у баченні І. Матвіяса.

Спершу науковець наголошує, що діалекти несуть у своєму значенні функцію культурної свідомості і прямо відображують динаміку мовних традицій. Діалекти зберігають архаїчні словоформи, граматичні структури й інші особливості, котрі можуть утрачатися або змінюватися відповідно під дією мовного впливу канонів або мовної політики. Саме завдяки цьому вони виступають в ролі архаїзаторів і «консерваторів» певних мовних явищ та проливають світло на витоки формування національного світосприйняття.

По-друге, І. Матвіяс вважає діалекти джерелом поповнення словникового багатства літературної мови, тому що органічне використання ними говіркових особливостей сприяють поповненню її словникового потенціалу й підвищенню виражальності мови. Протиставляючи широко розповсюджену до того практику «вирівнювання» мови, що інколи пропонувалась з єдиною для всіх метою уніфікації літературної норми, дослідник висловлювався на захист раціонального вивчення регіональних особливостей, наголошуючи на їхній невід'ємній складовій загальнонаціональної мовної культури.

По-третє, на думку професора, саме говори є виразником справжнього світосприйняття і етнічної самосвідомості. Вони зберігають в собі унікальний досвід поколінь, що виражений через семантику різних лексичних утворень, особливості фразеології, фразеологічні багатства та мікрохарактеристики мовлення. За такого підходу ігнорування різноманітності діалектів позбавляє націю можливості глибше зрозуміти власну історичну спадщину та зберегти мовне багатство для майбутніх поколінь.

Звідси стає зрозумілим, що для І.Матвіяса регіональні говори були не лише предметом дослідження, а й сутнісною частиною розвитку української мови та культури, оскільки вони акумулюють найдавніші шари мовної спадщини та сприяють її оновленню в сучасній літературі.

Вплив різноманітних наріч на розвиток української літературної норми дослідник відстежив перш за все через аналіз писаних пам'яток різних епох із залученням порівняльних матеріалів всіх трьох говорів – північного, південно-східного та південно-західного. Відтак І. Матвіяс акцентував увагу при дослідженні на характерних для діалектних говорів фонетичних, лексичних чи граматичних особливостях, що у різні періоди проявлялися у тексті, написаному на народній основі. Такого роду міждіалектний аналіз дозволив чітко з'ясувати, коли і в яких обставинах історичного характеру відбувалося злиття або зіставлення діалектних особливостей з традиційно кодифікованими формами.

Особливо в XIV–XVI ст. у пам'ятках письменства добре відчутні риси впливу саме південно-західного наріччя, а починаючи з XVII–XVIII ст. усе більше помітною стає і роль південно-східних наріч, котрі були більш уніфіковані й краще підлягали кодифікації. В той же час і північні наріччя, які хоч і не були покладені в підґрунтя новочасної української літературної мови, проте зберігали прадавні архаїчні елементи, за рахунок яких вчений отримав змогу відстежити перші етапи розвитку мови. Шляхом пильного студіювання історії говірок і порівняння їх з нормами загальнонародної літературної мови І. Матвіяс встановив хронологічну послідовність діалектних процесів і окреслив внесок кожної групи говірок у формування загальнонаціонального стандарту.

У науковому доробку мовознавця вагоме значення належить вивченню процесу взаємодій діалектних форм із книжною традицією. Лексичні, фонетичні чи морфологічні компоненти зі всіх трьох говорів на народному ґрунті з часом потрапляли у староукраїнську літературну мову, проте в різних часових зрізах перевага тієї чи іншої ділянки могла різнитися. Зіставленням книжних творів та живих взірців усної народної мови вчений обґрунтував, що сучасна загальнолітературна норма є продуктом віковічної взаємодії та посилення діалектного різноманіття, яке не тільки вплинуло формування літературних форм, а й призвело до їх постійного оновлення та збагачення [1, с. 27].

Одним із важливих аспектів у збереженні та розбудові загальнонаціональної мовної свідомості є діалектне варіювання в українській мові, позаяк кожна з говірок утілює своєрідне світосприйняття, досвід та історичну пам'ять того чи

іншого регіону. У ній, як вже попередньо згадувалося, збережена низка певних архаїчних елементів, які не зовсім точно вдається відтворити в рамках кодифікованої літературної мови, але саме ці елементи й створюють своєрідний колорит в етнокультурі. Саме діалекти фіксують в собі особливості місцевої специфіки проживання, звичаї, вірування, а також своєрідні звороти чи фразеологізми, які додають народній творчості яскраво вираженого національного характеру.

Також культурна значимість у тому, що вони слугують для нас джерелом словникового чи граматичного поповнення мови, її лексичного та стилістичного вдосконалення. Одночасно їх вивчення дозволяє науковцям глибше осмислити історію мовних процесів і краще зрозуміти, як формувався світогляд українців. У багатьох випадках локальні мовні особливості безпосередньо пов'язані з традиційними обрядами, народними ремеслами, фольклором, тому їх втрата означала б збіднення цілого пласту національної культури.

Саме завдяки різноманітним говорам, як зазначає І. Матвіяс, українська мова й культура залишаються відкритими до внутрішнього діалогу, де кожен регіон додає свій голос до загальнонаціонального надбання. Збереження такого розмаїття не лише підтримує культурну самобутність народу, а й слугує міцним підґрунтям для подальшого розвитку мовної та духовної спадщини.

У своїй провідній праці І. Матвіяс погоджується із попередньо-визначеним членуванням наріч української мови і виділяє три основні: *північне, південно-західне* і *південно-східне* [2, с. 31]. Такий поділ є актуальним на сьогодні, і, як писав дослідник у своїй праці, обумовлений спорідненістю мов із білоруською та російською. Тобто, можемо вважати, що наріччя та говірки були сформовані внаслідок постійного перебування України в колоніальному становищі, що спряло асиміляції населення та створення нових мовних одиниць, які пізніше вчений класифікував як наріччя.

Звертаючись до «Атласу української мови», який став основою дослідження І. Матвіяса, ми можемо побачити характерні характерні ізоглоси, що відображають відмінні фонетичні, граматичні та лексичні риси кожного з трьох наріч. Як засвідчено в «Атласі української мови», *північне наріччя* межує з білоруською мовою на півночі й російською на сході, тоді як *південно-західне* й *південно-східне* наріччя формувалися під впливом широких міграційних процесів та тривалої історичної взаємодії з польською мовою на заході, а також із російською – на сході та південному сході. Саме в «Атласі» відображено докладний поділ української мовної території на низку локальних говірок, котрі І. Матвіяс, спираючись на раніші дослідження і власні спостереження, згрупував у три виразні наріччя за сукупністю спільних мовних ознак [2, с. 32].

Дослідник наголошував, що ареали говірок не мають чітких «кордонів», адже у прикордонних регіонах постають перехідні типи мовлення. Це підтверджується «Атласом», де можна простежити широку смугу перехідних говірок, наприклад, між *північним* і *південно-східним* наріччям на лінії Київ–Прилуки, а також у Волинській та Рівненській областях – між *північним* і *південно-західним*. На думку І. Матвіяса, різниця між наріччями зумовлена складними історичними чинниками: від давнього племінного поділу східнослов'янського населення до впливу феодальних і державних кордонів, що упродовж століть стимулювали або стримували контакти носіїв різних мовних варіантів.

Нижче, з метою наочності, ми наводимо розгорнуту порівняльну характеристику визначених трьох основних наріч української мови – *північного, південно-західного* й *південно-східного* – з урахуванням фонетичних, лексичних і граматичних відмінностей. В основі аналізу лежать дані та приклади з «Атласу української мови» та дослідження І. Матвіяса, який виділяє ці три наріччя як найвиразніші мовні ареали України.

Проаналізувавши табличку, можемо сказати, що відмінності між цими трьома наріччями охоплюють усі мовні рівні – від фонетики до синтаксису. Попри широке розмаїття діалектів усередині кожного ареалу, їхня спільна історична основа та напрямок розвитку дають змогу виділити саме три головні наріччя, які й залишаються актуальними у сучасній діалектології української мови.

Обговорення та перспективи подальшої розвідки. Надалі перспективним є детальніше дослідження впливу регіональних говірок на мовну поведінку різних соціальних верств. Також варто проаналізувати способи адаптації діалектних рис у сучасній кодифікованій нормі з урахуванням динамічних процесів мовних змін та глобалізаційних викликів.

Висновок. Іван Матвіяс зробив суттєвий внесок у формування концепції тричленного поділу українського діалектного простору, детально описавши фонетичні, лексичні та граматичні особливості кожного з наріч. Він продемонстрував, як тісні історичні, культурні й політичні контакти вплинули на розвиток мовних говірок. Його доро-

Таблиця 1

Порівняння фонетичних лексичних та граматичних особливостей наріч за І. Матвіясом

Риси	Наріччя	Відмінності	Приклади
Фонетичні	Північне наріччя	Зниження ненаголошеного [о] до [а] (так зване «акання»); можливе «оглушення» [г] до [х]; архаїчні риси, подібні до білоруських говірок.	коро́ва → кара́ва; – моло-ко́ → малако́; го́ри → хо́ри (не повсюдно).
	Південно-західне наріччя	Дифтонги та пом'якшені приголосні; наголос іноді зсувається на інший склад; відчутний вплив польської та інших західнослов'янських мов (м'якість, зміни у звукові).	моло́ко → муолоко / мьолоко (у деяких говірках); ходжу → ход'жу (м'яке [д']); голова́ → голо́ва.
	Південно-східне наріччя	На базі південно-східних говірок сформувалася сучасна стандартна українська; звук [г] зазвичай відповідає літературному «г»; спрощення груп приголосних аналогічне до літературного.	гора́ → гора́; щасли́вий замість щастли́вий.
Лексичні	Північне наріччя	Спорідненість із білоруською лексикою; архаїчні слова, що збереглися з давніших періодів; зустрічається вплив російських говірок, особливо в прикордонних зонах.	дзядзька (дядько), хата (як у біл. хата).
	Південно-західне наріччя	Відчутні запозичення з польської, словацької, угорської тощо; багато локалізмів для означення побутових понять, різноманітна регіональна фразеологія; у карпатських говірках – специфічна лексика, пов'язана з гірським життям.	файний (гарний), ґазда (господар), пляцок (пиріг).
	Південно-східне наріччя	Більшість лексики збігається з літературною, адже південно-східна база стала офіційною нормою; у прикордонних районах (Слобожанщина, південь) зустрічаються запозичення та кальки з російської; зберігається різноманіття діалектних синонімів.	відро → відро / ведро (рідше); каву́н / арбуз, кошик / корзина.
Граматичні	Північне наріччя	Збереження давніх відмінкових закінчень; наявність форм, подібних до білоруських чи старослов'янських; перехідні говірки можуть мати змішані риси (особливо на кордоні з Південно-східним наріччям).	нема́ брата → нема́ брати; у саду́ → у саді́ (у ряді говірок).
	Південно-західне наріччя	Різноманіття дієслівних форм у 1-й особі множини; поширені зменшено-пестливі суфікси й активне вживання кличного відмінка; інколи зустрічаються форми з -м (енклітики) для вказівки на особу	ходимо → ходи́ме, ходимо́с; книжка → книжечка; друже → друже / друже-мій (локально); була-м, ходив-єм.
	Південно-східне наріччя	Загалом відповідає літературній морфології, оскільки літературна мова заснована на полтавсько-київських говірках; у деяких областях можливе «втручання» російських конструкцій; в інших районах (особливо центральних) майже повна відповідність літературним нормам.	піду на улицю / піду на вулицю.

бок є важливим і нині, адже актуалізує ідею збереження діалектного розмаїття як підґрунтя культурної самобутності та невичерпного джерела збагачення літературної норми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Матвіяс І. Взаємодія східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови (словозміна). *Культура слова*. 2011. Вип. 75. С. 148–156.

2. Матвіяс І. Г. Відбиття говорів у мові творів Юрія Федьковича. Мовознавство. 2009. № 5. С. 37–43.

3. Матвіяс І. Г. Відображення гуцульського говору в мові творів Гната Хоткевича. Мовознавство. 2013. № 6. С. 41–45.

4. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури. *Мовознавство*. 2008. № 6. С. 3–12.

5. Матвіяс І. Г. Діалектна основа консонантизму в українській літературній мові. Мовознавство. 2005. № 2. С. 32–40.

6. Матвіяс І. Г. Діалектна основа української літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 6. С. 26–36.

7. Матвіяс І. Г. Курс сучасної української літературної мови. Київ, 1962. 164 с.

8. Матвіяс І. Говірка в художніх текстах Маркіяна Шашкевича. *Культура слова*. 2011. Вип. 74. С. 86–94.

9. Матвіяс І. Діалектизми в мові творів Антона Крушельницького. *Культура слова*. 2013. Вип. 78. С. 177–182.

10. Матвіяс І. Мова українських колядок і щедрівок. *Культура слова*. 2012. Вип. 76. С. 148–155.

11.Матвіяс І. Регіональні риси в мові творів Павла Грабовського. Українська мова. 2014. № 2 (50). С. 46–50.

12. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори : монографія. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1990. 161 с.

13. Скляренко В. Г. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України: 1930-2005: матеріали до історії. Київ : Довіра, 2005. 564 с.

14. Циганок Г. М. Розвиток української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ століття :автореферат-дис. ... д-ра філол. Наук. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 20 с.

15. Чемеркін С. Душею в мові (до ювілею доктора філологічних наук, професора І. Г. Матвіяса). *Культура слова*. 2010. № 73. С. 73–76.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.111’37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.14

STRATEGIES AND TACTICS OF ENGLISH COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL AND SOCIAL INTERACTION

СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ АНГЛОМОВНОГО СПІЛКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Matkovska M.V.,
orcid.org/0000-0002-1047-7027
Senior Lecturer at the Department of English
Ivan Ohienko Kamyanets-Podilskyi National University

Nykytyuk S.I.,
orcid.org/0000-0002-2304-9291
Senior Lecturer at the Department of English
Ivan Ohienko Kamyanets-Podilskyi National University

The article is devoted to the structural and semantic peculiarities of English-language communication strategies and tactics in the context of intercultural and social interaction. In particular, attention is focused on the study of the communicative personality, which has its own peculiarities of actualization at different levels and in different types of communication, the most important of which are motivational, cognitive and functional parameters; the characterization of the features of national communication in the process of intercultural exchange, the systematization of methods of everyday communication aimed at achieving mutual understanding, as well as the definition and systematization of the principles of preserving national and cultural color in this process, such as the principle of unity of formal and dynamic equivalence, the principles of holistic perception, convention, selective attitude, etc.

The authors investigate the intercultural and social interaction of communicators, which is a manifestation of adequate communicative behavior in the process of mutual understanding and establishing relationships, as well as the ability to adequately interpret and accept the national and cultural diversity of communication partners. As a result, the current problem of English-language communication is highlighted at the interdisciplinary level, involving information from ethnopsychology, sociology, intercultural pragmatics, linguoculturology, linguistics and other related areas on the basis of an integrated approach that allows considering the type of culture, the structure of social relations, basic cultural values and accepted norms. Language and culture are interrelated and generally recognized concepts, but how exactly models of communicative behavior correlate with the system of culture is of great interest both for the general theory of communication and for the description and analysis of communication within a separate language community.

The idea is postulated that based on the results of a systematic analysis of the value orientations of the British, it is possible to identify a hierarchy of socially desirable qualities of the British nation. As a result, it is proven that successful intercultural and social interaction is a manifestation of adequate communicative behavior in the process of mutual understanding and establishing relationships between communication partners.

Key words: semantics, pragmatics, linguistic culturology, communicative behavior, concept, strategy, tactics, frame.

Стаття присвячена структурному аналізу семантичних особливостей стратегій і тактик англомовного спілкування в контексті міжкультурної та соціальної взаємодії. Зокрема, увага приділяється вивченню комунікативної особистості, яка має свої особливості, актуалізуючись на різних рівнях та різних типах комунікації, домінуючими з яких є мотиваційні, когнітивні та функціональні параметри; характеристиці національних комунікативних особливостей у процесі міжкультурного обміну; систематизації засобів повсякденного спілкування з метою досягнення взаєморозуміння, а також визначенню та систематизації збереження національного культурного колориту в цьому процесі, таких як принцип єдності формальної та динамічної еквівалентності, принцип інтегрального сприйняття, обумовленості та електоральної позиції тощо.

Автори розглядають міжкультурну та соціальну взаємодію комунікантів, яка може бути проявом адекватної комунікативної поведінки в процесі взаєморозуміння та встановлення взаємовідносин; а також здатність адекватно інтерпретувати та сприймати національне та культурне розмаїття партнерів по комунікації. Актуальна проблема англомовної комунікації розглядається на міждисциплінарному рівні із залученням етнопсихології, соціології, міжкультурної прагматики, лінгвістики та інших суміжних дисциплін на основі комплексного підходу, що дозволяють розглянути культурний тип, структуру соціальних відносин, основні культурні цінності, прийняті стандарти та норми. Мова та культура є загальновизнаними поняттями, і те, як ці моделі комунікативної поведінки можуть співвідноситися з системою культури, становить великий інтерес як для загальної теорії комунікації, так і для аналізу комунікації в межах окремої мовної спільноти.

В результаті аналізу висвітлено домінантні стратегії і тактики комунікативної поведінки британців, набір так званих «неписаних правил» у спілкуванні, яких необхідно дотримуватись з метою взаєморозуміння та встановлення ефективних взаємовідносин між партнерами по спілкуванню.

Ключові слова: семантика, прагматика, лінгвокультурологія, комунікативна поведінка, концепт, стратегія, тактика, фрейм.

Introduction. The study of national character as well as the language of the people, through linguistic consciousness and communicative behaviour, will be incomplete if we do not take into account the data obtained in related sciences – ethnopsychology, ethnosociology, social history. Considering the communicative behavior of the British in standard communicative situations, to which they attribute situations of establishing contact, maintaining it, ending it, and conducting an argument, we can talk about communicative imperatives, that is, the so-called 'unwritten rules' that must be observed in certain communicative situations. It is not typical for the bearers of British culture to resort to emotions – according to 'unwritten rules', but it is usual to hide their own feelings, switching attention to the feelings of others [1, p. 15–19; 2, p. 384–386].

For English-speaking communication, such a dominant can be defined as conventionality, which reflects the pragmatic attitudes of the individualist, which are based on the principle of non-interference: 'mind your own business' [3, p. 71–77].

This principle correlates with the key concept of 'privacy' for the Anglo-American tradition, which emphasizes the desirability of isolation from others, the outside world and the freedom to go about one's business without restrictions. Based on the priority of personal interests and the right of complete personal control over them, the laws of 'privacy' assume the independence and self-sufficiency of the individual and, accordingly, freedom, which is expressed in his external independence from others and in the inadmissibility of third-party interference in personal life.

Recent research and publications. In the modern English-speaking communicative space, research on English-speaking communication in the context of intercultural and social interaction is of particular interest (works by P. Brown and S. Levinson, D. Crytal, T.A. van Dijk and W Kintch, G. Fauconnier and M. Turner, G.N. Leech, A. Miall, F. Smith and G.A. Miller, A. Wierzbicka, etc.) [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Speaking about the nationally-specific features of the communicative behavior of the British, it is worth paying attention to non-verbal behavior, to which the communicative category of distance belongs. Distance lies at the heart of the basic value orientations of the British – in relation to space and time, person and power. In the process of communication, distance can serve as a powerful tool for influencing others; it is a kind of art that allows you to regulate the degree of closeness or remoteness of the interlocutors both in the literal sense of the word and in the abstract, creating, if necessary, insurmountable obstacles to protect your territory. Personal space is an important non-verbal component of British culture [4, p. 96]. The British have much larger personal space than the Ukrainians, and it is much better protected. Not knowing that the British tend to be reserved about physical contact when communicating can be a cause of communicative failure. In general, knowledge of the laws of nonverbal communication in another culture helps to avoid various incidents that arise due to such illiteracy. By analogy with the language of space, any culture has its own unique language of time, with which one can express one's attitude towards a person, indicating his place in the social hierarchy. 'Time distancing' in such forms as forced waiting, lack of advance notification of upcoming events can be perceived by the British as a serious insult [4, p. 115–117; 6, p. 38–39].

The **purpose of the article** is to analyze the structural and semantic features of English-language communication strategies and tactics in the context of intercultural and social interaction, based on the systematization of factors that determine the national-specific style of communication.

Presentation of the main material. Historically, in the English-language communicative culture, politeness belonged to the moral and ethical sphere: a person, as a rule, was accepted as he is (if necessary, sympathized, criticized, helped to improve); the desire to seem better was usually interpreted negatively – as hypocrisy. To 'maintain one's face' (as modern scientists express it), or rather – self-respect (which is more common in the terms of domestic culture), a person did not have enough beautiful words alone, it was customary to 'judge by actions', and for this reason, politeness was often considered insincerity, a waste of time, and no special importance was attached to it [4, p. 45–49; 5, p. 211; 7, p. 53]. Politeness in our tradition is unthinkable without such components as intuition and tact, politeness and sympathy, spontaneity of expression of emotions and unfeigned interest, and the very concept of communication is one of the key ones. The desire of the British and Americans to keep the conversation within predetermined limits, controlled from the standpoint of prudence, is not popular in our country, where sociability, based on sincere human affection and attention to the interlocutor, is highly valued. It is not for nothing that the impression of being a guest is often assessed in terms of communication, and dissatisfaction is expressed with the words 'we talked purely formally'. The high degree of openness of Ukrainians is manifested in the widespread form of intimate conversations and indicates the priority

of contacts based on mutual trust and free expression of personal attitudes. Due to the traditional attention to essential moments (in the world around us and in people), we are characterized by a shift in emphasis to the informative side of communication and an individual approach, in which the rules of communicative behavior depend on the 'human factor' and the context of the situation.

In speakers of British culture, emotional behavior is associated, first of all, with strategies of evasion and distancing, as well as irrationality and subjectivity. The evasion strategy is a logical continuation of the distancing strategy and is highlighted (as well as the components of its tactics) solely for the convenience of analysis and for the purposes of its practical application. It involves the use of a certain set of structures – devices, which soften the sharpness of the statement and make it less straightforward. These include introductory phrases, impersonal sentences (including those with a touch of probability), formulas of polite questions and answers, statements in the form of questions, etc. Within the framework of this strategy, it is possible – rather conditionally – to distinguish two tactics: evasion of responsibility for the objectivity of thoughts and the use of questions in order to soften the categoricalness or sharpness of the statement. Softening statements is one of the indispensable conditions of evasive polite communication: the expressed opinion or critical remark, attitude or advice, which otherwise sounding too categorical or seem too instructive, must be wrapped in an appropriate shell so as not to offend the English-speaking interlocutor, who is anxiously guarding his 'face' [4, p. 96–99]. This is achieved by evading responsibility for the objectivity of what is expressed in two ways. First, one can emphasize the importance of one's own opinion – the speaker, in this case, seems to take responsibility for his words (personalizing), subjectifying his point of view using means of subjective modality that emphasize a personal attitude. Or, conversely, one can shift the emphasis to the generally accepted opinion – using, for example, modal modifiers oriented towards the listener, passive constructions that seem to take the addressee out of the situation, impersonal and indefinite-personal sentences of a generalizing and probabilistic nature, designed to hide the speaker's attitude.

We will illustrate the possibilities of implementing this tactic using the following examples from the works of J. Fowles*: My dear Miss Charming, I'll* ***have to ask*** *you to leave this place. ... We have to correct those problems soon or the project will fail. ...* ***Will*** *you please* ***leave*** *your hiding place?* [13, p. 123] – (order/instruction); ***Will*** *you not* ***take*** *them?* [13, p. 265] – (suggestion/offer); *I* ***thought*** *you* ***could let*** *me go out to breathe fresh air* [13, p. 267] – (request); *I* ***shall be happy to provide*** *a home for such a person* [14, p. 137] – (suggestion/offer); ***Shall*** *we* ***go out*** *for a meal somewhere downtown?* [14, p. 63] – (suggestion/offer); *How much* ***did*** *you* ***intend to spend*** *on buying the collection of books on art, records and clothes for me?* [15, p. 118] – (polite enquiry).

Thus, the shift of the temporal plan can be used as a grammatical means of reducing the categorical nature of the statement, in order to give instructions, orders or commands the appearance of a polite request and to give a tactful form to questions of a personal nature, the expression of intentions, various kinds of proposals, etc. When solving such language tasks, as a kind of 'distancing structures', it is more appropriate to use statements not in Present Simple, but in Past or Future, which assume a certain shift into the past or future relative to the moment of speech, which gives freedom of choice of responses. A person's ideas about the surrounding objective reality and the way in which one classifies the world are expressed in his language; on the other hand, language is the only means that will help us penetrate the sphere of mentality hidden from us, since it determines the way the world is divided in a particular culture [11, p. 37–39].

First, one can emphasize the importance of one's own opinion – the speaker, as if taking responsibility for his words (personalizing), subjectivizing his point of view using means of subjective modality that emphasize personal attitude. Or, conversely, one can shift the emphasis to the generally accepted opinion – using, for example, modal modifiers oriented towards the listener, passive constructions that seem to remove the addressee from the situation, impersonal and indefinite-personal sentences of a generalizing and probabilistic nature, designed to hide the speaker's attitude. As a rule, the dominant features of the national character are formed in representatives of other cultures into a certain stereotype [11, p. 147–149]. Subjectivity in this kind of research is simply inevitable. After all, even what we can tell about ourselves is also subjective. In general, the problem of describing the communicative behavior of another people is much more complicated [12, p. 68].

The maneuvering strategy is a characteristic feature of emotional English-language communication. Emotionality is considered as a conscious controlled demonstration of an emotional attitude [12, p. 94]. The emotional restraint of the British is rooted in the traditions of Protestant upbringing. In the bearers of

British culture, emotional behavior is associated, first of all, with irrationality and subjectivity [11, p. 92; 12, p. 138].

The practice of communication shows that true emotionality is a threat to the smooth flow of the conversation and a conflict-free atmosphere. The duality of the communicative behavior of the British, which arises in this case, only at first glance contains a contradiction. Various methods of reduction, traditionally associated with the rules of 'small talk', are widely popular among the British. To soften the harshness of what is being said, English-speaking interlocutors use a large number of various kinds of assumptions and omissions, 'white lies.' The main goal of the maneuvering technique is to regulate the degree of emotional impact on the interlocutor, especially in emotional speech acts, using various kinds of assumptions and predictions [16, p. 147–149].

The maneuvering strategy is based on the use of the technique traditionally associated with the rules of 'small talk' and widely popular among the British and quite limited among Americans, who are more purposeful and tend to perceive 'small talk' as an empty formality and a waste of time. Reduction usually occurs when exchanging thoughts and impressions, expressing a (critical) assessment or one's attitude to the subject of discussion. To soften the sharpness of what is said, English-speaking interlocutors use a large number of various kinds of assumptions and omissions, 'white lies', thus keeping the conversation in line with generally accepted norms of emotionally neutral communication [17, p. 161–164].

The main goal of the maneuvering strategy is to regulate the degree of emotional impact on the interlocutor, smoothing out 'sharp corners' by reducing the significance of the statement, especially in emotional speech acts, using various kinds of assumptions and predictions [18, p. 68]. At the language level, the desired result is achieved through the targeted use of modal modifiers and a number of other lexical-syntactic structures. Let us consider some common means of reducing the meaning of an expression using the following examples: *... they think I'm* ***a bit*** *peculiar* [15, p. 170] – (criticizing); *Could I make* ***a very*** *brief announcement?* [15, p. 346] – (request); ***Just a*** *minute. I must go and get some things first. I'll be back* ***in a moment*** [14, p. 132] – (excuse); *It was* ***just a*** *slip of tongue* [14, p. 216] – (apology); *Alison! You said next week! Your visit* ***somewhat*** *shocked me* [14, p. 213] – (attitude).

The weight of a phrase, the degree of its effect on the listener, can be regulated with the help of minimizing adverbs: *just, only, a bit/a little, very,* as well as various modifiers of degree (assertive words) such as *somehow, somewhat,* which help to nullify unwanted emotions. This technique is often used in the context of informal time designation in combination with names of minimal time intervals such as *a second, a moment,* etc., thus creating the effect of additional reduction. Similar means are also available in the Ukrainian language, but, as a rule, they are used when it is necessary to give explanations, justify or apologize and relatively rarely – when expressing a critical assessment.

The technique of reducing certainty allows the speaker to achieve a high degree of ambiguity in expressing intention through various verbal assumptions and conjectures; at the same time, indispensable 'regulators' of the meaning of utterances are the so-called order words – fillers of the type kind of, sort of, so to speak, more or less, etc., which make the language less definite and less harsh and, if necessary, additionally soften the (negative) attitude.

Negation is also one of the means of reducing the significance of a statement and is found mainly in three types of constructions: direct, implicit and double. Direct negation, as a rule, refers to a verb or is transferred to a verb of thought (transferred negation), or is expressed in words of uncertain meaning (non-assertive words). Implicit negation occurs in affirmative sentences with adverbs of negative or minimizing meaning, or verbs and participles of the corresponding meaning. Double negation occurs when words of negative meaning are used in a negative sentence. Negation as a tactic of reducing the significance (softening) is usually resorted to when it is necessary to weaken the emotional impact of stylistically colored words that express (critical) attitude, disagreement, hostility, etc. [19, p. 141–144].

The same purpose can be served by modifiers with verbs of intention such as *to be inclined, to tend, to intend,* which are also used in combination with verbs of thinking and significantly reduce the sharpness of the expressed thought, transferring the conversation to a less real plane of tendencies and inclinations. For example: … ***I'm inclined*** to think that your behaviour is somewhat flagrant [13, p. 195]; *You* ***tend*** *to say things very far from true* [13, p. 361]; *Mrs. ...* ***intends*** *to write to Mr. Forsyth to inform her that Sarah is a public scandal* [15, p. 196], cf.: 'My dear aunt, you criticise everyone lately. Your behaviour is flagrant. You never tell the truth. Mrs. Poulteney will to write to Mr. Forsyth to inform her that Sarah is a public scandal'.

Thus, the above-mentioned strategies and techniques, separating communication participants, should be taken into account when considering the

nationally specific norms of etiquette of the English-speaking society. Etiquette consists of formal models-formulae of behavior. These formulas are not created in the process of speech, but are reproduced in typical communicative situations, which facilitate communication. Despite the stereotyped nature of etiquette phrases and the partly ritualistic nature of their use, speech etiquette is of great importance for the functioning of language. It is in it that the state of language culture, spiritual values, ethical orientations of society, and the nature of relationships between people are most noticeably manifested.

Conclusions and prospects of the study. This is the sphere of language and culture to which all members of society are involved, regardless of their social status. Addressing by name is associated with intimate or personal distance and addressing by surname or official title is associated with social distance. Addressing by surname or position means that the speaker either does not consider the addressee to be his equal, or demonstrates his negative attitude towards the partner. Using a position or title without a surname as an address is a signal that the speaker belongs to another social group of people, in particular to support personnel. Using a surname without a title in a situation where the addressee is somewhat lower in status than the speaker reinforces status inequality. Using a name in an official formula (instead of Mister Smithson – Mister Charles Smithson or even Mister Charles) is characteristic of an insufficiently educated part of the population. The English are acutely aware of their social status, and therefore the relations of status inequality, a constant sense of one's place on the social ladder receive a variable and detailed expression in English linguistic culture [7, p. 86; 8, p. 148, 19, p. 177].

Thus, the emotional restraint of the British, as is known, is rooted in the traditions of Protestant upbringing, which prescribes refraining from open display of emotions in almost all life situations.

Research in the field of English-language communication in the context of intercultural and social interaction in modern linguistics is a relevant direction, since the communicative sphere, as an important part of national culture, is represented in the linguistic picture of the world and is conceptualized in a special way in the national consciousness.

REFERENCES:

1. Austin J.L. How to Do Things with Words. Cambridge University, MA: Harvard University Press, 1975. 168 p.
2. Susanti R., Wardani N. E. An Analysis of The Speech Acts in Anthology of Short Stories "9 dari Nadira" by Leila S. Chudori. *Fifth Prasasti International Seminar on Linguistics*. 2019. P. 383–388. DOI: 10.2991/prasasti-19.2019.66.
3. Miller G.A. Linguistics, psycholinguistics and the cognitive science. *Baltimore*. 1990. Vol. 66. P. 66–145.
4. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 345 p.
5. Crystal D. An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages. London : Penguin Books, 1992. 404 p.
6. Dijk T.A. van., Kintch W. Strategies of Discourse Comprehension. N. Y. : Academic Press, 1983. 289 p.
7. Fauconnier G. and Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. New York : Basic Books, 2002. 382 p.
8. Leech G. N. Principles of Pragmatics. London : Longman, 1983. 249 p.
9. Miall, A. The Xenophobe's Guide to The English. London : Ravette Publishing, 1993. 64 p.
10. Smith F. and Miller G.A. The Genesis of Language. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2008. 401 p.
11. Wierzbicka A. Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York, Oxford : Oxford University Press, 1997. 328 p.
12. Wierzbicka A. Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human interaction. Berlin / NY: Walter de Gruyter, 2003. 502 p.
13. Fowles J. A Maggot. London : Random House, 1996. 464 p.
14. Fowles J. The Collector . London : Pan Books Ltd, Cavaye Place, 1986. 383 p.
15. Fowles J. The French Lieutenant's Woman. UK : Random House, 2004. 448 p.
16. Goffman E. Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. New York : Anchor Books, 1967. 284 p.
17. Gorer J. Exploring English Character. New York : Anchor, 1969. 217 p.
18. Kramsch C. Cultural Stereotypes. *Language and Culture*. Oxford : Oxford University Press, 1998. P. 67–69.
19. Copeland J. E. New Directions in Linguistics and Semantics. Houston : Rice University Studies, 1984. 267 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.112.2’276.6:811.161.2+81’25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.15

ПЕРЕКЛАД АНГЛІЦИЗМІВ У НІМЕЦЬКОМУ БІЗНЕС-ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

TRANSLATION OF ANGLICISMS IN GERMAN BUSINESS DISCOURSE INTO UKRAINIAN

Махоніна Н.Г.,
orcid.org/0000-0003-0630-7292
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Шарко А.А.,
orcid.org/0000-0001-8888-8451
старший викладач кафедри мовознавства та європейських мов,
Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»

Статтю присвячено комплексному аналізу перекладу англіцизмів у німецькомовному бізнес-дискурсі українською мовою. Актуальність дослідження зумовлена стрімким зростанням кількості англомовних запозичень у сучасній німецькій мові, що особливо помітно у сфері бізнес-комунікації, де англійська виконує роль глобальної мови професійної взаємодії. У роботі окреслено лінгвістичні та позалінгвістичні чинники активного проникнення англіцизмів у німецьку мову, зокрема структурну спорідненість германських мов, високу словотвірну гнучкість німецької, домінування англійської у міжнародному бізнесі та прагнення до уніфікації термінології. На основі аналізу німецькомовних текстів бізнес-дискурсу визначено основні способи відтворення англіцизмів українською мовою: транскодування (транслітерація й транскрипція), калькування, описовий та пояснювальний переклад, добір українських лексичних відповідників, часткове й повне трансплантування іншомовних одиниць. Особливу увагу приділено випадкам безеквівалентної лексики, коли перекладач змушений застосовувати трансформації для забезпечення семантичної, стилістичної та прагматичної адекватності. Показано, що в українській перекладацькій практиці найчастотнішими є транскодування та калькування, тоді як у німецькому бізнес-дискурсі поширеним є пряме включення англійських формул і гібридних словотвірних моделей. Проаналізовано переваги й недоліки кожного способу перекладу, зокрема багатослівність описових конструкцій, обмежений деривaційний потенціал кальок та ризик варваризації мови при надмірному прямому запозиченні. Зроблено висновок, що оптимальний вибір перекладацької стратегії має враховувати словотвірну модель англіцизму, його функцію в тексті, ступінь усталеності та норми мови-реципієнта. Отримані результати мають практичну цінність для навчання перекладачів, укладання словників та стандартизації бізнес-термінології в українській мові.

Ключові слова: англіцизми, німецький бізнес-дискурс, перекладацькі трансформації, транскодування, калькування, описовий переклад, пояснювальний переклад, пряме запозичення.

The article focuses on a comprehensive analysis of the translation of anglicisms used in German language business discourse into Ukrainian. The relevance of the study is justified by the rapid growth in the number of English borrowings in modern German, which is particularly noticeable in the field of business communication where English serves as the global language of professional interaction. The paper outlines the linguistic and extra-linguistic factors of the active entry of anglicisms into the German language, in particular the structural similarity of Germanic languages, the high word-formation flexibility of German, the dominance of English in international business, and the tendency for terminology unification. Based on an analysis of German-language business discourse texts, the main methods of reproducing anglicisms in Ukrainian are identified: transcoding (transliteration and transcription), calquing, descriptive and explanatory translation, selection of Ukrainian lexical equivalents, partial and complete transplantation of foreign language units. Particular attention is paid to cases of non-equivalent vocabulary, when the translator is forced to apply transformations to ensure semantic, stylistic and pragmatic adequacy. It is shown that in Ukrainian translation practice, transcoding and calquing are the most frequent, while in German business discourse, the direct inclusion of English formulas and hybrid word-formation models is common. The advantages and disadvantages of each translation method are analyzed, in particular the verbosity of descriptive constructions, the limited derivational potential of calques and the risk of language barbarization through excessive direct borrowing. It is concluded that the optimal choice of translation strategy should take into account the word-formation model of the anglicism, its function in the text, the degree of stability, and the norms of the recipient language. The obtained results are of practical value for compiling dictionaries, training translators, and standardizing business terminology in the Ukrainian language.

Key words: anglicisms, German business discourse, translation strategies, transliteration and transcription, calque, descriptive translation, explanatory translation, direct borrowing.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вплив мов на міжнародний бізнес є предметом численних дискусій. Німецька мова *(далі – НМ)* має репутацію сприйнятливої до впливу англійської мови *(далі – АМ)* через низку як лінгвістичних (спорідненість двох мов, їхня структурна сумісність, висока мовна гнучкість НМ через її сильну традицію словоскладання), так і позалінгвістичних факторів (домінування АМ як міжнародної, культурний вплив англомовного світу, соціальний престиж АМ). Щодо сучасного німецького бізнес-дискурсу, то прагнення спростити бізнес-контакти, відповідати міжнародним стандартам ділового партнерства, а також комп'ютеризація ділового світу призвели до того, що перенасиченість мови бізнесу англіцизмами викликає обґрунтовану критику вже не лише з боку мовних пуристів: *«Auf dem internationalen Markt macht man sich dann doch eher mit* ***Outsourcing*** *(Ausgründung),* ***Joint Ventures*** *(Gemeinschaftsunternehmen) oder* ***Cost-Benefit-Analysis*** *(Kosten-Nutzen-Analyse) verständlich, um den* ***Break-even-Point*** *(Gewinnschwelle) überschreiten zu können. Ein* ***Goal*** *(Ziel), das natürlich nur mit viel* ***Support*** *(Unterstützung) erreicht werden kann. Darum* ***recruitet*** *(anheuern) das* ***Human Ressources Department*** *(Personalabteilung) nach dem* ***Career Check*** *(Lebenslaufbewertung) nicht nur* ***Consulter*** *(Berater) oder eine* ***Office-Managerin*** *(Sekretärin), sondern auch* ***High Potentials*** *(hoch qualifizierte Nachwuchskräfte) in edlen* ***Outfits*** *(Kleidung), die ihren* ***Eigenvalue*** *(Wert) kennen und* ***Soft Skills*** *... mitbringen. Und wenn die dann dank ihrer* ***Performance*** *(Leistung) oder* ***Mailings*** *(Aussendungen) einen* ***Leverage-Effect*** *(Hebelwirkung) erreicht haben, stimmt – hoffentlich – ihre* ***Work-Life-Balance*** *(ausgeglichenes Leben) und der* ***Cashflow*** *(Zahlungsfähigkeit) des Unternehmens. Und falls nicht, werden die* ***Young Professionals*** *... zwar aufgrund mangelnder* ***Credibility*** *(Glaubwürdigkeit) vom* ***Boss gefired*** *(entlassen) [14].* Цей вигаданий К. Денер іронічний текст, який містить як англіцизми, так і їхні німецькі відповідники, недвозначно закликає до запобігання утворення подібних псевдонімецьких опусів. *«Рекомендації щодо використання англіцизмів у німецькомовних федеральних текстах» [15], видані Федеральною канцелярією, також наполегливо радять шукати та використовувати існуючі німецькі еквіваленти замість іншомовних слів.* Хай там як, але наразі не залишається нічого іншого, як констатувати факт: сучасний етап розвитку НМ характеризується напливом англіцизмів у всіх сферах, а особливо це помітно у бізнес-дискурсі, що й обумовлює звернення до цієї теми, в тому числі з перекладацької перспективи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика перекладу та адаптації англомовних запозичень у німецькій та українській мовах *(далі – УМ)* загалом привертала увагу низки дослідників. Зокрема, Б. М. Ажнюк аналізував переклад і адаптацію іншомовізмів в УМ [1], І. В. Козаченко – переклад англомовних неологізмів [8], а В. В. Акуленко – інтернаціоналізмів [2]. Загальні аспекти перекладу англіцизмів розглядали Н. В. Білоус і С. В. Сальник [3], Н. Р. Харчук [12], Н. А. Ясинецька [13]. Окремі галузеві напрями також отримали висвітлення: Р. А. Плесконос досліджував переклад англіцизмів у німецькомовному публіцистичному дискурсі [10], а Л. С. Харламова та С. В. Тимченко – англомовні запозичення в німецькій термінології міжнародних авіаційних перевезень [11].

Водночас переклад англіцизмів з німецького бізнес-дискурсу УМ представлений у науковій літературі лише фрагментарно. Окремі аспекти цієї проблематики порушували Л. С. Івашкевич, яка розглядала англо-американізми у контексті фахової підготовки перекладачів [6], Г. Дуднік – у фінансово-економічній сфері [5], Н. Коваленко – у сфері маркетингу [7], а Л. Науменко – у межах бізнес-термінології [9]. Проте ці дослідження не формують цілісної картини, що свідчить про **необхідність** подальшого комплексного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У перекладацькій практиці сформувався певний набір усталених способів відтворення запозиченої лексики. Зазвичай перекладацьке завдання розв'язується шляхом добору адекватного відповідника з наявних у словникових джерелах варіантів. Проте нерідко трапляються випадки, коли лексичні відповідники для окремих одиниць мови оригіналу відсутні в словниках мови перекладу *(далі – МП).* У таких ситуаціях перекладач змушений застосовувати одну з перекладацьких трансформацій, що забезпечують семантичну, стилістичну та прагматичну відповідність вихідного й цільового текстів.

Якщо при наявності в тексті англіцизмів німецькі перекладачі з очевидних причин ніколи не вдаються до їх **транслітерування** *(Mit einem* ***Klick*** *auf eine* ***Card*** *gelangen die* ***User*** *zu einem* ***In-App****-Katalog, in dem sie Artikel auswählen und über die externe Webseite der* ***Brand*** *kaufen können),* то в українській перекладацькій традиції саме

передача літер іншомовного слова за допомогою літер алфавіту МП є частотним способом перекладу лексичної одиниці *(далі – ЛО)* іншомовного походження. Пор.: *Один* ***клік*** *на картку переводить користувачів до каталогу в додатку, де вони можуть вибрати товари та придбати їх через зовнішній веб-сайт* ***бренду****.*

Також в українських перекладачів є можливість вдаватися до **транскрипції** – передачі звукової оболонки іншомовного слова за допомогою літер алфавіту МП. Транскрибовані англіцизмі є зазвичай поняттями або словами термінологічного характеру, наприклад: *Sie sollen straffrei bleiben, wenn sie alle illegalen* ***Files*** *in ihren* ***Computern*** *löschen und nicht länger Songs im Internet tauschen* vs *Вони не будуть притягнуті до відповідальності, якщо видалять усі незаконні* ***файли*** *зі своїх* ***комп'ютерів*** *і більше не будуть обмінюватися піснями в Інтернеті.*

На відміну від текстів україномовного бізнес-дискурсу в НМ поширеним є варіант з **трансплантуванням**, особливо наочно виступають прямі включення готових мовних формул: *Aber es gibt keinen goldenen Weg zur guten Rede, nach dem Motto* ***one size fits all*** */ Але не існує ніякого магічного шляху до гарної промови, який би підходив геть усім* (букв. *«відповідав девізу «один універсальний розмір для всіх»);* ***Last but not least:*** *Vergessen Sie nicht ... die indirekte Anrede «man» zu vermeiden / І останнє, але не менш важливе: не забувайте... уникати непрямої форми звертання «man».*

Г. Дуднік [5] виділяє особливий вид передачі понять з мови-джерела, тотожний частковому трансплантуванню, який вона називає **прямим запозиченням.** Його сутність полягає у використанні англіцизму в симбіозі з лексемою, притаманною мові-реципієнту, з вказівкою на рід або вид. Як у НМ, так і в УМ він проявляється ідентично: англійська ЛО *PR-department* передається як ***PR****-відділ* і ***PR****-Abteilung,* а *VIP-seats* як ***VIP****-місця* та ***VIP****-Plätze* відповідно. Г. Дуднік вважає, що англіцизми в сучасному німецькому й українському бізнес-дискурсі в переважній більшості відповідають вимогам, що висуваються до слів-термінів – максимальна точність та лаконічність, тому пряме запозичання як спосіб перекладу «часто відбувається саме задля економії мовних засобів порівняно з питомими чи калькованими описовими виразами» [5, с. 242].

Побіжно зауважимо, що в НМ через велику її спорідненість з АМ іноді важко розрізнити, чи є гібридні слова результатом часткового перекладу чи продуктивного словотворення. В текстах бізнес-дискурсу зустрічається багато гібридних словосполучень, утворених за англійською моделлю (на кшталт того ж ***PR****-department),* при цьому вони складаються з усталеного англіцизму та німецької основи: ***SWOT****-Analyse* (SWOT-аналіз), ***Benchmarking****-Projekt* (проект бенчмаркінгу), ***Benchmarking****-Objekt* (об'єкт бенчмаркінгу). Дефісні сполуки цього типу демонструють потенціал НМ для творчого використання англіцизмів у різних продуктивних словотвірних моделях, наприклад: 1) *Die* ***USP-Analyse*** *ist ein Werkzeug, das Unternehmen dabei hilft, ihren* ***Unique Selling Proposition (USP),*** *also ihr einzigartiges Verkaufsversprechen, zu identifizieren und zu entwickeln /.* ***Аналіз УТП*** *– це інструмент, який допомагає компаніям визначити і розробити свою* ***унікальну торгову пропозицію*** *(«УТП»).* 2) *Haben Sie das Produkt abgegrenzt, für welche(s) Sie eine* ***USP-Nutzenargumentation*** *erarbeiten wollen? / Чи визначили ви продукт(-и), для якого(-их) хочете розробити аргументацію переваг УТП?*

Безеквівалентні англіцизми часто передаються у МП за допомогою **перифрастичного (описового) перекладу.** Його сутність полягає в розкритті значення ЛО вихідної мови за допомогою розгорнутих словосполучень, які проявляють істотні ознаки явища, яке позначається цією ЛО, тобто за допомогою її дефініції (визначення) на МП [4, с. 42]. У лінгвістичних студіях вживаються також терміни «дескриптивна перифраза», «пояснювальний переклад», «опис», «пояснення», «тлумачення», «подвійна номінація». Такий спосіб перекладу використовується у бізнес-дискурсі обох мов. Наприклад, у німецьких текстах: ***Personen, die in der digitalen Welt aufgewachsen sind (Digital Natives$_1$),*** *... haben ein ausgeprägtes Sozialleben in der digitalen Welt. Online-Plattformen dienen ihnen als Quelle für Informationen, Unterhaltung und sozialen Austausch. Die Fähigkeiten und das Wissen der Digital Natives$_2$ sind für die moderne Wirtschaft von unschätzbarem Wert* або українських: ***Люди, які виросли в цифровому світі (цифрові аборигени),*** *... мають яскраво виражене соціальне життя в цифровому світі. Онлайн-платформи стають для них джерелом інформації, розваг та соціальної взаємодії. Навички та знання цифрових аборигенів є безцінними для сучасної економіки.*

Таку стратегію зазвичай використовують при першому включенні англіцизмів у текст перекладу: спочатку їх супроводжують описовим перекладом, а далі вже вживають в оригінальній орфографічній формі (див. німецькомовний приклад вище) або МП (див. його україномовний

переклад). Очевидно, що звертання до описового перекладу доцільно лише як разовий прийом: громіздкість описових словосполучень – істотний недолік методу, хоча завдяки саме цьому типу перекладу досягається більша прозорість змісту поняття. Інша вада багатослівних термінів-описів – низький деривaційний потенціал (від них важко, якщо взагалі можливо, утворювати похідні терміни). Однак і **метод прямого запозичення**, який можна було б вживати як альтернативу описовому перекладу, зазнає не меншої критики, оскільки він сприяє варваризації МП, примушуючи реципієнтів перекладу знати іноземну мову [5, с. 242]. Якщо подивитесь на продовження тексту про цифрових аборигенів, то там в ньому повторне вживання *Digital Natives* автоматично передбачає появу *Digital Outsider* та *Digital Immigrant: Im Gegensatz zu älteren Generationen, den sogenannten «**Digital Immigrants**» oder «**Digital Outsider**», haben Digital Natives oft ein intuitives Verständnis für digitale Technologien. / На відміну від старших поколінь, так званих «**цифрових іммігрантів**» або «**цифрових аутсайдерів**», цифрові аборигени часто мають інтуїтивне розуміння цифрових технологій,* що дійсно вимагає від німецькомовного читача якихось хоча б мінімальних знань АМ.

Окремим видом описового перекладу можна вважати **пояснювальний переклад.** Пояснювальний переклад знаходиться дуже близько до тлумачення слова, наприклад: *Sie müssen eine sog. **Emotionale Intelligenz** (EQ als **Pendant zum IQ**) aufbauen / Вам потрібно розвивати так званий **емоційний інтелект** (EQ – **аналог IQ**); … haben einen **Plan B (was tun, wenn ... passiert)** / мати **план Б (що робити, якщо** ... **трапиться)**.*

І в описовому, і в пояснювальному перекладі відбувається подвійна номінація, яка дозволяє читачеві сприйняти повне значення слова, що є безсумнівною перевагою стратегії. Однак це може призвести до того, що текст виглядатиме багатослівним, тому іноді, щоб запобігти громіздкості, пояснення подається окремо в самостійному реченні: *Es bietet sich auch der Begriff **Lean Management** an. Darunter versteht man **ein ganzes Bündel von Maßnahmen, die alle der Rationalisierung eines Unternehmens dienen** / На думку спадає також термін «ощадливий менеджмент» (Lean Management). Це цілий комплекс заходів, які слугують для раціоналізації компанії.* Якщо текст передбачає саме читання (без аудіо-візуального супроводу), доцільно додавати виноску: це полегшить структуру речення.

У деяких випадках у німецькомовних текстах спочатку вводився німецький термін, а потім його англійський еквівалент, який використовувався й далі, оскільки він часто був коротшим і точнішим: *Damit sind wir beim Marketing-Begriff des sogenannten **Alleinstellungsmerkmals** (engl. **unique selling proposition** oder **unique selling point** oder kurz **USP**).*

І. В. Козаченко вважає описовий і пояснювальний переклад найпоширенішим способом передавання нових утворень іншою мовою [8, с. 166]. Утім навіть при оптимальному підборі пояснювального еквівалента для нього характерні такі недоліки, як багатослівність та деяка факультативність еквівалента в МП, наприклад: ***Der Aufbau solcher Muster** – das **Branding** – nimmt einige Zeit in Anspruch / Створення таких патернів – брендинг – займає певний час; **der Flipchart** (ein mit Filzstift beschriftbarer Tafelblock) / флінчарт (дошка, на якій можна писати фломастером).*

Ще одним поширеним варіантом відтворення іншомовізмів у МП є **калькування** – спосіб передачі ЛО, які виникли на чужому ґрунті, шляхом перекладу зі збереженням внутрішньої форми або у випадках, коли поняття виражене словосполученням, шляхом точного перекладу складових частин. Суть калькування полягає в тому, що компоненти безеквівалентної ЛО (морфеми безеквівалентного слова або лексеми безеквівалентного сталого словосполучення) замінені їхніми буквальними відповідниками на МП.

Калькування як перекладацький прийом активно застосовується при перекладі складних слів або термінів бізнес-дискурсу, наприклад: ***die Geld-zurück-Garantie*** (від англ. *money-backguarantee)* / гарантія повернення грошей; ***das Marktrisiko*** (від англ. *market risk*) / ринковий ризик; ***die Geschäftsentwicklung*** (від англ. *business development)* / розвиток бізнесу; ***die Marktvolatilität*** (від англ. *market volatility*) / волатильність ринку; ***der Verkaufsleiter*** (від англ. *sales-manager*) / менеджер з продажу; ***der Außenseiter*** (від англ. *outsider*) / аутсайдер. Також калькуванню добре піддаються власні назви організацій: ***Europäische Bankenaufsichtsbehörde*** (від англ. *European Banking Authority – EBA),* ***Europäische Zentralbank – EZB*** (від англ. *European Central Bank – ECB).*

Іноді калькування застосовується лише до одного з компонентів складеного слова (терміну), тоді йдеться про **напівкальки**, наприклад: ***das Risikomanagement*** (від англ. *risk management*) / управління ризиками; ***die Portfolio-Optimierung*** (від англ. *portfolio optimization)* / оптимізація

портфеля; ***die Kreditwürdigkeitsprüfung*** (від англ. *credit assessment) /* оцінка кредитоспроможності; ***Kapitalanforderungen*** (від англ. *capital requirements)* / вимоги до капіталу. Досить часто калькування застосовуються в перекладі до таких складних термінів, що були утворені за допомогою поширених слів загального вжитку.

Калькування не завжди буває звичайною механічною операцією з метою перенесення вихідної форми у МП. Дуже часто доводиться вдаватись до різного роду трансформацій. У першу чергу це стосується зміни відмінкових форм, кількості слів у словосполученні, афіксів, порядку слів, морфологічного або синтаксичного статусу слова. Нерідко в процесі перекладу калькування використовується одночасно з іншими перекладацькими трансформаціями, але воно є можливим лише тоді, коли утворений таким шляхом перекладний відповідник не порушує норми вживання і сполучуваності слів у МП. Обираючи між транскодуванням та калькуванням, перевагу віддають останньому, оскільки транскодовані ЛО нерідко є по суті псевдословами, які насправді не мають сенсу у МП.

Калькування з АМ є продуктивним способом поповнення термінолексики як в українському, так і німецькому бізнес-дискурсі. При використанні цього методу утворюються дві групи кальок:

– морфемні: *service center* > *Dienstleistungszentrum* та *сервісний центр; product life cycle* > *життєвий цикл продукту* та *Produktlebenszyklus;*

– семантичні: *allowance* > *Geldunterstützung* та *грошова допомога; portfolio analysis* > *Portfolioanalyse* та *аналіз «перспектив-ризиків».*

Висновки з дослідження. Переклад українською англіцизмів у німецькомовних текстах бізнес-дискурсу – складне й багатогранне завдання, обумовлене кількома факторами (узуальністю / оказіональністю ЛО, її лексикографічною кодифікацією, словотвірною моделлю тощо).

За умови лексикографічної кодифікації проблему перекладу вирішують, обираючи відповідний еквівалент слова в мові оригіналу з кількох варіантів, запропонованих у словнику МП. За її відсутністю застосовуються перекладацькі трансформації.

Згідно проаналізованих даних *транскодування* (як у формі транслітерування, так і у формі транскрипції) є в українській перекладацькій традиції найчастотнішим способом перекладу англіцизмів у німецькомовному бізнес-дискурсі. Також продуктивними є *калькування*, *описовий переклад, добір еквівалентів з-поміж української лексики*. Для досягнення адекватності часто відбувається поєднання різних способів перекладу.

Відтворюючи англіцизми у мові-реципієнті треба також брати до уваги їхню словотвірну модель. При перекладі складних або складно похідних слів найчастіше застосовують калькування. У випадку англійської абревіації потрібно додатково враховувати, що інколи для абревіатури у МП не існує еквівалента у вигляді абревіатури, а тільки розгорнутий термін, або абревіатуру взагалі треба переносити в текст МП прийомом трансплантації.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розширенні корпусу німецькомовних бізнес-текстів та уточненні критеріїв вибору оптимальної перекладацької стратегії для різних типів англіцизмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ажнюк Б. М. Англізми в сучасній українській, російській і чеській мовах. Мовознавство. 2008. № 2-3. С. 190–207.

2. Акуленко В. В. Запитання інтернаціонального словникового складу. Харків, 2001. 203 с.

3. Білоус Н. В., Сальник С. С. Проблеми перекладу англіцизмів у німецькомовних текстах українською мовою Міжнародний філологічний часопис. 2021. Vol. 12, № 1. С. 75–79.

4. Бондар М. В. Описовий переклад як спосіб відтворення безеквівалентної турецької лексики в українських художніх перекладах. Science and Education a New Dimension. Philology. 2014. № II (5), Is. 28. С. 42–46.

5. Дуднік Г. Англомовні запозичення в українській фінансово-економічній термінології та особливості їх перекладу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». 2013. Вип. 20. С. 241–243.

6. Івашкевич Л. С. Англо-американізація німецької мови та підготовка перекладачів. Наукові записки. Серія «Філологічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). Кн. 3. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. С. 203–207.

7. Коваленко Н. Калькування термінів маркетингу у континуумі процесу запозичення: німецько-український аспект. Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Вип. 126. С. 174–178.

8. Козаченко І. В. Особливості перекладу неологізмів англійської мови. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2014. Т. 2, № 25. С. 166–168.

9. Науменко Л. Проблеми перекладу бізнесової термінології з англійської на українську мову. Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. Київ: КНЕУ, 2001. Вип. IV. С. 200–201.

10. Плесконос Р. А. Функціонування англіцизмів в текстах німецькомовного публіцистичного дискурсу (в перекладацькому аспекті): магістерська дис. 035 Філологія / наук. кер. Г. Л. Лисенко. Київ, 2018. 80 с.

11. Харламова Л. С., Тимченко С. В. Використання англомовних запозичень у німецькій термінології міжнародних авіаційних перевезень. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2017. С. 140–42.

12. Харчук Н. Р. Особливості перекладу англіцизмів українською мовою. Інноваційні технології іншомовної підготовки працівників правоохоронних органів і фахівців із права: матеріали наук.-метод. семінару (Київ, 20 жовтня 2022 р.). С. 47–50.

13. Режим доступу: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/55ca7bc0-4749-4973-9e08-90deae9ab4da/content (дата звернення: 09.12.2025).

14. Ясинецька Н. А. Переклад як передумова запозичення нових англіцизмів до української мови. Лінгвістичні дослідження. Актуальні проблеми сучасного художнього і галузевого перекладу: матеріали IV Міжнар. наук.-метод. семінару (21 берез. 2013 р.). Горлівка: ГІІМ ДВНЗ ДДПУ, 2013. С. 81–84.

15. Döhner C. Für und wider des angloamerikanischen Einflusses auf den deutschen Wortschatz. 2000. 12 S.

16. Empfehlungen für den Umgang mit Anglizismen in deutschsprachigen Texten des Bundes. Режим доступу: https://www.bk.admin.ch/dam/bk/de/dokumente/sprachdienste/empfehlungen-anglizismen-maerz-2020.pdf.download.pdf/empfehlungen-anglizismen-maerz-2020.pdf (дата звернення: 09.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.111’27:81’42:316.77
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.16

СТРУКТУРНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ВАРІАТИВНОСТІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

STRUCTURAL AND PRAGMATIC ASPECTS OF THE VARIABILITY OF MODERN ENGLISH IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Птуха В.А.,
orcid.org/0009-0006-0315-8307
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Київського національного лінгвістичного університету

Статтю присвячено комплексному аналізу структурно-прагматичних аспектів варіативності сучасної англійської мови в умовах міжкультурної комунікації. Актуальність роботи зумовлена зростанням ролі англійської мови як провідного засобу міжнародної взаємодії, що функціонує в різнорідних соціокультурних і дискурсивних середовищах та зазнає постійних трансформацій на всіх рівнях мовної системи. У дослідженні англійська мова розглядається як динамічна функціональна система, здатна до адаптації комунікативних форм відповідно до прагматичних очікувань учасників спілкування, їхніх соціальних ролей і культурних моделей взаємодії. Основну увагу зосереджено на виявленні механізмів структурної та прагматичної варіативності на лексичному, граматичному, фонетичному та дискурсивному рівнях. Проаналізовано явище прагматичної полісемії англомовних висловлень, особливості реалізації ввічливості, імпліцитних значень і модальності в різних комунікативних контекстах, а також функціонування локалізованих різновидів англійської мови (Englishes) як відображення регіонально та культурно зумовлених мовних практик. Окрему увагу приділено фонетичній варіативності, зокрема ролі акценту як соціального маркера та засобу комунікативної адаптації. Методологічною основою статті є поєднання структурно-семантичного, прагматичного та соціолінгвістичного аналізу з елементами дискурс-аналізу. Значне місце відведено аналізу автентичного англомовного медіатексту як емпіричного матеріалу, що дозволяє простежити практичну реалізацію структурно-прагматичної варіативності в глобальному інформаційному просторі. Практичну цінність роботи становить система аналітичних і навчальних завдань, спрямованих на формування у студентів здатності до контекстуальної інтерпретації англомовних висловлень і адаптації мовних засобів у міжкультурному спілкуванні. Отримані результати поглиблюють розуміння закономірностей функціонування сучасної англійської мови та можуть бути використані в лінгводидактичній і міжкультурній практиці.

Ключові слова: сучасна англійська мова, варіативність, структурно-прагматичні аспекти, міжкультурна комунікація, полісемія, дискурс-аналіз, медіатекст.

The article is dedicated to a comprehensive analysis of the structural and pragmatic aspects of variability in Modern English within the context of intercultural communication. The relevance of the study is determined by the increasing role of English as a leading means of international interaction, functioning across diverse sociocultural and discursive environments and undergoing continuous transformations at all levels of the linguistic system. In this research, English is considered a dynamic functional system capable of adapting communicative forms according to the pragmatic expectations of interlocutors, their social roles, and cultural interaction patterns. The main focus is on identifying mechanisms of structural and pragmatic variability at the lexical, grammatical, phonetic, and discursive levels. The study examines the phenomenon of pragmatic polysemy of English expressions, the features of politeness realization, implicit meanings, and modality in various communicative contexts, as well as the functioning of localized English varieties (Englishes) as reflections of regionally and culturally conditioned linguistic practices. Special attention is paid to phonetic variability, particularly the role of accent as a social marker and a means of communicative adaptation. The methodological basis of the article combines structural and semantic, pragmatic, and sociolinguistic analysis with elements of discourse analysis. Significant emphasis is placed on the analysis of authentic English media texts as empirical material, allowing for the observation of the practical implementation of structural-pragmatic variability in the global information space. The practical value of the study lies in a system of analytical and educational tasks aimed at developing students’ ability to contextually interpret English expressions and adapt linguistic means in intercultural communication. The findings contribute to a deeper understanding of the patterns underlying the functioning of Modern English and can be applied in linguodidactic and intercultural practice.

Key words: Modern English, variability, structural-pragmatic aspects, intercultural communication, polysemy, discourse analysis, media text.

Постановка проблеми. Сучасна англійська мова перебуває у стані постійної трансформації, що обумовлено внутрішньолінгвістичними та соціокультурними чинниками, зокрема глобалізацією та інтенсивним міжкультурним обміном. Наведені процеси спричиняють виникнення множинних мовних варіантів, які відображають історичні фонологічні та сучасні прагматичні тенденції у використанні мови. Водночас адаптація мовних структур до різних комунікативних середовищ стає важливим чинником ефективності спілкування, тому що вибір конкретного лексико-граматичного або фонетичного варіанта впливає на сприйняття висловлення і його соціо-

культурну інтерпретацію. У цьому контексті актуалізується потреба в осмисленні закономірностей функціонування сучасної англійської мови в умовах динамічного міжкультурного спілкування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження та публікації свідчать про широкий спектр способів аналізу сучасної англійської мови та її функцій у різних комунікативних контекстах. Зокрема, Кошлата А. розглядає варіативність як базовий аспект дослідження сучасної англійської мови [1]. Парфіненко А. наголошує на актуальності вивчення мовної варіативності через призму праць британських та американських лінгвістів [2]. Своєю чергою, Степанов В. та Мархель А. аналізують еволюційний динамізм англійської мови в діахронічному розрізі [3]. Окулова Л. вивчає варіативність вимови як чинник соціальної взаємодії, акцентуючи увагу на впливі регіональних акцентів і соціальних маркерів на комунікативну ефективність [4]. Мельник О. та Кисельова І. розглядають сучасну англійську мову в умовах глобалізації, вказуючи на її адаптацію до нових міжнародних комунікативних контекстів [5]. Пожидаєва Н. висвітлює роль англійської мови як lingua franca у стабілізації міжкультурної комунікації, що підкреслює її функціональне значення у глобальному спілкуванні [6]. Карачова Д. та Ахібалова Т. акцентують увагу на взаємозв'язку англійської мови та глобального діалогу культур [7]. Рибіна Н., Кошіль Н. та Гирила О. досліджують міжкультурну англомовну комунікацію як прояв мовної компетентності [8]. Жовновач Т., Глущенко А. та Трубенко І. підкреслюють значення англійської мови у формуванні культурних компетенцій та міжкультурної обізнаності, зокрема в умовах розвитку штучного інтелекту [9].

Попри значну кількість досліджень, присвячених варіативності сучасної англійської мови, залишаються актуальними питання її системного вивчення та впорядкування на рівні структурно-прагматичних аспектів, що забезпечує узгодженість міжкультурної комунікації та підвищує ефективність використання мовних засобів у різних комунікативних ситуаціях.

Метою статті є аналіз структурно-прагматичних аспектів варіативності сучасної англійської мови в умовах міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Англійська мова в сучасному комунікативному просторі виконує функцію провідного мовного посередника у взаємодії представників різних мовних спільнот, що обґрунтовує її статус як базового інструмента міжкультурної комунікації [8, с. 104]. За таких умов англійська мова забезпечує передачу інформації, узгодження комунікативних намірів, соціальних ролей та прагматичних очікувань учасників спілкування, що зумовлює її високу адаптивність до різних культурних контекстів.

У цьому зв'язку доцільним є виконання завдань, спрямованих на усвідомлення прагматичної полісемії англомовних висловлень. Наприклад, студентам пропонується проаналізувати речення "I'll think about it" у ситуаціях академічного та ділового спілкування. Хід виконання завдання передбачає визначення граматичної структури висловлення, після чого встановлюється його прагматична інтерпретація як нейтральної відповіді, відкладеного рішення або непрямої відмови залежно від комунікативного контексту.

Аналіз розвитку англійської мови у глобалізованому світі засвідчує, що її домінування як засобу міжнародної взаємодії стало результатом поєднання історичних, політичних та технологічних чинників. Зокрема, вирішальну роль відіграли колоніальна експансія Британської імперії, зростання політико-економічного впливу Сполучених Штатів Америки, а також інтенсивний розвиток цифрових технологій і мережевих комунікацій. Унаслідок цього англійська мова перетворилася на глобальний комунікативний ресурс, відкритий до постійних структурних і прагматичних трансформацій [5, с. 140].

З огляду на зазначене, студентам варто виконати завдання, наприклад, порівняти речення "Could you send me the report?" та "Send me the report, please." Аналіз виконується шляхом виявлення синтаксичних і модальних відмінностей, після чого пояснюється різний ступінь ввічливості та комунікативного тиску, притаманний кожному варіанту в різних культурних моделях спілкування.

Водночас характерною ознакою сучасного мовного розвитку є диференціація англійської мови на локалізовані різновиди, відомі як Englishes. Зазначені різновиди мають регіональну зумовленість і відображають мовну практику соціальних спільнот, а не окремих індивідів. Для них властиві інноваційні структурні та прагматичні риси, які відображають культурну своєрідність відповідних мовних середовищ [5, с. 140].

З метою глибшого розуміння цього аспекту студентів можна було б залучити до аналізу регіональних конструкцій, наприклад, речення "I'm after completing the task". Хід виконання полягає у зіставленні цієї конструкції зі стандартним варіантом "I have just completed the task", визначенні

її граматичної специфіки та поясненні прагматичної нормативності в окремих англомовних регіонах.

Крім того, доцільним є аналіз імпліцитних значень у міжкультурній комунікації. Наприклад, студентам пропонується інтерпретувати репліку “That’s quite interesting” у професійному обговоренні. У процесі виконання завдання встановлюється, що це висловлення може функціонувати як форма стриманого застереження або прихованої критики, що демонструє залежність прагматичного значення від культурного й дискурсивного контексту.

Зауважимо також, що мова як цілісна функціональна система характеризується динамічністю та перебуванням у стані безперервного розвитку. У процесі мовної еволюції формується варіативність мовних одиниць, яка постає закономірним результатом змін, що відбуваються в структурі мовної системи. Виникнення варіантних форм зумовлюється комплексною взаємодією внутрішніх механізмів мовного розвитку та зовнішніх чинників, пов’язаних із соціальними, культурними й комунікативними умовами функціонування мови. З соціолінгвістичного погляду варіативність мовних знаків визначається соціальними характеристиками носіїв мови, а також конкретними ситуаціями мовленнєвого спілкування. Тому варіативність доцільно трактувати як здатність мови в процесі історичного розвитку продукувати конкурентні засоби вираження на всіх рівнях мовної структури, тобто фонетичному, морфемному, лексичному, синтаксичному та стилістичному, під впливом внутрішніх і зовнішніх закономірностей мовної еволюції [1, с. 299].

У цьому контексті варіативність виявляється у межах мовленнєвої діяльності, оскільки охоплює здатність мовця оперувати засобами різних мов залежно від умов комунікації. Відтак, мовна варіативність проявляється у виборі форм, що корелюють із комунікативною метою, соціальним статусом учасників взаємодії та прагматичними параметрами ситуації спілкування [2, с. 116-117].

З огляду на вищенаведене, доцільним є використання аналітичних вправ, спрямованих на усвідомлення варіантності англомовних конструкцій у різних комунікативних умовах. До прикладу, студенти можуть порівняти два схожих речення: “I didn’t understand what you meant” та “I’m not sure I understood what you meant” для визначення граматичних відмінностей між формами минулого часу та перфектної конструкції, після чого здійснюється аналіз прагматичного ефекту пом’якшення висловлення у другому варіанті.

Окремий блок вправ доцільно присвятити лексичній варіативності. Наприклад, під час аналізу речень “This solution is quite good” та “This solution is rather good” студенти мають встановити семантичні й прагматичні відтінки прислівників quite та rather, пояснивши їхню роль у формуванні оцінного значення висловлення залежно від комунікативної ситуації.

Крім того, ефективною є вправа з інтерпретації імпліцитних значень. Так, студенти мають проаналізувати репліку “That’s an interesting approach” у контексті академічного обговорення. Хід виконання передбачає визначення можливих прагматичних інтерпретацій, тобто від нейтрального схвалення до завуальованого сумніву, з урахуванням інтонаційних і дискурсивних чинників.

Варіативність голосних у сучасній англійській мові розглядається як наслідок історичного розвитку наголошених голосних середньоанглійської доби, зокрема довгих голосних середнього та нижнього підняття, а також дифтонгів із фінальним компонентом -і-. Особливості фонетичних моделей у галло-романських запозиченнях демонструють вплив вихідних діалектних умов, зокрема залежність вокалізму від позиції наголосу, тобто наголошеної чи пренаголошеної [3, с. 112].

Зауважимо також, що у сучасній Великобританії акцент виконує дві взаємопов’язані функції: по-перше, він слугує соціальним індикатором приналежності мовця до певного соціального прошарку, а, по-друге, функціонує як засіб адаптації мовця до конкретної комунікативної ситуації. Зокрема, шкала престижності акцентів англійської мови змінювалася протягом останніх десятиліть і продовжує зазнавати трансформацій під впливом регіональних акцентів, таких як Estuary або Mokni [4, с. 96].

Відтак, в освітньому процесі для формування компетенцій студентів доцільним є включення вправ на аналіз фонетичних варіантів. Наприклад, студентам може бути цікаво порівняти вимову слів “bath” у південних та північних варіантах британської англійської та зафіксувати різницю у довготі голосних. Виконання цієї вправи передбачає визначення фонетичного середовища, опис змін артикуляції та оцінку впливу соціального контексту на вибір фонетичного варіанту.

Також доцільно застосовувати вправи на аналіз дифтонгів у запозичених словах. Студенти можуть порівнювати конструкції “machine” та “marine”, визначати відмінності у фонетичних компонентах та пояснювати, як історичне походження слів впливає на сучасне звучання.

Представлена робота дозволяє зрозуміти механізми конкурентних фонологічних систем та специфіку їх розвитку.

Ще одним напрямом навчальної діяльності є вправи на сприйняття акцентних моделей у комунікативному контексті. Зокрема, студенти мають змогу ознайомитися з варіативністю вимови, слухаючи записи носіїв із різних регіонів (Received Pronunciation, Estuary English) і описати прагматичні відмінності, які виникають у сприйнятті висловлень у формальних і неформальних ситуаціях. Крім того, ефективною є інтеграція міжкультурних вправ, де студенти порівнюють англійські фонетичні варіанти з аналогічними у різних англомовних регіонах. Наприклад, завдання може полягати у зіставленні вимови слова “schedule” у британській та американській англійській, з подальшим обговоренням прагматичних ефектів вибору того чи іншого варіанту у діловому листуванні.

Граматична структура англійської мови зазнає поступових трансформацій під впливом соціокультурних чинників. Зокрема, поява явища гендерної рівності у суспільстві зумовила значні зміни в лексичному складі сучасної англійської мови. З лінгвістичного погляду це явище є особливим і вимагає детального дослідження, оскільки може суттєво модифікувати класичну систему англійської граматики та призвести до появи нових структурних моделей у майбутньому [7, с. 161].

Відтак, у контексті міжкультурної комунікації важливим чинником ефективності спілкування є розуміння та прийняття способу мислення, що відображає менталітет нації та включає три основні компоненти: знання, відносини та поведінку. Комунікаційний процес інтегрований у ширше явище, тобто у спілкування, що передбачає взаємовплив учасників один на одного. Внаслідок цього для комплексного опису комунікативного процесу недостатньо лише знати структуру комунікативного акту, тому необхідно також проаналізувати мотиви, цілі та установки учасників міжкультурного обміну [8, с. 107].

В освітньому процесі доцільним є включення вправ, що дозволяють студентам усвідомити взаємозв’язок між граматичними змінами та прагматичними особливостями висловлення. Приміром, студентам може бути запропоновано порівняти речення “He is a doctor” та “They are doctors” у контексті гендерно-нейтральної мови. Виконання вправи передбачає аналіз граматичної структури, визначення форм множини та однини, а також оцінку впливу соціокультурних чинників на вибір мовної конструкції.

Додатково доцільно застосовувати вправи на інтерпретацію прагматичних значень висловлень у різних контекстах. Наприклад, студенти мають здійснити лінгвістичний аналіз речення “She is very capable”, враховуючи особливості офіційного та побутового стилів мовлення, зокрема оцінити, як відтінки значень змінюються залежно від соціальної ролі мовця та аудиторії, що, своєю чергою, сприятиме розвитку здатності визначати прагматичну функцію мовних одиниць і розуміти нюанси міжкультурного спілкування.

Наведені вище навчальні завдання сприяють формуванню навичок контекстуальної інтерпретації прагматичних значень, а також створюють основу для ширшого осмислення ролі англійської мови у сучасному міжкультурному просторі. Саме через призму таких мікрорівневих мовних реалізацій актуалізується макрорівневе функціонування англійської мови як універсального засобу міжкультурної взаємодії. Відтак, функціонування англійської мови в статусі універсального засобу міжкультурної взаємодії супроводжується позитивними та проблемними наслідками, що підтверджується критичним осмисленням процесів її поширення. Водночас стале зростання кількості міжнародних інституцій, у рамках яких англійська мова виконує роль основного комунікативного інструменту, засвідчує її ефективність у забезпеченні взаєморозуміння між представниками різних лінгвокультур [6, с. 17].

Крім того, англійська мова зберігає своє значення як важливий інструмент формування культурних компетенцій та міжкультурної обізнаності, навіть у сучасну епоху розвитку технологій штучного інтелекту. Вона забезпечує можливість більш глибокого розуміння представників різних культур, сприяє адаптації до глобальних соціальних та професійних викликів, а також підтримує збереження культурного різноманіття у світі [9, с. 103].

У процесі міжкультурного спілкування англійська мова виконує різні функції, наприклад, вона одночасно виступає засобом комунікації, освіти та соціалізації. Внаслідок цього навчання англійської мови сприяє подоланню культурних бар’єрів і формуванню відкритого світогляду, що є критично важливим для підготовки до життя в умовах глобальної взаємозалежності.

Для практичного закріплення цих аспектів студентам можуть пропонуватися вправи на аналіз структурно-прагматичних особливостей англійських висловлень. Скажімо, завдання може передбачати порівняння речень “I look forward to your reply” та “I am eager to hear from you”,

що передбачатиме визначення прагматичних відтінків ввічливості, різницю у формальності, а також аналіз того, як вибір конструкції впливає на інтерпретацію повідомлення в міжнародному контексті.

Також доцільно застосовувати вправи, що моделюють комунікацію в міжкультурних ситуаціях. Так, одним із завдань може бути зміна структури речення “Could you send the document?” на більш нейтральний або ввічливий варіант (можливий варіант: “Would you be so kind as to send the document?”), з подальшим обговоренням соціальних та культурних параметрів вибору мовної форми, що дозволить відтворити процес адаптації висловлення до конкретного комунікативного середовища.

Крім того, корисним стане виконання вправ на інтеграцію англійської мови у вирішення практичних міжкультурних завдань. Зокрема, доцільно залучити студентів до моделювання ділової бесіди, враховуючи аспекти міжкультурної комунікації, моделюючи вибір між прямим і непрямим вираженням намірів.

Таким чином, поєднання теоретичного осмислення ролі англійської мови у формуванні культурних компетенцій із системою практичних вправ дозволяє студентам набути комплексного розуміння структурно-прагматичних механізмів мови та розвинути навички адаптації висловлень у різних міжкультурних контекстах.

Продовжуючи викладення теоретико-методологічних положень, доцільним є звернення до аналізу автентичного англомовного медіатексту як емпіричного матеріалу, що дозволяє простежити практичну реалізацію структурно-прагматичної варіативності мови в умовах міжкультурної комунікації.

Так, у медіатексті [10] структурно-прагматична варіативність сучасної англійської мови реалізується через поєднання стандартизованих економічних дискурсних моделей і прагматично маркованих мовних засобів, орієнтованих на міжкультурну аудиторію. Уже на рівні заголовка “UK economy entering 2026 amid sharp private sector downturn” [10] спостерігається компресія інформації шляхом використання іменникових груп із високим ступенем абстракції, що є стандартним для англомовного публіцистичного дискурсу та забезпечує доступність змісту для реципієнтів з різних культурних контекстів.

На синтаксичному рівні текст характеризується варіативним чергуванням складнопідрядних конструкцій і коротких інформативних речень, що виконує прагматичну функцію поетапного структурування складної економічної інформації. Зокрема, речення “Business leaders have warned that Britain is entering 2026 amid a sharp economic downturn in the private sector” [10] поєднує інформативність із модальністю застереження, посилюючи перлокутивний ефект повідомлення та спрямовуючи інтерпретацію подій у рамках глобального інформаційного простору.

Лексична варіативність у тексті виявляється через активне використання метафоричних одиниць, зокрема “put the brakes on key spending decisions”, “choking up pipelines of work”, “headwinds that have plagued businesses”, які функціонують як прагматичні маркери оцінності та інтенсифікації змісту. Зазначені одиниці є характерними для британського економічного медіадискурсу, водночас залишаючись зрозумілими в міжкультурному контексті завдяки їх усталеності в глобальному варіанті англійської мови [10].

Особливу роль у формуванні прагматичного виміру тексту відіграє цитування представників інституцій, зокрема Confederation of British Industry, Bank of England та аналітичних платформ ринку праці (Adzuna), що забезпечує аргументативну насиченість і реалізує стратегію інституційної легітимації висловлювань. Наприклад, оцінні судження “Our latest surveys round off a disappointing year for private sector growth” подаються через пряму мову експертів, що знижує суб’єктивність авторської позиції та підвищує довіру міжнародної аудиторії [10].

Отже, аналізований медіатекст демонструє, що структурно-прагматична варіативність сучасної англійської мови формується під впливом глобалізованого інформаційного середовища та реалізується через поєднання нейтральних граматичних структур, культурно маркованої лексики й прагматичних стратегій інтерпретації соціально-економічних процесів, орієнтованих на міжкультурне сприйняття.

Висновки. Узагальнення викладеного матеріалу дає підстави стверджувати, що сучасна англійська мова функціонує як динамічна й адаптивна система, у межах якої структурні та прагматичні варіанти формуються під впливом історичних, соціокультурних і комунікативних чинників у глобалізованому середовищі. Послідовний аналіз лексичних, граматичних, фонетичних і дискурсивних рівнів засвідчує, що варіативність мовних засобів безпосередньо корелює з прагматичними параметрами ситуації спілкування, зокрема з комунікативною метою, соціальними ролями учасників і міжкультурними очікуваннями реципієнтів. Водночас розгляд анг-

лійської мови в статусі lingua franca підтверджує її здатність забезпечувати ефективне взаєморозуміння між представниками різних лінгвокультур внаслідок поєднання стандартизованих структур і гнучких прагматичних стратегій. Залучення автентичних медіатекстів та аналітичних вправ демонструє практичну реалізацію зазначених механізмів і підкреслює значущість контекстуальної інтерпретації мовних одиниць у міжкультурному спілкуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кошлата А. В. Варіативність як основа дослідження сучасної англійської мови. Тези 71-ої наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету. Том 1. (Полтава, 22 квітня-17 травня 2019 р.). Полтава: ПолтНТУ, 2019. С. 298–299.

2. Парфіненко А. Мовна варіативність у фокусі сучасних лінгвістичних досліджень (на матеріалі праць британських та американських вчених). Studia linguistica. 2013. Вип. 7. С. 116–120.

3. Степанов В., Мархель А. Еволюційний динамізм англійської мови в діахронічному зрізі. Філологічні трактати. 2025. № 17(2). С. 106–120.

4. Окулова Л. О. Варіативність вимови як фактор соціальної взаємодії. Закарпатські філологічні студії. 2023. Випуск 28, том 2. С. 91–96.

5. Мельник О., Кисельова І. Modern English in a Globalized World. Studia Philologica. 2024. № 2(23). С. 132–141.

6. Pozhydaieva N. Contribution of english lingua franca to stable cross-cultural communication. Advanced Linguistics. 2019. № 3. С. 13–18.

7. Karachova D. V., Ahibalova T. M. The role of the english language in the modern dialogue of cultures in the aspect of globalization. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2023. Вип. 17(85). С. 159–162.

8. Рибіна Н. В., Кошіль Н. Є., Гирила О. С. Особливості міжкультурної англомовної комунікації як вияву мовної компетентності. Закарпатські філологічні студії. 2022. Випуск 22, том 2. С. 104–107.

9. Жовновач Т., Глущенко А., Трубенко І. Англійська мова як інструмент формування культурних компетенцій та міжкультурної обізнаності в добу штучного інтелекту. Сучасні дослідження з іноземної філології: збірник наукових праць. 2025. Вип. 2(28). С. 92–104.

10. Partridge Joanna. UK economy entering 2026 amid sharp private sector downturn, says CBI. Mon 22 Dec 2025 01.01 CET. URL: https://www.theguardian.com/business/2025/dec/22/uk-economy-entering-2026-amid-sharp-private-sector-downturn-says-cbi

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.111’42+811.112’42:316.77
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.17

ЛАТИНСЬКІ АБРЕВІАТУРИ В АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ

LATIN ABBREVIATIONS IN THE ACADEMIC DISCOURSE OF ENGLISH AND GERMAN

Салюк Б.А.,
orcid.org/0000-0002-9952-2399
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і методики викладання
Бердянського державного педагогічного університету

Баран У.С.,
orcid.org/0000-0002-2902-321X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і методики викладання
Бердянського державного педагогічного університету

Полуляхов А.С.,
orcid.org/0009-0004-3171-9154
старший викладач кафедри іноземних мов і методики викладання
Бердянського державного педагогічного університету

Стаття присвячена компаративному аналізу функціонування латинських абревіатур у сучасному англійському та німецькому академічному дискурсі. Актуальність дослідження зумовлена суперечливими тенденціями у використанні латинізмів: з одного боку, глобалізація науки сприяє збереженню латинських абревіатур як інтернаціональних стандартів, з іншого – посилюється тенденція до їх заміни національними еквівалентами.

Матеріалом дослідження слугували 20 наукових статей з філології, опублікованих у 2024 році в рецензованих журналах *Glossa: A Journal of General Linguistics* та *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*. Застосовано методи суцільної вибірки латинських абревіатур, функціонально-семантичної класифікації, кількісного та якісного аналізу.

Проведений аналіз виявив фундаментальну відмінність у частотності використання латинських абревіатур: англомовні тексти демонструють середню частотність 56,1 входження на статтю, тоді як німецькомовні – лише 5,7. Найбільша відмінність спостерігається в категорії текстових абревіатур: *e.g.*, *i.e.*, *cf.* активно функціонують в англійських текстах, тоді як у німецьких повністю відсутні, будучи замінені національними еквівалентами *z.B.*, *d.h.*, *vgl.* Це підтверджує тенденцію до германізації німецької наукової мови як частину культурної політики щодо збереження національної мовної ідентичності. Водночас обидві традиції зберігають ядро латинських абревіатур як міжнародні стандарти: *et al.*, *etc.*, *vs.*

Виявлена відмінність відображає два різні шляхи адаптації національних наукових мов до умов глобалізації: англійська рухається до інтернаціоналізації через збереження латини як *lingua franca* науки, німецька – через створення національної системи наукової комунікації з власними термінами. Дослідження демонструє, що обидва підходи є життєздатними і відповідають культурним преференціям відповідних наукових спільнот.

Ключові слова: латинська мова, абревіатури, академічний дискурс, англійська мова, німецька мова.

The article examines the comparative analysis of Latin abbreviations functioning in contemporary English and German academic discourse. The relevance of the study is determined by contradictory trends in the use of Latinisms: on the one hand, the globalization of science promotes the preservation of Latin abbreviations as international standards; on the other hand, there is an increasing tendency to replace them with national equivalents.

The research material consisted of 20 scholarly articles in philology published in 2024 in peer-reviewed journals *Glossa: A Journal of General Linguistics* and *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*. The methods employed include continuous sampling of Latin abbreviations, functional-semantic classification, and quantitative and qualitative analysis.

The analysis revealed a fundamental difference in the frequency of Latin abbreviation usage: English-language texts demonstrate an average frequency of 56.1 occurrences per article, whereas German-language texts show only 5.7 occurrences. The most significant distinction is observed in the category of textual abbreviations: *e.g.*, *i.e.*, *cf.* actively function in English texts, whereas they are completely absent in German texts, being replaced by national equivalents *z.B.*, *d.h.*, *vgl.* This confirms the tendency to Germanization of German scientific language as part of a cultural policy aimed at preserving national linguistic identity. At the same time, both traditions maintain a core of Latin abbreviations as international standards: *et al.*, *etc.*, *vs.*

The identified difference reflects two distinct paths of national scientific languages’ adaptation to globalization: English moves toward internationalization through the preservation of Latin as the *lingua franca* of science, while German moves through the creation of a national system of scientific communication with its own terms. The study demonstrates that both approaches are viable and correspond to the cultural preferences of their respective scientific communities.

Key words: Latin language, abbreviations, academic discourse, English language, German language.

Постановка проблеми. Латинська мова, незважаючи на свій статус мертвої мови, продовжує відігравати значну роль у сучасному науковому дискурсі. Одним із найяскравіших проявів цього феномену є широке використання латинських абревіатур в академічних текстах англійської та німецької мов, які забезпечують лаконічність, точність та міжнародну зрозумілість наукового викладу.

Актуальність дослідження латинських абревіатур зумовлена кількома факторами. По-перше, глобалізація наукової комунікації вимагає уніфікованих засобів вираження. По-друге, простежується тенденція до заміни латинських абревіатур національними еквівалентами, що потребує систематичного аналізу функціонування цих одиниць у різних мовних середовищах.

Як зазначають О. Герасименко і С. Захарченко, латинська мова протягом майже півтори тисячі років зберігала позиції єдиної літературної мови європейських народів, успішно доводячи свою здатність бути засобом міжнародного спілкування [2, с. 189]. Авторитет латини в культурному та історичному плані підкріплюється ясністю і стислістю виразів, що робить їх особливо цінними для наукової комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика латинських запозичень у сучасних європейських мовах повсякчас привертає увагу мовознавців.

Так, історичний розвиток латинських абревіацій досліджує О. Пономаренко, яка стверджує, що найдавнішими є ініціальні скорочення літерного типу, оскільки родючим середовищем для них служила сама писемність. Відтак, процес спрощення складних мовних одиниць є неминучим і відображає прагнення мови до економії виразних засобів [4, с. 22]. С. Бєляєва, О. Пісоцька і В. Синиця підкреслюють, що абревіація виконує специфічні завдання, значно розширюючи деривaційні можливості лексики, а латинські терміни відповідають умовам системності, логічної обґрунтованості та відносної короткості [1, с. 13]. Н. Глущук пропонує детальну класифікацію абревіацій в англійській мові, виділяючи латинські абревіатури як окремий тип [3, с. 89].

Функціонування латинських абревіатур в англійській мові аналізує Д. Кристал [7], який наголошує на їхній функціональній специфіці у різних регістрах мовлення. Діахронічний аспект представлений у працях Д. Бібера і Б. Грея [6], які на основі корпусу академічних текстів демонструють зміни у використанні латинських абревіатур протягом останнього століття.

Для німецької мови важливими є дослідження П. фон Поленца [9], який аналізує процеси латинізації та германізації німецької наукової мови протягом кількох століть, демонструючи, як у XVIII–XIX століттях в Німеччині відбувалася свідома мовна політика щодо заміни латинських термінів німецькими еквівалентами. Т. Рябокучма та А. Горбаченко підкреслюють, що у німецькій мові існують чіткі правила скорочень, які базуються на загальних домовленостях, причому деякі абревіатури є міжнародними стандартами, тоді як інші належать до певної наукової галузі [5, с. 227].

Однак, попри значний доробок у дослідженні латинських запозичень в англійській та німецькій мовах, компаративні студії функціонування латинських абревіатур у науковому дискурсі обох мов не були представлені, що і визначає актуальність цього дослідження.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – здійснити компаративний аналіз функціонування латинських абревіатур в англійському та німецькому академічному дискурсі (на матеріалі наукових статей з філології), виявити спільні та відмінні риси їхнього використання, а також окреслити сучасні тенденції у ставленні до латинізмів у науковому мовленні.

Виклад основного матеріалу. Латинські абревіатури, що функціонують у сучасних наукових текстах, можна класифікувати за функціонально-семантичним критерієм: бібліографічні, текстові та загальнонаукові абревіатури.

Бібліографічні абревіатури. До цієї групи належать скорочення, що використовуються для оформлення посилань, цитат та бібліографічних списків. Вони становлять найчисельнішу категорію латинізмів в академічних текстах і характеризуються високим ступенем стандартизації. Сюди відносяться:

• *et al.* – скорочено від *et alii*, що означає “та інші”;

• *ibid.* (скорочено від *ibidem* – “там само”) використовується для позначення повторного посилання на те саме джерело;

• *op. cit.* (*opere citato* – “у цитованій праці”) та *loc. cit.* (*loco citato* – “у цитованому місці”) відсилають до раніше згаданих джерел [8].

Текстові абревіатури. Ця група включає скорочення, що використовуються для уточнення, пояснення чи ілюстрації думки автора:

• *e.g.* (*exempli gratia*) – означає “наприклад”;

• *etc.* (*et cetera*) – передача кількох невизначених додаткових осіб або речей;

• *i.e.* (*id est*) – “тобто”, використовується для

повнішого пояснення попереднього твердження;

• *cf.* (*confer* – "порівняй") – відсилання до іншого джерела [8].

Загальнонаукові абревіатури. До цієї категорії можна віднести абревіатури, що позначають поняття або конструкції, характерні для наукового стилю загалом:

• *ca./c.* (*circa* – "приблизно") ставлять перед датами або числовими значеннями;

• *vs./v.* (*versus* – "проти") позначає протиставлення;

• *N.B.* (*nota bene* – "зверни увагу") використовується для привернення уваги до особливо важливої інформації, зустрічається в примітках;

• *A.D.* (*anno Domini* – "нашої ери") – для датування історичних подій [8].

Для встановлення частотності та особливостей використання згаданих вище типів латинських абревіатур у сучасних наукових текстах було проведено компаративний аналіз актуальних публікацій англійською та німецькою мовами. Для аналізу було відібрано 20 наукових статей з філології, опублікованих у 2024 році у журналах *Glossa: A Journal of General Linguistics* (Volume 9) та *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* (Volume 54, Issue 4).

Вибір саме цих текстів для аналізу зумовлений кількома факторами. По-перше, гуманітарні науки традиційно демонструють високу концентрацію латинських абревіатур, що пов'язано з тривалою традицією використання латини в класичній філології, історії та філософії. По-друге, тут найяскравіше виявляються відмінності між англійською та німецькою традиціями щодо ставлення до латинізмів. По-третє, філологічні тексти використовують увесь спектр латинських абревіатур, що дозволяє провести комплексний аналіз.

Для дослідження було відібрано найпоширеніші латинські абревіатури. Список включає бібліографічні (*et al.*, *ibid.*), текстові (*e.g.*, *i.e.*, *cf.*) і загальнонаукові абревіатури (*etc.*, *vs.*, *ca.*, *N.B.*). Вибір цих одиниць дозволяє простежити як збереження латини в якості інтернаціонального стандарту, так і процеси їх заміщення національними еквівалентами.

Проведений аналіз англомовних наукових текстів демонструє високу інтенсивність використання латинських абревіатур – у середньому 56,1 разів на одну статтю. Найпоширенішою виявилася абревіатура *vs.* (138 прикладів), особливо в статтях з кількісним аналізом. Так, зафіксовано 115 випадків використання *vs.* для порівняння фонетичних параметрів в одному тексті: "For CCC **vs**. CCC, 9 pairs contained obstruents in both C1 and C2 position (plateau **vs.** plateau pairs)" [19, с. 11] Це свідчить про те, що абревіатура є стандартним засобом позначення протиставлення у статистичних дослідженнях.

Бібліографічна абревіатура *et al.* зустрічається в усіх без винятку статтях (129 випадків), що підтверджує її статус обов'язкового елемента наукового стилю. Найвища концентрація спостерігається в статтях з великою кількістю літературних джерел: "Grant **et al.** (2012) confirm the contrast in…" [18, с. 3], "It is treated as a pure case-assigner (Huang **et al.** 2009: 174)" [20, с. 6].

Текстові абревіатури *e.g.* та *i.e.* є другою та третьою за частотністю (120 та 94 разів відповідно). Вони виконують різні функції: *e.g.* вводить ілюстративні приклади ("Allowance of consonant nuclei in stressed positions (**e.g.**, monosyllabic words) is less common" [19, с. 3]), тоді як *i.e.* уточнює значення термінів ("Given that the negative operator must scope over the CP with the interrogative content (**i.e.**, the +qu operator in Spec, CP)" [10, с. 18]). У статті M. Navarro зафіксовано 27 прикладів *i.e.* [12] – найвища частотність, що свідчить про термінологічно насичений характер дослідження.

Абревіатура *cf.* (56 випадків) використовується для відсилання до додаткових джерел і передбачає активне порівняння: "This is because, similar to their English counterparts, they function as antonyms (**cf.** Greenberg 2022)" [11, с. 19]. Найвища концентрація *cf.* спостерігається в теоретичних працях, де автори постійно співвідносять свої положення з попередніми дослідженнями.

Абревіатура *etc.* зустрічається порівняно рідко (24 рази), що може свідчити про прагнення авторів до точності та повноти переліків. Цікавим є випадок використання *etc.* у лінгвістичній нотації як частини мовного матеріалу: "io boky io/*ity/*iny/*itsy/*iroa/*iry/**etc.**" [13, с. 6].

Примітно, що в жодній англомовній статті не використано *ibid.*, *ca.*, *N.B.* Відсутність *ibid.* пояснюється домінуванням системи цитування автор-дата (APA/Harvard), характерної для сучасних лінгвістичних журналів. Застарілі бібліографічні скорочення повністю вийшли з ужитку.

Німецькомовні тексти демонструють кардинально іншу картину – середня кількість латинських абревіатур становить лише 5,7 на статтю, що в десять разів менше порівняно з англомовними. Найважливішим спостереженням є повна відсутність *e.g.*, *i.e.* та *cf.* у всіх десяти проаналізованих статтях. Це свідчить про систематичну германізацію німецької наукової

мови, коли латинські абревіатури послідовно замінюються національними еквівалентами: *z.B.* (zum Beispiel) замість *e.g.*, *d.h.* (das heißt) замість *i.e.*, *vgl.* (vergleiche) замість *cf.*.

Абревіатура *et al.* зберігається в німецьких текстах (16 прикладів) як міжнародний бібліографічний стандарт: "Auch für die Schweiz liegen zahlreiche Publikationen vor, etwa Sutter/Belser/Chaponnière **et al.**" [16, с. 632].

Абревіатура *etc.* виявляє високу відносну частотність (25,5% від усіх латинізмів) і використовується для позначення незавершених переліків: "Petitionen sollen die adressierte Instanz vom Anliegen der Petent:innen überzeugen, dabei wird das Anliegen als Forderung, Gesuch, Wunsch, Bitte **etc.** vorgetragen" [17, с. 713]. Збереження *etc.* в німецьких текстах, незважаючи на існування еквівалента *usw.* (und so weiter), свідчить про сприйняття цієї абревіатури як інтернаціональної, а не специфічно латинської.

Абревіатура *vs.* зустрічається 16 разів в текстах з кількісним або компаративним аналізом: "In diesen zeigt sich hingegen ein leichtes Übergewicht von Forderungen mit niedriger politischer Brisanz, die mit expliziten Mustern realisiert sind (71 **vs.** 61% in der FZ, vgl. Abb. 9)" [14, с. 700].

Абревіатура *ca.* (6 прикладів) використовується для позначення приблизних історичних дат: "Dies gilt für zwei Petitionen aus dem Kanton Baselland von **ca.** 1850, weitere Petitionen, die Frauen vor der Zürcher Verfassungsrevision 1869 einreichten, sowie mehrere Petitionen, die **ca.** 1873 an den Grand Conseil des Canton de Vaud gerichtet wurden" [15, с. 649].

Таким чином, порівняльний аналіз виявляє фундаментальну відмінність між англійською та німецькою науковою традицією (табл. 1). Англомовні тексти використовують латинські абревіатури в десять разів частіше (співвідношення 56,1 до 5,7 на статтю), що відображає два різні підходи до формування національної наукової мови в умовах глобалізації.

Найбільша відмінність спостерігається в категорії текстових абревіатур. В англійських текстах *e.g.*, *i.e.* та *cf.* становлять 286 випадків (51% від усіх латинізмів), тоді як у німецьких текстах ці абревіатури повністю відсутні. Німецькі автори послідовно використовують національні еквіваленти, що підтверджує тезу фон Поленца про систематичну германізацію німецької наукової мови як частину культурної політики щодо збереження національної мовної ідентичності.

Водночас обидві мовні традиції зберігають певне ядро латинських абревіатур, які сприймаються як міжнародні стандарти. *Et al.* є універсальним бібліографічним скороченням в обох мовах, оскільки його заміна національними еквівалентами ускладнила б міжнародну наукову комунікацію. *Etc.* також зберігається, хоча його відносна частотність у німецьких текстах навіть вища (25,5% проти 4,3% в англійських).

Дисциплінарна варіативність виявляється подібно в обох традиціях. Кількісні дослідження [14; 19] демонструють значне зростання частотності *vs.*, тоді як теоретичні праці характеризуються вищою концентрацією абревіатур для порівняння та пояснення (*cf.*, *i.e.* в англійських текстах). Проте абсолютні показники різняться в десять разів.

Відсутність застарілих форм (*ibid.*, *N.B.*) в обох корпусах підтверджує загальну тенденцію до модернізації академічного стилю та перехід до системи цитування автор-дата, що характерна для сучасного міжнародного наукового дискурсу.

Висновки. Проведений кількісний та якісний аналіз 20 наукових статей з філології виявив фундаментальну відмінність у використанні латинських абревіатур між англійською та німецькою

Таблиця 1

Порівняльна таблиця використання латинських абревіатур

Абревіатура	Англомовні тексти	Німецькомовні тексти
et al.	129 (23%)	16 (31,4%)
e.g.	120 (21,4%)	0
i.e.	94 (16,8%)	0
vs.	138 (24,6%)	16 (31,4%)
cf.	56 (10%)	0
etc.	24 (4,3%)	13 (25,5%)
ca.	0	6 (11,8%)
ibid.	0	0
N.B.	0	0
ВСЬОГО	561	51
Середня кількість на одну статтю	56,1	5,7

науковою традицією. Англомовні тексти зберігають латинізми як природну частину академічного дискурсу, демонструючи середню частотність 56,1 абревіатури на текст, тоді як німецькомовні – лише 5,7, що становить десятикратну різницю.

Найбільша відмінність спостерігається в категорії текстових абревіатур. Англійські тексти активно використовують *e.g.* (120 випадки), *i.e.* (94), *cf.* (56) для ілюстрації, пояснення та порівняння, тоді як у німецьких текстах ці абревіатури повністю відсутні, будучи замінені національними еквівалентами *z.B.*, *d.h.*, *vgl.* Це підтверджує систематичну германізацію німецької наукової мови як частину культурної політики щодо збереження національної мовної ідентичності.

Водночас обидві традиції зберігають ядро латинських абревіатур як міжнародні стандарти: *et al.* (129 приклади в англійських текстах, 16 – у німецьких), *etc.* та *vs.* Відсутність застарілих форм (*ibid.*, *N.B.*) в обох корпусах підтверджує перехід до системи цитування автор-дата та загальну модернізацію академічного стилю.

Виявлена відмінність відображає два різні шляхи адаптації національних наукових мов до умов глобалізації: англійська рухається до інтернаціоналізації через збереження латини як *lingua franca* науки, німецька – через створення національної системи комунікації з власними термінами та абревіатурами. Обидва підходи є життєздатними і відповідають культурним преференціям відповідних наукових спільнот.

Перспективи подальших досліджень включають корпусний аналіз динаміки використання латинських абревіатур у різних дисциплінах протягом тривалішого часового періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бєляєва О. М., Пісоцька О. О., Синиця В. Г. Латиномовні включення як інтегральна характеристика писемних наукових текстів. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи* : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава : Астрая, 2018. С. 13–17.

2. Герасименко О. Ю., Захарченко С. О. До питання про сучасний стан латинської мови. *Академічні студії. Сер. Гуманітарні науки*. 2021. Вип. 3. С. 186–191. DOI: https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.3.27 (дата звернення: 2.12.2025)

3. Глущук Н. М. Прагма-семантичні особливості абревіацій у сучасній англійській мові. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* 2011. Вип. 3 (2). С. 87–92.

4. Пономаренко О. В. Історичний розвиток англомовних абревіацій та скорочень. *Закарпатські філологічні студії.* 2021. Вип. 19 (2). С. 20–23. DOI: https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.2.4 (дата звернення: 3.12.2025)

5. Рябокучма Т. О., Горбаченко А. Л. Абревіація як продуктивний спосіб творення лексичних одиниць в германських мовах (на матеріалі англійської та німецької мов). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки.* 2025. Вип. 1 (212). С. 225–229. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-212-33 (дата звернення: 3.12.2025)

6. Biber D., Gray B. Grammatical Complexity in Academic English: Linguistic Change in Writing. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 292 p.

7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of English Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 582 p.

8. Digging Up the Latin Roots of 14 Abbreviations. *Merriam-Webster Dictionary: web-cite.* URL: https://surl.li/kfzyys (дата звернення: 2.12.2025)

9. Polenz von P. Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart (Band III). Berlin: De Gruyter, 1999. 385 p.

10. Hill V., Miyagawa S. The commitment of rhetorical questions. *Glossa: a journal of general linguistics.* 2024. Vol. 9(1). P. 1–25. DOI: https://doi.org/10.16995/glossa.10360 (Last accessed: 4.12.2025).

11.Milosavljević A., Milosavljević S. Standard concessives are inherently focused: evidence from Serbian. *Glossa: a journal of general linguistics.* 2024. Vol. 9(1). P. 1–39. DOI: https://doi.org/10.16995/glossa.10317 (Last accessed: 5.12.2025).

12. Navarro M. Nominal countability in Kaingang and beyond. *Glossa: a journal of general linguistics.* 2024. Vol. 9(1). P. 1–44. DOI: https://doi.org/10.16995/glossa.9334 (Last accessed: 4.12.2025).

13. Paul I., Potsdam E. Malagasy framing demonstratives and the syntax of doubling. *Glossa: a journal of general linguistics.* 2024. Vol. 9(1). P. 1–37. DOI: https://doi.org/10.16995/glossa.9794 (Last accessed: 4.12.2025).

14. Pfäffle A. »Darum fordre ich diese Freiheit für alle Frauen. «Louise Otto-Peters' Forderungen im 19. Jahrhundert. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik.* 2024. Vol. 54. P. 671–706. DOI: https://doi.org/10.1007/s41244-024-00360-3 (Last accessed: 5.12.2025).

15. Schröter J. Frühe feministische Petitionen aus der Schweiz Eine sprachgeschichtliche und politolinguistische Analyse. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik.* 2024. Vol.54. P. 639–670. DOI: https://doi.org/10.1007/s41244-024-00355-0 (Last accessed: 5.12.2025).

16. Schröter J., Spieß C. Sprachgeschichte der frühen Frauenbewegungen – Von den Anfängen bis zum Ersten Weltkrieg. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*. 2024. Vol. 54. P. 631–637. DOI: https://doi.org/10.1007/s41244-024-00358-x (Last accessed: 5.12.2025).

17. Spieß C. »Wir geben uns der zuversichtlichen Hoffnung hin [...] und bitten daher«. Zur Rekonstruktion von Agency in Petitionen der Ersten Frauenbewegung. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik.* 2024. Vol. 54. P. 707–737. DOI: https://doi.org/10.1007/s41244-024-00359-w (Last accessed: 5.12.2025).

18. Stockwell R. Ellipsis, contradiction and voice mismatch. *Glossa: a journal of general linguistics*. 2024. Vol. 8(1). P. 1–21. DOI: https://doi.org/10.16995/glossa.8382 (Last accessed: 4.12.2025).

19. Zellou G., Lahrouchi M., Bensoukas K. The perception of vowelless words in Tashlhiyt. *Glossa: a journal of general linguistics.* 2024. Vol. 8(1). P. 1–41. DOI: https://doi.org/10.16995/glossa.10438 (Last accessed: 4.12.2025).

20. Zhang Z., An S., He X. Comprehension of definite expressions by Mandarin-speaking children with suspected developmental language disorder (DLD) and children with autism spectrum disorder and language impairment (ALI). *Glossa: a journal of general linguistics.* 2024. Vol. 9(1). P. 1–39. DOI: https://doi.org/10.16995/glossa.9723 (Last accessed: 4.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 82.091
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.18

МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

METHODS OF TEACHING ENGLISH IN TECHNICAL UNIVERSITIES

Сорокіна М.Є.,
orcid.org/0000-0001-6487-1751
старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін
Приазовського державного технічного університету

У сучасному світі існує близько двадцяти основних методик викладання англійської мови, серед яких можна виокремити граматико-перекладну, аудіолінгвальну, комунікативну, когнітивну, прямий метод, метод повного занурення та інші. Кожна з них має власні дидактичні переваги й обмеження, однак в умовах технічного закладу вищої освіти вони потребують суттєвої адаптації з урахуванням специфіки професійної підготовки майбутніх інженерів і фахівців технічного профілю.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що англійська мова нині виступає ключовим інструментом доступу до міжнародних науково-технічних ресурсів, професійної комунікації, участі в дослідницьких проєктах та впровадження інноваційних розробок. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій, штучного інтелекту та глобалізації освітнього простору методики викладання іноземної мови мають бути не лише адаптовані до нових реалій, а й системно модернізовані відповідно до потреб сучасного ринку праці.

Необхідність поглибленого вивчення проблеми полягає в пошуку ефективних педагогічних рішень, здатних інтегрувати сучасні інструменти штучного інтелекту – онлайн-платформи, системи адаптивного навчання, віртуальні симулятори та цифрові освітні середовища – в навчальний процес зі збереженням фундаментальних принципів викладання іноземної мови.

Крім того, у контексті інтеграційних процесів у Європейському Союзі викладання англійської мови як іноземної в технічних університетах постає складним дидактичним завданням. Оскільки формування іншомовної комунікативної компетентності вимагає регулярної практики, а відповідне мовне середовище часто є обмеженим, засвоєння англійської мови в межах технічної освіти ускладнюється. Подолання зазначених труднощів передбачає перегляд традиційних підходів до навчання та впровадження інноваційних, професійно орієнтованих методик, здатних усунути дисбаланс між теоретичною підготовкою та практичним використанням мови.

Ключові слова: англійська мова для спеціальних цілей (ESP), технічні університети, методика викладання,європейська інтеграція, інженерна освіта, комунікативна компетентність, навчання іноземних мов, інновації в освіті.

In the contemporary world, there are approximately twenty major approaches to teaching English, including the grammar-translation method, the audiolingual method, the communicative approach, the cognitive approach, the direct method, the total immersion method, and others. Each of these approaches has its own didactic strengths and limitations; however, within the context of technical higher education institutions, they require substantial adaptation to the specific professional training needs of future engineers and technical specialists.

The relevance of this study is determined by the fact that English currently serves as a key tool for access to international scientific and technical resources, professional communication, participation in research projects, and the implementation of innovative developments. In the context of the rapid development of digital technologies, artificial intelligence, and the globalization of the educational environment, foreign language teaching methodologies must not only be adapted to new realities but also systematically modernized in accordance with the demands of the contemporary labor market.

The need for an in-depth investigation of this issue lies in the search for effective pedagogical solutions capable of integrating modern artificial intelligence tools – such as online platforms, adaptive learning systems, virtual simulators, and digital learning environments – into the educational process while preserving the fundamental principles of foreign language teaching.

Furthermore, within the framework of integration processes in the European Union, teaching English as a foreign language in technical universities represents a complex didactic challenge. Since the development of foreign language communicative competence requires regular practice and the appropriate language environment is often limited, the acquisition of English within technical education is significantly hindered. Overcoming these challenges requires a reassessment of traditional teaching approaches and the implementation of innovative, professionally oriented methodologies capable of eliminating the imbalance between theoretical instruction and practical language use.

Key words: English for Specific Purposes (ESP), technical universities, teaching methodology, European integration,engineering education, communicative competence, foreign language education, educational innovation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації, цифровізації та зростання ролі інновацій англійська мова стала ключовим інструментом професійної комунікації майбутніх інженерів. Проте традиційні підходи до викладання іноземної мови у технічних університетах часто не забезпечують належного рівня практичної підготовки. Існує потреба у переосмисленні та адаптації методик викладання відповідно до професійних потреб студентів технічних спеціаль-

ностей, умов освітнього середовища та викликів Індустрії 4.0.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники (Д. Хаймс, С. Савіньйон, Дж. Гармер, Дж. Річардс, Т. Роджерс) підкреслюють значення комунікативного підходу, інтеграції технологій, а також зміщення акценту на практичну діяльність студентів. Розвиток професійно орієнтованих методик, таких як ESP та CLIL, висвітлюється у працях Є. Бочарової, А. Галкіної та інших вчених. Низка досліджень присвячена ефективності змішаного навчання (Blended Learning) у фаховій підготовці. Водночас питання комплексного застосування методик у технічних університетах досі залишається недостатньо розробленим

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати основні групи методик викладання англійської мови у технічних університетах, визначити особливості їх застосування, порівняти їх ефективність та обґрунтувати необхідність інтегрованого підходу з використанням сучасних цифрових технологій та інструментів штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день існує понад десять методик викладання англійської мови в технічних закладах вищої освіти. Усі їх умовно можна поділити на чотири основні групи.

До першої групи належать традиційні, або так звані класичні, методики. До них можна віднести граматико-перекладний метод, за якого акцент робиться на перекладі та граматиці; аудіолінгвальний метод, що ґрунтується на багаторазовому повторенні мовленнєвих зразків; а також прямий метод, коли викладання здійснюється переважно через усне мовлення та демонстрацію навчального матеріалу.

Друга група – це комунікативно орієнтовані методики. Тут можна виокремити, зокрема, Task-Based Learning (TBL), коли навчання відбувається через виконання практичних завдань, пов'язаних із майбутньою інженерною або науковою діяльністю.

Третя група об'єднує професійно орієнтовані методики. До них належать ESP (English for Specific Purposes) – англійська мова для спеціальних цілей (наприклад, English for Engineers, English for IT); CLIL (Content and Language Integrated Learning) – інтегроване навчання предмета і мови, що застосовується в інженерних дисциплінах; Project-Based Learning (PBL) – навчання через виконання технічних проєктів; а також Case Method (кейс-метод) – аналіз професійних ситуацій і проблем.

Четверта й остання група охоплює сучасні інноваційні та змішані методики. До неї належать Blended Learning (змішане навчання) – поєднання очного та онлайн-форматів; Flipped Classroom (перевернутий клас) – коли студенти опановують теорію вдома, а на заняттях виконують практичні завдання; Digital / Online-Based Approach – використання онлайн-платформ, симуляторів, інженерних форумів, VR-середовища та інших цифрових інструментів; а також Collaborative Learning (кооперативне навчання), за якого основна робота здійснюється в командах над технічними проєктами англійською мовою.

Розглянемо по одній методиці з кожної групи. Виокремимо прямий метод із першої групи. Саме він є одним із найбільш традиційних і водночас актуальних підходів, що заслуговує на окрему увагу. Ефективність цього підходу підтверджують і українські дослідники. Так, у науково-методичній статті Я. Бельмаз та О. Горовенко підкреслюється, що використання стратегій прямого навчання сприяє формуванню високого рівня англомовної лексичної компетентності студентів [1]. Проведений експеримент засвідчив позитивний вплив системи практичних завдань на засвоєння іншомовної лексики, а також отримав схвальні відгуки від учасників, що підтверджує актуальність прямого методу в сучасній системі викладання іноземних мов.

У дослідженні Я. Бельмаз і О. Горовенко, присвяченому застосуванню стратегій прямого навчання під час викладання англійської мови, метою експерименту було визначити рівень сформованості англомовної лексичної компетентності та перевірити ефективність використання прямих стратегій (когнітивних, пов'язаних із пам'яттю та компенсаторних). Експеримент складався з трьох етапів: констатувального (оцінювання вихідного рівня), формувального (застосування комплексу вправ) і контрольного (аналіз результатів).

Прямі стратегії навчання включали завдання на запам'ятовування й використання нової лексики, формування словосполучень, роботу з автентичними вправами, застосування методів асоціацій, сторітелінгу та компенсаторних мовленнєвих кліше. Результати експерименту показали, що ці стратегії позитивно впливають на формування лексичної компетентності студентів, сприяють розвитку комунікативних навичок і отримали високу оцінку з боку учасників. Таким чином, прямий метод підтверджує свою актуальність у сучасній системі викладання іноземних мов, особливо в умовах орієнтації на практичне володіння англійською мовою.

Із другої групи заслуговує на увагу методика Task-Based Learning (TBL). Методика Task-Based Learning (TBL), або навчання на основі виконання завдань, орієнтована на практичну діяльність студентів через виконання завдань, метою яких є моделювання реальних професійних ситуацій. Заняття, побудоване за цією моделлю, зазвичай відбувається таким чином. Спочатку викладач подає новий мовний матеріал у зрозумілому контексті, щоб донести його значення. Це можна зробити різними способами: за допомогою тексту, опису ситуації, діалогу тощо. Далі студенти переходять до етапу контрольованої практики, де їм пропонується повторювати вивчений матеріал хором або індивідуально, заповнювати пропуски, зіставляти частини речень тощо. На цьому етапі важливо, щоб студенти правильно використовували мовні форми та почувалися більш упевнено під час їх уживання.

На завершальному етапі відбувається продуктивне використання матеріалу, яке також називають етапом вільної практики. Студентам пропонується комунікативне завдання, наприклад рольова гра, під час якої вони мають використовувати вивчений матеріал, а також іншу лексику й граматику, засвоєну раніше й доречну для виконання поставленого завдання. До таких завдань можна віднести аналіз технічної документації, підготовку звіту про виконану роботу або проведення презентації технічного проєкту. На думку Ж.Шатрової, використання цього підходу робить процес вивчення мови більш змістовним і наближеним до реальної інженерної практики [12, с. 40–47].

Що стосується комунікативного методу, то, за В. Глотовою, комунікативний метод викладання англійської мови зосереджений на формуванні здатності до спілкування, а перспективи його розвитку пов'язані з інтеграцією сучасних технологій, таких як платформи для онлайн-навчання та мобільні застосунки, що сприяють формуванню комунікативної компетентності через інтерактивні завдання й живе спілкування. Розвиток цього методу також передбачає врахування культурних і соціальних аспектів мови, щоб здобувачі освіти могли успішно використовувати мову в різних ситуаціях [4, с. 93–97].

Комунікативний підхід у викладанні іноземних мов сформувався у 1960–1970-х роках на основі методичних і соціолінгвістичних досліджень. Вагомий внесок у його розвиток зробив британський лінгвіст М. А. К. Халлідей, засновник функціональної лінгвістики, який розглядав мову як засіб соціальної взаємодії та систему, що реалізує комунікативні функції [5, с. 12]. Канадський методист Х. Х. Стерн у своїй фундаментальній праці Fundamental Concepts of Language Teaching узагальнив методологічні засади мовної освіти та наголосив на необхідності орієнтації на комунікативні цілі [13, с. 44].

Американський соціолінгвіст Д. Гаймс увів поняття **communicative competence**, визначивши його як здатність використовувати мову в різних соціальних і культурних контекстах [7, с. 269]. Ця концепція стала центральним положенням нового підходу. С. Савіньйон запропонувала практичну модель реалізації комунікативної компетентності в аудиторії, довівши ефективність методики, у межах якої на заняттях відтворюються реальні ситуації спілкування [11, с. 35].

Сучасні дослідники методики викладання англійської мови продовжують розвивати ідеї комунікативного підходу, акцентуючи увагу на його адаптації до умов цифровізації та мінливого освітнього середовища. Так, Дж. Гармер підкреслює необхідність підтримання балансу між виконанням комунікативних завдань та усвідомленим засвоєнням граматичного матеріалу, а також зазначає значущість поєднання комунікативного підходу з технологіями **blended learning** і цифровими ресурсами [6, с. 75]. В свою чергу, Дж. Ричардс и Т. Роджерс розглядають комунікативне навчання як «живий метод» та приділяють особливу увагу розвитку напряму task-based learning (TBLT), який вони трактують як еволюційний етап комунікативної методики [10, с. 96].

Таким чином, комунікативний метод був осмислений як комплексна дидактико-методична система, в основі якої лежить принцип пріоритету мовленнєвої взаємодії, функціональності та автентичності навчальних завдань, що зробило його одним із найбільш затребуваних і ефективних підходів у викладанні англійської мови. Що стосується застосування цієї методики в технічних закладах вищої освіти, слід відзначити її адаптивність і здатність інтегруватися в професійно орієнтоване навчання. Комунікативний підхід дозволяє формувати у студентів не лише загальні мовні компетентності, а й розвивати вміння використовувати англійську мову у спеціалізованих сферах – інженерії, інформаційних технологіях, енергетиці та інших галузях.

Особливого значення набуває використання автентичних матеріалів – технічної документації, наукових статей, інструкцій, що сприяє розвитку навичок професійної комунікації. Крім того, упровадження комунікативної методики в поєднанні з цифровими технологіями та інструмен-

тами штучного інтелекту (віртуальні симулятори, онлайн-платформи, адаптивні навчальні системи) забезпечує високий рівень мотивації студентів до вивчення англійської мови.

Із третьої групи розглянемо методику CLIL (Content and Language Integrated Learning), яка передбачає одночасне вивчення іноземної мови та фахового предмета шляхом їх інтеграції в єдиний навчальний процес. Для студентів інженерних спеціальностей це означає опанування англомовної термінології та мовних навичок паралельно з вивченням профільних дисциплін, таких як фізика, програмування або електротехніка.

Такий подвійний акцент навчання приносить суттєву користь студентам інженерних спеціальностей, готуючи їх до міжнародного ринку праці та формуючи цілісне розуміння дисципліни завдяки взаємозв'язку предметного й мовного компонентів. Ключові елементи підходу включають одночасну орієнтацію на зміст і мову, використання англійської як мови міжнародного спілкування (lingua franca), а також застосування моделі «чотирьох С» (4Cs Framework) – Content, Communication, Cognition, Culture – як методологічної основи організації процесу викладання та навчання.

На думку Є. П. Бочарової та А. Галкіної, використання методу CLIL забезпечує більш глибоке засвоєння знань студентами як у мовній, так і в професійній сфері[1]. Зарубіжні дослідження також підкреслюють, що цей метод сприяє формуванню стійкої мотивації в здобувачів освіти, оскільки іноземна мова розглядається як засіб опанування професійного змісту [2, с. 78–83].

На підставі проведених досліджень можна виокремити три основні складові професійного профілю викладача CLIL: ґрунтовні знання фахової дисципліни, педагогічний досвід і методичні навички, а також високий рівень володіння іноземною мовою.

У науковій літературі також згадуються труднощі, з якими стикаються викладачі CLIL, зокрема значне збільшення обсягу роботи та міжособистісні конфлікти, що виникають у процесі впровадження цієї методики. Слід зауважити, що більшість наявних досліджень присвячена досвіду викладачів початкової та середньої школи, які застосовують CLIL, тоді як описи досвіду викладачів закладів вищої освіти в науковій літературі трапляються вкрай рідко.

У сучасному контексті цифровізації з четвертої групи методика змішаного навчання (Blended Learning) стає одним із найбільш ефективних і гнучких підходів до викладання англійської мови в технічних закладах вищої освіти. Цей метод поєднує традиційні очні заняття з цифровими технологіями та онлайн-інструментами навчання, що дозволяє викладачам безпосередньо взаємодіяти зі студентами, а також передбачає їхню самостійну роботу. Такий комбінований підхід сприяє глибшому залученню студентів до навчального процесу, індивідуалізації навчання та інтеграції професійно орієнтованого навчання, спрямованого на розвиток мовних навичок.

Модель змішаного навчання дозволяє створювати динамічне освітнє середовище, яке враховує різні стилі сприйняття інформації та сприяє формуванню самостійності у студентів. Використання цифрових платформ, таких як Moodle, Google Classroom або MS Teams, розширює межі традиційної аудиторії та забезпечує безперервність навчання. Це особливо актуально для студентів технічних спеціальностей, які працюють з інформаційними технологіями та використовують спеціалізоване програмне забезпечення.

У контексті технічної освіти змішане навчання сприяє інтеграції фахових дисциплін і оволодінню іноземною мовою. Наприклад, онлайн-компоненти можуть включати інтерактивні модулі з інженерної термінології, відеолекції міжнародних експертів, тоді як очні заняття спрямовані на розвиток комунікативних навичок, роботу в команді та практичне застосування мови в інженерних ситуаціях. Така інтеграція сприяє розвитку як мовної, так і професійної компетентності.

Крім того, змішане навчання сприяє розвитку критичного мислення та навичок розв'язання проблем, оскільки студенти часто працюють з автентичними матеріалами, аналізують кейси та презентують результати проєктів англійською мовою.

Попри очевидні переваги, упровадження змішаного навчання в технічних закладах вищої освіти стикається з низкою труднощів. До них належать необхідність інституційної підтримки, наявність розвиненої цифрової інфраструктури та підготовка викладачів до використання освітніх технологій. Окрім того, викладачам необхідно адаптувати традиційні навчальні матеріали до змішаного формату, забезпечуючи узгодженість онлайн- та офлайн-компонентів.

Водночас численні дослідження підтверджують, що за умови ефективної інтеграції цей підхід сприяє підвищенню рівня володіння мовою, зрос-

[1] Bocharova E.P., Galkina A. Innovative methods of teaching English for special purposes in a technical university // Philological sciences. – 2020. – No. 4. – P. 78-83.

танню залученості студентів і кращій підготовці до участі в міжнародному професійному середовищі. У цьому сенсі змішане навчання (Blended Learning) є не лише методичною інновацією, а й стратегічним кроком до модернізації мовної освіти в технічних університетах, що відповідає вимогам Індустрії 4.0 та цифрової економіки.

Отже, аналіз представлених чотирьох груп методик викладання англійської мови в технічних закладах вищої освіти дає підстави зробити висновок про необхідність їх комплексного застосування з урахуванням цілей професійної освіти, рівня мовної підготовки студентів і специфіки інженерних дисциплін.

Традиційні методики (граматико-перекладний, аудіолінгвальний, прямий методи) й надалі зберігають свою цінність на початкових етапах навчання, коли необхідно систематизувати граматичні знання та закласти основу мовної компетентності. Вони забезпечують точність, структурованість і формують базовий мовний фундамент.

Комунікативно орієнтовані підходи (Communicative Language Teaching, Task-Based Learning та ін.) сприяють розвитку практичних навичок спілкування й дозволяють студентам використовувати мову як інструмент професійної комунікації. Ці методи роблять навчання більш осмисленим і наближеним до реальних умов інженерної діяльності.

Професійно орієнтовані методики (ESP, CLIL, PBL, Case Method) є найбільш значущим напрямом у навчанні студентів технічних спеціальностей, оскільки забезпечують інтеграцію мовної та професійної підготовки. Вони формують у студентів здатність використовувати англійську мову в контексті майбутньої професії, розвивають термінологічну компетентність і когнітивні навички, необхідні для роботи в міжнародному науково-технічному середовищі.

Сучасні інноваційні та змішані методики (Blended Learning, Flipped Classroom, Digital-Based Approach, Collaborative Learning) відображають тенденції цифровізації та глобалізації освіти, забезпечуючи гнучкість, інтерактивність і індивідуалізацію навчання. Вони дозволяють поєднати переваги очного й дистанційного форматів, розширюють доступ до автентичних матеріалів і сприяють розвитку цифрової грамотності.

Загалом ефективне навчання англійської мови в технічних закладах вищої освіти має ґрунтуватися на синтезі всіх чотирьох груп методик. Їх поєднання дозволяє забезпечити баланс між теоретичною підготовкою та практичними навичками. Такий інтегрований підхід сприяє формуванню комплексної професійно-мовної компетентності, необхідної сучасному інженерові в умовах глобальної науково-технічної взаємодії.

Висновки. Комплексний аналіз показує, що жодна методика не є універсальною для технічної освіти. Ефективне викладання англійської мови у технічних університетах вимагає інтегрованого підходу, який поєднує чотири групи методик, враховує професійні потреби студентів і відповідає сучасним тенденціям цифровізації та вимогам європейського освітнього простору. Застосування інноваційних технологій і професійно орієнтованих методів сприяє формуванню високого рівня іншомовної комунікативної та професійної компетентностей майбутніх інженерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Belmaz Ya., Horovenko O. Applying Direct Language Learning Strategies When Teaching English ResearchGate, 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/ (дата звернення: 01.10.2025).

2. Bocharova E. P., Galkina A. Innovative methods of teaching English for special purposes in a technical university. Philological Sciences, 2020, № 4. P. 78–83.

3. Ellis R. Reflections on Task-Based Language Teaching. Bristol ; Blue Ridge Summit, PA : Multilingual Matters, 2018. 312 p. (Second Language Acquisition; Vol. 125).

4. Глотова В. Комунікативний метод викладання англійської мови: перспективи розвитку. Studia methodologica, 2016, вип. 42. С. 93–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/studmethod_2016_42_14 (дата звернення: 01.10.2025).

5. Halliday M. A. K. Explorations in the Functions of Language. London : Edward Arnold, 1973. 150 p.

6. Harmer J. How to Teach English. 2nd ed. Harlow : Pearson Longman, 2015. 288 p.

7. Hymes D. On Communicative Competence. In: Sociolinguistics / J. B. Pride, J. Holmes (eds.). Harmondsworth : Penguin, 1972. P. 269–293.

8. Nunan D. Task-Based Language Teaching. Cambridge, UK ; New York, NY : Cambridge University Press, 2004. 280 p. (Cambridge Language Teaching Library).

9. Pratap C., Alapati R. N. H. CLIL: A New Trend of Teaching English to Engineering Students. Journal of Namibian Studies, 2022, № 32. P. 310–315.

10. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. 3rd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. 278 p.

11. Savignon S. J. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice. Reading, Mass. : Addison-Wesley, 1983. 240 p.

12. Shatrova Zh. Teaching English to Engineering Students in the Contemporary World: A Case Study on Ukrainian and Turkish Universities. Academia.edu, 2021. P. 40–47.

13. Stern H. H. Fundamental Concepts of Language Teaching. Oxford : Oxford University Press, 1983. 578 p.

14. Willis D., Willis J. R. Doing Task-Based Teaching. 5th print. Oxford : Oxford University Press, 2011. 236 p. (Oxford Handbooks for Language Teachers).

15. Weller D. Principles for Designing Better Tasks TEFL Training Institute Podcast, 2023. URL: https://tefltraininginstitute.com (дата звернення: 01.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.111’37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.19

ФАНФІКШН ЯК РІЗНОВИД ЦИФРОВОГО ДИСКУРСУ

FAN FICTION AS A TYPE OF DIGITAL DISCOURSE

Станко Д.В.,
orcid.org/0000-0002-7858-8663
доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Ужгородського національного університету

Рогач Л.В.,
orcid.org/0000-0001-7709-017X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Ужгородського національного університету

У статті здійснено комплексний лінгвістичний аналіз фанфікшну як різновиду цифрового дискурсу, що формується в умовах мережевої комунікації та характеризується високим рівнем інтерактивності, гібридності й жанрової варіативності. Дослідження спрямоване на виявлення специфіки мовної організації фанфікшн-текстів, їхніх дискурсивних і прагматичних параметрів, а також ролі платформних чинників у формуванні комунікативної взаємодії між автором і реципієнтом. У роботі обґрунтовано, що фанфікшн функціонує як форма вторинної текстотворчості, у якій поєднуються елементи художнього наративу, метакомунікації та соціальної взаємодії. Показано, що його жанрова структура є відкритою та динамічною, а процес творення тексту відбувається у тісному зв’язку з нормами та очікуваннями онлайн-спільнот. Особливу увагу приділено аналізу інтертекстуальності як базового механізму фанфікшн-дискурсу, що реалізується через трансформацію канонічних сюжетів, переосмислення персонажів і реконструкцію наративних лакун. Доведено, що комунікативна взаємодія в межах фанфікшну забезпечується системою мовних і прагматичних засобів, зокрема апелятивними конструкціями, метакомунікативними елементами, оцінною лексикою та дискурсивними маркерами залучення читача. Окремо проаналізовано вплив цифрових платформ на структуру та функціонування фанфікшн-дискурсу, зокрема роль тегування, алгоритмів видимості й механізмів зворотного зв’язку у формуванні жанрових і комунікативних стратегій. Зроблено висновок, що фанфікшн доцільно розглядати як самостійний різновид цифрового дискурсу, у межах якого поєднуються мовна творчість, соціальна взаємодія та технологічно зумовлені моделі комунікації. Отримані результати розширюють уявлення про сучасні процеси текстотворення в цифровому середовищі та можуть бути використані в подальших лінгвістичних і міждисциплінарних дослідженнях.

Ключові слова: фанфікшн, цифровий дискурс, інтертекстуальність, жанрова гібридність, комунікативна взаємодія, дискурсивні практики.

The article presents a comprehensive linguistic analysis of fan fiction as a type of digital discourse formed within networked communication and characterized by a high degree of interactivity, hybridity, and genre variability. The study aims to identify the specific features of the linguistic organization of fan fiction texts, their discursive and pragmatic parameters, as well as the role of platform-based factors in shaping communicative interaction between authors and readers. It is argued that fan fiction functions as a form of secondary text production in which elements of narrative fiction, metacommunication, and social interaction are combined. The study demonstrates that its genre structure is open and dynamic, while the process of text creation is closely connected with the norms and expectations of online communities. Particular attention is paid to intertextuality as a core mechanism of fan fiction discourse, realized through the transformation of canonical plots, reinterpretation of characters, and reconstruction of narrative gaps. It is shown that communicative interaction within fan fiction is ensured by a system of linguistic and pragmatic means, including appellative constructions, metacommunicative elements, evaluative vocabulary, and discourse markers that facilitate reader engagement. The paper also analyzes the influence of digital platforms on the structure and functioning of fan fiction discourse, with a focus on the role of tagging systems, visibility algorithms, and feedback mechanisms in shaping genre conventions and communicative strategies. It is concluded that fan fiction should be regarded as an independent type of digital discourse that integrates linguistic creativity, social interaction, and technologically mediated models of communication. The findings contribute to a deeper understanding of contemporary text production processes in digital environments and may inform further linguistic and interdisciplinary research.

Key words: fan fiction, digital discourse, intertextuality, genre hybridity, communicative interaction, discursive practices.

Постановка проблеми. Активний розвиток цифрових технологій і мережевих комунікацій суттєво трансформував сучасний дискурсивний простір, спричинивши появу нових форм текстотворення та комунікативної взаємодії. Одним із показових феноменів цифрової культури є фанфікшн – різновид аматорської літературної творчості, що ґрунтується на переосмисленні вже наявних художніх світів і функціонує переважно в онлайн-середовищі [10]. Попри значну популяр-

ність фанфікшну в глобальних мережевих спільнотах, його лінгвістична природа та дискурсивна специфіка залишаються недостатньо систематизованими в межах сучасної мовознавчої науки.

У наукових дослідженнях фанфікшн переважно розглядається з позицій культурології, медіадосліджень і соціології [6; 7; 8], тоді як його мовна організація, комунікативні стратегії, прагматичні настанови та механізми інтертекстуальності потребують глибшого лінгвістичного осмислення. Водночас цифрове середовище зумовлює специфічні умови породження та функціонування фанфікшн-дискурсу, зокрема колективність авторства, інтерактивність, гібридність жанрових форм і тісний зв'язок між автором і реципієнтом.

У цьому контексті актуалізується необхідність дослідження фанфікшну як різновиду цифрового дискурсу, що поєднує мовні, комунікативні та соціокультурні параметри. Виявлення його лінгвістичних особливостей сприятиме глибшому розумінню сучасних процесів цифрової комунікації, трансформації авторства та динаміки розвитку новітніх текстових практик у мережевому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження фанфікшну формуються на перетині культурології, медіалінгвістики, дискурсології та теорії цифрової комунікації. У науковому просторі фанфікшн розглядається передусім як феномен партисипативної культури, у межах якої читачі набувають активної ролі творців тексту, переосмислюючи канонічні наративи та формуючи альтернативні смислові інтерпретації. Такий підхід представлений у працях, присвячених культурній економіці фанатських спільнот і механізмам участі аудиторії у виробництві культурного контенту [6; 7; 8].

У межах цих досліджень фанфікшн осмислюється як особлива форма цифрової комунікації, у якій поєднуються текстотворчість, соціальна взаємодія та афективна залученість. Підкреслюється, що фанатські спільноти функціонують як автономні дискурсивні простори зі своїми нормами, цінностями та способами легітимації текстів, що формуються через коментарі, зворотний зв'язок і колективне обговорення [6; 8].

Значний внесок у теоретизацію фанфікшну зробили дослідження, присвячені його жанровій природі та наративним стратегіям. У межах цих підходів фанфікшн розглядається як форма архонтичної літератури, що передбачає постійне розширення канонічного тексту та його переосмислення через інтертекстуальні механізми [4]. Така інтерпретація дозволяє розглядати фанфікшн не як похідний продукт, а як самостійну дискурсивну практику з власними правилами організації змісту, персонажної системи та сюжетної логіки.

Окрему групу становлять дослідження, у яких фанфікшн аналізується в межах жанрової типології та літературної демократії. У цих працях наголошується на відкритості фанфікшну до експериментування, відсутності жорсткої ієрархії авторства та активній участі читачів у формуванні текстових норм [9]. Такий підхід підкреслює гнучкість жанру й його здатність адаптуватися до комунікативних потреб онлайн-спільнот.

Важливий аспект досліджень пов'язаний із вивченням емоційного й афективного виміру фанфікшну. Показано, що емоційна залученість, ідентифікація з персонажами та спільнотна підтримка відіграють ключову роль у формуванні дискурсивних стратегій і комунікативної поведінки учасників фанатських спільнот [5; 8]. У цьому контексті фанфікшн постає як простір інтенсивної емоційної взаємодії, де мовні засоби слугують інструментами конструювання близькості, солідарності та колективної ідентичності.

Окрему увагу в сучасних дослідженнях приділено освітньому та лінгвістичному потенціалу фанфікшну. Зокрема, показано, що участь у фанфікшн-спільнотах сприяє розвитку писемної компетентності, дискурсивної гнучкості та навичок аргументації, особливо у контексті вивчення іноземної мови [1]. Фанфікшн у такому разі постає як середовище неформального навчання, у якому мовна практика поєднується з соціальною взаємодією та творчою самореалізацією.

Разом із тим аналіз наукових джерел засвідчує, що, попри ґрунтовне опрацювання культурологічних і соціальних аспектів, лінгвістичний вимір фанфікшну залишається недостатньо систематизованим. Зокрема, потребують подальшого вивчення мовні параметри цифрового фанфікшн-дискурсу, особливості його прагматичної організації, механізми інтертекстуальності та роль платформних чинників у формуванні текстової структури. Це зумовлює актуальність комплексного лінгвістичного аналізу фанфікшну як різновиду цифрового дискурсу в сучасному комунікативному просторі.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний лінгвістичний аналіз фанфікшну як різновиду цифрового дискурсу з урахуванням його дискурсивних, прагматичних і текстових характеристик, а також виявлення специфіки мовної організації фанфікшн-текстів у межах сучасних онлайн-спільнот. У дослідженні ставиться

завдання окреслити місце фанфікшну в системі цифрових комунікативних практик, проаналізувати його жанрову та інтертекстуальну природу, визначити мовні засоби, що забезпечують взаємодію автора й реципієнта, а також з'ясувати роль платформних чинників у формуванні структури та функціонування фанфікшн-дискурсу. Особлива увага приділяється виявленню комунікативних стратегій і прагматичних настанов, які реалізуються в процесі створення й сприйняття фанатських текстів у цифровому середовищі.

Матеріалом дослідження слугували англомовні фанфікшн-тексти, розміщені на спеціалізованих онлайн-платформах FanFiction.net [11] та Archive of Our Own [12]. Корпус дослідження сформовано шляхом суцільної вибірки текстів різних жанрових різновидів і тематичних напрямів, представлених у відкритому доступі. У процесі аналізу враховано не лише основні тексти фанфікшнів, а й супровідні елементи цифрової комунікації, зокрема анотації, теги, авторські примітки та коментарі читачів, що дало змогу розглядати фанфікшн як комплексний дискурсивний феномен і простежити взаємозв'язок між мовною формою, комунікативною метою та платформною специфікою цифрового середовища.

Виклад основного матеріалу. Фанфікшн посідає специфічне місце в системі цифрових комунікативних практик як гібридна форма дискурсу, що поєднує властивості художнього тексту, соціальної взаємодії та платформної комунікації. На відміну від традиційної літературної комунікації, де текст функціонує як завершений і відносно автономний продукт, фанфікшн існує у форматі відкритого, процесуального дискурсу, що формується в межах цифрових платформ і постійно модифікується під впливом спільнотної взаємодії. Так, на платформі Archive of Our Own (AO3) текст не обмежується власне наративом, а включає розгалужену систему метатекстових елементів – теги, рейтинги, попередження (warnings), авторські примітки (author's notes), коментарі читачів, що разом утворюють багаторівневу дискурсивну структуру. Наприклад, теги типу *"slow burn"*, *"alternate universe – coffee shop"*, *"hurt/comfort"* виконують не лише класифікаційну, а й прагматичну функцію, задаючи очікування адресата й формуючи інтерпретаційну рамку ще до прочитання основного тексту.

У межах платформи FanFiction.net комунікативна модель є дещо більш лінійною, однак і тут фанфікшн виходить за межі традиційного письмового жанру. Коментарі читачів, функція "review", а також можливість серійної публікації текстів формують діалогічний простір, у якому автор коригує подальший розвиток сюжету з урахуванням реакції аудиторії. Таким чином, текст постає не як завершений продукт, а як процес спільного конструювання смислу, що є характерною рисою цифрового дискурсу.

З лінгвістичного погляду фанфікшн функціонує як форма вторинної текстотворчості, у якій активізуються механізми інтертекстуальності, стилістичної імітації та трансформації канону. У текстах фанфікшну часто зберігаються мовні маркери персонажів оригінального твору (ідіолекти, характерні мовленнєві формули, стилістично марковані одиниці), водночас вони комбінуються з елементами авторського мовлення, сучасними розмовними конструкціями або інтернет-дискурсом. Наприклад, у фанфікшн-текстах на AO3 поширеними є поєднання наративної оповіді з метакоментарями типу *"I couldn't resist writing this scene"* або *"this chapter was inspired by readers' feedback"*[12], що свідчить про відкриту комунікативну позицію автора.

Таким чином, фанфікшн у системі цифрових комунікативних практик постає як поліфункціональний дискурс, у якому поєднуються текстотворчість, соціальна взаємодія та метакомунікація. Його специфіка полягає у високому рівні інтерактивності, гібридності жанрових форм і динамічності смислотворення, що робить фанфікшн показовим прикладом сучасного цифрового дискурсу, орієнтованого на співтворчість і комунікативну взаємодію.

Фанфікшн як жанрове явище характеризується високим рівнем варіативності та відкритістю, що зумовлено його функціонуванням у цифровому комунікативному середовищі. На відміну від традиційних літературних жанрів, він не має жорстко фіксованої жанрової матриці, а формується через поєднання наративних моделей, вироблених спільнотою користувачів. У межах однієї платформи співіснують тексти, що тяжіють до психологічної прози, альтернативної історії, драми, пригодницького наративу або фрагментарного щоденникового письма. Наприклад, поширеними є жанрові формати *character study*, *missing moment*, *case fic*, *slice of life*, які не мають прямих аналогів у традиційній літературній типології, але є впізнаваними й функціонально стабільними в межах фанатських спільнот.

Інтертекстуальна природа фанфікшну проявляється передусім у залежності від прецедентного тексту, який слугує когнітивною й семантичною основою для нового висловлення. При цьому інтертекстуальність не обмежується прямими

алюзіями, а реалізується через реконструкцію сюжетних лакун, зміну фокалізації або переакцентування другорядних персонажів. Наприклад, у фанфікшнах за мотивами серіалів або відеоігор поширеною є практика розгортання наративу навколо епізодичних персонажів, які в каноні мають мінімальну мовленнєву репрезентацію, але у фанфікшні набувають повноцінного голосу й наративної автономії.

Характерною рисою фанфікшну є також поєднання художнього та метакомунікативного рівнів. Авторські примітки, попередження про зміст, уточнення щодо канонічних відхилень або жанрових особливостей формують окремий шар дискурсу, який регулює інтерпретацію тексту та встановлює комунікативний контакт із читачем. Наприклад, повідомлення типу *"written before episode X aired"* або *"out of character on purpose"* виконують прагматичну функцію зняття можливих інтерпретаційних конфліктів і свідчать про високий рівень рефлексивності авторів.

Отже, жанрова й інтертекстуальна природа фанфікшну визначається його здатністю поєднувати стабільні наративні моделі з постійною трансформацією смислів. У межах цифрового дискурсу фанфікшн постає як гнучка форма текстотворення, де жанр формується не стільки за формальними ознаками, скільки через комунікативні практики спільноти та спільно вироблені правила інтерпретації.

У фанфікшн-дискурсі взаємодія між автором і реципієнтом забезпечується системою мовних та дискурсивних засобів, що формують діалогічність і спільне конструювання смислу. Ці засоби функціонують на кількох рівнях.

По-перше, апелятивні мовні засоби, які безпосередньо орієнтовані на адресата. До них належать звертання (*dear readers*, *guys*, *everyone*), риторичні запитання (*What do you think?*, *Did you expect this ending?*), а також імперативні конструкції зі зниженою директивністю (*let me know*, *feel free to comment*). Вони створюють ефект діалогу й залучення читача до процесу співтворення тексту.

По-друге, важливу роль відіграють метакомунікативні маркери, які структурують взаємодію між автором і читачем. До них належать авторські коментарі та пояснення, що супроводжують основний текст, наприклад: *"this chapter is shorter because…"*, *"I wasn't sure how to write this scene"*. Такі вставки сигналізують рефлексивну позицію автора та знижують дистанцію між учасниками комунікації, перетворюючи текст на діалогічний простір.

По-третє, суттєву роль відіграють оцінні й модальні засоби, за допомогою яких автор демонструє власне ставлення до подій і водночас орієнтує читача на певну інтерпретацію. Це, зокрема, модальні дієслова (*might*, *could*, *supposed to*), вставні конструкції (*I think*, *maybe*, *probably*), а також емоційно забарвлена лексика, що сприяє формуванню спільного емоційного простору.

По-четверте, взаємодія реалізується через інтертекстуальні маркери, зрозумілі спільноті, зокрема алюзії, внутрішні жарти, алюзивні назви розділів або сцен. Такі елементи виконують ідентифікаційну функцію, сигналізуючи належність автора й читача до спільного культурного коду.

Нарешті, важливу роль відіграють дискурсивні стратегії співучасті, зокрема залучення читача до оцінювання та подальшого розвитку тексту. Це реалізується через запрошення до коментування, подяку за фідбек, апеляцію до попередніх реакцій читачів. У такий спосіб фанфікшн набуває рис інтерактивного дискурсу, де автор і реципієнт перебувають у постійному комунікативному обміні.

Отже, мовні засоби взаємодії в фанфікшні формують багаторівневу систему, у якій поєднуються апелятивність, метакомунікація, оцінність та інтертекстуальність, забезпечуючи динамічний характер цифрової комунікації та спільне конструювання смислу.

Роль платформних чинників у формуванні структури та функціонування фанфікшн-дискурсу є визначальною, оскільки цифрове середовище задає не лише технічні умови публікації текстів, а й моделює способи комунікативної взаємодії між учасниками. Платформи на зразок Archive of Our Own і FanFiction.net функціонують як особливі комунікативні простори, у межах яких формуються специфічні норми текстотворення, взаємодії та інтерпретації. Архітектура цих платформ передбачає обов'язкову структуризацію тексту через заголовки, анотації, рейтинги, попередження та теги, що зумовлює багаторівневу організацію фанфікшн-дискурсу й поєднання художнього тексту з метакомунікативними елементами.

Платформні інструменти безпосередньо впливають на характер дискурсивної взаємодії. Можливість коментування, підписки та серійного оприлюднення текстів формує діалогічну модель комунікації, у якій автор постійно орієнтується на реакцію читачів, а читачі, своєю чергою, стають активними учасниками процесу смислотворення. Це зумовлює відкритість тексту, його потенційну незавершеність і готовність до подальших моди-

фікацій, що істотно відрізняє фанфікшн від традиційних форм літературного письма.

Суттєвий вплив на функціонування фанфікшн-дискурсу мають також алгоритмічні механізми платформ. Системи сортування за популярністю, кількістю переглядів, уподобань або коментарів формують ієрархію видимості текстів і опосередковано впливають на жанрові та стилістичні вибори авторів. Унаслідок цього виникає тенденція до відтворення певних тематичних і структурних моделей, які відповідають очікуванням спільноти та логіці платформи.

Таким чином, платформні чинники виступають не лише технічним тлом, а повноцінним дискурсивним регулятором, що визначає форму, динаміку й комунікативну спрямованість фанфікшну. У межах цифрового середовища фанфікшн постає як результат взаємодії мовної творчості, технологічних можливостей і соціальних практик, що спільно формують специфіку цього різновиду цифрового дискурсу.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що фанфікшн є складним різновидом цифрового дискурсу, у якому поєднуються художня творчість, комунікативна взаємодія та платформно зумовлені механізми текстотворення. Його функціонування визначається не лише мовними чинниками, а й соціальними та технологічними умовами мережевого середовища.

Установлено, що жанрова специфіка фанфікшну характеризується відкритістю та варіативністю, зумовленими відсутністю жорстких канонів і активною участю спільноти у формуванні текстових норм. Інтертекстуальність постає ключовим принципом організації фанфікшн-дискурсу й реалізується через трансформацію канонічних сюжетів, переосмислення персонажів і створення альтернативних наративних моделей.

Взаємодія між автором і реципієнтом у фанфікшні забезпечується системою мовних і прагматичних засобів, що формують діалогічність і сприяють колективному смислотворенню. Значну роль у цьому процесі відіграють платформні чинники, зокрема структура цифрових сервісів, механізми коментування та алгоритми видимості, які безпосередньо впливають на організацію тексту та комунікативну поведінку учасників.

Отже, фанфікшн доцільно розглядати як повноцінний різновид цифрового дискурсу, у якому поєднуються мовна творчість, соціальна взаємодія та технологічні умови комунікації, що відкриває перспективи для подальших лінгвістичних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Black R. W. Access and Affiliation : The Literacy and Composition Practices of English-Language Learners in an Online Fanfiction Community. Journal of Adolescent & Adult Literacy. 2005. Vol. 49 (2). P. 118–128.

2. Bronwen T. What Is Fanfiction and Why Are People Saying Such Nice Things about It? Story Worlds : A Journal of Narrative Studies. 2011. Vol. 3. P. 1–24.

3. Busse K. Work in Progress / K. Busse, K. Hellekson. Fan Fiction And Fan Communities in the Age of the Internet. Jefferson, North Carolina : Mc Farland & Company, 2006. P. 5–32.

4. Derecho A. Archontic literature : A definition, a history and several theories of fan fiction. Fan fiction and fan communities in the age of the Internet. Jefferson, North Carolina : Mc Farland & Company, 2006. P. 61–78.

5. Driscoll C. One true pairing : the romance of pornography and the pornography of romance. Fan fiction and fan communities in the age of the Internet. Jefferson, North Carolina : Mc Farland & Company, 2006. P. 79–98.

6. Fiske J. The cultural economy of fandom. The adoring audience. Fan culture and popular media. London : Routledge, 1992. P. 30–49.

7. Jenkins H. Textual poachers: Television fans and participatory culture. London: Routledge, 1992. 424 p.

8. Grossberg L. The affective sensibility of fandom. The adoring audience. Fan culture and popular media. London : Routledge, 1992. P. 50–65.

9. Pugh S. The democratic genre. Fan fiction in a literary context / S. Pugh. Brigend, UK : Seren Books, 2005. 282 p.

10. Stanko D., Kolegaeva I. The educational potential of fanfiction: analysis of a derivative text. *Amazonia Investiga*. 2024. 13(80). P. 204–214. https://doi.org/10.34069/AI/2024.80.08.17

11.FanFiction.net. URL: https://www.fanfiction.net// (дата звернення: 27.11.2025)

12. Archive of our own. URL: https://archiveofourown.org/ (дата звернення: 27.11.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.111:81’37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.20

АНГЛОМОВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ГРЕЦІЇ

ENGLISH-LANGUAGE ENVIRONMENTAL DISCOURSE IN GREECE

Столярова А.А.,
orcid.org/0000-0002-9981-2222
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пропоноване дослідження присвячено вивченню англомовного екологічного дискурсу Греції. Предметом розвідки є специфіка вживання греками англійської мови в межах екологічного дискурсу. Матеріалом слугували публікації, оприлюднені на офіційному сайті організації Enaleia, заснованої грецьким екоактивістом Лефтерисом Арапакісом. Примітною рисою цього сайту є те, що, на відміну від вебсторінок інших екологічних організацій Греції, він не має грецькомовної версії. На сайті розміщено публікації про діяльність організації та інтерв’ю екоактивіста, які він давав англомовним виданням. Авторство публікацій про діяльність організації залишається під питанням, адже точно невідомо, хто створював ці тексти – греки чи носії англійської. З погляду правильності англійської мови вони бездоганні. Проведене дослідження дозволило встановити, що лексичну основу цих текстів утворює загальновживана лексика та загальнозрозуміла частина екологічної термінології, якою вміло оперує автор. Ці тексти також переобтяжені усталеними словосполученнями, штампами та кліше. Аналіз вказаних публікацій на синтаксичному рівні продемонстрував неочікуваний для такого роду текстів результат: у них відчутно переважають короткі, прості за структурою речення. Виявлена особливість може пояснюватися декількома причинами: тим, що тексти писав неносій англійської мови, та тим, що вони адресовані неносіям мови і неспеціалістам у галузі екології. Припускаємо, що це навмисне спрощення, аби інформація легко сприймалася пересічними людьми усього світу. Лексика, вживана екоактивістом в аналізованих інтерв’ю, є практично такою ж, що й у вищезгаданих публікаціях, проте, на відміну від них, мовлення Арапакіса є доволі емоційним. Це пов’язано з особливостями усного мовлення як такого, з тим, що він є небайдужим до справи, та там, що англійська не є його рідною мовою. В його інтерв’ю часто трапляється емоційно забарвлена лексика. Синтаксис реплік Арапакіса в розглядуваних інтерв’ю є цілком характерним для усного мовлення. Його репліки рясніють короткими реченнями і вставними словами. На відміну від публікацій, в інтерв’ю Арапакіса помітні неточності і помилки у вживанні англійської мови. Зокрема, він часто використовує простий теперішній час замість теперішнього тривалого, оскільки еквіваленту останнього в грецькій мові немає. Хоча роль англійської мови як міжнародної очевидна, проте у нашому випадку йдеться про тривожні тенденції – перші ознаки звуження сфери функціонування національних мов: грецька мова поступово витісняється англійською в екологічному дискурсі.

Ключові слова: грецький екологічний дискурс, англійська мова, неносій мови, лексика, синтаксис.

The present article deals with the English-language environmental discourse of Greece. The subject of the research is the specifics of the use of English by Greeks within the framework of environmental discourse. The material includes publications that can be found on the official website of the Enaleia organization, founded by the Greek environmental activist Lefteris Arapakis. A notable feature of this site is that, unlike the webpages of other environmental organizations in Greece, it does not have a Greek-language version. The site contains publications about the organization’s activities and interviews with this environmental activist that he gave to English-language media. The authorship of the publications about the organization’s activities remains in question, since it is not known for sure who created these texts – Greeks or native speakers of English. In terms of correctness of the English language, they are impeccable. The conducted research allowed us to establish that the lexical basis of these texts is formed by commonly used vocabulary and a generally understandable part of environmental terminology, which the author skillfully operates with. These texts are also overloaded with clichés. The analysis of the publications in question at the syntactic level demonstrated an unexpected result for this type of texts: they are significantly dominated by short, simple sentences. This feature can be attributed to several factors: the fact that the texts were written by a non-native English speaker, and the fact that they are addressed to non-native English speakers and non-specialists in the field of ecology. We assume that this is a deliberate simplification so that the information is easily perceived by ordinary people around the world. The vocabulary used by Lefteris Arapakis in the analyzed interviews is virtually the same as in the above-mentioned publications, however, unlike them, Arapakis’ speech is quite emotional. This is due to the peculiarities of oral speech as such, the fact that he is not indifferent to the matter, and the fact that English is not his mother tongue. Emotionally coloured vocabulary often occurs in these interviews. The syntax of Arapakis’ remarks in the interviews is quite typical of oral speech. His remarks are replete with short sentences and interjections. Unlike in the publications, in Arapakis’ interviews there are noticeable inaccuracies and errors in the use of English. In particular, he often uses the present simple tense instead of the present continuous, since there is no equivalent of the latter in the Greek language. Although the role of English as an international language is obvious, in this case we are witnessing alarming trends – the first signs of the narrowing of the sphere of functioning of national languages: Greek is gradually being supplanted by English in environmental discourse.

Key words: Greek environmental discourse, the English language, non-native speaker, vocabulary, syntax.

Постановка проблеми. Першими згубні наслідки бездумної економічної діяльності людини усвідомили у 1960-х рр. розвинені країни Заходу, оскільки саме вони були на той час найбільшими забруднювачами довкілля. Так у надрах західного, передусім англомовного світу почала процес свого становлення природоохоронна сфера і сформувалися її ціннісні орієнтири. Людська діяльність у сфері збереження природи знаходить своє відображення в екологічному дискурсі – явищі настільки ж складному і багатоплановому, як і сама ця діяльність. Дослідники в основному погоджуються з тим, що екологічний дискурс – це сукупність усних та письмових текстів, що належать до різних стилів та жанрів, об'єднаних спільною тематикою. Усі вони присвячені стану довкілля і засобам його охорони. Основною метою екологічного дискурсу є формування екологічної свідомості громадян [1, с. 9].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Хоча ядром екологічного дискурсу є науковий дискурс, останній не зміг би справити значний вплив на соціум через свою недоступність пересічному громадянину. Формування громадської думки щодо необхідності захисту довкілля взяла на себе екологічна журналістика, що почала активно розвиватися у 2-й пол. XX ст. [2, с. 241]. Вивченням феномену екологічного дискурсу та екологічної журналістики як його невід'ємної складової займалися чимало зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема А. Хансон [3], М. Ньюзіл [4], Д. Арлт [5], О. Бєляков [6], Д. Олтаржевський [7], І. Розмаріца [1] Дж. Дризек [8], Дж. Лакофф [9], О. Бабире [10] та ін.

Усвідомлення суспільством необхідності попередження глобальної екологічної катастрофи поступово призвело до політизації екологічного порядку денного і появи різноманітних екологічних рухів та екологічного активізму. Помічено, що чим глибше проникає екологічна тематика в різні сфери діяльності людини, тим сильніше змінюється мова екологічного дискурсу, стаючи дедалі менш науковою та все більш емоційною [2, с. 242]. Зміни, що відбуваються, привертають увагу дослідників різних галузей, зокрема мовознавців, що і визначає **актуальність** даної проблеми.

У межах цієї розвідки ми поставили перед собою **мету** дослідити лінгвістичні особливості англомовного екологічного дискурсу Греції та спробувати пояснити їх. Крім того, намагатимемося зробити висновки про роль англійської мови у світовому екологічному дискурсі та спрогнозувати його подальший вплив на екологічний дискурс Греції. **Об'єктом** дослідження виступають матеріали, розміщені на офіційному сайті організації Enaleia, заснованої грецьким екоактивістом Лефтерисом Арапакісом, **предметом** – особливості використання англійської мови неносіями в контексті екологічного дискурсу Греції. **Матеріалом** розвідки слугували публікації зі вказаної вебсторінки, датовані останніми трьома роками.

Виклад основного матеріалу. У наш час екологічний дискурс бурхливо розвивається не лише на Заході, а й в усьому світі. Цьому сприяє зростання рівня освіти населення всіх континентів, процеси глобалізації та поява нових засобів передачі інформації (інтернет, соціальні мережі, блоги тощо). Не стоїть осторонь актуальних питань сучасності і Греція – член ЄС. Останнім часом грецькі ЗМІ приділяють пильнішу увагу екологічним проблемам як глобального, так і місцевого рівня. Щоправда, більшість публікацій, присвячених глобальним питанням, є перекладом матеріалів, взятих із закордонних ресурсів, і лише матеріали, присвячені місцевим проблемам, є, як правило, автентичними. Як ми зазначали в одному з наших попередніх досліджень, наразі частка таких автентичних публікацій є незначною. Про незрілість екологічної журналістики у Греції свідчить жанрова бідність публікованих матеріалів. Переважна більшість публікацій, що з'являються на шпальтах онлайн-газет Греції, належать до інформаційних, а не аналітичних жанрів. Крім того, відчутна частка матеріалів є недостатньо адаптованими до аудиторії неспеціалістів [2, с. 243].

З іншого боку, варто зазначити, що в Греції діють чимало міжнародних та місцевих екологічних організацій. Серед перших можна назвати, зокрема, Greenpeace Greece [11], World Wildlife Fund Greece [12] та Mediterranean Institute for Nature and Anthropos [13]. До других належать Hellenic Society for the Protection of Nature [14], Greek Wildlife Alliance [15], Arcturos [16], Hellenic Ornithological Society [17], Sea Turtle Protection Society of Greece [18], Hellenic Society for the Study and Protection of the Monk Seal [19] та ін. Усі зі вказаних організацій мають офіційні сайти, через які вони координують та висвітлюють свої кампанії. Ці вебсторінки мають як грецьку, так і англомовну версії.

У той же час у Греції успішно діють окремі екоактивісти, що стали відомими завдяки своєму новаторству та нетривіальному підходу до вирішення тієї чи іншої екологічної проблеми. Одним із таких активістів є відомий як у себе на бать-

ківщині, так і поза її межами Лефтерис Арапакіс. Арапакіс – відомий грецький екоактивіст і підприємець, чия діяльність присвячена боротьбі із забрудненням океану пластиком і залученню рибалок до його очищення. У 2016 р. він створив компанію Enaleia [20], на базі якої почав втілювати у життя свій проект. Зібране грецькими рибалками сміття тепер переробляється на нові продукти, такі як одяг та меблі. У 2020 р. Програма ООН з довкілля (ЮНЕП) нагородила його премією «Молодий чемпіон Землі» (Young Champion of the Earth), а наступного року його було призначено Послом Середземноморського узбережжя. Станом на 2025 р. його ініціатива охоплює понад 6000 рибалок у кількох країнах, що дозволило витягти з води понад дві тисячі тонн пластику та інтегрувати його в економіку замкненого циклу [21].

Заснована Лефтерисом Арапакісом організація Enaleia має офіційний сайт, який ведеться виключно англійською мовою і не має грецькомовної версії. Вебсторінка містить публікації-звіти про діяльність організації, транскрипти інтерв'ю, які він давав західним журналістам, та статті в американській пресі, що розповідають про його дитинство і кар'єрне зростання.

Що стосується публікацій про діяльність організації Enaleia, розміщених на розглядуваному сайті, важко сказати, хто їх створює: професійний журналіст – носій англійської мови, чи грек, який редагує свої англомовні тексти за допомогою спеціальних програм, автоматичного перекладу тощо. Не можна виключити й те, що ці публікації створено штучним інтелектом. Отже, авторство цих текстів знаходиться під питанням. У будь-якому випадку відзначаємо грамотну англійську мову, що не містить жодних ознак того, що текст написаний неносієм мови.

Аналіз обраних публікацій показує, що лексичну основу цих текстів утворюють загальновживані слова, оскільки в них не вводяться в обіг і не обговорюються нові наукові факти. Проте довкіллєва тематика зумовлює необхідність широкого вживання загальнозрозумілої частини екологічної термінології, якою вміло оперує автор, не вдаючися до конкретики: *to drive environmental change, a strong commitment to sustainability, eco-conscious choices, environmental impact, ocean conservation, sustainable practices, a more sustainable future, bio-based products, to promote the principles of circular economy, a dedicated advocate for clean seas* тощо [22; 23]. Лідерство за частотністю уживання належить іменнику *sustainability* (сталість, стабільність) та словосполученням з прикметником *sustainable – sustainable development* (сталий розвиток), *sustainable future* (стабільне майбутнє), *sustainable products* (продукція, що не шкодить довкіллю) тощо. Як бачимо, ця лексика належить не стільки до наукової екологічної термінології, скільки позначає кореневі поняття екологічного руху як такого, відбиває саму його філософію.

Іншою властивістю аналізованих публікацій є широке, навіть надмірне, на нашу думку, уживання усталених словосполучень, штампів і кліше:

At Enaleia, we are committed to ... , Our shared commitment to protecting ..., The company prioritizes eco-conscious choices..., This showcases a strong commitment to ..., to take meaningful steps toward a greener future, This initiative marks another significant step towards ..., We are confident that..., We remain committed to ... [22].

Тексти написані від першої особи множини – ми постійно натрапляємо на займенники *we, our*:

Our partnership with Ena athletics ... reflects our shared commitment to protecting marine ecosystems and reducing environmental impact.

By engaging fishermen in sustainable practices, we empower them to contribute to ocean conservation.

Our efforts aim to contribute to the long-term protection of the area...

We are confident that with our action to clean up the port, the authorities will be able to continue the effort of preventing other waste from entering the port [23].

Аналіз вказаних публікацій на синтаксичному рівні показав доволі неочікуваний для такого роду текстів результат: у них відчутно переважають короткі, прості за структурою речення.

As an innovative environmental organization dedicated to cleaning the seas, we are proud to announce the further expansion of our collaboration with Allianz in Spain.

Our efforts aim to contribute to the long-term protection of the area, benefiting the larger ecosystem.

The operation was a resounding success, thanks to the expertise of five professional divers from the DeltaSub company [23].

Складні, у т. ч. складнопідрядні речення нам практично не траплялися. Ось мало не єдиний приклад:

The project in the Port of La Rapita was part of World Clean Up Day, which is celebrated on September 20 and underscores Enaleia's commitment to protecting vital ecosystems [23].

Виявлена особливість може пояснюватися декількома причинами: тим, що тексти писав неносій англійської мови, або тим, що вони адре-

совані неносіям мови і неспеціалістам у галузі екології. Припускаємо, що це навмисне спрощення, аби інформація легко сприймалася пересічними людьми усього світу.

Загальний тон публікацій можна схарактеризувати як оптимістичний і дещо піднесений, але загалом експресивними ці тексти назвати не можна через те, що в них не знаходимо ніяких спеціальних прийомів створення експресії. Життєствердна тональність досягається в основному за рахунок кучного вживання базової для екологічного дискурсу лексики, яка має позитивну конотацію: *sustainable, eco-conscious, bio-based* тощо.

Як ми вже зазначали, на сайті організації Enaleia розміщено не лише публікації про її місію та діяльність, а й інтерв'ю її засновника англомовній пресі [24] та статті, зокрема, у Washington Post [25], що розповідають про дитинство Арапакіса та історію створення організації. Останні ми не розглядатимемо, оскільки вони написані носіями англійської – професійними журналістами. Аналіз же мови вищезгаданих інтерв'ю допоможе побачити відмінності у вживанні англійської мови неносієм у писемному та усному мовленні.

Аналіз лексичного рівня реплік Арапакіса у розглядуваних інтерв'ю показує, що він користується тим самим арсеналом загальноекологічної лексики: *marine litter, a national challenge, circular economy, to recycle, to upcycle into new products, clean up operations.* Окрім загальної для діяча екологічного руху лексики він уживає лексику, пов'язану з рибальством, коли зосереджується на описі процесів збору морського сміття: *fishing boats, fishermen, fishing nets, fishing gear, fishing line.* Також, коментуючи історію створення організації, він згадує економічну кризу та явища, пов'язані з нею: *economic crisis, unemployment, unemployed people.*

На відміну від вже описаних публікацій про діяльність компанії, у текстах інтерв'ю мовлення Арапакіса є доволі емоційним. Це цілком природно: по-перше, усне мовлення завжди характеризується підвищеною емоційністю порівняно з писемним; по-друге, сам предмет розмови сприяє експресії. Коли активіст, не байдужий до того, що відбувається навколо, розповідає про жахливу ситуацію із забрудненням моря у його країні і те, з якими труднощами він стикнувся при вирішенні проблеми, приборкати емоції неможливо. По-третє, емоційному характеру усного мовлення в даному випадку сприяє і той факт, що Арапакіс не є носієм англійської. Це призводить до певної напруги при бажанні точніше висловити свою думку, що виливається в емоції.

But when the economic crisis, you know, peaked in Greece, like in 2016, unemployment skyrocketed.

The scale of the challenge is staggering.

And then all of them, they were just looking at how much plastic they collected and they were like, oh my god, were we collecting so much plastic every day all these years and throwing it back?

Thank you so much for the interview and the amazing questions [24].

Синтаксис усного мовлення динамічніший за синтаксис писемного мовлення. Він характеризується еліпсисом, короткими і незавершеними реченнями, безсполучниковим зв'язком, значною кількістю запитальних, спонукальних та окличних речень. Часто трапляються риторичні запитання. Водночас інтерв'ю – це частково підготовлене розмовне мовлення, яке, як відомо обом учасникам процесу, буде доступне всім охочим, тому все згадане вище про синтаксис розмовного мовлення є релевантним лише до певної міри. Загалом, можемо констатувати, що відповіді Арапакіса на запитання англомовного інтерв'юера підтверджують основні виділювані мовознавцями ознаки розмовної мови. Його мовлення рясніє вставними словами, вигуками і зверненнями.

So, as a child, my first memories were from the sea, you know, on a boat, so it really affected who I am.

But when the economic crisis, you know, peaked in Greece, like in 2016, unemployment skyrocketed.

Like we collected a lot of it, you know, plastic bottles from Egypt ...

Серед довших трапляються і короткі речення розмовного характеру:

I'm just kidding.

It's not easy what we do [24].

На усному мовленні Арапакіса позначається й те, що він не є носієм англійської мови. Через це, як ми вважаємо, він і зловживає виразами *you know* та *like*. Трапляються і типові для неносія помилки в усному мовленні. Так, замість правильного *Can I just give you an example?* він каже: *If I can give an example?* Інші неточності в його мовленні включають такі: *So they get like 10 to 50 dollars a month, regarding on how much plastic they collect* замість ... *depending on how much plastic ...* Ще однією особливістю мовлення Арапакіса є те, що він іноді вживає Present Simple замість Present Continuous, оскільки тривалий теперішній час у його рідній мові відсутній:

We are now working ... with the fishing communities to collect their used fishing gear ... And the

second thing we try to do is ... It's not easy what we do [24].

Висновки. Англійська мова посідає особливе місце в екологічному дискурсі, оскільки він первісно почав формуватися саме в англомовних країнах. Саме англійською мовою було сформульовано його основні поняття. Крім того, в умовах глобалізації роль англійської як міжнародної мови дедалі зміцнюється. Екологічні ж проблеми можна вирішити лише спільними зусиллями країн. У наш час відкривається чимало міжнародних екологічних проектів, часто під егідою ООН, тому цілком природно, що мовою спілкування в цій сфері є в основному англійська. З огляду на це, в цілому можна прогнозувати подальше зростання значення англійської у природоохоронній сфері. Відповідно, вважаємо, що наразі стає цілком логічним вести мову про англомовний екологічний дискурс тих чи інших країн і ретельно вивчати його специфіку.

З іншого боку, такий розвиток подій не може не викликати занепокоєння лінгвістів, адже йдеться про перші ознаки звуження сфери функціонування національних мов – у нашому випадку грецька мова поступово витісняється англійською в екологічному дискурсі. І хоча майже всі грецькі екологічні організації наразі мають дві версії своїх офіційних вебсторінок – грецьку та англомовну, приклад Лефтериса Арапакіса демонструє тривожні тенденції: є й ті, хто відмовляється від грецької мови на своїх ресурсах. На наш погляд, це в корені неправильно, адже метою екологічного дискурсу є формування екологічної свідомості населення своєї країни. Якщо Арапакіс почав з очищення морів, що омивають Грецію, було б цілком логічно звертатися передусім до своїх співвітчизників, аби переконати їх не викидати пластик у море, і лише потім до всього світу. Проте, як бачимо, цей грецький екоактивіст проігнорував місцевий рівень. Очевидно, у гонитві за міжнародним визнанням він вирішив відразу ж звернутися до всього світу.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому видається перспективним порівняти англомовний екологічний дискурс Греції й інших країн та ідіостиль відомих екоактивістів в межах однієї лінгвокультури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Розмаріца І. О. Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2004. 20 с. URL : https://uacademic.info/ua/document/0404U002298 (дата звернення : 12.12.2025)

2. Столярова А. А. Особливості висвітлення екологічної проблематики у грецьких інтернет-ЗМІ (лінгвістичний аспект). *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2025. № 1 (27). С. 239–248. DOI : https://doi.org/10.32782/2617-3921.2025.27.239-248 (дата звернення : 12.12.2025)

3. Hanson A. The Mass Media and Environmental Issues. New York : St. Martin's Press, 1993. 256 p. ISBN 0-7185-1444-0

4. Neuzil M., Kovarik W. Mass Media and Environmental Conflict : America's Green Crusades. Thousand Oaks, London and New Delhi : SAGE Publications, 1996. 243 p. ISBN 0-7619-0333-X

5. Arlt D., Hoppe I., Wolling J. Climate change and media usage: Effects on problem awareness and behavioural intentions. *The International Communication Gazette*, 2011. Vol. 73, № 1–2. P. 45–63. DOI : https://doi.org/10.1177/1748048510386741

6. Бєляков О. О. Сучасні проблеми розвитку екологічної журналістики в Україні. *Культура народів Причорномор'я*. 2001. № 22. С. 149–152. URL : http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/81093 (дата звернення : 12.12.2025)

7. Олтаржевський Д. О. Висвітлення екологічної тематики на сторінках сучасної української преси (засади, проблематика, досвід, жанрові форми та мовностилістичні прийоми) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2004. 196 с. URL : https://uacademic.info/ua/document/0404U003449 (дата звернення : 12.12.2025)

8. Dryzek J. S. The Politics of the Earth: Environmental Discourses. Oxford : Oxford University Press, 2005. 261 p. ISBN 0-19-927739-7

9. Lakoff G. Why it Matters How We Frame the Environment. *Environmental Communication.* 2010. Vol. 4, № 1. P. 70–81. DOI : https://doi.org/10.1080/17524030903529749

10. Бабире О. В. Персуазивні і маніпулятивні стратегії англомовної комунікації з екотематики : автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.04. Київ, 2014. 20 с. URL : https://uacademic.info/ua/document/0414U004848 (дата звернення : 12.12.2025)

11.Greenpeace Greece. URL : https://www.greenpeace.org/greece/ (дата звернення : 12.12.2025)

12. World Wildlife Fund Greece. URL : https://www.wwf.gr (дата звернення : 12.12.2025)

13. Mediterranean Institute for Nature and Anthropos. URL : https://med-ina.org/ (дата звернення : 12.12.2025)

14. Hellenic Society for the Protection of Nature. URL : https://eepf.gr/ (дата звернення : 12.12.2025)

15. Greek Wildlife Alliance. URL : https://greekwildlifealliance.gr/ (дата звернення : 12.12.2025)
16. Arcturos. URL : https://www.arcturos.gr/ (дата звернення : 12.12.2025)
17. Hellenic Ornithological Society. URL : https://ornithologiki.gr/el/ (дата звернення : 12.12.2025)
18. Sea Turtle Protection Society of Greece. URL : https://archelon.gr/ (дата звернення : 12.12.2025)
19. Hellenic Society for the Study and Protection of the Monk Seal. URL : https://www.mom.gr/ (дата звернення : 12.12.2025)
20. Enaleia. URL : https://enaleia.com/ (дата звернення : 12.12.2025)
21. UN Environment Programme : Young Champions of the Earth. URL : https://www.unep.org/youngchampions/index.php/bio/2020/europe/lefteris-arapakis (дата звернення : 12.12.2025)
22. Footprints with Purpose: Enaleia X Ena Athletics Combat Marine Waste. URL : https://enaleia.com/2025/01/30/footprints-with-purpose-enaleia-ena-athletics-combat-marine-waste/ (дата звернення : 12.12.2025)
23. Enaleia X Allianz Expand Marine Cleanup Efforts to Catalonia, Targeting the Seabed of La Rápita Port. URL : https://enaleia.com/2024/10/15/enaleia-x-allianz-expand-marine-cleanup-efforts-to-catalonia-targeting-the-seabed-of-la-rapita-port/ (дата звернення : 12.12.2025)
24. Fishing for plastic. URL : https://enaleia.com/2022/11/18/living-on-earth-fishing-for-plastic/ (дата звернення : 12.12.2025)
25. His family fished for generations. Now he's hauling plastic out of the sea. URL : https://enaleia.com/2022/11/18/the-washington-post-his-family-fished-for-generations-now-hes-hauling-plastic-out-of-the-sea/ (дата звернення : 12.12.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.111’374
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.21

ВІДЕОЛЕКЦІЯ ЯК ПОЛІКОДОВИЙ ОСВІТНІЙ ТЕКСТ: СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

VIDEO LECTURE AS A POLYCODE EDUCATIONAL TEXT: A STYLISTIC ANALYSIS

Томчаковський О.Г.,
orcid.org/0000-0001-6586-8095
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики та літературознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті здійснено комплексний лінгвостилістичний аналіз відеолекції як полікодового освітнього тексту в умовах цифровізації сучасного навчального середовища. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі мультимодальних форматів у системі вищої освіти та потребою осмислення механізмів поєднання вербальних і невербальних засобів у процесі передачі знань. Метою роботи є виявлення стилістичних і комунікативно-прагматичних особливостей відеолекції як різновиду освітнього дискурсу та визначення ролі полікодовості у формуванні ефективної навчальної взаємодії. У межах дослідження відеолекцію розглянуто як складне семіотичне утворення, у якому смисл формується в результаті інтеграції мовленнєвих, інтонаційних, візуальних і паралінгвістичних компонентів. Матеріалом аналізу слугувала відеолекція Майкла Сандела *Justice: What’s the Right Thing To Do? Episode 01 “The Moral Side of Murder”*, що репрезентує зразок сучасного академічного публічного мовлення з високим рівнем інтерактивності. Установлено, що полікодовість відеолекції виявляється у тісному поєднанні вербального мовлення з невербальними засобами – інтонацією, жестами, мімікою, просторовою організацією та візуальними опорами, які разом формують цілісний комунікативний простір. З’ясовано, що мовностилістична організація лекції поєднує риси академічного й розмовного стилів, що сприяє зниженню комунікативної дистанції між лектором і аудиторією та активізації пізнавальної діяльності слухачів. Особливу роль відіграє використання проблемних запитань, моральних дилем і стратегій залучення аудиторії, які трансформують лекцію з монологічного викладу знань у форму діалогічного мислення. Зроблено висновок, що відеолекція як полікодовий освітній текст виступає ефективним інструментом формування критичного мислення, рефлексивних умінь і комунікативної компетентності здобувачів освіти.

Ключові слова: полікодовий текст, відеолекція, освітній дискурс, мультимодальність, лінгвостилістичний аналіз.

The article presents a comprehensive linguostylistic analysis of a video lecture as a polycode educational text within the context of the digitalization of contemporary educational environments. The relevance of the study is determined by the growing role of multimodal formats in higher education and the need to conceptualize the mechanisms through which verbal and non-verbal means interact in the process of knowledge transmission. The aim of the study is to identify the stylistic and communicative-pragmatic features of the video lecture as a type of educational discourse and to determine the role of polycode structure in shaping effective educational interaction. Within the framework of the research, the video lecture is examined as a complex semiotic construct in which meaning emerges through the integration of verbal, intonational, visual, and paralinguistic components. The material for analysis is Michael Sandel’s lecture Justice: What’s the Right Thing To Do? Episode 01 “The Moral Side of Murder”, which represents a model of contemporary academic public speaking characterized by a high degree of interactivity. The findings demonstrate that the polycode nature of the video lecture is realized through the close interaction of verbal discourse with non-verbal means, including intonation, gestures, facial expressions, spatial organization, and visual supports, which together form a coherent communicative space. It has been established that the stylistic organization of the lecture combines features of academic and conversational styles, thereby reducing communicative distance between the lecturer and the audience and enhancing learners’ cognitive engagement. Particular emphasis is placed on the use of problem-based questions, moral dilemmas, and audience engagement strategies, which transform the lecture from a monologic transmission of knowledge into a dialogic mode of reasoning. The study concludes that the video lecture, as a polycode educational text, functions as an effective tool for fostering critical thinking, reflective skills, and communicative competence among learners.

Key words: polycode text, video lecture, educational discourse, multimodality, linguostylistic analysis.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освітнього простору позначений активним упровадженням цифрових технологій та трансформацією традиційних форм навчальної комунікації, у межах яких відеолекція постає одним із провідних форматів подання навчального контенту. Вона поєднує вербальні, візуальні, аудіальні та графічні компоненти, формуючи складний полікодовий освітній текст, здатний забезпечувати багатоканальне сприйняття інформації та підвищувати рівень залученості здобувачів освіти. Така інтеграція різнорідних семіотичних ресурсів зумовлює появу нових комунікативних і стилістичних характеристик навчального дискурсу, що потребують ґрунтовного лінгвістичного осмислення.

Попри зростання наукового інтересу до проблем мультимодальності, цифрової педагогіки та

медіалінгвістики, відеолекція як особливий різновид полікодового тексту залишається недостатньо дослідженою саме у лінгвістичному, зокрема і стилістичному вимірі. Більшість наукових розвідок зосереджуються переважно на дидактичній ефективності відеоконтенту, когнітивних аспектах його сприйняття або технічних параметрах подання матеріалу [3; 6], тоді як мовностилістичні механізми організації відеолекції, способи поєднання вербальних і невербальних засобів, а також їх вплив на комунікативну результативність освітнього повідомлення залишаються поза достатньою увагою дослідників.

У зв'язку з цим постає потреба у комплексному стилістичному аналізі відеолекції як полікодового освітнього тексту, що дозволить виявити специфіку взаємодії мовних і немовних компонентів, окреслити функціональні особливості вербальних стратегій викладу матеріалу та визначити роль полікодовості у формуванні ефективної навчальної комунікації в умовах цифрового освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних гуманітарних і педагогічних дослідженнях полікодовий текст розглядається як складне семіотичне утворення, у межах якого смисл формується завдяки взаємодії різних знакових систем – вербальної, візуальної, аудіальної, графічної та паралінгвістичної. Такий підхід зумовлений трансформацією комунікативного простору в умовах цифровізації освіти та зростанням ролі мультимодальних форматів подання інформації [1; 7].

У дидактичних студіях полікодовий текст розглядається як засіб підвищення ефективності сприйняття навчального матеріалу та когнітивної активності здобувачів освіти. У цих наукових підходах наголошено, що поєднання різних семіотичних каналів сприяє всебічному залученню когнітивних та перцептивних механізмів, що підсилює розуміння й утримання інформації [1; 3]. Візуальні компоненти в такому тексті виконують не лише ілюстративну, а й структуротворчу й пояснювальну функції, стаючи невід'ємним елементом комунікативної організації [8].

У лінгвістичних дослідженнях полікодовість інтерпретується як властивість тексту, що змінює його семантичну та прагматичну структуру і виступає маркером жанрової й функціональної варіативності. Усе більша увага приділяється аналізу взаємодії мовних і невербальних елементів, їхньому впливу на смисл і способи сприйняття тексту адресатом [2; 4]. Такий підхід вимагає не лише опису окремих компонентів, а й систематичного аналізу механізмів їх інтеграції й комунікативного ефекту.

В освітній комунікації полікодові тексти, зокрема відеолекції, розглядаються як ефективні інструменти трансформації змісту навчального курсу у мультимодальний формат, що враховує сучасні потреби цифрового навчального середовища. Відеолекція поєднує пояснювальне мовлення, візуальні опори, графічні елементи та невербальні засоби комунікації, утворюючи єдиний навчальний продукт, здатний компенсувати обмеження традиційного тексту та активізувати навчальний процес [3; 6]. Водночас більшість існуючих праць про освітні відеотексти зосереджені на загальній дидактичній ефективності, тоді як мовностилістичні механізми організації відеолекцій потребують більш поглибленого аналізу.

Дослідження, присвячені словниковим і довідковим полікодовим ресурсам, висвітлюють важливість інтеграції текстових, візуальних та структурних компонентів для забезпечення зрозумілості й доступності змісту. У цих працях демонструється, що візуальні елементи виконують не лише ілюстративну, а й семантично важливу функцію, сприяючи точному відтворенню змісту та полегшуючи інтерпретацію [8; 9]. Такий підхід підсилює розуміння того, що полікодовий текст – це не просто множинність кодів, а їхня функціонально цілеспрямована інтеграція в єдиний комунікативний простір.

Узагальнюючи сучасні підходи, полікодовий текст визначається як комунікативне утворення, в якому смисл формується в результаті інтегрованої взаємодії вербальних та невербальних знакових систем, що функціонують у межах єдиного прагматичного задуму та забезпечують ефективну передачу, інтерпретацію й засвоєння інформації адресатом [1; 7; 8]. У контексті освітнього дискурсу полікодовий текст виступає не лише засобом трансляції знань, а й інструментом активізації пізнавальної діяльності та розвитку критичного мислення.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення стилістичних і комунікативно-прагматичних особливостей відеолекції як полікодового освітнього тексту. У межах дослідження увага зосереджується на аналізі взаємодії вербальних і невербальних засобів, що забезпечують формування смислу, вплив на адресата та ефективність навчальної комунікації. Для досягнення поставленої мети передбачається осмислення теоретичних підходів до трактування полікодових текстів, визначення специфіки відеолекції

як різновиду освітнього дискурсу, а також аналіз мовностилістичних і паралінгвістичних засобів, за допомогою яких реалізується пояснювальна, аргументативна й інтерактивна функції навчального повідомлення. Матеріалом дослідження слугує відеолекція Майкла Сандела Justice: What's the Right Thing To Do? Episode 01 "The Moral Side of Murder", опублікована на платформі YouTube 16 березня 2009 року [10], у межах якої розглядаються вербальні елементи мовлення лектора, особливості інтонаційної організації, використання прикладів і запитань, а також невербальні компоненти – жести, міміка, візуальні опори та взаємодія з аудиторією, що в сукупності формують цілісний полікодовий освітній текст.

Виклад основного матеріалу. Специфіка аналізованої відеолекції [10] як різновиду освітнього дискурсу виявляється передусім у поєднанні академічної аргументативності з діалогічною та інтерактивною моделлю подання знань. Зазначена відеолекція є записом реального публічного виступу, здійсненого в академічному середовищі, однак у сучасному цифровому контексті вона функціонує не лише як фіксація одноразової комунікативної події, а як повноцінний навчальний ресурс, доступний для багаторазового використання. Розміщення лекції у відкритому доступі забезпечує її інтеграцію в ширший освітній простір, де вона може бути залучена до навчального процесу як дидактичний матеріал, орієнтований на формування критичного мислення, аналітичних умінь і дискурсивної компетентності здобувачів освіти.

Попри те, що лекція має спонтанний характер живого мовлення, її структура, логіка викладу та спосіб подачі матеріалу свідчать про високий рівень адаптації до освітніх потреб аудиторії. Завдяки поєднанню вербальних, інтонаційних і візуальних засобів, а також чітко вибудуваній аргументації, вона трансформується з одноразового комунікативного акту в універсальний навчальний продукт. Така адаптивність дає змогу використовувати лекцію в різних освітніх контекстах як ілюстративний матеріал для аналізу мовленнєвих стратегій, приклад реалізації полікодового дискурсу або як основу для обговорення етичних і філософських проблем у межах міждисциплінарного навчання. У цьому сенсі аналізована лекція поєднує риси автентичного усного академічного мовлення та дидактично організованого навчального тексту, що зумовлює її високу педагогічну цінність і дозволяє розглядати її як зразок ефективної освітньої комунікації в цифровому середовищі.

На відміну від традиційної письмової лекції, відеолекція функціонує як динамічний полікодовий текст, у якому зміст формується через синхронну взаємодію вербального мовлення, інтонаційних засобів, жестів, міміки, просторової організації аудиторії та візуального супроводу. У представленому матеріалі освітній дискурс набуває рис публічного інтелектуального діалогу: лектор не лише транслює знання, а й активно залучає слухачів до спільного міркування, використовуючи запитання, приклади з реального життя та моральні дилеми як інструменти когнітивної активізації.

Характерною особливістю цієї відеолекції є поєднання академічної логіки викладу з елементами розмовного стилю, що сприяє зниженню дистанції між адресантом і адресатом та підвищує рівень залученості аудиторії. Вербальна складова супроводжується чіткою інтонаційною структурою, паузами та акцентами, які виконують смислотвірну функцію і спрямовують інтерпретацію матеріалу. Невербальні засоби (жести, міміка, переміщення лектора в просторі аудиторії) виконують не допоміжну, а семантично значущу роль, підсилюючи аргументацію та сприяючи емоційній співучасті слухачів.

Таким чином, відеолекція виявляється не просто формою передачі навчальної інформації, а особливим різновидом освітнього дискурсу, у якому полікодовість забезпечує інтеграцію когнітивного, комунікативного й прагматичного рівнів. Саме завдяки взаємодії мовних і немовних компонентів створюється цілісний освітній текст, орієнтований не лише на інформування, а й на формування критичного мислення та ціннісних орієнтацій адресата.

Пояснювальна функція реалізується насамперед через використання доступної, логічно структурованої мовної подачі складних філософських понять. Лектор уникає абстрактного теоретизування й вводить ключову моральну проблему через конкретну життєву ситуацію – відому як trolley car problem. Формулювання запитання "Is it morally permissible to kill one person in order to save five?" виконує функцію концептуального ядра лекції, навколо якого вибудовується подальший виклад. Такий прийом створює когнітивний міст між абстрактною етичною теорією та повсякденним моральним досвідом слухачів.

Мовностилістично пояснення вибудовується за принципом поступового ускладнення: від інтуїтивних моральних суджень аудиторії до філософських концепцій утилітаризму й деонтології. Для цього лектор активно використовує перефразу-

вання, уточнення та повтори, наприклад, повертаючись до ключового запитання в різних формулюваннях, що сприяє глибшому осмисленню проблеми. Пояснювальна функція підсилюється інтонаційними паузами, які відмежовують логічні частини викладу та надають слухачам часу для внутрішнього осмислення почутого.

Аргументативна функція реалізується через послідовне зіставлення альтернативних моральних позицій. Лектор не нав'язує єдину правильну відповідь, а демонструє логіку різних етичних підходів, зокрема утилітаризму та кантіанської етики. Аргументація розгортається через контрастування наслідків дій і моральних принципів, що вербалізується за допомогою умовних конструкцій, модальних дієслів та оцінної лексики (наприклад, should, ought, right, wrong). Важливу роль відіграє стратегія проблематизації, оскільки кожна запропонована відповідь ставиться під сумнів через уточнювальні запитання або нові гіпотетичні умови, що стимулює критичне мислення.

Паралінгвістичні засоби посилюють аргументативний ефект мовлення. Зміна темпу, інтонаційні акценти та паузи перед ключовими твердженнями створюють ефект напруженого очікування й підкреслюють логічну значущість окремих тез. Жести лектора (розкриті долоні, рухи вперед або в бік аудиторії) виконують функцію візуального маркера аргументації, сигналізуючи перехід від однієї позиції до іншої.

Інтерактивна функція відеолекції реалізується через безпосереднє залучення аудиторії до морального міркування. Лектор постійно звертається до слухачів із прямими запитаннями, пропонує підняти руку, висловити позицію або оцінити запропоновану ситуацію. Такі елементи створюють ефект діалогу навіть у форматі масової лекції та трансформують слухача з пасивного реципієнта на активного учасника комунікації. Мовні засоби залучення (звертання, інклюзивні займенники we, us, апеляція до спільного досвіду) формують відчуття колективного морального пошуку.

Паралінгвістично інтерактивність підсилюється візуальним контактом, переміщенням лектора в просторі аудиторії та реакціями на відповіді студентів (усмішка, кивок, уточнювальне запитання). Такі елементи створюють атмосферу діалогу й довіри, зменшуючи дистанцію між викладачем і слухачами та посилюючи ефект залученості.

Отже, в аналізованій відеолекції полікодовість виявляється як інтеграція мовностилістичних і паралінгвістичних ресурсів, спрямованих на реалізацію пояснювальної, аргументативної та інтерактивної функцій освітнього дискурсу. Поєднання логічно вибудуваного мовлення, риторичних прийомів, невербальних засобів та безпосередньої взаємодії з аудиторією формує цілісний комунікативний простір, у межах якого навчання постає як процес спільного осмислення етичних проблем, а не лише монотонне передавання знання.

Висновки. У результаті проведеного аналізу встановлено, що відеолекція як різновид освітнього дискурсу постає складним полікодовим утворенням, у якому смисл формується завдяки інтеграції вербальних, паралінгвістичних та візуальних компонентів. У межах дослідження доведено, що поєднання різних семіотичних ресурсів не є механічним, а ґрунтується на функціональній взаємодії, спрямованій на підвищення комунікативної ефективності навчального повідомлення.

Аналіз відеолекції Майкла Сандела Justice: What's the Right Thing To Do? засвідчив, що полікодовість є визначальною характеристикою її дискурсивної організації. Вербальна складова поєднує елементи академічного та розмовного стилів, що забезпечує доступність викладу та водночас збереження наукової аргументованості. Паралінгвістичні засоби (інтонація, паузи, жести, міміка, просторове розташування лектора) виконують не допоміжну, а смислотворчу функцію, підсилюючи логіку аргументації та сприяючи активному залученню аудиторії до процесу осмислення матеріалу.

У ході дослідження встановлено, що пояснювальна функція реалізується через поступове структурування інформації, опору на життєві приклади та повторювані смислові акценти, що полегшує когнітивну обробку складних філософських концептів. Аргументативна функція виявляється у зіставленні альтернативних моральних позицій, використанні модальних і оцінних засобів та створенні ситуації інтелектуального вибору. Інтерактивна функція забезпечується активним залученням аудиторії до комунікативного процесу, що трансформує традиційну модель лекції в діалогічний формат спільного міркування.

Таким чином, відеолекція постає не лише як засіб трансляції знань, а як повноцінний полікодовий освітній текст, здатний формувати критичне мислення, етичну рефлексію та комунікативну компетентність здобувачів освіти. Отримані результати підтверджують доцільність лінгвостилістичного підходу до аналізу освітніх відео-

текстів і засвідчують перспективність подальших досліджень у напрямі вивчення взаємодії мовних і немовних засобів у цифровому навчальному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуменюк І. Полікодовий текст як засіб реалізації текстоцентричної технології навчання. *Наука і освіта*. 2020. № 3. С. 97–103.

2. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТВОРИ, 2020. Х, 920 с.

3. Настас Д. Л. Використання відеолекції у педагогічній діяльності для підвищення ефективності сприйняття навчального матеріалу студентами. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2018. № 7 (151). С. 3–9.

4. Сподарик О.В. Постмодерна характеристика полікодового художнього тексту. *Наукові записки. Серія "Філологічна*". 2012. Випуск 27. С. 274–276.

5. Томчаковський О. Г. Комунікативна специфіка англомовних навчальних словників. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.).* Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 783–785.

6. Hernandez-Ramos, P. Aim, shoot, ready! Future teachers learn to 'do' video.// British Journal of Educational Technology. – 2007. – 38 (1). – PP. 33–41.

7. Humeniuk, I. Polycode text as a means of implementation of the text-centric teaching technology. Science and Education. 2020. No. 3. P. 97–103. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-4665-2020-3-14

8. Nesi H. How Many Words is a Picture Worth? A Review of Illustrations in Dictionaries. *Learners' dictionary: state of the art* / Ed. by M.L.Tickoo. Singapore: Seameo regional language center, 1989. Anthology Series 23. P. 124–134.

9. Tarp S. The foundations of the theory of learners' dictionaries. *Lexicographica* / Edited by F.F.M. Dolezan and others. Berlin/NY: Niemeyer, 2009. № 25. P. 155–168.

10. Sandel M. Justice: What's the Right Thing To Do? Episode 01 'The Moral Side of Murder'» YouTube, 16 Mar. 2009. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=kBdfcR-8hEY (Accessed: 12.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

РОЗДІЛ 3
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81’255.2:81’373.46=111=161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.22

СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ У СИНХРОННОМУ ПЕРЕКЛАДІ

METHODS OF RENDERING TERMINOLOGY IN SIMULTANEOUS INTERPRETING

Мовчан Б.В.,
orcid.org/0000-0002-1565-5304
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мелень С.П.,
orcid.org/0009-0005-3883-1701
магістр перекладу,
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджено особливості відтворення термінологічних одиниць у синхронному перекладі в умовах підвищеного когнітивного навантаження та жорстких часових обмежень. Актуальність роботи зумовлена зростанням ролі синхронного перекладу в сучасному політичному, економічному, науковому та технічному дискурсах і недостатньою розробленістю проблеми перекладу термінів саме в усному режимі. Метою дослідження є виявлення основних перекладацьких стратегій і трансформацій, що застосовуються для відтворення термінів у синхронному перекладі, а також аналіз чинників, які впливають на вибір перекладацького рішення.

Матеріалом дослідження слугували автентичні відеозаписи публічних виступів політичних діячів, науковців та експертів загальною тривалістю понад 656 хвилин. Корпус аналізу охоплює 288 випадків уживання термінів у сфері дипломатії, міжнародних відносин, економіки, охорони здоров’я, екології та академічного дискурсу. У роботі застосовано кількісно-якісний метод аналізу, що дозволив систематизувати способи перекладу та виявити їхню частотність.

Результати дослідження засвідчили, що домінантним способом відтворення термінів у синхронному перекладі є еквівалентний переклад із використанням усталених відповідників, який забезпечує високий рівень змістової адекватності та сприяє оптимізації когнітивного навантаження перекладача. Водночас у ситуаціях дефіциту часу або відсутності підготовки перекладачі вдаються до генералізації, модуляції, описового перекладу, транслітерації або вилучення термінологічних одиниць. Відзначено безпосередній вплив рівня попередньої підготовки перекладача та доступності допоміжних матеріалів на якість термінологічного відтворення. Отримані результати поглиблюють уявлення про специфіку перекладу термінів у синхронному режимі та можуть бути використані в теорії усного перекладу й практиці підготовки перекладачів-синхроністів.

Ключові слова: синхронний переклад, термінологія, еквівалентний переклад, транслітерація, генералізація, вилучення, помилки перекладу.

The article examines the specifics of rendering terminological units in simultaneous interpreting under conditions of increased cognitive load and strict time constraints. The relevance of the study is determined by the growing role of simultaneous interpreting in contemporary political, economic, scientific, and technical discourses, as well as by the insufficient scholarly attention to the issue of terminology translation specifically in oral interpreting. The aim of the study is to identify the main translation strategies and transformations used in rendering terms in simultaneous interpreting and to analyze the factors influencing the interpreter’s choice of translation solutions.

The research material consists of authentic video recordings of public speeches delivered by political figures, scholars, and experts, with a total duration of over 656 minutes. The analytical corpus includes 288 instances of terminological usage in the fields of diplomacy, international relations, economics, healthcare, ecology, and academic discourse. A quantitative and qualitative research approach was applied, which made it possible to systematize translation techniques and determine their frequency.

The results of the study demonstrate that the dominant method of rendering terms in simultaneous interpreting is equivalent translation using established terminological equivalents, which ensures a high level of semantic adequacy and contributes to reducing the interpreter’s cognitive load. However, in situations of time pressure or insufficient preparation, interpreters resort to generalization, modulation, descriptive translation, transliteration, or omission of terminological units. The study also highlights the direct impact of the interpreter’s level of prior preparation and the availability of supporting materials on the quality of terminological rendering. The findings contribute to a deeper understanding of the specific

features of terminology translation in simultaneous interpreting and may be applied both in interpreting theory and in the training of professional simultaneous interpreters.

Key words: simultaneous interpreting, terminology, equivalent translation, transliteration, generalization, omission, translation errors.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та інтенсивного міжнародного обміну інформацією усний переклад, зокрема синхронний, відіграє ключову роль у забезпеченні міжмовної та міжкультурної комунікації в політичному, економічному, науковому та технічному дискурсах. Особливу складність у цьому контексті становить переклад термінів – спеціалізованих лексичних одиниць, які відзначаються високим ступенем семантичної точності, галузевої прив'язаності та концептуальної навантаженості. Термінологічні одиниці також характеризуються високим ступенем концептуальної насиченості та низькою контекстуальною варіативністю, що вимагає від перекладача не лише знання відповідників, а й глибокого розуміння предметної сфери.

Синхронний переклад – складний багаторівневий когнітивний процес, у межах якого перекладач одночасно здійснює сприйняття, аналіз та продукування мовлення. За таких умов переклад термінів набуває особливої проблемності, оскільки поєднує вимогу до максимальної точності з обмеженими когнітивними та часовими ресурсами перекладача. Будь-яка затримка в розпізнаванні терміна або сумнів щодо його відповідності може призвести до перевантаження робочої пам'яті та зниження загальної якості перекладу. У таких ситуаціях перекладач змушений оперативно обирати між еквівалентним перекладом, генералізацією, калькуванням, описовим відтворенням або навіть вилученням термінологічної одиниці.

На відміну від письмового перекладу, де перекладач має змогу звертатися до довідкових джерел, термінологічних баз і здійснювати редагування, усний переклад відбувається в умовах жорстких часових обмежень і підвищеного когнітивного навантаження. Це істотно ускладнює процес ідентифікації терміна, вибору відповідника та контролю його послідовного використання в межах одного виступу.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених термінології в перекладі, більшість досліджень зосереджуються переважно на письмовому перекладі або загальнотеоретичних аспектах термінознавства. Питання ж функціонування та перекладу термінів в усному перекладі, зокрема в синхронному режимі, досі залишаються недостатньо вивченими. Недостатньо дослідженими залишаються і питання впливу когнітивного навантаження на вибір перекладацьких стратегій, а також типові помилки, пов'язані з порушенням термінологічної послідовності в синхронному перекладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях перекладу термінів переважає підхід, орієнтований на письмову комунікацію, де термінологічна точність забезпечується шляхом редагування, роботи із джерелами та уніфікації відповідників. У межах цієї традиції терміни розглядаються як стабільні одиниці фахової мови, що мають фіксоване значення в межах певної галузі.

Водночас усний переклад, і передусім синхронний, ставить перекладача в принципово інші умови. Цей аспект знайшов відображення в працях Д. Жиля [4, 5, 6, 7, 8], Р. Сеттона [10], Р. Джонса [9], які описують синхронний переклад як діяльність з підвищеним когнітивним навантаженням, де робота з термінологією істотно ускладнює баланс між слуханням, аналізом і продукуванням мовлення. Автори наголошують, що терміни є одними з найбільш проблемних одиниць, оскільки потребують миттєвого розпізнавання та відтворення без втрати змістової точності. У працях Д. Жиля [4, 5, 6] терміни постають як фактор ризику перевантаження робочої пам'яті, що може призводити до втрат або спрощення змісту.

Разом із тим більшість когнітивно орієнтованих досліджень зосереджуються на загальних механізмах синхронного перекладу, не виокремлюючи термінологію як окремий об'єкт системного аналізу. Недостатньо уваги приділяється таким явищам, як порушення термінологічної послідовності, вимушена генералізація або вилучення термінів у складних перекладацьких ситуаціях.

Окрему увагу проблемі термінологічної компетентності усних перекладачів приділяють Р. Сеттон і Е. Дорант [10], які наголошують на необхідності попередньої термінологічної підготовки та глибокого розуміння концептів, що стоять за термінами. На їхню думку, знання формальних відповідників є недостатнім без усвідомлення функції терміна в конкретному дискурсі.

В українському перекладознавстві питання перекладу термінів ґрунтовно висвітлюються у працях В. Карабана [1], Л. Славової, Н. Борисенко, М. Возної [2, 3], де розглядаються типи термінологічних трансформацій, проблеми еквівалентності та варіативності перекладу.

Водночас ці дослідження здебільшого орієнтовані на письмові тексти або загальні теоретичні засади перекладу.

Отже, аналіз наукових публікацій засвідчує наявність істотної прогалини між теоретичними напрацюваннями з термінознавства та реальними умовами усного перекладу, що актуалізує потребу дослідження перекладу термінів у синхронному режимі на матеріалі автентичних виступів.

Формулювання цілей. Дослідження спрямоване на виявлення закономірностей функціонування термінологічних одиниць в усному дискурсі та способів їх адекватного відтворення в умовах обмеженого часу й підвищеного когнітивного навантаження. Для досягнення поставленої мети здійснено кількісний і якісний аналізи застосування основних прийомів перекладу термінів (еквівалентний переклад, калькування, генералізацію, описовий переклад, транслітерацію, вилучення) на матеріалі автентичних виступів; виявлено типові труднощі та помилки, пов'язані з перекладом термінології в синхронному режимі.

Виклад основного матеріалу. У статті розглянуто відтворення термінів у синхронному перекладі на основі аналізу виступів провідних політичних діячів, науковців та експертів у контексті політичного, історичного, економічного та наукового дискурсів.

Загальна тривалість досліджуваних відеоматеріалів становить понад 656 хвилин, відібрано 288 випадків вживання термінів, пов'язаних із дипломатією, міжнародним правом, зовнішньою та внутрішньою політикою, охороною здоров'я, академічним дискурсом, економічною та фінансовою сферами, екологією, токсикологією, гідрохімією. Обсяг матеріалу забезпечує репрезентативність корпусу та дозволяє виявити типові методи, трансформації й закономірності, які виникають у процесі синхронного перекладу. Обрані матеріали дозволяють виявити методи, що застосовуються перекладачами для відтворення термінів в синхронному режимі.

Аналіз корпусу синхронних перекладів свідчить, що основним способом відтворення термінів залишається еквівалентний переклад за допомогою усталених відповідників. 185 (≈65,6%) із 288 проаналізованих термінів були перекладені за допомогою лексичних еквівалентів. Такий підхід забезпечує максимальну змістову точність і дозволяє зберегти термінологічну структуру вихідного тексту. Значна частка еквівалентних перекладів пояснюється тим, що багато термінів політичного та економічного дискурсу мають закріплені відповідники в українській мові й активно функціонують у публічному просторі. Використання усталених еквівалентів знижує когнітивне навантаження на перекладача, оскільки відповідник відтворюється автоматично, без потреби додаткового аналізу або трансформації.

Тут варто згадати такі терміни, як inflow of investments (притік інвестицій), containment strategy (стратегія стримування), IVF (ЕКЗ), GDP (ВВП), economic burdens (економічне навантаження), environmental burdens (екологічне навантаження).

Наявність і доступність прямих відповідників дозволяє перекладачеві точно відтворювати зміст без додаткових пояснень або трансформацій:

«What we analyzed in them: it was heavy metals, it was polyaromatic hydrocarbons, nonpolar extractable compounds, and some organics, which were hexabromocyclododecane isomers, polybrominated diphenyl ethers, novel brominated flame retardants, polychlorinated biphenyls, hexachlorobutadiene, polychlorinated naphthalenes, penta- and hexachlorobenzenes, and short-chain and medium-chain chlorinated paraffins» [94] // «Ми провели аналіз. Там були знайдені важкі метали, поліароматичні вуглеводні, різні речовини: гексабромциклододекани, ефіри, бромовані антипірени, поліхлоровані антипірени, поліхлоровані дифеніли, гексахлорбутадієни, поліхлоровані нафталіни, гексахлорбензоли, хлоровані парафіни з коротким ланцюгом і парафіни з середнім ланцюгом»[13].

У цьому прикладі точність відтворення складної хімічної термінології стала можливою завдяки допоміжним матеріалам, зокрема попередньо підготовленій презентації. На важливості попередньої термінологічної підготовки перекладача до роботи з термінами спеціалізованої тематики неодноразово наголошує Родерік Джонс, підкреслюючи, що навіть мінімальне ознайомлення з термінологічним полем теми суттєво підвищує якість синхронного перекладу, значно знижує когнітивне навантаження. [Jones 2014].

Однак у практиці синхронного перекладу ідеальні умови трапляються не завжди. За умов дефіциту часу або перевантаження перекладач змушений звертатися до альтернативних стратегій. Найпоширенішою з них є генералізація, яка передбачає заміну вузькоспеціалізованого терміна ширшим, хоч і менш точним поняттям. Такий прийом дозволяє зберегти загальний напрямок думки мовця й уникнути пауз або збоїв у мовленні перекладача, проте водночас призводить до зниження рівня термінологічної деталізації. У проаналізованих текстах генералізація

особливо характерна для перекладу економічних і фінансових термінів, де складні інституційні поняття можуть спрощуватися до загальних описів процесів або явищ.

Аналіз матеріалу показав, що 33 одиниці (≈11,7%) були перекладені шляхом генералізації, що свідчить про прагнення зберегти основний зміст повідомлення за рахунок зменшення рівня деталізації.

«And uh so far uh the the macro economic management of Ukraine has been I wouldn't say exemplary because that's to exaggerate slightly uh but amazingly good» [17]. // «Досі українська економіка працювала, якщо не зразково, бо це буде трошки перебільшення, то дуже і дуже добре» [15].

Термін «macroeconomic management», що має чітко визначене значення у фаховому економічному дискурсі, був переданий через ширше, нефахове поняття – «економіка працювала». Це дозволило вийти з кризової ситуації і забезпечити зрозумілість висловлювання для широкої аудиторії.

«This week the international monetary fund and Ukrainian authorities reached the staff level agreement to um on this third review of the program» [17]. // «Цього тижня Міжнародний валютний фонд і українські урядовці досягли домовленості про перегляд програм» [15].

Термін «staff level agreement» є технічним терміном Міжнародного валютного фонду (МВФ). Він позначає попередню, але суттєву домовленість, якої досягають експерти (staff) МВФ і національні органи влади під час перегляду програми співпраці. Така угода ще не затверджена Радою директорів МВФ, але вже є ключовим етапом в ухваленні рішення щодо подальшого фінансування.

У перекладі ця одиниця була передана як «домовленість про перегляд програм», без уточнення її статусу, рівня або характеру (тобто, що саме це staff level, а не політичне або фінальне рішення).

Застосування генералізації свідчить про прагматичну орієнтацію синхронного перекладу, у межах якої пріоритет надається зрозумілості повідомлення для аудиторії. Проте в аналітичному або експертному дискурсі надмірна генералізація може знецінювати зміст висловлювання, оскільки саме терміни виконують функцію точного маркування понять. Отже, генералізація постає як компромісне рішення, до якого перекладач удається за відсутності можливості точного відтворення терміна, але яке водночас не може розглядатися як оптимальне з погляду термінологічної адекватності.

Ще одним способом подолання термінологічних труднощів є описовий переклад, за якого значення терміна передається за допомогою пояснювальної конструкції. Описовий переклад дозволяє компенсувати відсутність готового відповідника або уникнути використання незрозумілої для аудиторії кальки. Проте в синхронному перекладі цей прийом застосовується обмежено (3 випадки або ≈1,1%), оскільки розгорнуті пояснення суперечать вимозі стислості й можуть порушувати ритм перекладу. У більшості зафіксованих випадків описовий переклад поєднується з іншими прийомами або використовується фрагментарно.

Транслітерація як спосіб перекладу термінів також трапляється в синхронному перекладі, проте її застосування досить обмежене (2 випадки або ≈0,7%). Найчастіше транслітеруються нові або політично значущі терміни, які ще не мають усталених українських відповідників. У таких випадках транслітерована форма може виконувати роль тимчасового маркера поняття, дозволяючи перекладачеві зберегти форму терміна, не вдаючись до складних трансформацій. Однак без додаткового пояснення транслітерація не завжди забезпечує зрозумілість для аудиторії, що обмежує її ефективність у синхронному режимі.

Наступний приклад демонструє поєднання описового перекладу та транслітерації:

«Vice President Harris, in your last run for president, you said you wanted to ban fracking; now you don't» [18]. // «Віце-президенте, ви сказали, що ви хотіли заборонити гідророзрив пластів, чи так званий фрекінг. Тепер уже ви цього не говорите» [12].

Термін «fracking» (скорочення від «hydraulic fracturing») належить до категорії науково-технічних термінів, що водночас мають виразне політичне забарвлення, особливо в американському суспільному та виборчому дискурсах. У межах фахової термінології українською мовою цей процес прийнято називати «гідророзрив пластів», що є точним, усталеним, але малозрозумілим для неспеціалізованої аудиторії терміном.

Отже, у низці випадків перекладачі використовують комбіновані стратегії, поєднуючи транслітерацію з коротким поясненням або функціональним уточненням. Такі рішення свідчать про високий рівень перекладацької майстерності, оскільки дозволяють водночас зберегти форму терміна та забезпечити мінімальну інтерпретацію його значення. Проте застосування комбінованих стратегій потребує додаткових когнітивних ресур-

сів і можливе лише за відносно сприятливих умов перекладу, зокрема помірного темпу мовлення:

«And a last thought on this one is... you know, you have Republicans who talk about decoupling – and this is relevant to this conversation about how Ukraine settles out with Russia – talk about decoupling» [16] // «І коли йдеться про так званий «декаплінг», або відокремлення від інтересів Росії й Китаю, я не думаю, що можна зараз просто зробити» [14].

Суттєвою проблемою синхронного перекладу є порушення термінологічної однорідності, коли один і той же термін відтворено різними способами в межах одного виступу або серії виступів. Такі коливання можуть бути зумовлені зміною перекладача, відсутністю спільного глосарію або необхідністю ситуативного спрощення в окремих фрагментах мовлення. Хоча варіативність не завжди призводить до прямого викривлення змісту, вона ускладнює сприйняття інформації та може створювати враження концептуальної неузгодженості, особливо у випадку ключових термінів.

Такі розбіжності особливо помітні у випадках перекладу ключових термінів, що повторюються багаторазово упродовж виступу та створюють термінологічний каркас теми. Варіативність у їхньому відтворенні дезорієнтує аудиторію, змушуючи її самостійно робити смислові зв'язки між різними варіантами перекладу.

У межах аналізу синхронного перекладу відеоматеріалу, присвяченого екологічній ситуації навколо Каховського водосховища [19] [14], було зафіксовано порушення термінологічної однорідності у перекладі ключового терміна «remediation». Цей термін, що позначає комплекс заходів із реабілітації, очищення та усунення забруднення довкілля, фігурував у джерельному тексті 17 разів, але в перекладі був відтворений трьома різними способами: «відновлення» – 6 разів, «ліквідація наслідків» – 7 разів, «знезараження» – 4 рази.

Найрадикальнішою трансформацією у відтворенні термінів є вилучення, відсутність термінологічної одиниці в перекладі. У дослідженому матеріалі вилучення трапляються досить часто (36 одиниць або ≈12,8%) й зазвичай пов'язані з перевищенням когнітивного навантаження перекладача. Згідно з когнітивними моделями синхронного перекладу, вилучення може бути вимушеною реакцією на неможливість обробки всієї інформації або свідомим стратегічним вибором, спрямованим на збереження темпу мовлення та загальної зрозумілості повідомлення.

«We are we also have hope that the Congress will vote for Ukraine's Aid in the nearest future, and that it will include direct budget support in this Appropriations Bill» [17] // *«Ми також сподіваємось, що американський Конгрес найближчим часом проголосує за допомогу Україні. І це буде тоді пряма допомога Україні»* [15]

Однак вилучення термінів має найсерйозніші наслідки для змістової повноти перекладу, оскільки саме терміни часто структурують аргументацію мовця й задають рамки інтерпретації висловлювання. Аналіз прикладів показує, що систематичні вилучення зазвичай корелюють із недостатньою термінологічною підготовкою або відсутністю попереднього ознайомлення з тематикою виступу.

Подібні випадки є типовими для синхронного перекладу термінологічно насичених виступів, де перекладач змушений швидко приймати рішення, спрямовані на оптимізацію мовлення, навіть за рахунок часткової втрати точності. Вилучення може бути допустимим методом у кризових ситуаціях, якщо воно не спотворює основного змісту повідомлення [Jones 44].

Висновки. Проведений аналіз перекладу термінології у синхронному режимі засвідчив, що провідним і найрезультативнішим способом відтворення спеціалізованих одиниць є еквівалентний переклад із залученням усталених термінологічних відповідників. Саме цей прийом застосовано для 185 із 288 проаналізованих термінів (≈65,6%), що підтверджує його функціональну доцільність у ситуації обмеженого часу: наявність готового еквівалента мінімізує витрати на пошук рішення, підтримує термінологічну послідовність і дає змогу оптимізувати когнітивні ресурси перекладача. Водночас синхронний формат об'єктивно продукує «кризові» умови, коли точний відповідник не актуалізується миттєво або термін є новим/маловідомим, а темп мовлення унеможливлює повну аналітичну обробку. У таких випадках перекладачі вдаються до альтернативних трансформацій, частотність яких у корпусі розподіляється так: вилучення – 36 одиниць (≈12,8%), генералізація – 33 (≈11,7%), модуляція – 15 (≈5,3%), комбінація методів – 5 (≈1,8%), описовий переклад – 3 (≈1,1%), калькування – 3 (≈1,1%), транслітерація – 2 (≈0,7%). Такий розподіл свідчить, що, з одного боку, перекладачі прагнуть зберігати термінологічну точність, а з другого – змушені забезпечувати комунікативну безперервність і зрозумілість повідомлення, інколи знижуючи рівень деталізації.

Особливо показовим є те, що якість термінологічного відтворення прямо корелює з рівнем попередньої підготовки. Коли перекладач має доступ до допоміжних матеріалів (текстів доповідей, презентацій, глосаріїв тощо), навіть складні багатокомпонентні або вузькогалузеві терміни можна відтворювати стабільно й без суттєвих змістових втрат; натомість за відсутності підготовки труднощі виникають і з відносно поширеними одиницями. У цьому контексті спостережувані випадки вилучення та генералізації можуть інтерпретуватися не лише як наслідок дефіциту часу, а і як стратегічні компроміси, узгоджувані з когнітивними обмеженнями синхронного перекладу (зокрема у межах підходів, що пояснюють перевантаження уваги та оперативної пам'яті). Отже, синхронний переклад термінів постає як процес постійного балансування між термінологічною точністю та оперативністю мовленнєвого продукування, де вирішальними чинниками є термінологічна компетентність, підготовка до теми, прогнозування термінополя і здатність швидко обирати найменш ризиковану трансформацію.

Перспективи подальших досліджень. Подальші студії доцільно спрямувати на: (1) поглиблений аналіз когнітивних механізмів прийняття рішень під час відтворення термінів у синхронному перекладі (зокрема в момент «термінологічної кризи») із залученням експериментальних і корпусних методів; (2) розроблення та емпіричну перевірку моделей термінологічної підготовки синхроністів (структурування глосаріїв, тренування абревіатур, опрацювання багатокомпонентних термінів); (3) вивчення меж допустимості генералізації та вилучення у різних типах дискурсу (політичному, економічному, науково-технічному) з урахуванням адресата та комунікативних ризиків; (4) дослідження ролі технологічної підтримки (термінологічні бази, інструменти швидкого доступу до глосаріїв) у зниженні когнітивного навантаження та підвищенні термінологічної послідовності в режимі реального часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі та жанрово-стилістичні проблеми : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2002. 564 с.

2. Славова Л.Л., Возна М.О. Етнокультурна специфіка історичної термінології : зіставний та перекладознавчий аспекти (на матеріалі історичних термінів античності та давньоруського періоду). *Мовні і концептуальні картини світу.* 2022. Вип. (1)71. С. 115–131. https://doi.org/10.17721/2520-6397.2022.1.10

3. Славова, Л. Л., Борисенко, Н. Д. Типологія освітніх реалій в англомовній художній прозі (на матеріалі роману Еріка Сігала «Love Story»). *Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу.* 2021, ЖДУ. С. 121–123.

4. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1995. 275 p.

5. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Revised edition. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2009. 283 p.

6. Gile D. Conference interpreting as a cognitive management problem. *Interpreting Studies* / edited by F. Pöchhacker, K. Kaindl. London ; New York : Routledge, 2002, P. 163–176.

7. Gile D. Consecutive vs. simultaneous: which is more accurate? *Interpretation Studies*. 2001. No. 1. P. 8–20.

8. Gile D. Variability in the perception of fidelity in simultaneous interpretation. *Hermes – Journal of Linguistics.* 1999. No. 22. P. 51–80.

9. Jones R. Conference Interpreting Explained. London : Routledge, 2014. 164 p.

10. Setton R., Dawrant A. Conference Interpreting: A Complete Course. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2016. 470 p.

11.Vozna M., Antonyuk N. Equivalence in Ukrainian-English translation of institutional academic terminology. *SHS Web of Conferences.* 2021. Vol. 105. 13 p. DOI: https://doi.org/10.1051/shsconf/202110503002

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. НАЖИВО. ДЕБАТИ Дональд ТАМП та Камала ГАРРІС. ХТО ФАВОРИТ? З перекладом українською. *YouTube :* відеозапис. URL: https://www.youtube.com/live/Ui_GefRWYP8?si=xNgZ0Oo5vEmxjef2 (дата звернення: 15.10.2024)

2. Презентація: «Пілотні дослідження забруднення донних відкладів Каховського водосховища». *YouTube :* відеозапис. URL: https://youtu.be/VzJ-SGlVEsc?si=qOPrEumfE_mGmGVc (дата звернення: 16.11.2024)

3. Розмова з Майком Помпео, 70-им Державним секретарем США. *YouTube :* відеозапис. URL: https://youtu.be/gh6Rkn2RC08?si=yw409IVpulp7KjTU (дата звернення: 12.10.2024)

4. Чи здатні фінанси, економіка, інфраструктура та соціальна система України втримати удар? *YouTube :* відеозапис. URL: https://youtu.be/bUe5VHiTl5E?si=tkRM3hmfZlyT57iw (дата звернення: 15.01.2025)

5. A Conversation with Mike Pompeo, 70th United States Secretary of State. *YouTube :* відеозапис. URL: https://youtu.be/b1LWuebSJFU?si=e6qUXfDk4QNWBkLJ (дата звернення: 12.10.2024)

6. Are Ukraine's Finances, Economy, Infrastructure Sustainable: Rostyslav Shurma, Taras Kachka. *YouTube :* відеозапис. URL: https://youtu.be/EIHzcOC2C2s?si=JsqaOJWE065CDKNA (дата звернення: 15.01.2025)

7. Full Debate: Harris vs. Trump in 2024 ABC News Presidential Debate | WSJ. *YouTube :* відеозапис. URL: https://www.youtube.com/live/VgsC_aBquUE?si=FSReKxOY1ToYDZgh (дата звернення: 15.10.2024)

8. Presentation «First research of the contamination of the sediments from Kakhovka reservoir». *YouTube :* відеозапис. URL: https://youtu.be/IrsY0GONEnY?si=10wgpbZg6e4Ijh3x (дата звернення: 16.11.2024)

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 378.147:81’25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.23

СИНТЕЗ МОВНОЇ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ ПІДГОТОВКИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

SYNTHESIS OF LINGUISTIC AND TRANSLATION STUDIES TRAINING IN HIGH SCHOOL

Онучак Л.В.,
orcid.org/0000-0003-2178-4863
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Державного податкового університету

Руженська Т.М.,
orcid.org/0009-0009-2808-9629
старший викладач кафедри іноземних мов
Державного податкового університету

У статті представлено комплексне дослідження питань інтеграції мовної та перекладознавчої підготовки у сучасній системі вищої освіти, враховуючи обставини глобалізації, інтенсивного міжнародного співробітництва та зростаючої важливості міжкультурної комунікації. Актуальність проблематики визначається необхідністю підготовки фахівців нового покоління, які характеризуються не лише високим рівнем іншомовної комунікативної компетенції, але й спеціалізованою перекладознавчою компетенцією, аналітичним мисленням, а також уміннями інтерпретувати тексти різних жанрово-стильових особливостей, передусім публіцистичного і політичного дискурсів.

У рамках цього дослідження проведено глибокий аналіз сучасних наукових концептів щодо мовної освіти й професійної підготовки перекладачів. Розкрито ключові аспекти компетентнісного, міждисциплінарного та діяльнісного підходів, які слугують методологічною основою для інтеграції компонентів мовної і перекладознавчої освіти. Окрему увагу приділено специфіці перекладознавчої підготовки майбутніх фахівців, зокрема, розвитку навичок перекладу публіцистичних та політичних текстів, що вирізняються високим рівнем прагматичної спрямованості, ідеологічною насиченістю та наявністю неологічних елементів.

Дослідження містить аналіз прикладів реалізації перекладацьких стратегій у відтворенні суспільно-політичної лексики, термінології та неологізмів, що дозволило актуалізувати конкретні практичні виклики та проблеми. Основними невирішеними аспектами визначено недостатню узгодженість змісту мовної та перекладознавчої підготовки, обмеженість практикоорієнтованих навчальних курсів, а також дефіцит емпіричних досліджень щодо ефективності інтегрованих моделей навчання.

У статті також пропонуються концептуальні принципи синтезу мовної й перекладознавчої підготовки. Ця модель передбачає поступове формування професійної компетентності перекладача через активне залучення автентичних публіцистичних і політичних текстів, впровадження перекладацьких проєктів і виконання аналітичних завдань, спрямованих на розвиток професійних умінь у міждисциплінарному контексті.

Ключові слова: мовна підготовка, перекладознавча підготовка, синтез, публіцистичний дискурс, політичний переклад, професійна компетентність перекладача.

The article presents a comprehensive study of the issues related to the integration of linguistic and translation training within the contemporary higher education system, taking into account the circumstances of globalization, intensive international cooperation, and the growing importance of intercultural communication. The relevance of the topic is determined by the need to prepare a new generation of specialists who are characterized not only by a high level of foreign language communicative competence but also by specialized translation competence, analytical thinking, and the ability to interpret texts of various genre and stylistic features, particularly within journalistic and political discourse.

Within the framework of this study, an in-depth analysis of current scientific concepts regarding language education and professional translator training has been conducted. Key aspects of the competence-based, interdisciplinary, and activity-based approaches, which serve as the methodological foundation for integrating components of linguistic and translation education have been revealed. Particular attention has been paid to the specifics of translation training for future specialists, in particular the development of skills for translating journalistic and political texts, which are distinguished by a high level of pragmatic orientation, ideological saturation, and the presence of neologisms.

The study also contains an analysis of examples of implementing translation strategies in reproducing socio-political vocabulary, terminology, and neologisms, which has allowed the identification of specific practical challenges and issues. The main unresolved aspects have been identified as insufficient alignment between the content of linguistic and translation training, the limited scope of practice-oriented courses, and a deficit of empirical studies regarding the effectiveness of integrated training models.

The article also proposes conceptual principles for the synthesis of linguistic and translation training. This model involves the gradual formation of professional translator competence through the active engagement with authentic journalistic and political texts, the implementation of translation projects, and the completion of analytical tasks aimed at developing professional skills within an interdisciplinary context.

Key words: linguistic training, translation studies training, synthesis, journalistic discourse, political translation, translator professional competence.

Постановка проблеми. Сучасна вища освіта орієнтована на компетентнісний підхід, у межах якого основним результатом навчання виступає не лише накопичення знань, але й сформована здатність випускника ефективно виконувати професійні функції у реальних ситуаціях. У контексті підготовки фахівців з перекладу це зумовлює необхідність цілісної інтеграції лінгвістичних та перекладознавчих компонентів у систему професійної освіти. Актуальність цієї проблематики обумовлена зростанням значущості публіцистичного та політичного дискурсу в міжнародній комунікації, що потребує від перекладача ґрунтовного володіння мовними аспектами, прагматикою та розуміння ідеологічних чинників [1, с. 41–44; 4, с. 27–31].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях проблеми мовної підготовки у закладах вищої освіти висвітлюються через аспекти комунікативної, дискурсивної та міжкультурної компетентностей. Зокрема, Ф. Бацевич акцентує увагу на важливості розвитку у здобувачів вищої освіти уміння аналізувати мовні одиниці з урахуванням специфіки комунікативної ситуації та прагматичного змісту висловлювань [1, с. 96–101]. А. Загнітко акцентує увагу на важливості дискурсологічного підходу для кращого розуміння того, як мова функціонує в суспільно-політичній сфері [2, с. 118–124].

У сфері перекладознавства сучасні дослідження концентруються на таких аспектах, як якість перекладу, перекладацька компетенція й роль перекладача в суспільстві. Дж. Мандей визначає переклад як діяльність, що залежить від соціальних чинників і включає інтерпретацію тексту в розширеному культурному контексті [4, с. 45–50]. М. Бейкер проводить ґрунтовний аналіз перекладу в контексті конфлікту та ідеології, акцентуючи увагу на його значущості для дослідження політичного дискурсу [3, с. 73–79]. У той же час більшість досліджень не надають повноцінної моделі, яка інтегрувала б мовну підготовку з перекладознавчим компонентом.

Постановка завдання. Незважаючи на інтенсивний розвиток лінгвістичних і перекладознавчих досліджень, питання гармонізації змісту мовознавчих дисциплін із практикою перекладу, особливо в контексті публіцистичних і політичних текстів, залишаються недостатньо опрацьованими. Додатково, нерозв'язаною залишається проблема поетапного формування перекладацької компетентності, що базується на інтегрованому підході до освітнього процесу, а також визначення критеріїв для оцінки ефективності та результативності такої підготовки.

Основна мета статті полягає у всебічному теоретичному обґрунтуванні та практичному аналізі інтеграції мовної підготовки і перекладознавчих дисциплін у вищій освіті, з особливим акцентом на переклад публіцистичного та політичного дискурсу. Для її досягнення заплановано виконання таких завдань: дослідити сучасні наукові підходи до підготовки майбутніх перекладачів; визначити значення мовної підготовки у розвитку перекладацької компетентності; довести необхідність поєднання мовних і перекладознавчих дисциплін; продемонструвати перекладознавчий підхід.

Виклад основного матеріалу. Синтез мовної та перекладознавчої підготовки у закладах вищої освіти базується на сучасних підходах до професійної підготовки, таких як компетентнісний, міждисциплінарний і діяльнісний. Ця інтеграція сприяє не лише систематизації навчального матеріалу, але й побудові чіткої та логічної послідовності для формування професійних навичок, необхідних майбутньому перекладачеві в умовах реальної комунікації.

Компетентнісний підхід спрямовує освітній процес на розвиток цілісної перекладацької компетентності, що охоплює мовний, дискурсивний, прагматичний, соціокультурний і стратегічний аспекти. Це передбачає, що здобувач вищої освіти повинен опанувати не тільки лексико-граматичні структури, але й навчитися аналізувати текст у широкому контексті. Зокрема, розуміти наміри автора, враховувати характеристики цільової аудиторії, умови спілкування, приховані значення та можливі варіанти перекладацької інтерпретації. Крім того, важливо вміти передбачати реакцію читача і відповідно обирати перекладацькі стратегії, зберігаючи рівновагу між точністю та зрозумілістю повідомлення.

Міждисциплінарний підхід сприяє інтеграції та взаємозв'язку лінгвістичних дисциплін, таких як іноземна мова (за професійним спрямуванням), теорія мови, стилістика, прагматика й соціолінгвістика, із курсами, що стосуються перекладознавства. Такий підхід перетворює освітній процес на комплексну й взаємопов'язану систему, де знання з різних наукових галузей доповнюють одне одного, формуючи цілісну освітню картину. Результатом є усунення фрагментарності

змісту освіти та сприяння розвитку інтегрованого погляду на перекладацьку діяльність, яка розглядається як багатогранний когнітивно-комунікативний процес, що включає аналіз тексту, ухвалення рішень, використання довідкових матеріалів і оцінювання отриманого результату, що створює основу для висококваліфікованого виконання професійних завдань [4, с. 61–65].

Діяльнісний підхід зосереджується на практичній складовій навчання, де здобувачі вищої освіти не обмежуються засвоєнням теоретичних знань, а активно застосовують їх у створенні реальних перекладацьких ситуацій. У процесі навчання вони працюють з автентичними текстами, виконують різноманітні види перекладу, аналізують поширені помилки та обговорюють потенційні варіанти перекладацьких рішень. Такі завдання сприяють формуванню самостійності, розвитку критичного мислення та навичок рефлексії щодо власної професійної діяльності, що стає ключовим елементом у становленні сучасного перекладача.

Мовна підготовка майбутніх перекладачів у закладах вищої освіти має виходити за межі традиційного засвоєння лексико-граматичних правил і зосереджуватись на формуванні навичок аналізу тексту як дискурсивного феномену. Це вимагає навчати здобувачів вищої освіти сприймати текст не лише як ізольовану послідовність речень, але як багатовимірну комунікативну структуру, яка функціонує в конкретному соціальному, культурному й ідеологічному контексті. Особливо це актуально для роботи з публіцистичними й політичними текстами, що відзначаються високою прагматичною спрямованістю та ідеологічною забарвленістю [2, с. 203–209]. У подібних текстах спосіб вираження змісту часто має не менше значення, ніж сам зміст, оскільки мовні засоби свідомо добираються для створення певного світоглядного уявлення та впливу на ставлення аудиторії.

Здобувач вищої освіти повинен володіти навичками ідентифікації мовних засобів впливу, маніпулятивних стратегій, оцінної лексики, алюзій та риторичних прийомів, зіставляючи їх із комунікативними цілями автора та передбачаючи можливий вплив на аудиторію. Опанування таких здібностей сприяє розвитку критичного мислення, допомагає уникнути буквального перекладу і забезпечує більш усвідомлений вибір відповідних перекладацьких стратегій. Аналітичні навички є ключовою умовою якісного перекладу, адже вони дозволяють не лише відтворити зміст, а й зберегти авторські інтенції, рівень експресивності, тональність та прагматичний характер висловлювання.

Аналіз модальних конструкцій у політичних промовах є показовим, адже він дозволяє майбутньому перекладачеві точніше визначати ступінь категоричності, упевненості чи сумніву мовця, що сприяє корекції перекладацьких рішень. Важливим також стає відстеження семантичних зсувів, евфемізмів та метафоричних моделей, які нерідко застосовуються для пом'якшення або підсилення впливу. У результаті мовна підготовка набуває комплексного характеру, формуючи здатність інтерпретувати текст на змістовому, прагматичному й ідеологічному рівнях. Це суттєво впливає на якість перекладу і підвищує професійну готовність фахівця.

Переклад публіцистичних і політичних текстів відіграє важливу роль у професійній підготовці перекладачів, оскільки такі матеріали об'єднують інформаційну, переконливу та інтерпретаційну складові. Ці тексти не лише передають факти про події, але й впливають на суспільні настрої, формують уявлення про «своє» та «чуже», а також визначають рамки сприйняття реальності. Через мову в них створюються оцінки, вибудовуються ієрархії та пріоритети, а в окремих випадках –обґрунтовуються певні політичні рішення.

Саме тому майбутній перекладач мусить розуміти всю відповідальність, яку несе переклад у таких чутливих сферах, як медіа та політика. Тут будь-яке незначне зміщення акцентів може докорінно вплинути на сприйняття подій чи позицій учасників комунікації. Перекладач виконує роль своєрідного медіатора між культурами та аудиторіями, адже від його рішень залежить, чи буде забезпечено баланс між точністю передачі змісту й прагматичним ефектом тексту. Усвідомлення цієї ролі вимагає здатності критично аналізувати джерело, враховувати жанрову специфіку, розпізнавати маніпулятивні стратегії, алюзії та культурні маркери, які формують тональність повідомлення.

У цьому контексті переклад публіцицистичного та політичного дискурсу виступає не просто як механічне відтворення мовних конструкцій, а як складний процес інтерпретації, що інтегрує мовні знання, аналітичні здібності та підвищену етичну відповідальність перекладача.

Тексти такого типу характеризуються вживанням термінологічної лексики, неологізмів, метафоричних конструкцій і культурно специфічних одиниць [5, с. 88–94]. Подібні особливості значно ускладнюють процес перекладу, оскільки кожен термін або неологізм не лише відображає певний

денотативний зміст, але й є інтегрованим у дискурсивну традицію, у межах якої він функціонує. Неправильний підбір еквівалента може призвести до перекручення сенсів, зміни стилістичної тональності тексту або виникнення небажаних ідеологічних наслідків.

Наприклад, неологізм «*hybrid warfare*» у сучасному англомовному політичному дискурсі утвердився в українській мові як «*гібридна війна*», ставши загальноприйнятим у професійній лексиці та публіцистичних текстах. У той же час переклад виразу *«weaponization of energy»* вимагає глибшого аналізу контексту і може передаватися як *використання енергетичних ресурсів,* як *засобу впливу або ж енергетична зброя* – залежно від жанру, комунікативної мети та очікувань аудиторії [3, с. 141–145]. У наукових працях частіше використовується перший варіант через його нейтральність, тоді як у публіцистиці нерідко переважає другий завдяки виразнішому емоційному забарвленню.

Переклад вислову *«spin doctor»* є показовим прикладом адаптації виразів, які дослівно не сприймаються належним чином. В українському контексті його зазвичай передають як «*політичний технолог»* або «*експерт із медіа-стратегії»*. Такий підхід дозволяє зберегти зміст і уникнути небажаних конотацій. Ще одним прикладом є вираз «*collateral damage»*. У публіцистиці його часто перекладають як *«супутні втрати»*, що певною мірою пом'якшує трагічність події. При цьому перекладач має враховувати евфемістичний характер такого формулювання і ретельно оцінювати доцільність подібного пом'якшення, беручи до уваги жанр тексту та редакційну політику. У деяких випадках точніше формулювання, як-от «*жертви серед цивільного населення»*, може бути більш доречним залежно від етичних чи інформаційних стандартів.

Одним із ключових завдань у перекладацькій діяльності є аналіз і адаптація метафоричних моделей. Політичні процеси часто описуються через використання метафор гри (наприклад, політична гра, діяти за правилами), медицини (політична криза як хвороба) або стихійних лих (хвиля протестів). Кожна з цих метафор формує специфічну рамку інтерпретації: політика постає як змагання, як «хворобливий» стан, що вимагає лікування, або як некерований природний процес. Перекладач має прийняти рішення щодо доцільності збереження оригінальної метафори або необхідності її функціональної заміни з метою дотримання мовних норм, усталених у цільовій культурі, і уникнення небажаних конотацій. Ухвалення таких рішень вимагає не лише високого рівня володіння мовою, але й глибокого розуміння культурних і соціальних традицій, медійних тенденцій і комунікативних потреб аудиторії.

Опрацювання подібних прикладів у межах інтегрованого навчання об'єднує мовний аналіз із перекладознавчою інтерпретацією, сприяючи формуванню в здобувачів вищої освіти навичок прийняття обґрунтованих перекладацьких рішень. Це перетворює освітній процес із практики окремих мовних структур на багатогранну діяльність, яка включає розуміння комунікативних намірів автора, аналіз контексту, прагматичних настанов і потенційної реакції аудиторії.

Постійна практика роботи з автентичними матеріалами, аналіз різних варіантів перекладу, а також обговорення прагматичних ефектів і потенційних втрат значення не лише сприяють вдосконаленню технічних навичок, але й формують професійну рефлексію та відповідальне ставлення до перекладацької діяльності. У процесі навчання здобувачі вищої освіти розвивають здатність аналізувати, як вибір кожного слова або граматичної структури може впливати на інтерпретацію тексту, змінювати оцінний компонент повідомлення, посилювати або послаблювати його вплив на читача.

Таким чином, переклад публіцистичного та політичного дискурсу постає не лише як освітнє завдання, але й як ефективний інструмент для розвитку критичного мислення, формування етичної позиції майбутнього фахівця, а також розуміння перекладача як посередника між різними культурами та соціальними групами.

Формування компетенцій у галузі перекладацької інтерпретації дискурсу вимагає регулярної роботи зі справжніми текстовими матеріалами різних жанрів, зокрема новинними повідомленнями, редакційними статтями, інтерв'ю, аналітичними оглядами та політичними промовами. Особливо важливо, щоб ці матеріали відображали широкий спектр комунікативних ситуацій, різноманітні моделі аргументації та стилістичні стратегії. Саме таке жанрове та стилістичне розмаїття сприяє глибшому усвідомленню багатовимірності дискурсу й формує здатність гнучко реагувати на перекладацькі виклики.

Плавний перехід від вправ, спрямованих на розпізнавання мовних засобів, до завдань із порівняльного аналізу перекладів та власних перекладацьких спроб сприяє формуванню критичного мислення й навичок оцінювання перекладу не тільки в категоріях «правильно — неправильно», але й з урахуванням його відповідності комуні-

кативній меті. На початковому етапі студенти, наприклад, виявляють у текстах маркери модальності, засоби оцінки, метафоричні образи та маніпулятивні конструкції. Пізніше вони порівнюють різні варіанти перекладів, аналізують результати семантичних змін і прагматичних втрат, а згодом переходять до самостійного перекладу з подальшим редагуванням.

Не менш суттєвим є використання рефлексивних завдань, де здобувачі вищої освіти аналізують свої перекладацькі рішення, обґрунтовуючи причини їхнього вибору, розглядають можливі альтернативи та визначають прагматичні ефекти, яких прагнули досягти. Такі методи навчання сприяють формуванню усвідомлення власної перекладацької стратегії, розвивають навички аргументації під час прийняття рішень і готовності нести відповідальність за одержаний результат. Додатковою цінністю є організація колективного розгляду перекладених текстів, у рамках якого зіставляються різноманітні підходи, а прийняті рішення аналізуються з урахуванням потреб аудиторії, специфіки жанру та етичних принципів.

У результаті перспективний перекладач поступово засвоює вміння сприймати текст не лише як сукупність окремих речень, а як цілісний комунікативний простір, який потребує ретельно обґрунтованої стратегії перекладу. У процесі навчання він опановує здатність передбачати реакцію цільової аудиторії, враховувати культурні особливості, уникати буквального перенесення мовних конструкцій та досягати максимальної відповідності перекладу оригінальному змісту. Саме така послідовна й цілеспрямована діяльність сприяє формуванню зрілої перекладацької компетентності та забезпечує готовність до професійної роботи в складних комунікативних середовищах.

Висновки. Синтез мовної та перекладознавчої підготовки слугує ефективним інструментом для підвищення якості навчання майбутніх перекладачів у закладах вищої освіти. Поєднання теоретичних знань із практичною роботою над автентичними текстами створює основу для розвитку гнучкої та багатовимірної перекладацької компетентності, яка охоплює мовні, дискурсивні, соціокультурні та прагматичні складові професійної діяльності. Завдяки такому підходу переклад перестає сприйматися лише як технічний процес передачі змісту, перетворюючись на свідому інтерпретацію та створення значення в конкретному комунікативному контексті.

Інтегрований підхід забезпечує цілісний розвиток перекладацьких умінь і навичок, сприяє формуванню критичного мислення, здатності рефлексувати та відповідально ставитися до результатів роботи. Це особливо важливо в підготовці фахівців, які повинні професійно працювати з публіцистичним і політичним дискурсом. У таких текстах перекладачеві необхідно враховувати прагматичні настанови, можливі маніпулятивні стратегії, культурні відтінки змісту та очікування аудиторії. Завдяки цьому майбутні перекладачі навчаються приймати обґрунтовані рішення в перекладі та передбачати їхній вплив на комунікацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Комунікативна лінгвістика: сучасний стан і перспективи. Львів: ПАІС, 2019. 376 с.
2. Загнітко А. П. Дискурсологія: теорія і практика. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 412 с.
3. Baker M. Translation and Conflict: A Narrative Account. London: Routledge, 2020. 214 p.
4. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. 5th ed. London: Routledge, 2022. 360 p.
5. Schäffner C. Political Translation in the 21st Century. London: Routledge, 2023. 256 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 81’25:355
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.24

СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ПЕРЕКЛАД ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ АВІАЦІЙНОЇ ТЕХНІКИ ТА БЕЗПІЛОТНИХ СИСТЕМ

STRUCTURE, SEMANTICS, AND TRANSLATION OF TERMS DENOTING MILITARY AVIATION EQUIPMENT AND UNMANNED SYSTEMS

Петров О.О.,
orcid.org/0000-0003-4641-3559
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської філології, перекладу та зарубіжної літератури
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Губич П.В.,
orcid.org/0000-0002-7179-5627
старший викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Антонишин В.І.,
orcid.org/0009-0007-7981-4937
студент
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

У статті досліджуються структурні, семантичні та перекладознавчі параметри англомовної й україномовної термінології військової авіаційної техніки та безпілотних систем в умовах інтенсивного оновлення військової терміносфери. Метою є з’ясування закономірностей номінації, моделей словотворення та принципів стандартизації термінів, а також окреслення стратегії перекладу високоспеціалізованих одиниць з урахуванням вимог НАТО/СТАНАГ, ISO та профільних стандартів. Теоретичну базу становлять праці класиків термінознавства й перекладознавства та напрацювання українських дослідників військової лексики; емпіричний матеріал включає англомовні й україномовні терміни на позначення видів озброєння, авіаційної техніки та БПЛА. Автори застосовують структурно-словотвірний, когнітивно-семантичний і зіставний аналіз. Показано, що система військових термінів демонструє високу продуктивність моделей префіксації, суфіксації, словоскладання, а також дво- й багатокомпонентних конструкцій. Виокремлено провідні метафоричні моделі (зооморфні, антропоморфні, стихійні, техно- та економіко-ігрові, евфемістичні), які забезпечують концептуалізацію складних технологічних процесів і впливають на оцінно-прагматичний потенціал військових текстів. Обґрунтовано необхідність опори на стандартизовані глосарії та міжвідомчу уніфікацію при перекладі термінів авіаційних систем і БПЛА, зокрема *IED, cluster munition, loitering munition, FPV drones* тощо. Практична значущість дослідження полягає у підвищенні точності профільного перекладу, сприянні уніфікації військової термінології та вдосконаленні підготовки перекладачів і фахівців сектору безпеки й оборони. Перспективи подальших розвідок пов’язуємо з корпусним аналізом військово-технічних текстів і створенням двомовного глосарію озброєння з акцентом на БПЛА, ППО, кібер- та гібридні системи.

Ключові слова: військова термінологія, безпілотні літальні апарати (БПЛА), військовий переклад, термінотворення, метафора у військовому дискурсі, англо-українські термінологічні відповідники.

The article examines the structural, semantic and translation parameters of English and Ukrainian terminology for military aviation technology and unmanned systems under conditions of the military terminosphere rapid renewal. The aim is to identify regularities of nomination, word-formation models and principles of term standardisation, as well as to outline translation strategies for highly specialised units with regard to NATO/STANAG, ISO and domain-specific standards. The theoretical framework is based on the works of classical scholars in terminology and translation studies, as well as on the contributions of Ukrainian researchers of military lexis; the empirical material comprises English and Ukrainian terms denoting types of weaponry, aviation equipment and UAVs. The authors employ structural-word-formation, cognitive-semantic and contrastive analysis. It is shown that the system of military terms demonstrates high productivity of prefixation, suffixation, compounding, as well as two- and multi-component constructions. The study identifies the main metaphorical models (zoomorphic, anthropomorphic, elemental, techno- and economic-game, euphemistic) that ensure the conceptualisation of complex technological processes and influence the evaluative-pragmatic potential of military texts. The article substantiates the need to rely on standardised glossaries and inter-agency unification when translating terms for aviation systems and UAVs, in particular IED, cluster munition, loitering munition, FPV drones, etc. The practical value of the research lies in improving the accuracy of specialised translation, promoting the unification of military terminology, and enhancing the training of translators and professionals in the security and defence sector. Prospects for further research are associated with corpus-based analysis of military-technical texts of different genres (operational reports, NATO doctrinal documents, technical manuals, media discourse) and with the creation of a bilingual glossary of weapon systems with a focus on UAVs, air defence systems, cyber and hybrid systems.

Key words: military terminology, unmanned aerial vehicles (UAVs), military translation, term formation, metaphor in military discourse, English–Ukrainian terminological equivalents.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростання воєнно-політичної напруги та трансформації глобальної безпекової архітектури особливої актуальності набуває дослідження термінологічних систем, що функціонують у сфері військової справи, оборонних технологій та безпеки. Військова терміносфера характеризується інтенсивним оновленням, що зумовлюється розвитком озброєння, цифровізацією систем управління військами, впровадженням інтегрованих платформ ситуаційної обізнаності та реагування (SOP/SoP, SitRep, C2/C4ISR), а також розширенням спектра кібернетичних, радіоелектронних та CBRN-загроз. Унаслідок цього відбувається стрімке зростання кількості неологізмів, абревіатур, терміноелементів та мультикомпонентних номінацій.

Комплексність військової терміносистеми значною мірою визначається її міждисциплінарністю, оскільки вона функціонує на перетині інженерії, інформаційних технологій, медицини катастроф, міжнародного гуманітарного права та комунікаційних студій. Висока частка англомовних запозичень, варіативність калькування й недостатня уніфікованість термінів створюють додаткові труднощі для укладання глосаріїв, стандартизації та перекладу.

Проблематика військового перекладу формує окремий, високо регламентований сегмент перекладознавства, у межах якого особливо значущими є питання міжмовної еквівалентності, термінологічної точності та прагматичної адекватності. З огляду на стрімке оновлення понятєвого апарату військової сфери, виникає потреба у систематизації механізмів термінотворення, критеріях кодифікації та принципах стандартизації військових термінів.

Особливої уваги потребує переклад номінацій, що позначають види авіаційного озброєння та техніки, а останнім часом безпілотних систем (назви дронів, БПЛА та різноманітних безпілотних платформ), адже саме ця підсистема є критично важливою в сучасній воєнній стуації. Перекладацькі рішення мають узгоджуватися зі стандартизованими вимогами до жанрово-регістрової точності (накази, інструкції, SOP, SitRep), термінологічної узгодженості (STANAG, ISO, ДСТУ) та прагматичної недвозначності, що є ключовим у ситуаціях підвищеного ризику. Серед основних викликів виокремлюються полісемія, омонімія, відомчі розбіжності у номенклатурах озброєння та масштабний корпус абревіатур, який потребує чіткої контекстної верифікації.

Отже, **актуальність дослідження** зумовлюється необхідністю комплексного аналізу структурних, семантичних і перекладознавчих параметрів термінології військової авіаційної техніки та безпілотних систем в умовах її динамічного розвитку. З'ясування закономірностей номінації, варіативності перекладацьких рішень і механізмів стандартизації сприятиме підвищенню точності перекладу англійської військової термінології.

Завданням є з'ясування закономірностей номінації, моделей словотворення та принципів стандартизації термінів, а також окреслення стратегії перекладу високоспеціалізованих одиниць з урахуванням вимог НАТО/СТАНАГ, ISO та профільних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підходи дослідження спираються на класичні засади термінознавства (E. Wüster, H. Felber, J. Sager, M. T. Cabré, F. Kageura) та інтегрують інструментарій суміжних дисциплін – логіки, когнітивної семантики, інформаційних наук і спеціальних галузевих знань. Українська наукова традиція (зокрема праці Т. Кияка, О. Д'якова, З. Куделька, Л. Симоненко, І. Кочана) надає методологічну базу для побудови моделей упорядкування терміносистем, формулювання принципів термінотворення та критеріїв якості дефініцій і перекладних відповідників. Проблематика військового перекладу розглядається в контексті теорій еквівалентності, трансферу та жанрово-стильової адаптації (E. Nida, P. Newmark, J. Catford, M. Baker, A. Chesterman, B. Hatim & I. Mason), а також у світлі практичних методик українських дослідників більш прикладного спрямування (О. Корурець, В. Карабан, Т. Кияк та ін.). В своїх працях В. В. Балабін наголошує на необхідності формування спеціальної теорії військового перекладу з чітко означеним об'єктом, предметом і категоріальним апаратом [2, 3]. Загальним принципом перекладу авіаційних термінів присвячена монографія Г.В. Мажжеріної [5]. Особливостям перекладу суто військових термінів присвячено статті З.З. Коржак [4], теоретичні засади дослідження термінів військової справи у сучасній англійській мові розглядає В.В. Байло [1], більш специфічні групи військової термінології (наприклад, військово-морської термінології) досліджують С. М. Фролов, І. О. Крилов [6].

Виклад основного матеріалу. Аналіз основних способів словотворення односкладних військових термінів на позначення зброї в англійській та українській мовах засвідчив, що для лексики цієї тематичної сфери характерний

широкий спектр словотвірних моделей. Серед них: безафіксне творення, суфіксальна деривація, префіксація, суфіксально-префіксальне творення, а також словоскладання (композитні та юкстапозитні структури, що пишуться разом або через дефіс відповідно).

У межах структурного аналізу встановлено, що односкладні військові терміни обох мовних систем поділяються на прості, похідні та складні, що дозволяє виокремити шість основних типів залежно від задіяних словотвірних засобів.

Прості терміни (безафіксні), які мають нерозкладну структуру і не містять словотвірних афіксів: *flight* (літальний апарат), *javelin*, *flare* (сигнальна ракета), *missile* (керована ракета), *drone* (дистанційно керований літальний апарат), *rocket* (некерована ракета). В українській мові: *ракета*, *джавелін*, *байрактар*.

Префіксальні терміни утворюються шляхом додавання префікса до кореневої основи англійській мові: *antirocket*, *antimissile*, *contrarocket*, *hydroplane*, *euromissile*, *monoplane*, *biplane*; в українській мові – *авіабомба*, *антиракета*, *гідролітак*, *євроракета*, *протиракета*, *аероплан*, *моноплан*, *біплан*, *аеробалістика*.

Терміни, утворені шляхом поєднання двох словотвірних моделей – префіксації та суфіксації: *aeroballistics*, *dirigible*, *interceptor* (винищувач-перехоплювач), *helicopter*; українська мова: *винищувач*.

Група складних термінів охоплює лексеми, утворені на основі словоскладання. Залежно від способу графічного оформлення виокремлюють композити та юкстапозити.

Композити – це складні слова, утворені поєднанням двох (інколи більше) основ, які формують одне цілісне слово. Часто поєднання здійснюється за допомогою сполучної голосної.

Наприклад: англ. *airbomb*, *starstreak* (переносний зенітно-ракетний комплекс), *aircraft*, *airplane*, *seaplane*; укр. *гвинтокрил*, *бомбоскидач*, *конвертоплан*.

Юкстапозити – складні терміни, утворені поєднанням двох слів через дефіс, що позначають єдине поняття: англійська мова: *target-missile* (ракета-ціль), *fighter-interceptor* (винищувач-перехоплювач), *fighter-bomber* (винищувач-бомбардувальник), *missile-carrier* (ракетоносій); українська мова: *літак-снаряд*, *винищувач-бомбардувальник*, *бомбардувальник-ракетоносій*, *літак-винищувач*, *літак-штурмовик*, *ракета-пастка*, *літак-амфібія*, *ракета-перехоплювач*, *ракета-торпеда*, *літак-торпедоносець*, *літак-порушник*, *ракета-носій*, *ракета-ціль* тощо.

Двокомпонентні терміни в англійській мові також демонструють широку варіативність, що проявляється у використанні кількох продуктивних структурних моделей.

Модель N + N (іменник + іменник) є однією з найхарактерніших для англійської військової термінології: *aircraft ordnance* (авіаційне озброєння), *aircraft armament* (авіаційне озброєння), *free-fall weapon* (авіаційна бомба вільного падіння), *cruise missile* (крилата ракета), *missile system* (ракетний комплекс), *rocket armament* (ракетна зброя), *rocket weapon* (ракетна зброя).

Структура V + N має обмежене поширення та використовується переважно для найменування засобів ураження за їх функціональною ознакою: *strike missile* (ракетні засоби нападу), *decoy missile* (ракета-пастка), *barrage rocket* (загороджувальна ракета), *boost rocket* (ракета-носій). В українській мові модель V + N належить до непродуктивних і майже не реалізується у військовій термінотворчості.

Модель Adj + N (прикметник + іменник) – найбільш продуктивний тип двокомпонентних термінів як в англійській, так і в українській мовах: *airborne rocket* (авіаційна некерована ракета), *homing missile* (самонавідна ракета), *pilotless bomber* (безпілотний бомбардувальник), *winged rocket* (крилата ракета), *antisatellite rocket* (протисупутникова ракета), *wire-guided missile* (керована по проводах ракета). В українській мові аналогічна модель (*прикм. + ім.*) є домінантною у творенні військових термінів цієї групи.

Серед військової термінології широко зустрічаються багатокомпонентні терміни. Під багатокомпонентними термінами розуміємо складні терміни, що містять три й більше лексичних одиниць. На відміну від двокомпонентних конструкцій, вони забезпечують значно вищий ступінь семантичної деталізації, оскільки залучають кілька залежних компонентів, які конкретизують різні аспекти значення стрижневого слова – переважно *ракета*, *бойовий літак*, *комплекс* тощо.

У межах англійської військової термінології найчастіше реалізуються наступні моделі. Модель Adj + N + N (прикметник + іменник + іменник) є найпоширенішою для англійських багатокомпонентних термінів: *electronic warfare aircraft* (*літак радіоелектронної боротьби*), *general purpose bomb* (*бомба загального призначення*), *guided bomb unit* (*керована авіаційна бомба*), *folding-fin aircraft rocket* (*некерована авіаційна ракета зі складаним стабілізатором*), *short-range bomber aviation* (*бомбардувальна тактична авіація*), *antiship missile system* (*комплекс протикорабельних*

ракет), *consumable body rocket* (*ракета з корпусом, що згорає*), *air defense missile* (*ракета ППО*), *space defense missile* (*зенітна керована ракета*), *anti-low-flying aircraft missile* (*зенітна керована ракета для ураження літаків на малих висотах*).

Модель N + N + N (іменник + іменник + іменник) широко реалізована в англійській мові, однак майже не функціонує в українській: *ground attack aircraft* (штурмовик), *air superiority fighter* (винищувач здобуття переваги у повітрі), *cluster bomb unit* (авіаційна бомбова касета), *rocketry and missilery equipment* (артилерійсько-ракетна техніка), *fire support helicopter* (вертоліт вогневої підтримки).

Модель Adj + Adj + N (прикметник + прикметник + іменник) активно використовується для позначення типів ракет: *air-launched guided missile* (авіаційно керована ракета), *high-speed antiradiation missile* (швидкісна протирадіолокаційна ракета), *antiaircraft guided missile* (зенітна керована ракета), *anti-tank guided missile* (протитанкова керована ракета), *tactical ballistic missile* (тактична балістична ракета), *intercontinental ballistic missile* (міжконтинентальна балістична ракета).

Модель N + Adj + N (іменник + прикметник + іменник) менш поширена: *theatre ballistic missile* (*балістична ракета театру військових дій*).

До менш продуктивних, але системно фіксованих структур належать моделі: N + N + N + N: *missile defence weapon system* (*зенітний ракетний комплекс*); Adj + N + N + N: *airborne warning and control system* (*літакова система дальнього радіолокаційного виявлення та управління*); *special operations forces gunship* (*бойовий вертоліт сил спеціальних операцій*); N + Adj + N + N: *aircraft antisubmarine weapon system* (*авіаційний протичовновий комплекс*); N + N + Adj + N: *battlefield range ballistic missile* (*тактична балістична ракета*); Adj + Adj + N + N: *multi-mission special operations aircraft* (*багатоцільовий літак спеціального призначення*); Adj + N + Adj + Adj + N: *next generation light antitank weapon* (*переносна протитанкова керована ракета малої дальності*).

Метафоризація у військово-технічному дискурсі виконує низку ключових функцій, серед яких провідними є концептуалізація складних технологічних процесів через залучення знаних та доступних для інтерпретації доменів та регулювання оцінності та легітимації застосування конкретних видів озброєння. Метафоричні перенесення у цій сфері формують цілісні когнітивні моделі, які спрощують сприйняття складної технічної інформації та водночас впливають на формування прагматичних конотацій.

У військово-технічній англомовній терміносистемі поширені назви типу *stinger* («жало»), *viper/adder* (назви ракет), *Tomahawk* (антропонім із культурною конотацією «бойової сокири»). В українському дискурсі аналогічні моделі реалізуються у сполуках *жало ракети*, *сітка-павутина РЕБ*. Такі метафори актуалізують ознаки швидкості, токсичності, прихованості та агресивності, що посилює експресивний потенціал терміна.

Терміни *firestorm*, *hail of bullets*, *shockwave* (англ.) та *вогняний вал*, *злива вогню*, *ударна хвиля* (укр.) структурують уявлення про бойові дії через образ неконтрольованої та всепоглинаючої сили. У цьому випадку метафора є засобом репрезентації інтенсивності та масштабності впливу.

Терміни типу *smart weapons*, *seeker head*, *homing* позначають технології високоточного ураження й містять метафоричний перенос інтелектуальних характеристик на технічні системи. В українській терміносистемі вони репрезентуються відповідниками *високоточна (розумна) зброя*, *головка самонаведення*, *самонаведення*. Такі номінації формують позитивно марковане уявлення про «хірургічність» удару (*surgical strike*).

Поняття *game-changer*, *force multiplier*, *cost-imposing weapon* моделюють стратегічний вимір застосування озброєння та дозволяють репрезентувати бойові дії в термінах продуктивності, ефективності та економічної доцільності. Українські відповідники (*змінювач гри*, *мультиплікатор сили*) відтворюють інтенцію стратегічної раціоналізації.

У термінах *kinetic solution*, *neutralize the target* (*кінетичне рішення*, *нейтралізувати ціль*) реалізується евфемізація, спрямована на зниження емоційної напруги й маскування летальності дії. Сучасний військовий дискурс також продукує метафори гібридних доменів: *information weapon*, *weaponization of narrative*, *sanctions as a weapon*, що свідчить про розширення семантичного поля поняття «зброя» за межі фізичного впливу.

При перекладі військово-технічних термінів широко використовуються стандартизовані відповідники. Прикладом усталених міжмовних співвіднесень є такі пари: *improvised explosive device (IED)* → *саморобний вибуховий пристрій (СВП)* – відповідник корелює з дефініційними параметрами AAP-06; у документах допускається дублетне подання абревіатури IED для міжвідомчої уніфікації; *cluster munition* → *касетний боєприпас* – термін закріплений у міжнарод-

ному праві (Конвенція про касетні боєприпаси), у технічних описах доцільно уточнювати типи суббоєприпасів; *loitering munition → барражуючий боєприпас* – гібридна категорія, що поєднує характеристики UAV і ракети; стандарт НАТО передбачає фіксацію скорочення *LM*.

Показовим є пошук англо-українських еквівалентів у терміносистемі БПЛА. Наприклад: *UAV (Unmanned Aerial Vehicle) – безпілотний літальний апарат* (універсальний термін, застосовуваний у військовій та цивільній сферах); *FPV drones – дрони FPV (з керуванням від першої особи)*; *kamikaze drones – камікадзе-дрони*, тобто апарати одноразового застосування з вибуховою бойовою частиною; *Bayraktar TB2 drones* – усталена власна назва системи: *дрони Bayraktar TB2*; *long-range drone strikes – удари дронів дальньої дії*; *Switchblade drones – дрони-камікадзе Switchblade* (точкове ураження цілей)*drone warfare – ведення бойових дій із використанням дронів* (концепт сучасної війни); *drone-based missile – ракета, запущена з дрона*.

Терміносистема БПЛА є динамічною та перебуває в стадії активного розвитку, що зумовлює появу нових гібридних позначень (*weaponized drone*, *loitering munition drone*, *drone near miss*). Коректний переклад таких одиниць можливий лише за умови аналізу контексту, оскільки без нього втрачається технічна специфіка (напр., *weaponized drone* не тотожне *бойовому дрону*, а означає саме *озброєний* апарат).

При перекладі високоспеціалізованої військової термінології, особливо авіаційної та безпілотних систем, потрібно уточнювати контекст. Терміни, що здаються прозорими, можуть мати спеціальні значення в різних підсистемах; спиратися на стандартизовані джерела (глосарії НАТО, ЄС, стандарти DOD); враховувати жанрово-стилістичні параметри тексту (офіційна документація, аналітика, технічний опис); зберігати міжнародні абревіатури (FPV, UAV, VTOL) з поданням розшифрування при першому згадуванні; уникати калькування, якщо воно спотворює зміст або знижує точність терміна; у таких випадках доцільно відтворювати стандартизовані моделі (напр., «дрон типу VTOL»).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз структурно-семантичних та перекладацьких характеристик термінів на позначення озброєння в англійській та українській мовах засвідчує багатовимірність і високий ступінь динамічності сучасної військово-технічної терміносистеми. Виявлено, що метафоризація відіграє важливу когнітивну та прагматичну роль: вона пристосовує складні технологічні концепти до антропоцентричної картини світу, формує оцінно-модальні орієнтири та впливає на сприйняття легітимності застосування озброєння. Зооморфні, біоморфні, антропоморфні, стихійні, економіко-ігрові та евфемістичні метафори репрезентують різні механізми концептуальної інтеграції, підкреслюючи динамізм, агресивність, раціональність чи «хірургічність» зброї.

Аналіз перекладознавчих аспектів показав, що найбільшою проблемою є неоднозначність термінів, відсутність усталених відповідників у швидкозмінних доменах (зокрема у сфері БПЛА), а також розбіжності між різними інституційними стандартами. Переклад військово-технічної лексики потребує застосування глосаріїв НАТО, узгодження з міжнародною термінологічною практикою, врахування жанрових характеристик тексту та уникання некоректного калькування. Перспективними напрямами подальшої роботи вважаємо поглиблений корпусний аналіз військово-технічних текстів різних жанрів (оперативні звіти, доктринальні документи НАТО, технічні мануали, медіадискурс) з метою виявлення нових моделей термінотворення та метафоризації та створення двомовного глосарію для класифікації та стандартизації термінів на позначення озброєння, з особливим акцентом на БПЛА, системи ППО, кіберзброю та гібридні домени.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байло В. В. Теоретичні засади дослідження термінів військової справи як номінативних одиниць у сучасній англійській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія.* 2018. Вип. 37(2). С. 18–20.

2. Балабін В. В. Визначення поняття «військовий переклад». *Філологічні трактати*. 2018. Т. 10, № 3. С. 7–14.

3. Балабін В. В. Теоретичні засади військового перекладу в Україні. Київ : Логос, 2018. 492 с.

4. Коржак З.З. Особливості перекладу сучасної військової термінології. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Вип. 38, 2023. С. 71–75.

5. Межжеріна Г. В. Англійські авіаційні терміни в аспекті перекладу. Київ : Фенікс, 2021. 96 с.

6. Фролов С. М., Крилов І. О. класифікація тематичних груп військово-морських термінів. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2021. № 1. С. 134–138.

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 81’255.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.25

ІНДЕКС ЛІНГВОКОГНІТИВНОЇ ЕКОНОМІЇ В СИНХРОННОМУ ПЕРЕКЛАДІ

LINGUISTIC-COGNITIVE ECONOMY INDEX IN SIMULTANEOUS INTERPRETING

Скрильник С.В.,
orcid.org/0009-0007-0042-2755
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено теоретичному осмисленню лінгвокогнітивної економії як принципу організації перекладацького мислення в синхронному перекладі з англійської мови українською. У центрі уваги перебуває проблема оптимального розподілу обмежених когнітивних ресурсів перекладача в умовах високої інформаційної щільності, часових обмежень та прагматичного тиску інституційного дискурсу. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасному перекладознавстві когнітивна економія здебільшого розглядається імпліцитно – як побічний ефект досвіду або професійної інтуїції, а не як самостійна аналітична категорія.

У статті запропоновано індекс лінгвокогнітивної економії як пояснювальну модель, що дозволяє інтерпретувати перекладацькі рішення не лише з позицій формальної відповідності, а з огляду на раціональність використання когнітивних ресурсів. Теоретичну основу дослідження становлять сучасні праці з перекладознавства, лінгвокогнітивістики та когнітивної науки, зокрема дослідження когнітивного навантаження, інгібіції, прогнозування та ситуативної зумовленості перекладу.

Пояснювальний аналіз атестованих фрагментів інституційного дискурсу (матеріали ООН та Європейського Союзу) демонструє, що лінгвокогнітивна економія в синхронному перекладі реалізується через стійкі патерни: компресію кумулятивних оцінних структур, семантичну конденсацію, випереджувальне синтаксичне прогнозування, прагматичне згладжування та використання контекстуальної імпліцитності. Показано, що такі рішення не призводять до спрощення перекладу, а навпаки – забезпечують когнітивну стабільність і керованість мовлення в реальному часі.

Отримані результати розширюють теоретичні уявлення про когнітивну природу синхронного перекладу та можуть бути використані в подальших дослідженнях усного перекладу, а також у методиці підготовки перекладачів із фокусом на формування навичок когнітивної оптимізації.

Ключові слова: синхронний переклад, лінгвокогнітивна економія, когнітивне навантаження, інгібіція, прогнозування, інституційний дискур, лінгвокогнітивна модель усного перекладу.

This article investigates the management of cognitive resources in English–Ukrainian simultaneous interpreting through the lens of linguistic-cognitive economy. The study reframes cognitive load not as a static or solely quantifiable constraint, but as a strategic approach to organizing interpreting activities amidst the pressures of time constraints, information density, and the pragmatic requirements inherent in institutional communication.

The paper offers the concept of a linguistic-cognitive economy index as a tool for explanatory analysis. Its purpose is to account for interpreting decisions by means of relating observable solutions in the target language to the cognitive operations.

The discussion is grounded in recent work in interpreting studies, cognitive linguistics, and cognitive psychology, with particular attention to mechanisms such as inhibition, anticipation, attentional regulation, and the situated nature of cognitive processing.

The study looks at how the same phrases are used in Ukrainian simultaneous interpreting by examining the patterns of institutional discourse in English-language materials made by international organizations. The data indicate that linguistic-cognitive economy is achieved through a restricted array of recurrent strategies, encompassing the compression of evaluative clusters, semantic condensation, anticipatory restructuring of syntax, pragmatic moderation of emotional intensity, and dependence on contextual implicitness.

What is important is that these strategies do not entail simplification or semantic loss. On the contrary, they support cognitive stability and fluency and limit processing operations that are cognitively heavy but communicatively redundant.

The study suggests that linguistic-cognitive economy should be treated as a central explanatory notion in research on simultaneous interpreting. Framing interpreting decisions in this way makes it possible to move beyond error-based accounts and toward an understanding of interpreting as a form of rational cognitive optimisation.

The proposed framework is relevant not only for theoretical inquiry but also for interpreter training, where increased awareness of cognitively efficient decision-making is essential in high-stakes institutional settings.

Key words: simultaneous interpreting, linguistic-cognitive economy, cognitive load; inhibition, anticipation, institutional discourse.

Постановка проблеми. Синхронний переклад рідко зазнає «когнітивного збою» саме через брак мовної компетенції. У переважній більшості випадків причиною зниження якості стає не «незнання», а неефективне розпорядження обмеженими когнітивними ресурсами в умовах реального часу. Перекладач чує більше, ніж може одночасно обробити, і знає більше, ніж здатен безпечно відтворити без порушення темпу, логіки або прагматичного балансу висловлювання.

Ця напруга між потенційною можливістю передати зміст і реальною необхідністю стримувати, відбирати та скорочувати становить одну з ключових, але водночас найменш формалізованих проблем теорії синхронного перекладу. У практичній діяльності перекладача вона проявляється як постійна серія мікрорішень: що зберегти, що згорнути, що відкласти, а що – інгібувати повністю. Саме в цих рішеннях формується не лише мовленнєвий результат, а й когнітивна стійкість перекладача.

Попри це, в перекладознавчих дослідженнях домінує підхід, за якого синхронний переклад описується крізь призму дефіциту ресурсів: перевантаження уваги, обмеження робочої пам'яті, конкуренція між мовними системами. Такий опис добре пояснює, *чому* переклад є складним, але значно гірше відповідає на питання, *як* досвідчені перекладачі уникають колапсу в умовах системного навантаження.

У реальній перекладацькій практиці стабільність досягається не за рахунок зниження складності дискурсу, а завдяки когнітивній економії – здатності організовувати переклад так, щоб мінімізувати надлишкові витрати зусиль без втрати смислової та прагматичної адекватності. Ця економія не зводиться до механічного скорочення тексту; вона передбачає стратегічну компресію, інгібіцію другорядних структур, прогнозування синтаксичних і прагматичних ходів мовця, а також контроль емоційного резонансу висловлювання.

Особливо чітко ці механізми проявляються в англійсько-українському синхронному перекладі, де структурна асиметрія мов, відмінності у темпоритмі та прагматичному кодуванні змушують перекладача постійно балансувати між точністю та керованістю мовлення. У таких умовах перекладацьке рішення дедалі частіше ґрунтується не на повноті відтворення, а на доцільності когнітивних витрат, що безпосередньо впливає на якість результату.

Проблема полягає в тому, що когнітивна економія досі здебільшого фігурує як інтуїтивне пояснення професійної майстерності, але рідко постає як теоретично окреслена й аналітично значуща категорія.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика когнітивної організації синхронного перекладу упродовж останнього десятиліття розвивається на перетині перекладознавства, лінгвокогнітивістики та когнітивної науки, однак у межах різних дослідницьких традицій акценти зміщуються нерівномірно.

У більшості сучасних праць домінує аналіз когнітивного навантаження, тоді як питання економії когнітивних ресурсів залишається радше пояснювальним фоном, ніж самостійним об'єктом теоретичного опису.

У перекладознавстві вихідною точкою досі залишається уявлення про синхронний переклад як діяльність, що відбувається на межі когнітивних можливостей перекладача. Розвиток цієї ідеї у пізніших працях демонструє її стійкість: навіть у новітніх оглядах перекладацький процес описується як балансування між паралельними зусиллями, де перевищення когнітивної місткості призводить до втрати якості [1, с. 35]. Водночас у таких підходах перекладач постає радше як суб'єкт, що реагує на навантаження, ніж як активний стратег, який оптимізує власну діяльність.

Подальший розвиток когнітивного перекладознавства пов'язаний із детальнішим аналізом часової організації синхронного перекладу. Дослідження ear–voice span у поєднанні з нейрокогнітивними моделями показали, що EVS відображає не лише затримку між сприйняттям і продукуванням, а й рівень прогнозування та координації когнітивних процесів [2, с. 201; 2, с. 203].

Водночас автори наголошують, що часові показники самі по собі не пояснюють якісних відмінностей перекладу, якщо їх не пов'язувати зі стратегічними рішеннями перекладача.

У новітніх методологічних оглядах EVS прямо фігурує як один із ключових «продуктових» індикаторів, через які дослідники реконструюють процес синхронного перекладу, але водночас підкреслюється обмеження такого підходу: ми вимушені робити висновки про процес, виходячи з продукту.

Це чітко сформульовано в огляді емпіричних досліджень із використанням eye-tracking у перекладознавстві: "performance methods, such as analysis of ear-voice span (EVS)…" [3, с. 515]

У цьому ж напрямі працюють дослідники корпусного та технологічно орієнтованого перекладознавства. Аналіз великих масивів усних

перекладів у поєднанні з цифровими інструментами дозволив зафіксувати повторювані патерни компресії, переформулювання та редукції, однак ці явища здебільшого інтерпретуються як реакція на складність матеріалу або технічні умови [4, с. 100]. Питання того, чи можна розглядати ці патерни як прояв когнітивної економії, у таких роботах порушується лише побіжно.

Окремий вектор сучасних досліджень – технологічно опосередкований синхронний переклад (RSI/DI), де когнітивні витрати змінюються не лише через мовні фактори, а й через медіаційне середовище. Огляд дистанційного перекладу пропонує рамку, яка описує когнітивне навантаження як багатовимірну конструкцію і водночас фіксує, що технологічне посередництво «додає ще один рівень складності до комунікації» (“another layer of complexity to communication”) [5; 6].

Європейська лінгвокогнітивна традиція дедалі частіше підкреслює ситуативну та контекстуальну зумовленість перекладацького мислення. У межах теорії розташованого пізнання переклад трактується як динамічна взаємодія когнітивних, тілесних та соціальних чинників, де ефективність визначається не швидкістю обробки, а здатністю адаптуватися до конкретної комунікативної ситуації [7, с. 182; 8, с. 521; 9]. Попри це, навіть у цих працях економія ресурсів зазвичай постає як наслідок адаптації, а не як окремо описуваний механізм.

Вагомий внесок у розуміння когнітивних основ перекладу зробила сучасна когнітивістика, насамперед дослідження виконавчих функцій. У межах теорій двомовного контролю переклад розглядається як діяльність, що потребує постійного пригнічення нерелевантних мовних і концептуальних репрезентацій [9, с. 720; 10, с. 31; 11]. Новітні нейрокогнітивні дослідження підтверджують, що інгібіція є ключовим чинником стабільності мовлення в умовах високого навантаження, однак ці висновки рідко співвідносяться з аналізом конкретних перекладацьких трансформацій [12; 13].

Сучасні студії про когнітивне навантаження дедалі частіше показують, що інтерференція та втома в умовах RSI мають накопичувальний ефект: спочатку перекладач «тримає» норму, а далі помилки стають системнішими. Показовою в цьому сенсі є робота про когнітивне навантаження в remote simultaneous interpreting, де результати інтерпретуються як наслідок “progressive mental fatigue and increased cognitive demand” [6].

Східноазійські дослідження синхронного перекладу особливо чітко продемонстрували зв’язок між перекладацьким досвідом і розвитком когнітивного контролю. У працях китайських і корейських учених показано, що перекладачі ефективніше управляють інтерференцією та демонструють вищу когнітивну гнучкість, ніж інші двомовні мовці [10; 14; 15]. Водночас і в цих роботах інгібіція розглядається переважно як загальна когнітивна здатність, без детального аналізу її мовленнєвих реалізацій у перекладі.

Окремо варто зафіксувати, що в сучасних дослідженнях активно описується феномен комп’ютерно-асистованого синхронного перекладу (CAI) як фактор, який може не лише допомагати, а й змінювати конфігурацію навантаження. У монографічному дослідженні CAI підкреслено, що йдеться саме про когнітивний вимір термінологічної підтримки: *Computer-assisted simultaneous interpreting: A cognitive-experimental study on terminology* [7].

У сучасних оглядах дистанційного перекладу окремо підкреслюється, що когнітивне навантаження – латентна величина й напряму не вимірюється, тому дослідники працюють через операціоналізацію індикаторів: “cognitive load is a latent construct, which cannot be directly measured” [15].

Окремий напрям сучасних досліджень пов’язаний з аналізом емоційної регуляції та прагматичної адаптації в усному перекладі. У межах функціонально-прагматичних підходів переклад осмислюється як форма керування комунікативним ефектом, у межах якої перекладач не просто відтворює зміст, а свідомо коригує тональність висловлювання, рівень категоричності та оцінні акценти [13, с. 134; 14]. Водночас у більшості таких робіт подібні модифікації розглядаються переважно крізь призму етики або міжкультурної доцільності. Їхній потенціал як інструментів зниження когнітивного навантаження та стабілізації перекладацького процесу залишається, як правило, поза фокусом спеціального аналізу.

Українські дослідження останніх років, зосереджені на перекладі в умовах війни та кризової комунікації, значно розширили уявлення про прагматичну відповідальність перекладача й роль адаптивних стратегій [16]. Водночас у більшості таких праць когнітивна економія з’являється лише опосередковано – радше як характеристика професійної зрілості перекладача, ніж як чітко окреслена аналітична категорія. Аналіз сучасних досліджень показує, що попри інтенсивний розвиток когнітивного перекладознавства досі бракує інтегрованої моделі, здатної поєднати часову координацію, інгібіцію, прагматичну адаптацію та емоційну регуляцію в межах єди-

ного пояснювального підходу. Наявні праці здебільшого зосереджуються або на загальних когнітивних обмеженнях перекладацької діяльності, або на окремих параметрах процесу, не доходячи до системного аналізу конкретних рішень у парі «оригінал – переклад».

Саме ця теоретична розірваність і зумовлює потребу звернення до індексу лінгвокогнітивної економії як пояснювальної категорії, здатної інтегрувати напрацювання перекладознавства, лінгвокогнітивістики та когнітивної науки в аналізі англійсько-українського синхронного перекладу. Відсутність чітких критеріїв її опису ускладнює не лише наукову інтерпретацію перекладацьких рішень, а й методичне розуміння того, чому за формально подібних умов одні переклади демонструють стійкість, тоді як інші швидко втрачають когнітивну керованість.

У зв'язку з цим актуальним видається звернення до поняття індексу лінгвокогнітивної економії, який дозволяє розглядати синхронний переклад не лише як діяльність у межах когнітивних обмежень, а як систему стратегічної оптимізації. Такий підхід відкриває можливість пояснювати перекладацькі рішення з позицій ефективного керування ресурсами та створює підґрунтя для більш точного аналізу англійсько-українських синхронних перекладів у сучасних комунікативних умовах.

Постановка завдання. Метою цієї статті є теоретичне обґрунтування індексу лінгвокогнітивної економії як аналітико-статистичної категорії для пояснення перекладацьких рішень у синхронному перекладі з англійської мови українською.

Досягнення поставленої мети передбачає:

• уточнення поняття лінгвокогнітивної економії в контексті сучасного перекладознавства;

• інтеграцію підходів перекладознавства, лінгвокогнітивістики та когнітивної науки для опису економії когнітивних ресурсів;

• аналіз співвідношення між структурою оригіналу та перекладом як простору реалізації когнітивної оптимізації;

• пояснення типових перекладацьких рішень (компресії, інгібіції, прагматичної адаптації) як проявів когнітивної економії в реальному часі.

Виклад основного матеріалу. Лінгвокогнітивна економія як аналітична категорія перекладознавства. У сучасних дослідженнях синхронного перекладу дедалі очевиднішою стає думка, що ключовою проблемою перекладацької діяльності є не стільки абсолютний рівень когнітивного навантаження, скільки спосіб організації обмежених ресурсів у реальному часі. У цьому контексті поняття лінгвокогнітивної економії постає як необхідна аналітична категорія, здатна пояснити відмінності між стабільними та когнітивно вразливими перекладацькими рішеннями.

Новітні праці з когнітивного перекладознавства наголошують, що синхронний переклад не може розглядатися виключно як діяльність у стані перевантаження. Навпаки, перекладач постійно здійснює активну оптимізацію процесу, коригуючи співвідношення між слуханням, осмисленням і продукуванням мовлення [2; 3; 5]. Така оптимізація передбачає не зменшення обсягу інформації як самоціль, а зниження непродуктивних когнітивних витрат, які не сприяють досягненню прагматичної мети повідомлення.

У лінгвокогнітивній перспективі економія проявляється насамперед як інгібіція нерелевантних або надмірних структур. Сучасні дослідження виконавчого контролю в двомовності переконливо показують, що успішна мовленнєва діяльність ґрунтується на здатності пригнічувати конкурентні репрезентації, а не лише активувати потрібні [7; 8; 11]. У синхронному перекладі це означає свідоме невідтворення елементів оригіналу, які, хоча й формально присутні, не є критичними для комунікативного результату в мові перекладу.

Водночас лінгвокогнітивна економія не зводиться до інгібіції. Вона тісно пов'язана з прогнозуванням мовленнєвого розвитку, яке дозволяє перекладачеві скорочувати час на планування та уникати когнітивних збоїв. У новітніх роботах з аналізу часової координації перекладу підкреслюється, що здатність передбачати синтаксичні та прагматичні ходи мовця є одним із чинників стабільного темпу й зменшення самокорекцій [4, с. 100; 6].

З позицій когнітивної науки важливим є й те, що економія ресурсів має процесуальний, а не статичний характер. Дослідження когнітивного навантаження в технологічно опосередкованому перекладі показують, що навантаження накопичується з часом, а отже, стратегічна економія виконує функцію запобігання когнітивній деградації впродовж тривалих сесій [13; 15]. У цьому сенсі економія виступає не локальною технікою, а умовою професійної витривалості.

Функціонально-прагматичні дослідження перекладу також підтверджують, що економія часто реалізується через контроль тональності та ступеня категоричності висловлювання. Прагматичне згладжування, пом'якшення або переформатування оцінних компонентів дозволяють перекладачеві зменшити емоційний резонанс і тим самим стабілізувати когнітивну обробку [12;

14; 15]. У таких випадках прагматична адаптація виконує водночас і когнітивну функцію – знижує ризик перевантаження, пов'язаного з афективними стимулами.

Європейська традиція когнітивного перекладознавства додатково підкреслює, що економія ресурсів формується у взаємодії з конкретним комунікативним середовищем. Переклад розглядається як діяльність, вбудована в соціальні, інституційні та технологічні умови, де ефективність залежить від здатності перекладача адаптувати власні когнітивні стратегії до ситуації [11; 12]. Це означає, що лінгвокогнітивна економія не може бути універсальною схемою – вона завжди контекстно чутлива.

Таким чином, лінгвокогнітивна економія може бути визначена як інтегральний механізм оптимізації перекладацького мислення, що поєднує інгібіцію, прогнозування, смислову компресію та прагматичну регуляцію. Її аналітична цінність полягає в тому, що вона дозволяє описати окремі прийоми пояснення системних перекладацьких рішень, які забезпечують стабільність синхронного перекладу в умовах високого когнітивного тиску.

Індекс лінгвокогнітивної економії: принципи побудови та аналітичний потенціал. Запровадження індексу лінгвокогнітивної економії зумовлене потребою перейти від описових характеристик перекладацької майстерності до **пояснювальної моделі**, здатної системно інтерпретувати співвідношення між оригіналом і перекладом у синхронному режимі. Йдеться не про кількісне «вимірювання» когнітивних процесів, а про аналітичний інструмент, який дозволяє зіставляти переклади з погляду раціональності використання когнітивних ресурсів.

У сучасному когнітивному перекладознавстві неодноразово підкреслюється, що когнітивне навантаження є латентною величиною, яку неможливо безпосередньо зафіксувати в мовленнєвому продукті [15]. Саме тому більшість досліджень оперує індикаторами – часовими, структурними або прагматичними. Проте ці індикатори, розглянуті ізольовано, не пояснюють, **ч**ому певні перекладацькі рішення виявляються стабільними, а інші – когнітивно вразливими за подібних умов.

Індекс лінгвокогнітивної економії пропонується як інтегративна рамка, що об'єднує кілька параметрів перекладацького процесу в єдину аналітичну площину. Його принципова відмінність від традиційних показників полягає в тому, що він не оцінює переклад за шкалою «більше – менше», а фіксує співвідношення між когнітивними витратами та комунікативним результатом.

Побудова індексу спирається на три базові засади:

По-перше, індекс виходить із припущення, що економія є відносною, а не абсолютною величиною. Менший обсяг перекладу або швидший темп мовлення самі по собі не свідчать про економію, якщо вони досягаються ціною втрати інтенційного ядра або прагматичної адекватності. Ця позиція узгоджується з сучасними підходами до оцінювання якості перекладу, де якість розглядається як функція відповідності комунікативній меті, а не формальної еквівалентності [13, с. 102].

По-друге, індекс ґрунтується на уявленні про перекладацьке мислення як процесуально організовану діяльність, у якій ключову роль відіграють інгібіція та прогнозування. Новітні дослідження з когнітивного контролю в мовленні показують, що ефективність діяльності залежить від здатності обмежувати обробку нерелевантної інформації та зменшувати кількість паралельних когнітивних операцій [8, с. 520; 9, с. 721]. У синхронному перекладі це знаходить відображення в регулярних рішеннях щодо компресії, переструктурування та прагматичного згладжування.

По-третє, індекс передбачає врахування прагматичного й емоційного виміру перекладу. Як показують сучасні дослідження усного перекладу в кризових і публічно-політичних контекстах, емоційна насиченість дискурсу безпосередньо впливає на стабільність когнітивної обробки [5; 6]. У таких умовах прагматична адаптація виконує не лише комунікативну, а й когнітивну функцію, знижуючи ризик перевантаження.

Аналітичний потенціал індексу лінгвокогнітивної економії полягає в тому, що він дозволяє описувати переклад як результат стратегічної оптимізації, а не як сукупність окремих прийомів. Індекс не фіксує «правильність» перекладу, а допомагає виявити, яким чином перекладач розподіляє ресурси між точністю, темпом і прагматичною коректністю.

З погляду аналізу англійсько-українського синхронного перекладу це особливо важливо, оскільки структурна асиметрія мов змушує перекладача постійно коригувати мовленнєву траєкторію. Індекс дозволяє пояснити, чому в одних випадках перекладач обирає компресію, а в інших – розгортання; чому іноді зберігається висока точність за рахунок зниження темпу, а іноді – навпаки.

Таким чином, індекс лінгвокогнітивної економії виступає не як формальний показник, а як пояснювальна модель, придатна для системного аналізу перекладацьких рішень у парі «оригінал –

переклад». Саме в такому значенні він використовується в цій статті – як інструмент інтерпретації, а не вимірювання.

Реалізація лінгвокогнітивної економії. Для ілюстрації принципів лінгвокогнітивної економії в англо-українському синхронному перекладі використано атестовані формульні фрагменти інституційного дискурсу, зафіксовані в офіційних стенограмах Організації Об'єднаних Націй та Європейського Союзу за 2019–2024 роки. Такі формули є повторюваними елементами дипломатичного мовлення й становлять значну частину матеріалу синхронного перекладу в публічно-політичному та гуманітарному контекстах (United Nations General Assembly [UNGA], 2020, 2022; European Parliament, 2022).

Подані приклади не претендують на відтворення єдино можливої інтерпретації, а слугують аналітичними репрезентаціями типових перекладацьких рішень, які реалізують принципи лінгвокогнітивної економії.

1. Компресія аспектуальних модифікаторів

We are deeply concerned about the ongoing violations of international law (UNGA, 2020, 2022)

Ми глибоко стурбовані порушеннями міжнародного права.

Аспектуальний модифікатор *ongoing* не відтворюється окремо, оскільки в інституційному контексті його значення є прагматично очевидним. Його експлікація в українському перекладі призвела б до розгортання атрибутивної структури та збільшення когнітивних витрат без приросту інформативності. Це відповідає механізму інгібіції надлишкової деталізації, що є одним із ключових компонентів лінгвокогнітивної економії.

2. Семантична конденсація оцінних прикметників

This is a clear and unacceptable violation of international law (UN Security Council, 2022; European Parliament, 2022)

Це грубе порушення міжнародного права.

Оцінні прикметники *clear* та *unacceptable* виконують подібну прагматичну функцію й у перекладі конденсуються в один лексичний елемент. Таке рішення зменшує кількість когнітивних операцій у фазі мовленнєвого планування та зберігає інтенційне ядро висловлювання. Економія реалізується через семантичну конденсацію, а не через втрату змісту.

3. Прогнозування корелятивних конструкцій

If we fail to act now, the consequences will be felt not only in this region, but beyond (UN Security Council, 2021, 2023)

Якщо ми не діятимемо зараз, наслідки відчують далеко за межами цього регіону.

Переклад демонструє випереджувальне прогнозування корелятивної структури *not only ... but*, що дозволяє уникнути затримки наприкінці речення та скоротити EVS. Це приклад економії через синтаксичне прогнозування.

4. Прагматичне згладжування емоційної інтенсивності

Their actions demonstrate a complete disregard for human suffering (UNGA, 2022; United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 2023)

Їхні дії свідчать про нехтування людськими стражданнями.

Інтенсифікатор *complete* не відтворюється окремо, оскільки українська лексема *нехтування* вже містить достатній рівень оцінності. Таке прагматичне згладжування знижує емоційне навантаження й підтримує когнітивну стабільність у серії оцінних висловлювань.

5. Контекстуальна імпліцитність

We urge all parties involved to engage in meaningful dialogue (UN Secretary-General, 2021; European Council, 2022)

Ми закликаємо всі сторони до змістовного діалогу.

Компонент *involved* не перекладається окремо, оскільки його референт є очевидним у межах інституційного контексту. Відмова від надмірної експлікації зменшує когнітивні витрати й сприяє підтриманню стабільного темпу мовлення. Це типовий приклад економії через контекстуальну імпліцитність.

Проаналізовані приклади з атестованого інституційного дискурсу підтверджують, що лінгвокогнітивна економія в англо-українському синхронному перекладі реалізується як системний принцип організації перекладацького мислення, а не як випадкове скорочення. Компресія, інгібіція, прогнозування та прагматична адаптація, всі ці когнітивні дії, формують стійкі патерни, які забезпечують когнітивну стабільність перекладача.

Висновки. У статті запропоновано теоретичне осмислення індексу лінгвокогнітивної економії як аналітичної категорії перекладознавства, придатної для пояснення перекладацьких рішень у синхронному перекладі з англійської мови українською. Показано, що ефективність синхронного перекладу визначається не лише рівнем когнітивного навантаження, а насамперед способом організації та оптимізації обмежених когнітивних ресурсів у реальному часі.

Аналіз сучасних досліджень у галузі перекладознавства, лінгвокогнітивістики та когнітивної науки засвідчив, що проблема когнітивної економії тривалий час залишалася імпліцитною: вона розглядалася як побічний ефект досвіду або інтуїтивної майстерності перекладача, але не як самостійна теоретична категорія. Запропонований підхід дозволяє подолати цю обмеженість, інтегруючи уявлення про інгібіцію, прогнозування, смислову компресію та прагматичну регуляцію в єдину пояснювальну рамку.

Лінгвокогнітивна економія має процесуальний і контекстуально зумовлений характер. Вона не зводиться до скорочення тексту або спрощення мовних структур, а реалізується через стратегічний відбір релевантної інформації та пригнічення надлишкових елементів, які не впливають на досягнення комунікативної мети. У цьому сенсі індекс лінгвокогнітивної економії слугує не інструментом оцінювання якості, а засобом інтерпретації перекладацького мислення.

Пояснювальний аналіз атестованих прикладів інституційного дискурсу (ООН, ЄС) підтвердив, що в англійсько-українському синхронному перекладі економія когнітивних ресурсів реалізується через стійкі патерни: компресію кумулятивних оцінних структур, семантичну конденсацію прикметникових ланцюгів, прогнозування складних синтаксичних конструкцій, прагматичне згладжування емоційної інтенсивності та використання контекстуальної імпліцитності. Ці рішення не є випадковими, а відображають раціональну адаптацію перекладача до структурних і прагматичних особливостей мовної пари.

Отримані результати дозволяють розглядати індекс лінгвокогнітивної економії як перспективний інструмент для подальших теоретичних і прикладних досліджень усного перекладу. Зокрема, він може бути використаний для системного аналізу перекладацьких рішень у різних типах дискурсу, для порівняння мовних пар, а також для методичного осмислення підготовки синхронних перекладачів із фокусом на формування навичок когнітивної оптимізації, а не лише формальної еквівалентності.

Подальші розвідки в цьому напрямі доцільно спрямувати на уточнення параметрів індексу в умовах технологічно опосередкованого перекладу, а також на розширення аналізу до інших інституційних і спеціалізованих дискурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Efforts and models in interpreting and translation research: A tribute to Daniel Gile / ред.: G. Daniel та ін. Philadelphia : John Benjamins, 2008. 302 с.

2. Seeber K. G. Cognitive load in simultaneous interpreting. *Interpreting. international journal of research and practice in interpreting*. 2011. Т. 13, № 2. С. 176–204. URL: https://doi.org/10.1075/intp.13.2.02see (дата звернення: 11.10.2025).

3. Hu T., Wang X., Xu H. Eye-Tracking in interpreting studies: a review of four decades of empirical studies. *Frontiers in psychology*. 2022. Т. 13. URL: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.872247 (дата звернення: 09.09.2025).

4. Hvelplund K. T. Digital resources in the translation process – attention, cognitive effort and processing flow. *Perspectives*. 2019. Т. 27, № 4. С. 510–524. URL: https://doi.org/10.1080/0907676x.2019.1575883 (дата звернення 01.10.2025).

5. Hvelplund K. T. Institutional translation and the translation process. *Institutional translator training*. New York, 2022. С. 92–110. URL: https://doi.org/10.4324/9781003225249-7 (дата звернення: 02.10.2025).

6. Cognitive load in processing ELF: translators, interpreters, and other multilinguals / M. Ehrensberger-Dow та ін. *Journal of english as a lingua franca*. 2020. Т. 9, № 2. С. 217–238. URL: https://doi.org/10.1515/jelf-2020-2039 (дата звернення: 09.10.2025).

7. Cheung A. K. F. Cognitive load in remote simultaneous interpreting: place name translation in two Mandarin variants. *Humanities and social sciences communications*. 2024. Т. 11, № 1. URL: https://doi.org/10.1057/s41599-024-03767-y (дата звернення: 28.09.2025).

8. Lin Y., Xu M. [Review of the book computer-assisted simultaneous interpreting: A cognitive-experimental study on terminology, by B. prandi]. *Current trends in translation teaching and learning E*. 2024. Т. 11. URL: https://doi.org/10.51287/cttl202476 (дата звернення: 09.09.2025).

9. Green D. W., Abutalebi J. Language control in bilinguals: the adaptive control hypothesis. *Journal of cognitive psychology*. 2013. Т. 25, № 5. С. 515–530. URL: https://doi.org/10.1080/20445911.2013.796377 (дата звернення: 12.09.2025).

10. Dong Y., Li P. Attentional control in interpreting: a model of language control and processing control. *Bilingualism: language and cognition*. 2019. Т. 23, № 4. С. 716–728. URL: https://doi.org/10.1017/s1366728919000786 (дата звернення: 09.11.2025).

11. Lin Y., Xu M. [Review of the book computer-assisted simultaneous interpreting: A cognitive-experimental study on terminology, by B. prandi]. *Current trends in translation teaching and learning E*. 2024. Т. 11. URL: https://doi.org/10.51287/cttl202476 (дата звернення: 05.11.2025).

12. Risku H. Situatedness in translation studies. *Cognitive systems research*. 2002. Т. 3, № 3. С. 523–533. URL: https://doi.org/10.1016/s1389-0417(02)00055-4 (дата звернення: 03.11.2025).

13. Risku H. Translation process research as interaction research: from mental to socio-cognitive processes. *MonTI. monografías de traducción e interpretación*. 2014. С. 331–353. URL: https://doi.org/10.6035/monti.2014.ne1.11 (дата звернення: 01.11.2025).

14. House J. Corpora and translation quality assessment. *The routledge handbook of corpus translation studies*. London, 2024. С. 567–581. URL: https://doi.org/10.4324/9781003184454-39 (дата звернення: 03.12.2025).

15. Haugh M., Kádár D. Z. Understanding politeness. Cambridge University Press, 2014. 312 с.

16. Zhu X., Aryadoust V. A synthetic review of cognitive load in distance interpreting: toward an explanatory model. *Frontiers in psychology*. 2022. Т. 13. URL: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.899718 (дата звернення: 09.12.2025).

17. Rebrii O., Tashchenko G. Translation strategies for phonographic deviations: a psycholinguistic approach. *Psycholinguistics*. 2020. Т. 28, № 2. С. 148–163. URL: https://doi.org/10.31470/2309-1797-2020-28-2-148-163 (дата звернення: 09.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 811.133.1’25+82(036)=030,161.2=133.1]:005.336.2 “364”
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.26

ФОРМУВАННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ФІЛОЛОГІВ-РОМАНІСТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНОМОВНИХ ПУТІВНИКІВ ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ)

DEVELOPMENT OF TRANSLATION COMPETENCIES AMONG STUDENTS OF ROMANCE PHILOLOGY UNDER WARTIME CONDITIONS (BASED ON FRENCH TRANSLATION OF UKRAINIAN GUIDEBOOKS)

Третяк Ю.Ю.,
orcid.org/0009-0000-7155-3524
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романської філології і перекладу
Запорізького національного університету

Стуліна Є.В.,
orcid.org/0009-0003-1955-9314
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романської філології і перекладу
Запорізького національного університету

Тарасюк І.В.,
orcid.org/0000-0003-3417-2671
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романської філології і перекладу
Запорізького національного університету

У статті розглядаються особливості формування перекладацьких компетенцій у студентів-філологів романського профілю на матеріалі перекладу туристичних путівників з української мови на французьку. Особлива увага приділяється специфіці перекладацької діяльності в умовах воєнного стану, коли туристичні тексти набувають додаткового культурно-промоційного значення для представлення України у франкомовному світі. Дослідження базується на компетентнісному підході, що включає розвиток мовної, міжкультурної, текстової та стратегічної субкомпетенцій згідно з концепцією Л. М. Черноватого та Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти. Аналізуються основні перекладацькі трансформації за класифікацією Вине і Дарбельне: лексичні (транслітерація, описовий переклад, генералізація, конкретизація), граматичні (членування речення, заміна членів речення) та стилістичні (нейтралізація метафор, адаптація емоційного тону). На конкретних прикладах демонструється специфіка передачі українських реалій, топонімів, назв традиційних страв та архітектурних пам’яток французькою мовою. Окремо розглядається проблема дискурсивних відмінностей: український туристичний текст характеризується метафоричністю та емоційністю, тоді як французький тяжіє до фактографічності та стриманості. У статті представлено методику формування перекладацьких компетенцій через систему вправ, що включає порівняльний аналіз українських і французьких туристичних дискурсів, переклад з обґрунтуванням трансформацій та створення україно-французького глосарія реалій. Особливу увагу приділено актуалізуючим трансформаціям у воєнний час, коли туристичні путівники трансформуються у культурно-меморіальні документи, що вимагає від перекладача не лише лінгвістичної майстерності, а й етичної відповідальності та здатності до документування історичних подій.

Ключові слова: перекладацька компетенція, туристичний дискурс, україно-французький переклад, воєнний стан, путівники, перекладацькі трансформації.

The article examines the peculiarities of developing translation competencies among students of Romance philology through the material of translating tourist guidebooks from Ukrainian into French. Special attention is paid to the specifics of translation activity under martial law, when tourist texts acquire additional cultural and promotional significance for representing Ukraine in the French-speaking world. The research is based on a competency-based approach that includes the development of linguistic, intercultural, textual, and strategic sub-competencies according to L. M. Chernovatyi’s concept and the Common European Framework of Reference for Languages. The main translation transformations are analyzed according to Vinay and Darbelnet’s classification: lexical (transliteration, descriptive translation, generalization, specification), grammatical (sentence segmentation, part of speech shift), and stylistic (metaphor neutralization, emotional tone adaptation). Concrete examples demonstrate the specifics of rendering Ukrainian realia, toponyms, traditional dish names, and architectural monuments in French. The problem of discursive differences is examined separately: Ukrainian tourist texts are characterized by metaphoricity and emotionality, while French texts tend toward factography and restraint. The article presents a methodology for developing translation competencies through a system of exercises that includes comparative analysis of Ukrainian and French tourist discourses, translation with justification of transformations, and creation of a Ukrainian-French glossary of realia. Special attention is given to actualizing transformations during wartime, when

tourist guidebooks are transformed into cultural-memorial documents, requiring translators to possess not only linguistic mastery but also ethical responsibility and the ability to document historical events.

Key words: translation competence, tourist discourse, Ukrainian-French translation, martial law, guidebooks, translation transformations.

В умовах воєнного стану підготовка кваліфікованих перекладачів набуває особливого значення для міжнародної комунікації та презентації України на світовій арені. Туристичні путівники, попри тимчасове зменшення туристичних потоків, залишаються важливим інструментом культурної дипломатії та збереження національної ідентичності. Формування перекладацьких компетенцій у філологів-романістів передбачає не лише оволодіння мовними структурами, а й глибоке розуміння культурних кодів обох мов, що особливо важливо для туристичного дискурсу.

Фундаментальні засади компетентнісного підходу до підготовки перекладачів закладено в працях Л. М. Черноватого [1], який розробив комплексну модель перекладацької компетентності. Теоретичні основи перекладацьких трансформацій та їх систематизація розроблялись у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників – О. Чередниченка, Ж.-П. Вине та Ж. Дарбельне, М. Гидера [2, 3, 4] та ін. Лінгвостилістичні особливості туристичного дискурсу і специфіку його перекладу вивчали вітчизняні дослідниці Н. М. Гудкова, С. Є. Дворянчикова [5], Л. В. Ковальчук, Л. М. Киричук [6], Г. С. Сухомудь [7] та ін. Однак, лінгво-дидактичні аспекти перекладу українських путівників французькою мовою в умовах воєнного стану наразі залишаються невисвітленими, що й зумовлює актуальність обраної нами теми. Матеріалом дослідження стала суцільна вибірка прикладів з курсових і магістерських робіт на тему перекладів різножанрових текстів туристичного дискурсу з української мови на французьку, що готувались на кафедрі романської філології і перекладу Запорізького національного університету протягом 2021–2025 років.

Як зазначає Л. М. Черноватий, «перекладацька компетентність є складним багатокомпонентним утворенням, що включає мовну, текстову, комунікативну та стратегічну субкомпетенції» [1, с. 87]. Ці субкомпетенції набувають особливого значення при роботі з туристичними текстами, які вимагають від перекладача не лише лінгвістичної майстерності, а й культурологічних знань та прагматичної гнучкості.

Туристичні путівники належать до інформаційно-рекламних текстів, що поєднують інформативну, апелятивну та естетичну функції. Французький дослідник Ж.-М. Адам визначає туристичний текст як «гібридний, що об'єднує описову, наративну та аргументативну послідовності» [8, с. 156].

При перекладі україномовних путівників французькою мовою філологи-романісти стикаються з низкою специфічних викликів, пов'язаних із передачею реалій та безеквівалентної лексики, топонімів, а також стилістичних особливостей обох дискурсів.

Переклад назв українських страв, архітектурних елементів та історичних явищ потребує особливої уваги. Так, назви традиційних страв зазвичай передаються через транслітерацію з додаванням описового пояснення: *вареники* → *varenyki (raviolis ukrainiens farcis)*, *писанка* → *pyssanka (œuf de Pâques orné de motifs traditionnels ukrainiens)*. Що стосується архітектурних пам'яток, тут можливі варіанти: *Софійський собор* може перекладатися як *Cathédrale Sainte-Sophie* (усталений варіант) або *Sobor Sainte-Sophie* (з елементом транслітерації для підкреслення української ідентичності).

Особливу складність становить передача українських топонімів. Згідно з рекомендаціями Українського інституту національної пам'яті, слід використовувати форми *Kyiv* (не *Kiev*), *Lviv* (не *Lvov*), *Dnipro* (замість *Dniepropetrovsk*). У путівниках такі топоніми доцільно супроводжувати поясненням, наприклад: *«Kyiv (et non Kiev, forme russifiée) – capitale de l'Ukraine depuis 882»*.

Український туристичний дискурс традиційно більш емоційний та метафоричний, тоді як французький віддає перевагу стриманості та конкретності. Порівняємо український опис *«Золоті куполи Києво-Печерської лаври сяють над Дніпром, немов зірки на небосхилі української духовності»* з його буквальним (студентським) перекладом *«Les dômes dorés de la Laure des Grottes de Kyiv brillent au-dessus du Dnipro comme des étoiles au firmament de la spiritualité ukrainienne»* та адаптованим варіантом *«Les dômes dorés de la Laure des Grottes dominent majestueusement le Dnipro. Ce complexe monastique, inscrit au patrimoine mondial de l'UNESCO depuis 1990, constitue un haut lieu de la spiritualité orthodoxe ukrainienne»*. В адаптованому варіанті метафору пом'якшено, а додана конкретна інформація про статус UNESCO відповідає очікуванням франкомовного читача. Ця відмінність зумовлює необхідність застосування різнома-

нітних перекладацьких трансформацій, які за класифікацією канадських дослідників Вине і Дарбельне можна систематизувати за лексичним, граматичним та стилістичним рівнями [3].

Серед лексичних трансформацій особливе місце у досліджуваних нами перекладах займає транслітерація, яка застосовується для збереження національного колориту при передачі українських реалій. Так, при перекладі фрази *«У Львові обов'язково скуштуйте вареники з вишнями та сирники зі сметаною»* французькою мовою отримуємо: *«À Lviv, goûtez absolument les varenyki aux cerises et les syrnyky à la crème fraîche»*. У цьому прикладі обидві лексеми *вареники* та *сирники* залишено в оригінальній формі через транслітерацію, оскільки вони позначають унікальні страви української кухні без прямих відповідників у французькій культурі. Така стратегія дозволяє зберегти автентичність тексту та познайомити франкомовного читача з українською гастрономічною термінологією.

Транслітерація часто поєднується з описовим перекладом для забезпечення повного розуміння реалії. Розглянемо приклад: *«Музей писанкового мистецтва у Коломиї представляє унікальну колекцію розписаних яєць»* перекладається як *«Le Musée de la pyssanka à Kolomyïa présente une collection unique d'œufs de Pâques décorés selon la tradition ukrainienne ancestrale»*. Тут застосовано комбіновану трансформацію: транслітерація *pyssanka* зберігає оригінальний термін, а описовий переклад *d'œufs de Pâques décorés selon la tradition ukrainienne ancestrale* розкриває його значення для франкомовного читача. Топонім *Коломиї* також передано через транслітерацію як *Kolomyïa*, що відповідає сучасним нормам передачі українських географічних назв.

Описовий переклад або експлікація використовується для розкриття значення культурних реалій, які потребують додаткового контексту. Наприклад, речення *«Відвідайте Сопілку – традиційну українську корчму з автентичною атмосферою»* перекладається як *«Visitez la Sopilka, taverne ukrainienne traditionnelle où l'on sert une cuisine authentique dans un décor folklorique avec musique live»*. У цьому випадку слово *корчма* передано через описовий переклад *taverne ukrainienne traditionnelle*, а загальне поняття *автентичної атмосфери* конкретизовано через ампліфікацію – розширення інформації з додаванням деталей про кухню, декор та живу музику (***live*** – emprunté à l'anglais), яких немає в оригіналі, але які необхідні для повного розуміння концепту франкомовним читачем.

Особливо показовим є переклад історичних реалій. Фраза *«Запорізька Січ була центром козацької вольниці»* перекладається як *«La Sitch zaporogue était le centre de l'organisation militaro-politique des cosaques, une république démocratique unique en Europe orientale aux XVIe–XVIIIe siècles»*. Назва *Запорізька Січ* передана через калькування та транслітерацію як *La Sitch zaporogue*, а концепт *козацької вольниці*, який не має еквівалента у французькій мові, розкрито через описовий переклад з додаванням історичного контексту про демократичну республіку та часові рамки її існування.

Серед інших лексичних трансформацій важливе місце посідають генералізація та конкретизація. При перекладі речення *«Прогуляйтесь старовинними вуличками із справжньою бруківкою»* як *«Promenez-vous dans les ruelles historiques pavées de pierres anciennes»* спостерігаємо генералізацію: специфічний термін *бруківка*, що позначає особливий тип вуличного покриття, замінено на загальніше поняття *pavées de pierres* з додаванням прикметника *anciennes* для збереження емоційного наповнення оригіналу. Протилежна трансформація – конкретизація – застосовується у прикладі *«Одеса – чудове місто на узбережжі»*, що перекладається як *«Odesa est une ville portuaire dynamique sur la mer Noire, fondée en 1794»*. Загальне *чудове місто* конкретизовано через вказівку на портову функцію, *узбережжя* уточнено як *mer Noire*, а додавання дати заснування забезпечує інформативність тексту.

Граматичні трансформації є не менш важливими для адаптації українських текстів до норм французької мови. Членування речення – розбиття складних конструкцій на кілька простіших – є типовою стратегією при роботі з емоційно насиченими українськими описами. Складне речення *«Хортиця – найбільший острів на Дніпрі, колиска запорозького козацтва, де народжувалися легенди про безстрашних лицарів, що захищали українські землі від ворогів»* перетворюється на три простіших французьких речення: *«Khortytsia est la plus grande île du Dnipro. C'est ici qu'est née la Cosaquerie zaporogue. Ce site historique exceptionnel évoque l'épopée des cosaques, ces guerriers-paysans qui défendaient les terres ukrainiennes et formèrent une république démocratique unique en Europe aux XVIe–XVIIIe siècles»*. При цьому метафоричний іменник *колиска* трансформовано у дієслівну конструкцію *est née*, а загальне поняття *легенди про безстрашних лицарів* замінено на нейтральніше *l'épopée des cosaques* з додаванням

історичного контексту для компенсації втраченої метафоричності.

Ще більш складний приклад членування демонструє переклад речення *«Золоті куполи Києво-Печерської лаври, що сяють над Дніпром, немов зірки на небосхилі української духовності, вражають своєю красою»*, яке трансформується у три французькі речення: *«Les dômes dorés de la Laure des Grottes dominent majestueusement le Dnipro. Ce complexe monastique, inscrit au patrimoine mondial de l'UNESCO depuis 1990, constitue un haut lieu de la spiritualité orthodoxe ukrainienne. Ses églises baroques du XVIIIe siècle attirent des milliers de visiteurs chaque année»*. Тут спостерігаємо не лише членування, а й комплекс інших трансформацій: метафоричне дієслово *сяють* замінено на *dominent majestueusement* зі зміною синтаксичної структури, порівняння *немов зірки на небосхилі української духовності* опущено та компенсовано фактичною інформацією про статус UNESCO, а естетична оцінка *вражають своєю красою* трансформована у конкретний факт *attirent des milliers de visiteurs* через модуляцію.

Заміна членів речення також є типовою граматичною трансформацією. Так, у реченні *«Над містом височіють величні гори»* підмет *гори* в активній конструкції стає додатком у пасивній конструкції французького перекладу *«La ville est dominée par de majestueuses montagnes»*. Така зміна перспективи опису відповідає французьким синтаксичним нормам.

Стилістичні трансформації відіграють ключову роль у адаптації українського емоційного стилю до французької стриманості. Нейтралізація метафор є типовою стратегією при перекладі туристичних описів. Речення *«Львів – місто, де кожна бруківка пам'ятає кроки королів і поетів, де кавою пахнуть навіть дощі, а історія оживає на кожному розі»* пропонуємо перекладати як *«Lviv est une ville historique qui a su préserver son cachet médiéval. Ses ruelles pavées abritent de nombreux édifices classés au patrimoine de l'UNESCO. La ville est réputée pour sa culture du café et ses traditions littéraires centenaires»*. У цьому перекладі всі три метафоричні образи нейтралізовано: персонифікація *кожна бруківка пам'ятає кроки* замінена на констатацію *qui a su préserver son cachet médiéval*, поетичний образ *кавою пахнуть навіть дощі* трансформовано у факт *La ville est réputée pour sa culture du café*, а метафора *історія оживає* конкретизована через посилання на об'єкти UNESCO. При цьому застосовано членування: одне складне речення розбито на три простіших, кожне з яких містить конкретну фактичну інформацію.

Аналогічну стратегію спостерігаємо у перекладі опису Карпат: *«Карпати зачаровують своєю первозданною красою, де душа знаходить спокій серед вічних гір»* перетворюється на *«Les Carpates offrent des paysages préservés propices à la randonnée. Cette chaîne de montagnes, qui culmine à 2061 mètres au mont Hoverla, abrite le parc national des Carpates ukrainiennes créé en 1980»*. Емоційна лексика *зачаровують своєю первозданною красою* нейтралізована до *offrent des paysages préservés*, філософська метафора *душа знаходить спокій* замінена на практичну інформацію *propices à la randonnée*, а поетичний епітет *вічних гір* трансформовано у конкретні географічні дані про висоту найвищої вершини та національний парк.

Особливістю перекладу туристичних путівників в умовах воєнного стану є необхідність застосування актуалізуючих трансформацій, які переорієнтовують текст відповідно до нових реалій. Довоєнний опис Маріуполя *«Маріуполь – динамічне портове місто на березі Азовського моря з чудовими пляжами та розвиненою інфраструктурою. Тут можна відвідати краєзнавчий музей та прогулятися набережною»* сьогодні має бути адаптований: *«Marioupol, ville portuaire sur la mer d'Azov, a subi de lourdes destructions lors de l'invasion russe de 2022. Son théâtre dramatique, bombardé le 16 mars 2022 alors qu'il servait de refuge à plus de 1000 civils, est devenu un symbole international de la résistance ukrainienne et des crimes de guerre russes. La ville, dont 90% des bâtiments ont été endommagés selon l'ONU, représente aujourd'hui un témoignage tragique de l'agression contre l'Ukraine»*.

У цьому прикладі застосовано комплекс трансформацій: модуляція змінює кут зору від туристичної привабливості до історико-документальної функції, промоційний тон тотально замінено на документальний та меморіальний, коротка характеристика розширена через ампліфікацію з додаванням конкретних дат, цифр та посилань на джерела (ООН), а прагматична функція тексту змінилася від заклику відвідати місто до увічнення пам'яті та документування воєнних злочинів.

Подібну трансформацію демонструє приклад з Бахмутом. Довоєнна характеристика *«Бахмут славиться виробництвом ігристих вин. Відвідайте місцеві винні підвали»* адаптовано як *«Bakhmout, connue historiquement pour sa production de vins mousseux, a été presque entièrement*

détruite lors des combats acharnés de 2022-2023. La bataille de Bakhmout, l'une des plus longues et sanglantes du conflit, symbolise la résistance ukrainienne. La reconstruction de cette ville martyre, dont les caves à vin séculaires ont servi d'abris aux civils, est devenue une priorité nationale». Тут використано темпоральну модуляцію через вживання минулого часу *connue historiquement* для опису довоєнного стану, контекстуальну трансформацію, де винні підвали як туристичний об'єкт переосмислено як укриття для цивільних, а також функціональну заміну промоційної функції на меморіальну.

Методика формування перекладацьких компетенцій на матеріалі туристичних путівників базується на компетентнісному підході, який відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти включає розвиток мовної компетенції (досконале володіння обома мовами на рівні C1-C2), міжкультурної компетенції (розуміння культурних кодів та очікувань цільової аудиторії), текстової компетенції (знання жанрових особливостей та конвенцій туристичного дискурсу) та стратегічної компетенції (вміння свідомо обирати оптимальні перекладацькі трансформації).

Система вправ для формування цих компетенцій включає порівняльний аналіз дискурсів, коли студенти аналізують автентичні українські та французькі путівники для виявлення стилістичних, структурних та прагматичних відмінностей. Наступним етапом є переклад з обґрунтуванням трансформацій, де студенти супроводжують кожне перекладацьке рішення коментарем про використані трансформації та їх доцільність. Важливою вправою є також редагування готових перекладів з ідентифікацією застосованих трансформацій та пропозиціями альтернативних рішень. Створення україно-французького глосарія туристичних реалій з варіантами перекладу та контекстами вживання допомагає систематизувати набуті знання. Особливого значення в умовах воєнного стану набуває вправа з актуалізації довоєнних туристичних матеріалів до сучасних реалій з дотриманням етичних норм та документальної точності.

Таким чином, формування перекладацьких компетенцій у філологів-романістів на матеріалі туристичних путівників в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу, що поєднує володіння широким спектром трансформацій від простих (транслітерація, калькування) до комплексних (модуляція, тотальна заміна) з усвідомленням доцільності застосування кожної. Необхідним є вміння балансувати між збереженням національної ідентичності через транслітерацію реалій та адаптацією до очікувань франкомовної аудиторії через описові переклади та компенсацію емоційності конкретною інформацією. Перекладач має глибоко розуміти жанрову специфіку обох дискурсів: український туристичний текст тяжіє до метафоричності та емоційності, французький – до фактографічності та стриманості. В умовах війни особливої ваги набуває здатність до актуалізації текстів, коли туристичні матеріали трансформуються у культурно-меморіальні документи, що вимагає особливих компетенцій та етичної відповідальності.

Практика перекладу путівників розвиває у студентів не лише лінгвістичні навички застосування різноманітних трансформацій, а й культурно-дипломатичні компетенції, необхідні для адекватного представлення України у франкомовному світі. В умовах воєнного стану ця діяльність набуває особливого значення як засіб збереження культурної пам'яті, документування історичних подій та міжнародної комунікації. Туристичні путівники, трансформовані у культурно-історичні свідчення, стають інструментом не лише промоції України, а й увічнення пам'яті про міста та об'єкти, що постраждали внаслідок війни, що надає перекладацькій діяльності додаткового етичного виміру та національної важливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності : підручник для студ. вищих заклад. освіти за спеціальністю «Переклад». Вінниця : Нова Книга, 2013. 376 с.

2. Чередниченко О. І. Про мову і переклад: мова в соціокультурному просторі. Київ : Либідь, 2007. 248 с.

3. Vinay J.-P., Darbelnet J. Stylistique comparée du français et de l'anglais. Paris : Didier, 1995. 331 p.

4. Guidère M. Introduction à la traductologie: Penser la traduction: hier, aujourd'hui, demain. Bruxelles : De Boeck, 2016. 208 p.

5. Гудкова Н. М., Дворянчикова С. Є. Застосування перекладацьких трансформацій в туристичному дискурсі (на матеріалі рекламних текстів готелів України). Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 23(91). С. 18–22.

6. Ковальчук Л. В., Киричук Л. М. Релігійні терміни в перекладі туристичних текстів: міжкультурні виміри. Південний архів. 2021. Вип. 88. С. 74–80.

7. Сухомудь Г. С. Туристичний дискурс та підходи до його аналізу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. 2015. Вип. 55. С. 250–252.
8. Adam J.-M. Les textes: types et prototypes. Paris : Armand Colin, 2011. 223 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

UDC 81'25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.27

STUDENT TRANSLATION COMPETITIONS AS A FORM OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

СТУДЕНТСЬКІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ КОНКУРСИ ЯК ФОРМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Shopin P.Yu.,
orcid.org/0000-0002-8022-5327
PhD in German, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics and Translation Studies
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

This article examines the International Student Competition "Translation as a Key to Cultural and Linguistic Worldviews" as a form of intercultural communication realized through translation practice and translator training. The competition is approached as a Translation Studies object in which intercultural exchange is mediated by concrete translational decisions, evaluative criteria, and public circulation of translated texts. Drawing on the 2023–2025 editions, the paper analyzes the competition design, including its bidirectional English–Ukrainian orientation, the combination of poetic and song-lyrics translation, its organizational logic, jury composition, assessment criteria, and the publication of selected student translations in cultural media. The assessment criteria are shown to operationalize core dimensions of translation quality and competence that are central to intercultural mediation: semantic accuracy, stylistic adequacy, sensitivity to culturally marked elements (realia, proper names, historical and cultural allusions), the reproduction of poetic form (rhythm, rhyme, meter), and creative decision-making within the communicative and aesthetic "spirit" of the source text. The study focuses on the way these criteria structure students' awareness of translation as a culturally responsible act. A focused case illustration – the culture-specific item "biscuits" in an American context – demonstrates how competition tasks reveal students' ability to recognize intra-English variation, identify implicit cultural meanings, and justify their translational choices when rendering culturally embedded realia for another linguistic community. The analysis shows that even individual lexical decisions can become sites of intercultural negotiation and learning. The study argues that student translation competitions function as (1) spaces of intercultural communication mediated by translation, (2) motivational mechanisms within written translation training, and (3) formative environments for the development of translator agency, reflexivity, and responsibility for textual decisions. The article concludes by proposing student translation competitions as a scalable pedagogical format that integrates intercultural communication, assessment of translation competence, and early professionalization within translator education.

Key words: intercultural communication, translator training, translation competence, translation quality assessment, poetry translation, song-lyrics translation, English–Ukrainian translation.

У статті розглянуто Міжнародний студентський конкурс «Переклад як засіб актуалізації етномовних картин світу» як форму міжкультурної комунікації, реалізовану через перекладацьку діяльність і навчання перекладу. Конкурс осмислюється як перекладознавчий феномен, у межах якого міжкультурний діалог здійснюється через конкретні перекладацькі рішення, критерії оцінювання та публічну репрезентацію перекладів. На матеріалі результатів конкурсів 2023–2025 років проаналізовано модель змагання, що передбачає двосторонній напрям перекладу (англійська–українська), поєднання жанрів (поезія та пісенний текст), організаційну логіку заходу, склад журі, критерії оцінювання та публікацію кращих перекладів у культурних медіа. Показано, що критерії оцінювання фактично операціоналізують ключові компоненти перекладацької майстерності, важливі для міжкультурного посередництва: смислову точність, стилістичну адекватність, відтворення культурно маркованих одиниць (реалій, власних назв, культурних алюзій), поетичну форму (ритм, риму, метр) і креативні рішення в межах авторського задуму. Такі критерії сприяють формуванню у студентів розуміння перекладу як відповідальної культурної практики. На прикладі перекладу культурно специфічної одиниці *biscuits* (американський варіант) продемонстровано, як конкурсне завдання виявляє здатність студентів розпізнавати міжваріантні відмінності англійської мови, інтерпретувати приховані культурні значення та ухвалювати аргументовані рішення щодо передачі реалій іншомовному читачеві. Аналіз засвідчує, що навіть вибір окремих лексем може ставати нагодою для міжкультурної взаємодії та навчання. Обґрунтовано, що проведення конкурсу виконує одночасно кілька функцій: (1) простору для міжкультурної комунікації, опосередкованої перекладом, (2) мотивувального механізму в навчанні письмового перекладу; (3) середовища формування перекладацької суб'єктності, рефлексії та відповідальності за текст. У перспективі студентські перекладацькі конкурси запропоновано розглядати як формат педагогічного дизайну, що інтегрує міжкультурну комунікацію, оцінювання перекладацької компетентності та професійний розвиток майбутніх перекладачів.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, навчання перекладу, перекладацька компетентність, оцінювання якості перекладу, художній/поетичний переклад, переклад пісенних текстів, англійсько-український переклад.

Problem statement. At specialized departments of Ukrainian higher education institutions, student competitions in literary translation are held regularly, bringing together aspiring translators from different regions of the country and, occasionally, from abroad. Such events are designed to encourage students to

engage in translation practice while also shaping the professional development of young specialists – a process that calls for scholarly reflection. The issue of student poetry translation is therefore particularly relevant: although these competitions have gained popularity among both teachers and students, their impact on Ukrainian culture and on intercultural dialogue, as a form of intercultural communication mediated through translation, has not yet been sufficiently examined.

Literary translation competitions in Ukraine are organized both for university students and school pupils. While the latter have a clear pragmatic purpose – career orientation and the recruitment of prospective applicants – the practical function of student-level competitions is far less obvious, since their participants are already enrolled in higher education. For this reason, organizers of university competitions need to be aware of the broader cultural implications of such events. There is a risk of an overly simplified approach, whereby a competition is used merely to promote one's own students or to support colleagues from partner institutions, which may give rise to conflicts of interest. To avoid bias, it is important to understand the potential cultural impact of a competition and to orient its organization towards the genuine development of translation culture. Another problematic aspect is the formalization of participation, when the event is treated merely as a line on a CV or as a requirement for academic assessment. The formation of appropriate motivation presupposes an awareness of the artistic significance of translation activity. For this reason, the study of the intercultural communicative impact of Ukrainian student translation competitions is timely and necessary.

Analysis of recent research and publications. The impact of translation on Ukrainian culture has been a central focus of numerous studies in Translation Studies. However, the contribution of student work – particularly translations produced for participation in university competitions – has rarely been examined as a distinct object of research. This article builds on earlier descriptive work, which focused on the competition's cultural impact [5]; the present study offers an analytical Translation Studies perspective. In the broader scholarly context, special mention should be made of Andriy Danylenko's comprehensive study *From the Bible to Shakespeare: Panteleimon Kulish and the Formation of the Ukrainian Literary Language* (2023), which analyses how Panteleimon Kulish's translation activity shaped the development of the Ukrainian literary language [1]. First published in English in 2016 [4], this work became a notable event in its Ukrainian translation: in the preface, the author explicitly acknowledges that the Ukrainian-language version is no less authoritative or informative than the original.

Equally significant is Maksym Strikha's monograph *Ukrainian Literary Translation: Between Literature and Nation-Building* (2006), one of the earliest systematic studies of the role of literary translation in the formation of modern Ukrainian culture and national identity [2]. The importance of this work is underscored by its republication in 2020 under the title *Ukrainian Translation and Translators: Between Literature and Nation-Building* [3], as well as by the ongoing and lively discussions surrounding the cultural impact of translation. The present study, by contrast, focuses on a specific aspect of this broader problem area: the intercultural communicative impact of student poetic translations (from English into Ukrainian and vice versa) produced for participation in a particular competition.

Unresolved aspects of the problem. Student translation competitions have rarely been examined as a tool for translator training or as a form of authentic assessment of translation competence within the broader framework of intercultural communication mediated by translation. Insufficient attention has been paid to the specific competences assessed by different competition categories, as well as to how jury criteria relate to established categories of translation quality (accuracy/acceptability/poetic form/culturally marked units) and to their role in developing intercultural communicative awareness, alongside the pedagogical effects of publishing translations (public outcomes as a source of learning motivation and responsibility).

The aim of the study is to analyze the intercultural communicative impact of translations of poetic works prepared by students for participation in the International Student Competition "Translation as a Key to Cultural and Linguistic Worldviews." The competition was launched in 2017 by the Department of Applied Linguistics, Comparative Linguistics, and Translation at the Faculty of Foreign Philology of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, then headed by Nataliya Lemish. Since that time, the competition has been held annually as part of the linguocultural project *Intercultural Communication and Translation Studies: Points of Contact and Prospects for Development*. The eighth competition took place in March 2024, followed by the ninth in March 2025, attesting to the emergence of a stable academic tradition.

The material for the present analysis consists of the outcomes of the 2023–2025 competitions, in particular English-language poetic texts and their Ukrainian translations produced by students.

Methods. The study combines an analysis of the competition documentation (categories, assessment criteria, participation statistics, and publication of results) with a translation-studies analysis of representative decision-making in the submitted translations.

Organizational aspects. The competition is traditionally announced in the autumn (September–November), with submissions accepted until early or mid-March, and the results published at the end of March. The jury consists of lecturers from the organizing department as well as Master's students, which ensures a multifaceted approach to evaluation. Winners are determined by a majority vote of the jury members.

The event holds international status, with students from both Ukrainian higher education institutions and foreign universities invited to participate. Each participant may submit entries in several categories simultaneously. According to the competition regulations, its aims are to foster and disseminate linguistic culture, increase future professionals' interest in translation activities, and identify and stimulate individual creative potential.

Competition categories. The competition is held in four categories. The first, *Translation of an English-Language Poem into Ukrainian*, features a contemporary English-language poem: in 2023, this was "Poem" by the American poet and Nobel laureate Louise Glück; in 2024, "Dawn Revisited" by the American poet Rita Dove, recipient of the Gold Medal from the American Academy of Arts and Letters; and in 2025, "Love" by the British rapper and spoken-word artist Kae Tempest.

The second category, *Translation of a Ukrainian Poem into English*, introduces contemporary Ukrainian poetry to an English-speaking audience: in 2023, "Ti, shcho liubliat" by Bohdana Matiash; in 2024, "Ars poetica" by Sviatoslav Hordynskyi; and in 2025, "Vidhomin" by Kateryna Balashova.

The third category, *Translation of a Ukrainian Song into English*, engages students in working with song lyrics: in 2023, "Vstavaimo" (music by Viacheslav Rubel, lyrics by Andrii Podyriak); in 2024, "Ne vtratymo zviazok!" by the rap artist Alyona Alyona; and in 2025, "Pid vesnianym doshchem" by the band Krykhitka.

The fourth category, *Translation of an English-Language Song into Ukrainian*, challenges participants to interpret and render into Ukrainian iconic English-language compositions: in 2023, "Your Power" performed by the American singer Billie Eilish; in 2024, "Wuthering Heights" by the British artist Kate Bush; and in 2025, "I'm Coming Out" by the international band Gogol Bordello, led by the Ukrainian frontman Eugene Hütz.

This stable, bidirectional format – from English-language poetry and song to Ukrainian and vice versa – expands transnational dialogue, allows students to practise across different genres, and serves as a cultural bridge by introducing Ukrainian readers to landmark English-language works while simultaneously presenting Ukrainian poetry and song to the wider world.

Assessment criteria. The assessment criteria encompass a wide range of parameters. *Aesthetic equivalence* between the translation and the original requires a comparable emotional and aesthetic response. *Accuracy and closeness to the source text* entail preserving meaning, imagery, and detail. A *sense of language* presupposes a high level of proficiency in the languages of both cultures and the appropriate use of linguistic resources. The *adequacy of lexico-grammatical means* ensures grammatical and stylistic correctness in accordance with the norms of the target language (the language into which the translation is produced).

The *rendering of culturally marked elements* involves conveying realia, proper names, and cultural allusions in a way that is accessible to readers from another linguistic background. *Content presentation* is assessed in terms of the completeness and depth with which the theme is developed. *Stylistics* require the preservation of the author's style, tone, and rhetorical features. *Poetic form* (for poems and songs) depends on the accurate reproduction of the original's rhyme, rhythm, and meter.

Finally, *originality of creative solutions* encourages an innovative approach that does not conflict with the spirit of the source text. Accordingly, the jury evaluates both adherence to linguistic conventions and creative initiative – two inseparable components of translational craftsmanship.

Results of the 2023–2025 competitions. Over the course of the competition's existence, the number of participants has increased significantly, and the range of participating institutions has expanded to include foreign universities. In 2023, the seventh competition was attended by 51 students (47 from Ukraine, three from the United Kingdom, and one from Lithuania), who together submitted 61 entries (as participants may compete in several categories simultaneously). The participants represented 15 higher education institutions in Ukraine, as well as University College London (United Kingdom) and Kaunas University of Technology (Lithuania).

In 2024, during the eighth competition, the number of participants rose to 106 (all from Ukraine), and

the number of submitted translations reached 142. A total of 27 universities from 16 regions of Ukraine (19 cities) were represented, indicating the competition's broad popularity among Ukrainian students.

In 2025, 179 students submitted entries (174 from Ukraine and five from universities in the United Kingdom, Lithuania, and Austria). The total number of competition submissions reached 229. Students represented 41 cities across five countries and 43 universities, including 40 Ukrainian institutions and three foreign ones (University College London, Kaunas University of Technology, and the University of Graz, named after Karl and Franz). This dynamic growth attests to the increasing interest in the competition and its growing international recognition.

It should also be noted that, as a result of the Russian–Ukrainian war, many Ukrainian students reside outside the country while remaining enrolled in Ukrainian universities, while others, conversely, pursue their studies abroad while residing in Ukraine; consequently, place of residence and place of study do not always coincide.

Media support and public visibility. An important indicator of the event's socio-cultural significance is the media coverage of its results. In particular, the journal *Krytyka* serves as the competition's information partner: announcements of the contest, lists of winners, and selected student translations are published on its website. The international cultural portal *Eksperyment* also regularly reports on the competition and publishes prize-winning texts. In 2025, the portal featured translations by the winners of the ninth competition, enabling a broader audience to become acquainted with students' creative work.

Specifically, the following translations were published: the translation of the poem "Love" by the British poet Kae Tempest (translator: Anastasiia Veremiienko, Sumy State University; first prize in the category *Translation of an English-Language Poem into Ukrainian*); the translation of the song "Pid vesnianym doshchem" by the band Krykhitka (translator: Oleksandra Pavliv, Sumy State University; first prize in the category *Translation of a Ukrainian Song into English*); and the translation of the song "I'm Coming Out" by the band Gogol Bordello (translator: Yelyzaveta Semenova, V. N. Karazin Kharkiv National University; first prize in the category *Translation of an English-Language Song into Ukrainian*).

In 2025, *Krytyka* also highlighted the success of a student from abroad by publishing the translation of a poem by Kateryna Balashova produced by the British student Alice Lee (University College London; first prize in the category *Translation of a Ukrainian Poem into English*), as well as the translation of Kae Tempest's poem by Dariia Kryvonos, a student at Vasyl Stus Donetsk National University (second prize in the category *Translation of an English-Language Poem into Ukrainian*).

Local media outlets and university platforms likewise ran active coverage campaigns. News agencies reported on students' achievements in the competition (for example, the Vinnytsia-based agency *VITA* covered Dariia Kryvonos's second-place award, while the Cherkasy media outlet *Nova doba* and the portal *Pro vse* reported on prize winners from Cherkasy National University). The official websites and social media pages of numerous universities – including Sumy State University, Zhytomyr Polytechnic State University, Donetsk National Technical University, Nizhyn Mykola Gogol State University, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, and many others – published congratulatory messages to the winners, thereby promoting the competition within the academic community.

This media support ensured that the competition's results became accessible to a broad cultural audience across different regions of Ukraine and beyond.

Cultural impact of the competition. An analysis of the competition materials and participants' feedback makes it possible to identify several key dimensions in which the cultural impact of the student translation competition, as a form of intercultural communication mediated through translation, becomes evident.

1. Familiarization with the work of contemporary poets. The competition introduces students and readers alike to new names and texts. Through the translation of English-language poetry, participants engage with the work of prominent foreign authors whom they may not previously have known. For example, as part of the 2024 competition, students translated the poem "Dawn Revisited" by Rita Dove, a distinguished American poet. As a result, Ukrainian readers – through the publication of the competition entries – were introduced to the poetry of Rita Dove, which had previously been scarcely represented in Ukrainian translation. In this way, the event promotes contemporary English-language poetry in Ukraine and fosters engagement with Anglophone poetic culture, functioning as a concrete instance of intercultural communication through literary translation.

Young translators, in preparing their versions of the texts, immerse themselves deeply in the poet's imaginative world, while the final product – the translation – becomes accessible to a broad readership. This enriches the Ukrainian literary landscape with new translated works. By way of illustration, we

present below the original poem by Rita Dove alongside its translation produced by the student winner of the competition, Inna Omelchenko.

Dawn Revisited
Imagine you wake up
with a second chance: The blue jay
hawks his pretty wares
and the oak still stands, spreading
glorious shade. If you don't look back,
the future never happens.
How good to rise in sunlight,
in the prodigal smell of biscuits –
eggs and sausage on the grill.
The whole sky is yours
to write on, blown open
to a blank page. Come on,
shake a leg! You'll never know
who's down there, frying those eggs,
if you don't get up and see.

Знову, на світанку
Уяви, ти прокидаєшся
із другим шансом: блакитна сойка
крамарює статком красним,
і дуб стоїть, розкидаючи
тінь рясну. Як не оглядатимешся,
завтра може і не статись.
Як же добре прокидатись
на сонці яснім, в духмянні пахощ
яєчні та ковбаски на плиті.
Увесь небесний простір твій,
аби писати, розкриватись
на чистім аркуші. Гайда,
сміливіш! Ти ніколи не дізнаєшся,
хто там смажить яйця ті,
якщо не наважишся хоч підійти.

The translator successfully rendered the bright, optimistic mood of the original, preserving its key images (the blue jay, the oak, the boundless sky, and others) while also adapting certain realia for a Ukrainian readership. In particular, the nuance surrounding the word *biscuits* deserves attention: in American usage, this refers to soft, unsweetened breakfast rolls, whereas in British English it denotes *cookies*. To convey the phrase "prodigal smell of biscuits – eggs and sausage on the grill," the student placed the semantic emphasis on the rich, savory aroma of fried eggs and sausage, which effectively evokes the sense of a hearty morning meal.

Many other translations rendered *biscuits* unsuccessfully as *pechyvo* (печиво), failing to take into account the cultural specificity of the original (American English here differs from British English). Inna Omelchenko's version does not offer a direct equivalent for this word, yet it conveys the overall meaning of the situation with considerable success. In this way, through the translation, Ukrainian readers are introduced to the poetry of Rita Dove and gain insight into aspects of everyday American culture, while students can experience the differences between various varieties of the English language.

2. Dissemination of knowledge about foreign cultures. The translation of literary texts requires close attention to the realia of other countries as well as to the historical and sociocultural contexts of the works in question. In this way, students broaden their reading horizons and enrich their general knowledge. For example, when translating Kate Bush's song *Wuthering Heights* into Ukrainian, competition participants had to take into account its allusion to English literary classics (Emily Brontë's novel *Wuthering Heights*) as well as the distinctive features of the singer's British folkloric style.

Conversely, those translating Ukrainian songs into English (for instance, the hip-hop track "Ne vtratymo zviazok!" by Alyona Alyona) were required to convey Ukrainian wartime realities and contemporary slang to a foreign-language readership. All of this fosters mutual enlightenment: Ukrainian students gain a deeper understanding of global culture, while the results of their work introduce English-speaking audiences to the specific features of Ukrainian figurative and poetic traditions. Competition translations published online thus create two-way bridges between cultures and contexts of intercultural communication.

3. Enrichment of Ukrainian culture through new translations. Another outcome of the competition is the emergence of dozens of new translated texts that strengthen the online presence of Ukrainian-language literature. Some of the works selected for the competition had not previously been translated into Ukrainian; in such cases, students become pioneers with their translations. Prize-winning translations that have passed the jury's selection are published in media outlets and collected volumes, where they find their readership. Ukrainian culture develops and is enriched through dialogue with world culture – one need only recall the contribution of Kulish's or Franko's translations to the formation of the literary language [1; 2]. Contemporary student work continues this tradition at its own level, revitalizing the Ukrainian language with new images and concepts.

For example, the poems by Louise Glück, Rita Dove, and Kae Tempest translated for the competition enable Ukrainian readers to engage with these works in their native language. Naturally, not all student translations are flawless, yet the best of them may well serve as material for future literary publica-

tions or anthologies. The competition thus functions as a kind of translation laboratory, where new artistic solutions are tested and may potentially enrich the target culture.

4. Formation of a translation community. Student translation competitions also have a sociocultural effect in that they bring together young people passionate about translation into a community. Representatives of different universities meet, discuss creative challenges, and compare approaches to their work. Through the public announcement of results (via online platforms and social media), a communication network emerges among novice translators, teachers, and translation professionals.

Participants often continue to interact after the competition ends, sharing their texts beyond the contest framework. Some students even go on to become members of the jury in subsequent years, ensuring continuity of experience. In addition, the official websites and pages of departments and universities, by covering the event, create an information space in which the translation achievements of young people become visible. An active translation milieu thus takes shape, extending beyond a single institution – a nationwide, and in part international, network of young professionals connected by shared experience. If purposefully supported, this environment can become a hub for further cultural initiatives, joint projects, and the exchange of expertise. In this way, the competition contributes to the consolidation of a new generation of the translation community.

5. Development of students' creative subjectivity. Participation in the competition has an important educational and cultural dimension, closely tied to the development of intercultural communicative awareness: it helps novice translators come to see themselves as creative subjects. By producing their own literary translations, participants act as co-authors of the artistic text, articulate an individual style, and make creative decisions. This process fosters self-confidence in translators as creators. When a translation receives recognition – through awards or publication – the student experiences their translational voice as meaningful and valued.

An equally important aspect is reflection on the authorial subjectivity of the source text. When engaging with the poetry of, for example, a young British poet, the translator must sensitively grasp the author's personality, voice, and gender identity in order to render them adequately in another language. This empathy toward the authorial voice, embodied in the translation, in turn develops the student's own critical thinking.

The competition thus becomes a school for the development of the translator's "self": young professionals learn to take responsibility for every word, to justify their interpretive choices, and to defend them before peers and audiences. The development of subjectivity is an exceptionally important cultural aspect of translation practice, for it is through this process that a new generation of translators capable of independent and creative thinking is formed.

Conclusions. The International Student Competition "Translation as a Key to Cultural and Linguistic Worldviews" demonstrates a tangible, multidimensional cultural impact mediated through translation practice. It engages and encourages talented young people while also functioning as a channel of intercultural communication, sustaining literary exchange between Ukraine and the wider world. Through this initiative, contemporary English-language poets and artists "speak" in Ukrainian, while Ukrainian poetry gains new life in English-language translations. This process enriches Ukrainian culture, broadens readers' horizons, and affirms the value of translation as a creative and socially meaningful practice.

At the same time, the competition fosters a community of young translators who learn from one another and collectively raise their level of professional competence. Such initiatives are of particular importance for Ukraine as it asserts its place within the global cultural space. Translation activity, operating as a form of intercultural communication, simultaneously contributes to the development of national cultural identity, since each successful translation integrates a foreign-language work into the receiving culture as a new and distinctive voice. In this lies the significant cultural and educational mission that, as the present study demonstrates, student translation competitions can fulfil.

REFERENCES:

1. Даниленко А. *Від Біблії до Шекспіра: Пантелеймон Куліш і формування української літературної мови* / пер. з англ. П. Таращука. Київ: Критика, 2023. 418 с.

2. Стріха М. *Український художній переклад: між літературою і націєтворенням*. Київ: Факт, 2006. 344 с.

3. Стріха М. *Український переклад і перекладачі: між літературою і націєтворенням*. Київ: Дух і Літера, 2020. 520 с.

4. Danylenko A. *From the Bible to Shakespeare: Pantelejmon Kuliš (1819–1897) and the Formation of Literary Ukrainian*. Boston: Academic Studies Press, 2016. 324 p.

5. Shopin P. The Cultural Impact of Student Translation Competitions. *Artistic Culture. Topical Issues*. 2025. Vol. 21. № 2. P. 209–213. https://doi.org/10.31500/1992-5514.21(2).2025.345228

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 81’25:37.091.33
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.28

СЕМІОТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ МЕДІАТЕКСТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

SEMIOTIC ASPECTS OF TRANSLATION OF MEDIA TEXTS IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Штурба А.О.,
orcid.org/0000-0002-1983-7332
доктор філософії,
викладач іноземної мови вищої кваліфікаційної категорії
Комунального закладу «Балтський педагогічний фаховий коледж»

Бахов І.С.,
orcid.org/0000-0002-8379-199X
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземної філології та перекладу
Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Іжко Є.С.,
orcid.org/0000-0002-3971-7813
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри романо – германської філології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Статтю присвячено дослідженню семіотичних аспектів перекладу медіатекстів у процесі навчання іноземних мов у закладах вищої освіти. Актуальність роботи зумовлена зростанням ролі медіакомунікації в сучасному освітньому просторі та необхідністю формування у здобувачів освіти здатності адекватно інтерпретувати й перекладати полікодові повідомлення в умовах міжкультурної взаємодії. Медіатексти розглядаються як складні семіотичні конструкції, що поєднують вербальні, візуальні, аудіальні, просторові та паралінгвістичні знакові компоненти, кожен з яких бере участь у процесі смислотворення. У роботі акцентовано увагу на ролі семіотики як теоретичної основи аналізу медіатекстів і перекладу, зокрема на механізмах семіозису, взаємодії знака, інтерпретанта та об’єкта в перекладацькій діяльності. Обґрунтовано, що переклад медіатекстів не може обмежуватися лише лінгвістичним рівнем, оскільки смисл повідомлення формується через сукупність різнорідних знакових систем. У зв’язку з цим перекладацький процес у навчанні іноземних мов постає як інтерпретативна діяльність, спрямована на відтворення прагматичних, культурних та ідеологічних компонентів медіаповідомлення. Особливу увагу приділено класифікації знаків у медіатекстах (іконічні, індексальні, символічні) та аналізу їх функціонування у різних типах медіадискурсу – інформаційному, рекламному, публіцистичному та соціальному. Показано, що переклад іконічних і візуальних елементів медіатексту вимагає адаптації з урахуванням культурних кодів цільової аудиторії, тоді як символічні знаки часто потребують переосмислення або коментування в освітньому процесі. Доведено, що ігнорування семіотичного виміру призводить до втрати частини смислу та зниження комунікативної ефективності перекладу. У статті також розкрито дидактичний потенціал перекладу медіатекстів як засобу формування перекладацької, міжкультурної, медіа- та критичної компетентностей студентів. Залучення автентичних медіаматеріалів (онлайн-новин, соціальної реклами, відеоконтенту, мультимодальних цифрових текстів) сприяє розвитку аналітичного мислення, здатності до інтерпретації прихованих смислів і усвідомлення ідеологічних та маніпулятивних стратегій медіадискурсу. Підкреслено, що семіотично орієнтований підхід у навчанні іноземних мов відповідає сучасним вимогам компетентнісної та міждисциплінарної освіти.

Ключові слова: семіотика, переклад, медіатекст, навчання іноземних мов, знакова система, медіадискурс, міжкультурна комунікація, перекладацькі стратегії.

The article is devoted to the study of semiotic aspects of translation of media texts in the process of teaching foreign languages in higher education institutions. The relevance of the work is due to the growing role of media communication in the modern educational space and the need to form in students the ability to adequately interpret and translate polycode messages in the conditions of intercultural interaction. Media texts are considered as complex semiotic constructions that combine verbal, visual, auditory, spatial and paralinguistic sign components, each of which participates in the process of meaning creation. The work focuses on the role of semiotics as a theoretical basis for the analysis of media texts and translation, in particular on the mechanisms of semiosis, the interaction of the sign, the interpretant and the object in translation activity. It is substantiated that the translation of media texts cannot be limited only to the linguistic level, since the meaning of the message is formed through a set of heterogeneous sign systems. In this regard, the translation process in teaching foreign languages appears as an interpretative activity aimed at reproducing the pragmatic, cultural and ideological components of the media message. Particular attention is paid to the classification of signs in media texts (iconic, indexical, symbolic) and the analysis of their functioning in different types of media discourse – informational, advertising, journalistic and social. It is shown that the translation of iconic and visual elements of a media text requires adaptation

taking into account the cultural codes of the target audience, while symbolic signs often require rethinking or commenting in the educational process. It is proven that ignoring the semiotic dimension leads to the loss of part of the meaning and a decrease in the communicative effectiveness of the translation. The article also reveals the didactic potential of media text translation as a means of forming students' translation, intercultural, media and critical competences. The involvement of authentic media materials (online news, social advertising, video content, multimodal digital texts) contributes to the development of analytical thinking, the ability to interpret hidden meanings and the awareness of ideological and manipulative strategies of media discourse. It is emphasized that a semiotically oriented approach to teaching foreign languages meets the modern requirements of competency-based and interdisciplinary education.

Key words: semiotics, translation, media text, foreign language teaching, sign system, media discourse, intercultural communication, translation strategies.

Постановка проблеми. Сучасний освітній простір зазнає суттєвих трансформацій, зумовлених інтенсивним зростанням медіаконтенту та широким упровадженням цифрових технологій у процес навчання іноземних мов. У цьому контексті медіатексти дедалі частіше використовуються не лише як джерело автентичного мовного матеріалу, а й як засіб формування комунікативної, міжкультурної та медіакомпетентності здобувачів освіти. Водночас полікодовий характер медіатекстів, що ґрунтується на взаємодії вербальних і невербальних знакових систем, істотно ускладнює їх інтерпретацію та переклад у межах навчального процесу.

Аналіз практики викладання іноземних мов засвідчує, що переклад медіатекстів здебільшого здійснюється з позицій традиційного лінгвістичного підходу, без належного урахування їх семіотичної багатовимірності. Така обмеженість підходу зумовлює фрагментарне осмислення змісту, втрату прагматично та культурно маркованих смислів, а також знижує ефективність формування навичок іншомовної комунікації. Особливі труднощі виникають під час роботи з візуальними, аудіальними та символічними компонентами медіатексту, які в освітній практиці часто залишаються поза межами системного аналізу.

Зазначена проблема набуває додаткової актуальності з огляду на необхідність підготовки здобувачів освіти до критичного осмислення сучасного медіадискурсу та протидії маніпулятивним впливам масмедіа. За відсутності цілісного семіотичного підходу переклад медіатекстів не забезпечує повноцінного розуміння комунікативного повідомлення й не сприяє розвитку аналітичного мислення та медіаграмотності. У результаті виникає суперечність між зростаючими вимогами до рівня медіакомунікативної підготовки студентів і недостатньою теоретичною та методичною розробленістю семіотично орієнтованого перекладу медіатекстів у навчанні іноземних мов.

Отже, проблема дослідження полягає в необхідності теоретичного осмислення й методичного обґрунтування семіотичних аспектів перекладу медіатекстів як важливої складової навчання іноземних мов, що забезпечує інтеграцію лінгвістичних, культурних і прагматичних чинників та відповідає сучасним освітнім викликам.

Аналіз останніх досліджень. У сучасному перекладознавстві помітне місце посідають дослідження, у яких медіатексти розглядаються як полікодові знакові утворення, що поєднують вербальні, візуальні та символічні компоненти. У межах таких праць наголошується на доцільності трактування медіатексту не лише як сукупності мовних одиниць, а як складної семіотичної системи, у якій взаємодія різних типів знаків безпосередньо впливає на формування змісту та інтерпретацію повідомлення в просторі масової комунікації. Зокрема, у публікаціях журналу *Postmodern Openings* обґрунтовується семіотична природа медіатекстів і підкреслюється необхідність аналізу різнорівневих знакових систем у процесі перекладу, включно з природними й штучними мовами, візуальними комунікаційними засобами та механізмами їхньої взаємодії.

Подальший розвиток цих ідей представлено в роботах, присвячених когнітивно-семіотичному осмисленню перекладу. У таких дослідженнях переклад трактується не як суто лінгвістична трансформація, а як комунікативний процес, що відбувається в межах певного семіотичного простору. Перекладач у цьому контексті розглядається як активний учасник смислотворення, відповідальний за інтерпретацію знаків з урахуванням когнітивних, культурних і комунікативних чинників міжкультурної взаємодії.

У вітчизняному науковому дискурсі також простежується інтерес до семіотичних аспектів перекладу медіатекстів. У низці праць увагу зосереджено на мовному впливі в медіадискурсі, зокрема на лінгвостилістичних особливостях мови засобів масової інформації, таких як експресивна лексика, алюзії, метафоричність і прагматична настановленість повідомлення. Наголошується, що адекватний переклад медіатекстів передбачає поєднання мовної, культурної та прагматичної компетентностей перекладача, що дає змогу зберегти комунікативний ефект оригіналу.

Окрему групу досліджень становлять праці, присвячені аналізу семіотичних компонентів у перекладі конкретних жанрів медіатекстів. Зокрема, вивчення культурних алюзій у медіаматеріалах засвідчує їхню перекладацьку складність, зумовлену залежністю від культурних кодів вихідної та цільової мовних спільнот. У зв'язку з цим дослідники підкреслюють необхідність застосування спеціальних стратегій відтворення й адаптації, спрямованих на збереження смислового та прагматичного потенціалу таких одиниць.

Значну увагу приділено також семіотичним аспектам перекладу культурно маркованих елементів у процесі навчання іноземної мови. У відповідних дослідженнях зазначається, що робота з культурно забарвленими одиницями сприяє розвитку культурної компетентності студентів, оскільки передбачає аналіз знакової природи культурних феноменів і свідомий вибір перекладацьких стратегій, зокрема доместикації, модуляції та інших прийомів адаптації.

Водночас у більшості сучасних публікацій підкреслюється потреба в подальшому теоретичному та методичному осмисленні семіотичного підходу до перекладу медіатекстів у навчанні іноземних мов. Незважаючи на наявні напрацювання в галузі семіотичного аналізу перекладу, питання системної інтеграції цих підходів у освітню практику залишаються недостатньо розробленими та потребують подальших досліджень.

Метою статті є теоретичне обґрунтування семіотичних аспектів перекладу медіатекстів у процесі навчання іноземних мов та визначення дидактичного потенціалу семіотично орієнтованого підходу для формування перекладацької, міжкультурної та медіакомунікативної компетентностей здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасного інформаційного суспільства медіатексти посідають центральне місце у процесі міжкультурної комунікації та дедалі активніше залучаються до практики навчання іноземних мов. Їх використання зумовлене потребою працювати з автентичними матеріалами, які відображають реальні комунікативні ситуації та сучасні мовні тенденції. Водночас медіатексти суттєво відрізняються від традиційних навчальних текстів своєю полікодовою природою, оскільки поєднують вербальні, візуальні, аудіальні, графічні та паралінгвістичні компоненти, що функціонують як єдина семіотична система. Саме тому їх переклад у навчальному процесі потребує залучення семіотичного підходу, який дозволяє розглядати текст не лише як мовну структуру, а як складний механізм смислотворення [4].

З позицій семіотики переклад медіатекстів постає як інтерпретативна діяльність, спрямована на відтворення смислу шляхом трансформації знакових систем вихідного повідомлення в знакові системи мови перекладу. У цьому процесі мовні знаки взаємодіють з невербальними, формуючи цілісний комунікативний ефект. Ігнорування цієї взаємодії в навчанні іноземних мов призводить до спрощеного розуміння тексту та втрати важливих прагматичних і культурно зумовлених смислів. Особливої складності набуває переклад іконічних, індексальних і символічних знаків, які в медіадискурсі виконують не лише інформативну, а й емоційно-експресивну та маніпулятивну функції [6].

Медіатексти різних жанрів демонструють специфічні особливості семіотичної організації, що має бути враховано в навчальному процесі. Так, у новинних матеріалах смисл формується не лише через вербальний виклад фактів, а й через заголовки, візуальний супровід, графічне оформлення та інтонаційні засоби. У рекламних і соціальних медіатекстах значна частина повідомлення передається імпліцитно за допомогою символів, метафор, кольорових кодів і візуальних образів, що вимагає від студентів уміння інтерпретувати приховані значення та відтворювати їх у перекладі з урахуванням культурних особливостей цільової аудиторії. Мультимедійні медіатексти, зокрема відеоконтент і цифрові інтерактивні матеріали, ще більше ускладнюють перекладацький процес, оскільки поєднують мовлення, зображення, звук і рух, що потребує адаптації, коментування або трансформації окремих елементів у навчальних цілях [2].

Залучення семіотичного підходу до перекладу медіатекстів у процесі навчання іноземних мов має значний дидактичний потенціал. Робота з такими текстами сприяє формуванню перекладацької компетентності, оскільки студенти навчаються аналізувати текст як цілісну знакову систему та усвідомлювати взаємозв'язок між його компонентами. Одночасно розвивається міжкультурна компетентність, адже переклад медіатекстів передбачає осмислення культурних кодів, символів і соціальних контекстів, притаманних іншомовному медіапростору. Крім того, систематичний семіотичний аналіз медіатекстів сприяє формуванню медіаграмотності та критичного мислення, що є необхідними складовими підготовки сучасного фахівця в умовах інформаційного перенасичення та поширення маніпулятивних технологій [5].

У контексті компетентнісно орієнтованого навчання семіотично орієнтований переклад медіатекстів забезпечує інтеграцію лінгвістичних, культурних і прагматичних чинників та сприяє підвищенню ефективності навчання іноземних мов. Такий підхід дозволяє поєднати теоретичні знання з практичною діяльністю, активізує пізнавальну мотивацію студентів і наближає навчальний процес до реальних умов міжкультурної комунікації. Отже, семіотичні аспекти перекладу медіатекстів виступають важливим методичним ресурсом, який забезпечує цілісне осмислення іншомовного медіадискурсу та відповідає сучасним вимогам мовної освіти.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що переклад медіатекстів у процесі навчання іноземних мов потребує комплексного підходу, який виходить за межі традиційного лінгвістичного аналізу та враховує семіотичну багатовимірність сучасного медіадискурсу. Медіатексти як полікодові утворення функціонують на основі взаємодії вербальних і невербальних знакових систем, що зумовлює специфіку їх інтерпретації та перекладу в освітньому середовищі. Ігнорування цих особливостей призводить до втрати смислових, прагматичних і культурних компонентів повідомлення та знижує ефективність іншомовної комунікації.

Доведено, що семіотично орієнтований підхід до перекладу медіатекстів сприяє глибшому усвідомленню механізмів смислотворення, формує здатність аналізувати різні типи знаків та їх функціонування в межах медіатексту. Застосування такого підходу в навчанні іноземних мов забезпечує розвиток перекладацької, міжкультурної та медіакомунікативної компетентностей здобувачів освіти, а також сприяє формуванню критичного мислення й медіаграмотності в умовах сучасного інформаційного простору.

Узагальнено, що переклад медіатекстів у навчальному процесі має значний дидактичний потенціал, оскільки дозволяє інтегрувати теоретичні знання з практичною діяльністю, підвищує мотивацію до вивчення іноземних мов і наближає навчання до реальних умов міжкультурної комунікації. Семіотичні аспекти перекладу медіатекстів постають як важливий методичний ресурс, що відповідає сучасним вимогам компетентнісно орієнтованої освіти та відкриває перспективи подальших досліджень у напрямі розроблення методичних моделей і навчальних технологій роботи з медіатекстами в іншомовній підготовці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Львів : ПАІС, 2004. 344 с.
2. Бєлова А. Д. Мовна комунікація: когнітивні та семіотичні аспекти : монографія. Київ : Логос, 2011. 316 с.
3. Карасик В. І. Мова соціального статусу. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 240 с.
4. Коваленко О. О. Семіотичний підхід до аналізу медіатексту. Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. 2020. Т. 3. С. 45–52.
5. Костенко Н. В. Медіатекст як об’єкт міждисциплінарного аналізу. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2021. Вип. 75. С. 112–119.
6. Лутовинова О. В. Медіалінгвістика: теорія і практика. Харків : Фоліо, 2019. 256 с.
7. Морозова О. І. Переклад полікодових текстів у контексті міжкультурної комунікації. Філологічні студії. 2022. № 18. С. 89–96.
8. Овсієнко Л. М. Медіаосвіта у викладанні іноземних мов. Іноземні мови. 2020. № 3. С. 12–18.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 81’255:34(4)ЄС:378.147
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.29

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ПЕРЕКЛАДУ АКТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

LINGUODIDACTIC ASPECTS OF INTERDISCIPLINARY TRAINING IN EU LEGAL TRANSLATION

Янченко І.О.,
orcid.org/0000-0003-1245-4221
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і літератури, іноземних мов та перекладу
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Стаття присвячена дослідженню перекладознавчих аспектів підготовки фахівців перекладу актів права Європейського Союзу в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. Євроінтеграційний курс України, закріплений Угодою про асоціацію з ЄС та отриманням статусу країни-кандидата, створив потребу у спеціалістах, компетентних у роботі з масивним корпусом європейського законодавства, водночас аналіз освітніх програм засвідчив, що спеціалізовані курси з перекладу права ЄС залишаються рідкісним явищем в українських університетах, натомість переважають загальні дисципліни юридичного перекладу.

У статті проаналізовано специфічні характеристики актів права ЄС, які вимагають особливої перекладацької підготовки: термінологічну багатозначність та автономне тлумачення, складні синтаксичні конструкції та їхню адаптацію, особливості відтворення дефініцій, переклад інституційних термінів, відтворення модальності та юридичної сили положень та «false friends» перекладача. На конкретних прикладах продемонстровано типові перекладацькі проблеми та методологію критичного аналізу перекладів.

Обґрунтовано необхідність формування комплексу компетентностей – правової, лінгвістичної, власне перекладацької, технологічної та професійної – як відповіді на специфіку євролекту та багатомовність актів ЄС. Запропоновано диференційований підхід до інтеграції навчання залежно від спеціальності: для перекладачів, юристів та міжнародників розроблено окремі моделі з різним обсягом та акцентами.

На основі компаративного аналізу перекладознавчих практик європейських університетів виділено ключові принципи ефективного міждисциплінарного навчання. Розроблено й описано інноваційну модель міждисциплінарного модуля «Практикум з перекладу та імплементації актів права ЄС» обсягом 5 кредитів ECTS, що базується на методології перевернутого навчання, роботі міждисциплінарних підгруп та інтеграції сучасних технологій (Moodle, Zoom, Google Workspace, CAT-tools). Модуль передбачає поетапну роботу від доперекладацького аналізу до створення професійного перекладу та термінологічного глосарію з обов’язковим peer review.

У дослідженні вказано реальні проблеми впровадження міждисциплінарної підготовки в українських ЗВО та запропоновано практичні шляхи їх подолання. Визначено перспективи подальших досліджень у розробці навчально-методичних комплексів та критеріїв оцінювання якості перекладів та вдосконалення методології перекладацького аналізу.

Ключові слова: переклад, acquis communautaire, євролект, міждисциплінарне навчання, компетентності перекладача, освітні програми, юридичний переклад, євроінтеграція.

The article addresses the pressing issue of integrating EU law translation training into educational programs of Ukrainian Universities in the context of European integration processes. The signing of the Association Agreement and granting Ukraine EU candidate status necessitated preparing qualified specialists capable of working with acquis communautaire texts comprising over 100,000 pages of legal documentation. Research revealed that less than 20% of Ukrainian universities include specialized courses on EU law translation, limiting themselves to general legal translation courses.

The article analyzes specific characteristics of EU legal acts requiring special translation training: the principle of autonomous interpretation of terms, complex syntactic structures, multilingualism with equal legal force of all versions, institutional terminology, modality and translator’s “false friends”. Practical examples demonstrate typical translation problems and critical analysis methodology.

The necessity of forming a comprehensive competence set is substantiated – legal, linguistic, translation, technological and professional. A differentiated approach to training integration depending on specialization is proposed: separate models with varying scope and emphases have been developed for translators, lawyers and international relations specialists.

Based on comparative analyses of leading European universities’ practices, key principles of effective interdisciplinary training were identified. An innovative model of the interdisciplinary module “Practical Course in EU Law Translation and Implementation” (5 ECTS credits), based on flipped learning methodology, interdisciplinary group work, and modern technology integration (Moodle, Zoom, Google Workspace, CAT-tools), has been developed. The module involves step-by-step progression from pre-translation analysis to professional translation and terminological glossary creation with mandatory peer review.

Implementation challenges are identified and practical solutions proposed. Perspective for further research in developing educational-methodological complexes and translation quality assessment criteria are determined.

Key words: EU law translation, acquis communautaire, Eurolect, interdisciplinary learning, translator competencies, educational programs, legal translation, European integration.

Постановка проблеми. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС зумовили необхідність масштабної роботи над відповідністю українського законодавства до правових норм ЄС, сукупність яких налічує понад 100 тисяч сторінок юридичних текстів. За даними Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції, станом на квітень 2025 року Україна виконала близько 81% зобов'язань за Угодою про асоціацію, що передбачає переклад та адаптацію більшої частини актів права ЄС. Водночас зміст освітніх програм ЗВО приділяє недостатню увагу формуванню компетентностей у сфері перекладу актів європейського права. Як констатує Т. Коломоєць, аналіз освітніх практик українських правничих шкіл демонструє рух від «базових» (мінімальних) моделей до «просунутих» із міждисциплінарними компонентами. Водночас лише окремі ЗВО впроваджують освітні компоненти, викладання яких забезпечується іноземною мовою, або пропонують програми подвійного диплому [1, с. 41–42]. За даними моніторингу освітніх програм, проведеного автором у 2025 році, менше 20% ЗВО запровадили дисципліни, присвячені перекладу актів права ЄС, переважна більшість дотепер обмежуються загальними курсами юридичного перекладу. Разом з тим, існує великий попит на кваліфікованих перекладачів, здатних працювати з текстами acquis communautaire.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання перекладу юридичних текстів та методики навчання юридичного перекладу досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Теоретичні засади юридичного перекладу розглядав у своїх роботах ряд дослідників: К. Д. Робертсон [2], В. Карабан [3], Л. Славова [3], Т. Коломієць [1] та ін. Особливості перекладу в контексті європейського права досліджено в роботах М. Байчіч [2], Л. Бель [2], Дж. Понтрадольфо [2], В. Карабана [3], Л. Славової [3], І. Батіної [3], С. Кабанової [3], Е. Палійчук [3], О. Підгрушної [3], Ю Полєєвої [4], Ю. Трикашної [3], О. Олійник [3], Б. Стасюка [3], Л. Ярової [3] та ін. Методологічні аспекти підготовки юридичних перекадачів через партнерство викладачів англійської мови для юридичних цілей та правничих фахівців розглянуто Дж. Норкоттом та Г. Брауном, які обґрунтовують необхідність міждисциплінарної співпраці для ефективного навчання [5]. Проблематику багатомовності ЄС та взаємодії європейського права з національними правовими мовами досліджує С. Тейлор, аналізуючи питання, що постають через необхідність забезпечення рівності всіх мовних версій правових актів ЄС при збереженні їхньої юридичної сили [6].

Фундаментальним внеском у розробку навчально-методичного забезпечення є двомовний посібник з перекладу актів права ЄС, створений міжнародною групою експертів у співпраці з українськими університетами [2, 3].

Проте комплексного дослідження інтеграції перекладу актів права ЄС у програми підготовки фахівців різних напрямів в українському освітньому контексті дотепер не проводилося. Розглянуті праці зосереджені або на суто лінгвістичних аспектах перекладу, або на загальних питаннях методики навчання перекладу, не враховуючи специфіки міждисциплінарної підготовки та різних потреб випускників спеціальностей 035 Переклад, 081 Право та 291 Міжнародні відносини. Існує успішний зарубіжний досвід навчання перекладу права ЄС. Наприклад, у Люксембурзькому університеті діють магістерські програми з європейського права, які поєднують правові та перекладознавчі дисципліни [7]; Страсбурзький університет пропонує сертифікатну програму з перекладу інституційних текстів ЄС [8], тощо. Але адаптація таких моделей в українській освітній системі вимагає врахування національної специфіки, рівня володіння іноземними мовами студентів та особливостей ринку праці.

Постановка завдання. Необхідність спеціалізованої підготовки фахівців з перекладу актів права ЄС підтверджується не лише практичними потребами євроінтеграційного процесу, але й законодавчими вимогами. Закон України «Про застосування англійської мови в Україні» (2024) передбачає обов'язкове володіння англійською для категорій державних службовців, включаючи правничі професії, що створює нормативне підґрунтя для системної підготовки фахівців у цій сфері [1, с 39]. **Метою** статті є обґрунтування необхідності та визначення шляхів інтеграції аспектів перекладу актів європейського права в освітні програми підготовки фахівців спеціальностей 035 Філологія (переклад), 081 Право та 291 Міжнародні відносини, а також розробка практичних рекомендацій щодо формування відповідних компетентностей у міждисциплінарному контексті.

Виклад основного матеріалу. Акти права ЄС мають специфічні характеристики, які потрібно враховувати при перекладі й вимагають від фахівців спеціальної підготовки. Як зазначає Т. Коломоєць, юридичний переклад є різновидом

галузевого перекладу, що вимагає поєднання мовної та правничої складових підготовки. [9, с 26]. Ідеться про термінологічну багатозначність та автономне тлумачення, складні синтаксичні конструкції та їхню адаптацію, особливості відтворення дефініцій, переклад інституційних термінів, відтворення модальності та юридичної сили положень та «false friends» перекладача.

Принцип автономного тлумачення, закріплений у практиці Суду ЄС, передбачає, що терміни права ЄС мають однакове значення у всіх державах членах, незалежно від національних правових традицій. Це викликає труднощі при перекладі, оскільки перекладач має уникати асоціацій з національними правовими концепціями. Так, наприклад, термін *«undertaking»* у статті 101 Договору про функціювання ЄС (ДФЄС) має автономне значення, визначене практикою Суду ЄС, і охоплює будь-яку організацію, що здійснює економічну діяльність, незалежно від її правового статусу та способу фінансування: *«The following shall be prohibited as incompatible with the internal market: all agreements between undertakings, decisions by associations of undertakings and concerted practices which may affect trade between Member States and which have as their object or effect the prevention, restriction or distortion of competition within the internal market …»* [10]. В офіційному українському перекладі цей термін звучить як *«підприємство» – «Несумісними з внутрішнім ринком є всі угоди між підприємствами, рішення об'єднань підприємств і узгоджені дії…»* – і має вужче значення згідно з Господарським кодексом України. Здобувачі освіти-перекладачі повинні розуміти цю розбіжність та вміти пояснювати її у коментарях до перекладу [11].

Акти права ЄС часто містять надзвичайно складні конструкції з множинними підрядним, що є результатом намагання забезпечити максимальну точність. Як приклад наведемо складне речення з поєднанням підрядних означальних, умови і мети: *«Although the implementation of Council Recommendation 98/561/EC of 24 September 1998 on European cooperation in quality assurance in higher education (3) has been a marked success as demonstrated in the report of the Commission of 30 September 2004, there is still a need to improve the performance of European higher education, particularly as regards quality, in order for it to become more transparent and trustworthy for European citizens and for students and scholars from other continents.»* [12] – *«Незважаючи на помітний успіх імплементації Рекомендації Ради 98/561/ЄС від 24 вересня 1998 року про європейську співпрацю у сфері забезпечення якості вищої освіти (3) – як про це свідчить звіт Комісії від 30 вересня 2004 року – все ще існує потреба у підвищенні ефективності європейської вищої освіти, зокрема її якості, для того, щоб вона стала прозорішою і надійнішою для громадян Європи, студентів і науковців з інших континентів»* [13]. Поступова конструкція *«Although… there is still…»* відтворена через *«Незважаючи на… все ще існує»*, вставна конструкція з тире зберігає структуру оригіналу, підрядне мети *«in order for it to become»* передане через *«для того, щоб вона стала»*, де зміна особи відповідає нормам української мови.

Назви інституцій ЄС часто не мають прямих відповідників в українській правовій системі, що вимагає від перекладача застосування калькування або запозичення при перекладі інституційних термінів. Класичний приклад калькування міститься в преамбулі: *«The European Parliament and the Council of the European Union»* – «*Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу».* Важливо зберігати єдність цих термінів у всіх документах ЄС.

Розрізнення між різними ступенями зобов'язальності (shall, should, may) – відтворення модальності – є важливим для правильного розуміння юридичної сили положень. Як приклад, розглянемо тут і в наступних прикладах фрагменти «Рекомендації Європейського Парламенту і Ради 2006/143/ЄС від 15 лютого 2006 року про подальшу європейську співпрацю у сфері забезпечення якості вищої освіти»: *«These standards should be further developed in cooperation with representatives of the higher education sector. They should be applied in such a way as to protect and promote diversity and innovation»* [12] – *«Ці стандарти необхідно надалі допрацювати у співпраці з представниками галузі вищої освіти. Їх необхідно застосовувати у такий спосіб, що відповідає цілям захисту та просування розмаїття та інновацій»* [13]. Модальне *«should»* передано через безособову конструкцію *«необхідно» + інфінітив* – це середній ступінь зобов'язання – у рекомендаціях ЄС виражає сильне очікування, а не абсолютний обов'язок. Водночас повторення конструкції *«should… should»* відтворене паралельним *«необхідно… необхідно»* вжито для підкреслення важливості обох положень.

Особливу небезпеку становлять «false friends» перекладача – терміни, які мають схожу форму в англійській та українській мовах, але різне значення у правових системах. *«Recommendation 98/561/EC called for quality assurance systems to*

be based on a series of essential features, including evaluation of programmes or institutions through internal assessment, external review, and involving the participation of students, publication of results and international participation.» [12] – *«Рекомендацією 98/561/ЄС передбачено, що системи забезпечення якості повинні базуватися на низці ключових особливостей, у тому числі оцінюванні освітніх програм або закладів освіти шляхом проведення внутрішнього оцінювання, зовнішньої перевірки, і передбачати участь студентів, публікацію результатів та залучення у міжнародних експертів»*. Цілком відповідно у даному прикладі *«review»* перекладено не як *«рев'ю»* або *«огляд»*: у юридичному контексті *«external review»* – це *«зовнішня перевірка»* [13].

Водночас останній наведений приклад може слугувати для демонстрації методології критичного аналізу перекладів актів права ЄС. 1. Першочерговим завданням є збереження модальності вихідного тексту. У цьому фрагменті конструкція *«called for»* передає заклик, властивий актам рекомендаційного характеру, натомість переклад через «передбачено» створює враження встановлення норми з юридичною категоричністю. Разом з тим слід зазначити, що переклад юридичних текстів завжди балансує між дослівністю і функціональністю – і в українській юридичній практиці конструкція *«рекомендацією передбачено»* є усталеною формулою для передачі змісту актів рекомендаційного характеру. 2. Синтаксична структура оригіналу не збережена, а граматична узгодженість у межах одного речення становить окрему проблему. Оригінальний текст побудований як єдиний перелік суттєвих особливостей, у той час як переклад руйнує цю паралельність, вводячи нову предикатну одиницю *«передбачати»*, що створює враження двох окремих вимог. Конструкція *«у тому числі»* вимагає єдиного відмінка для всіх елементів перекладу, однак аналізований переклад демонструє хаотичне змішування місцевого, називного та знахідного відмінків. Водночас абсолютно правильне граматичне рішення може вимагати радикальної реструктуризації речення. Обраний варіант є компромісним між дослівним і граматично правильним, який забезпечує передачу всього змісту оригіналу без втрати жодного елемента. 3. В аналізованому фрагменті фіксується тенденція до надмірної номіналізації: додавання конструкції *«шляхом проведення»* там, де оригінал має просто *«through»*, створює зайве ускладнення без додаткового змісту. При цьому номіналізація є характерною рисою української юридичної мови, яка виконує важливу функцію підвищення формальності та офіційності тексту. 4. Серед усіх зауважень до аналізованого фрагменту лише одна проблема є елементарним порушенням норм української мови і не має стосунку до складнощів перекладу, особливостей юридичної термінології чи відмінностей між правовими системами – *«залучення у міжнародних експертів»*. Така помилка є неприйнятною, оскільки підриває довіру до якості перекладу і ставить під сумнів правильність складніших перекладацьких рішень, навіть якщо вони є виправданими. Усі інші питання дійсно можуть бути предметом дискусії і вочевидь залежать від перекладацької стратегії, однак помилка не є питанням інтерпретації – це просто помилка, яка має бути виправлена. Такий приклад є цінним дидактичним матеріалом, оскільки окреслені питання зміни модальності, розриву синтаксичних структур, граматичні невідповідності, надмірна номіналізація та невиправдана конкретизація є типовими і знижують якість перекладу. Але критика завжди має зазначати, що перекладач працює в умовах необхідності одночасного задоволення множинних вимог, і часто змушений іти на обґрунтовані компроміси для створення функціонального тексту, який виконує свою комунікативну функцію в українському правовому просторі.

На основі аналізу практичних прикладів та професійних вимог можна визначити основні компетентності, яких мають набути здобувачі освіти:правова, лінгвістична та перекладацька. Для успішної роботи із текстами європейського права, фахівці повинні: 1) знати основи права ЄС, розуміти принципи автономного тлумачення та їх вплив на переклад, бути обізнаними з національним правом України для адекватного відтворення термінів; 2) досконало володіти мовою оригіналу і мовою перекладу, розуміти стилістичні особливості євролекту та українського юридичного стилю, знати морфосинтаксичні відмінності між мовами (номіналізація, пасивні конструкції, тощо); 3) володіти стратегіями та прийомами перекладу спеціалізованих текстів, вміти працювати з паралельними корпусами та термінологічними базами (IATE, EUR-Lex), мати розвинені навички редагування та саморедагування перекладу. Сьогодні також до основних слід віднести технологічну компетентність: вміння користуватися CAT-tools (відповідно до стандартів ISO-20771-2020) і навички роботи з електронними правовими базами даних [14]. Важливим є також формування професійної компетентності майбутніх фахівців: вони повинні розуміти етичні

аспекти юридичного перекладу, бути здатними працювати в команді (це важливо при роботі над великими проєктами перекладу актів європейського права), а також вміти управляти власним часом та дотримуватися дедлайнів. Відповідно до практики Суду ЄС, описаної Ю.Полєєвою, перекладачі зобов'язані дотримуватися найсуворішої таємниці щодо всієї інформації, розкритої до та під час слухань. Авторка підкреслює, що «precision is esssential» – точність є критично важливою, а попереднє вивчення матеріалів справи є невід'ємною частиною роботи перекладача [4, с. 284].

З урахуванням специфіки різних спеціальностей та спираючись на рекомендації МОН України (лист від 12.01.2023 № 1/484-23), згідно з якими «найкращі юридичні перекладачі – це юристи, які стали лінгвістами, або лінгвісти, які стали вивчати право» [1, с. 40], а також напрацювання проекту ЄС Association4U, в Університеті розроблено диференційований підхід до інтеграції компетентностей з перекладу актів права ЄС. Методологічною основою запропонованої моделі слугує «Двомовний посібник з перекладу актів права ЄС» (Видавець ВПЦ «Київський університет») – комплексний посібник англійською і українською мовами з перекладу законодавства ЄС, створений експертами з перекладу з країн ЄС у співпраці з чотирма українськими університетами [2, 3]. Цей навчальний посібник охоплює як теоретичні засади перекладу євролекту, так і практичні аспекти роботи з різними типами актів права ЄС, що робить його ідеальним базовим ресурсом.

Для здобувачів освіти спеціальності 035 Філологія (переклад) запропоновано включити до освітньої програми спеціалізовану дисципліну «Мова європейського права» обсягом 5 кредитів ECTS на 4-му курсі бакалаврату або в магістратурі. Для здобувачів освіти за спеціальністю 081 Право доцільним є включення модуля «Переклад та інтерпретація права ЄС» (3 кредити) в межах курсу «Право Європейського Союзу». Для здобувачів освіти за спеціальністю 291 Міжнародні відносини рекомендується вибіркова навчальна дисципліна «Переклад інституційних документів ЄС» (5 кредитів), з фокусом на перекладі не лише нормативних актів, але й політичних документів, комюніке, резолюцій.

Оптимальною моделлю інтеграції є створення спільних модулів для здобувачів освіти різних спеціальностей. Міждисциплінарність у навчанні перекладу актів права не є теоретичною абстракцією – це усталена практика провідних європейських університетів, що довела свою ефективність у підготовці фахівців для роботи з багатомовним законодавством ЄС. Для компаративного аналізу обрано європейські ЗВО за трьома критеріями: наявність спеціалізованих програм з перекладу права ЄС, географічна близькість до інституцій ЄС (забезпечує можливість стажувань), різноманітність освітніх моделей (від повноцінних магістерських програм до сертифікатних курсів). Женевський університет має унікальну модель інтеграції через спільний курс для студентів-перекладачів та студентів-міжнародників, де вони спільно працюють над перекладом документів міжнародних організацій, включаючи акти ЄС, резолюції ООН, рішення міжнародних судів [15]. Важливою особливістю є залучення практикуючих перекладачів з міжнародних організацій, розташованих в Женеві, котрі виступають менторами проєктних груп. Страсбурзький університет розташований у місті, де базуються Європейський парламент та Рада Європи, розробив сертифікатну програму з перекладу спеціально для студентів різних спеціальностей [8]. Програма передбачає шестимісячне навчання з обов'язковим стажуванням у перекладацьких службах європейських інституцій і має real-time workshops, де здобувачі освіти перекладають документи, що розглядаються Європейським парламентом на поточній сесії, з подальшим аналізом офіційних перекладів після їх публікації.

Українські ЗВО сьогодні також стоять на шляху інтеграції перекладознавчих, правових та політологічних підходів як це зроблено, наприклад, в КНУ імені Тараса Шевченка, де створена магістерська програма «Усний і письмовий переклад у сфері міжнародних відносин» для здобуття унікальної професійної кваліфікації «юридичний перекладач / перекладачка» в межах європейського класифікатора професій (ESCO) за двома спеціальностями: Міжнародні відносини та Філологія [16]. Однак системного впровадження спеціалізованих міждисциплінарних програм з перекладу актів права ЄС, доступних для студентів різних спеціальностей одночасно, в українських університетах дотепер не спостерігається.

Порівняльний аналіз європейського досвіду допоміг виділити ключові принципи ефективного міждисциплінарного навчання перекладу актів права ЄС. Передусім, матеріали і завдання мають бути автентичними і здобувачі освіти повинні працювати з реальними актами права ЄС, які перебувають у процесі імплементації. По-друге, здобувачі освіти різних спеціальностей мають усвідомлювати, що кожен привносить і застосо-

вує власну компетентність: перекладачі – мовну та перекладознавчу, юристи – розуміння правових систем та термінології, міжнародники – знання політичного контексту та міжнародних відносин. По-третє, навчання має бути проблемно-орієнтованим, а студенти розв'язувати конкретні (реальні) питання, які вимагають комплексного рішення з використанням знань різних дисциплін. Четверте – рефлексивність та критичне мислення – здобувачі освіти не просто перекладають, а аналізують власні рішення, обґрунтовують вибір стратегій, оцінюють можливі правові наслідки різних варіантів перекладу. І, зрозуміло, що сьогодні є неможливим не використовувати сучасні технології – інтеграція CAT-tools, корпусних інструментів, платформ для дистанційного навчання та співпраці.

Синтезуючи напрацювання європейських університетів та сучасні педагогічні підходи, в Університеті «Україна» пропонується інноваційна модель міждисциплінарного модуля «Практикум з перекладу та імплементації актів права ЄС» обсягом 5 кредитів ECTS. Наукова новизна підходу полягає у зміщенні акценту з педагогічного супроводу на лінгвістичну взаємодію в міждисциплінарних групах. Концептуальною основою модуля є методологія перевернутого навчання, яка передбачає самостійне опанування теоретичного матеріалу через відео лекції та онлайн-ресурси з наступною фокусованою практичною роботою під час синхронних занять. Ця модель є особливо ефективною для навчання перекладу, оскільки максимізує час на практичну перекладацьку діяльність та командну роботу. Технологічна інфраструктура модуля інтегрує Moodle як основну платформу управління навчанням в Університеті, Zoom для синхронних занять з можливістю роботи у breakout rooms, Google Workspace для спільного редагування перекладів у реальному часі та CAT-tools для професійної перекладацької практики. Така багаторівнева технологічна екосистема забезпечує як асинхронну самостійну роботу, так і ефективну синхронну взаємодію міждисциплінарних підгруп. Модуль розрахований на тридцятьох здобувачів освіти трьох спеціальностей, які формують шість міждисциплінарних підгруп по п'ять осіб. Кожна підгрупа включає двох студентів-перекладачів, двох студентів-юристів та одного студента-міжнародника, що відтворює реальну конфігурацію роботи з актами права ЄС у практичному контексті. Дванадцятитижнева структура модуля передбачає поетапне проходження від підготовчої фази через доперекладацький аналіз до власне перекладу та створення термінологічного глосарію. Підготовча фаза забезпечує формування спільної понятійної бази через серію відео лекцій, що охоплюють мову та багатомовність ЄС, типологію актів права, принцип автономного тлумачення, систему джерел права та політико-правовий контекст євроінтеграції України. Підгрупи обирають один з шести сучасних актів права ЄС та розподіляють ролі відповідно до фахових компетентностей. Фаза доперекладацького аналізу реалізує міждисциплінарний підхід, де перекладачі аналізують тип тексту та термінологію, юристи досліджують правову базу та зв'язок з українським законодавством, а міжнародники вивчають політичний контекст прийняття акта. Власне перекладацька фаза поєднує асинхронну індивідуальну роботу із синхронними консультаціями, де юристи надають правові коментарі безпосередньо в текст перекладу через режим коментування Google Docs. Паралельно підгрупи створюють термінологічний глосарій обсягом до двохсот термінів, що стає колективним навчальним продуктом та презентує результат узгодження термінологічних рішень у міждисциплінарному контексті. Завершальний етап модуля структурується навколо комплексного оцінювання перекладів через взаємне рецензування та публічний захист. Кожна підгрупа отримує для рецензування переклад іншої підгрупи, що забезпечує критичне осмислення перекладацьких стратегій та поглиблює розуміння варіативності перекладацьких рішень. Процес peer review передбачає структуроване оцінювання за чотирма критеріями: термінологічна точність, відповідність правовому змісту оригіналу, стилістична адекватність та якість термінологічного глосарію. Підсумкове заняття – захист проєктів – організується як конференція із презентаціями перекладацьких проєктів за участю викладачів трьох спеціальностей. Кожна підгрупа презентує не лише фінальний переклад, але й рефлексивний аналіз перекладацького процесу, включаючи критичні точки міждисциплінарної взаємодії, випадки розбіжностей у тлумаченні правових норм та механізми досягнення консенсусу.

Впровадження навчання перекладу актів права ЄС в освітні програми не є безпроблемним. Передусім, існує дефіцит викладачів, які одночасно є експертами у перекладознавстві і правознавстві. Вирішенням є створення цільових програм підвищення кваліфікації для викладачів, залучення практиків на умовах погодинної оплати, міжуніверситетська співпраця. Іншим проблемним питанням є еко-

номічні обмеження українських ЗВО, що унеможливлює пряме копіювання європейських моделей. Орієнтовна вартість впровадження включає в себе щонайменше оплату праці трьох викладачів та технічної підтримки (необхідність доступу до ліцензійних CAT-tools та термінологічних баз, що передбачає укладення угод про надання освітніх ліцензій або використання безкоштовних версій програмного забезпечення). Як підкреслює Т. Коломоєць, «альтернативна мономодель» з одним викладачем-правником з освітою філолога може використовуватися лише «в умовах кадрового голоду», що є неприйнятним для якісної підготовки [7, с. 29]. Окремим викликом є інтеграція навчання перекладу актів права ЄС у навчальні плани через обмеженість кредитного навантаження освітніх програм. Вирішення варіативне – через оптимізацію навчальних планів, об'єднання споріднених дисциплін, створення курсів вибіркових та факультативних дисциплін, літніх /зимових шкіл. Важливо також враховувати рівень володіння англійською мовою здобувачів освіти – в Україні B1-B2, в Європі C1 – що відрізняє українську модель від європейської і передбачає додаткову мовну підготовку здобувачів освіти. Водночас, згідно з рекомендаціями МОН України (лист від 12.01.2023 №1/484-23), юридичний переклад може стати другою професійною кваліфікацією для здобувачів різних спеціальностей, що обґрунтовує міждисциплінарний характер запропонованого модуля.

Висновки. Проведене дослідження систематизує перекладознавчі проблеми, що виникають при роботі з актами права ЄС, та обґрунтовує методологічні засади підготовки фахівців у цій галузі. Запропонований міждисциплінарний модуль синтезує здобутки теоретичного осмислення та практичного досвіду, нормативне обґрунтування якого базується на вимогах Стандартів вищої освіти та рекомендаціях МОН України, а змістове наповнення враховує специфіку юридичного перекладу як поєднання мовної та правничої складових. Комплексна інтеграція створює модель, адекватну потребам українського освітнього простору в контексті європейської інтеграції, забезпечуючи перехід від «базових» до «зразкових» освітніх практик у підготовці фахівців для роботи з acquis communautaire. Запропонований модуль належить до категорії інноваційних практик із елементами новизни та відповідає на завдання, зумовлене зобов'язаннями України за угодою про асоціацію з ЄС – необхідність масштабної підготовки кваліфікованих перекладачів-юристів.

Перспективи подальших досліджень включають розробку детальних навчально-методичних комплексів для кожного блоку модуля, а також дослідження можливостей інтеграції міждисциплінарного модуля з програмами міжнародної академічної мобільності та стажуваннями в інституціях ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коломоєць Т. О. Навчальна дисципліна «Юридичний переклад» як складова процесу формування (вдосконалення) іншомовної компетентності студентів-правників у правничих школах України (Частина перша). Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 1. С. 38–42. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/6 (дата звернення: 19.12.2025).

2. Bajcic M., Robertson C., Slavova L. (Eds.). Manual on EU Legal Translation into Ukrainian. Part A (Посібник з перекладу актів права ЄС українською мовою. Частина А). Kyiv : Kyiv University, 2024. 135 p.

3. Bajcic M., Robertson C., Slavova L. (Eds.). Manual on EU Legal Translation into Ukrainian. Part B (Посібник з перекладу актів права ЄС українською мовою. Частина Б). Kyiv : Kyiv University, 2024. 289 p.

4. Polieieva Yu. S. Contemporary legal translation at the EU Court of Justice: European framework from a Ukrainian perspective. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2025. № 71. С. 282–286. DOI: https://doi.org/10.32782/2409-1154.2025.71.62 (дата звернення: 19.12.2025)

5. Northcott J., Brown G. Legal translator training: Partnership between teachers of English for legal purposes and legal specialists. English for Specific Purposes. 2006. Vol. 25. P. 358–375. DOI: 10.1016/j.esp.2005.08.003 (дата звернення: 19.12.2025).

6. Taylor S. The European Union and National Legal Languages: an Awkward Partnership? Revue française de linguistique appliquée. 2011. Vol. XVI, № 1. P. 105–118. DOI: 10.3917/rfla.161.0105 (дата звернення: 19.12.2025).

7. Master in European Law in Translation / University of Luxembourg. URL: https://wwwen.uni.lu/studies/fdef/master_in_european_law (дата звернення: 10.12.2025).

8. Certificate in EU Institutional Translation / University of Strasbourg. URL: https://www.unistra.fr/formation/certificat-traduction-ue (дата звернення: 10.12.2025).

9. Коломоєць Т. О. Навчальна дисципліна «Юридичний переклад» як складова процесу формування (вдосконалення) іншомовної компетентності студентів-правників у правничих школах України (Частина

друга, продовження). Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 2. С. 25–30. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/3 (дата звернення: 19.12.2025).

10. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union. 2008. L 115. P. 88–89. URL:https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12008E101:EN:HTML (дата звернення: 19.12.2025).

11.Договір про заснування Європейської Спільноти : консолідована версія станом на 1 січня 2005 року. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 19.12.2025).

12. Recommendation 2006/143/EC of the European Parliament and of the Council of 15 February 2006 on further European cooperation in quality assurance in higher education. Official Journal of the European Union. 2006. L 64. P. 60–62. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2006/143(1)/oj/eng (дата звернення: 19.12.2025).

13. Рекомендація Європейського Парламенту і Ради 2006/143/ЄС від 15 лютого 2006 року про подальшу європейську співпрацю у сфері забезпечення якості вищої освіти. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-06#Text (дата звернення: 19.12.2025).

14. Клим'юк О. Тонкощі юридичного перекладу за допомогою CAT. Асоціація правників України. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/tonkoshhi-iuridicnogo-perekladu-za-dopomogoiu-sat-advokat-oleg-klimiuk (дата звернення: 19.12.2025).

15. The MA in Legal and Political Translation / University of Geneva. URL: https://www.unige.ch/fti/en/enseignements/ma-traduction/ (дата звернення: 10.12.2025).

16. Освітньо-професійна програма «Усний і письмовий переклад у сфері міжнародних відносин» : другий (магістерський) рівень вищої освіти : за спец. 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», 035 «Філологія» / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2025-05/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

РОЗДІЛ 4
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82.09:821.161.2»20»
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.30

МІЖ ПОСТМОДЕРНОМ І ПОПУЛЯРНІСТЮ: ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА ДИНАМІКА МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ XX–XXI СТ.

BETWEEN POST-MODERNISM AND POPULARITY: GENRE AND STYLE DYNAMICS IN MASS LITERATURE OF THE 20TH AND 21ST CENTURIES

Біловус Л.І.,
orcid.org/0000-0003-4882-4511
доктор історичних наук, кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету

Яблонська Н.М.,
orcid.org/0000-0002-5790-1526
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету

Шиманська В.П.,
orcid.org/0009-0006-3711-4134
викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету

Стаття присвячена комплексному аналізу жанрово-стильової динаміки масової літератури XX–XXI століть у контексті постмодерної естетики та соціокультурних трансформацій. Здійснено огляд теоретичних підходів до вивчення масової літератури, що сформувалися у працях західних і українських дослідників, зокрема Дж. Кавелті, Дж. Сторі, У. Еко, Т. Гундорової, С. Філоненко та ін. Визначено, що масова література перестає функціонувати як суто формульна й комерційна сфера, натомість набуває ознак інтелектуалізованого художнього явища, інтегруючи постмодерні стратегії цитатності, іронії, симуляції, інтертекстуальності та подвійного кодування. На матеріалі української прози кінця XX – початку XXI століття (В. Даниленко, А. Кокотюха, І. Роздобудько, Л. Дашвар, І. Карпа, Н. Матолінець, В. Арєнєв, Я. Валетов та ін.) простежено, як масові жанри – детектив, трилер, фентезі, любовний та історико-пригодницький роман – трансформуються під впливом постмодерних художніх практик. Показано, що популярна література в Україні дедалі частіше поєднує доступність і жанрову впізнаваність із психологізмом, історичною рефлексією, соціальною критикою, філософськими мотивами та міфопоетичними структурами. Окрему увагу приділено рецептивному аспекту, зокрема ролі читача як активного інтерпретатора, готового до розпізнавання алюзій, культурних кодів і символічних нашарувань. Обґрунтовано, що масова література стає важливим інструментом культурної комунікації, осмислення колективної пам'яті, травматичного досвіду, ідентичності та соціальних конфліктів. У підсумку сформульовано перспективи подальших досліджень, пов'язані з аналізом впливу цифрової культури, мультимедійних форм і воєнного досвіду на еволюцію українського масліту.

Ключові слова: масова література, постмодернізм, жанрова динаміка, інтертекстуальність, українська проза.

The article offers a comprehensive analysis of the genre and style dynamics of twentieth- and twenty-first-century mass literature within the framework of postmodern aesthetics and contemporary sociocultural transformations. The study provides an overview of key theoretical approaches to mass literature developed in Western and Ukrainian scholarship, including the works of J. Cawelti, J. Storey, U. Eco, T. Hundorova, S. Filonenko and others. The research demonstrates that mass literature increasingly transcends its traditional status as a purely formulaic and commercially driven domain, evolving into an intellectually enriched artistic phenomenon that incorporates postmodern strategies of intertextuality, irony, simulation, quotation and double coding. Using Ukrainian prose of the late twentieth and early twenty-first centuries (V. Danylenko, A. Kokotiukha, I. Rozdobudko, L. Dashvar, I. Karpa, N. Matolinets, V. Arieniev, Ya. Valetov and others) as a case study, the article traces how popular genres – detective fiction, thrillers, fantasy, romance and historical adventure narratives – are transformed under the influence of postmodern artistic practices. It is shown that contemporary Ukrainian mass literature increasingly combines accessibility and recognisable genre structures with psychological depth, historical reflection, social criticism, philosophical motifs and mythopoetic models. Special attention is paid to the reader's reception, particularly the role of the reader as an active interpreter capable of recognising allusions, cultural codes and symbolic

layers. The study argues that mass literature serves as an important medium of cultural communication and a tool for interpreting historical memory, collective trauma, identity and social tensions. The article concludes by outlining prospects for further research, especially in relation to the impact of digital culture, multimedia forms and wartime experience on the development of Ukrainian mass literature.

Key words: mass literature, postmodernism, genre dynamics, intertextuality, Ukrainian prose.

Постановка проблеми. Масова література XX–XXI століть постає як динамічний культурний феномен, що формує і водночас віддзеркалює трансформації соціального досвіду, уявлень про жанр, форми оповіді та моделі читацького сприйняття. Особливої актуальності це явище набуває у контексті постмодернізму, який не лише зруйнував традиційну опозицію між елітарним і популярним мистецтвом, а й запропонував нові підходи до інтерпретації тексту, гри, цитатності, іронії та симуляції. Саме в межах постмодерної парадигми масова література перестає бути маргінальною сферою, а натомість набуває статусу повноправного учасника літературного процесу, що оперує складними кодами культурної пам'яті, жанровими гібридами та інтертекстуальними стратегіями. У цій ситуації постає проблема наукового осмислення жанрово-стильової динаміки масової літератури, яка функціонує між двома полюсами: з одного боку, зберігає формульність, структурну повторюваність і комерційну спрямованість, а з іншого – засвоює поетику постмодернізму, інтелектуалізується, ускладнює рецептивні механізми та створює текстові моделі, орієнтовані не лише на розвагу, а й на рефлексію над історичними, соціальними й культурними явищами. Складність дослідження полягає в тому, що масова література не є однорідним утворенням: вона охоплює широкий спектр жанрових різновидів – від детективу та трилера до фентезі, любовного роману й історико-біографічної белетристики – кожен із яких демонструє власні способи взаємодії з постмодерною естетикою. Унаслідок цього постає низка питань: яким чином постмодерні художні принципи змінюють жанрову природу масових текстів; як поєднуються баналізовані формули з новими композиційними моделями; як стилістичні прийоми – іронія, колажність, цитатність, містифікація, подвійне кодування – впливають на структуру й читацьке сприйняття популярної літератури. Додаткової актуальності проблемі надає сучасна цифрова культура, що інтенсифікує серіалізацію, фрагментарність і мультимедійність текстів, сприяючи появі нових форм масової оповіді та способів рецепції. В аналітичній площині це висуває вимогу комплексного підходу до феномену масової літератури, який поєднує теоретико-літературний, культурологічний та соціокомунікативний виміри. Отже, проблема полягає у з'ясуванні природи і механізмів жанрово-стильової динаміки масової літератури в добу постмодерну, що зумовлює необхідність системного аналізу її художніх стратегій, типологічних трансформацій і культурних функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-термінологічну основу осмислення масової літератури становлять, передусім, енциклопедичні та довідкові видання. У «Літературознавчій енциклопедії» Ю. Коваліва міститься стаття «Масова література (тривіальна література)», де наголошено на її зв'язку з паралітературою, кітчем та індустрією культури; акцентовано комерційну мотивацію, тиражність, формульність сюжету й орієнтацію на «невибагливого читача» [1]. У «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» стаття «Масова література (тривіальна література)» уточнює, що масова література спирається на популярні жанри (детектив, вестерн, трилер, любовний роман тощо), функціонує в умовах ринкової конкуренції, а її художній рівень може коливатися від примітивного до цілком професійного [2]. Ці фундаментальні праці задають базову дефінітивну рамку, проте залишають відкритим питання про градацію всередині масової літератури (висока / низька белетристика, «мідл-література» тощо).

У західній теорії популярної літератури ключовою є монографія Джона Г. Кавелті «Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture» (1976). Дослідник пропонує концепцію «формульних історій», розглядаючи повторювані сюжетні схеми (пригодницький роман, детектив, вестерн, мелодрама) як культурні матриці, що забезпечують читачеві впізнаваність і водночас дозволяють виявити соціальні страхи, цінності й конфлікти епохи [3]. Праці Джона Сторі («Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction» та ін.) виводять аналіз масової літератури в ширший контекст популярної культури, наголошуючи на тому, що «популярне» не є синонімом «низького», а становить поле символічної боротьби за смисли, ідеології й форми колективної ідентичності [4].

В українському літературознавстві однією з перших системних спроб осмислити масову літературу стала стаття Н. Зборовської «Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема». Дослідниця розглядає масову літера-

туру як симптом часу й простір, де відображаються кризові стани національної ідентичності, травми посттоталітарного суспільства й гендерні конфлікти; вона акцентує на необхідності включення масової літератури в поле серйозного гуманітарного аналізу, а не лише морально-оціночної критики [5].

Монографія С. Філоненко «Масова література в Україні: дискурс / ґендер / жанр» є на сьогодні найповнішим дослідженням української масової літератури. Авторка поєднує дискурсивний, гендерний та жанровий підходи: аналізує формування українського ринку масової книги, типологію жанрових моделей (детектив, любовний, історико-пригодницький, містичний роман), особливості жіночої масової белетристики та стратегії авторського «піару» й самоінституціоналізації письменників [6]. Важливо, що С. Філоненко наполягає на розрізненні «низової» тривіальної продукції й якісної масової літератури, яка здатна поєднувати комерційний успіх із естетично складною структурою. Цю тезу додатково підтверджують спостереження авторки щодо ролі жанру як «комерційного інструменту», що визначає рецептивні очікування й позиціонування книжки на ринку.

Концепт кітчу й масової культури в українському контексті ґрунтовно опрацьовано Т. Гундоровою в монографії «Кітч і література. Травестії», де дослідниця простежує різні модуси кітчу – від «котляревщини» до соцреалістичного й постмодерного кітчу – та демонструє, як «низькі» форми, карнавалізація, травестія й пародія стають важливими механізмами оновлення літератури, включно з масовою [7]. Ця праця є принципово важливою для нашої теми, оскільки вона показує, що кітч і масова культура не лише «знижують» естетику, а й продукують нові коди читання та художні стратегії.

Окремий напрям становлять роботи, присвячені осмисленню масової літератури як педагогічної та культурно-освітньої проблеми. Стаття О. Довбуш «Масова література: за та проти» ставить питання про доцільність включення масових текстів у поле академічного аналізу: авторка апелює до того, що тривале ігнорування масової літератури в науці призвело до втрати можливості адекватно оцінити внесок значної кількості письменників у розвиток національної літератури [8]. У публікації О. Запорожець «Питання доцільності вивчення сучасної української масової літератури» наголошено, що масова література може й повинна бути об’єктом системного викладання, оскільки порушує важливі соціальні й етичні питання, формує у читачів уявлення про добро і зло та сприяє усвідомленню суспільних суперечностей [9].

Значну групу становлять дослідження, присвячені творчості окремих авторів як репрезентантів української масової (або «пограничної» між масовою й елітарною) літератури. Дисертація Ю. Соколовської «Творчість Ірен Роздобудько у контексті української масової літератури» є показовою в цьому плані: дослідниця системно аналізує прозовий дискурс І. Роздобудько, окреслює жанрово-стильовий діапазон, психологізм, фемінні стратегії й доводить належність її прози до так званої «мідл-літератури», що поєднує ознаки масової та елітарної прози [10].

Підсумовуючи, сучасний стан опрацювання проблеми масової літератури можна окреслити так: на рівні термінології й дефініцій сформовано базову теоретичну рамку, у якій масова література трактується як формульна, комерційна, ринково зорієнтована; українські дослідження демонструють поступовий перехід від оціночних суджень до комплексного аналізу поетики, дискурсивних стратегій, гендерних вимірів і педагогічного потенціалу масової літератури; новітні праці, присвячені окремим, показують, що масова література в українському контексті нерідко функціонує як простір синтезу елітарної та популярної поетики, що й робить її особливо перспективним об’єктом подальших студій.

Невирішені частини проблеми. Попри значну кількість досліджень, досі не з’ясовано, яким саме чином постмодерні естетичні стратегії змінюють внутрішню структуру масових жанрів і формують нові моделі читацької рецепції. Недостатньо опрацьованими залишаються питання взаємодії формульності й інтелектуалізації в масових текстах, а також механізми переходу від традиційних жанрових схем до гібридних постмодерних форм.

Мета статті полягає у дослідженні жанрово-стильової динаміки масової літератури XX–XXI століть у контексті постмодерної естетики, з’ясуванні механізмів взаємодії популярних жанрових формул із постмодерними художніми стратегіями та окресленні культурних, поетичних і рецептивних наслідків цих трансформацій на матеріалі світової та української масової прози.

Виклад основного матеріалу. У сучасній гуманітаристиці масова література розглядається як структурний елемент культурної індустрії, що функціонує на перетині соціальних очікувань, ринкових механізмів і художніх стратегій. Теоретична основа аналізу спирається, насам-

перед, на праці Джона Кавелті, який визначив масову (формульну) літературу як систему повторюваних сюжетних структур, що забезпечують читачеві впізнаваність і психологічний комфорт, але водночас дозволяють авторові варіювати моделі сюжету та створювати нові комбінації всередині жанрової формули [3]. У цьому контексті важливу роль відіграє ідея «передбачуваності як цінності» – масовий текст успішний настільки, наскільки він здатний поєднати новизну теми із впізнаваними композиційними схемами.

Подальші дослідження постмодернізму – зокрема Браяна МакГейла, Умберто Еко та Ролана Барта – розмивають межу між «високою» та «низькою» літературою, оскільки постмодерний текст легітимізує цитатність, іронію, симуляцію та інтертекстуальність як основні художні прийоми [11; 12; 13]. Постмодернізм пропонує читачеві активну позицію інтерпретатора, а текстові – поліфонію значень, що відкриває для масової літератури нові можливості ускладнення структури. У контексті аналізу подвійного кодування важливо згадати концептуальний підхід, згідно з яким інтертекстуальність стає ключовим чинником інноваційності художнього мислення [14].

Українські дослідниці Т. Гундорова й Н. Зборовська були серед перших, хто наголосив, що масова література не може оцінюватися виключно в категоріях «низька / висока», оскільки вона відображає травми посттоталітарного досвіду, переглядає національні міфи та відтворює транзитивність української культури [7; 5]. С. Філоненко систематизувала жанрові моделі українського масліту та показала, що масові тексти здатні інтегрувати постмодерні прийоми – подвійне кодування, інтертекстуальність, ігрові структури, – створюючи феномен інтелектуалізованої популярної прози [6].

Українська масова література вирізняється широким жанровим спектром, у межах якого сформувалися власні стильові домінанти й рецептивні очікування. Детективна й кримінальна проза, що в Україні активно розвивалася з кінця 1990-х, представлена авторами, які поєднують жанрову формульність із соціальною проблематикою. Так, твори А. Кокотюхи (цикл про адвоката Клима Кравця; романи «Повзе змія», «Червоний») демонструють модель «соціального детективу», де фабула поєднана з історичними алюзіями та критикою корумпованих інституцій [15–17]. І. Роздобудько використовує детективну інтригу як спосіб психологічного аналізу внутрішньої травми та жіночої суб'єктності (романи «Останній діамант міледі», «Ґудзик»). У цих текстах формула жанру трансформується за рахунок емоційно-психологічної насиченості та акценту на особистісному виборі [18; 19].

Трилер і роман жахів мають у сучасній Україні порівняно вужчу традицію, проте помітними є Н. Гербіш («Теплі історії до кави» у межах масової рецепції функціонують як психологічні «comfort texts») [20], М. Кідрук («Бот», «Зазирни у мої сни») [21; 22] та В. Єрмоленко у своїй художній роботі з елементами містичного трилера [23]. Найпотужніше ця група проявляється у творчості М. Кідрука, де поєднано жанрові схеми техно-трилера з соціальними й психологічними питаннями – насильство, страх, технічна етика, інформаційні загрози.

Фентезі та елементи альтернативної історії в українському контексті (В. Арєнєв, Н. Матолінець, Я. Валетов) демонструють поєднання масової жанровості з постмодерним фоном – гібридизацію міфологічних структур, гру з національними архетипами та інтенсивну інтертекстуальність. Так, у фентезійних текстах Н. Матолінець міфотворчі мотиви впливають на структуру сюжетів, створюючи новий формат українського young adult, що балансує між масовою формою та психологічно-соціальним змістом [24; 25].

Любовний і сентиментальний роман, який в українській літературі тривалий час вважався маргінальним, із 2000-х років поступово інституціоналізується завдяки І. Роздобудько, Л. Дашвар та С. Талан. У цих авторок формульність любовного роману поглиблена соціальною проблематикою – травма війни, домашнє насильство, міжкласові конфлікти, жіноча емансипація. Таким чином, любовний роман стає майданчиком для опрацювання психологічних і етичних тем, що підносять його над традиційним уявленням про «легку белетристику».

Особливої уваги заслуговує історико-пригодницький та історико-біографічний роман, репрезентований прозою В. Даниленка, братів Капранових, А. Кокотюхи, О. Ірванця. У цих текстах історичний матеріал поєднується з елементами містифікації, сатири, інтертекстуальної гри, що свідчить про прямий вплив постмодерної естетики. Творчість В. Даниленка – показовий приклад того, як масовий роман може трансформуватися в інтелектуально ускладнений жанр із глибоким психологізмом, міфопоетичними структурами та загальнонаціональною проблематикою [26].

Українська масова література останніх десятиліть демонструє особливу тенденцію – поєд-

нання жанрової доступності з інтелектуальною ускладненістю, активним використанням культурних кодів, історичних алюзій та міфологічних структур. Найяскравіше цю тенденцію репрезентує творчість В. Даниленка, в якій масовий роман перетворюється на поліфонічний текст, насичений міфопоетикою, гротеском, іронією та постмодерною грою зі структурами оповіді. У романах «Кохання в стилі бароко» та «Газелі бідного Ремзі» [27; 28] масові жанрові моделі (детективна інтрига, історико-пригодницька канва, сатиричний наратив) поєднані з елементами містифікації, інтертекстуальності й філософської рефлексії. Автор застосовує техніку подвійного кодування: текст водночас приваблює «широкого» читача динамічною фабулою й задовольняє «вибагливого» інтелектуала складними символічними та алюзійними шарами [26].

Схожа взаємодія масового та високого спостерігається у прозі І. Роздобудько, де психологічний детектив і мелодрама структуруються через феміністичні мотиви, інтимну психологію, філософію вибору («Ґудзик», «Останній діамант міледі») [18; 19]. Її тексти вибудувані за правилами масових жанрів, але наповнені глибокими роздумами про ідентичність, травму, моральну відповідальність – ознаками, властивими постмодерному художньому мисленню.

У прозі І. Карпи популярний жанр поєднаний із сатиричною критикою сучасної урбаністичної культури, постколоніальної ідентичності, тілесності та поколіннєвих травм («Фройд би плакав», «Добрі новини з Аральського моря») [29; 30]. Її тексти демонструють типову для постмодернізму стратегію іронічного дистанціювання, змішування регістрів і високої цитатності, що формує особливий «гібридний» жанровий простір.

Брати Капранови застосовують модель масового історичного роману, однак вибудовують його на засадах альтернативної історії, інтертекстуальної реконструкції культурної пам'яті та гри з національними міфами («Кобзар-2000», «Щоденник моєї секретарки») [31; 32]. Їхні твори демонструють, як масова література стає інструментом репрезентації складних історичних наративів у доступній, але багатошаровій формі.

Особливої уваги заслуговує тенденція до психологізації масліту. У Л. Дашвар і С. Талан любовний роман або соціальна драма перестають бути сентиментальними формами й перетворюються на тексти, що осмислюють злами й травми сучасного українського суспільства: військові події, домашнє насильство, моральні кризи, міжпоколіннєві конфлікти. За формою – це масліт; за змістом – соціокультурна рефлексія.

Тобто український масліт XX–XXI ст. вибудовується у форматі постмодерної гібридності: жанрові рамки залишаються впізнаваними, але насичуються психологізмом, міфологічними структурами, історіософією, цитатністю та іронічною грою. Це створює унікальну модель, у якій масова література виконує не лише розважальну, а й культурно-інтелектуальну функцію.

У контексті постмодерних зрушень українська масова література XX–XXI ст. перестає бути винятково розважальним продуктом і дедалі виразніше набуває функцій соціальної, етичної, історичної та психологічної рефлексії. На тлі змін суспільства, зокрема посттоталітарного досвіду, війни, драматичних трансформацій ідентичності, масліт бере на себе роль індикатора колективних емоцій, травм і очікувань.

У романах Л. Дашвар («Мати все», «Покров») [33; 34] популярна белетристична структура використовується для опрацювання тем травматичної пам'яті, міжпоколіннєвих конфліктів, соціальної нерівності. Задекларована як «масова проза», її творчість працює як соціальний діагноз: за фасадом динамічного сюжету – критика дегуманізованого середовища, економічного насильства, втрати моральних орієнтирів.

С. Талан у романах «Не вурдалаки», «Оголений нерв» та «Я тебе намріяла» [35–37] використовує популярні схеми психологічної драми, однак наповнює їх гострою проблематикою війни, посттравматичного синдрому, родинних втрат. Тут масова література виконує терапевтичну функцію – вона формує емоційний міст між індивідуальним і колективним досвідом.

У творах А. Кокотюхи (зокрема в циклі історичних детективів про Корнія Федоренка та в романах «Червоний», «Адвокат із Личаківської») [15-17] масовий жанр детективу або пригодницького роману перетворюється на інструмент історичної інтерпретації. Автор не просто реконструює події минулого – він пропонує читачеві морально-етичну рамку, у якій оцінка історичних постатей та подій проходить крізь призму сучасної ідентичності.

У В. Даниленка масові жанри виконують соціально-філософську функцію. «Газелі бідного Ремзі» не лише наслідують масову форму сатиричного роману – тут створено багаторівневий текст, який рефлексує над природою влади, національними комплексами, культурними відмінностями [27]. Так текст стає способом критичного переосмислення українського суспільства.

Письменники молодшого покоління – зокрема Н. Матолінець («Варта»), В. Арєнєв («Заклятий меч»), Я. Валетов («Південний пост») – використовують масові жанри (фентезі, трилер, антиутопія) для осмислення питань поколінневої ідентичності, кордонів, безпеки, свободи, тілесності. Фантастичний компонент стає метафорою актуальних суспільних страхів.

Як бачимо, в українській літературі XX–XXI ст. відбувається суттєва перебудова функцій масліту: розважальні моделі трансформуються у простір культурної критики, історичної рефлексії та колективної терапії. Масліт слугує своєрідним «медіатором» між повсякденністю й культурною пам'яттю, поєднуючи доступність форми з глибиною змістових пластів.

Що стосується рецептивного виміру, то сучасна українська масова література демонструє багаторівневість моделей читання. З одного боку, вона задовольняє потребу в ескейпізмі – у повторюваних структурах, лінійній фабулі, ідентифікації з героєм. З іншого – впроваджує постмодерні прийоми, що вимагають від читача інтерпретаційної активності та певної «компетентності». Наприклад, ескейпізм особливо помітний у прозі Л. Дашвар, С. Талан, І. Карпи, де емоційне напруження, драматизм і фокус на приватному життєвому досвіді дозволяють читачеві пережити катарсичний ефект. Проте в цих текстах ескейпізм не є втечею від реальності – він є способом її осмислення, переробки травми та повернення до моральної рівноваги.

Структурність і передбачуваність жанру – властивість, яку Дж. Кавелті називає «комунікативною ефективністю» [3]. Вона також зберігається в українських текстах: у детективах А. Кокотюхи наявні чіткі фази розслідування; у романах І. Роздобудько – структура психологічної інтриги; у фентезі Н. Матолінець – архетипна схема «подорож героя». Але саме структура дає змогу впроваджувати нові елементи – соціальні, історичні, містичні, – не руйнуючи жанрової впізнаваності.

Ефект «подвійного адресата» – один із ключових маркерів інтелектуалізованого масліту. Яскравий приклад – В. Даниленко, у якого поверхневий рівень – пригодницький сюжет – супроводжується глибшим рівнем: алюзіями на українську історію, біблійні та міфологічні коди, філософські парадокси. І. Роздобудько кодує тексти так, що жіноча історія стає метафорою колективної травми нації; І. Карпа – змішує міську готику з постіронічними стильовими нашаруваннями, які розплутує досвідчений читач.

Вагомою стає і «комунікативна активність» читача. Від нього очікується вміння впізнати алюзію, інтертекст, історичний код. У фентезійних циклах Н. Матолінець і В. Арєнєва читач активно добудовує світ, інтерпретує символи, накладає сучасний досвід на міфологічні фрейми. Це формує нову модель масового читання – читача як співтворця.

Тобто рецептивні стратегії української масової літератури XX–XXI ст. поєднують традиційну функцію емоційного занурення з постмодерною інтелектуальною грою. Масліт у такий спосіб долає межу між «простим» і «складним» читанням, формуючи багаторівневу систему взаємодії між автором і публікою.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Сучасна українська масова література XX–XXI століть постає як багатогранне й динамічне явище, що сформувалося на перетині культурної індустрії, постмодерної естетики та соціокультурних трансформацій українського суспільства. Аналіз її теоретичних засад і жанрово-стильових моделей доводить, що масліт давно вийшов за межі одновимірної «розважальності» й перетворився на повноцінний інструмент осмислення історичної пам'яті, травматичного досвіду, національної ідентичності та соціальних суперечностей. Характерною рисою українського масліту стає інтелектуалізація жанру: динамічна фабула поєднується з інтертекстуальністю, подвійним кодуванням, міфопоетичними структурами, психологізмом і філософською рефлексією. Це засвідчують твори В. Даниленка, І. Роздобудько, А. Кокотюхи, Л. Дашвар, І. Карпи, Н. Матолінець та інших авторів, які використовують усталені жанрові форми, але наповнюють їх новими смислами та культурними кодами.

Однією з ключових тенденцій розвитку є трансформація функцій масліту: від репродуктивної моделі жанрової формули – до моделі культурної рефлексії, соціальної терапії, переосмислення історичних наративів і моральних конфліктів. Масова література стає не лише «дзеркалом» суспільних процесів, а й активним учасником формування ціннісної системи, емоційних реакцій та культурної пам'яті. Водночас зміни торкаються й рецептивної сфери: читач перетворюється на співтворця значення, адже тексти масліту дедалі частіше потребують компетентного, інтертекстуально підготовленого адресата, здатного розпізнати алюзії, коди, символічні структури та приховані сенси.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю глибшого аналізу взаємодії масліту

з іншими компонентами сучасної культури, передусім цифровою та медійною. Потребує системного осмислення вплив серіалізації, фанатських спільнот, мультимедійності, екранізацій і трансмедійних наративів на структуру українського масового роману та стратегії його сприйняття. Окремим напрямом є вивчення гендерних і регіональних моделей масліту, порівняння українських зразків із глобальними тенденціями, аналіз нових жанрових гібридів (історико-містичний роман, технотрилер, соціальна антиутопія). Також перспективним є дослідження впливу війни та нових форм національної травми на формування тематичних і стильових матриць масової літератури. Усе це відкриває можливість подальшого поглиблення розуміння того, як масова література стає одним із ключових механізмів культурної комунікації в сучасному українському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Т. 2: М–Я. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с. С. 120–121.
2. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / гол. ред. А. Волков. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 640 с. С. 315–317.
3. Cawelti J. G. Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture. Chicago: University of Chicago Press, 1976. 344 p. URL: https://detective.gumer.info/txt/cawelti-2.pdf?utm_source=chatgpt.com
4. Storey J. Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction. 8th ed. London; New York: Routledge, 2018. 320 p. URL: https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315226866/cultural-theory-popular-culture-john-storey?utm_source=chatgpt.com
5. Зборовська Н. Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема. *Слово і Час*. 2007. № 6. С. 3–8. URL: https://il-journal.com/index.php/journal/issue/view/157/6_2007_pdf?utm_source=chatgpt.com
6. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / ґендер / жанр: монографія. Донецьк: ЛАНДОН-ХХІ, 2011. 432 с. URL: https://old.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/mon-filonenko2.pdf?utm_source=chatgpt.com
7. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії. Київ: Факт, 2008. 284 с. URL: https://www.academia.edu/19558347/Кітч_і_література_Травестії_Київ_Факт_2008_284_с
8. Довбуш О. Масова література: за та проти. *Studia Methodologica*. 2009. Вип. 28. С. 78–83. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Studia_methodologica/N28.pdf?
9. Запорожець О. С. Питання доцільності вивчення сучасної української масової літератури. *Innovative scientific research: theory and practice*: зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф. Stockholm, 2023. С. 364–369. URL: https://repo.dma.dp.ua/9030/1/ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ВИВЧЕННЯ....pdf?utm_source=chatgpt.com
10. Соколовська Ю. С. Творчість Ірен Роздобудько у контексті української масової літератури: дис. … канд. філол. наук: 10.01.01. Івано-Франківськ, 2017. 196 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0417U001756?utm_source=chatgpt.com
11. Barthes R. S/Z. Paris, 1970. 282 p. URL: https://www.academia.edu/8331536/Roland_Barthes_S_Z
12. Eco U. Postscript to The Name of the Rose. 1984. 84 p. URL: https://all4pdfs.com/download/4868367-postscript-to-the-name-of-the-rose
13. McHale B. Postmodernist Fiction. Routledge, 1987. 279 p. URL: https://www.academia.edu/27716657/Brian_McHale_Postmodernist_Fiction
14. Біловус Л. І. Інтертекстуальність як модус новаторства (на матеріалі творчості І. Світличного та В. Стуса) : дис. … канд. філол. наук : 10.01.06 – теорія літератури. Тернопіль: ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. 172 с. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/items/013684e9-9817-497b-9783-ba6ecb44f408
15. Кокотюха А. Адвокат з Личаківської. Харків.: Фоліо, 2015. 288 с.
16. Кокотюха А. Повзе змія. Харків.: Фоліо, 2008. 475 с.
17. Кокотюха А. Червоний. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 320 с.
18. Роздобудько І. Ґудзик. Київ: Нора-Друк, 2015. 224 с.
19. Роздобудько І. Останній діамант міледі. Харків: Фоліо, 2010. 222 с.
20. Гербіш Н. Теплі історії до кави. К.: Брайт Стар Паблішинг, 2013. 168 с.
21. Кіндрук М. Бот. Харків: Видавництво КСД, 2022. 544 с.
22. Кіндрук М. Зазирни у мої сни. Харків: Видавництво КСД, 2022. 528 с.
23. Єрмоленко В. Ловець океану. Історія Одіссея**.** Л.: Видавництво Старого Лева, 2017. 216 с.
24. Матолінець Н. Варта у грі. К.: АССА, 2018. 288 с.
25. Матолінець Н. Керамічні серця. Л.: Видавництво Старого Лева, 2023. 592 с.
26. Яблонська Н.М. Постмодерністський дискурс художньої прози Володимира Даниленка : дис.. на здобуття наук. ст. канд. філол. н. : 10.01.01 – українська література. Тернопіль: ТНПУ ім.. В. Гнатюка, 2017. 197 с. URL: https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/26906c93-4426-4059-93f5-c49c31581fae/content

27. Даниленко В. Газелі бідного Ремзі : роман. Львів : ЛА «Піраміда», 2008. 488 с.
28. Даниленко В. Кохання в стилі бароко й інші любовні історії: роман та оповідання. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. 254 с.
29. Карпа І. Добрі новини з Аральського моря. К.: Книголав, 2019. 592 с.
30. Карпа І. Фройд би плакав. Харків: Фоліо, 2004. 238 с.
31. Капранови В. і Д. Кобзар 2000 + Найновіші розділи. К.: Гамазин, 2010. 401 с.
32. Капранови В. і Д. Щоденник моєї секретарки. К.: Зелений пес, 2011. 400 с.
33. Дашвар Л. Мати все. Харків: Видавництво КСД, 2024. 384 с.
34. Дашвар Л. Покров. Харків: Видавництво КСД, 2022. 384 с.
35. Талан С. Не вурдалаки. Харків: Видавництво КСД, 2013. 300 с.
36. Талан С. Оголений нерв. Харків: Видавництво КСД, 2022. 544 с.
37. Талан С. Я тебе намріяла. Харків: Видавництво КСД, 2025. 320 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.161.2.09-313вичайна
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.31

ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗУ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ В РОМАНІ ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ «СТРАХ»

FORMATION AND FUNCTIONING OF THE IMAGE OF THE TOTALITARIAN SYSTEM IN OLENA ZVYCHAYNA'S NOVEL «FEAR»

Бойко О.В.,
orcid.org/0009-0004-6824-288X
аспірант кафедри української літератури
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У дослідженні проаналізовано психологію тоталітаризму, що розкривається в романі Олени Звичайної «Страх». Висвітлено механізми трансформації зовнішнього державного диктату у внутрішній самоконтроль і деформацію особистості. Через аналіз психологізму творів розкрито процес нівелювання індивідуального імперською машиною. Особливу увагу приділено ролі мистецтва: обґрунтовано його використання режимом як засобу маніпуляції та водночас як інструменту ідеологічної деконструкції.

На прикладі ораторської майстерності Марії Ромашко доведено, що через створення контрнаративу мистецтво перетворюється на зброю інтелектуального протесту та засіб визволення свідомості. Виокремлено особисті почуттів та ораторське мистецтво як інструменти етичного спротиву нескореної особистості. Доведено, що через очистку свідомості герої долають ідеологічне отруєння і зберігають себе якіндивідуальність.

Проаналізовано екзистенційну деформації героїв (у творі фігурує метафора «ідеологічного павука») в умовах моральних дилем між покорою та опором. Розкрито специфіку міжособистісних стосунків в умовах системного шпигунства. Марія Ромашко і Павло Мещерський зберігають свою індивідуальність і не витрачають свій інтелект на служіння системі.

У роботі доведено, що в умовах тотальної системи люди зберігають особисті почуття, які перетворюються на форму радикального етичного спротиву. Інтоксикація свідомості змушує жертву перебирати методи ката. Це доводять зміни, що відбуваються в поведінці Павла Мещерського, який стає здатним на убивство ката. Насилля як психологічне, так і фізичне було інструментом Якова Бруха.

Метафорою до всього твору стало «полювання на собаку». Через ці дії прислужників влади розкрито прагнення режиму підпорядкувати собі не лише соціум, а й саму природу, знищуючи будь-які прояви свободи духу.

Ключові слова: Олена Звичайна, тоталітарна система, психологізм, проза, образ.

The study analyzes the psychology of totalitarianism, which is revealed in Olena Zhytsynka's novel «Fear». The mechanisms of transformation of external state dictate into internal self-control and deformation of the personality are highlighted. Through the analysis of the psychologism of the works, the process of leveling the individual by the imperial machine is revealed. Special attention is paid to the role of art: its use by the regime as a means of manipulation and at the same time as a tool of ideological deconstruction is substantiated.

Using the example of Maria Romashko's oratory skills, it is proven that through the creation of a counter-narrative, art turns into a weapon of intellectual protest and a means of liberation of consciousness. Personal feelings and oratory are singled out as instruments of ethical resistance of an unconquered personality. It is proven that through the purification of consciousness, heroes overcome ideological poisoning and preserve themselves as individuals.

The existential deformation of the heroes is analyzed (the work features the metaphor of an "ideological spider") in the context of moral dilemmas between submission and resistance. The specifics of interpersonal relationships in the context of systemic espionage are revealed. Maria Romashko and Pavlo Meshchersky retain their individuality and do not waste their intelligence on serving the system.

The work proves that in the conditions of a total system, people retain personal feelings, which are transformed into a form of radical ethical resistance. Intoxication of consciousness forces the victim to resort to the methods of the executioner. This is proven by the changes that occur in the behavior of Pavel Meshchersky, who becomes capable of killing the executioner. Both psychological and physical violence were the tools of Yakov Bruch. The metaphor for the entire work was "hunting for a dog". Through these actions of the servants of the authorities, the regime's desire to subjugate not only society, but also nature itself, destroying any manifestations of freedom of spirit, is revealed.

Key words: Olena Zvychayna, totalitarian system, psychologism, prose, image.

Постановка проблеми. Дослідження тоталітаризму як соціально-політичного явища є пріоритетним для літературознавства через його деструктивний вплив на людину та соціум. Роман Олени Звичайної «Страх» пропонує глибокий аналіз функціонування репресивної машини. Твір дозволяє простежити не лише зовнішні прояви режиму, а й психологічну трансформацію індивіда, що перебуває під постійним ідеологічним та силовим тиском.

Завдяки глибокому психологізму, символізму та гнітючій атмосфері Олена Звичайна розкриває механіку тотального проникнення системи в приватне життя людини. Дослідження цієї теми

залишається гостроактуальним: сучасні виклики змушують нас знову аналізувати природу влади, методи ідеологічних маніпуляцій та межі соціального контролю

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий доробок Олени Звичайно\ належить до цінних, але маловивчених здобутків нашої культури. Зокрема, щодо роману «Страх», то можемо знайти лише окремі згадки про нього. Лише кілька досліджень повною мірою присвячені цьому твору – статті Л. Демської-Будзуляк та В. Супруна. Зокрема у праці Л. Демської-Будзиновської розглянуто страх як складову психологічного тиску на особистість, а в дослідженні В. Супруна зроблено акцент на розвитку почуття кохання в умовах тоталітаризму.

Постановка завдання. Ми поставили перед собою завдання розкрити особливості формування картин тоталітарної системи в романі Олени Звичайної «Страх» та дослідити специфіку функціонування цієї системи. Зосереджуємося на вивченні роману «Страх» як художнього відтворення людської психіки в умовах диктатури.

Виклад основного матеріалу. Твори Олени Звичайної, як-от «Страх», «Ворог народу», «Селянська санаторія» та «Ти», є глибоким художнім дослідженням природи тоталітаризму. Авторка майстерно розкриває те, як державний диктат виходить за межі політики, проникаючи в інтимні сфери людського буття. Через складну символіку та детальний опис психологічних станів письменниця демонструє процес перетворення страху на інструмент масового підкорення, що неминуче деформує психіку індивіда та руйнує його долю.

Творчий доробок Олени Звичайної пропонує глибоку рефлексію над методами деструктивного впливу тоталітаризму на особистість. Через призму страху та маніпулятивних стратегій авторка розкриває процес перетворення цих явищ на фундаментальні засади існування соціуму. Використовуючи тонкий психологізм та багату символіку, письменниця простежує, як державна експансія сягає найінтимніших куточків людської душі, нівелюючи індивідуальність та інтегруючи людину в безлику імперську машину

Влада усвідомлювала великі можливості мистецтва у впливі на маси шляхом формування уявної солідарності та згуртованості навколо спільних ідеалів. Мистецтво стало інструментом для зміцнення державної ідеології, підтримки режиму та просування певних політичних цілей, зокрема в умовах тоталітарних держав. Однак у творі Олени Звичайної «Страх» Марія Ромашко, головна героїня, використовує ораторське мистецтво не для підтримки ідеології, як це планував Яків Брух, а для її руйнування.

У світі, де людяність є формою протесту, Марія демонструє силу інтелектуальної відваги. Її ораторський хист стає зброєю деконструкції: вона не просто маніпулює словами, а створює нові сенсові простори. Читаючи пафосні уривки з твору Анрі Барбюса, героїня вдається до тонкої гри зі змістами. Через інтонації та контекст вона радикально переінакшує першоджерело, наповнюючи слова про вождя драматизмом і справжньою трагедією, що викриває фальш режиму

Голос Марії стає відлунням болю мільйонів жертв, перетворюючи кожну фразу на акт викриття. Коли вона вимовляє слова про «милосердя» Сталіна, вони звучать як болюча іронія, сповнена нестерпного драматизму. Через майстерну гру інтонацій авторка показує, як ораторське мистецтво здатне вивернути навиворіт фальшиві ідеали: те, що мало прославляти тирана, у вустах Марії перетворюється на обвинувальний вирок системі та демонстрацію її цілковитої абсурдності

Приклад Марії Ромашко демонструє, що мистецтво ніколи не є монолітним: воно здатне як легітимізувати владу, так і ставати засобом її радикальної деконструкції. Створюючи свій контрнаратив, героїня виявляє приховану жорстокість системи крізь тріщини в її власній риториці. Вона не просто ігнорує ідеологічні інструкції, а активно руйнує їх, переформатовуючи змісти, що мали її підкорити. Таким чином, у романі простежується трансформація мистецтва з інструменту маніпуляції в ефективну зброю звільнення свідомості

Твір Олени Звичайної «Страх» глибоко розкриває механізми інструменталізації культури тоталітарним режимом. Авторка показує, як творча діяльність перетворюється на засіб ідеологічної експансії, спрямованої на уніфікацію суспільної думки та нівелювання індивідуальної свободи й суб'єктності особистості.

Твір Олени Звичайної «Страх» виходить за межі простої історичної ретроспекції, пропонуючи глибоку екзистенційну анатомію жертв тоталітаризму. Через детальну візуалізацію еволюції почуттів героїв, авторка простежує деструктивний шлях індивіда: від перших проявів тривоги до стану, де страх і вимушені моральні компроміси стають визначальними чинниками буття. Це призводить до болісної деформації особистісних принципів та радикального переформатування самої архітектоніки людських взаємин.

Одна з ключових тем роману – це боротьба за людську гідність у умовах тоталітарного терору, що проявляється у відносинах між персонажами, їхніх внутрішніх конфліктах і взаємодії з навколишнім світом. У цьому контексті любов, дружба та моральні вибори героїв набувають нового значення, оскільки вони змушені існувати під постійним тиском і страхом.

Дослідник В. Супрун наголошує, що система не дає змоги вільно розвиватись почуттям героїв твору: «Саме в контурах позавиробничих особистісних стосунків через трагедію випробування екстремальними часом та умовами реалізується аксіологічний концепт «любов», головними образними репрезентантами якого є протагоністи роману – Марія Ромашко і Павло Мещерський. Працюючи в одній установі й по-своєму намагаючись звільнитися від постійного почуття страху, вони рідко бачаться. По суті, композиційний хронотоп першого тому – це кризовий, екстремальний спосіб виживання двох людей, між якими спалахує й поступово міцнішає почуття любові» [1, с. 94]. Взаємини Марусі Ромашко та її коханого Павла Мещерського стають уособленням драматичного протистояння особистого почуття та тоталітарного насилля. Розвиваючись у затінку перманентного терору, їхня любов піддається невблаганній ерозії: кожен жест чи рішення героїв просякнуті внутрішнім конфліктом. Ця відчайдушна спроба зберегти іскру людяності в атмосфері всеохопного страху перетворює їхні приватні зустрічі на акт етичного спротиву зовнішньому тиску.

Еволюція почуттів Марусі тісно переплетена з її патріотичним вихованням та родинними цінностями. Образ Павла – соратника її батька та колишнього борця за незалежність – постає в її уяві крізь призму героїзму та внутрішньої шляхетності. Це кохання давнє і глибоке: «… Ти був такий яскравий, такий чудовий і добрий до мене, що я присягнула сама собі, що вийду заміж тільки за тебе… Я по-дитячому, але всім єством любила тебе!» [2, с. 369–370]. Значна різниця у віці не стає перешкодою, адже в основі її симпатії лежить захоплення його незламним духом та жертовністю в ім'я України, на яких завжди наголошував батько. Юнацька екзальтація та чисте захоплення Марусі з часом трансформуються в екзистенційну опору її буття, нечутливу до зовнішніх соціальних потрясінь. Драматичним вузлом сюжету стає перший шлюб Павла: його нездатність розгледіти щиру відданість дівчини свідчить про певну емоційну сліпоту героя. Ця ситуація увиразнює глибину психологічної травми Марусі, яка змушена переживати ігнорування своїх найпотаємніших почуттів людиною, що була для неї ідеалом.

Олена Звичайна майстерно реконструює психологічну атмосферу епохи, де зовнішній тиск примушує героїв до тотальної герметизації власних почуттів. Особистий простір персонажів стає заручником режиму, що втілюється у моторошній алегорії «величезного павука». Цей образ репресивної машини, яка невблаганно висмоктує життєві сили зі своїх жертв, слугує метафорою ідеологічного паразитизму. Система не просто контролює дії – вона нищить саму вітальну енергію душі, перетворюючи природні людські емоції на зону високого ризику та вразливості У лещатах сталінського терору Маруся та Павло змушені перевести свої стосунки у площину повної секретності, аби вберегтися від пильного ока компартійного апарату. У романі їхні таємні побачення постають не лише як спроба зберегти кохання, а й як запекла боротьба за право на автономність особистого життя та людську гідність. Екзистенційна напруга між почуттям і загрозою викриття диктує героям особливу топографію зустрічей: відлюдні вулиці чи безпечний простір оселі тітки стають останніми бастіонами їхньої свободи. Кожна хвилина разом просякнута подвійною тривогою – за власну безпеку та за життя близької людини

Емоційна напруга цих побачень не лише засвідчує силу почуттів героїв, а й стає рушієм їхньої внутрішньої трансформації. Крізь призму стосунків Марусі та Павла Олена Звичайна розкриває процес усунення зі своєї свідомості «мікробів страху» – метафори, що влучно описує ідеологічне отруєння особистості. Ця безперервна душевна праця стає лейтмотивом роману, стверджуючи пріоритет людської гідності над репресивною машиною, яка прагне досягти не лише фізичної анігіляції людини, а й її повної моральної капітуляції. В. Супрун наголошує на тому, як формується тоталітарна буденність: «Атмосферу часу в романі добре передають описи постійних ідеологічно заангажованих заходів: зборів місцевкому, на яких під збільшуваною лупою в гіпертрофовано-перекрученому світлі викриваються дрібні проступки трудящих; урочистостей з нагоди двадцятиліття приходу совєтської влади; свято 8 березня, де віншуються заслуги Клари Цеткін і Надії Крупської; виклики до спецсектору без повернення на робоче місце; нічні арешти «ворогів народу» та безкінечні черги до тюрем» [1, с. 92]. Тоталітаризм у творі постає як специфічний соціально-психологічний клімат, що розчиняє особистість у безособовому колективі.

Письменниця досліджує механіку маніпуляції, за якої зовнішній контроль трансформується у внутрішній самоконтроль суб'єкта. Влада перетворює ідеологічні догми на невід'ємну частину повсякдення, де інтимне стає публічним, а приватне – політичним. Через опис побутового дефіциту та виснажливих черг авторка підводить читача до ключового конфлікту: трагічного вибору між фізичним виживанням та вірністю моральним принципам

Роман досліджує метафізику страху, що є базисом тоталітарної влади. Цей страх не є локальним – він набуває форми екзистенційного заціпеніння, яке позбавляє людину здатності до вільного вибору. Хронічний терор, розлитий у повітрі, отруює міжособистісні стосунки, десакралізує довіру та перетворює ближнього на ворога. Система не просто примушує до покори, вона вживляє страх у моральний кодекс людини, змушуючи її зраджувати власні принципи задля виживання. Врешті-решт, тоталітаризм прагне повної інвазії в людське «Я», деформуючи внутрішній світ до стану повної конформності перед лицем влади. Професорка Л. Демська-Будзуляк наголошує на специфіці формування стосунків у тоталітарному суспільстві: «Практики щоденного залякування втягувала у себе не лише катів, але й самих жертв. Страх за власне життя формував в радянському суспільстві практики колективних переслідувань, до яких часто долучалися і кати, і потенційні жертви. Найбільш поширеними були практики доносів, самокритики на зборах колективу, інсценізації демократичних виборів» [3, с. 41].

Характерною рисою творчості Олени Звичайної є фокус на рефлексіях героїв, що перебувають у стані вибору між покорою страху та опором йому. У певний момент цей спротив трансформується у фундаментальну моральну дилему. Внутрішній світ персонажів роману «Страх» спонукає до осмислення сутності людської гідності та меж жертовності в обставинах цілковитої безвиході. Авторка демонструє трагічну диференціацію суспільства під тиском терору: у той час як одні втрачають етичні орієнтири, інтегруючись у систему, інші – попри смертельну загрозу – продовжують обстоювати право на збереження людської подоби

У художній інтерпретації Олени Звичайної тоталітарна система не обмежується контролем над політикою та економікою, а прагне повної монополізації інтелектуального простору. Культура, література та творчість тут зведені до ролі інструментів пропаганди, покликаних легітимізувати режим. Лише одиниці здатні чинити опір цій тотальній догматизації, зберігаючи суверенітет власного «Я». Авторка наочно демонструє механізми психологічної маніпуляції, де символи та метафори стають засобами інвазії в людську свідомість і деформації сприйняття реальності. Письменниця демонструє, що суспільство в добу тоталітаризму стає керованою масою: «Гриміли могутні оркестри, і, чітко відстукуючи такт інтернаці- оналу об асфальт широкої вулиці […] Ось вона – армія автоматів-злидарів, штучно позбавлених власної волі, власної думки, власної ініціативи, ба навіть людської гідності!» [4, с. 253].

Олена Звичайна зосереджується на драматичному протистоянні особистості та системи, уникаючи при цьому ідеалізації своїх героїв. Їхня боротьба з ризиком фізичної та моральної анігіляції позбавлена плакатного героїзму; вони вразливі й суперечливі, проте сам акт їхнього опору стає визначальним жестом на захист внутрішньої свободи. Авторка демонструє, що навіть ті, хто змушений капітулювати або пристосовуватися до режиму, зберігають залишки людяності. Ця безперервна внутрішня боротьба не дає їм остаточно перетворитися на бездушні гвинтики державного механізму.

Особливої уваги заслуговує аналіз міжособистісних стосунків як дзеркала тоталітарного соціуму. Зовні стабільні соціальні зв'язки насправді виявляються отруєними страхом та тотальною підозрою. Режим цілеспрямовано культивує ворожість, десакралізуючи інститути сім'ї та дружби. У таких умовах автентична щирість стає неможливою, а герої постають перед жорстким вибором: моральний розпад або пристосуванство заради виживання. Це трагічна ситуація, де навіть найглибша відданість може обернутися зрадою, оскільки безумовна лояльність до влади стає єдиною гарантією збереження життя

У романі «Страх» ми бачимо, як влада налаштована знищити всі моральні заповіді, які стоять у їхньому прагненні до абсолютного контролю. Довіра між людьми замінюється системою шпигунства та донесення, а самі догми добра та справедливості підкоряються простому збереженню влади. Це супроводжується ще гіршим злом, що люди навіть в умовах тиранії знаходять внутрішнє бажання вдатися до нових норм і поступово звикають до беззаконня, стають частиною нещадної машини, яка працює не на індивідуальні інтереси, а на підтримку диктаторської влади.

Олена Звичайна використовує розгалужену систему символів, що експлікують природу тоталітаризму та його деструктивний вплив на

людське буття. Образи-символи, що втілюють стихію державного насильства та масштабні ідеологічні маніпуляції, стають наскрізними елементами оповіді, формуючи гнітючу атмосферу твору. Письменниця майстерно вибудовує кореляцію між психологічним пресингом системи та фізичним простором, у якому існують персонажі, роблячи навколишнє середовище безпосереднім виявом репресивної волі держави

Окрему увагу в романі приділено проблемі трансформації сприйняття дійсності в умовах тоталітарного тиску. Під впливом інтенсивної пропаганди та маніпулятивної риторики персонажі втрачають здатність до об'єктивної оцінки реальності, починаючи піддавати сумніву навіть очевидні факти. Олена Звичайна глибоко досліджує феномен когнітивної дезорієнтації, за якої тоталітарний режим позбавляє індивіда впевненості у правдивості не лише зовнішньої інформації, а й власного чуттєвого досвіду

Поняття ідеології є одним із основних у літературознавчій інтерпретації творів. Відповідно до теоретичних установок, ідейність розглядається як основна характеристика літератури, що визначається оцінним ставленням автора до сюжету. Пафос естетичного задуму структурно переплітається з цілісним змістом твору, свідоме втілення системи ідей визначає ідейність у творі. Важливе також втілення через художній контекст, специфічної позиції автора щодо моральних, соціальних, політичних чи навіть духовних аспектів своєї епохи

Режим, реконструйований у романі, функціонує через механізми перманентного страху та психологічної деструкції, що нівелюють будь-які інтенції до автономності особистості. Сталінська модель використовує терор як ключовий інструмент легітимізації абсолютної покори, послідовно витісняючи будь-які форми інакомислення. Олена Звичайна докладно описує процес конструювання нових соціальних стандартів, що перетворюють індивіда на лояльний об'єкт управління, позбавлений критичної рефлексії. У цьому репресивному середовищі персонажі постають перед фундаментальною дилемою: обстоювати власну гідність і людяність чи капітулювати перед системою, інтегрувавшись у її структуру

Образи Якова Бруха та Павла Мещерського є ключовими для розуміння механізмів тоталітарної деформації. Брух постає прямою емацією системи: через акт фізичного насилля над Марією Ромашко він прагне нівелювати її суб'єктність та моральний спротив. Натомість еволюція Мещерського ілюструє більш витончений і трагічний аспект терору. Його розправа над Брухом маркує фінальну стадію інтоксикації свідомості: жертва перебирає на себе методи ката, що символізує повне поглинання індивіда логікою насилля, яку насаджує режим. Дослідниця Л. Демська-Будзуляк пише про це так: «Роман починається із опису психологічного насильства і досягає кульмінації у фізичному насильстві. Так само як обличчя системи Яків Брух здійснює спробу фізичного насильство над Марією Ромашко, так само Павло Мещерський здійснює фізичну розправу над Брухом» [3, с. 42].

Твір Олени Звичайної розкриває всеохопну природу терору, що експансує у всі сфери буття – від щоденного побуту до фундаменту етичних переконань. У стані перманентної загрози для себе та своїх родин персонажі мимовільно стають елементами репресивної матриці. Страх у романі постає як деструктивна сила, що нівелює моральні орієнтири та примушує індивіда до зради власних принципів заради біологічного виживання.

Фінальна сцена полювання на собаку постає як гранична метафора твору, що ілюструє абсолютну експансію тоталітаризму. Режим не просто нівелює людську суб'єктність, а й прагне підпорядкувати собі саму природу, не залишаючи місця для будь-якої автономної живої істоти. Цей епізод увиразнює безжальність системи, яка сприймає будь-який прояв неконтрольованої вітальності як загрозу, тим самим перетворюючи природний порядок на об'єкт репресивної агресії та тотального нагляду.

Висновки. У романі Олени Звичайної тоталітарна система формуїться значною мірою завдяки психологізації тексту, виведенням на перший план страху, який деформує людську свідомість та перетворює суспільство на керовану масу. Іншим чинником, який активно використовує влада, є мистецтво, що на емоційному рівні має зруйнувати особистість. Образи загальних зборів, спільних демонстрацій стають елементами маніпуляції людською свідомістю. Авторка метафоризує мову твору, чим посилює сприйняття тоталітарної системи як лещат, з яких можуть вирватись лише одиниці. Але така свобода коштує їм життя. Використання символів на окреслення тоталітарної системи значно підсилює розуміння її демонічної сили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Супрун В. М. Роман «Страх» Олени Звичайної: любов в екстремумі тоталітарної доби. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2019. № 40. С. 92–96.

2. Звичайна О. Страх. Т. 2. Лондон : Українська видавнича спілка, 1958. 420 с.

3. Демська-Будзуляк Л. Літературна репрезентація страху у дискурсі повсякденності радянської України 1930-х років (на прикладі роману «Страх» Олени Звичайної) С. 39. URL: 246823-Текст статті-566844-1-10-20211210.pdf (дата звернення – 25. 06. 2025)

4. Звичайна О. Страх. Т. 1. Лондон: Українська видавнича спілка, 1957. 360 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.161.2’06-32.09(092)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.32

АНТИВОЄННИЙ ПАФОС ОПОВІДАННЯ «ДАРИНКА З БРАТИКОМ» І. ВИРГАНА

THE ANTI-WAR PATHOS OF THE SHORT STORY «DARYNIKA AND HER LITTLE BROTHER» BY IVAN VYRHAN

Бродюк Ю.М.,
orcid.org/0000-0002-5242-3465
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

У статті проаналізовано оповідання І. Виргана «Даринка з братиком» у контексті антивоєнного пафосу української прози радянського періоду. Актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю прозової спадщини письменника та потребою переосмислення його творчості крізь призму гуманістичних цінностей і особистого травматичного досвіду митця, пов’язаного з репресіями та фронтовими роками. Особливу увагу зосереджено на впливі біографічних обставин І. Виргана – арешту 1940 року, перебування у воркутинських таборах, участі у війні – на формування його антивоєнного світогляду та художньої концепції твору.

Теоретичною основою дослідження слугує концепція творчого пафосу, запропонована М. Кодаком, а також розвідки К. Фролової щодо драматичного типу пафосу. Доведено, що аналіз оповідання виключно в межах драматизму звужує його смисловий потенціал, тоді як антивоєнний пафос постає інтегральною категорією, що пронизує всі рівні поетики тексту – від сюжетної організації до символічної системи образів. Війна в оповіданні репрезентована не як героїчний фронтовий простір, а як антигуманна сила, що руйнує традиційний уклад життя, сакральний світ дитинства та моральні основи людського буття.

Особливу увагу в дослідженні приділено інтерпретації образу головної героїні як смислового осередку твору. Даринка постає носієм моральної стійкості й життєвої сили, що протистоять руйнівному впливу війни. Через її поведінку, систему цінностей і здатність брати відповідальність за іншого автор художньо репрезентує альтернативу воєнній логіці знищення. Наголошено, що внутрішня зрілість дівчинки, сформована в екстремальних умовах, набуває узагальнювального значення та символізує потенціал духовного збереження народу. Така інтерпретація дозволяє розглядати персонаж не лише як індивідуальний художній образ, а як носія колективної пам’яті. Символічні образи, пов’язані з повсякденним побутом і природним середовищем, підсилюють гуманістичне спрямування твору, актуалізуючи його антивоєнний сенс у ширшому культурно-історичному контексті. Таким чином, оповідання постає як текст, у якому приватна людська історія набуває значення узагальненого художнього свідчення про руйнівні наслідки війни.

Ключові слова: пафос, оповідання, Іван Вирган, війна, гуманістичні цінності.

The article analyzes Ivan Vyrhan’s short story «Darynka with Her Little Brother» in the context of the anti-war pathos of Ukrainian prose of the Soviet period. The relevance of the study is determined by the insufficient scholarly attention to the writer’s prose legacy and the need to reinterpret his work through the prism of humanistic values and the author’s personal traumatic experience related to political repression and wartime years. Particular attention is paid to the influence of Ivan Vyrhan’s biographical circumstances – his arrest in 1940, imprisonment in the Vorkuta labor camps, and participation in the war – on the formation of his anti-war worldview and the artistic conception of the short story.

The theoretical framework of the research is based on Mykola Kodak’s concept of creative pathos as well as K. Frolova’s studies of the dramatic type of pathos. It is argued that an analysis limited exclusively to dramatic elements narrows the semantic potential of the text, whereas anti-war pathos emerges as an integral category permeating all levels of the work’s poetics – from plot organization to the symbolic system of images. In the short story, war is represented not as a space of heroic exaltation but as an inhumane force that destroys the traditional way of life, the sacred world of childhood, and the moral foundations of human existence.

Special attention is given to the interpretation of the protagonist’s image as the semantic core of the narrative. Darynka appears as a bearer of moral resilience and vital strength that resist the destructive impact of war. Through her behavior, value system, and ability to assume responsibility for another person, the author artistically presents an alternative to the logic of destruction imposed by war. It is emphasized that the girl’s inner maturity, formed under extreme conditions, acquires a generalized meaning and symbolizes the potential for the spiritual preservation of the nation. Such an interpretation allows the character to be viewed not only as an individual artistic image but also as a bearer of collective memory. Symbolic images associated with everyday life and the natural environment reinforce the humanistic orientation of the work, actualizing its anti-war meaning within a broader cultural and historical context. Thus, the short story emerges as a text in which a private human experience gains the significance of a generalized artistic testimony to the devastating consequences of war.

Key words: pathos, short story, Ivan Vyrhan, war, humanistic values.

Постановка проблеми. Творчість Івана Виргана (Вергуна) викликає зацікавлення у літературознавців, оскільки його доля та мистецький доробок поєднують у собі тонкий ліризм, трагедію репресованого митця та складні компроміси з владою. Засудження війни, змалювання її страш-

них наслідків в українській прозі радянського періоду набувають особливої гостроти у творчості митців, які пізнали зворотний бік тоталітарної системи. Оповідання «Даринка з братиком» І. Виргана є яскравим прикладом утвердження гуманістичних ідеалів в умовах, коли офіційна ідеологія забороняла правдиво зображувати трагедію війни. Таким чином, виникає необхідність переосмислити твір в контексті антивоєнного пафосу, де дівчинка-підліток стає символом відродження сплюндрованої України всупереч антигуманній суті війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість І. Виргана, зокрема його поезію, вивчали Ю. Барабаш, В. Баянович, В. Брюгген, Г. Гельфальдбейн, З. Голубєва, А. Дорошенко, В. Коваленко, С. Крижанівський, М. Повар, В. П'янов, А. Чернишова. У сучасному літературознавстві фактично відсутні дослідження прозової спадщини письменника. Винятком є наукові розвідки В. Коваленко, присвячені психоаналітичному аналізу оповідання «Даринка з братиком».

У зв'язку з цим, **завданнями** нашого дослідження є проаналізувати вплив особистого досвіду репресій та фронтових років на формування антивоєнних поглядів письменника, враховуючи його арешт радянською владою у 1940 році за відверту критику сталінського режиму та подальше перебування у воркутинських таборах; розкрити своєрідність антивоєнного пафосу твору, спрямованого на викриття антигуманної суті війни та утвердження гуманістичної правди, яку в радянські часи часто заборонялося відображати через призму трагедії; обґрунтувати життєствердну спрямованість оповідання, показавши, як автор крізь опис страждань і сирітства акцентує на перемозі людяності.

Виклад основного матеріалу. Саме з пафосу починає аналіз системи поетики М. Кодак у праці «Поетика як система» [5]. На його думку, «пафос твору, як жодний інший системний рівень поетики, характеризується винятковою злитістю з усією повнотою і цілістю … морального буття, внутрішнього життя митця, нероздільністю в його змісті ідейного й емоційного начал» [5, с. 16]. У своєму дослідженні М. Кодак виокремлює різні типи пафосу: героїка, трагізм, драматизм, сентиментальність як різновид творчого пафосу, пафос романтики, сатирико-гумористичний. Однак означені типи, за словами дослідника, частіше розглядаються крізь призму героя, тоді як пафос повинен пронизувати увесь твір [5, с. 25] Виявити пафос твору як цілісного явища можна лише єдністю всіх зображально-виражальних засобів.

Окремої уваги заслуговує пафос драматичного типу, розлогий аналіз якого здійснила К. Фролова. На наш погляд, елементи такого типу пафосу є в оповіданні «Даринка з братиком», що демонструє уся архітектоніка твору. Сюжет оповідання, де дівчинка-підліток вирушає з маленьким братиком і нехитрим домашнім скарбом у далеку мандрівку до батька ілюструє як «… Драматичне народжується в таких творах із контрасту зовнішньої звичайності, буденності, непоказності і героїчної суті, втіленої в таку буденну і сувору форму» [8, с. 135]. Однак, незважаючи на увесь трагізм буття воєнної дійсності, І. Вирган все ж завершує твір життєствердно, зазначаючи: «Пішла весело, бадьоро. І хто тепер скаже, що вони з братиком безсилі, безпорадні? Що вони в цьому великому світі – лише окрушинка життя, мурашинка?» [2, с. 342].

Через те, на наш погляд, доцільно аналізувати означене оповідання в контексті антивоєнного пафосу загалом, оскільки аналіз твору лише крізь призму драматичного, звужує об'єкт дослідження. У наших міркуваннях ми спираємося на думку М. Кодака, котрий зауважує, що «У формулі пафосу природно бачити зерно всієї поетичної творчості митця. Їй має бути притаманна висока міра узагальнення, абстракції» [5, с. 18].

Засудження війни і глибокий гуманізм глибоко закорінені у всю творчість І. Виргана. У передмові до книги «Поезії» (1981) С. Крижанівський умовно поділяє творчий шлях письменника на два етапи: довоєнний і воєнний (1930–1945) та післявоєнний (1946–1975) [1, с. 7]. Уперше в літературу І. Вирган увійшов як автор поезій, засвідчивши любов до простої людини, її життя і праці. «Ваша книжка «В розповні літа», пише в листі до письменника М. Рильський, – принесла мені свіжу радість. Радість не несподівану, звичайно: Ви знаєте, що я здавна любив Вашу творчість... І Ви любите життя, людину, добре і красиве в людині, Іване Оникійовичу. Ви пишете про війну і мир, і горнеться Ваше серце до миру...» [1, с. 3]. Вже у перших віршах письменника простежуємо радикальне ставлення автора до зла як явища. Послідовна етична опозиція несправедливості, жорстокості і насильства закладена у віршах «Жахна бувальщина», «Над Россю», «Ще дим од вибухів…», «Темно і тихо в землянці…» тощо. М. Повар слушно зауважує, що поет звертається до осмислення людських доль, трагічно зруйнованих війною, зосереджуючи увагу на глибоких наслідках воєнних катаклізмів для особистості. Важливим художнім прийомом у його творчості постає контраст, за допомогою якого

репрезентовано зіставлення довоєнного мирного буття та післявоєнної реальності. Через протиставлення цілісного укладу життя зруйнованим селам і духовно скаліченому внутрішньому світові людей автор акцентує на масштабі гуманітарної катастрофи, спричиненої війною [7]. Зацікавлення І. Виргана образом дитини в часи воєнного лихоліття бере свій початок у його поетичній творчості, де «ніжна дитяча душа в умовах війни» (М. Повар) стає об'єктом глибокого психологічного дослідження. Зокрема, у проникливій поезії «Темно й тихо в землянці» автор крізь щемливі образи дитячого очікування та використання здрібніло-пестливих слів («клубочок», «кожушок») підкреслює вразливість і водночас незнищенність людського духу.

Травматичний досвід Другої світової війни, напружені роздуми про її трагічні й піднесені події, враження, здобуті на фронті, а також постійні спогади про страждання й героїзм народу сприяли визріванню письменницького задуму звернутися до художнього осмислення воєнної теми в прозовій формі. І. Вирган дійшов висновку, що саме проза відкриває перед ним нові, раніше не освоєні можливості художнього осмислення воєнної дійсності. У 1947 році він створює цикл оповідань, переважна більшість яких присвячена темі війни та зображенню боротьби звичайних людей, насамперед селян, проти фашистських загарбників. Відкриває цикл оповідання «Даринка з братиком», що нині посідає помітне місце в літературній спадщині автора. Особливої емоційної сили набуває зворушлива й стримано-лаконічна оповідь про долю сільської дівчинки Даринки та її малого брата Лаврика. Після загибелі матері, розстріляної німецькими окупантами, діти змушені вирушити через окуповану Україну до Полісся, де в партизанському русі перебував їхній батько.

Слід зауважити, що в оповіданні «Даринка з братиком» І. Виргана читач не знайде тих «лжепатетичних явищ», які, на думку М. Кодака, «зростали на ґрунті концепцій антипсихологізму та «теорії безконфліктності»: педалювання пафосу героїки, патетичного пишнослів'я дещо відштовхнуло од слова «пафос»…» [5, с. 20]. Автор свідомо уникає розлогих батальних полотен і пафосного зображення воєнних подій. В оповіданні немає героїзації радянської армії, властивої повоєнному літературному дискурсу. Хоча письменник формально не належав до покоління шістдесятників, у його творі, написаному 1961 р., відчутно проступає дух доби та спільність художніх інтенцій із новим літературним мисленням початку 1960-х років. Зосередженість на внутрішньому світі «маленької» людини, відмова від ідеологізованих схем і прагнення до психологічної правдивості зближують оповідання з естетичними пошуками шістдесятництва, засвідчуючи ширший культурний злам, який виходив за межі чітко окреслених поколіннєвих рамок.

Війна в оповіданні постає не як суцільний фронтовий простір, а як фрагментарна, майже буденна присутність, що вторгається в повсякденне життя героїв. Так, образ ворога – німецького солдата – в оповіданні І. Виргана постає не стільки як індивідуалізований персонаж, скільки як уособлення руйнівної стихії, що нищить гармонійний світ дитинства та «сакральне коло» (В. Коваленко) традиційного сільського буття. Ворог у творі матеріалізований у механістичних образах, таких як німецький танк – «величезна рубчаста брила» [2, с. 339], що з залізним скреготом чавить тендітний дитячий возик, перетворюючи символ домашнього затишку на «вдавлені в землю дрівця» [2, с. 339].

Поетика твору вибудовується на гострому контрасті між живою природою (кущ бузини, жалива), що намагається прихистити сиріт, та «лихим духом» ворожнечі, який змушує людей бути «позаклопотуваними та позатуркуваними». Авторська стратегія зображення окупантів уникає однозначної плакатності: крізь дитяче сприйняття Даринки проводиться думка про «жалісливих людей» серед солдатів, які пішли на війну «не охочим серцем», що посилює загальний антивоєнний пафос твору як трагедії, що нівелює людську індивідуальність.

Водночас образ ворога розширюється за рахунок внутрішніх зрадників «несосвітенних спекулянток» та тих, хто «з поліцаями запанібрата», що в контексті особистої долі І Виргана, репресованого радянською владою за доносом «своїх», набуває особливого психологічного підтексту.

Образ війни в оповіданні подібний до іржавого леза, що грубо розрізає полотно мирного життя. Воно нищить зовнішню форму (возик, козу, хату), але виявляється безсилим перед міцністю внутрішнього національного духу, закладеного в образі Даринки.

Саме через означений образ дівчинки в оповіданні І. Вирган реалізує антивоєнний пафосу твору. «Взагалі ж, українські соцреалісти за своєю суттю були найрадикальнішими романтиками, – зауважує В. Коваленко, – тому у їхніх творах часто з'являлися вольові, героїчні, духовно прекрасні персонажі, здатні вершити подвиги. Навіть у дівчатках-підлітках Вирган бачив звіковщини закладену жіночу силу духу, здатність муж-

ньо зносити усілякі випробування долі, як-ось: життєствердна Даринка» [3, с. 150].

Аналіз означеного образу в контексті антивоєнного пафосу дозволяє виокремити кілька ключових аспектів. В умовах тотального нищення ворогом рідного краю в Даринці прокидаються глибинні «почування жінки-берегині, жінки захисниці» [3, с. 150]. Письменник наділяє дівчинку-підлітка рисами, що традиційно притаманні українській жінці-берегині: працелюбністю, гордістю та внутрішньою чистотою.

Антивоєнний пафос твору найяскравіше виявляється у зворушливому піклуванні Даринки про братика Лаврика. Вона сприймає його не просто як немовля, а як «майбутнього чоловіка-захисника». В умовах, коли «усі годящі чоловіки на війні та й гинуть там щодня-щогодини» [2, с. 323], місія Даринки набуває сакрального значення – зберегти життя, яке згодом зможе захистити Батьківщину. Її самопожертва (віддавання кращих шматків їжі братові, майстрування одягу з парашутного шовку) є маніфестом життя всупереч логіці смерті, яку несе війна.

Образ Даринки нерозривно пов'язаний із символікою, що протиставляється руйнуванню. Дві рожі, які розцвіли біля згарища хати, символізують самих сиріт. Вони, попри війну, вціліли та дають надію на відродження сплюндрованої України. Коза Лиска виступає символом годувальниці, а півень – захисником-вартовим. Втрата тварин під час подорожі (крадіжка кози, загибель півня) не ламає Даринку, а лише гартує її витривалість.

Окремо слід відзначити подорож Даринки до Путивля у пошуках батька, що зрештою є ілюстрацією становлення і визрівання свідомості дівчинки. Вона змушена передчасно подорослішати, прийнявши на себе тягар обов'язків розстріляної матері. Момент, коли дівчинка переступає розтрощений танком возик і спокійно йде далі, позначає перетин «незримої межі дитинства» [2, с. 340] та утвердження духовної стійкості. Ця недитяча мужність є відповіддю маленької людини на абсурдність і жорстокість війни.

Незважаючи на трагічні обставини (сирітство, голод, холод), образ Даринки зберігає життєствердний характер і постає як антитеза воєнній дійсності. Через опис її страждань автор підводить читача до катарсису, доводячи, що людяність і любов до рідної землі неможливо знищити металевими «рубчастими брилами» танків.

Отже, Даринка в оповіданні є не просто жертвою війни, а активним борцем за життя. Її образ втілює ідею незнищенності народу, де навіть дитина стає скелею духу, здатною зберегти національну ідентичність і майбутнє серед попелу та руїн. Як відзначають дослідники, Україна, подібно до Даринки, перебуває в пошуку «мужнього захисту» (В. Коваленко), і шлях героїні – це шлях самої країни до виживання та змужніння.

Висновки. Проведений аналіз оповідання Івана Виргана «Даринка з братиком» засвідчує, що твір пронизує художньо виважений антивоєнний пафос, сформований під безпосереднім впливом особистого досвіду репресій і фронтових років письменника. Війна постає в оповіданні не як простір героїчної романтизації, а як антигуманна сила, що руйнує традиційний уклад життя, нищить дитинство й водночас оголює моральні основи людського буття. В образі Даринки, через її передчасне дорослішання, жертовність і внутрішню стійкість, автор утверджує ідею перемоги життя над смертю, людяності – над насильством. Символічна система оповідання, зосереджена на образах Даринки і братика, кози, півника, дороги тощо підсилює життєствердну спрямованість тексту, виводячи його за межі локального сюжету до рівня узагальненого образу національного виживання. Таким чином, «Даринка з братиком» постає важливим зразком української антивоєнної прози радянського періоду, що поєднує драматизм воєнного досвіду з гуманістичною вірою в незнищенність духовної та національної сутності народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вирган І. Поезії /Упорядкування Н. І. Вергун та С. А. Крижанівського. Київ : Рад. письменник, 1981. 244 с.
2. Вирган І.О. Твори. Київ : Дніпро, 1983. 414 с.
3. Коваленко В. «Український заживок Даринки» (психоаналітичні розмисли над оповіданням Івана Виргана «Даринка з братиком»). *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки.* 2009. № 159. с. 148–155.
4. Коваленко В. «Жайворонок в блакиті десь сонце вітав; Й так співцем мені стати хотілось..!» (психо-біографічні основи літературної творчості Івана Виргана). *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки.* 2008. № 138. с. 60–70.
5. Кодак М. Поетика як система : літ.-критич. нарис. 2-ге вид., допов. Луцьк : Твердиня, 2010. 175 с.
6. Повар М. Іван Вирган: внутрішній конфлікт як синтез особистого та суспільного. URL: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/literature/article/view/1941 (дата звернення: 19.12. 2025 р.)

7. Повар М. Іван Вирган: грані таланту письменника. URL: http://litstudies.chdu.edu.ua/article/view/72112 (дата звернення: 19.12. 2025 р.)
8. Фролова К. Естетичні категорії в українській радянській ліриці. Дніпропетровськ, 1975. С. 135.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.161.2(092)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.33

ВІРШІ НА КЛЕЙНОДИ КНЯЗІВ СВЯТОПОЛК-ЧЕТВЕРТИНСЬКИХ У КОНТЕКСТІ ЕМБЛЕМАТИЧНОЇ ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

POEMS ABOUT PRINCES SVIATOPOLK-CHETVERTYNSKYS' KLEINODS IN THE CONTEXT OF THE EMBLEMATIC POETRY OF THE UKRAINIAN BAROQUE

Мельничук І.В.,
orcid.org/0000-0002-5146-9453
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
Маріупольського державного університету

У статті схарактеризовано геральдичні вірші, присвячені князям роду Святополк-Четвертинських. Увагу приділено особливостям поезій авторства Тарасія Земки, Атанасія Кальнофойського, Ігнатія Оксеновича-Старушича, Іоаникія Галятовського та анонімного автора. Проаналізовано жанрово-стильову своєрідність віршів на клейноди, образність, особливості тлумачення авторами геральдичних символів, наявні мотиви, ідейне навантаження творів.

Активний розвиток польської геральдики припадає на рубіж 60-х–70-х років XVI століття і постає як утвердження тяглості роду й тривання його лицарської слави. Руська і литовська шляхта розпочала освоювати власну геральдику пізніше, фактично поштовхом до цього послужила Люблінська унія (1696), в результаті якої відбулося зіткнення культур, різних в політичному, релігійному та звичаєвому плані. У цьому контексті геральдична поезія – через панегірики, присвяти, що супроводжували друковані тексти різного характеру – становила значний вплив на громадянську свідомість, яка потребувала національного пантеону героїв. Панегірики (до них змістовно належали і вірші на клейноди) своїм завданням мали уславлення вельможних меценатів, завдяки яким фундувалися монастирі, засновувалися освітні осередки, центри книгодрукування.

Рід князів Святополк-Четвертинських відомий з XIV ст., у XVI–XVII століттях він постає як один з найбільш впливових руських (українських) магнатських родів, представники якого мали численні маєтності на Волині та Брацлавщині, уславилися як вправні воїни, меценати, державні діячі Речі Посполитої, які відстоювали інтереси руської шляхти, права своїх підданих в тому числі в мовному та релігійному аспектах, підтримували руську православну Церкву, були фундаторами православних монастирів, друкарень тощо.

До нашого часу збереглася низка геральдичних поезій першої половини – середини XVII ст., присвячених князям Святополк-Четвертинським, авторами яких є Тарасій Земка, Атанасій Кальнофойський, Ігнатій Оксенович-Старушич, Іоаникій Галятовський та анонімний автор, близький до Луцької друкарні Братського монастиря. Цикл віршів на клейноди Четвертинських складається з творів, різних за жанровими особливостями: серед них наявні епіграми, присвяти, частина погребальної орації тощо. На рівні образності більшість письменників вдається до тлумачення основних геральдичних символів клейноду, таких як зображення Святого Юрія Змієборця, Кінного лицаря, Шаблі. Фактично у всіх поезіях наявний мотив, що підкреслює високе походження князівського роду від Київського князя Святополка Ізяславича, таким чином наголошується на тяглості родової аристократії, її зв'язках з лицарством Київської Русі. Служіння Батьківщині, лицарська доблесть, мужність, побожність, стояння в обороні православ'я – такими, на думку авторів творів, є чесноти представників роду Святополк-Четвертинських.

Ключові слова: бароко, геральдична поезія, вірші на клейноди, панегірик, князі Святополк-Четвертинські.

The article describes heraldic poems dedicated to the princes of the Svyatopolk-Chetvertynsky family. Attention is paid to the features of the poems by Tarasius Zemka, Atanasius Kalnofoysky, Ignatius Oksenovich-Starushych, Ioaniky Galyatovsky and an anonymous author. The genre and style of poems on the kleynody, imagery, peculiarities of the authors' interpretation of heraldic symbols, available motifs, and ideological content of the works are analyzed.

The active development of Polish heraldry falls on the turn of the 60s-70s of the 16th century and appears as an affirmation of the continuity of the family and the continuation of its knightly glory. The Ukrainian and Lithuanian nobility began to master their own heraldry later, in fact the impetus for this was the Union of Lublin (1696), which resulted in a clash of cultures that were different in political, religious, and customs. In this context, heraldic poetry – through panegyrics, dedications that accompanied printed texts of various kinds – had a significant impact on the civic consciousness, which needed a national pantheon of heroes. Panegyrics (which included poems on jewels) had the task of glorifying noble patrons, thanks to whom monasteries were founded, educational centers were established, and book printing centers were established.

The family of princes Svyatopolk-Chetvertynsky has been known since the 14th century, in the 16th – 17th centuries it emerged as one of the most influential Rus' (Ukrainian) magnate families, whose representatives had numerous estates in Volyn and Bratslav, became famous as skilled warriors, patrons, statesmen of the Polish-Lithuanian Commonwealth, who defended the interests of the Rus' nobility, the rights of their subjects, including in linguistic and religious aspects, supported the Rus' Orthodox Church, were founders of Orthodox monasteries, printing houses, etc.

A few heraldic poems from the first half – mid-17th century dedicated to the princes Svyatopolk-Chetvertynsky have survived to our time, the authors of which are Tarasii Zemka, Athanasii Kalnofoisky, Ignatiy Oksenovich-Starushych, Ioanikyi Galyatovskyi and an anonymous author close to the Lutsk printing house of the Bratsky Monastery. The cycle of poems on the Chetvertynskys' kleinod consists of works of different genre features: among them there are epigrams, dedications,

part of a funeral oration, etc. At the level of imagery, most writers resort to interpreting the main heraldic symbols of the kleinod, such as the image of Saint George the Serpent-Slayer, the Horse Knight, and the Sabre. In fact, all poems contain a motif that emphasizes the high origin of the princely family from the Kievan prince Svyatopolk Izyaslavych, thus emphasizing the continuity of the family aristocracy, its ties with the chivalry of Kievan Rus. Service to the Fatherland, knightly valor, courage, piety, standing in defense of Orthodoxy – these, according to the authors of the works, are the virtues of the representatives of the Svyatopolk-Chetvertynsky family.

Key words: baroque, heraldic poetry, poems on cleinodes, eulogy, Princes Sviatopolk-Chetvertynsky.

Постановка проблеми. Активний розвиток польської геральдики припадає на рубіж 60-х-70-х років XVI століття і постає як утвердження тяглості роду й тривання його лицарської слави, становлячи собою опис минулого з перспективи держави й династії. Руська і литовська шляхта розпочала освоювати власну геральдику пізніше, фактично поштовхом до цього послужила Люблінська унія 1696 року, в результаті якої відбулося зіткнення культур, різних в політичному, релігійному та звичаєвому плані. У цьому контексті геральдична поезія – через панегірики, присвяти, що супроводжували друковані тексти різного характеру – становила значний вплив на громадянську свідомість, яка потребувала національного пантеону героїв. Панегірики (до них змістовно належали і вірші на клейноди) своїм завданням мали уславлення вельможних меценатів, завдяки яким фундувалися монастирі, засновувалися освітні осередки, центри книгодрукування.

В основі геральдичного вірша лежить герб, тобто зображення (емблема), яка поєднується з віршованою частиною – панегіриком, становлячи собою, таким чином, жанр синтетичний. Головним предметом української геральдичної поезії були герби здебільшого шляхетських і магнатських родів, проте також існували і вірші на герби окремих міст та інституцій. Геральдична поезія має яскраво виражений аристократичний дискурс, оскільки йдеться про формування ідеалу шляхетності, певного кодексу шляхтича. Вона посутньо сприяла перетворенню безімення на «територію з історією» – віртуальний простір минулого, узасаднений і легітимований «наочними доказами» від імені старовини»[4, с.175]. Доводячи рівність руської і польської політичних традицій, давала можливість вбудуватися в соціальну ієрархію Корони Польської, не втратити княже, шляхетське достоїнство.

Рід князів Святополк-Четвертинських відомий з XIV ст., у XVI–XVII століттях він постає як один з найбільш впливових руських (українських) магнатських родів, представники якого мали численні маєтності на Волині та Брацлавщині, уславилися як вправні воїни, меценати, державні діячі Речі Посполитої, які відстоювали інтереси руської шляхти, права своїх підданих в тому числі в мовному та релігійному аспектах, підтримували руську православну Церкву, були фундаторами православних монастирів, друкарень тощо.

Так, зокрема, Святополк-Четвертинські стояли в обороні проти татарських набігів, брали участь у військових походах, що вела Корона Польська під проводом Сигізмунда III Вази та Владислава IV, у війні проти шведів, битві під Хотином. Також своїм обов'язком бачили підтримку православної церкви. Представники роду брали участь у відновленні православної ієрархії, за їх сприяння відбувалися вибори митрополитів – Петра Могили (1632) та Сильвестра Косова (1647). На початку XVII століття ними були засновані чоловічий і жіночий монастирі та друкарня у Старій Четвертні й монастир у Новій Четвертні.

Поява монастирів як осередків освіти та книгодрукування стимулювала розвиток емблематичної поезії, геральдичної зокрема. Вірші на клейноди почали з'являтися у друкованих виданнях як релігійного, так і світського характеру, разом з гербом або генеалогією адресата передмови чи дедикації (присвяти), можновладця-меценета. Так маємо збережений цикл віршів на клейноди різного авторства і жанрових особливостей, присвячений роду князів Святополк-Четвертинських.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Певні аспекти геральдичної поезії як явища, що перебуває на жанровому перетині поезії панегіричної та емблематичної, у своїх працях досліджували Б. Криса, В. Соболь, В. Крекотень, М. Сорока, М. Сулима, Д. Чижевський, В. Шевчук.

Внесок у дослідження емблематичної поезії також зробили Ю. Миненко, О. Солецький, які, зокрема, відзначають той факт, що першими емблематичними поезіями були саме вірші на клейноди.

Оскільки дві з зазначених поезій було вміщено у «Тератургімі» Атанасія Кальнофойського, слід відзначити також нечисленних дослідників цього твору – Миколу Глобенка та Валерія Шевчука. У своїх працях «Тератургіма» Атанасія Кальнофойського у її зв'язках з старокиївською літературою» (Глобенко, 1956) та «Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть: Ренесанс. Раннє бароко» (Шевчук,

2004) дослідники торкаються питань структури твору, характеризують його джерела, стильові особливості, особливості версифікації та художні засоби поетичних частин.

Вагомий внесок у дослідження української шляхти XVI – XVII століття, її світоглядних засад, формування політичної культури та шляхетського обов'язку належить історикині Наталі Яковенко. Зокрема у своїх працях «Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття» (Яковенко, 2012) та «Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України» (Яковенко, 2006) науковиця торкається такого питання, як внесок геральдики у творення шляхетської ідеології, утвердження значимості національного пантеону шляхетських родів і зміцнення групової солідарності шляхти через спільний набір топосів вояцької доблесті, роль геральдичної поезії у цих процесах.

Постановка завдання. Визначити особливості віршів на клейноди, присвячених представникам князівського роду Святополк-Четвертинських, з'ясувати своєрідність інтерпретації авторами геральдичного матеріалу, тлумачення основних образів-символів, художню специфіку наявних у поезіях мотивів, їх ідейний зміст.

Виклад основного матеріалу. До нашого часу збереглася низка геральдичних поезій першої половини XVII, присвячених князям Святополк-Четвертинським, авторства Тарасія Земки, Атанасія Кальнофойського, Ігнатія Оксеновича-Старушича, Іоаникія Галятовського та невідомого автора.

Як вже було зазначено, поштовхом до активного розвитку геральдики руської (української) шляхти стала Люблінська унія 1596 року, що спонукала до вбудовування у соціальну ієрархію Речі Посполитої, доводячи рівність руської та польської політичних традицій. Польські геральдисти, зокрема Бартош Папроцький, виводили найстаріші шляхетські династії від Гедиміновичів (польсько-литовські) та руських князів (українські). Тоді ж на клейнодах з'являється зображення Святого Юрія Змієборця як руська антитеза кінному рицарю Гедиміновичів, так фіксується поява гербових знаків «Руська погоня» та «Литовська погоня».

Коли рід князів Острозьких згас, а бічна молодша гілка – князі Заславські перейшли у католицтво, тобто для православних книжників ідеологів віддалилися від Русі істинної, Лаврський (а згодом Києво-Могилянський) осередок почав вбачати опору православ'ю саме в роді князів Святополк-Четвертинських. Гербовий знак Четвертинських був замінений на зображення Святого Юрія Змієборця – символ руськості – і в такому вигляді вперше був вміщений у книзі Іоанна Златоуста «Бесіди на 14 послань апостола Павла», що вийшла у Лаврській друкарні у 1623 році.

Книга відкривається посвятою Захарія Копистенського князю Стефану Четвертинському, де він впевнено висловлюється щодо походження та символічного змісту герба Четвертинських: «з дом у княжат кієвских идут, и гербу княжат росских по сей день уживают, богатыря оздобного и збройного на коню на подобіє ст. мученика Георгіа, а он окрутного прободает копією смока, што значит народу росского мужество великое...» [2, с. 73–74], а також вміщено вірш на клейнод Стефана Святополк-Четвертинського Тарасія Земки, письменника, перекладача, на той час коректора Лаврської друкарні.

З основних геральдичних символів князівського герба автор зосереджує увагу на таких, як Кінь, Корона, Спис, потлумачуючи їх як наявність у його володаря таких чеснот, як мужність, побожність, правовірність, лицарськість. Підкреслює він і той факт, що ці чесноти успадковані від великих предків – руських князів Володимира, Всеволода та Ярослава: «Володимира, Всеволода, також Ярослава/ Мужність, віра і цноти при гербі тім. Слава/ В тобі зараз сіяє між князів давніших»[1, с. 118]. Також слід відзначити наявність мотиву, джерелом якого є ідеологія сарматизму, що набула свого поширення у Речі Посполитій – автор іменує князя та його предків: «Вельми горді сармати – із найсміливіших…» [1, с. 118].

В основі сарматської ідеології лежав етногенетичний міт про войовниче плем'я сарматів (предків сучасної шляхти), яке створило державу золотої шляхетської вольності – Річ Посполиту, що базувалася на культі звитяжності та патріотизму і позиціонувалася як вільна спільнота вільних громадян, які керують країною на засадах «згоди і братерства», тобто загальної шляхетської рівності. Причому сарматська ідентичність єднала шляхту незалежно від етнічної приналежності, мови та віри. Руська версія сарматизму, відповідно обстоювала твердження проте, що Сарматія була започаткована на Русі, підтвердження чого ми і бачимо у геральдичному вірші Тарасія Земки.

Акцентовано також мотив «правості віри» – підтримки і оборони православ'я, яке служить «щитом» лицарю на землі, а у Царстві Небесному він буде щедро за це винагороджений: «Мужнім слався у світі, маєш оборону – / Правість віри, а в небі матимеш корону» [1, с. 118].

В межах заходів, що відбувалися в річищі націоналізації православ'я за Петра Могили, і передбачали пропагування культу місцевих реліквій, ікон, шанування власних святих, популяризацію локального християнського фольклору, у 1638 році в Лаврській друкарні побачила світ «Тератургіма» Атанасія Кальнофойського. Твір подавав опис Києво-Печерської лаври та розповідав про чуда, які відбувалися безпосередньо на її території та околицях. Також вміщено було цикл епітафій на лаврські поховання «Надгробки фундаторам» та «Каталог добродіїв та опікунів святого монастиря Печерського», що окреслював коло православних шляхетських родів, для яких Лавра була національною святинею. «Тератургіма» посідає визначне місце у дискурсі полемічної літератури. Написана польською мовою, вона мала на меті заперечити і спростувати твердження опонентів про те, що православна віра втратила Боже благословення, і на теренах православних святинь перестали відбуватися чудеса.

Прикметно, що твір Атасія Кальнофойського присвячений князю Іллі Святополк-Четвертинському. На початку книги вміщено генеалогічне дерево князів Четвертинських, у вступній частині – вірш на княжий клейнод, в кінці трактату – дедикацію – вірш «Про старожитність дому Святополк-Четвертинських».

Ілля – син брацлавського підкоморія Стефана Святополк-Четвертинського, представник лінії на Новій Четвертні, військову службу розпочав ще зовсім юним, брав участь у військових кампаніях Сигізмунда III Вази та Владислава IV, в тому числі і у придушенні козацьких повстань та реорганізації реєстрового війська, був послом сейму, опікувався православними церквами.

Вміщений після гравюри, що зображувала генеалогічне дерево роду Святополк-Четвертинських, гербовний вірш розбитий на шість відокремлених нумерацією строф, у кожній строфі автор виділяє прописну літеру, якою розпочинається рядок (Z, C, W. K, Z, T). Також виділені в межах строфи прописними літерами звертання – «КНЯЖЕ ГЕЛІЯСЕ» («XIAZE HELIASZV») та «КНЯЖЕ ЧЕТВЕРТИНСЬКИЙ» («XIAZE CZETWERTENSKI»).

Базуючись на основному зображенні гербового знака – постаті Святого Юрія Змієборця, автор розгортає образ Саду (Небесного Двору) та Змія, який посягає на Гроно, і з яким бореться і якого перемагає Лицар. Змій – уособлення Зла – зображується як могутня істота, «той, хто з неба зміта зорі […] тверджі емпірейські перед ким дрижали» [1, с. 124], хотів до Грона «допастися нечесно» [1, с. 124]. Виноградна лоза, як відомо, є християнським євхаристійним символом, а також символом обраності. Виноградник у святому Писанні постає як символ Землі Обіцяної, яку Бог заповів своєму народу як спадок, отже, тлумачиться як символ народу Божого, Церкви. Змій постає як ребелянт, бунтівник, заколотник (алюзія на християнський міт про бунт Сатани проти Бога), проте він був подоланий Лицарем та прикутий до поля списом: «Як зараз від одного подоланий мужа/ Був списом Змій – прикуто до поля-бо вужа» [1, с. 124].

Образ Змія, якого перемагає Лицар, вжито автором також в іншому, відмінному від християнському тлумаченні: тут Змій постає як Зло – Хвороба, яка труїть життя людині, Лицар, який знищує гадину – повертає людині здоров'я:

Як зело є потрібне здоров'ю людині,
То гад його струїти бажа в тій годині.
Під ним гніздиться, власну отруту тримає,
За чином своїм смертним в людину впускає.
Глянь, княже, жовнір здість як лікує, рубає
Він смока б'є, людину здоров'ям вділяє.
[1, с. 123]

Наявний також мотив славетних предків – князів Володимира та Всеволода, Четвертинські уславлюються як їхні нащадки, що продовжують справу руських князів – стоять в обороні східної Церкви, православ'я. Шляхетні предки залишили нащадкам у спадок мудрість і клейнод як знак їхнього покликання у служінні: «Пращатам мудрства свого при тім знак лишали,/ Як бійний герб на очі підчас виставляли./ І, знати, це для того, щоб ціло ти ставився,/ Наступнику-нащадку, даючи те стало»[1, с. 123].

Бути вірним заповітам предків у лицарському служінні є частиною шляхетського кодексу, відповідно, автор вдається до моралізаторства, стверджуючи, що: «виродками звуть тих, які повтрачали/Оте, чим давні предки себе захищали» [1, с. 124]. Ще один дидактичний мотив, що є закликом до смирення і недопущення гріха гордині (який призвів до бунту Сатани-Змія) маємо в кінцівці твору: «Бог знесилих скидає,/А тихих, котрі з честю, на трони саджає» [1, с. 124].

Завершується «Тератургіма» дедикацією «На старожитність дому їхньої світлості […] Святополк-Четвертинських». Твір має піднесений, поетичний характер, він метафоризований, автор використовує вже не тільки християнські, але й античні мотиви (образ богинь Долі – мойр-прядільниць; образ Троянського коня, з якого вийшли грецькі воїни). Відкривається поезія плачем з приводу нівеляції старих руських

родів, які, занепадаючи, зникають з політичної мапи держави: Олельковичі, Острозькі, Збаразькі, Пронські, Рожинські – «ідуть по стежинах забутих», у «безвісні порти» ідуть їх судна. Антитезою цій сумній картині виступає рід Четвертинських, мужніх оборонців свого народу, побожних, вірних справі своїх славних предків – руських князів: «Йдуть князі смілодушні святими стежками,/ Володимира, Гліба й Бориса стопами./У дорозі дарує їм Бог благостину» [1, с. 119]. Маємо зіставлення славних перемог князів Київської доби (над греками, половцями, варягами) та князів Четвертинських (над ятвігами, курами та іншими балтійськими племенами). Слід також відзначити, що згадані князі Борис і Гліб є першими канонізованими святими Київської Русі, тобто автор вшановує не лише збройну звитягу княжих предків, але й тих, що у своїй вірі відмовилися проливати рідну кров і стали символом таких християнських чеснот, як покірність та любов до ближнього.

Атанасій Кальнофойський славить рід Святополк-Четвертинських, висловлюючи сподівання, що рід буде стояти в обороні свого народу та віри, за що буде винагороджений: «О ясна ваша світлість! Мої добродії!/ Я кладу на вас сильні, великі надії;/Знайте, буде йти добре усе лиш у того,/Котрий шлях добрий має, а вдома – ще й Бога!» [1, с. 119].

Вірш на герб Святополк-Четвертинських анонімного автора, близького до Луцької друкарні Братського монастиря опублікований у книзі «Апостоли і Євангелія» 1640 року. Це епіграма, центральним образом якої є образ Вершника (основний гербовий знак), будується вона на антитезі: з одного боку *не дивно*, що лицар «крушить мужньо трони», але *дивно*, що долає ворогів, неспівмірних з ним силою: «…крушиш рогів собою,/які незмірні силою з тобою» [1, с. 124]. Завершує автор епіграму мораллю, що лише мужній і наполегливий зможе подолати все і досягти своєї мети: «З преміцним важко, звик той наїжджати,/Хотіти треба й зможете попрати» [1, с. 124].

Гербовна епіграма авторства Ігнатія Оксеновича-Старушича, ректора Київського колегіуму, одного з представників Могилянського Атенею, входить до складу погребальної орації «Казаніє погребовоє над тілом … Іллі Святополк-Четвертинського» (1641). Становить собою класичний зразок емблематичної поезії, в структурі якої наявні заголовок, зображення герба, власне епіграма (тобто текст). Твір має виразно панегіричний характер, уславлюється рід Четвертинських, що перебуває в обороні вітчизни та православ'я, а також лицарська доблесть та звитяжні подвиги князів на полі бою, основним символом якої є Шабля: «Є рицаря знак – шабля, і бік твій одкритий,/ бо всюди Четвертинських є дім знаменитий» [1, с. 125].

Епіграма на клейнод Святополк-Четвертинських Іоаникія Галятовського була вміщена у його книзі «Ключ розуміння» (1663), що вийшла друком у Львові, у друкарні Михайла Сльозки. В її основі – герб «Погоня» («Руська погоня», тобто зображення кінного вершника, що списом вбиває Змія – Святого Юрія Змієборця) з інфулою (єпископською/митрополичою шапкою). Саме Інфула є основним символом, до тлумачення якого звертається автор через низку риторичних запитань, доходячи висновку, що Четвертинські є даром небес, отже, коронувані небесним Лицарем за значні заслуг перед вітчизною: «Дар з небес – Четвертинські, значний, відать треба./Від заслуг їх Вітчизні хай коронували б./Знать, значні є заслуги – інфулу наклали» [1, с. 127]. Слід відзначити, що крім підтримки православної церкви та меценатства, рід Четвертинських мав у своїх лавах і церковних ієрархів. Так, наприклад, на момент написання твору Гедеон Святополк-Четвертинський обіймав посаду єпископа Луцького та Острозького (з 1659 року), що, очевидно, і спричинило появу Інфули на княжому гербі.

Висновки. Цикл віршів на клейноди, присвячений роду князів Святополк-Четвертинських, складається з творів, різних за жанровими особливостями: твори Іоаникія Галятовського, Ігнатія Оксеновича-Старушича та анонімного автора є епіграмами, при цьому епіграма Оксеновича-Старшича – частиною погребальної орації. Більш розгорнутий характер має поезії Тарасія Земки, твори Атанасія Кальнофойського входять до складу великого полемічного твору, яким є «Тератургіма». На рівні символіки більшість письменників вдається до тлумачення основних геральдичних символів клейноду, таких як постать кінного Лицаря (герб «Погоня») та Святого Юрія Змієборця («Руська погоня») та їх елементів (Кінь, Шабля, Корона), у поезії Іоаникія Галятовського акцент зроблено на символі Інфули (єпископської/митрополичої шапки). Більшість віршів на клейноди Святополк-Четвертинських акцентують увагу на тому, що рід є нащадками славних руських князів Володимира, Ярослава, Всеволода (Бориса та Гліба), стверджуючи таким чином тяглість шляхетського роду та його лицарської слави. Мужність, лицарська доблесть, служіння збройно Батьківщині, побожність, мудрість, стояння в обороні православ'я, – такими, на

думку авторів епіграм, є чесноти представників роду Святополк-Четвертинських.

Атанасій Кальнофойський у своїх творах використовує як античну образність (Мойри, Троянський кінь), так і образи-символи християнського міфу (Небесний Сад, Гроно, Змій), що є характерною ознакою барокової поетики. Наявні в його творах також тяжіння до візуальних ефектів (гра шрифтами), метафоричність, паралелі «минуле/сучасність», моралізаторські мотиви тощо.

Таким чином, гербовна поезія, присвячена роду Святополк-Четвертинських, виконувала ідеологічну функцію, формуючи геральдичну легенду, що давала змогу українській аристократії інтегруватися до політичного простору Речі Посполитої на правах «третього рівного народу», не втрачаючи княжого, шляхетського достоїнства, продукувала шляхетський дискурс староукраїнської еліти, княжих родів, що стояли в обороні православ'я та захищали свій народ від ворогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гімни і трени. Українська геральдична та пропам'ятна поезія XVI–XVIII ст./ упор., вст.ст., прим., пер. Валерія Шевчука. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2024. 560 с.

2. Титов Ф.І. Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. Київ, 1924. С. 73–74.

3. Шевчук В. Муза Роксоланська : Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. Книга перша : Ренесанс. Раннє бароко. Київ : Либідь, 2004. 400 с.

4. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. Київ : Laurus, 2012. 472 с.

5. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., переробл. розшир., Київ : Критика, 2006. 584 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.161.159.964.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.34

ДВОВИМІРНА ДІАЛЕКТИКА ПСИХОАНАЛІЗУ В ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

TWO-DIMENSIONAL DIALECTICS OF PSYCHOANALYSIS IN LITERARY AND ARTISTIC DISCOURSE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Печарський А.Я.,
orcid.org/0000-0003-4154-8956
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена вивченню двовимірної діалектики психоаналізу в літературно-художньому дискурсі. На основі аналізу української прози першої третини ХХ ст. встановлено взаємозв'язок християнської трихотомії (тіло, душа, дух) із психоаналітичною двовимірною (тіло, душа) діалектикою вчення про природу людини. Актуалізований при тім літературознавчий інструментарій дозволяє адекватніше й глибше сприйняти та дослідити в літературно-художніх вимірах антропологію неусвідомленого психічного. Наукова об'єктивність міждисциплінарної інтеґрації психоаналізу та християнської антропології полягає в тому, що певні відкриття в психоаналізі, а саме: роль несвідомого, едіпового комплексу, первинної сцени, конфлікту, перенесення, спротиву, проективної ідентифікації та інших механізмів і структурних інстанцій (Воно, Я, НадЯ) людської психіки в терапевтичному процесі є спорідненими з християнським «універсумом сповіді» для розв'язання внутрішньої проблематики душі людини. У цьому аспекті розглянуто проблематику психоаналітичної двовимірної діалектики вчення про природу людини, яка доповнюється богословською концепцією «семи смертних гріхів». На жаль, її методологічна перспектива інтерпретації в межах християнського світогляду не надобула продовження в психоаналізі. Хоча чимало психоаналітиків, зокрема Е. Фромм, К. Горні, В. Франкл та ін. розглядали явище любові як «функцію» з динамічним розумінням її «норми» (сенсу життя) та «невротизації». Чимало біографічних ремінісценцій потрапляє в художню площину так званої «поетики невисловленої науковості», де автор-психоаналітик, патологізуючи соціальну поведінку людини на рівні інтерперсональних феноменів, намагається словом зцілити її духовно надломлений стан душі. Зрештою, простежується і зворотний бік справи. Адже митець, як і його герої, також є людиною зі своїми внутрішніми проблемами (невротизацією), пристрастями, комплексами, бажаннями, невдачами й успіхами. Наприклад, такі твори як «Золоті Ворота» В. Пачовського, «Дума пралісу» О. Турянського, «Блакитний роман» Г. Михайличенка, «Вертепі» А. Любченка, «Золоті лисенята» Юліана Шпола та ін. засвідчують широкий діапазон наведеної проблематики. Здебільшого трапляється, що особистість автора неспівмірна з його творчістю. Це так звана «поетика парадоксу», ахіллесова п'ята літературно-психоаналітичної парадигми, що створює опозиційний зв'язок між елементами психобіографічного методу аналізу та художньо-естетичного. Той факт, що лейтмотив любові (здебільшого невротизованої) – найпоширеніший мотив у художній літературі всіх часів і народів, є свідченням того, що література, свідомо чи несвідомо, завжди перебуває в євангельських пошуках «Шляху, Істини й Життя».

Ключові слова: двовимірна діалектика психоаналізу, християнська трихотомія, тіло, душа, дух, текст, автор, герой, наратор, образи-символи, невроз, пристрасті, чесноти, сповідь, терапевтичний альянс.

The article is devoted to the study of the two-dimensional dialectic of psychoanalysis within literary and artistic discourse. Based on an analysis of Ukrainian prose from the first third of the 20th century, it establishes the correlation between the Christian trichotomy (body, soul, spirit) and the psychoanalytic two-dimensional (body, soul) dialectic in the doctrine of human nature. The literary studies tools employed here make it possible to perceive and explore more adequately and deeply, within literary and artistic dimensions, the anthropology of the unconscious psyche. The scientific objectivity of the interdisciplinary integration of psychoanalysis and Christian anthropology lies in the fact that certain discoveries in psychoanalysisnamely, the role of the unconscious, the Oedipus complex, the primal scene, conflict, transference, resistance, projective identification, and other mechanisms and structural instances of the human psyche (Id, Ego, Superego) in the therapeutic processare akin to the Christian «universe of confession», which serves to resolve the internal issues of the human soul.

In this context, the issue of the psychoanalytic two-dimensional dialectic of the doctrine of human nature is examined, supplemented by the theological concept of the «seven deadly sins». Unfortunately, its methodological perspective of interpretation within the Christian worldview did not find further development in psychoanalysis. Yet many psychoanalysts, including E. Fromm, K. Horney, V. Frankl and others, considered the phenomenon of love as a «function» with a dynamic understanding of its «norm» (the meaning of life) and its «neurotization». A considerable number of biographical reminiscences enter the artistic realm of the so-called «poetics of unspoken scientificity», where the author-psychoanalyst, pathologizing a person's social behavior at the level of interpersonal phenomena, attempts through words to heal their spiritually fractured state of soul. Ultimately, the reverse side of the matter also becomes apparent. After all, the artist, like his characters, is also a human being with his own internal problems (neuroticization), passions, complexes, desires, failures, and successes. For example, such works as «The Golden Gate» by V. Pachovskyi, «The Forest's Lament» by O. Turianskyi, «The Blue Novel» by H. Mykhailychenko, «The Nativity Plays» by A. Liubchenko, «The Golden Fox Cubs» by Yulian Shpol, and others demonstrate the broad range of the issues mentioned above. Most often, the author's personality does not correspond to his creative output. This is the so-called «poetics of paradox», the Achilles' heel of the literary-psycho-

analytic paradigm, which creates an oppositional relationship between the elements of the psychobiographical method of analysis and the artistic-aesthetic one. The fact that the leitmotif of love (mostly neuroticized) is the most widespread motif in artistic literature of all times and peoples testifies to the idea that literature, consciously or unconsciously, is always engaged in the Gospel search for «the Way, the Truth, and the Life».

Key words: two-dimensional dialectic of psychoanalysis, Christian trichotomy, body, soul, spirit, text, author, character, narrator, symbolic images, neurosis, passions, virtues, confession, therapeutic alliance.

Постановка проблеми зумовлена вивченню різноманітних аспектів двовимірної діалектики психоаналізу в літературно-художньому дискурсі (на прикладі української прози перших декад ХХ століття). Запропоновано методологічний літературознавчий інструментарій міждисциплінарної модифікації концептуальних положень психоаналізу та християнської антропології, опосередковані в «тілесних», «душевних» і «духовних» модусах художнього слова творчості письменника. Адже, за Ґ.-В.-Ф. Гегелем, метод є теорією, поверненою до практики. І, звичайно, в нашому літературознавчому аспекті висвітлено світоглядну проблематику «двовимірної діалектики» психоаналізу, тобто науки, яка не розглядає духовні ресурси людської психіки. Власне це є наслідком тієї гріховної «хвороби інтелекту» цивілізації, пошкодженої первинної сутності природи людини, яку апостол Павло схарактеризував як «мертву духом». Звідси фройдівське культивування могутньої сили інстинкту та пристрастей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Незважаючи на те, що порівняльна характеристика вивчення різноманітних аспектів концептуальних положень психоаналізу та християнської антропології в українській прозі перших декад ХХ століття здійснюється вперше, проте чимало сучасних психоаналітиків і літературознавців, зокрема М. Мьоллєр [див.: 7], Н. Зборовська [див.: 4], О. Фільц [див.: 14], Я. Потканський [див.: 10], М. Павлишин [див.: 9] та ін. піднімали проблематику в певному дискурсі.

Мета статті. Аргументувати дуалістичну діалектику психоаналітичної парадигми у співвідношенні із християнською трихотомією як концептуальну ідею для розуміння глибинних механізмів людської психіки в художній літературі. А також систематизувати науково-понятійний апарат психоаналізу в контексті християнського наративу української словесної творчості першої третини ХХ ст., що вказує на сукупність взаємопов'язаних методів, концепцій, ідей, їх осмислення і функціонування, на теоретичне й практичне значення.

Виклад основного матеріалу. Недарма німецький етнолог і філософ Л. Фробеніус запевняв, що термін «інстинкт» – це сурогат, визнання нашої безпорадності перед проблемою дійсності. Якою мірою він проектується на художню дійсність, залежить від духовного розвитку самого автора. Так, французький поет-модерніст Поль Валері, на відміну від Франкової «віри в силу духа і день воскресний», визначав художній текст як «тіло», що існує лише як естетична форма, символічний храм людського буття. На іншому, вже сучасному перевалі інтерпретації метафізики мистецького ландшафту текст, що відкривається в просторі читання, за трактуванням В. Подороги, сприймається як друге тіло, яким періодично ми бажаємо володіти. Звідси – гедоністична установка інстинктивної розгнузданості індивіда, так звана естетизація «отілесненої» любові. Подібне мислення значною мірою потрапляло в горизонт розгорнутої «декамеронівської» парадигми української прози перших десятиліть ХХ ст., смисловими носіями якої в межах психоаналітичної інтерпретації є сюжетотворення несвідомого зґвалтування в стані екстазу («Сніг» М. Чернявського); проституція, що породжує почуття гнітючої провини («Згуба» М. Могилянського); одруження з розрахунку, яке веде до потаємних стежок чужого серця («Грішниця» Л. Мартовича); внутрішнє бажання виростити дітей без чоловіка («Таємна пригода» В. Винниченка) та ін.

Жалюгідна «релігія» немічного тіла героя стає тією естетико-комунікативною структурою, що перебуває у вимірах «високого» фройдистського дискурсу. Прикладом у найзагальнішому сенсі можна навести новелу «Пісня пісень» Г. Хоткевича, де письменник артикулює «суб'єкта-в-процесі-сексуальних бажань». Адже образи старого, трухлявого діда і молодої, енергійної дівчини, яку він запросив до хати, щоб насолоджуватися її тілом, уособлюють оксиморон трагічного оптимізму похилого і юнацького віку людини взагалі. Так, у похміллі до задоволення інстинктивних потреб радість тіла обіймається з журбою душі.

У словесній творчості часів італійського Відродження «сім смертних гріхів» (у східному християнстві – вісім) було детально описано у відомій поемі «Божественна комедія» А. Данте як кола чистилища, які оглядає головний герой. Дослідницькі зацікавлення посилюються тут думкою про те, що внутрішній світ митця відкритий як для Неба, так і для Пекла. В україн-

ській літературі першої половини ХХ ст. подібні алегоричні роздуми обсервованого дантівського матеріалу відповідної проблематики було втілено в «Золотих Воротах» В. Пачовського, «Думі пралісу» О. Турянського, «Блакитному романі» Г. Михайличенка, «Вертепі» А. Любченка, «Золотих лисенятах» Юліана Шпола та ін.

Загалом наукова вагомість «двовимірної діалектики» (тіло, душа) психоаналітичної парадигми людської деструктивності має завдячувати вченню святих отців (Василій Великий, Григорій Богослов, Йоан Золотоустий, Антоній Великий, Августин Блаженний, Ісаак Сирійський та ін.) про головні пристрасті людської гріховності, які вперше згадуються у творах Евагрія Понтійського. Адже недарма апостол Іван запевняв, що існує «й гріх на смерть» [2, 1Ів.: 5;16].

Згодом ці подвижницькі номінативні «настанови» лягли в офіційну християнську доктрину східної (православної) та західної (католицької) церков. У руслі встановленої богословської методології західна концепція «семи смертних гріхів» набула великого поширення, що призвело в XIVст. до створення католицького мнемонічного правила **SALIGIA**, іменованого за першими літерами латинських назв пристрастей. Вибудувалася така класична парадигма ґрадації «семи смертних гріхів» і протилежних їм чеснот. **S**uperbia (гординя) – смиренність; **A**varitia (скупість) – щедрість; **L**uxuria (блуд) – стриманість; **I**nvidia (заздрість) – доброзичливість; **G**ula (чреволюбство) – поміркованість; **I**ra (гнів) – лагідність; **A**cedia (лінощі) – працелюбність.

Звісно, у приватному світі митця людські пристрасті й чесноти мають не диференційний характер, а синтетичний. Тому естетична функція словесної творчості за своєю суттю не містить етичного принципу бачення в «чистому вигляді», тож доцільно говорити і про «двовимірну діалектику» узгодженості та відмінності «християнсько-богословської» і «психоаналітичної парадигм» у контексті белетристики. Ґрадація «семи смертних гріхів» передбачає тісний зв'язок між психотерапевтичним (аналітичним) і соціальним рівнями життя людини, що графічно можна відтворити у вигляді таблиці:

Сім смертних гріхів	Основний і супутній діагнози	«Анатомія» деструктивного суспільства
Гординя	Нарцисистичний невроз, манія величі	«Класова» нерівність
Скупість (грошолюбство)	Манія накопичування	Соціальна бідність
Блуд	Перверсія, подружня дезадаптація	Розпад сімей
Заздрість	Комплекс неповноцінності	Загарбницькі війни
Чреволюбство	Булімія	Наркоманія, алкоголізм
Гнів	Депресія	Суїцидальність, ізоляція
Лінощі (пасивність)	Апатія	Прагнення жити за рахунок інших

Усі людські пристрасті, діагнози й соціальні наслідки взаємопов'язані, що не дає підстав стверджувати про їхнє адекватне ототожнення в «чистому вигляді», як це розміщено в певному порядку, за графами. Наприклад, причина загарбницьких війн – прерогатива не лише заздрості, але й гніву та гордині. Депресію може викликати не тільки аґресія, але й гординя, блуд, скупість та ін. Апатія супроводжується лінощами, як наслідок атрофованої сили волі лише в тому разі, коли простежується відсутність проявів звичайних емоційних переживань та екзистенційна байдужість.

У християнському ракурсі альтернативою цій парадигмі людських пристрастей є сім доброчесностей: «віра», «надія», «любов», «мудрість», «мужність», «справедливість» і «поміркованість», серед яких, як запевняв апостол Павло, «найбільша (…) – любов» [2, 1Кор.: 13; 13]. А щоб осягнути її, слід позбутися пристрастей за допомогою виконання євангельських заповідей і благодаті Святого Духа в таїнствах церкви. Це є синергією, тобто співпрацею обох воль: божественної та людської. У цьому суттєва відмінність між християнським (Богоцентричним) і психоаналітичним (еґоцентричним) розумінням любові. Адже лейтмотив З. Фройда «де було Воно, там мусить стати Я» став аксіомою всієї психоаналітичної думки ХХ ст. Звісно, йдеться про «розумний контроль» розгнузданих інстинктів (пристрастей) індивіда, які є бар'єром для здатності людини любити взагалі.

Так психоаналіз зіткнувся з наріжним каменем людської психіки – гординею (нарцисизмом), яка стала непрохідною стіною для будь-яких терапевтичних втручань у душевну структуру індивіда. Свого часу в цьому зізнавалося чимало аналітиків. Тоді виникає питання, що взагалі вважати за «норму» у лабіринті людської психіки?! З християнського погляду – це «досвід святості», що відповідає євангельським істинам. А в аспекті психоаналізу вона окреслюється по суті трьома

основними поглядами: перший – «нормою» називають те, що є «звичним для певної культури» (К. Горні); другий – через деґрадацію суспільства, розвиток «індивідуального та суспільного нарцисизму» (Е. Фромм) «норма» є відносною, тобто в кожному випадку розглядається окремо; третій – «норми» як такої взагалі не існує, бо її було втрачено ще з моменту первісних релігійно-культурних і суспільних формацій як чинників «масового психозу» (З. Фройд).

Цей тезисний набір суперечливих коментарів відображає основний спектр найрізноманітніших поглядів глибинної психології, що не має чіткого критерію душевної «норми», а лише стан «психопатології». Так методологічні засади психоаналізу механічно переносяться у сферу літературної естетики, літературознавства, в якій аналізатор за інерцією термінологічного мислення інколи помилково ототожнює гідність із гордістю, смиренність із пригніченістю, еґоцентризм (нарцисизм) із самоствердженням особистості тощо. У багатьох випадках актуальний процес терапевтичної ситуації «тут-і-тепер» є малоефективним щодо переструктурування невротичного характеру особистості в позитивний бік, оскільки весь неґативний стан несвідомого в людині аналітики сприймають як психічну реальність, що не підпадає духовно-моральним критеріям. У цьому аспекті – уразливе місце «двовимірної діалектики» психоаналітичної парадигми.

Інший ключ до розуміння художнього світу індивіда дає нам лаканівська інтерпретація неусвідомленого психічного, яка, за висловом аналітика, структурована, як мова. Отже, Ж. Лакан віддає чільне місце інтелектуальній вищості лінґвістики, зокрема у своєму славнозвісному есеї «Інстанція літери в несвідомому, або Доля розуму після Фройда».

Однак чимало літературних критиків, зокрема П. Баррі, ставлять під сумнів Лаканові докази того, що несвідоме має «лінґвістичну» структуру. На думку англійського літературознавця твердження З. Фройда, що в неусвідомленому психічному функціонують такі лінґвістичні засоби вираження, як «метафора» й «метонімія», які відповідають психічним механізмам конденсації і заміщення, не мають переконливих арґументів, щоб стверджувати це. Адже, за лаканівською концепцією, мова абсолютно відмежована від будь-якого референта в реальній дійсності. Цілком до цієї лінґвістичної позиції реалізму як такого в літературі взагалі не існує. Знову виникає нерозв'язана дилема психоаналітичної теорії і практики в літературознавчих вимірах.

На жаль, на зламі XIX–XX ст. у культурно-мистецькому житті соціуму, особливо в західноєвропейському, загострилася криза людської ідентичності: Я-для-Себе все більш стає важливішим, ніж Я-для-Іншого. Це віддзеркалилось і в сучасній літературній теорії (М. Фуко, Р. Барт, Ж. Дерріда, Ю. Крістева та ін.), що виступає за зникнення емпіричного автора, проголошуючи його «текстуальну смерть». Натомість пропонується процес об'єктивізації, знеособлення, омертвіння, де прерoґатива творчого слова надається не суб'єктові, особистості, зрештою, живій людині, а нараторові, скриптору, «вписувачеві», адресату і т. д.

Французькі літературознавці та їхні прихильники прагнуть бачити автора, з якого знято, за словами Р. Барта, будь-яку відповідальність. Мабуть, за відповідальність популяризації переоцінки морально-етичних цінностей, яка вже сама по собі супроводжується аморальністю та невіглаством. Адже морально-етичні цінності (християнські) не слід переоцінювати, а жити ними, дотримуватися їх згідно зі Святим Письмом. Це стосується і смислу (Істини) в мистецькій свідомості, парадигмальну ґрадацію якого влучно постулював у своїх «Нарисах з теорії літератури» В. Іванишин: «Смисл (сенс) є одним із трьох аспектів пізнання й оцінювання твору: когерентного (що?), когезійного (як?) і смислового (в ім'я чого?), тобто – що, як і в ім'я чого (для чого, з якою метою) створив автор» [5, с. 178].

Коли немає в мистецтві «смислового (в ім'я чого?)», з'являється апокаліпсичний код «беззмістовного» в ім'я Хаосу, Абсурду і Руїни, прикладом чого може бути деконструктивізм, постструктуралістська та постмодерністська теорії, які за своєю суттю є радикально конвенційними в тому сенсі, що неухильно розглядають реальну дійсність мистецтва як комплекс текстуальних умовностей. Тому не дивно, що в їхній свідомості з відчаю й апатії синхронно утвердилося поняття – «death of God (смерть Бога)» [3, с. 393].

А. Компаньон переконливо продемонстрував у своїй праці «Демон теорії. Література і здоровий глузд» (1998). Адже література почала втрачати здоровий глузд, проголошуючи домінування «форми над «змістом, «означувального» над «означуваним», «сиґніфікації» над «репрезентацією», «семіозиса» над «мімесисом» і т. д. Автор слушно розкриває суперечливі, дискусійні питання, порушені в інтерпретаціях сучасних теоретиків щодо автономного існування літератури стосовно реальної дійсності. На його превелике здивування, у тлумаченні мімесису (грец.

μίμησις – подібність, наслідування) – одного з головних принципів естетики літературознавці вже починають розуміти реалізм не як «відображення дійсності», а як «дискурс», який містить особливий код розуміння мистецтва. Аргументові такої софістики передує думка про те, що наше емпіричне «Я» є не більш ніж «порожня інтелектуальна конструкція», а отже не може віддзеркалювати істину, яка, на думку постмодерністів, – відносна. На перехресті таких авангардних тенденцій культурно-мистецького життя ХХ ст. постає правомірне запитання апостола Петра: Quo vadis?

Звісно, у цьому літературознавчому контексті, де не створено жодних тривких об'єктивних критеріїв, суб'єктно-емпіричній моделі психоаналітичної парадигми взагалі немає місця. Адже, як слушно зауважував І. Фізер, «постмодернізм поставив під сумнів усі ті філософські та психологічні концепції нашого «Я», які наділяють його структурною єдністю, часовою тривалістю і трансцендентністю, себто здатністю виходити за межі часової та просторової приреченості» [13, с. 77].

З огляду на це зрозуміло, чому Фройдова теорія топічної, структурної, динамічної моделей психічного апарату, отже і Юнґова концепція архетипів, Адлерова теорія комплексу неповноцінності чи гуманістичний психоаналіз Е. Фромма, К. Горні, для яких істина не відносна, а суб'єктивна, аж ніяк не вписується в загальномасштабну постмодерністську тенденцію. Проте в окремих випадках поява новаторських психоаналітичних теорій часто розцінюється постмодерністською свідомістю як предтеча її ж власної появи. Наприклад, фройдівська інтерпретація «несвідомого» у сприйнятті багатьох постмодерністів відкрила шлях до їхнього «розуміння децентралізованої суб'єктивності» [3, с. 464], а лаканівське ототожнення «несвідомого» із структурою мови породило «перекодування» граматологічної знакової системи. Про таку штучну припасованість до всього новітнього і «модного» вдало зауважував М. Павлишин: «Постмодернізм вітає відпружену й легку культуру, що відповідає популярному смакові...» [9, с. 219].

Чимало науковців вважає, що психоаналіз перетворився на парадигмальну світоглядну науку, несучи синтетичний характер як нова «соціальна інституція» Важливо зауважити, що головну методологічну роль дедуктивного й індуктивного підходів у клінічному та прикладному психоаналізі виконував усіма критикований фройдизм. Хай що там кажуть, власне він став у глибинній психології основним «маркером» науковості, осердя якого – топічна (несвідоме, підсвідоме, свідомість), структурна (Воно, Я, Над-Я) і динамічна моделі розуміння психічного апарату людини, хоч і видозмінені пізніше архетипною теорією К.-Ґ. Юнґа, лінґвістичним структуралізмом Ж. Лакана та ін. Це певною мірою наклало злорадний, атеїстично-світоглядний відбиток на всю подальшу модифікацію психоаналітичної парадигми. Ідеться передусім про християнство у вимірі відповідної науки.

М. Ткачук, окреслюючи наративні моделі українського письменства на порубіжжі XIX–XX ст., зауважував, що розвиток структурної організації ліричного суб'єкта розгортався в межах еґоцентричного вектора «Я-для-себе». Тому це породжувало нарцисистичні тенденції в комунікації адресанта й адресата. «Відсутність у такому випадку остаточного, завершального відчуття справжнього щастя в реальності, – продовжував літературний критик, – призводила до того, що дискурс самотньої особистості організовувався у формі внутрішнього каяття, звіту перед самим собою, врешті, «сповіді» у прагненні бути почутим «іншим», який би означив, змотивував «мої» вчинки» [12, с. 143].

І це невипадково. Адже поза межами християнського світогляду літературний розвиток так чи інак тяжіє до психоаналітичного розуміння двовимірної діалектики мистецтва, що розгортається через художньо-естетичне співвіднесення «душевного» і «тілесного» модусів слова. Отже, втрачається духовна повнота вербального вираження, а внутрішнє переживання особистості сповнюється тим кризовим станом душі, який схарактеризував апостол Павло як «мертвий дух».

Так поступово виникає розрив, прірва між поетичним і духовним світом, що стає головною екзистенційно-мистецькою проблемою всього ХХ ст. Свого часу Б.-І. Антонич, пізнаючи небезпеку цих неґативістських культурних інтенцій, із гіркотою писав: «У модерній літературі, замість поважної праці й напруги почувань, погоня за сенсацією, а навіть за скандалом, щоб тільки звернути на себе увагу, щоб вибитися понад інших. Ніхто не бере серйозного свого покликання. Мистецтво зійшло з височини натхнення на базар низьких амбіцій, на ярмарок снобів та чваньків. Усякими програмами, теоріями, ізмами торгують між собою, наче вуличним крамом. (…) Сучасна література не дала й не може дати синтезу. Вона розгублена в подробицях, хвора на аналітичність» [1, с. 71–72]. Звертаючи увагу на інтелектуально-марнославний характер «авангардної високої культури», що призводить до роз-

паду, хвороби людського духу, основною метою мистецтва Б.-І. Антонич вважав пробудження у психіці переживань, яких не дає реальність.

У цьому аспекті дискомфортно почувався атеїстичний раціоналізм мистецтва, ховаючись здебільшого у звичній для себе «логіці твердих тіл» (А. Берґсон), що миттєво призводило до вбогості художньо-естетичної форми вираження. Тоді свободолюбні крихти людських радощів почали «красномовно» збирати в захмарних польотах так званого гуманізму – «космополітизму вседозволеності», який зародився на теренах західноєвропейської й американської культур. Це «окультурення» засобами найрізноманітніших -ізмів- набрало особливих обертів на початку ХХ ст. Утім задовольнити художньо-естетичні вподобання людини не означає задовольнити її екзистенційну зацікавленість, проблематику, тим паче втамувати духовну спрагу.

Згодом атеїстична свідомість наукового мислення зазнала остаточного краху через релятивізацію основних розділів класичної фізики, пов'язаної із всесвітнім визнанням теорії відносності А. Айнштайна, а також квантовою механікою М. Планка, відкриття яких розвіяли ілюзію щодо претензій на універсальне й адекватне відображення об'єкта науково-дослідними методами. Тепер у сучасних природничо-наукових і гуманітарних дисциплінах узагалі не говорять про так звану завершеність наукового знання. Стосовно цього Е. Пурло слушно підмітив: «Об'єкт дослідження розглядається не як річ, тотожна собі, а як процес, який відтворює деякі стійкі стани і є мінливий у низці інших характеристик… Центральним аспектом науки стає не об'єктивізована речова істина, а відношення. Принцип істинності наукових знань, досягнутих емпіричним шляхом, також переглядається: жодне дослідження не може бути витлумачене як те, яке дає повну інформацію про незалежні властивості об'єкта, властивості об'єкта мають смисл не самі по собі, а відповідно до спостереженої ситуації. За словами В.-К. Гейзенберґа, «те, з чим ми маємо справу, коли спостерігаємо, – це не сама природа, а природа, яка доступна нашому методу ставити питання» [цит. за: 11, с. 17].

З'являється ціла низка екзистенційних запитань-загадок, що стосуються істини, смислу життя, добра і зла. Нові відкриття в науці чимраз переконують, що на них неможливо дати відповідь завдяки емпіричному чи раціональному методам пізнання, бо істина за своєю суттю – незмінна і осягається лише через уподібнення до неї ж самої. А незмінним є лише Бог-Вседержитель. В апокаліпсичній книзі Нового Заповіту Ісус Христос стверджує цю думку, промовляючи: «Я Альфа й Омега, Перший і Останній, Початок і Кінець. Блаженні, хто випере шати свої, щоб мати право на дерево життя…» [2, Об.: 22; 13–14].

Отже, слушно запевняє християнство: «Ніщо не виникає з нічого і не зникає безслідно!» Тож, загальновизнана стандартна космологічна модель будови та еволюції Всесвіту[1] заснована на теорії відносності А. Айнштайна й астрофізичних винаходах Е. П. Габбла, А. А. Пензіаса, Р. В. Вілсона, близька до біблійної оповіді про божественне створення Всесвіту, який утворився з нічого.

Для суб'єктивного містицизму, еґоцентричних ідей і «метафоричних сюрпризів» символістів і декадентів, зауважував І. Франко, «нема вищого студіум над власне «я», нема законів понад власний темперамент, нема естетики понад власну хвилеву вподобу, нема моралі понад власні, нічим не в'язані пориви» [15, с. 36]. З їхнього художнього світу непроявлених значень письменник влучно спостеріг: «Дуже часто те, що, на перший погляд, здається самим здоров'ям, на ділі показується тільки особливою відміною того самого хворобливого стану» [15, с. 36–37]. І. Нечуй-Левицький також уважав модерністів людьми «нової поведенції, кокетного пишання» [8, с. 214]. Тому, на його думку, «прямування, якоїсь ідеї – у них і не шукай, і не питай» [8, с. 214].

Без сумніву, «об'єктивну істину» пізнає християнська релігійна свідомість, яка має стати універсальним критерієм і для літературознавчих методологічних принципів у сфері словесної творчості. Хоч які дискусії вестимуть, але смисл мистецтва як однієї з форм суспільної свідомості та виду діяльності полягає в тому, щоб приносити користь для істинної сутності людини. Невипадково англійський мислитель Е. Берк переконував, що мистецтво повинно виходити не з художніх потреб естетики, а з духовних спонукань особистості. Цю постановку питання поглиблює літературознавча праця М. Ільницького «Драма без катарсису», де автор, ведучи розмову про трагічний документ часу героїчного минулого нашого письменства (20–30-ті роки ХХ ст.), слушно запевняв про актуальність «звільнення від страху, що постійно нависав над людиною, звільненням душі від скверни, вірою в нове відродження» [6, с. 199].

[1] Науковий факт констатує, що наш Всесвіт виник унаслідок так званого Великого Вибуху. І на своїй початковій стадії (бл. 13 млрд. років) був згустком енергії, сконцентрованої в одній вихідній точці з нульовим об'ємом. Звідси – висновок, що такі фізичні величини, як температура, тиск, щільність енергії і т. д., у цій точці мають бути нескінченно великі (сингулярність).

Утім для наукової психології, зокрема психоаналізу, методи «звільнення душі від скверни» мають той самий причинно-наслідковий зв'язок речей, що й тілесні та психічні процеси організму. Іншими словами, природа людини мислиться лише в обмеженій «двовимірній діалектиці» детерміністського пояснення. Адже в глибинній психології методологія різних напрямів (психоаналіз З. Фройда, індивідуальна психологія А. Адлера, аналітична психологія К.-Ґ. Юнґа, екзистенційна логотерапія В. Франкла, структуралізм Ж. Лакана, неофройдизм Е. Фромма, К. Горні, Г. С. Саллівена, долеаналіз Л. Сонді, ґештальт-терапія Ф. Перлза та ін.) тісно пов'язана зі світоглядною атеїстичною скерованістю психології як науки, для якої, на думку В. Зінченка, М. Мамардашвілі, Ф. Василюка і В. Дружиніна, характерне нехтування людиною і догматизм. Адже якщо торкнутися етичних проблем загалом у психотерапії, то деякі спостереження вражають: упродовж усього XX ст., як стверджують світові експерти Н. Гейєс і С. Оррелл, учені-психологи розглядали людей, які брали участь у їхніх дослідженнях, просто як «суб'єктів», якими можна маніпулювати на бажання експериментатора.

Подібне відбувається і в метафізичному світі літератури XX ст., що схиляє читача співпереживати разом із наратором, причащатися до його не вельми духовної системи цінностей, аморальної поведінки, невибагливих естетичних смаків і т. д. Адже будь-який сприйнятий художній образ пов'язується з емпіричними образами у свідомості реципієнта, які сукупно становлять своєрідний горизонт, матрицю, а отже віддзеркалену «парадигму побаченого».

У недалекоглядному аспекті психоаналіз по-своєму має рацію, запевняючи, що пристрасті неможливо подолати в людині. Справді, коли намагаємося приборкати їх у собі, яку енергію можемо застосувати, окрім енергії тих самих гріховних пристрастей?! Подібні думки зводили й самі святі отці (Василій Великий, Ісаак Сирійський, Йоан Золотоустий, Антоній Печерський та ін.) стосовного того, що очищення від пристрастей не в людських силах, а лише в Божих. У цьому ракурсі психоаналіз займає непримиренну позицію щодо християнства, хоча використовує у своїй терапевтичній практиці його методи, які можна назвати «анти-сповіддю». Їхня суть полягає в концентрації пацієнта на тих психологічних процесах, що протікають у конкретному місці та часі, тобто на актуальних міжособистісних стосунках і переживаннях. Ефективність відповідного підходу досягається в тому разі, коли аналізант, шукаючи, знаходить для себе відповідь на запитання: «Що відбувається?», «Як саме?» і «Чому так стається?» У літературно-художньому контексті це відбувається так: наратор допомагає героєві осягнути самого себе, стати автентичним його метафоричному «чистому Я», а реципієнт, перебуваючи в складній діалектиці «розуміння-через-іншого», намагається узгодити власний «код мистецтва» з авторським. Чіткий механізм розкодування цієї проблематики можна охарактеризувати слушними словами Г. Честертона, котрий свого часу сказав, що «психоаналіз – це сповідь без відпущення гріхів».

Висновки. На прикладі двовимірної діалектики психоаналізу в літературно-художньому дискурсі, а саме в українській прозі перших декад XX століття, можемо стверджувати, що жодна теорія, окремо взята, не спрацьовує в тих чи тих ситуаціях її практичного застосування в літературознавстві, а тому лише парадигмальні відношення різних концепцій та методів психоаналізу, зокрема їх синкретичний взаємозв'язок двовимірної діалектики (тіло і душа) і християнської трихотомічної антропології (тіло, душа, дух), здатні забезпечити наукову об'єктивність. Психоаналіз і християнська антропологія, оперуючи різними поняттями: психоз, невроз, комплекс, гріховність, пристрасть, первородний і родовий гріхи і т. д., по суті, вкладають один і той самий терапевтично-зцілювальний зміст, кінцевий результат якого, з погляду християнства, – покаяння, а психоаналізу – інсайт, що приводить людину до катартичного ефекту, позитивних психологічно-світоглядних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонич Б.-І. Криза сучасної літератури. *Сучасність*. 1992. № 9. С. 70–74.

2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту; [пер. з давньоєвр. й грец. І. Огієнка], Київ: Українське Біблійне Товариство, 2009, 1151 с.

3. Енциклопедія постмодернізму [за ред. Чарлза Е. Вінквіста, Віктора Е. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко]. Київ: Основи, 2003. 503 с.

4. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Київ: Академвидав, 2006. 504 с.

5. Іванишин В. Нариси з теорії літератури: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: ВЦ Академія, 2010. 256 с.

6. Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини XX століття. Львів: Місіонер, 1999. 212 с.

7. Мьоллєр М. Контр-перенесення у груповому аналізі. *М. Мьоллєр, А. Пріц, Е. Викукаль Груповий психоаналіз: Теорія. Техніка. Застосування;* [пер. з нім. Г. Котовські, наук. редакт. С. Грабовська, Г. Католик]. Львів: Астролябія, 2006. С. 58–85.

8. Нечуй-Левицький І. Українська декадентщина. *І. Нечуй-Левицький Зібрання творів: У 10 т.* [ред. колеґ. М. Бернштейн та ін.]. Київ: Наукова думка, 1968. Т. 10. С. 187–222.

9. Павлишин М. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті [ред. рада: В. Шевчук та ін., вступ. ст. І. Дзюби]. Київ: Час, 1997. 447 с.

10. Потканський Я. Психоаналіз у літературознавчих дослідженнях. *Ян Потканський Література. Теорія. Методологія* [упоряд., наук. ред. Д. Уліцької]. Київ: Видав. дім „Києво-Могилянська академія", 2006. С. 292–311.

11.Пурло Е. Природничо-наукові парадигми в психологічній науці: класична, некласична та постнекласична моделі. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 5. С. 15–24.

12. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, „Медобори", 2007. 464 с.

13. Фізер І. Американське літературознавство: Історико-критичний нарис. Київ: Видав. дім „Києво-Могилянська академія", 2006. 108 с.

14. Фільц О. Груповий аналіз як метод. *О.Фільц. Груповий психоаналіз: Навч. посібник* [ред. колеґ.: О. Фільц та ін., пер. з нім.: Ю. Ковалів, О. Фільц]. Львів: ВНТЛ-Класика, 2004. С. 41–60.

15. Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах. *Іван Франко. Зібрання творів: У 50 т.* [ред. колеґ.: М. Бернштейн та ін.]. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 33–44.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.161.2-1-94.09’06:81’38’42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.35

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ ПОЕМИ-ХРОНІКИ В. СЕВЕРИНЮКА «УКРАЇНА КОЗАЦЬКА»

GENRE- AND STYLE-DOMINANTS OF V. SEVERYNIUK’S CHRONICLE POEM «UKRAINE LAND OF THE COSSACK»

Проценко О.А.,
orcid.org/0000-0003-1422-3427
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
Запорізького національного університету

У статті увага зосереджена на жанрово-стильових домінантах поеми-хроніки В. Северинюка «Україна козацька», відзначеної у 2013 році Міжнародною літературно-мистецькою премією імені Григорія Сковороди Українського фонду культури. В. Северинюк – поет (член Національної спілки письменників України) і науковець (доктор політичних наук, кандидат історичних наук, професор) із міста Запоріжжя, знаний як автор поетичної збірки «Березовий сік», поем-хронік «Україна козацька», «Отак ми дружили з Москвою». Сьогодні існує потреба у ґрунтовному дослідженні поеми-хроніки В. Северинюка «Україна козацька», особливо з огляду на її потенціал у репрезентації теми козацтва. Авторська жанрова номінація «України козацької» – історична поема. За переконаннями наукового співробітника, історика та журналіста І. Сюндюкова, – роман у віршах. Поділяємо думку провідного наукового співробітника, літературознавця М. Ільницького, який вважає «Україну козацьку» В. Северинюка поемою-хронікою, поемою-літописом.

Досліджено масштабність поетичного мислення та глибоке проникнення В. Северинюка у сутність зображених реалій козацької доби. З’ясовано, що історичний матеріал одержав у творі поетичне оформлення. Художній текст супроводжується примітками, в яких пояснено документальні факти та терміни; подано розлогі наукові коментарі та біографічні довідки про історичних діячів.

Наголошено на документальності, правдивості, реалістичності зображуваних подій (сюжет побудований на історичних фактах). З’ясовано, що образи справжніх діячів минулого: козацького ватажка Северина Наливайка, гетьманів Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, кошових отаманів Івана Сірка, Петра Калнишевського змодельовано (через деталі, ретроспекцію, за відсутності діалогів і монологів, внутрішніх роздумів) виразно, правдиво, без замовчування суперечливих моментів у їхніх біографіях. Автор не лише висвітлює історичні факти, а художньо моделює історичний погляд на життя та українських діячів.

Проаналізовано специфіку художнього мислення письменника, його естетичні принципи й шукання (інтертекстуальність; залучення прислів’їв, приказок, приповідок; цитування латинських висловів; творення як авторських римованих українських прислів’їв та сентенцій, так і словесних блоків).

Ключові слова: документальність, інтертекстуальність, козацтво, поема-хроніка, прототекст, ретроспекція, факт, хронологія.

The article focuses on the genre- and style-dominants of V. Severyniuk’s chronicle poem Ukraine, Land of the Cossack, awarded the International Hryhorii Skovoroda Literary and Art Prize by the Ukrainian Cultural Foundation in 2013. V. Severyniuk, a poet (member of the National Union of Writers of Ukraine) and scholar from Zaporizhzhia (Doctor of Political Sciences, Candidate of Historical Sciences, Professor), is known as the author of the poetry collection Birch Sap, and the chronicle poems Ukraine, Land of the Cossack and That’s How We Were Friends with Moscow. Given its rich potential for representing Cossack themes, there is now a pressing need for comprehensive scholarly analysis of Ukraine, Land of the Cossack. The author himself labels his work a «historical poem». Meanwhile, researcher, historian, and journalist I. Syundyuk classifies it as a «novel in verse». We concur with the leading literary scholar M. Il’nytskyi, who identifies Ukraine, Land of the Cossack as a chronicle poem- a poetic annal of history.

The study highlights the scale of V. Severyniuk’s poetic vision and his profound immersion into the essence of the Cossack era. It demonstrates how historical material in the poem acquires distinct poetic form. The artistic text is accompanied by extensive footnotes clarifying documented facts and historical terms, offering scholarly commentary and biographical sketches of historical figures.

Emphasis is placed on the work’s documentary authenticity, truthfulness, and realism – the narrative is firmly rooted in verified historical events. Real historical figures, such as Cossack leader Severyn Nalyvaiko and hetmans Petro Sahaidachny, Bohdan Khmelnytsky, Petro Doroshenko, and Ivan Mazepa, as well as Kosh Otamans Ivan Sirko and Petro Kalnyshevsky, are vividly rendered through detail and retrospective narration (notably, without conventional dialogue, monologue, or introspection), portrayed honestly and without glossing over the complex, often contradictory aspects of their lives. The poet does more than simply recount facts – he artistically reconstructs a historical worldview, reshaping our understanding of Ukrainian historical figures and their era.

The analysis further explores the writer’s distinctive artistic thinking, aesthetic principles, and creative strategies: intertextuality; integration of Ukrainian proverbs, sayings, and folk adages; quotations from Latin maxims; and the creation of both original rhymed Ukrainian proverbs and aphorisms, as well as self-contained verbal «blocks» that carry conceptual weight.

Key words: documentary authenticity, intertextuality, Cossackdom, chronicle poem, prototext, retrospection, historical fact, chronology.

Постановка проблеми. Поема як жанр, синтезувавши лірику, епос і драму, активно продовжує розвиватися і у XXI столітті. Свій внесок у продукування жанру поеми зробив В. Северинюк – поет і науковець, знаний як автор поетичної збірки «Березовий сік», поем-хронік «Україна козацька», «Отак ми дружили з Москвою» та книг «Політична поведінка: проблеми теорії та методології: монографія», «Популярні українські прислів'я та приказки: тематичний коментований словник».

Поема-хроніка В. Северинюка «Україна козацька» не має аналогів в українській літературі: «… Поява історичної поеми «Україна козацька» є доброю нагодою для розмислів над яскравою і барвистою творчістю її автора. Йому вдалося дивовижним чином поетично організувати тему козацької доби (в найширшому її контексті) і подати її з такого багатопризмового, багатохронологічного погляду, в якому не знаходиться місця для сухого відстороненого викладу історичного матеріалу» [5, с. 66].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про мистецький рівень твору та його громадське визнання свідчить Міжнародна літературно-мистецька премія імені Григорія Сковороди Українського фонду культури (2013) та висока оцінка науковців: О. Галича [1], М. Ільницького [2], З. Партики [3], А. Сокульського [5], І. Сюндюкова [6]. Сьогодні поема-хроніка В. Северинюка «Україна козацька» залишається малодослідженою і потребує як на увагу читачів, так і на ґрунтовний розгляд науковців, особливо з огляду на її потенціал у репрезентації теми козацтва.

Постановка завдання. Основне завдання розвідки полягає у з'ясуванні жанрово-стильової специфіки та розкритті неповторної художньо-естетичної цілісності поеми В. Северинюка «Україна козацька». Цілісна аналітично-узагальнювальна студія введе досліджуваний твір у контекст сучасних літературознавчих уявлень про розвиток жанру поеми-хроніки.

Виклад основного матеріалу. Авторська жанрова номінація «України козацької» – історична поема. За переконаннями наукового співробітника, історика та журналіста І. Сюндюкова «Україна козацька», – роман у віршах [6]. Поділяємо думку провідного наукового співробітника, літературознавця М. Ільницького, який вважає «Україну козацьку» В. Северинюка поемою-хронікою, поемою-літописом, «оскільки оповідь підпорядкована принципу. Жанрове окреслення поеми-хроніки, поеми-літопису, <…> підходить сюди ще й тому, що автор не пропонує у творі власної цілісної концепції. Автор не виводить літературних героїв як особистостей, які мають індивідуальне обличчя. Тут не стикаються між собою на шаблях чи у словесних двобоях вороги, кожен з яких обстоює свою правоту чи неправоту, не закохуються, не страждають» [2]. Навпаки, маємо хронологічну документальну оповідь про давно минулі події.

Композиційно поема-хроніка складається з передмови, зачину, чотирьох частин (до яких подані епіграфи, що містять сконденсовану думку) з підрозділами (із промовистими назвами «Роздоріжжя», «Січ», «Пробудження», «Передгроззя», «Руїна», «Зашморг») та епілогу.

Уже в «Зачині» В. Северинюк констатує, що «сюжет поеми повністю побудовано на історичних фактах. Усі дійові особи і події реальні» [4, с. 9]. Важливою ознакою правди є пам'ять народу, яка «увібралась в пісню-думу, у переказ». Автор лише «додав маленьку крихту – / три-чотири рими, / а все інше – то устами / мовлене святими» [4, с. 11]. В. Северинюк, як поет (член Національної спілки письменників України) і науковець (доктор політичних наук, кандидат історичних наук, професор), супроводжує художній текст примітками, в яких пояснює документальні факти, терміни, подає розлогі наукові коментарі, біографічні довідки тощо.

Так, представлені біографічні вкраплення багатьох українських діячів минулого, зокрема Юрія Хмельницького, Михайла Ханенка, Костянтина Гордієнка, Северина Наливайка, Кирила Розумовського та багатьох інших. Авторські коментарі часом переважають текст самої поеми-хроніки, а саме: на сторінці 69 – 13 рядків текст поеми-хроніки, 31 – коментар; на сторінці 253 – 15 – текст, 35 – коментар; чи то на сторінці 377 – 8 – це текст, а 43 – коментар.

За вдалими переконаннями М. Ільницького «така двоярусність не заважає сприйняттю поетичного ряду, а, навпаки, допомагає його глибше зрозуміти. Тут відбувається поєднання підкреслюваного ще ренесансними та бароковими поетиками, повчального та власне естетичного начал. Отже, такий паралелізм продиктований і практичною метою. Поема-хроніка «Україна козацька» адресована широкому колові читачів, зокрема молоді, тому докладне коментування кожного епізоду, кожного імені, натяку, прислів'я, пісенного

рядка допомагає глибше вникнути в атмосферу зображуваної епохи, відчути дух часу, авторське і народне ставлення до відтворюваних подій» [2].

Історичний матеріал одержує художнє поетичне оформлення – це, до прикладу, заримований переказ листів Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни, «Конституція» Пилипа Орлика 1710 р., антиукраїнські секретні укази цариці Анни Іоанівни, маніфест Катерини ІІ 1775 р. про ліквідацію Запорозької Січі.

Варто наголосити на тому, що письменник опанував мистецтво історичної хроніки та оперування великою масою фактичного матеріалу. У хронологічній послідовності представлено польсько-литовський період, виникнення і становлення запорозького козацтва, Визвольна антипольська війна середини XVII століття, Руїна, антимосковський спротиву на початку XVIII століття, боротьба за автономію і втрату гетьманської та січової державності через імперсько-шовіністичну політику царської Росії, останні сторінки історії запорозького козацтва тощо. Спостерігаємо прагнення автора до широких узагальнень та відзначаємо масштабність поетичного мислення.

Відповідно до правди історичної у творі осмислено роль козацького ватажка Северина Наливайка, гетьманів Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, кошових отаманів Івана Сірка, Петра Калнишевського та багатьох інших. Образи справжніх діячів минулого змодельовано виразно, правдиво, без замовчування суперечливих моментів у їхніх біографіях. Автор не лише висвітлює історичні факти, а художньо моделює історичний погляд на життя:

Дорошенко й Марко Жмайло
гетьманство ділили –
почергово з волі війська
булаву носили.
Не збігалися бажання
Низу і реєстру –
то єднались, то сварились…
Не було в «оркестру»
«партитури» й «диригента»
в унісон заграти,
щоб нарешті *по-своєму*
вдома танцювати» [4, с. 88].

Значна увага приділена устрою, порядкам, звичаям Запорозької Січі: «козацьке право було звичаєвим, тобто застосовувалося як незмінний звичай, традиція. Його характерні риси: корпоративність, домінуюча роль «публічного права», відсутність поділу на окремі галузі, усна форма вираження (у більшості випадків), консерватизм, обрядовість, суворі (переважно тілесні) покарання, широке застосування смертної кари» [4, с. 42]. При цьому автор зазначає ще й джерело поданої інформації (Грозовський І.М. Право Нової Січі (1734–1755 рр. С. 13).

Активне функціонування фактів продемонстровано в епілозі, із промовистою назвою «Нащадки», де мова йде про «волю і насилля», «дух козацької свободи» за часів «батька» Махна, утворення Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, об'єднання УНР та ЗУНР, утворення української національної самооборони «Карпатська Січ», ОУН-УПА тощо.

Синтезуючою для поеми-хроніки є ідея незалежності України як за козацьких часів, так і в новій епосі/новому столітті. У заключних рядках поеми В. Северинюк закликає: «Дорожімо кожним словом! / Слово – не полова: / і добро, і лиходійство / проростають з слова» [4, с. 384] та висловлює сподівання на те, що «… пророцтво давнє / збудеться напевно! / Бо що давнє – те правдиве, / склалось недаремно: / *Буде слава славна поміж козаками, / поміж друзями, / поміж рицарями, / поміж добрими молодцями*» [4, с. 385].

У тексті твору фактично відсутні діалоги, монологи персонажів. Зрідка натрапляємо на повноцінну характеристику образів, автор зосереджує увагу лише на певних деталях, як от: у Богдана Хмельницького «чорнії брови», «карі очі»; кликали гетьмана «Мойсеєм», порівнюючи з біблійним персонажем; у Юрася Хмельниченка («слабкий гетьман», «молодий гетьман») «доля нещаслива» [4, с. 176], «… Син по крові, та не в батька: / Бог не дав Юрасю / ні уміння, ні звитяги – «батькового щастя» [4, с. 180].

Зрідка доповнюється характеристика образу через ретроспекцію: Хмельницький «сильно тямить у латинській мові! / Не простий козак – учений, / шляхтич (спадок батька), / у старшинському реєстрі – з першого десятка» [4, с. 104], якому довелося пізнати «приниження цецорське / й гіркоту утрати» [4, с. 105]. Батько Хмель «не бажає … хану й королю годити!» [4, с. 131], «– Я є – руський самодержець! / І готовий вмерти / за Вкраїну й православ'я» [4, с. 117]. Можемо констатувати про фактичну відсутність змодельованих внутрішніх роздумів головних персонажів. Натомість фіксуємо низку авторських риторичних запитань. Наприклад: чому Богдан Хмельницький «не вивів Україну / в еру благоденства? / Чом не сталось після тебе / миру та блаженства?» [4, с. 102]; «Чом політика велика / тяжко нам дається? / Чом сприймаємо за дійсне / те, що лиш здається?» [4, с. 174].

Текст поеми-хроніки збагачено інтертекстуальними елементами. Скажімо, у такому уривку: «… Залізняк Максим із Низу, / з Січі-Запорожжя, / «*виїжджав на Україну, / як пишная рожа! / Скликав війська сорок тисяч / в місті Жаботині, / обступили город Умань / в обідній годині*», наведені та виділені курсивом слова з народної історичної пісні «Максим козак Залізняк», які логічно введено в структуру твору. Такі вкраплення виглядають не чужорідними елементами основного тексту, а органічними. Та й сам В. Северинюк зазначив, що «у поемі (там, де це виправдано сюжетною лінією) наведено українські прислів'я та приказки, а також тексти українських народних дум та історичних пісень (Народні думи. Пісні. Балади. К.: Молодь, 1970. 336 с.). Частина з них для підтримання ритміки поетичного тексту заримована автором зі збереженням автентичного смислу» [4, с. 11].

Саме в такий спосіб В. Северинюк цитує уривки багатьох текстів народних пісень («Козака несуть», «Ой Січ – мати», «Ой у лузі та ще й при березі», «Ой чи не той то хміль», «Стоїть явір над водою», «Та на біду, на горе козак уродився»), народних дум («Смерть козака на долині Кодимі», «Козак Голота», «Невольники»). Прикметно, що В. Северинюк конкретно вказує на прототекст використаного джерела. Наприклад, на сторінці 45: «З історичної народної пісні «Козака несуть» (Народні думи. Пісні. Балади. С. 202)».

Невипадково велику увагу приділено цитатам із творів Т. Шевченка – поборника незалежності України: «В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля» [4, с. 199] – рядки з поеми «І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє»; «п е р в и й… розпинав / нашу Україну, / а в т о р а я доконала / вдову сиротину» [4, с. 203] – відомі рядки з поеми «Сон (У всякого своя доля)» тощо. Така інтенціональна (спланована автором, усвідомлена ним) та іманентна (навіяна самим твором) інтертекстуальність збагачує семантичне й естетичне сприйняття поеми-хроніки.

Автор залучає до тексту твору в більшій мірі прислів'я («що писане пером – те не витягнеш волом» [4, с. 143], «Обіцянка – квола шкапа: / і без воза ледь чалапа» [4, с. 189], «Коли золото пливе, / то сумління тоне. / Чий візок тебе везе, / тому й бий поклони» [4, с. 185], «хто подався до Адама – не прийде нізвідки» [4, с. 79], «Бога – в плечі, дідько на порозі» [4, с. 85], «Котре спить – таке і снить. Більше спиш – не так грішиш» [4, с. 89]), меншій – приказки («утікай же, пане-ляше, бо все твоє стане наше!» [4, с. 113], «та якби ж то знаття, яка в кума кутя…» [4, с. 131], «москалики-соколики, поїли наші волики; як вернетеся здорові, поїсте іще й корови» [4, с. 324]), зрідка – українські приповідки («ішла баба дубнячком, зачепилась гапличком: сюди смик, туди смик – оце бабі вже гаплик!» [4, с. 219], «Батько – Луг, а Січа – мати! Дай їм, Бог, здоров'я!» [4, с. 35], «Хоч життя собаче, та звання козаче!» [4, с. 50], «Якби хліб та одежа, то і їв би козак лежа!» [4, с. 50]). Цікавими постають у творі як авторські римовані варіанти українських прислів'їв, серед яких: «щоб вас, очі, сльози змили, як не вздріли, що купили» [4, с. 328], так і цитовані латинські вислови, як от: «Pura veritas» – *букв.* «чиста істина», незаперечна (чиста) правда [4, с. 244]; «Si vis pacem, para bellum» – якщо хочеш миру, готуйся до війни [4, с. 115], «Viva nostra brevis est» – наше життя коротке [4, с. 154], «Inter arma silent leges» – під час війни *(букв.* – «серед зброї») закони мовчать [4, с. 245], «Ave Caesar! Te salutant» – Живи, Цезарю! Тебе вітають! [4, с. 280], чи то розлогі авторські сентенції: «І політика – не церква – / в ній свої закони: / сила влади, влада сили – / ось її канони!» [4, с. 164], «Бо не той втрачає шлях, / хто очей не має, / а невчений – він і вдень / у пітьмі блукає» [4, с. 71], «Яструб жертви не упустить, / раз у неї вп'явся / а тим паче, як у кігті / сам йому віддався» [4, с. 175]. У такий спосіб утворюється додатковий змістовий пласт, який допомагає глибше зрозуміти твір.

Оригінальними в поемі-хроніці вважаємо творення В. Северинюком словесних блоків, як от:

На Січі було в достатку
різної потреби –
і «для столу», і «для тіла»,
і «для просто треба»:
скрині, шафи, срібні таці,
кожухи, каптани,
пояси шовкові, свитки,
чоботи-сап'яни;
рушники, англійські бритви,
дорогі пістолі
та шаблі (щоб боронитись
від лихої долі);
флінти (руська та французька)
і аптечка ліків,
самовар, труба підзорна
та чарки – без ліку…! [4, с. 330].

Кожен блок має внутрішню єдність, особливу мікроструктуру: підводи, які вирушали із Запорожжя до Умані на ярмарок, були заповнені «пшеничним хлібом, сіллю / з рибою і салом, сиром, шинкою і смальцем, «з крамарським товаром»: із сукном, тюками вовни…» [4, с. 327], а на

січовому базарі було все: «зброя і прикраси / казани, свинець, олія, / жупани ковбаси; / коси, заступи залізні, / цукор, хліб, горілка, / мідь проста і мідь «дощата», / скипидар і сірка»; / чубуки, люльки і ладан, / сковорідки, швайки, / ртуть, папір і шаровари / з доброї китайки…!» [4, с. 328–329]. Так, майже 30 слів і словосполучень автор використовує задля зображення січового базару (інформація про товарне різноманіття з посиланням на матеріали внутрішніх запорозьких митниць почерпнута з книги В. Голобуцького «Запорозьке козацтво»), чи понад 50 – для інформації щодо ведення козаками індивідуального господарства на території Запорозьких Вольностей. Ці та подібні блоки – це вишикувані в ряд знання про тогочасний побут і товари, їжу і напої, одяг, інші реалії, які відтворюють давно минулі часи та мають неабияке пізнавальне значення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Сюжет поеми-хроніки В. Северинюка побудований на історичних фактах, збагачений розлогими науковими коментарями та біографічними довідками про історичних діячів, супроводжується приміт-ками, в яких пояснено документальні факти та терміни. Образи справжніх діячів минулого змодельовано (через деталі та ретроспекцію, за відсутності діалогів, монологів та внутрішніх роздумів) виразно, правдиво, без замовчування суперечливих моментів у їхніх біографіях. Автор висвітлюючи історичні факти, поетичною мовою моделює історичний погляд на життя та українських діячів. До стильових домінант в поемі-хроніці відносимо: інтертекстуальність; залучення прислів'їв, приказок, приповідок; цитування латинських висловів; творення авторських римованих українських прислів'їв та сентенцій; словесних блоків. Перспективним вбачається розгляд художніх засобів поетичного синтаксису та фоностилістичних прийомів у поемі-хроніці «Україна козацька» В. Северинюка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галич О. Тяжіння до епопеї. *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії :* матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Рівне : Київський університет права НАН України, 2017. С. 15–18.

2. Ільницький М. Поетичний літопис Козаччини. *Українська літературна газета*. 2017. № 20 (208). 06 жовтня.

3. Партико З. Козацька «Іліада». *День.* 2015. № 3–4. 16–17 січня.

4. Северинюк В. Україна козацька : історична поема. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 386 с.

5. Сокульський А. Україна козацька: філософія пізнання й естетика історичної поеми Валентина Северинюка. *Держава та регіони* : науково-виробничий журнал. Серія : Гуманітарні науки. 2016. № 3/4 (46–47). С. 62–66.

6. Сюндюков І. Наша слава, наша трагедія: про історичну поему Валентина Северинюка «Україна козацька». *День.* 2019. № 13–14. 24 січня.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.161.2-31.09'06:81'373.23]:7.045
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.36

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗІВ-СИМВОЛІВ У РОМАНІ БРАТІВ КАПРАНОВИХ «СПРАВА СИВОГО»

THE FUNCTIONING OF SYMBOLIC IMAGES IN THE NOVEL «THE CASE OF SYVYI» BY THE KAPRANOV BROTHERS

Стасик М.В.,
orcid.org/0000-0002-7208-0332
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства
Запорізького національного університету

Стасик М.А.,
orcid.org/0009-0003-9288-4893
викладач закладу фахової передвищої освіти
Фахового коледжу Класичного приватного університету

У статті здійснено комплексний аналіз символічної системи роману Братів Капранових «Справа Сивого» як важливого складника його поетики та смислотворення. Вихідним положенням дослідження є теза про символ як універсальний елемент художнього мислення, без урахування якого неможливе повноцінне прочитання літературного тексту. Наголошено, що звернення авторів до жанрової форми антидетективу слугує засобом художнього осмислення абсурдності радянської репресивної системи, у якій науковець постає «злочинцем», а слідчий – інструментом державного насильства.

Особливу увагу приділено аналізу ключових образів-символів роману, зокрема дороги, портфеля, сивого кольору, Дніпра, Мамая, а також символіці імен, кольорів і тілесних деталей. Образ дороги інтерпретовано як багатозначний символ життєвого шляху, людської та національної долі, свободи, самопізнання й відповідальності. У взаємодії з образом портфеля дорога формує складну метафоричну модель, у якій портфель постає водночас знаком влади, тягарем обов'язків, носієм пам'яті та символом особистісного краху героя.

Проаналізовано семантичний потенціал сивого кольору, що функціонує як полісемічний маркер історичної пам'яті, мудрості, втоми й трагедії, а також підсилює емоційно-смислову атмосферу твору. Обґрунтовано значення образу Мамая як символу національної незнищенності, козацької спадщини та духовного оберега, який поєднує минуле й сучасне. Окремо розглянуто символіку антропонімів і зміну імен як художній прийом, що відсилає до практик радянської уніфікації та втрати етнічної ідентичності.

Зроблено висновок, що символи в романі «Справа Сивого» виконують не лише образотворчу, а й структурно-композиційну та ідейну функцію, забезпечуючи багатовимірність інтерпретації твору, поглиблення психологічних портретів персонажів і актуалізацію ключових проблем історичної пам'яті, національної ідентичності та руйнівного впливу тоталітарної системи на людину.

Ключові слова: роман, символ, сюжет, полісемічність, антропонім, колір, психологічний портрет.

The article presents a comprehensive analysis of the symbolic system of the novel «The Case of Syvyi» by the Kapranov Brothers as an essential component of its poetics and meaning-making. The study is grounded in the premise that the symbol is a universal element of artistic thinking, without which a full interpretation of a literary text is impossible. It is emphasized that the authors' recourse to the genre form of the anti-detective novel serves as a means of artistic reflection on the absurdity of the Soviet repressive system, in which a scholar appears as a «criminal» and the investigator functions as an instrument of state violence.

Special attention is paid to the analysis of the novel's key symbolic images, in particular the road, the briefcase, the gray (hoary) color, the Dnipro River, Mamai, as well as the symbolism of names, colors, and bodily details. The image of the road is interpreted as a polysemantic symbol of the life path, human and national destiny, freedom, self-knowledge, and responsibility. In interaction with the image of the briefcase, the road forms a complex metaphorical model in which the briefcase simultaneously appears as a sign of power, a burden of obligations, a bearer of memory, and a symbol of the protagonist's personal collapse.

The semantic potential of the gray (hoary) color is analyzed as functioning as a polysemic marker of historical memory, wisdom, fatigue, and tragedy, while also intensifying the emotional and semantic atmosphere of the work. The significance of the image of Mamai is substantiated as a symbol of national indestructibility, Cossack heritage, and a spiritual talisman that connects the past and the present. The symbolism of anthroponyms and the change of names is considered separately as an artistic device referring to the practices of Soviet unification and the loss of ethnic identity.

It is concluded that the symbols in the novel «The Case of Syvyi» perform not only an imagistic but also structural-compositional and ideological functions, ensuring the multidimensional interpretation of the work, the deepening of the psychological portraits of the characters, and the actualization of key issues of historical memory, national identity, and the destructive impact of the totalitarian system on the individual.

Key words: novel, symbol, plot, polysemy, anthroponym, color, psychological portrait.

Постановка проблеми. Ні для кого не є таємницею, що сучасний світ наскрізь пронизаний символами. Символи присутні в усіх сферах людського життя – у природі, культурі, мистецтві, мові. Рослина, колір, географічна назва чи будь-який інший об'єкт можуть функціонувати як у прямому, так і в переносному, символічному значенні. Не становить тут винятку й художня література, у якій символові належить особлива роль. З одного боку, це звичайні мовні одиниці, ужиті у своєму прямому значенні, однак у художньому тексті вони набувають додаткового, глибшого смислового навантаження. Без урахування символічного рівня неможливе повноцінне розуміння жодного літературного твору.

Такі образи, як вода, вогонь, дорога, портфель, шабля, Мамай тощо, постають домінантними символами, що не лише допомагають письменникам глибше розкрити дух певної епохи, а й надають творові міфологічного та філософського виміру. Вони виконують вагому смислову та композиційну функцію в структурі художнього тексту. Символізм у літературі є невід'ємним і закономірним явищем художнього мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти творчості Братів Капранових здійснювали Т. Крупеньова *(Особливості ономастикону творів Братів Капранових)*, О. Січкар *(Шевченківські алюзії в сучасній українській літературі (на прикладі творчості Братів Капранових))*, В. Бєляєва *(Функціонування кольористичних епітетів у творах Братів Капранових)*, К. Дорошенко *(Прийом гри образами у творчості О. Ірванця та Братів Капранових)*, О. Барташук, С. Маховська *(Етнографічні аспекти романів Братів Капранових «Кобзар 2000»)*, У. Лисак *(Локус дороги у поетиці й семантиці мовних ігор Кобзаря 2000 Братів Капранових)*, А. Мартиненко *(Естетика слова в романі «Забудь-річка» Братів Капранових)*, Д. Лук'яненко *(Народознавча домінанта романів Братів Капранових)*, І. Береза *(Українська відьма: від Гоголя до Капранових)*, В. Руссова *(«Люб'язна Солоха» Братів Капранових: ґендерне прочитання)*, Л. Костецька *(Формування образу помаранчевого майдану у «Щоденнику моєї секретарки» Братів Капранових)* тощо. Як бачимо, художня проза Братів Капранових не тільки є надзвичайно цікавою й актуальною та користується популярністю серед читачів, а й активно досліджується літературознавцями.

Роман Братів Капранових «Справа Сивого», який вийшов друком у 2018 р., також вже ставав об'єктом наукового аналізу. Зокрема його досліджували: В. Обозний *(Альтернативне моделювання постаті Дмитра Яворницького в романі братів Капранових «Справа Сивого»)* [1], Н. Кобилко *(Образ козака Мамая: від фольклору до сучасної української літератури)* [2], Т. Хом'як (*Художнє моделювання образу Дмитра Яворницького в романі братів Капранових «Справа Сивого»)* [3]. Дослідники звернули увагу на окремі особливості його поетики, зокрема на оригінальність художнього трактування образу головного героя. Проте загалом рецепція роману залишається досить обмеженою. Нині, як ми уже зазначали, існує лише кілька цікавих, але незначних за обсягом публікацій, здебільшого у формі тез доповідей. Твір ще очікує на ґрунтовне осмислення з боку літературознавців, мовознавців, істориків та філософів.

Запропоноване дослідження є першою спробою аналізу поетики роману «Справа Сивого» Братів Капранових у контексті використання образів-символів. Відсутність попередніх наукових розвідок у цьому аспекті зумовлює *актуальність* обраної теми.

В українському літературознавстві за останні роки з'явилося чимало праць, у яких предметом дослідження ставало використання символів. Зокрема це праці В. Дмитренка, Т. Гундорової, В. Жайворонка, В. Калашника, Н. Ковальчук, В. Кононенка, С. Павличко, О. Потапенка та ін. Можемо погодитися з думкою, висловленою у багатьох із цих робіт, що символ у творі використовується з метою «стисло і яскраво розкрити образ» [4, с. 65], що «це складний художній код, естетична енергія якого таїть у собі широкі можливості для досягнення різноманітних смислів» [4, с. 161].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особливостей функціонування символів у художньому просторі роману Братів Капранових «Справа Сивого». Для реалізації поставленої мети передбачено виконання таких *завдань*: визначити ключові образи-символи, представлені в романі; з'ясувати, як символіка впливає на поетику твору.

Виклад основного матеріалу. Брати Капранови, на основі біографії та документальних фактів про Дмитра Яворницького, пропонують читачеві альтернативну інтерпретацію історичних подій. Для цього автори використовують елементи класичного детективу (анидетективу). Жанрова форма «антидетективу» підкреслює абсурдність радянської системи, де злочинцем стає вчений, а слідчий – інструмент зла. Сюжет зосереджений

на молодому слідчому Климі Шпакуватому, якому доручено контролювати одного з дніпропетровських заколотників – Сивого (Дмитра Яворницького). Саме символи, на думку Т. Хом'як, допомагають «художньо змоделювати образ Д. Яворницького» [3, с. 145].

У художньому світі роману Братів Капранових «Справа Сивого» вони (символи) посідають ключове місце, виконуючи значну смислову та композиційну функцію в поетиці роману. Одним із найбільш яскравих та промовистих є образ *дороги.* У творі ми чітко бачимо звернення митців до біблійного розуміння цього символу. Адже дорога є одним із найбільш яскравих біблійних символів життя людини. Вона символізує духовний шлях людини та її взаємини з Богом. Образ дороги відіграє дуже важливу функцію у творі, семантика дороги тут дуже багатогранна. З одного боку – дорога є звичайним топосом, а з іншого – вона ототожнюється з життям людини, є символом боротьби і свободи, шляху до самопізнання людини, до свого етнічного коріння. Кожен із героїв роману обирає/формує власну дорогу, ширше – свою Долю: *«Клим давно вже пробачив усіх викладачів і навіть певною мірою був вдячний їм за те, що замість затверджувати в голові нудні хімічні формули нині займається новою цікавою справою, працює не з бездушними чавунними заготовками, а з живими людьми. Звісно, це не так уже й просто, зате дає відчуття могутності, коли не ти перед професором, а навпаки – він перед тобою вимушений тремтіти та затинатися»* [5, с. 107].

У романі «Справа Сивого» образ дороги набуває багатозначного символічного наповнення: він постає метафорою індивідуального життєвого шляху, людської долі й навіть долі нації, уособлює любов і втрату кохання, виконує функцію маркера самопізнання та пошуку особистісної ідентичності. Водночас у контексті окремих сюжетних ліній дорога слугує символом втечі від власного «я» та повернення до нього, а також уособлює прагнення героя уникнути відповідальності та покарання за скоєний злочин.

Символіку дороги автори яскраво підкреслюють детальними описами природи, які допомагають читачеві краще відчути емоції, атмосферу тексту. Подекуди топос дороги не має метафоричних значень, а, радше, має на меті показати динаміку життя головного героя, його «пересування» у просторі, емоції та почуття, які переповнюють його на конкретному життєвому етапі.

Образ дороги в романі «Справа Сивого» часто поєднується з образом *портфеля*. Образ портфеля в художній літературі – це не просто предмет побуту, а багатозначний символ, який може набувати різних смислових відтінків залежно від контексту твору, жанру та авторського задуму. У творах, що критикують державну систему, портфель часто символізує посаду, чиновницьку владу або корупцію. У творах про дитинство портфель – це символ навчання, становлення особистості, першого досвіду відповідальності, переходу до дорослого життя. У психологічній прозі портфель може уособлювати тягар обов'язків, який герой змушений нести – як буквально, так і метафорично (наприклад, обов'язки, секрети, провину). Це деталь, що характеризує статус героя: дорогий портфель – ознака успіху, старий – символ минулого або скромності. Отже, образ портфеля – це мобільний символ, який може означати: владу або її імітацію, знання або їх тягар, особисту історію або соціальний статус.

Образ портфеля в романі є одним з центральних символів і набув тут глибокого метафоричного значення. Парадоксально, але в романі усі ці значення дивним чином переплітаються. Для Клима Шпакуватого, одного з героїв твору, портфель є водночас ознакою влади, носієм пам'яті, тягарем відповідальності й внутрішніх секретів, а також деталлю характеру. *«Кожна епоха має свій символ влади. Якщо початок XX століття бачиться у вигляді смокінгу та пенсне, двадцяті роки – в образі папахи та маузера, то у тридцяті їм на зміну прийшов портфель. Портфель – от що виказувало людину сильну та по-справжньому важливу»* [5, с. 21]; *«… раптом в очі кинувся новий портфель – поки що порожній символ влади»* [5, с. 55]*; або «… коли вийде звідси з портфелем – усі побачать, що колишній студент перетворився на представника влади, людину, що вирішує долі інших»* [5, с. 22].

Еволюція символіки портфеля в романі є досить показовою: від його початкового функціонування як реального побутового предмета до трансформації в узагальнено-символічний образ, який спершу є маркером влади, а згодом уособлює крах особистості, зумовлений її трагічним заплутуванням у соціальних механізмах. У цьому контексті важливим є ще один ключовий символ – сивий Дніпро, що виступає своєрідним «німим свідком» і метафоричним літописцем української історії. Символічною видається й фінальна деталь: занурення портфеля у води річки, що остаточно руйнує надії одного з героїв твору – Клима Шпакуватого. *«– Ні! Марусю! –*

хлопець кинувся навздогін, але дівчина… одним рухом кинула свою ношу у Дніпро. – Ні-і-і-і-і! – просто-таки заволав хлопець, але …дніпровими хвилями…, поступово занурюючись, пливли шкіряний начальницький портфель та тека з написом «Яворницький» [5, с. 281].

У романі вагому роль, на наш погляд, відведено використанню *сивого кольору*, який, завдяки своїй семантичній багатозначності (у фольклорі та художній літературі він означає «‘давнину’», ‘печаль’, ‘втому’») [6, с. 125], слугує засобом увиразнення настроєвих домінант, акцентування історичної пам’яті та поглиблення символічного виміру оповіді. Сивий колір з’являється буквально з перших рядків твору: *«– Ти ніколи не думав, чому Дніпро звуть сивим? … – Мабуть, тому, що старий. Старі – усі сиві»* [5, с. 3]. Це не випадкова деталь, адже вона регулярно з’являється на сторінках твору. Повтор у романі постає однією з форм реалізації символічних смислів і виконує функцію смислового маркера, спрямованого на привернення уваги реципієнта до потенційно прихованого змісту. Ця деталь увиразнює, розвиває образ.

«– Дмитро Іванович Еварніцкій отримав у нас, в департаменті поліції, прізвисько Сивий через те, що вже у молодому віці мав сиве волосся» [5, с. 72]. Так розповідає про Яворницького колишній працівник Департаменту поліції Російської імперії, а тепер консультант нової влади, Веніамін Купріянович Сєдов. Знову ж таки звертаємо увагу на прізвище, яке також пов’язане з сивим кольором. Трохи пізніше ми дізнаємося ще більше подробиць, що стосуються цього слова. Все виявляється набагато складнішим, ніж здавалося на початку: *«Врешті він потрусив головою, взяв теку зі справою і каліграфічним почерком вивів на обкладинці слово «Сивий». Порядок ведення таємних справ передбачав псевдоніми для підслідних, і, обравши для такого випадку прізвище діда, Сєдов немовби поставив собі задачу остаточно покінчити із власним темним походженням, розбудженим історичною лекцією. Окрім того, сам Еварніцкій мав помітну сивину, що робило таке псевдо корисним для агентів спостереження та змістовним для слідчого»* [5, с. 161].

На завершальних сторінках роману сивий колір з’являється знову. У камері зустрічаються Сєдов і Клим. Сєдов вражений виглядом хлопця: *«Хлопець нахилився над відром і остовпів. З непорушного водяного дзеркала на нього дивився сивий, ну просто як лунь, хлопець із його, Клима Шпакуватого, очима»* [5, с. 282]. Тут сивий колір є символом «печалі», «втоми», а загалом краху. І зовсім інша семантика цього кольору в наступному уривку: *«Яворницький мовчки дивився на своє зображення у дзеркалі, а з-поза спини його визирав Козак Мамай, намальований на полотні невідомим художником сто років тому. За довгий час фарба на картині почала злазити, і чорний Мамаїв оселедець вкрився білими тріщинками, немовби присипаний попелом вічності, що його люди ще називають сивиною»* [5, с. 287]. Отже, спостерігаємо полісемічне використання цього кольору. З одного боку він уособлює мудрість, історичну пам’ять (Дніпро, Д. Яворницький), а з іншого – є символом краху ілюзій героїв роману (Сєдова, Шпакуватого), підкреслює руйнівну силу системи, яка пожирає своїх «дітей». Застосування цього кольору посилює символічний вимір твору та поглиблює його емоційно-смислову атмосферу.

Варто погодитися з думкою В. Обозного [1, с. 143] про те, що «час минулий і час сучасний Братам Капрановим вдалося об’єднати завдяки сакральному образу Мамая, котрий колись врятував життя Дмитра Яворницького та ніби «взяв під опіку» сміливого археолога: *«Мене в молодості землею завалило, коли розкопував стародавню могилу… Мене Мамай врятував… Кам’яна брила, що від старості вже загрузла в землю. Вона і прийняла на себе обвал, мене відкопали. І з того часу я почав збирати мамаїв з усього степу. Щоб захищали і мене, і вас, і всю Україну»* [5, с. 268]. На символічності цього образу наголошують Т. Хом’як [3] та Н. Кобилко [2]. Зокрема, Н. Кобилко [2, с. 104–105] зауважує, що образ козака Мамая стає оберегом для головного героя, адже він завжди з’являється тоді, коли на головного героя твору, Дмитра Яворницького, чатує небезпека: обвал кургану, переслідування царським режимом, арешт радянськими органами.

На думку авторів роману, Мамай є символом невмирущості, незнищенності нашого народу. *«Це герой, який захищає нас уже багато сотень років»* [5, с. 285]. Дух Мамая завжди переселяється у тих, *«хто не боїться козацької волі і приймає козацьку долю. Живе, як козак, захищає своє і не здається ворогам»* [5, с. 287]. Мамай виступає символом нашої козацької спадщини. Він стає оберегом для героя та України, уособлює зв’язок із землею, традицією, незнищенним духом українства. Він поєднує в собі силу і мудрість, волю і спокій, народну пам’ять і національну мрію. *«У багатовіковому історичному поступові цей загадковий образ виявився духовним символом*

українців, уособленням звитяжницьких ідеалів народу, його світоглядних орієнтирів», – зазначає Т. Пошивайло [7].

Під оперативним ім'ям *Мамай* у творі фігурує Марія Глинська, кохана слідчого Клима Шпакуватого. У цьому випадку автори роману свідомо поєднують антропонім *Мамай* із прізвищем *Глинська*, що вказує на глибоку вмотивованість номінації. Імовірно, їм були відомі дві основні інтерпретації походження цього образу: перша трактує Мамая як питомий український фольклорний персонаж, друга пов'язує його з ім'ям полководця Золотої Орди Мамая та його нащадка – князя Богдана Глинського, який також уживав ім'я Мамай. Таким чином, вибір авторів має культурно-історичне підґрунтя та поглиблює семантичний вимір образу.

Символічно, що саме агент з оперативним ім'ям «Мамай» (Марія Глинська), стає рятівником Дмитра Яворницького, знищивши сфабриковані проти нього документи: *«Козак Мамай – це не просто міф. Це герой, який захищає нас уже багато сотень років. – Захищав вас? – Нас, – уточнив Яворницький. – І мене, і тебе, і наше місто, і всіх українців. Сотні років у тисячах хат він усміхається зі стіни, курить люльку, а сам захищає Україну, і поки буде так, вона житиме… Це Мамай нас веде. Вічний козацький дух»* [5, с. 285].

Загалом, автори роману, використовуючи у творі власні імена та прізвища, надають їм особливого смислового навантаження. Через семантику імен вони не лише окреслюють індивідуальні риси персонажів, а й формують їх художній образ, увиразнюють характер та внутрішній світ. Ім'я стає важливим елементом поетики твору, набуваючи символічного значення та поглиблюючи ідейно-образний зміст. Одного з героїв твору, Шпакуватого, звати Клим. Це коротка форма імені Климент, що має латинське походження від слова clement, яке означає «милосердний», «поблажливий», «людяний». У грецькій традиції воно також асоціюється з виноградною лозою – символом родючості та духовного зростання [8]. На нашу думку, автори роману свідомо обрали це ім'я з метою акцентувати увагу на трагедії особистості, яку система позбавила індивідуальності, перетворивши на складову частину свого репресивного механізму.

Як ми уже зазначали, у романі простежується свідома стратегія авторів щодо добору антропонімів, які виконують важливу символічну функцію. Імена персонажів не є випадковими: вони репрезентують культурні, етнічні та семантичні нашарування, що посилюють художню виразність твору. Зокрема, використання єврейського імені *Гад*, сприйняття якого в українській мовній традиції має інші конотації, є, на нашу думку, навмисним прийомом: *«Прийшов уночі і назвав мене на ім'я! – На яке ім'я? – не зрозумів Клим. – На моє! – з п'яним трагізмом у голосі сказав Вайсман. – А яке у тебе ім'я? – Гад! – Хто гад? – здивувався Клим. – Я, я – Гад! – стукнув себе в груди Вайсман. – Чого це? – Клим ніяк не міг второпати, про що йдеться… – Дурень! – Вайсман підняв угору сальний від підчеревка палець. – Гад по-єврейськи – це Удача… Батьки хотіли, щоб мені щастило. – А! – зрадів Клим. – А я вже думав! – Отож-бо і воно! Усі думають. Тому я і записався Гаврилом. Може, тоді удачу й відлякав»* [5, с. 145]. Така номінація дозволяє авторові глибше розкрити внутрішню драму героя, який, з одного боку, перетворений системою на «гвинтик» карального механізму, а з іншого – зберігає усвідомлення власної етнічної приналежності. Тому досить іронічно звучать слова Гаврила (Гада) Вайсмана: *«Мене, єврея, нагородили за боротьбу з юдаїзмом!»* [5, с. 141]. Отже, система імен у творі також є одним із ключових інструментів формування символічного виміру образів.

Зміна імені персонажем у художньому творі постає не лише як індивідуальний акт самовизначення, але й як художній прийом, що відсилає до ширших соціокультурних процесів. Акцент письменника на цьому сюжетному елементі дозволяє інтерпретувати його як алюзію на практику радянської влади, спрямовану на систематичне розмивання етнічних ознак та національних особливостей індивіда. Ім'я, яке традиційно виконує функцію маркера культурної спадкоємності та зв'язку з попередніми поколіннями, у такому контексті перетворюється на інструмент ідеологічної стандартизації. Тим самим автор демонструє, що процес «створення нової радянської людини» передбачав відчуження особистості від її історичних та етнічних коренів, а отже – формування уніфікованої ідентичності, позбавленої національної специфіки. Такий художній акцент не лише поглиблює портрет героя, але й спонукає читача замислитися над механізмами культурної трансформації, які визначали соціальну реальність радянської доби.

Очі – ще один із найпотужніших образів-символів, який дозволяє автору передати внутрішній світ персонажа, його емоції, моральний стан, істину, а іноді – навіть надприродну силу. Така увага до опису очей не випадкова: вони є своєрідним «вікном у душу», і саме через них читач може

глибше зрозуміти героя: *«Усі в залі опустили очі, намагаючись уникнути пильного погляду промовця»* [5, с. 13]; *«Старший подивився крізь пенсне суворим поглядом»* [5, с. 35]; *«Клим не вірив власним очам»* [5, с. 107]; *«Марусині очі… видавали стривоженість»* [5, с. 113]. Таке систематичне, а в романі вони згадуються близько ста разів, акцентування автором уваги на очах персонажа виконує функцію поглиблення його індивідуального портрета та психологічної характеристики, оскільки візуальні деталі слугують засобом розкриття внутрішнього стану й емоційної динаміки героя.

Заслуговує на увагу акцентування авторів роману на описі *лівої* та *правої* рук одного з персонажів роману. На нашу думку, це не просто звичайне фіксування процесу письма: така деталізація апелює до усталених у культурній традиції опозицій «ліве» – «праве», що характеризуються значним семантичним потенціалом. Зокрема, «ліве» у символічному вимірі асоціюється зі злом, зрадою та підступом, тоді як «праве» постає знаком правди, правоти й моральної чистоти. Таким чином, письменники не просто окреслюють зовнішні риси героя, а й доповнюють його портрет психологічними та етичними штрихами, що створює передумови для подальшого розвитку сюжету: «*Клим зім'яв папір, поклав його в попільничку та підпалив. А поки полум'я поїдало написані слова,* ***ліва рука*** *забрала з* ***правої*** *ручку, обмокнула у чорнила та вивела кривим, але розбірливим почерком: «Розписка… обіцяю зберегти державну таємницю, не розголошувати довірену мені інформацію… Повідомлення буду підписувати псевдонімом…»* [5, с. 139]. Подібний прийом спрямований на активізацію інтерпретаційної діяльності читача, який змушений замислитися над прихованим змістом образу та його роллю в структурі твору.

Ще одним вагомим образом-символом у творі є шабля, яку автори інтерпретують як своєрідний оберіг, символ захисту історичної пам'яті та водночас місток між минулим, сучасним і майбутнім: *«– Ой! – скрикнув він. Середній палець запекло, і на пучці виступила кров. Шаблі виявилися цілком справжніми, ще й гострими, як бритва… То ти так?! Вирішив захищатися? Не вийде! Органи ДПУ не відступають навіть перед зброєю»* [5, с. 150].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, як ми бачимо, символ є структурним елементом художнього тексту роману, що забезпечує поглиблене розуміння авторського задуму. Використання символіки розширює інтерпретаційні можливості твору, створюючи умови для його багатовимірного прочитання. Символи сприяють формуванню образної системи, зокрема увиразнюють характери персонажів (Клима Шпакуватого, Марії Глинської, Дмитра Яворницького, Сєдова тощо) та відображають їхній внутрішній світ і емоційні стани. Символічні елементи виступають інструментом актуалізації ключових ідей твору та посилення їхнього впливу на читача.

Проблема символіки заслуговує на окреме дослідження не лише у творчості братів Капранових, але й у творах багатьох українських письменників із огляду на вагому роль образів-символів у змістовому й поетикальному рівнях тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Обозний В. О. Альтернативне моделювання постаті Дмитра Яворницького в романі братів Капранових «Справа Сивого». *Українська література: проблеми і перспективи: матеріали І Всеукраїнської заочної науково-практичної Інтернет-конференції / укл. О/ А. Огульчанська, В. Г. Зотова, Л. П. Копєйцева.* Мелітополь : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2020. С. 140–143.

2. Кобилко Н. А. Образ козака Мамая: від фольклору до сучасної української літератури. *Література й історія : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (08–11 жовтня 2020 р.): у 2-х ч. / редкол. : Н. В. Горбач (відп. ред.), В. М. Ніколаєнко (ред.-упоряд.), І. М. Бакаленко (техн. ред.) та ін.* Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. Ч. 1. С. 103–105.

3. Хом'як Т. В. Художнє моделювання образу Дмитра Яворницького в романі братів Капранових «Справа Сивого». *Література й історія : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (08–11 жовтня 2020 р.): у 2-х ч. / редкол.: Н. В. Горбач (відп. ред.), В. М. Ніколаєнко (ред.-упоряд.), І. М. Бакаленко (техн. ред.) та ін.* Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. Ч. 2. С. 142–145.

4. Білоус П.В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с. с. 65.

5. Брати Капранови. Справа Сивого. Роман. Київ : Нора-Друк, 2018. 288 с.

6. Словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.

7. Пошивайло Т. «Козак Мамай» – генетичний код нації. URL: https://surl.li/allonp (дата звернення: 23.12.2025).
8. Климентій. URL: https://surl.li/ibnpwx (дата звернення: 23.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 82.09:821.161.2-1Кос:355.01:82’06
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.37

INNOVATION OF MILITARY THEME IN LITERARY-ARTISTIC DISCOURSE OF LINA KOSTENKO (CYCLE OF POEMS ”WAR PAINTS WATERCOLORS WITH BLOOD”)

НОВАТОРСТВО МІЛІТАРНОЇ ТЕМИ В ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ЛІНИ КОСТЕНКО (ЦИКЛ ВІРШІВ «ВІЙНА МАЛЮЄ КРОВ’Ю АКВАРЕЛІ»)

Filat T.V.,
orcid.org/0000-0001-5441-7520
Doctor of Philology, Professor,
Head of the Language Training and Humanities Department
Dnipro state medical university

Klymenko I.M.,
orcid.org/0009-0003-1475-1155
Lecturer at the Language Training and Humanities Department
Dnipro State Medical University

The feeling of the inevitability of a war between Ukraine and Russia haunted Lina Kostenko since her youth. It is difficult to say what was decisive in this tragic prediction: a deep analysis of the historical path of Russia, the talent of a scientist and researcher, an understanding of the laws of the Universe, or natural witchcraft, which is certainly inherent in the great poetess and which cannot be overlooked when reading her poetic works.

The military theme is the leading one in Lina Kostenko’s work, although traditionally the object of analysis of researchers has been intimate, landscape, philosophical, and civic lyrics. The laconic, multifaceted, and somewhat fragmentary cycle “War Paints Watercolors with Blood», published by the Publishing House “Stary Lev” (Lviv) and the “Nova Polska magazine” (Warsaw), contains eleven poems. Published at the beginning of the war, the chronicle cycle is striking in its brevity and lyrical perfection, which testifies to the poetess’ talent and ability to single out the current and painful problems of today that have arisen in society due to the fratricidal war unleashed by Russia with Ukraine. The architectonics of the cycle clearly corresponds to the poetess’s intention to highlight the main pressing problems that have arisen as a result of hostile aggression before society.

The article not only analyzes Lina Kostenko’s war poems, but also highlights the main themes and problems that have become relevant and attract attention: the war showed the true face of every person («І знову буде видно, ху із ху» [8, p. 307]); the initiator and inspirer of this tragedy was the «маленький сірий чоловічок» [8, p. 307]; only «хворе» society can start a war with a fraternal people («Зміряйте Росії температуру − / у неї біла гарячка. / Поставте діагноз – у неї параноя» [8, p. 309]); the cynicism and hypocrisy of the Russian government and church («Вона (russia – T.F., I.K.) хреститься на ікони, а бомбить церкви й кладовища. / Її священники благословляють убивць» [8, p. 309]); the great suffering of the Ukrainian people, who were left without homes («Вернулись люди – а немає стін. / Пройшла орда, жорстока і запекла» [8, p. 311]), the undying optimism of the Ukrainian people, who believe in Victory and their happy future («зацвітуть морелі, / і облетять, як сон кореневищ», «якийсь тюльпанчик раптом проросте» [8, p. 309], «І встає з руїн / Сивий Янгол українського пекла» [8, p. 311]).

The war cycle “War paints watercolors with blood” is internally systematized and permeated with the patriotic idea of the invincibility of the Ukrainian people, to whom «Господь… сил подвоїв і потроїв», who «здолав усе, подужав заброд» and became «нацією героїв» [8, p. 311].

Key words: cycle-chronicle, architectonics, concept of universal evil, poem-prediction, allusion, generalized image, temporal framing, reminiscence, metaphorical comprehension.

Відчуття неминучості війни України з росією переслідувало Ліну Костенко з юнацьких років. Складно сказати, що в цьому трагічному передбаченні було вирішальним: глибокий аналіз історичного шляху росії, талант вченої та дослідниці, розуміння законів Всесвіту чи природне чаклунство, яке, безумовно, притаманне великій поетесі і яке не можна не помітити при читанні її поетичних творів.

Мілітарна тема є провідною у творчості Ліни Костенко, хоча традиційно об’єктом аналізу дослідників була інтимна, пейзажна, філософська, громадянськалірика. Лаконічний, багатоплановий, якоюсь мірою фрагментарний цикл «Війна малює кров’ю акварелі», надрукований видавництвом Старого Лева (Львів) та журналом «Нова Польща» (Варшава), містить одинадцять поезій. Оприлюднений на початку війни, цикл-хроніка вражає стислістю та ліричною досконалістю, що свідчить про талант поетеси та вміння виокремити актуальні та болючі проблеми сьогодення, які виникли в суспільстві через розв’язану росією братовбивчу війну з Україною. Архітектоніка циклу чітко відповідає задуму поетеси висвітлити основні злободенні проблеми, які постали внаслідок ворожої агресії перед суспільством.

У статті не тільки аналізуються воєнні вірші Ліни Костенко, а й виокремлено основні теми і проблеми, які набули актуального звучання та привертають увагу: війна показала справжнє обличчя кожної людини («І знову буде видно, ху із ху» [8, с. 307]); ініціатором та натхненником цієї трагедії став «маленький сірий чоловічок» [8, с. 307]; тільки

«хворе» суспільство може розпочати війну з братнім народом («Зміряйте Росії температуру − / у неї біла гарячка. / Поставте діагноз – у неї параноя» [8, с. 309]); цинізм та лицемірство російської влади та церкви («Вона (росія – Т.Ф., І.К.) хреститься на ікони, а бомбить церкви й кладовища. / Її священники благословляють убивць» [8, с. 309]); багатостраждальність українського народу, який залишився без домівок («Вернулись люди – а немає стін. / Пройшла орда, жорстока і запекла» [8, с. 311]), невмирущий оптимізм українського народу, який вірить у Перемогу та своє щасливе майбутнє («зацвітуть морелі, / і облетять, як сон кореневищ», «якийсь тюльпанчик раптом проросте» [8, с. 309], «І встає з руїн / Сивий Янгол українського пекла») [8, с. 311].

Воєнний цикл «Війна малює кров'ю акварелі» внутрішньо систематизований та пронизаний патріотичною ідеєю незламностіукраїнського народу, якому «Господь… сил подвоїв і потроїв», який «здолав усе, подужав заброд» і став «нацією героїв» [8, с. 311].

Ключові слова: цикл-хроніка,архітектоніка циклу,концепція всесвітнього зла, вірш-передбачення, алюзія, узагальнений образ, темпоральне обрамлення, ремінісценція, метафоричне осмислення.

Problem statement. The work of the "deeply modern, deeply Ukrainian poetess" (Ye. Hutsalo) [cited by:1, p. 1] "as one of the brightest phenomena of the era and Ukrainian culture of the 20th century and the beginning of the 21st" [1, p. 33] has long been the object of literary studies. Scholars are trying to analyze and study the genre system of the artist, her artistic originality, traditions and innovation, the role of mythology, archetypes, folk poetic reminiscences, intertextuality in Lina Kostenko's poetic heritage. Even children's lyrics is systematically studied and interpreted as an integral part of the poetess's artistic world. The war theme in the poetess's work has not yet become the object of close attention of researchers, the subject of monographs and large manuscripts, although some authors consider and interpret it as a component of the poetic heritage of a brilliant poetess, a true patriot, "an artist-culturologist, a profound connoisseur and propagandist of culture, a poet-scientist, or rather, an academician…" [1, p. 17]. We believe that the need has already arisen to analyze Lina Kostenko's war lyrics in all its aspects and dimensions, to show how a "war" childhood influenced the formation of a worldview and a position of rejection and condemnation of war, how deep pain for Ukraine and Ukrainians made her hate those who destroy and humiliate the Fatherland, bomb cities and villages. "The impact of this war will be very strong. Many generations of people have lost their homes and are psychologically traumatized. These are wounds that will take many decades to heal. These are such difficult topics that a new Ukrainian literature will be born, perhaps as strong as the literature of the very strong post-war group of "47" German-speaking writers at one time," says Anatoliy Dnistrovy. https://bukvoid.com.ua/events/culture/2022/09/17/220300.html?utm_source=ukrnet_newsYuliya Valova. About the war in Ukraine in the words of writers who became fighters on the front17.09.2022.

The analysis of recent research and publications.

Lina Kostenko's war lyrics is not often studied in modern literary studies. However, scientific works devoted to this issue have begun to appear. V. Bryukhovetsky rightly noted that "for Lina Kostenko's inner world, it is not for nothing that the events of the war years weigh so much. This is the fate of an entire generation, the poetic discoveries of which began in the trenches, not yet healed by time. In the often painful lines, a huge charge of optimism, optimism of calloused strength is laid" [2, p. 124]. Ivan Dzyuba in his book "There are poets for the ages" (2011) quotes Lina Kostenko's apt statement: "Every war is terrible. It is blind, deaf, and everyone in it is a victim today or tomorrow" [3, p. 122]. This judgment, which was formed in childhood, over the years only deepened, transformed into new ugly manifestations and forms, overgrown with the pain of losses and destruction that war brings, and with an unshakable conviction that the terrible years of war should not be repeated. V. Bazylevsky saw in Yevhen Malanyuk's assessment of Lina Kostenko "born by the war" " higher sacred meaning" [Quote from: 1, p. 15] And this is quite right. The theme of war is comprehended, worked out, transformed in the poet's work throughout her life. Halyna Bilyk in the article "The Theme of War in the Work of Lina Kostenko" argues that in "Lina Kostenko's poetic cosmos, the image of war – in all its semantic aspects – is one of the most reprehensible, unnatural and inhuman. The artist bestows the eagle of holiness only on the war of liberation – based on the martyred self-sacrifice of a generation in the name of the future of the land, its children and grandchildren…" [4, p. 141].

In his textbook-anthology Hryhori Klochek states that Lina Kostenko "was 11 years old when the war began. During the four war years, I had to go through a lot – staying in the trenches, where I hid from artillery bombardments, and walking through a minefield, when my mother walked in front, ordering my daughter to follow her step by step, and the terrible death of familiar shepherds who were blown up while disassembling an artillery shell (this fact is described in «Пасторалі XX сторіччя»), and the bitter fate of refugees, when they had to wander with

their simple treasure along heavy roads, get wet in the autumn rain, and ask strangers to spend the night" [5, p. 18]. The literary critic outlined a wide range of issues and problems covered by Lina Kostenko's war lyrics. And although we are talking about poetry dedicated to World War II, in the artist's modern war lyrics, only the aggressor – Russia – has changed, and the scale of destruction, bombing, and human grief have remained just as tragic.

A**im of this article:** to research and analyze the war cycle of poems by Lina Kostenko "War Paints Watercolors with Blood" as a holistic systemic formation. To prove that the proposed poems are united by a common theme, internally organized and systematized according to the principle of thematic, ideological-artistic, and conceptual unity; to identify the peculiarities of the interpretation of the war theme in the creative heritage of Lina Kostenko.

Main part of the article. The war cycle of poems "War Paints Watercolors with Blood" consists of eleven poems. They do not have traditional titles, their function is performed by the first line. But each poem is clearly dated, which is not at all typical for the poetess's collections. Nine out of the eleven poems were written in 2022. This cycle can be conditionally called a chronicle cycle, a "history" of the beginning of the war and its continuation for three months. The end date of the cycle is 05/30/2022 (the poem («Всі маски вже впали»). The cycle begins with the poem «Останній ґрунт. Останній раунд» (2010). The compositional place of this poetry, written four years before the start of the war and twelve years before its full-scale renewal, becomes clear only after reading the entire cycle. This is a poem-prediction of the future war, about which the poetess constantly warned [6; 7]. The arrival of Dracula, the Dragon, the Three-Headed Serpent will take place after the "game" of "modern and underground". He will bring misfortune, death, and disorder: «Кісток насипле цілий терикон. / Всіх матюкне. На всі моцарства цикне» [8, p. 307]. And this tragedy will change society and worldview, open our eyes to real and imaginary values, to the inner nature of man and his purpose: «І знов крутнеться флюгер на даху. / І знову буде видно, ху із ху» [8, p. 307].

In the poems «І жах, і кров, і смерть, і відчай…» (2015), Lina Kostenko expressed her attitude towards Russia's aggression against Ukraine. According to the poet, all the evil in the world is personified in the image of «маленького сірого чоловічка» [8, p. 307]. On the one hand, he looks worthless and pitiful (not even a man – a little man), on the other hand, he is a symbol of «чорної біди» [8, p. 307]. The poetess creates a nameless, non-individualized lyrical subject with the help of negative epithets: little, gray, «чорний» («накоїв чорної біди»), «хижий» (очолює «клекіт хижої орди»), «огидний». And although «сірий чоловічок» is easily recognizable, the author deliberately does not identify him, identifying him with "horror", with blood, with death, «клекотом хижої орди» [8, p. 307], «звіром огидної породи»[8, p. 307], a terrible Loch Ness monster. The Loch Ness animal is associated with the "disgusting" beast of the cold Neva. This combination represents the concept of universal evil and treachery, which have no nationality, citizenship or individual features. Lina Kostenko creates a reminiscent generalized image. Moreover, the allusions used (Loch Ness, «чорна біда», «сірий чоловічок» are reinterpreted and gradually accumulate negative characteristics to create a typified image of the universal evil of all humanity in order to call on peoples to unite in a noble struggle against a common enemy, which is expressed in a rhetorical question-warning:

Куди ж ви дивитесь, народи?!

Сьогодні ми, а завтра – ви [9, p. 308].

The emotional prediction of the brilliant poetess resonates with the public statements of modern politicians. But in 2015 it was not perceived so sharply and inevitably, because it was believed that the «хижа орда» and the anger of the «маленького сірого чоловічка» were directed only at one state and one people. The poet's rhetorical question contains a hidden call to all peoples to unite against the cruel aggression of the enemy-»звір», the Loch Ness monster.

In the poem «Підкрадається лихо нечутними кроками» (27.02.2022), a picture of tragic reality is created using a metaphorical understanding of the present. And this stringing of metaphors («підкрадається лихо», «зупиниться мить», «почорніє село», «війна загримить», «захлинаються кров'ю і димом світанки», «вигинає імперія хижий хребет», «повзуть… танки», «очі святої Софії / спопеляють навіки новітню орду» [8 p. 308]) increases the tension and creates a closed space that carries not only a descriptive load and information about the place of action, but also has a special meaningful activity. The toponyms «почорніле село», «білий світ», «розчепірені танки» «по дорогах», «хатки в зимовій завії», Київ, «очі святої Софії» recreate the image of «білого світу» disfigured by the war. But the tragedy of the present and the uncertainty of the future at the end of the poem are replaced by confidence in Victory: «Лиш над Києвом очі святої Софії / спопеляють навіки новітню орду» [8, p. 308]. The Cathedral of St. Sophia, which has always been a symbol of Ukraine, its unbreakable

fortress, is endowed by the poetess with a new function: a guardian and avenger («очі святої Софії / спопеляють навіки новітню орду» [8, p. 308]).

In the following poem «Ця ніч була загрозлива і темна» (Ніч, 17.03.2022) the year, month, day of writing, and time of day are indicated: «ніч». This specification not only exacerbates the general atmosphere of wartime, but also characterizes the enemy's actions as inhuman, insidious, and shameful. It is significant that the enemy begins shelling at night, «в час диявола», [8, p. 308]. when the civilian population is sleeping. Compared to the poem «Мій перший вірш написаний в окопі», where the realities of war are given in horrific detail («Лилась пожежі вулканічна лава / Горіла хата. Ніч здавалась днем. / І захлиналась наша переправа – / через Дніпро – водою і вогнем» [9, p. 31]), in the poem «Ця ніч була загрозлива і темна» the author focuses on the psychological state of the lyrical hero: «Ця ніч була загрозлива і темна. / І так хотілось тиші і тепла» [8, p. 308]; «То що − тікати? Бігти в бомбосховище? / А не діждав би фюрер у кремлі!» [8, p. 308], «Хай сам боїться − він уже вчорашній. / Посіють бомби −ненависть пожнуть»[8, p. 308]; «Сирени виють. А мені не страшно / Хто не тікав, того не доженуть» [8, p. 308]. The realities of war are recreated in the metaphorical image of a yellow chrysanthemum: «А вибух був – як жовта хризантема, / що на пів неба раптом розцвіла» [8, p. 308]. The metaphorical and allegorical nature of the comparison («А вибух був – як жовта хризантема…») reinforces the theme of the unnaturalness of the war that Russia launched against Ukraine, its destructive nature: «Струснуло стіни і двигтіло довго ще. / Сирени вили, блискало на склі» [8, p. 308]. The system of rhetorical questions («То що – тікати? Бігти в бомбосховище?») is intended to strengthen the opposition of Ukrainians to Russian aggression and "to the fuhrer". The author seems to create a tragic dilemma, outlining two mutually exclusive possible paths: the path of freedom and the path of fear. This philosophical dilemma is expressed by the pathos of a sharply formulated rhetorical question, which reveals the poetess's patriotism.

The eighth poem «Ще трохи, трохи – й зацвітуть морелі…» (15.04.2022) also has a clear dating. The temporal framing of the poetry represents frozen time and destroyed space, a conditional future tense («зацвітуть морелі, / і облетять, як сон кореневищ», «якийсь тюльпанчик раптом проросте» [8, p. 309]). We have already written that "an important feature of Lina Kostenko's poetic cycles is the combination of, in essence, the epic scale of events with a unique lyrical reproduction, comprehension and experience of them [10, p. 185]. In the cycle "War paints watercolors with blood", in particular in the poem «Ще трохи, трохи – й зацвітуть морелі…», this amazing quality of the poetess's creative laboratory was fully revealed.

In the poem «У нас вже підриваються на мінах» (15.05.2022), the long-suffering theme takes on a new tragic sound. The realities of today are written «стримано і лаконічно»[3, p. 124]: «У нас вже підриваються на мінах. / В полях по обрій брухту і броні. / У нас стрічають люди на колінах / своїх убитих хлопців на війні» [8, p. 310]. The theme of «підривання на мінах» has already been voiced by the poetess in lyrics dedicated to the World War II («Смертельний падеграс», «Пастораль XX сторіччя»). To Ivan Dzyuba's question «Can you overcome these nightmares – the nightmare of war, the nightmare of repression?» Lina Kostenko answered: "No. It doesn't mean that you are afraid of them, it doesn't mean that you carry them with you. I wrote about that:

Хто йшов по полю мінному хоч раз,
той мимохіть і на паркетних глянцях
пригадує смертельний падеґрас [9, p. 123].

The poetess recalled: «Всі ми про щось мріяли у дитинстві. / Хто про іграшку, хто про казкові пригоди. / А я – щоб мати до ранку не збожеволіла» [9, p. 123]. That is, «обережні па» «на мінним полі» and the child's dreams so that her mother wouldn't go crazy are links in one chain.

The author emphasizes the universal injustice of the early death of «чиїхось коханих і чиїхось синів» [8, p. 310]. But at the same time, it emphasizes the high nobility of their mission: «Щоб Україна не була розп'ята, / пішли боротись» [8, p. 310], − conditioning the righteousness of the cause with the pathos of the exciting question: «хто ж, як не вони?!» [8, p. 310]. This rhetorical and at the same time exclamatory sentence should enhance the emotional tension of the poem and make an aphoristic conclusion, full of pride for Ukraine and Ukrainians: «Так виникає нація героїв. / Так постає з населення народ» [8, p. 311]. Hryhoriy Klochek was right when he emphasized that "a brilliant poet teaches us to be a nation of victors" [5, p. 578]. The chronicle of war events is intertwined with poems in which the artist comprehends the scale of the war tragedy and tries to get to the bottom of its causes. In the verse libre «Зміряйте Росії температуру…» the author not only makes a «діагноз» of Russia («Зміряйте Росії температуру − / у неї біла гарячка»), but also exposes the cynicism and cruelty of Russians: «Вона (russia – T.F., I.K.) хреститься на ікони,

а бомбить церкви й кладовища. / Її священники благословляють убивць» [8, p. 308]. And in the quatrain «Не дуже людям думалось про честь…» (22.05.2022), the poetess explains the tragic events in Ukraine by the idle spending of time and life by people who forgot about their official duties and honor: «Не дуже людям думалось про честь, / усі хотіли хліба і видовищ» [8, p. 308]. But, despite everything, the poet is sure that higher powers protect Ukraine and will not let it be destroyed. Madonna of the Crossroads and Madonna of the Bomb Shelters – on guard of Ukraine and its people: «Колись була Мадонна Перехресть». / Тепер у нас Мадонна Бомбосховищ» [8, p. 310].

The last two poems, «Всі маски вже впали і всі королі вже голі» (30.05.2022) and «Вернулись люди – а немає стін» (21.05.2022), at first glance, stand apart from the previous poems and do not carry a significant content load. But Valentyna Sayenko's opinion regarding Lina Kostenko's work seems correct: "Her plots always have a second, third and fourth (mystical) dimension… this explains the relevance of her work, which has a universal character" [1, p. 25]. The last two poems have a fateful meaning, carry a philosophical generalization, demonstrate a spiritual insight («Всі маски вже впали і всі королі уже голі. / І всі Златоусти усе вже сказали торік») [8, p. 311], inspire confidence in overcoming all the hardships and vices that prevent Ukraine and Ukrainians from living in peace and harmony («Виходимо з моря своєї гірської недолі. / Заходимо в повінь усіх Вавилонських рік») [8, p. 311]. (05/21/2022), In the last poem «Вернулись люди – а немає стін» (21.05.2022) the poetess raises the problem of homeless people in Ukraine, that is, people from whom the war has taken away their homes: «Вернулись люди – а немає стін. / Пройшла орда, жорстока і запекла» [8, p. 311]. This topic is not new to the poetess since the World War II. Here it unfolds against the backdrop of the "laughter" of the devil («регоче диявол»), but for the first time in the artist's work, the emerging protest and opposition to the «темним силам» of evil and destruction («І встає з руїн / Сивий Янгол українського пекла») [8, p. 311]. The poetess creates a kind of vertical: the "laughing devil", who is about to be swallowed by hell, and the angel, who is reborn after the actions of the «жорсткої і запеклої орди», «встає з руїн». He has turned gray because he has gone through all the circles of hell, witnessed deaths and destruction. But he is reborn to take revenge, protect, become a guardian.

Conclusions and perspectives. Lina Kostenko, continuing the best achievements of world and domestic literature and culture in her work, was able not only to intellectually and philosophically comprehend the most important socio-historical events, phenomena of the era, but also to give them an author's interpretation and assessment. For the poetess "was born by the war", the war became not only "the temporal sign" of childhood, but also a Rubicon that did not allow her to come to terms with plain rude, betrayal, negligent attitude to her duties, "disliking" for the Motherland, people, traditions. The war started by Russia against Ukraine, despite the fact that the poetess knew about its inevitability, outraged the artist and made her loudly «кричати» and beg to stop the destruction of Ukraine and the world («Куди ж ви дивитесь, народи?! /Сьогодні ми, а завтра – ви» [8, p. 308]). The war cycle "War Paints Watercolors with Blood" is internally and systemically united by a common idea of patriotism, deep sorrow for the innocently lost lives of Ukrainians, the destroyed territories, «хлопцями», whom «стрічають люди» «на колінах», hatred for the «імперії», which «вигинає… хижий хребет» [8, p. 308], «до фюрера у кремлі». At the same time, the poetess is proud of kraine and Ukrainians, warriors to whom «Господь… сил подвоїв і потроїв», which «здолали все, подужали заброд». And she expresses her faith in Victory metaphorically, but well-foundedly and confidently: «Так виникає нація героїв. / Так постає з населення народ» [8, p. 311].

REFERENCES:

1. Саєнко В. П. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність: монографія. Київ: Смолоскип, 2020. 640 с.

2. Брюховецький В. С. Ліна Костенко: нарис творчості. Київ: Либідь, 1990. 208 с.

3. Дзюба І. Є поети для епох. Київ : Либідь, 2011. 208 с.

4. Білик Г. Тема війни у творчості Ліни Костенко. *Рідний край (літературно-художній альманах).* 2010. № 1. С. 129–141.URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Almpolt2010127 (дата звернення 24.03.2025).

5. Ліна Костенко: тексти та їх інтерпретація. Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, впорядкування та інтерпретація творів Григорія Клочека. Київ : Видавництво «Український пріоритет», 2019. 640 с.

6. «Бомби о четвертій ранку − мені вони звичні з дитинства». 93 роки Ліні Костенко. URL: https://suspilne.media/406524-bombi-o-cetvertij-ranku-meni-voni-zvicni-z-ditinstva-93-roki-lini-kostenko/ (дата звернення 24.03.2025).

7. Філат Т. В. Своєрідність трактування антивоєнної теми в ліриці Ліни Костенко. «Я должен вспомнить – это было…»: к 70-летию Великой победы: монография / отв. ред. А. А. Степанова. Днепропетровск, 2015. С. 374−382.

8. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія [Текст]: антологія. Львів: Видавництво Старого Лева; Варшава: «Нова Польща». 2023. 440 с.

9. Костенко Л. Вибране. Київ, 1989. 559 с.

10. Філат Т. В. Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко (стаття перша). Проблеми сучасного літературознавства: Збірник наукових праць. Випуск 26. – Одеса : Астропринт, 2018. С. 183−193.

Дата першого надходження рукопису до видання: 07.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.161.2-31Лис.09:75.071.1(477)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.38

НАЦІОНАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН МАРІЇ ПРИЙМАЧЕНКО (НА МАТЕРІАЛІ ТРИЛОГІЇ Л. ЛИСЕНКО «СВІТОТВОРЕННЯ ВІД МАРІЇ»)

THE NATIONAL PHENOMENON OF MARIA PRYIMACHENKO (BASED ON L. LYSENKO'S TRILOGY "WORLD-CREATION BY MARIA")

Чолкан В.А.,
orcid.org/0000-0002-6635-2493
кандидатка філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті зосереджено увагу на знаковій постаті українського культурного простору – Марії Приймаченко, представниці «наївного мистецтва», образ якої творчо осмислено і художньо втілено у романі-трилогії Л. Лисенко «Світотворення від Марії». В історії української літератури – це перший роман, де на основі документальних фактів і художнього домислу письменниця всебічно висвітлює життєву і творчу долю мисткині, котра залишила помітний слід на ниві українського мистецтва.

Подано огляд художніх і художньо-документальних творів, присвячених видатним діячам українського мистецтва. Водночас у цьому контексті виокремлено виняткове значення роману-трилогії Л. Лисенко про М. Приймаченко для актуалізації й ширшої популяризації образу видатної української народної художниці. Проаналізовано основні етапи життя М. Приймаченко, зокрема причини її фізичної недуги та особливості сприйняття навколишнього світу, що відображалося не лише в її малярських роботах, а й у сновидіннях із фантастичними образами та нестандартними сюжетами. Часто художниця переносила їх на полотно у вигляді звіриної тематики, що вказує на унікальність її творчого почерку. Зокрема, у статті представлено типові назви робіт, що підкреслюють авторську звірину серію, а також зібрано найбільш промовисті підписи, зроблені художницею до власних картин. Відповідно, з цього випливає ще одна характерна риса творчого таланту М. Приймаченко – звернення до усної поетичної творчості та наявність фольклорних мотивів та образів у її доробку загалом.

Акцентовано на тому, що Л. Лисенко не тільки майстерно відтворює особливості світогляду художниці, а й простежує її глибокий зв'язок з міфологією, фольклором і народною традицією. Узагальнено, що в цілому творчість художниці розвивається у руслі народної традиції. У цьому контексті виокремлена ще одна риса художнього образу М. Приймаченко – акцент на її знахарстві та відунстві.

У статті підкреслено, що авторське моделювання художнього образу мисткині перебуває у динаміці розвитку й зазнає певних змін.

Ключові слова: мистецтво, звіриний стиль, сновидіння, фольклор, міфологічний, фантастичний, картина, народний.

The article focuses on a landmark figure of the Ukrainian cultural space – Maria Pryimachenko, a representative of „naive art", whose image is creatively interpreted and artistically embodied in L. Lysenko's novel-trilogy "World-Creation by Maria." In the history of Ukrainian literature, this is the first novel in which, on the basis of documentary facts combined with artistic imagination, the writer provides a comprehensive portrayal of the artist's life and creative destiny, a figure who left a significant mark on the field of Ukrainian art.

The article offers an overview of fictional and fictional-documentary works devoted to prominent figures of Ukrainian art. Within this context, it highlights the exceptional importance of L. Lysenko's novel-trilogy about Maria Pryimachenko for the actualization and broader popularization of the image of the outstanding Ukrainian folk artist. The main stages of Pryimachenko's life are analyzed, in particular the causes of her physical illness and the specific features of her perception of the surrounding world, which were reflected not only in her paintings but also in dreams filled with fantastic imagery and unconventional plots. The artist often transferred these visions onto canvas in the form of zoomorphic themes, which points to the uniqueness of her creative style. In particular, the article presents characteristic titles of works that emphasize the author's zoomorphic series, as well as the most expressive captions written by the artist for her own paintings. Accordingly, this reveals another distinctive feature of Maria Pryimachenko's creative talent – her appeal to oral poetic tradition and the presence of folklore motifs and images throughout her oeuvre.

Special emphasis is placed on the fact that L. Lysenko not only skillfully reproduces the peculiarities of the artist's worldview but also traces her profound connection with mythology, folklore, and folk tradition. It is generalized that, overall, the artist's creativity develops within the framework of folk tradition. In this context, another feature of the artistic image of Maria Pryimachenko is highlighted – an emphasis on her role as a folk healer and seer.

The article also emphasizes that the author's modeling of the artist's image is dynamic in nature and undergoes certain transformations.

Key words: art, zoomorphic style, dreams, folklore, mythological, fantastic, painting, folk.

Постановка проблеми. В історії української літератури є чимало художніх та художньо-документальних творів, в яких відтворено образи українських митців. Це, зокрема, відображено у романному доробку В. Врублевської («Соломія Крушельницька», 1989), В. Яворівського («Автопортрет з уяви», 1982) про Катерину Білокур, Василя Шевчука «Страсті за Миколаєм (Микола Лисенко)» (2007), І. Корсака «Роман О. А. (Олександр Архипенко)» (2023, щоправда, незакінчений), У. Глібчук «Алла Горська. 888 кілометр» (2025), А. Аркана «Я, Іоанн…» (2019) про Іоанна Георгія Пінзеля тощо, а також у художньо-документальних творах О. Балабка «Кімоно для Баттерфляй» (2022), Б. Гориня «Любов і творчість Софії Караффи-Корбут» (2013, 2015), О. Гавриша «Таємниця Ерделі» (2018) та ін. До 115 річниці з дня народження української народної художниці в жанрі «наївного мистецтва», лауреатки Національної премії України імені Т.Г. Шевченка М. Примаченко (Приймаченко) (1909–1997) у київському видавництві «Ярославів Вал» побачило світ тритомне художнє видання журналістки, мистецтвознавиці, громадської діячки Л. Лисенко «Світотворення від Марії» («Переддень», «Введення», «Об'явлення»). Слід зазначити, що правопис прізвища художниці має два варіанти, хоча мисткиня у трилогії письменниці свідчить, що називати її треба "*... Приймаченко, бо батько пішов у Примаки до діда Федора й баби Пріськи...*" [5, с. 343]. Варто взяти до уваги і той факт, що роману-трилогії передувала повість Л. Лисенко «Життя і час Марії Приймаченко» (1985), а тепер, після появи трикнижжя, авторка планує продовжити розповідь про видатну українку вже в наступній, четвертій книзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До постаті М. Приймаченко та її мистецької спадщини у своїх дослідженнях зверталися О. Берлач, О. Бесараб, Н. Велігоцька, Т. Кара-Васильєва, Д. Клочко, О. Найден, М. Мурашко, І. Палінський, які більшою чи меншою мірою науково осмислювали мистецький феномен художниці. Натомість у жанрі художньої прози образ М. Приймаченко зринає вперше, що викликає не лише читацький інтерес, а й спонукає до наукового прочитання тексту, з'ясування концепції творення образу художниці на тлі епохи.

Постановка завдання полягає в науковій рецепції зображення образу М. Приймаченко в художній літературі, у розкритті актуальних питань творчої біографії та принципів моделювання внутрішнього світу мисткині, художньо-стильових особливостей трилогії, фольклорної основи творчості майстрині пензля тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновизнаним фактом є те, що у дитячому віці, на дев'ятому році життя, дівчинка захворіла на поліомієліт, через що досить швидко почала надто серйозно сприймати довколишній світ, тонко реагуючи на все, що оточувало її в рідному селі Болотня на Київщині. У третій книзі так званої «сімейної саги» письменниця пропонує родинну версію хвороби художниці: «*Приймаченки вважали, що у дочки не було ніякого "поліо", ніякого гострого вірусного захворювання, яке їй передалося через забруднені руки чи зіпсовану їжу і вразило нервову систему. Ні і ще раз ні! Дитина перелякалася крику батьків, які, через ніч, повертаючись із весілля, побачили на воротях білу шматину, замащену чимось червоним, їм здалося – кров'ю… Шматина була схожа на… весільну "калину", яку зазвичай чіпляли на паркан після першої шлюбної ночі… ЩО МОГЛИ ДУМАТИ ТАТО ІЗ МАМОЮ?!!*» [6, с. 35]. У творі показано, як в результаті величезного психологічного стресу, який пережила малолітня дівчинка, її ліва нога внаслідок паралічу та атрофії м'язів перестала рости. Важкий фізичний біль Марійка тамувала творчістю. Спочатку вона розмальовувала глиною сільські хати, а вже пізніше – у 1936 році – була запрошена на курси навчання в Центральні експериментальні майстерні при Київському музеї українського мистецтва на чолі із директором Рудяковим Пименом Івановичем. Вишивальниця Тетяна Флору, яка помітила талант 28-річної Марії, подає таку характеристику мисткині, називаючи її "єдиним відкриттям": "Всі інші – майстри, а вона – художник! Дівчина дуже багатогранна і чутлива до світу. У неї є самостійне критичне і образне мислення. Десь скоро будуть пробиватися амбіції. Вона ще не вміє працювати із кольором чи чимось іншим, але відчуває їх і це дорогоцінно. Їй зараз потрібен лише час на експерименти і для творчої роботи. Її, Боже упаси, не треба чіпати, а якщо у найменшому доведеться дещо спрямовувати – то тільки акуратнесенько, непомітненько, майже косметично […] Мар'я вже самостійно визначилась із тематикою метафорично-фольклорного світу квітів, людей та звірів. Це перфект! […] З нашого боку – тільки доброзичливість, а з її – час і творча свобода дасть результат, якого ми і не сподівалися!" [5, с. 213]. Старостою у групі, де навчалася юна Марія, був Іван Макарович Гончар, який

стане пізніше відомим скульптором, графіком, маляром, фольклористом, етнографом і колекціонером.

Художниця іменує себе так: “Я – Марія, Маруся, Мар’я та Маня,… тобто, по-вуличному у Болотні – Крива, по-київськи – Прима, Перша, значить, а взагалі-то називаюся Приймаченко…” [5, с. 343]. На сторінках трилогії зустрічаємо такі пестливі варіанти наймення художниці: Марійка, Марійця, Маріечка, Маруська, Марусина, Марусинка, Марусиночка, Марусенка, Муська, Мусічка, Манічка тощо. У селі ж її всі через хворобу та ваду ноги називали “Кривою Марією”. Що стосується вияву емоцій і почуттів, то Марія “гніватися не вміла і не могла – на те треба було мати сильне здоров’я” [5, с. 432].

Авторка майстерно вкраплює у сюжетну канву мотив сновидінь, що увиразнюють тонке сприйняття художницею подій навколишнього світу, трансформуючись у підсвідомості в химерні сюжети та образи. Уражена з дитинства важкою хворобою, дівчина заглиблюється у свій внутрішній світ, бачить чимало пророчих, яскравих снів, які темпераментно оповідає своїм рідним: “…Небо отаке синє – в білі пір’їсті хмари! Сонце над головою. Я – лечу! А внизу піді мною і наді мною – пташки, пташки! Видимо-невидимо, так багато! Одні звичайні, другі – якісь, наче, шовкові, треті – золоті пави, а четверті – із вишитими крильми і малюнок вишивки – мій! […] Скрізь цвіти несказанної краси! Придивляюся – ні, це не майори, не зозулині сльози, не русалчині гребені, не нічні свічки, не кручені паничі… Це наче… квіти з оченятами! …Квіти-посмішки” [4, с. 80].

Трилогія Л. Лисенко рясно пересипана снами мисткині, які здебільшого мають символічне і пророче прочитання. Так, після операції Марія “спала й виділа красивий сон: наче Творець ходить по їхньому городі в Болотні – від річки до садочка і аж до клумби біля цибатого журавля на околі. Все навкруг прозоре, а він бере фарбу із пальця (як ото в неї!) і кладе на все живе й неживе, і воно стає різнобарвним, – несказанно прекрасним!” [6, с. 211–212]. Художниця вміє “відчитувати” значення снів самостійно: “Щодо сну, то не приведи, щоби він збувся, – подумала Марія. – Із того замурованого млина був тільки один вихід… душі в небо. Але то нічого. Ще не час. Проти середи видиво не справдиться” [6, с. 221]. Часто майбутні картини, на яких будуть зображені її чудернацькі тварини, мисткиня бачить у лагідних і чудових снах, як-от: “…Серед зими, на великій галявині – літо урозповні, земля в цвіту! На березі Славути тихо-мирно живуть собі всі її звірі. Найперше – здивована Зубрійка із роззявленим на квіти ротом… Скаче із гілки на гілку Рожева мавпа, збираючи запашні плоди, і Олень їй допомагає… У воді із лататтям вигрівається Зелений крокодил і незмигно розглядає Фантастичну птицю, що чистить своє дорогоцінне пір’я…” [5, с. 315–316].

Світобачення М. Приймаченко виходило за межі традиційності, оскільки мисткиня прагнула якнайглибше осягнути природу взаємозв’язків між людським і тваринним, зовнішнім і внутрішнім світом людини. Її образне мислення формується у руслі художньої народної традиції, зокрема лубкової естетики, характерної для українського XVIII–XIX століть. Творчість М. Приймаченко органічно пов’язана з уявленнями, цінностями та світовідчуттям народної культури. Тяжіння до фольклорних архетипів увиразнюється, наприклад, змалюванням фантастичного образу «трьох сонць у космосі», наповнюючи його глибинним містичним змістом. Символічне звертання до образу «сонця», що уособлює світло і життя, підкреслює прагнення художниці до гармонії, добра та духовного просвітлення. Звірі, птахи та квіти – ось мотиви творів М. Приймаченко, що об’єднуються у серію «Болотнянські звірі» (1936–1941). Окремі дослідники вважають, що в її творчості несподівано відродилася найдревніша пам’ять віків – язичницький культ тварин і рослин, звіриний орнамент доісторичних часів, що традиція народного живопису найтісніше поєдналася з переданнями, легендами, повір’ями, які назавжди відійшли у вічність. У статті, присвяченій художньо-смисловій багатогранності звіриної серії М. Приймаченко, О. Берлач та О. Лесик-Бондарук зазначають, що «Фантастичні звірі на картинах художниці виступають не лише головними персонажами – вони уособлюють ті чи інші почуття та послання, які художниця хотіла донести іншим. Укрупнені форми небачених звірів, справжня злива кольорів у поєднанні з орнаментальною розробкою тулуба слугують створенню вражаючого своєю емоційною силою образу» [1, с. 5].

Художнє мислення мисткині здатне “олюднювати” природу. “З неба я бачила у нашому болоті не тільки хатніх та лісових звірів, але й невідомого чотириголового звіра вкупі з допотопною удовихою. І гуляли вони серед чортового зілля, страхополоху та гадючої цибулі. Такі вони, знаєте, величезні, дивочні й зовсім не злі…” [4, с. 81], – продовжує свою пристрасну оповідку дівчина. Усі ці дивні тварини (звірі та птахи) сповна запов-

нять пізніше художні картини з подекуди незрозумілими назвами-новотворами: “Хвостов’яз” [8, с. 23, 46–47]; “Хвостов’язка” [8, с. 60–61]; “Бовкун” [8, с. 98]; “Чуліндра на Вкраїну завітала і хлібом поздоровляє з Новим роком усіх людей” [8, с. 103]; “Пудболіст” [8, с. 107]; “Леваха по полю ходить і діла не робить, дивиться, щоб де поживиться” [8, с. 137]; “Чуліндра у саду гуляє, пісню співає, пташок розвеселяє” [8, с. 140]; “Чаплун пасеться” [8, с. 174]; “Лекаха любить по полю ходить, комахи збирать, людям помагать” [8, с. 179]; “Рибна птиця” [8, с. 189]; “Горохове чучело” [8, с. 197, 246]; “Носороб” [8, с. 265]; “Зубатий прус везе орла з орлицею” [8, с. 270]; “Малий чапайонок катається на коні…” [8, с. 282] тощо. На нашу думку, назви “чаплун”, “чапайонок” (із демінутивними суфіксами) походять від інфінітива “чапати”, що, за великим тлумачним словником сучасної української мови [2, с. 1370], означає – повільно ступати, іти не поспішаючи.

«Звірина» тематика (ще називають роботи мисткині «звіриний епос» [11, с. 44]), надзвичайно колоритна і достатньо об’ємна, що підтверджується у творі згадками назв робіт понад два десятки разів (“Звір”, “Фантастичний звір” (обидва – 1936), “Звірі судяться” (1937), “Звір Прус” (1960), “Звірі в гостях у лева” (1962), “Звір гуляє”, “Фантастична звірина” (обидва – 1971), “Звір з довгим хвостом” (1975), “Гороховий звір”, “Фантастична звірина”, “Звірячий цирк” (усі три – 1977), “Звір-хохотун” (1980), “Звір-галасун” (1981), “Звір зубрій” (1983), “Звір лапи склав” (1986), “Стародавній болотяний звір” (1987), “Дикий звір”, “Болотяний звір бородатий” (обидва – 1988), “Ця звірина сама себе ссе” (1993), “Звір зубатий”, “Звір український” (обидва – 1994). Примітною рисою більшості мистецьких творів художниці є наявність розлогих коментарів-пояснень, що так само рясніють на сторінках твору: “Галасує, рот не закриває і з цього нічого не має” (1981) [8, с. 150]; “У цього звіра зуби більші, а хвіст малий – нема чим мухи одганять” (1983) [8, с. 240]; “Цей звір страшний, да не чує – вуха малі” (1983) [8, с. 241]; “Цей звір позіхає і дружби ні з ким не має” [12, с. 120]; “Людина п’є, да доп’ється, да стає звіром: очі вирячає, сім’ю не понімає і знущається” (1985) [8, с. 192]; “Цей звір сильно рота роззявляє, да зубів не має, да комар за носа кусає” (1987) [8, с. 182]; “Цей звір забіг у горох, а в горосі нема його й досі” (1989) [8, с. 228]; “Звірок у квітках весело шагає по Вкраїні” (1994) [8, с. 258], що дозволяють краще зрозуміти той глибинний підтекст, який закладала мисткиня у свої картини.

Якось під час екскурсії у Києві, оглядаючи будинок із химерами архітектора В. Городецького, художниця мала можливість познайомитися із звіриним стилем майстра. Це ще більше посилило її інтерес до зображення фантастичних звірів. Улюблений прийом М. Приймаченко – «олюднення», «бо ж на її малюнках звірі – це ті ж люди, а люди – ті ж звірі» [12, с. 91]. У художній біографії Л. Лисенко відштовхується від факту, що художниця, ознайомившись із книгою казок І. Франка «Коли ще звірі говорили», пригадала, як «*…з далекого дитячого віку вона взяла собі до подумання, що ЗВІРІ РАНІШЕ МОГЛИ ГОВОРИТИ! Звірі колись були СХОЖИМИ НА ЛЮДЕЙ і їх можна малювати НІБИ ОЛЮДНЕНИМИ!*» [6, с. 382]. У цьому контексті варто зазначити, у трилогії письменниці часто подається негативна характеристика злочинних дій тих, хто понаїхав у село Болотню: «*Звірі, а не люди були! Огидні, хижі, кровожерні потвори з якогось іншого світу!*» [4, с. 41]. Спостерігаючи за тим, що відбувається довкола, молода художниця називає цих персоналій не інакше, як «*звіролюдьми*» [4, с. 56].

Для розрізнення своїх звірів художниця використовує принцип кольороназви: «Рожевий звір», «Помаранчевий звір», «Синій звір», «Зелений звір», «Жовтогарячий звір», «Фіолетовий звір», «Коричневий звір», «Чорний звір». Крім того, національний складник відіграє ключову роль у творенні картин, що підкреслюється національною приналежністю місцевої фауни. Так, зображаючи картину «Цей звір вийшов із-за гір» (1978), художниця одягає героя у вишиту сорочку, додає вуса, як у запорожця, зображає лелек серед пишних квітів.

Образ головної героїні у тритомній сазі поступово змінюється, отже, перебуває у динамічному розвитку. Відповідно це відображається і на творчості художниці. Кожна нова мистецька робота М. Приймаченко була результатом того, що відбувалося у її житті, що вона бачила, чула. Тому Людмила Лисенко, занурюючись у творчий процес мисткині, у своїх описах моделює почуття, які, на її думку, могли б переповнювати душу художниці, коли виникав новий образ в уяві: “*Щось дивне мигнуло перед Марусиними очима, вона не встигла те розгледіти й запам’ятати, а думка запрацювала, і то – дуже сильно запрацювала: “Чекай-но, чекай-но! Це ж був отой чудернацький образ у народній пісні: “ЗОЛОТЕ ПІР’Я ЩУКИ-РИБИ”!!! […] Як завжди у подібних випадках, засвербіли пальці лівої (сердечної!) руки і Марусі захотілося перенести оце видиво з уяви на папір. Вона взяла зі столу серветку,*

дістала олівець із глибини штапельної спідниці й почала робити розводи під небо, в якому буде плавати-гуляти золотопера щука-риба або літатиме птиця із крилами-рибами… Ось така цікава й страшнувато-жаска злука неба й води!" [5, с. 531–532].

У творчому доробку української художниці є, наприклад, картина "Рибна птиця", написана гуашшю 1989 року. Ця робота нагадує постчорнобильський апокаліпсис (у червоних крилах птиці зображено дві рибини, а над її головою пролітають двоє чорних птахів). Раніше, у 1981 році, М. Приймаченко написала картину (нині – у приватній колекції Олега Пінчука), до якої запропонувала власний коментар: "*Лебідь і бусел, щука і жаба, і рак узялися хазяйнувать, кожному хліба по хурі взять – нічого не получилося у їх*" [8, с. 227]. Цей твір є своєрідною алюзією на відому байку Леоніда Глібова "Лебідь, Щука і Рак", хоча мисткиня, по-своєму інтерпретуючи художній твір, додає від себе ще й образи Бусла та Жаби, дотримуючись головної думки байкаря, висловленої у фіналі: "Хто винен з них, хто ні – / судить не нам / Та тільки хура й досі там".

Отже, творчість художниці розвивається виключно у руслі народної традиції. На це вказують головно події трилогії, вплетені у контекст християнських свят, відповідно до яких з прадавніх часів і до сьогодні живуть українці. Так, трикнижжя починається з вказівки на біографічний факт, за яким Марія "*майже весь десятий* [рік. – Уточнення наше] *лежала, тільки десь у грудні, під Миколая, почала ходити два-три метри через хату*" [4, с. 77]. У одному зі снів, які дівчинка розповідає рідним, вона уточнює, що, літаючи, бачить чимало барвистих квітів, а події відбуваються влітку, у "*час до Першого Спасу*" [4, с. 80]. Героїня роману з дитинства через важку хворобу тіла була дуже спостережливою, тому зауважувала всі прикмети природи, вміючи їх добре "відчитувати": "*…На липневого Афіногена замовкали останні пташки і, як Маруся помітила, надзвичайно рано почали збиватися до вирію перші вервечки журавлів над містом. […] Вже зараз із їхньої поспішної підготовки до відльоту у теплі краї можна прикинути, що зима буде ранньою і студеною…*" [6, с. 89].

У творі юна М. Приймаченко постає як відунка, котра допомагала "*одним від неплідності, іншим відвертала неміч, ще комусь знімала родове прокляття, пристріт чи порчу. […] Уміла, наприклад, уберегти від поганого ока, встановити защиту від завидків, ворогів чи невезіння*" [6, с. 82–83]. Шептуха, як правило, спиралася у своїх маніпуляціях на християнський календар: "*…У Перунів тиждень, а саме – на Прокла, коли починаються перші зажинки і беруть пробувати перші огірки, – оце якраз можна лічити пристріт і проганяти вроки Прокловою росою*" [6, с. 83]. Марія щиро не лише вірить у те, що "*цілий рік – крім зими і холодної осені – можна багато чого лікувати чарівним сном*" [6, с. 83], але й пропонує свій "рецепт" фізичного зцілення людини: "*…Вас спіткала якась болячка. Скажем, крижі так ломить, що і не встати. Нада відщитати від своєї хати дев'яту межу, якось добратися до неї і лягти там спати. Прямо на межу. Уві сні вам привидяться духи, що стали причиною хвороби. І в то саме мгновеніє треба бігцем втікати додому, а болєзнь ТУТ, НА МЕЖІ, залишиться…*" [6, с. 83]. І найголовніша її вимога – глибока віра хворої людини у власне зцілення, без чого неможливо позбудитися недуги. Маючи високу температуру, Мар'я сама себе лікує замовляннями, думаючи, що жар узявся від переляку: "*…І дівоче, і парубоче, – іди в ліс! Іди в ліс! Іди в ліс!*" [6, с. 117]. Знаково, що і операцію художниці робили на Третього Спаса, який у Болотні "*називався "Горіховий", бо починали збирати горіхи, у Іванкові – "Полотняний", – жінки продавали свої полотна на іванківському ярмарку. А у Сікачах та в Чорнобилі цей Спас величали "Хлібним", бо там завжди випікали найкращі на Поліссі хліби із нового урожаю…"* [6, с. 124–125].

У романній трилогії Л. Лисенко змальовує свою героїню такою, що з молодих років разом із хворобою отримала водночас і дар пророцтва. Так, ще задовго до 1986 року, дівчина передбачила Чорнобильську катастрофу. У творі цей факт з біографії художниці яскраво підкреслено: "*Ой люди-людоньки, – звірі помежи вас! […] На вас наслане ціле родове прокляття з цих недалеких лісів чорнобильських, – от чого треба боятися!!! Тут ні голос, ні казка, ні примова, ні свічка, ні хрест, ні осиновий кіл, – нічого нікому вже не поможе. Тільки гураганний вогонь може випекти, випалити цю напасть дощенту, і то – вогонь, не людьми розкладений, а вчинений розгніваним Богом. Все отуто, в цих околицях спалахне, люди погибнуть і потім будуть вмирати тисячами*" [4, с. 95].

Художній текст трилогії Л. Лисенко наскрізь просякнутий великою кількістю зразків усної народної поетичної творчості. Оскільки Марія виростала у селі, авторка унаочнює особливості сільської культури, що вказує на міцний зв'язок з народною творчістю. Так, приїхавши на відпочинок додому, під час зустрічі зріднею

дівчина згадує "*українську пісню (…весільну.., в якій були такі слова: "Дякую вам, ВОРОТА, що стояла хлопців рота… Дякую вам, ПОРОГИ, що збивали хлопці ноги…*" [6, с. 7]. Далі героїня мудро розмірковує: "*Ніби, якісь не зовсім… оковирні слова та цілі вирази, які раніше НІЯК не могла збагнути! ЗА ЩО наречена у пісні дякує ВОРОТАМ, ідучи із батьківської хати до нареченого? За що дякує ПОРОГАМ, об які хлопці збивали ноги? За що дякує ВИШНІ, яка ховала її "із хлопцем пишним?". А зараз збагнула! Зрозуміла! Це людину так заповнює щастя від усього живого і сущого, що аж переливається через край, що хочеться всім та всьому низенько кланятися і за все казати "спасибі, спасибі й спасибі, дорогі мої!"*» [6, с. 7]. Чимало сюжетів робіт художниці пов'язані з народними піснями. На це письменниця звертає особливу увагу: "*Марія теж собі запланувала на шкільну виставку три картини за мотивами українських народних пісень і вибрала серед них за мелодіями "За городом качки пливуть", "Ой, у полі криниченька" та "Стелися, барвінку, низенько, Присунься, козаче, бли-близенько"*» [6, с. 508]. Алюзією на українську народну пісню "Із-за гори кам'яної" [9, с. 107] є картина Марії Приймаченко із підписом-інтерпретацією авторки "Літа мої молодії, зупиніться хоч на калиновім мості, та прийдіть до мене в гості" [12, с. 34–35]. Мова і думки молодої художниці переповнені рядками з українських народних пісень, як-от: "*Може і в неї* [Марії. – Уточнення наше] *прокинулася би ота любов, оте "кохання звечора до рання?"*» [4, с. 67]. Виростаючи серед розмаїття зразків народного фольклору, звичаїв та традицій, художниця була дуже чутливою до музики, що засвідчує її особливу реакцію на класичні шедеври. Так, "*увертюра "Запорожця за Дунаєм"*, як пише Людмила Лисенко, *у напівтемному залі приголомшила Марію своєю силою й красою, і аж до хижаків у міжпліччі – злякала. […] Виявляється, музика – дуже сильне мистецтво…*" [5, с. 152–153].

Натомість легенда про снігурів, у якій розповідається, що*"…Один сірий пташок, побачивши у Єрусалимі жахливу страту Сина Божого, витягнув колючку із тернового вінка на закривавленому чолі Ісуса, і на грудях пташка залишився червоний слід назавжди. Так у природі з'явилися червоногруді та чорнокрилі снігурі"* [6, с. 334], спонукала художницю до появи роботи, яку вона підписала "СНІГУРЦІ" 1937 р. Болотня" [6, с. 334]. На жаль, у списку творів Марії Приймаченко, датування яких починається з 1940 року [8, с. 330–343], ця робота відсутня.

Науково осмислюючи мистецький доробок М. Приймаченко, український митець, доктор мистецтвознавства, збирач і дослідник витворів народної культури О. Найден слушно зазначає, що її роботи "тематично і сюжетно пов'язані з пісенно-поетичним фольклором, прислів'ями, приказками, загадками, віршованими висловами самої художниці" [10, с. 242] та вказує на унікальність художнього мислення мисткині.

Потрапивши на навчання до Києва, художниця, гуляючи по Подолу, порівнює себе із царівною-жабою та Кривенькою Качечкою (алюзії на однойменні українські народні казки). Адже "*ТРИЧІ Марії "скидали пір'ячко" ДЛЯ ПОЛЬОТУ: Степан Тимків, Марко і ось тут, зараз, – педагоги й художники із лаври*" [6, с. 63]. Символічну функцію тут виконує цифра "три", яка має сакральне значення. Водночас велике місто дає змогу молодій художниці безпосередньо познайомитись з визначними діячами української культури першої третини XX століття. Так, *"робота над прикрасами повернула спогадами у той прекрасний час, коли вона робила витинанки для кінокартини САМОГО Івана Петровича Кавалерідзе!"* [6, с. 227]. Така творча співпраця дала змогу мисткині пізнати всі таланти великого майстра, який *"і пам'ятники ставив, і для театру писав, і кіно знімав… Узявся за "Наталку Полтавку" і зробив першу українську кінооперу…"* [6, с. 227]. Режисер франківського театру Гнат Юра просить "*її забігти (забігти?!) в театр і на манекенах зняти мірки майбутніх вишивок рішельє для кількох костюмів "Весілля Фігаро" та вистави "Дон Карлос"*» [5, с. 293]. З особливим трепетом Марія Приймаченко згадує, як до них на факультативні лекції приходили Михайло Бойчук, Василь Седляр та Іван Падалка, яких пізніше було жорстоко вбито.

Під час навчання художниця неодноразово слухала автора "Сонячних кларнетів" Павла Григоровича Тичину. "*За Тичиною дуже цікаво говорив Федір Кричевський та Анатоль Петрицький, захоплююче – Левко Ревуцький, зворушливо – Іван Кавалерідзе, зачаровано – Гнат Юра, збуджено – Григорій Вірьовка, надихаюче – Василь Касіян та Михайло Дерегус…*" [5, с. 517]. Вона бачила оперну співачку Оксану Петрусенко [5, с. 518]. Письменниця описує, як М. Приймаченко запросили на вечір-зустріч з М. Бажаном, який читав свою знамениту поезію "Людина стоїть в зореноснім Кремлі". Знаковим у житті художниці було її знайомство з колишньою

співачкою хору М. Леонтовича у Київському університеті Г. Поляруш, яка на момент знайомства працювала художнім керівником хору вищого музично-драматичного інституту на Хрещатику та викладачем народної консерваторії.

Спілкування з відомими діячами літератури і мистецтва дозволило художниці вийти за межі власного творчого досвіду. Усе це справляло неабиякий вплив на її світогляд, збагачувало й розвивало мистецьку уяву. Це засвідчує й організована виставка у Києві, де поруч із художніми роботами М. Приймаченко, розмістили "*експресивні картини найвідомішого класика українського розпису Ганни Собачко-Шостак і чарівливо-загадкові картини Катерини Білокур із яготинської Богданівки*" [5, с. 507]. У романі-трилогії авторка деталізує на захопленні М. Приймаченко творчістю інших видатних майстрів: «*Марія відразу пішла до тих робіт і до початку виступів не могла від них «відлипнути», бо багато чого доброго ро ці композиції (чи полотна) вже чула, утім авторів у житті не стрічала й бачила їхні твори тільки у вигляді репродукцій у журналах*» [5, с. 507]. Тому такі мистецькі події відкривали нові обшири світосприйняття художниці.

Авторка-упорядниця альбому, присвяченого творчому доробку М. Приймаченко, Н. Велігоцька, акцентуючи на феномені її мистецтва, узагальнює свої спостереження у формулі: "Приймаченко – це стиль" [11, с. 7], який містить "риси конструктивності (30-ті роки), гармонійності (60–70-ті роки) та декоративності (80-ті роки)" [11, с. 125].

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, творчість М. Приймаченко є самобутнім явищем української культури, її ідентифікаційним кодом, символом боротьби за утвердження свого, рідного, автентичного, зброєю у руках нашого народу. Чи не особливої актуальності, нового звучання і розуміння нині, на четвертому році повномасштабного вторгнення росії на територію України, набуває висловлювання письменниці, яке у трилогії стосувалося тодішньої влади могутнього СРСР: "*У нашого народу забагато свободи, забагато хисту, майстерності, уміння, краси, пошани до матеріалу й людей і саме тому, напевно вони так смертельно небезпечні для власті, що їх треба тільки уничтожити…*" [5, с. 242]. В усі часи боротьби за незалежність і власну державність духовна сила народу була і залишається найбільшою загрозою для імперських режимів.

У трилогії Л. Лисенко "Світотворення від Марії" ("Переддень", "Введення", "Об'явлення") постає образ самобутньої художниці, великої патріотки України – М. Приймаченко, яка у надскладні часи ХХ століття, попри фізичні випробування, душевні переживання, зуміла створити у своїх картинах власний художній Всесвіт, прославивши рідну землю з її предковічними звичаями, традиціями і обрядами. У цьому й полягає художня вартість роману, що репрезентує не лише глибину й багатовимірність образу М. Приймаченко, а й вирізняється значним культурологічним потенціалом, адже увібрав у себе багатющу народну духовну спадщину, яскравим виразником якої була художниця. Твір спонукатиме до нових концептуальних досліджень як у літературознавчому, так і фольклористичному та мовознавчому аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берлач О., Лесик-Бондарук О. Мистецька оригінальність і художньо-смислова багатогранність дивовижних звірів Марії Приймаченко як унікальне явище українського живопису та світового мистецтва. *Fine Art and Culture Studies*. 2021. Вип. 1. С. 3–9. URL : https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20186/1/159.pdf (дата звернення: 06.11.2025). https://doi.org/10.32782/facs-2021-1-1

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. 1440 с.

3. Кара-Васильєва Т. Марія Приймаченко. *Українки в історії* / за ред. В. Борисенко. Київ : Либідь, 2004. 328 с.

4. Лисенко Л. Світотворення від Марії : роман у трьох книгах. Кн. 1 : Переддень. Київ : Ярославів Вал, 2023. 575 с.

5. Лисенко Л. Світотворення від Марії: роман у трьох книгах. Кн. 2 : Введення. Київ : Ярославів Вал, 2023. 567 с.

6. Лисенко Л. Світотворення від Марії: роман у трьох книгах. Кн. 3 : Об'явлення. Київ : Ярославів Вал, 2023. 526 с.

7. Макущенко М. Таємне життя дивозвірів Марії Примаченко. Львів : Видавництво Старого Лева, 2024. 34 с.

8. Марія Приймаченко. Мистецький альбом з приватних колекцій / упоряд. О. Левченко ; авт. ст. : М. Жулинський, О. Левченко ; вступ. сл. О. Олійник. Київ : Оранта, 2007. 344 с.

9. Моісеєнкова Л., Марциновський П. Українські народні пісні. Сімферополь : Бізнес-Інформ, 2005. 480 с.
10. Найден О. Міф. Фольклор. Форма. Образ. Київ : Видавець Олег Філюк, 2016. 317 с.
11. Приймаченко М. Марія Приймаченко : альбом / авт.-упоряд. Н. Велігоцька. Київ : Мистецтво, 1994. 132 с.
12. Рубан М. Марія Примаченко : біографія. Київ : Агенція “ІРІО”, 2020. 128 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.39

КРЕАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ДИТЯЧОГО КНИГОВИДАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ МЕДІАКОНКУРЕНЦІЇ

CREATIVE STRATEGIES OF CHILDREN'S BOOK PUBLISHING IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MEDIA COMPETITION

Шульська Н.М.,
orcid.org/0000-0003-4703-1798
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціальних комунікацій
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Мартинюк М.І.,
orcid.org/0000-0003-2651-7369
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології
Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний інститут» Волинської обласної ради

Додатко З.Ю.,
orcid.org/0009-0005-4520-7958
магістр аудіовізуального мистецтва,
старший викладач кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю
Державне некомерційне підприємство «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

У статті проаналізовано креативні стратегії дитячого книговидання в Україні в умовах медіаконкуренції з боку цифрових платформ, аудіовізуального контенту та інтерактивних розважальних середовищ. На основі дослідження книжкового репертуару сучасної української дитячої літератури виокремлено найбільш репрезентативні групи креативних видань. До них належать *інтерактивні книги*, у яких читач постає активним співучасником книжкового процесу, поєднуючи читання з дією, вибором, виконанням творчих і пізнавальних завдань (книги з QR-кодами, доповненою реальністю, наклейками, наліпками, віконцями, рухомими деталями, лабіринтами); *книги-експерименти з формою*, де матеріальна конструкція, поліграфічні рішення та нестандартна організація простору сторінки стають складниками гри й оповіді (книжки-іграшки, книжки-панорамки, книжки-попап, книжки-пазли); *візуальні* (*ілюстративні*) *книги*, у яких зображення виконує провідну смислотворчу функцію, а читання трансформується у візуально-інтерпретаційний досвід (книги-картинки, вімельбухи, комікси); а також *книги з грою через мову та текст*, що ґрунтуються на мовних експериментах, ритміці, каламбурах, повторах і вигаданих словах та активізують емоційне й асоціативне сприйняття.

Доведено, що зазначені креативні стратегії сприяють активізації читацької уваги, формуванню стійкого інтересу до книги, розвитку уяви, мовленнєвої культури й креативного мислення дитини. Вони посилюють комунікативний потенціал друкованого видання, перетворюючи читання з пасивного процесу на інтерактивну, ігрову та емоційно насичену практику. Обґрунтовано, що такі формати виконують компенсаторну функцію щодо цифрових медіа, пропонуючи альтернативні сценарії дозвілля, засновані на тактильному, візуальному та мовному досвіді. Підсумовано, що синтез ігрових, візуальних і текстових компонентів є визначальним чинником оновлення дитячого книговидання в Україні, підвищення його конкурентоспроможності та ефективної інтеграції в сучасний медіапростір.

Ключові слова: дитяча література, креативні книги, видавничі стратегії, медіаконкуренція, візуальні практики.

The article analyzes the creative strategies of children's book publishing in Ukraine in the context of media competition from digital platforms, audiovisual content, and interactive entertainment environments. Based on a study of the book repertoire of modern Ukrainian children's literature, the most representative groups of creative publications are identified. These include *interactive books*, in which the reader becomes an active participant in the book process, combining reading with action, choice, and completion of creative and cognitive tasks (books with QR codes, augmented reality, stickers, labels, windows, moving parts, and labyrinths); *experimental books with form*, where material construction, printing solutions, and non-standard organization of page space become components of the game and narrative (toy books, panorama books, pop-up books, puzzle books); *visual (illustrative) books*, in which the image performs the leading meaning-making function, and reading is transformed into a visual-interpretive experience (picture books, vimelbuch, comics); as well as *books with a game through language and text*, which are based on language experiments, rhythm, puns, repetitions and invented words and activate emotional and associative perception. It has been proven that these creative strategies contribute to the activation of reader attention, the formation of a stable interest in the book, the development of imagination, speech culture and creative thinking of the child. They enhance the communicative potential of the printed edition, transforming reading from a passive process into an interactive, playful and emotionally rich practice. It has been substantiated that such formats perform a compensatory function in relation to digital media, offering alternative leisure scenarios based on tactile, visual and linguistic experience. It is concluded that the synthesis of game, visual and textual components is

a determining factor in the renewal of children's book publishing in Ukraine, increasing its competitiveness and effective integration into the modern media space.

Key words: children's literature, creative books, publishing strategies, media competition, visual practices.

Постановка проблеми. Сучасне дитяче книговидання дедалі виразніше постає як складова багатовимірного медіакомунікаційного простору, у якому традиційна книга функціює в режимі активної конкуренції з цифровими, аудіовізуальними та інтерактивними медіа. Формування читацьких практик дітей відбувається в умовах постійного інформаційного потоку, домінування візуального контенту, гейміфікованих форматів і нових моделей сторителінгу, що змінює характер рецепції тексту, особливості читацької уваги та очікування авдиторії. За таких обставин дитяча книга перестає бути лише друкованим артефактом і трансформується в комплексний культурно-медійний продукт, у якому поєднані літературний текст, ілюстрація, дизайн, редакційна концепція та маркетингова комунікація. Актуальність дослідження зумовлена загостренням медіаконкуренції, в умовах якої українське дитяче книговидання змушене шукати креативні стратегії для збереження інтересу юного читача та забезпечення конкурентоспроможності книжкового продукту. Сучасні діти дедалі частіше сприймають інформацію через екранні медіа, орієнтуючись на динамічність, емоційну насиченість і візуальну привабливість контенту, що ставить перед видавцями, редакторами та авторами нові професійні виклики. У цих умовах традиційні підходи до створення дитячої літератури виявляються недостатніми, актуалізуючи потребу в жанрових експериментах, оновленні наративних стратегій і переосмисленні образної системи творів. Літературознавчий аспект проблеми полягає в осмисленні змін, які відбуваються на рівні поетики дитячого тексту, жанрової структури, типів оповідача та комунікативних моделей взаємодії з читачем. У сучасній дитячій літературі спостерігаємо тенденцію до ускладнення наративу, поєднання ігрового й пізнавального начал, активного використання інтертекстуальності, алюзій на масову культуру та медіареальність. Такі трансформації зумовлюють необхідність аналізу дитячої книги не лише як видавничого продукту, а і як художнього тексту, що функціює в полі між літературою та медіа. Водночас літературознавчий підхід дає змогу простежити, як креативні видавничі стратегії впливають на художню структуру тексту, способи конструювання образів і моделі читання. Відтак креативність постає не лише як інструмент ринкової конкуренції, а як чинник літературного процесу, що визначає напрями розвитку сучасної української дитячої літератури. Актуальність теми підсилена соціокультурним контекстом в Україні, у якому дитяча книга виконує важливу освітню, виховну та ідентифікаційну функції. В умовах глобалізації медіапростору та активної присутності перекладного контенту особливої ваги набуває дослідження національних моделей дитячого книговидання, здатних поєднати художню якість, креативні видавничі рішення та відповідність запитам українського читача. Саме тому аналіз креативних стратегій дитячого книговидання в Україні в умовах медіаконкуренції – актуальний міждисциплінарний напрям, що поєднує журналістикознавчі, видавничі та літературознавчі підходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському науковому та публіцистичному дискурсі проблему креативних стратегій дитячого книговидання розглядають у кількох взаємопов'язаних напрямах, що формують комплексне уявлення про трансформацію дитячої книги в умовах медіаконкуренції. Подані праці засвідчують поступовий перехід від розуміння дитячого видання як суто текстового продукту до багатовимірного культурного, мистецького й комунікативного явища. Загальноіндустріальний і соціокультурний контекст розвитку книговидання окреслює Л. Базів, аналізуючи досвід українських видавців у воєнний період. Дослідниця акцентує на необхідності креативних підходів як інструменту виживання книги в конкурентному медіасередовищі, де друковане видання змагається з цифровими платформами, аудіовізуальним контентом і мобільними застосунками [1]. Педагогічний виміри проблеми репрезентовано в працях Г. Ватаманюк [2], Л. Зімакової та В. Крамаренка [6], які розглядають дитячу книгу як засіб розвитку творчості, уяви й пізнавальної активності. Автори наголошують на ігровій природі сучасної дитячої книги, що безпосередньо корелює з креативними стратегіями видавців, спрямованими на залучення дитини до активної взаємодії з текстом і зображенням. Значний масив досліджень присвячено інтерактивності як ключовій ознаці сучасної дитячої книги. У працях Н. Величко [4], М. Єфімової [5], С. Підопригори [10], О. Храмової та Ю. Сікори [11] інтерактивна книга осмислена як результат поєднання дизайнерських, поліграфічних і кому-

нікативних рішень. Окремий сегмент наукових розвідок становлять дослідження книжки-іграшки та книг-ігрових форматів (М. Кононенко [8], С. Підопригора [10]). Літературознавчий і культурологічний підходи до аналізу креативних дитячих видань представлені в розвідках Т. Качак і Л. Круль [7], а також у дослідженнях Н. Шульської [12; 13]. Автори звертають увагу на трансформацію тематичного й образного наповнення сучасних українських книжок-картинок, а також на зміщення акценту «від читання до споглядання», що відображає загальні тенденції візуалізації культури та медіаспоживання. Літературно-критичні огляди, зокрема матеріали платформи «БараБука» [9], доповнюють наукові дослідження аналізом актуального видавничого процесу й конкретних прикладів успішних креативних рішень. Аналіз наукових розвідок засвідчує, що креативні стратегії дитячого книговидання в Україні формуються на перетині видавничої практики, дизайну, педагогіки та літературознавства. В умовах медіаконкуренції вони спрямовані на посилення інтерактивності, візуальної привабливості, ігрового потенціалу та емоційного впливу дитячої книги, що дозволяє їй зберігати актуальність і конкурентоспроможність у сучасному медіапросторі.

Мета статті полягає в комплексному аналізі креативних стратегій сучасного дитячого книговидання в Україні в умовах медіаконкуренції, з'ясуванні їхніх типологічних, художньо-дизайнерських і комунікативних особливостей, а також у визначенні ролі інтерактивності, ігрових форматів і візуальних рішень у підвищенні конкурентоспроможності дитячої друкованої книги в сучасному медіапросторі.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі дитяча книга дедалі частіше перестає бути лише джерелом текстової інформації й перетворюється на простір взаємодії. Інтерактивні елементи (завдання, ігрові механіки, вибір дій, візуальні й тактильні рішення) залучають дитину до активного читання, заохочуючи її не просто сприймати зміст, а співтворити його. Такий формат відповідає природній потребі маленьких читачів пізнавати світ через гру, експеримент і власний досвід. Інтерактив у дитячих книгах сприяє розвитку уваги, уяви, критичного та креативного мислення, а також формує позитивне ставлення до читання як до захопливого процесу. В умовах цифрової конкуренції саме інтерактивні книги здатні утримати інтерес дитини, поєднуючи традиційні цінності читання із сучасними формами комунікації та навчання.

Аналіз книжкового репертуару сучасної дитячої літератури дає змогу диференціювати такі найбільш репрезентативні групи:

1. *Інтерактивні книги*. Це група дитячих видань, у яких читач не залишається пасивним спостерігачем, а стає повноцінним співучасником книжкового процесу. У таких книгах читання поєднується з дією: дитина виконує завдання, відповідає на запитання, робить вибір, домальовує, шукає деталі або впливає на перебіг подій. Завдяки цьому книга перетворюється на простір гри, дослідження та експерименту. Характерною ознакою інтерактивних книг є поєднання тексту з ігровими та візуальними елементами: наклейками, наліпками, віконцями, рухомими деталями, лабіринтами, завданнями на логіку й уважність. Вони особливо ефективні для молодшого дошкільного та молодшого шкільного віку, адже відповідають природній потребі дитини пізнавати світ через дію. Інтерактивна література розвиває увагу, логічне мислення, уяву та навички активного читання, формуючи стійку зацікавленість книгою як живим і захопливим середовищем пізнання. Прикладом такого видання є ***«Казка з доповненою реальністю. Кіт у чоботях» Шарля Перо*** («Віват», 2020). Це сучасна інтерактивна книга з QR-кодами, які дозволяють переглядати «живі» ілюстрації та слухати казку через безкоштовний додаток на смартфоні. Великий формат і казкові ілюстрації створюють ефект перегляду справжнього мультсеріалу, роблячи читання особливо захопливим для дитини. Привертає читацьку увагу й розкішне подарункове видання ***«Український традиційний LOOK» Неллі Шарабарової та Ганни Баранової*** («АССА», 2024), яке поєднує мистецтво, історію та сучасні технології, розкриваючи красу й символіку українського традиційного строю. Завдяки віконечкам, коміксам й елементам доповненої реальності книга буквально оживає, перетворюючи пізнання культурної спадщини на захопливий досвід. У 2021 році у видавництві «Ранок» вийшла серія ***Ірини Сонечко «Дивозоопарк. Рухомі картинки»***, яка знайомить дітей із тваринами з різних куточків світу. Особливістю видання є об'ємні ілюстрації, що оживають і рухаються під час перегортання сторінок, перетворюючи читання на захопливу гру.

Видавництво «FastAR kids» створило першу в Україні ***«Живу Абетку»*** (2018 р.) – інноваційну дитячу книгу, у якій оживає кожна сторінка завдяки технології доповненої реальності. За допомогою смартфона або планшета та безкоштовного застосунку FastAR kids дитина знайомиться

з 33 літерами, які постають у вигляді яскравих анімацій, перетворюючи навчання на пізнавальну гру. Не менш захоплива й книга ***«Мій перший словничок з віконцями»*** («Ранок», 2023). Через великі малюнки видання нагадує вімельбух, воно призначене для розвитку мовлення дітей від двох років. Подібний формат має книга ***Мануели Ґуаччо «Моя перша енциклопедія. 82 віконця»*** («Пегас», 2025), що містить 82 віконця, за якими заховані маленькі відкриття. Ця енциклопедія незвичайна, адже інтерактивно знайомить малюків із природою, космосом, технікою тощо.

2. *Книги-експерименти з формою*. До цієї групи відносимо видання, у яких форма стає частиною гри й оповіді. Такі книги поєднують читання, гру й візуальне мистецтво, стимулюючи уяву, тактильне сприйняття та інтерес до книги як об'єкта. Найчисленніші в цій групі – це *книжки-іграшки*, тобто видання з ігровим об'єктом, що виходить за межі традиційного формату читання. Такою є книга ***«Сторінки-цікавинки. Їду, плаваю, лечу» Василя Федієнка*** («Школа», 2020), яка через рухомі елементи дає змогу дитині не лише роздивитися транспортні засоби, а й «покерувати» ними. Загадкова для маленьких читачів книжка-схованка ***Сільві Мішлен та Амандін Піу «День народження білочки»*** («Віват», 2021), адже деякі герої ховаються за яскравими клапанами, а читання казки нагадує захопливу гру в хованки. Книжка-гра ***«Веселі букви та слова»*** («FastAR kids», 2021) містить набір м'яких літер і навчальних карток із завданнями й малюнками. На картках подано висічені на відповідну літеру слова, а на зворотному боці розміщені цікаві загадки, вірші, ребуси та кросворди. Привертають увагу дитячої авдиторії і *книжки-панорамки*, у яких під час розгортання сторінок утворюється цілісна об'ємна сцена (панорама), що може простягатися на кілька розворотів або відкриватися на 180–360 градусів. Вона поєднує елементи попап-конструкцій, театру та ілюстрованої розгортки, створюючи ефект занурення в простір оповіді. Читач не лише пізнає текст, а й споглядає подію як сцену, інколи взаємодіючи з руховими деталями. Прикладом такого видання є книжка ***«Ріпка»*** («Пегас», 2024) з об'ємними елементами-панорамками. Кожна сторінка видання створює ефект гри й допомагає маленьким читачам глибше пізнати сюжет. Подібною є ціла серія казкових книжок-панорамок від видавництва «Ранок»: ***«Кіт у чоботях»***, ***«Білосніжка»***, ***«Пан Коцький»***, ***«Гидке каченя»***, ***«Троє поросят»*** та інших.

Цікавий різновид цієї групи – *книжка-попап*, що зазвичай демонструє складні конструкції, які потребують ручної роботи – склеювання частин із різних аркушів. Попап-елементи в поєднанні з віконцями містить книга ***Світлани Дідух-Романенко «Раз, два, спи… Перша сонна лічилка»*** («Моя книжкова полиця», 2019).

Ігровий формат мають *книжки-пазли*, що поєднують читання зі складанням зображень, залучаючи дитину до активної взаємодії з книгою. Їхня тематика зазвичай зосереджена на близьких і зрозумілих дітям сюжетах – тварини, транспорт, казкові персонажі, природа, побут і навчальні поняття (форми, кольори, цифри). Наприклад, серія книг-пазлів авторства ***Геннадія Меламеда і Наталії Бекшаєвої*** від видавництва «Ранок» (2023–2025): «***Наш світ. У лісі***», «***Наш світ. У зоопарку***», «***Наш світ. В океані***», «***Наш світ. У місті***», «***Наш світ. У лузі***» тощо.

3. Візуальні (ілюстративні) книги. До цієї групи належать видання, у яких ілюстрація відіграє провідну смислотворчу роль, а текст може бути мінімальним або другорядним. Вони апелюють до зорового сприйняття, уяви та інтерпретаційних здібностей дитини, перетворюючи читання на візуальний досвід. До основних різновидів цих книг належать *книги-картинки* (пікчербуки), де сюжет розгортається через взаємодію тексту й образу. Наприклад, «Видавництво Старого Лева» пропонує нову серію книг-картинок українських та іноземних авторів та: ***Кетрін Которн «Великий Сірий Вовк досліджує казки»***, ***Ігор Ярославський «Чому ви не взяли мене на море?»***, ***Олександр Шатохін «Цікавинки»***, ***Оксана Була «Казки для Місяця. Чарівниця-нічниця»***, ***Кеті Гадсон «Золотий жолудь»*** та багато інших.

Особливий різновид ілюстрованих дитячих книг – це вімельбухи (книги-розглядалки), у яких основну роль відіграє не текст, а детальні багатосюжетні зображення. На кожному розвороті видання показано безліч персонажів, предметів і мікроісторій, які дитина може розглядати, знаходити, порівнювати та «читати» очима. Головна цінність вімельбухів полягає в активній взаємодії з читачем: дитина самостійно створює сюжет, простежує події, знаходить деталі та встановлює зв'язки між персонажами. Такі книги розвивають уважність, спостережливість, логічне й асоціативне мислення, мовлення та уяву. В українському книговиданні вімельбухи дедалі частіше адаптуються до національного контексту: з'являються сюжети про українські міста, побут, традиції та сучасне життя. Це робить вімельбухи не лише розважальним, а й культурно-пізнаваль-

ним інструментом, який формує інтерес дитини до навколишнього світу та власної культури. Наприклад, святковий різдвяний вімельбух ***Анни Зюсс «Чарівне Різдво»*** («Абрикос», 2023) – тепла й радісна книга для читання, розглядання та пошуків, яка разом із героями Мироном і Оленкою знайомить дітей із різдвяними традиціями, історією ялинки та дарує справжній святковий настрій зимового вечора. ***«Кумедний вімельбух про день і ніч» Ірини Потаніної*** («Ранок», 2022) – це великий пізнавальний вімельбух для найменших, який у цікавій ігровій формі знайомить дитину з особливостями дня і ночі. Розглядаючи насичені деталями ілюстрації, малюк побуває в лісі, місті, на фермі, у поході та на морі в різний час доби, дізнається, хто активний вдень і вночі, вигадає власні сюжети, потренує уважність і фантазію, а додаткові диджитал-підказки зроблять читання ще більш захопливим. «***Казковий вімельсвіт. Від Сірка до Рукавички» Катерини Процун*** («Ранок», 2023) – інтерактивна вімелькнига, у якій шість українських народних казок оживають у форматі деталізованих ілюстрацій та аудіосупроводу за QR-кодами, запрошуючи дітей розглядати сюжети, визначати послідовність подій і створювати власні історії.

До аналізованої групи відносимо *книги-комікси* – формат дитячих видань, у яких історію розповідають через поєднання ілюстрацій, коротких текстів і діалогів у «бульбашках». Така форма полегшує сприйняття сюжету, заохочує до читання навіть неактивних і розвиває візуальне мислення. Комікси допомагають формувати навички послідовного читання, розуміння емоцій персонажів і логіки оповіді. Наприклад, пізнавальне видання ***«Науки в коміксах. Собаки: від хижака до захисника*** (авторки – ***Міа Кобб і Джулі Гехт***, «Віват», 2021) разом із песиком Руді в легкій і розважальній формі знайомить дітей з історією появи собак, різноманіттям порід, особливостями їхнього сприйняття світу та відмінностями від вовків. ***«Могутня Marvel-команда. Том 1. Людина-павук і звіряча ватага Месників» Майка Майгака*** («Віват», 2024) – це динамічний і гумористичний комікс для юних читачів, у якому пригоди супергероїв Marvel подано в легкій, розважальній формі з бешкетними звірятками та яскравими персонажами. Привертає увагу маленьких читачів і третя збірка коміксів із серії про культового героя, що об'єднує кілька оригінальних історій у «страшнувато-смішній» тематиці «***Губка Боб. Комікси № 3. Байки з ананасу з привидами» Стівена Гілленбурга*** («Туос Комікс», 2023). Знайомі персонажі постають у нових кумедних пригодах, намальованих у різних унікальних стилях, які дарують гумор і несподівані емоції.

4. Книги з грою через мову та текст. Це креативні дитячі видання, у яких мова постає не лише засобом передавання змісту, а й головним ігровим інструментом. У таких книгах автори активно використовують рими, каламбури, ритм, повтори та вигадані слова, створюючи ефект мовної забави, що захоплює дитину вже з перших рядків. До цієї групи належать абсурдні вірші, мовні нісенітниці, римовані історії з повторами та несподіваними звуковими поєднаннями. Читання таких текстів спонукає дітей дослухатися до звучання слів, експериментувати з мовою та вигадувати власні вислови. Завдяки цьому книги з грою через мову і текст розвивають мовлення, фонематичний слух і креативне мислення, формуючи позитивне ставлення до читання як до веселого й творчого процесу. Прикладом такого дитячого видання є незвично дотепна пізнавальна збірка авторських віршованих загадок ***Миколи Мартинюка «Розбишацькі рими»*** («Твердиня», 2025). Ця креативна книга допоможе маленьким читачам розвинути кмітливість, уважність, поетичний слух і ритмомелодику. Автор зазначає, що видання призначене для сімейного читання з дошкільнятами й молодшими школярами. Яскрава й весела книга ***Геннадія Мелламеда «Абетка. Кумедні вірші, чистомовки, скоромовки, плутанки й нісенітниці»*** («Основа», 2025) допоможе засвоїти літери, розвинути словниковий запас маленького читача, його фантазію та мовлення, а творчі завдання дають змогу легко вивчити букви й звуки. Поетичний текст, ігри та гумор допомагають дитині легко пізнавати захопливий світ української мови. Книга ***Марії Пономаренко «Загадки і нісенітниці від бабусі Марії»*** («Навчальна книга – Богдан», 2023) репрезентує авторські загадки, вірші та нісенітниці, що, безперечно, розширять знання дітей про світ, розвинуть художнє мислення, кмітливість і дотепність.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження засвідчило, що креативні стратегії дитячого книговидання в Україні є системною відповіддю на виклики медіаконкуренції та зміну моделей дитячого сприйняття інформації. Аналіз сучасного книжкового репертуару дав змогу визначити інтерактивність, експеримент із формою, візуальну домінанту та мовну гру як провідні напрями оновлення дитячої книги. З'ясовано, що інтерактивні видання й книги-іграшки активізують читача, залучаючи його

до співтворчості, тоді як візуальні книги та мовно-ігрові тексти формують нові способи читання, засновані на емоційному, асоціативному й інтерпретаційному досвіді. Установлено, що поєднання текстових, ілюстративних, конструктивних і тактильних елементів підвищує комунікативний та виховний потенціал дитячої книги, сприяє розвитку уяви, мовлення й креативного мислення дитини. Такі видання не лише зберігають привабливість друкованої книги, а й формують альтернативу цифровим формам дозвілля, виконуючи компенсаторну й культуроорієнтаційну функції. Підсумовано, що синтез ігрових, візуальних і текстових компонентів є визначальним чинником конкурентоспроможності дитячого книговидання та його ефективної інтеграції в сучасний український медіапростір. Перспективними можуть бути дослідження гібридних форматів дитячих видань і впливу креативних книжкових практик на формування читацької культури та медіаграмотності дітей різних вікових груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базів Л. Книговидання часів війни. Досвід, плани, креатив. *Укрінформ*: сайт. URL: www.ukrinform.ua/rubric-culture/3631892-knigovidanna-casiv-vijni-dosvid-plani-kreativ.html (дата звернення: 10.12.2025).

2. Ватаманюк Г. Особливості використання дитячої книги в процесі розвитку творчості старших дошкільників. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Т. 1. № 27. С. 224–229.

3. Величко Н. Які бувають інтерактивні книжки та як допомагають розвиватися дітям? *Читомо:* сайт. URL: https://chytomo.com/iaki-buvaiut-interaktyvni-knyzhky-ta-iak-dopomahaiut-rozvyvatysia-ditiam/ (дата звернення: 15.12.2025).

4. Величко Н. В. Інтерактивність як засіб формування дизайну дитячої друкованої книги: дис. на здобуття наук. ст. доктора філософії за спеціальністю 022 Дизайн. Харківська державна академія дизайну і мистецтв, Харків, 2021. 189 с.

5. Єфімова М. П. Інтерактивна дитяча книга в Україні: становлення та перспективи. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2013. Вип. 19 (2). С. 259–263.

6. Зімакова Л., Крамаренко В. Сучасна дитяча книга як мистецько-ігровий матеріал формування креативності дітей дошкільного віку. *Витоки педагогічної майстерності*. 2020. Вип. 26. С. 79–84. https://doi.org/10.33989/2075-146x.2020.26.227525

7. Качак Т. Б., Круль Л. М. Сучасні українські книжки-картинки для дітей: ключові теми та образи. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 35. С. 290–296. https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.35.50

8. Кононенко М. Книжка-іграшка як перспективний видавничий продукт на сучасному книжковому ринку. *Інтегровані комунікації*. 2018. Вип. 4. С. 70–74. https://doi.org/10.28925/2524-2644.2018.4.13

9. Найкрасивіші українські дитячі книжки 2022 року. *БараБука. Простір української дитячої книги.* URL: https://www.barabooka.com.ua/najkrasivishi-ukrainski-dityachi-knizhki-2022-roku/ (дата звернення: 15.12.2025).

10. Підопригора С. В. Інтерактивні книги-ігри: український контекст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2020. № 46. Т. 3. С. 98–100. https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.46-3.23

11. Храмова О. Л., Сікора Ю. А. Дизайн інтерактивних дитячих книжок і його вплив на розвиток дошкільної освіти і культури в Україні. *Гуманітарний вісник.* 2017. № 27. Вип. 11. С. 46–54.

12. Шульська Н. М., Рожило М. А., Римар Н. Ю. «Від читання до споглядання»: креативні видання сучасності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.* Серія «Філологія. Журналістика». 2021. Т. 32 (71). № 6. Ч. 3. С. 215–220.

13. Шульська Н. Літературно-критичний огляд креативних дитячих видань в українському інфопросторі. *Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference*. Florence, Italy. 2023. Pp. 180–185.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

РОЗДІЛ 5
ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.111(73)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.40

ДИСКУРС КОНСЮМЕРИЗМУ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ США (Д. ДЕЛІЛЛО, ДЖ. ФРАНЗЕН)

THE DISCOURSE OF CONSUMERISM IN CONTEMPORARY US LITERATURE (D. DELILO, J. FRANZEN)

Бежан О.А.,
orcid.org/0000-0001-5165-5355
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри зарубіжної літератури
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Дана стаття присвячена вивченню та дослідженню явища консюмеризму в культурі та літературі США кінця XX першої третини XXI століття. Хоча споживацтво зазвичай асоціюють із західними країнами, воно насправді мультикультурне явище. Відколи виник консюмеризм, окремі особи та групи свідомо шукають альтернативний від звичайного стиль життя. Консюмеризм бере свій початок в кінці XIX ст. у США, дві події важливі для розуміння становлення даного явища: формування Ліги покупців та прийняття 1890 року антитрестівського закону Шермана. Далі виникають похідні поняття – «consumerism», consumer society, перше можна розуміти як консюмеризм, тобто консюмеристський рух – сукупність суспільних відносин, заснованих на принципі індивідуального споживання, друге як – суспільство споживання, що характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей, споживання, яке виходить далеко за межі потреб для існування людини. Теорія сучасного суспільства досить глибоко вивчена дослідниками нашого часу. Згідно з поглядами філософів Е. Фроммом та Ю. Хабермасом, сучасне суспільство є суспільством споживання, оскільки суть життя людини в ньому зводиться до ідеї споживання життєвих благ. Починаючи з другої половини XX століття американська література стає рупором ідей часу, проблема споживання знаходить своє осмислення у творчості багатьох літераторів Найпершою згадкою про дане явище став роман Д. Делілло «Білий шум», а сучасним варіантом – роман Дж. Франзена «Коректури». У романі Делілло, як і в романі Франзена представлені проблеми сучасної західної літератури та осмислення реалій сучасного суспільства. Сюжети романів розкривають соціальні особливості сучасного життя США на прикладі амеркиаських родин середнього класу.

Ключові слова: консюмеризм, суспільство споживання, криза суспільства, американський роман, соціальний роман, споживати, конкуренція, реклама, страх.

This article is devoted to the study of the consumerism phenomenon in US culture and literature of the late 20th and the first third of the 21st century. Although consumerism is usually associated with capitalism and Western countries, it is actually a multicultural phenomenon. Since the emergence of consumerism, individuals and groups have consciously sought an alternative lifestyle to the usual one. Consumerism originated in the late 19th century. in the USA, two events are important for understanding the formation of this phenomenon: the formation of the Buyers League and the passage of the 1890 Sherman Antitrust Act. There are also derivative concepts – consumeris and consumer society, the first can be understood as the consumerist movement – a set of social relations based on the principle of individual consumption, the second as – a consumer society, characterized by mass consumption of material goods and the formation of a corresponding system of values, consumption that goes far beyond the needs for human existence. The theory of modern society has been studied quite deeply by researchers of our time. According to the views of philosophers E. Fromm and J. Habermas, modern society is a consumer society, since the essence of human life in it is reduced to the idea of consuming life's goods. Starting from the second half of the twentieth century, American literature becomes a mouthpiece of the ideas of the time, the problem of consumption finds its interpretation in the work of many writers. The very first mention of this phenomenon was D. DeLillo's novel «The White Noise», and the most modern version of it is J. Franzen's novel «The Corrections». DeLillo's novel, as well as Franzen's, presents the problems of modern Western literature and the understanding the modern society realities. The plot of the novel reveals the social features of modern life in the United States using the example of one family.

Key words: consume, consumerism, consumer society, crisis of society, American novel, social novel, competition, advertising, fear.

Постановка проблеми. Існуючи в епоху інтернету, реклами та трендів, ми часто не помічаємо, як стаємо частиною цього механізму. Споживання, консьюмеризм, стали частиною нашого звичайного буття, Ж. Бодріяр писав: «Споживання стало не просто тим, що ми робимо, а невід'ємною

частиною нашого способу існування у світі [3]». Хоча споживацтво зазвичай асоціюють з капіталізмом, воно насправді явище мультикультурне. Споживацтво – коли люди купують більше товарів, ніж їм потрібно, спостерігалося ще на початку цивілізації, наприклад в Стародавньому Єгипті, Вавилоні, Стародавньому Римі. Відколи виник консюмеризм, окремі особи та групи свідомо шукають альтернативний від звичайного стиль життя. Консюмеризм бере свій початок в кінці XIX ст. у США, дві події важливі для розуміння становлення даного явища: формування у Нью-Йорку Ліги покупців та прийняття 1890 року антитрестівського закону Шермана, який вважав злочином перешкоджання вільній торгівлі створенням трестів тощо, а вже в кінці XIX століття виникли найбільші американські корпорації та національні марки. Все це провокує споживацьку конкуренцію між ними. Пізніше такі, споживацькі союзи були створені в країнах Європейському Союзі, у період з 1953–1954 р. споживчі спілки були створені в Норвегії та Голландії. Щодо США, у 1920–1930-х роках формується справжня споживацька культура у суспільстві. У зв'язку з економічним процвітанням, технічним розвитком, широким асортиментом товарів формується споживацький середній клас. Через таку культуру нового матеріалізму традиційні норми та цінності спільнот йдуть у небуття. У 60-х роках у США виникає «новий» консюмеризм, який використовує методи політичної боротьби для захисту суспільних інтересів [1]. Саме 1962 рік вважається початком розвитку сучасного консюмеристського руху. Консюмеризм від англійського дієслова to consume, яке Кембридзький словник трактує як «to use fuel, energy, time, or a product, especially in large amounts [5]», що можна перекласти, як «використовувати паливо, енергію, час або продукт, особливо у великих кількостях». Далі виникають похідні поняття – «*consumerism», consumer society*, перше можна розуміти як консюмеризм, тобто консьюмеристський рух – сукупність суспільних відносин, заснованих на принципі індивідуального споживання, друге як – суспільство споживання, що характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей, споживання, яке виходить далеко за межі потреб для існування людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення й формування різних явища консюмеризму в зарубіжному та українському науковому просторі досліджували Е. Фромм, Ю. Хабермас, Ж. Бодріяр, Т. Веблен, О. І. Щерба, О. П. Бурліцька та інші. Ґрунтовні наукові праці зазначених авторів склали теоретичне підґрунтя для вивчення особливостей формування й розвитку феномену консюмеризму в культурному та літературному контекстах.

Мета статті полягає у вивчені та дослідженні важливих понять, що визначають сучасну культуру та літературу США кінця XX першої третини XXI століття, а саме консюмеризм, консюмеристський рух суспільство споживання, що характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей. Визначити історико-культурні підвалини формування консюмеризму та його вплив на сучасну американську літературу означеного періоду, на прикладі романів Д. Делілло та Дж. Франзена.

Виклад основного матеріалу. Теорія сучасного суспільства досить глибоко вивчена дослідниками нашого часу. Згідно з поглядами філософів Е. Фроммом та Ю. Хабермасом, сучасне суспільство є суспільством споживання, оскільки суть життя людини в ньому зводиться до ідеї споживання життєвих благ. Але, за твердженням дослідниці О. І. Щерби, це явище може впливати й на «форму соціальної реальності, а також на ідентичність індивіда й спосіб його сприйняття, оскільки він стає насамперед споживачем. Тому споживання – це більше, ніж володіння та використання речей, це спосіб побудови ідентичності людей, а також ідентичності світу товарів, що нас оточує» [2] Стосовно культурного та соціального осмислення, термін «суспільство споживання» вперше ввів саме дослідник Е. Фромм у книзі «Мати чи бути» і визначає його як «суспільні відносини, що базуються на принципі індивідуального споживання, де багато людей вважають найбільш прийнятним способом життя постійне придбання та прагнення до володіння речами» [5]. З того моменту пройшло достатньо багато часу, півстоліття до появи книги Ж. Бодріяра «Суспільство споживання. Його міфи й структури» і саме після цього фундаментального дослідження термін починає активно вживатися в різних галузях науки. Ж. Бодріяр дає таке визначення даному феномену, як: «простір надмірного споживання, в якому індивіди не лише задовольняють свої наявні потреби, але й потреби, створені штучно новою панівною гедоністичною ідеологією» [3]. У сучасному розумінні серйозні дослідження вперше були здійснені американським соціологом Т. Вебленом, який вводить теорію «демонстративного споживання [10]» Він розглядає споживацьку поведінку як таку, що виходить далеко

за межі задоволення первинних потреб і починає слугувати в першу чергу зростанню соціального престижу.

Починаючи з другої половини XX століття американська література стає рупором ідей часу, проблема споживання знаходить своє осмислення у творчості багатьох літераторів, як от в романі Б. І. Елліс «Американський психопат» («American Psycho», 1991), Д. Ф. Воллеса «Нескінченний жарт» («Infinite Jest», 1996), Ч. Поланіка в романі «Бійцівський клуб» («Fight Club», 1996). Спільною для усіх письменників, які намагаються осмислити проблему консюмеризму є те, що більшість з них критикують ідею, придбання щастя через матеріальні блага і показують, як гонитва за речами може призвести до духовної порожнечі та морального занепаду. Для американської літератури ця проблематика стає актуальною задовго до виникнення самого терміну консюмеризм, такі письменники як Т. Драйзер та Ф. С. Фіцджеральд бачать її корінь і намагаються осмислити у своїх творах «Американська трагедія» та «Великий Гетсбі».

Неабиякого резонансну дана тема набуває і в творчості одного з найважливіших письменників сучасної доби, який відкриває літературну практику американського постмодернізму, а саме Дона Делілло (1936). Деліло – одна з найважливіших фігур в сучасній американській та світовій літературі, що дуже добре відчуває кризу та зміни останньої чверті XX початку XXI ст.. Він есеїст, романіст, новеліст та драматург, автор багатьох знакових текстів своєї епохи, як от: «Американа» («Americana», 1971), «Грейт Джонс-стріт» («Great Jones Street», 1973), «Зірка Ретнера» («Ratner's Star», 1976), «Гравці» («Players», 1977), «Амазонки» («Amazons», 1980) та роман, який став у 80-х літературним і комерційним проривом митця, його Моною Лізою – «Білий шум» («White Noise», 1989). Роман став переможцем Національної книжкової премії та одним з перших, яскравих прикладів постмодерністської літератури та був включений до списку 100 найкращих англійських романів з 1923 по 2005 рік за версією журналу «Тайм». Центральною проблемою є – існування людини в умовах мас-медіа, в оточенні та під тиском інформації, що отримується з екрана. А ще, невід'ємною частиною життя людини є смерть, вважає Делілло, яка кожного дня проникає в нашу свідомість з телеекранів та сторінок бульварних газет: «Хіба не смерть є межею яка нам потрібна? [6]», стверджує автор. Спочатку автор планував назвати роман «Panasonic», але редактори заборонили використовувати назву відомого бренду. Загалом, книга мала 39 варіантів назв, серед яких: «Ультразвуковий», «Американська книга мертвих», «Психічні дані» і навіть «Mein Kampf» (Мій шлях), проте перемогу одержала вже добре відома світові назва, бо на думку Делілло, вона поєднує в собі й певну загадковість і в той же час вона є невід'ємною частинкою книги, як будь -який абзац чи то рядок, є її продовженням . Сюжет роману обрамлений канвою реклами, яка проникає білим шумом у підсвідомість героїв, підсилюючи ефект постійної присутності екрана, який по суті вривається в діалоги та думки героїв. Опис світу магазинів, супермаркетів, торгових центрів поєднується з репрезентацією мас-медійного та рекламного впливу на особистість, загалом і формує художній простір роману. Делілло пише: «Уявіть собі, що книги, музика та фільми фільтруються та гомогенізуються. Сертифіковані. Схвалені для споживання. Люди будуть раді відмовитися від більшої частини своєї культури заради впевненості, що навіть крихітна частинка, яка проходить крізь них, є безпечною та чистою» [6].

У центрі твору родина Гледні, в якій кожен страждає від своїх страхів та неврозів, що виникли під впливом навколишнього середовища, інформаційно-рекламного та споживчого «шуму». Більшу частину свого життя герої роману проводять у родинному колі, родового гнізда, яке тепер перетворилося на просто сукупність братів та сестер, зведених братів і сестер, а також колишнього подружжя. Стан тимчасовості, що утвердився у суспільстві, відбивається на всіх подіях, що відбуваються всередині родини. Автор попереджає про небезпеку, яку несуть телебачення, реклама, фетиш речей та супермаркети, і показує, що тепер саме вони, а не любов один до одного, є єдиною силою, яка може збирати родини разом, автор пише: «Того вечора, у п'ятницю, ми зазвичай зібралися перед телевізором з їжею з китайського ресторану. На екрані були повені, землетруси, грязьові потоки, виверження вулканів. Ніколи ще ми так уважно не ставилися до своїх обов'язків, до своєї зустрічі у п'ятницю» [6]. Структурно роман нагадує кіносценарій (від англ. script): твір немов склеєно з мізансцен, яскравих за соціальним типажем образів і довгих діалогів. Завдяки відчуттю уповільненої зйомки у читача постійно виникає відчуття гри персонажу на камеру, виникає відчуття «телевізійності».

Сучасним відгуком на дану тему є роман Джонатана Франзена «Коректури» («The Corrections», 2001). Франзен (1959) – американ-

ський романіст, стипендіат гранту Фулбрайта, навчався у західній Німеччині. Перший роман письменника «Двадцять сьоме місто» (The Twenty-Seventh City) виданий 1988 р., приніс йому популярність у США, другим стала книга «Сильний рух» («Strong Motion», 1992), а вже третьою, книга яка нарешті приносить автору світове визнання – роман «Коректури» («The Corrections», 2001) за який Д. Франзен отримав авторитетну Національну книжкову премію та премію Джеймса Тейта Блека за кращий художній твір. Критика оголосила книгу «першим великим романом XXI століття».

У багатьох своїх інтерв'ю окреслюючи коло проблем, які він намагається висвітлювати у своїх текстах, щодо майбутнього не лише Америки, але і людства загалом, Дж. Франзен висловлює занепокоєння щодо змін у суспільстві та зниження ролі літератури у сучасному світі, так у збірці есе «Як бути самотнім» («How to Be Alone», 2002), він пише: «..мені здається, люди змінюються внаслідок перенасичення всілякими технологіями, на яких зав'язане сучасне життя абсолютно у всіх його проявах. Література, наприклад, не виживе у цьому захопленому та поглиненому технологіями світі – ну як тут не переживати? [4]». 2006 року вийшла книга його мемуарів «Зона дискомфорту», в яких він продовжує розвиває цю тему, доповнюючи її своїми власними спогадами. Оглядач The Times Лев Гроссман замислюючись, що за дискомфорт відчуває автор, відзначає, що скоріш за все це пов'язане з «…постійним тривожним відчуттям, що людство у скрутному становищі [9]»

Отже, у романі «Корективи» представлені проблеми сучасної західної літератури та осмислення реалій сучасного суспільства. Сюжет роману розкриває соціальні особливості сучасного життя США на прикладі історії сімейства Ламбертів : Альфреда, Інід, їхніх трьох дітей – Гарі, Чіппера, Деніз та онуків. «Коректури» – сучасний варіант так званої «енциклопедії американського життя», тому за жанром їх можна визначити, як соціальний роман та сімейно-побутова хроніка. Головною темою роману можна виділити вплив американської економіки та економіки «споживання» кінця XX століття на основні сфери життя американців, таких як: сім'я, шлюб, діти та кар'єра, показаний на прикладі кількох поколінь родини Ламбертів. Для представників суспільства споживання, якими є герої Франзена, матеріальний світ має особливо значення. Сучасна людина – споживач: ставиться до всього навколишнього – до природи, людей – як до засобу досягнення і задоволення своїх потреб. Не випадково, кожен з героїв роману асоціюється з якоюсь річчю. Наприклад, символом Альфреда є його старе синє крісло, з яким він ніяк не хоче розлучатися. Усі герої – освічені, духовно багаті, досить забезпечені, Чіп обіймає посаду професора літературознавчої кафедри, Гарі – голова Ради федерального резерву, Деніз – шеф-кухар у ресторані, але усі вони сповнені внутрішніх розбіжностей і психологічних проблем і всі піддаються депресії і вживають психотропні пігулки, які, призводять до чергового зміненого стану психіки, Франзен коментує це так : «Купуючи ліки, купуєш потреба купувати [7]».

З огляду на жанр роману, «Коректури» – сімейно-побутова хроніка, в ньому розвивається тема взаємини поколінь. У родині Ламберт конфлікт між батьками і дітьми назріває поступово, коли виявляється, що батьки, наприклад Інід, вже не можуть контролювати життя дорослих дітей. Дітям через постійний контроль з боку Інід стає тісно в провінційному містечку Сент-Джуд, і вони залишають його. Усі сюжетні лінії об'єднані одним лейтмотивом – що випливає з назви роману «Коректури», адже буквально це слово означає виправлення помилок, які прагнуть виправити герої чи життя суспільства загалом. Але, назва містить і філософський зміст, Франзен пише, що сучасна епоха: «Епоха поправок, коректур [7]». Без сумніву автор критично ставиться до свого часу і визначає, що суть життя – постійне коригування реальності: «Люди тільки й роблять, що намагаються відкоригувати свої думки, вдосконалити почуття» [7]. Слова «споживати», «витрачати» стають девізом, сенсом життя людини суспільства споживання і основним мотивом роману «Коректури». Однією з головних характеристик людини суспільства споживання є підвищений інтерес до тіла і способів його задоволення, наприклад детально описується їжа та безмірне бажання купувати новий одяг.

Висновки і перспективи подальших розробок. Варто підсумувати, що сучасна цивілізація, з погляду американських письменників, є тупиковий шлях розвитку людства, оскільки людина в суспільстві споживання втрачає такі якості, як почуття прекрасного, фантазію, тут все підноситься в готовому вигляді, але саме, але найголовніше що турбує літераторів, – це втрата людиною відчуття щастя, гармонії та взаємодії між людьми. Характеризуючи життя своїх героїв письменники приходять до висновку: що вони

свої дні не «проживали», а «витрачали», отже – люди не можуть бути щасливими в суспільстві споживання. Людина суспільства споживання і речі, які його формують, поступово визначають один в одного: людина стає річчю, а річ стає частиною людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурліцька О. П. Сутність поняття та історичний розвиток консюмеризму. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2020. № 5. С. 49–52. URL: https://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/01/12-20.pdf (дата звернення: 9.12.2025)

2. Щерба О. І. Суспільство споживання та консюмеризм – нові тенденції та виклики для України. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2021. 85–92. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/29_2021/17.pdf (дата звернення: 9.12.2025)

3. Baudrillard J. The Consumer Society Myths and Structures. London. Thousand Oaks. New Delhi: SAGE Publications, 1998. 207 p. URL: https://monoskop.org/images/d/de/Baudrillard_Jean_The_consumer_society_myths_and_structures_1970.pdf (дата звернення: 9.12.2025)

4. Beyond the Page with Jonathan Franzen. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Q6UIDnewQi4 (дата звернення: 9.12.2025)

5. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/consume (дата звернення: 9.12.2025)

6. DeLillo D. White noise. New York: Penguin books, 1989. 523 p. URL: https://irp.cdnwebsite.com/6b820530/files/uploaded/White%20Noise%20by%20Don%20DeLillo.pdf (дата звернення: 9.12.2025)

7. Franzen J. The Corrections. New York: Farrar Straus & Giroux, 2001. URL: https://todhartman.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/06/franzen-jonathan-corrections.pdf (дата звернення: 9.12.2025)

8. Fromm E. Haben oder Sein: Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft. Munich: Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 1976. 272 p. URL: https://www.getabstract.com/de/zusammenfassung/haben-oder-sein/20355 (дата звернення: 9.12.2025)

9. Grossman L. Jonathan Franzen: Great American Novelist https://time.com/archive/6597465/jonathan-franzen-great-american-novelist (дата звернення: 9.12.2025)

10. Veblen T. The Theory of the Leisure Class. London: Macmillan, 1899. 400 p. URL: https://moglen.law.columbia.edu/LCS/theoryleisureclass.pdf (дата звернення: 9.12.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.111-311.9.09
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.41

КОМПОЗИЦІЙНІ МОДЕЛІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СВІТІВ В АНГЛОМОВНІЙ НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ

COMPOSITIONAL MODELS OF REPRESENTATION OF ALTERNATIVE WORLDS IN ENGLISH-LANGUAGE SCIENCE FICTION

Веремчук Е.О.,
orcid.org/0000-0003-2926-2090
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізького національного університету

Лешкевич І.І.,
orcid.org/0009-0000-4819-1721
аспірант кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізького національного університету

У статті розглянуто композиційні механізми, за допомогою яких англомовна наукова фантастика репрезентує альтернативні світи як когерентні художні реальності. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в науково-фантастичному наративі «інший світ» не є пасивним тлом сюжету, а функціонує як складна семіотична конструкція з власними онтологічними, соціальними й когнітивними законами; відповідно, саме композиція забезпечує кероване введення цих законів у текст і робить їх інтерпретованими для читача. Метою статті є виявлення та опис композиційних моделей репрезентації альтернативних світів і встановлення їхніх функцій у процесі world-building. Матеріалом дослідження слугують фрагменти англомовної SF-прози XX–XXI століть (зокрема твори A. C. Clarke, U. K. Le Guin, A. Weir, T. Chiang, M. Johnson, J. VanderMeer, F. Herbert, M. Brooks, K. S. Robinson), у яких виразно простежуються різні способи дозування та легітимації знання про світ. У результаті виокремлено три базові композиційні моделі. Експозиційна модель вводить правила альтернативної реальності через відносно цілісні пояснювальні блоки та стабілізує онтологію світу, зменшуючи невизначеність інтерпретації. Мозаїчна (фрагментована) модель організує світ як результат поступового складання з розсіяних сегментів і перетворює неповноту знання на композиційний ресурс, посилюючи ефект іншості. Псевдодокументальна модель конструює світ через вставні «джерельні» форми (епіграфи, інтерв'ю, звіти, довідки тощо), формуючи відчуття архівності та інституційної пам'яті й демонструючи епістемічний порядок альтернативної реальності. Зроблено висновок, що зазначені моделі описують різні способи керування доступом читача до онтологічної інформації про «інший світ» і можуть бути використані як типологічний інструмент для подальшого аналізу SF-наративів.

Ключові слова: англомовна наукова фантастика; альтернативний світ; художній світ; композиційні моделі; наративна організація.

The article examines compositional mechanisms through which English-language science fiction represents alternative worlds as coherent fictional realities. The relevance of the study is stipulated by the fact that in SF narrative, an "other world" is not a passive background for plot development but functions as a complex semiotic construct governed by its own ontological, social, and cognitive laws; accordingly, composition provides the controlled introduction of these laws into the text and makes them interpretable for the reader. The aim of the article is to identify and describe compositional models of alternative-world representation and to determine their functions within world-building. The research material comprises fragments of English-language SF prose of the twentieth and twenty-first centuries (including works by A. C. Clarke, U. K. Le Guin, A. Weir, T. Chiang, M. Johnson, J. VanderMeer, F. Herbert, M. Brooks, and K. S. Robinson) that clearly demonstrate different modes of distributing and legitimising knowledge about the world. As a result, three basic compositional models are distinguished. The expositional model introduces the rules of an alternative reality through relatively coherent explanatory blocks and stabilises the world's ontology, thereby reducing interpretive uncertainty. The mosaic (fragmentary) model organises the world as the outcome of gradual assembly from dispersed segments and turns informational incompleteness into a compositional resource that enhances the effect of otherness. The pseudo-documentary model constructs the world through embedded "source-like" forms (epigraphs, interviews, reports, reference entries, etc.), producing an archival effect and institutional memory while foregrounding the epistemic order of the alternative reality. The study concludes that these models describe different ways of managing the reader's access to ontological information about the "other world" and can be used as a typological tool for further analysis of SF narratives.

Key words: English-language science fiction, alternative world, fictional world, world-building, narrative organisation.

Постановка проблеми. Сучасна англомовна наукова фантастика моделює альтернативні форми реальності, тому «інший світ» у ній виступає не тлом сюжету, а семіотично складною конструкцією з власними онтологічними, соціальними й когнітивними законами. Ключовою проблемою сучасних студій є з'ясування того, якими структурними й композиційними механізмами забезпечується цілісність і переконливість такої реальності для читача. На відміну від реалістичної прози, де світ тексту корелює з позатекстовою дійсністю, у науковій фантастиці композиція

виконує не лише формотворчу, а й пояснювальну та когнітивну функції, організовуючи процес world-building.

Актуальність дослідження композиційних моделей репрезентації альтернативних світів зумовлена загальним вектором розвитку сучасної теорії літератури, зокрема наратології та теорії можливих світів, які дедалі більше зосереджуються на аналізі способів організації художньої реальності в тексті.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних студіях про «інші світи» в науковій фантастиці домінує наративно-конструктивістський підхід: світ трактується як результат текстових процедур керування онтологічною інформацією та читацькою інтерпретацією, що узгоджується з концепцією *storyworld* як когнітивно-інтерпретаційної моделі [1]. Окремо розвиваються дослідження паратекстових механізмів світотворення: вигадані епіграфи функціонують як інструмент «критичного world-building» [2], а уточнення поняття *paratext* забезпечує методичне розмежування внутрішньотекстових і позатекстових каналів конструювання світу [3]; в українському контексті показано інтерпретаційний потенціал навіть мінімальних периферійних елементів [4]. Додатково релевантним є трактування світобудови як евристичного моделювання і “grand-scale speculation” у спекулятивній прозі [5].

Постановка завдання. Мета дослідження – виявити та описати композиційні моделі репрезентації альтернативних світів в англомовній науковій фантастиці й установити їхні функції у процесі world-building. У відповідності з метою необхідно:

– окреслити теоретичні підходи до аналізу альтернативних світів у художньому тексті;

– уточнити роль композиції як механізму конструювання та подання знання про «інший світ»;

– виокремити та визначити експозиційну, мозаїчну (фрагментовану) і псевдодокументальну композиційні моделі репрезентації альтернативних світів;

– описати їхні діагностичні ознаки та функціональні ефекти (стабілізація онтології, керування невизначеністю, легітимація/джерелізація знання);

– проілюструвати реалізацію моделей на матеріалі вибраних англомовних науково-фантастичних творів.

Об’єкт дослідження – альтернативні світи у англомовній науково-фантастичній прозі.

Предмет дослідження – композиційні моделі репрезентації альтернативних світів (експозиційна, мозаїчна, псевдодокументальна) та їхні текстові механізми реалізації в англомовній науковій фантастиці.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до поставленої дослідницької мети, альтернативний світ розглядається як композиційно організований процес: світ у науково-фантастичному тексті не «існує наперед», а поступово конструюється в міру розгортання наративу й керованого дозування інформації. Відповідно, центральним об’єктом аналізу є не тематичні характеристики «іншого світу», а моделі його подання, тобто повторювані способи організації тексту, що забезпечують когерентність та інтерпретованість художньої реальності.

У результаті проведеного дослідження виокремлюємо три базові композиційні моделі репрезентації альтернативних світів в англомовній науковій фантастиці: експозиційна модель (світ вводиться через відносно компактні, структурно цілісні блоки “первинного знання”); мозаїчна (фрагментована) модель (світ збирається з розсіяних сегментів, які читач синтезує у цілісну картину); псевдодокументальна модель (світ легітимується й деталізується через вставні «документальні» форми: уривки, довідки, протоколи, епіграфи тощо).

Проаналізуємо кожну з моделей за наступним алгоритмом: (а) надання визначення; (б) виокремлення атрибутивних ознак; (в) вставновлення функції у world-building; (г) виділення текстових маркерів композиційної реалізації. Така процедура дозволить порівняти проаналізовані моделі й виявити, як саме композиція перетворюється на інструмент «керування доступом» до іншого світу.

Експозиційна композиційна модель репрезентації альтернативного світу ґрунтується на тому, що базові правила «іншої реальності» вводяться до тексту відносно цілісними, інформаційно насиченими фрагментами. Йдеться не просто про «опис місця дії», а про структурований наративний блок, який виконує функцію стартового налаштування читацької інтерпретації: що саме в цьому світі вважається нормою, які його фізичні/соціальні параметри, де проходять межі можливого. У науковій фантастиці ця модель особливо продуктивна, бо дозволяє авторові легітимізувати іншість через кероване, раціоналізоване подання знання: читач отримує не випадкові натяки, а мінімальний «пакет правил», без якого подальші події не зчитуються як когерентні.

Композиційно експозиційна модель найчастіше реалізується або на початку твору, або

у «порогових» епізодах – у момент першого контакту з новим об'єктом, середовищем чи принципом, який і становить ядро альтернативного світу. Показовим є *Rendezvous with Rama* Артура Кларка [6]: роман вибудовує світову новизну через послідовне введення читача у параметри феномена Рами та логіку людської взаємодії з ним; первинна частина оповіді працює як орієнтаційний модуль, де подається необхідний каркас знання (що це за об'єкт, які його масштаби, чому він змінює звичний порядок речей) і лише потім запускається драматургія. Саме тут експозиція не «зупиняє» сюжет, а дисциплінує його: подія стає зрозумілою лише в тому разі, якщо читач попередньо прийняв запропоновані правила світу.

Важлива ознака цієї моделі – пояснювальна спрямованість, яка часто набуває майже інструктивного характеру: автор розгортає причинно-наслідкові зв'язки, вводить класифікації, узагальнення, уточнює терміни або принаймні задає стабільні референти, що зменшують невизначеність. У *The Martian* Енді Вейра [7] експозиційність проявляється через те, що світ Марса й умови виживання подаються як система операційних обмежень і ресурсів; наратив багаторазово повертається до «правил середовища», аби зробити логіку рішень персонажа прозорою для читача. У результаті альтернативний світ постає не як декоративна екзотика, а як перевірювана модель, де навіть дрібні деталі є когерентно узгодженими.

Експозиційна модель має також легітимаційну функцію: вона створює ефект раціональності іншого світу, навіть якщо цей світ принципово відрізняється від «нульового» горизонту реальності читача. У *The Left Hand of Darkness* Урсули Ле Ґуїн [8] ця функція досягається через подання світу Ґетену в режимі квазі-етнографічного введення: читач отримує початкові орієнтири щодо соціальних норм і категорій, необхідних для інтерпретації подальших епізодів; композиційно це працює як «вхідний словник» до іншої культури. Характерно, що навіть коли подальший текст ускладнює або проблематизує первинні уявлення, експозиційний каркас лишається опорою, до якої читач може «дочитувати» нові фрагменти світу.

Отже, експозиційна композиційна модель забезпечує три ключові ефекти. По-перше, вона знижує онтологічну невизначеність, формуючи мінімальний набір правил, потрібних для розуміння подій. По-друге, вона організує темп відкриття світу, фіксуючи, що саме читач має знати «вже зараз», а що може бути відкладено. По-третє, вона вбудовує світ у причинно-наслідкову логіку наративу, завдяки чому інше постає не довільним, а внутрішньо мотивованим. Саме тому експозиційна модель є базовою для типології: її найпростіше діагностувати й порівнювати, а відтак –використовувати як відправну точку для аналізу мозаїчних і псевдодокументальних форматів світотворення.

Мозаїчна (фрагментована) композиційна модель ґрунтується на принципі **розподіленого подання світу**: альтернативна реальність не вводиться одним «пояснювальним блоком», а постає як результат поступового складання з розрізнених сегментів наративу. Читач отримує не готову «карту світу», а серію часткових даних – локальних спостережень, епізодів, зміщених у часі або перспективі описів, які потрібно синтезувати в когерентне ціле. У такий спосіб композиція працює як механізм керування доступом до знання: інше стає переконливим саме тому, що його доводиться реконструювати, а не лише приймати як пояснене.

Ця модель особливо характерна для сучасної англомовної *speculative fiction* і наукової фантастики, де ефект іншості часто досягається через контроль невизначеності: світ відкривається фрагментами, а «правила» виявляються ретроспективно, як висновок із того, що вже прочитано. Показовим прикладом є новела Теда Чіанга *Story of Your Life* [9], у якій композиційна фрагментація реалізується через взаємне переплетення двох часових планів: події, пов'язані з контактом і вивченням іншої системи мислення, подаються поруч із фрагментами приватної історії оповідачки, яка на перший погляд має інший статус і хронотоп. У результаті «інший світ» (у широкому сенсі – інша онтологія часу, інша модель причинності) не пояснюється прямолінійно, а поступово «складається» у свідомості читача через зіставлення сегментів, які змінюють значення один одного в міру просування наративу.

У мозаїчній моделі істотною є роль зміни перспективи або «оптики знання»: автор може показувати світ через обмежені позиції персонажів, які самі не володіють повною інформацією, або через послідовні зсуви фокусу (від подієвого до рефлексивного, від приватного до системного). Саме тому фрагментація тут не дорівнює хаотичності: композиційна розірваність є керованою і спрямованою на те, щоб підтримувати напругу пізнання та одночасно дозувати онтологічні дані. У романі Мікаїї Джонсон *The Space Between Worlds* [10] альтернативність світу (паралельні «версії» реальності) подається не як статичний

опис, а через ланцюг епізодів перетину між світами й зіставлення соціальних контекстів, щоразу відкриваючи читачеві нову порцію правил і обмежень такого переміщення. Композиційно це створює ефект поступового розширення горизонту: читач розуміє логіку світу через повторювані, але щоразу модифіковані ситуації переходу та наслідків цих переходів.

Ще один показовий різновид фрагментованої моделі пов'язаний із тим, що світ «збирається» з епізодів-спостережень, які не розкривають відразу причинності й не гарантують стабільної інтерпретації. У романі Джеффа Вандермеєра *Annihilation* [11] зона "Area X" постає як простір радикальної іншості, де навіть базові категорії опису (що є природним, що є штучним; що є загрозою, а що – середовищем) перестають бути очевидними. Композиційно це підтримується тим, що читач рухається за логікою послідовних відкриттів, але ці відкриття не зводяться до єдиного «пояснювального центру»; навпаки, кожен новий фрагмент досвіду уточнює або підважує попередній, через що світ зберігає керовану, але принципову непевність.

Отже, мозаїчна композиційна модель забезпечує специфічний тип *world-building*: альтернативний світ стає результатом інтерпретаційної праці читача, а не лише наслідком авторського «пояснення». Її ключовий ефект полягає в тому, що інше постає не як «подача інформації», а як процес впізнавання закономірностей у розрізнених сегментах наративу. Саме тому така модель є принципово відмінною від експозиційної: вона не мінімізує невизначеність, а керує нею, перетворюючи невизначеність на композиційний ресурс.

Псевдодокументальна композиційна модель базується на включенні до художнього наративу вставних «документів», які імітують позалітературні жанрові форми – уривки з хронік, енциклопедій, підручників, звітів, стенограм, протоколів, листування, інтерв'ю тощо. На відміну від експозиційної моделі, де знання про світ подається переважно в «авторському» пояснювальному режимі, псевдодокументальна модель конструює інший світ через ефект архівності та джерельності: читач отримує враження, що світ уже має свою історію, інституції й дискурсивні практики, а текст лише відкриває доступ до частини «матеріалів» про нього. Саме тому ця модель особливо дієва для репрезентації альтернативних реальностей, що претендують на масштабність і внутрішню складність: документ стає носієм не лише інформації, а й соціального авторитету, з яким пов'язане це знання.

Композиційно псевдодокументальність працює як спосіб легітимації світу через множинність каналів пізнання. Художній текст ніби відмовляється від монополії одного оповідача і вводить у структуру твору «чужі голоси» – бюрократичний, науковий, публіцистичний, мемуарний, інструктивний. У результаті *world-building* відбувається не лише через повідомлення "що відбувається", а через демонстрацію того, як у цьому світі виробляється й циркулює знання (хто має право говорити, які жанри вважаються авторитетними, які інституції фіксують події). Такі вставки часто створюють ефект «щільності» реальності: альтернативний світ постає не як єдина сцена, а як багаторівнева система з власними механізмами пам'яті, права, науки, управління.

Канонічним прикладом моделі є *Dune* Френка Герберта [12], де перед розділами подаються епіграфи й уривки з умовно «історичних» або «наукових» текстів всередині вигаданого всесвіту, зокрема, фрагменти з творів Ірулан, довідкові та напівхронікальні вставки. Саме ці сегменти виконують подвійну функцію: з одного боку, вони «видають наперед» горизонти смислу (політичні, релігійні, історіософські), з іншого – моделюють відчуття, що події роману вже стали предметом осмислення, опису і кодифікації. Завдяки цьому світ *Dune* сприймається як такий, що має не лише географію і персонажів, а й власну історичну науку, пам'ять і дискурсивну ієрархію.

Більш радикально псевдодокументальна модель реалізується в *World War Z* Макса Брукса [13], де роман сконструйовано як корпус інтерв'ю й свідчень, зібраних після глобальної катастрофи. У ньому альтернативний світ «зшивається» не описом від єдиного оповідача, а через монтаж множинних голосів, локальних перспектив і дискурсивних ролей (очевидці, військові, чиновники, медики). Власне композиція і є механізмом репрезентації реальності: читач отримує світ як реконструкцію з фрагментів, але фрагментів саме документального характеру – таких, що претендують на фактологічність і ретроспективну раціоналізацію досвіду. У підсумку світ твору набуває особливої переконливості: іншість подається не як «вигадка», а як квазі-історичний матеріал, упорядкований за логікою свідчення та звіту.

Показовим сучасним кейсом (що додає матеріалу саме XXI століття) є *The Ministry for the Future* Кіма Стенлі Робінсона [14], де композиція систематично включає різні «жанри знання»: протоколи, урядові й корпоративні тексти, уривки з промов, аналітичні довідки, фрагменти «польових» свідчень. Така структура не просто

розширює інформаційне поле твору, а відтворює світ як мережу інституцій і дискурсів, що конкурують за пояснення причин, наслідків і способів дії. Важливо, що документ у цьому випадку не є декоративним елементом: він задає спосіб бачення реальності, де «інший світ» постає як результат взаємодії політики, науки, права і медіа, тобто як система, яку можна читати через її текстові продукти.

Отже, псевдодокументальна композиційна модель формує альтернативний світ через ефекти архівності, поліфонії та дискурсивної легітимації. Вона забезпечує не лише додаткову деталізацію, а й принципово інший режим переконливості: читач приймає інший світ як такий, що має власні механізми фіксації істини, інституційну пам'ять і «джерельну базу». Саме тому ця модель є методологічно продуктивною для типології: вона дозволяє аналізувати *world-building* як конструювання не лише подій і простору, але й епістемічного порядку альтернативної реальності.

Висновки. У результаті аналізу встановлено, що репрезентація альтернативних світів в англомовній науковій фантастиці системно залежить від композиційної організації подання знання про світ. У цьому сенсі було виокремлено три базові композиційні моделі, які мають певні відмінності. Експозиційна модель забезпечує швидке встановлення правил альтернативної реальності через відносно цілісні пояснювальні фрагменти; її ефектом є стабілізація онтології світу та зниження невизначеності інтерпретації. Мозаїчна (фрагментована) модель формує світ як результат керованого дозування інформації та читацької реконструкції; її ключовий результат –перетворення неповноти знання на композиційний ресурс, що підсилює ефект іншості. Псевдодокументальна модель конструює альтернативний світ через вставні «джерельні» форми (епіграфи, інтерв'ю, звіти тощо), які легітимують реальність світу як таку, що має власний епістемічний порядок і інституційні механізми фіксації знання.Таким чином, визначені моделі можна інтерпретувати як різні способи керування доступом читача до онтологічної інформації: від її прямої стабілізації (експозиція) через керовану розсіяність (мозаїка) до інституційної «джерелізації» знання (псевдодокументальність).

Перспективним напрямом подальшого дослідження є розширення запропонованої типології шляхом аналізу фокалізаційної моделі обмеженого знання та її взаємодії з експозиційною, мозаїчною і псевдодокументальною моделями репрезентації альтернативних світів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ryan M. L. A New Anatomy of Storyworlds: What Is, What If, As If. Columbus : The Ohio State University Press, 2022. 226 p.

2. Ekman S., Taylor A. I. Between World and Narrative: Fictional Epigraphs and Critical World-Building. *Journal of the Fantastic in the Arts*. 2021. Vol. 32. №. 2. P. 244–265.

3. Skare R. Paratext. *Knowledge Organization*. 2020. Vol. 47. №. 6. P. 511–519. DOI: 10.5771/0943-7444-2020-6-511.

4. Мінцис Е., Криштопа Л. Паратекстуальність авторської посвяти: перітекст та епітекст. *Folium*. 2024. № 4. С. 228–233. DOI: 10.32782/folium/2024.4.34.

5. Kraatila E. World-Building as Grand-Scale Speculation: Planetary, Cosmic and Conceptual Thought Experiments in Emmi Itäranta's The Moonday Letters. *Fafnir – Nordic Journal of Science Fiction and Fantasy Research*. 2022. Vol. 9. Is. 2. P. 29–43.

6. Clarke A. C. Rendezvous with Rama. London : Gollancz, 1973. 256 p.

7. Weir A. The Martian. New York : Ballantine Books, 2014. 384 p.

8. Le Guin U. K. The Left Hand of Darkness. New York : Ace Books, 1969. 286 p.

9. Chiang T. Story of Your Life. Wales : Pan Macmillan, 2024. 352 p.

10. Johnson M. The Space Between Worlds. New York : Del Rey, 2020. 336 p.

11. VanderMeer J. Annihilation. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2014. 208 p.

12. Herbert F. Dune. Philadelphia : Chilton Books, 1965. 412 p.

13. Brooks M. World War Z: An Oral History of the Zombie War. New York : Crown, 2006. 342 p.

14. Robinson K. S. The Ministry for the Future. New York : Orbit, 2020. 576 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.112.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.42

МОТИВ ВТЕЧІ ВІД СВІТУ (DIE WELTFLUCHT) В РОМАНІ ҐЮНТЕРА ҐРАССА «БЛЯШАНИЙ БАРАБАН»

THE MOTIF OF ESCAPE FROM THE WORLD (DIE WELTFLUCHT) IN GUNTER GRASS'S NOVEL «THE TIN DRUM»

Давидюк Ю.Б.,
orcid.org/0000-0003-2819-7696
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології та перекладознавства,
Хмельницького національного університету

Левицька Н.В.,
orcid.org/0000-0001-6616-898X
старший викладач кафедри германської філології та перекладознавства,
Хмельницького національного університету

У статті здійснено комплексний аналіз мотиву втечі від світу (нім. Die Weltflucht) як одного з ключових поетикальних та смислотворчих принципів роману Ґюнтера Ґрасса «Бляшаний барабан». Окреслено історико-літературний контекст функціонування мотиву «Weltflucht» у німецькій традиції – від романтизму до повоєнної літератури «групи 47». Показано, що у Ґ. Ґрасса цей мотив трансформується: він не веде до гармонії чи духовного спасіння, а стає формою критичної рефлексії над травматичним минулим. Таким чином, «Бляшаний барабан» постає не лише як літературний експеримент із гротеском, але й як етичний виклик суспільству, що прагнуло забути злочини націонал-соціалізму.

Особливу увагу приділено образу головного героя – Оскара Матцерата, який свідомо відмовляється від фізичного дорослішання, перетворюючи власну тілесну «незрілість» на символічний жест екзистенційної та моральної дистанції від світу дорослих. У дослідженні простежено основні форми реалізації мотиву втечі: створення естетичного контрсвіту через гру на бляшаному барабані, використання руйнівного крику як засобу виключення з соціальної комунікації, ізоляцію в лікувально-доглядовій установі та специфічну наративну позицію оповідача-спостерігача. Доведено, що ці стратегії не забезпечують остаточного звільнення від історії, а навпаки – актуалізують проблему пам'яті, провини та відповідальності.

Роман Ґ. Ґрасса постає як художня модель критичного осмислення німецького минулого XX століття, де приватне й колективне перебувають у постійному напруженні. Втеча від світу у творі має принципово антиескапістський характер: дистанція не означає невинність, відмова від дорослішання не звільняє від провини, а ізоляція не гарантує безпеки. Ґ. Ґрасс послідовно демонструє ілюзорність можливості уникнення історичного досвіду та викриває моральну амбівалентність позиції стороннього спостерігача.

Ключові слова: мотив втечі від світу, Ґюнтер Ґрасс, «Бляшаний барабан», історична травма, антиескапізм.

The article presents a comprehensive analysis of the motif of escape from the world (Die Weltflucht) as one of the key poetic and semantic principles in Günter Grass's novel The Tin Drum. The literary-historical context of the motif of Weltflucht in German tradition is outlined – from Romanticism to postwar literature of «Gruppe 47». It is demonstrated that in Grass's work this motif undergoes a significant transformation: it does not lead to harmony or spiritual redemption but becomes a form of critical reflection on traumatic history. Thus, The Tin Drum functions not only as a literary experiment with grotesque but also as an ethical challenge to a society that sought to forget the crimes of National Socialism.

Special attention is paid to the figure of the protagonist Oskar Matzerath, who consciously refuses to grow physically, turning his bodily «immaturity» into a symbolic gesture of existential and moral distancing from the adult world. The study traces the main forms of realization of the motif of escape: the creation of an aesthetic counterworld through playing the tin drum, the use of the destructive scream as a means of exclusion from social communication, isolation within a nursing and psychiatric institution, and the specific narrative position of the observer-narrator. It is argued that these strategies do not provide ultimate liberation from history but, on the contrary, actualize the problem of memory, guilt, and responsibility.

Grass's novel emerges as a literary model of critical reflection on Germany's twentieth-century past, where the private and collective dimensions remain in constant tension. Escape from the world in the novel acquires a fundamentally anti-escapist character: distance does not imply innocence, refusal to grow up does not absolve guilt, and isolation does not guarantee safety. Grass consistently demonstrates the illusory nature of attempts to avoid historical experience and exposes the moral ambiguity of the detached observer's position.

Key words: escape from the world, Günter Grass, The Tin Drum, historical trauma, anti-escapism.

Постановка проблеми. Ґюнтер Ґрасс – письменник, який був безпосереднім свідком становлення, розвитку й, зрештою, падіння фашизму в Німеччині. Історичні події першої половини XX століття, передусім досвід Другої світової війни та її трагічні наслідки, зумовили формування його світогляду й набули системного, багатоаспектного відображення в художній творчості

митця. Водночас Ґ. Ґрасс не постає як відсторонений спостерігач історичних подій: він особисто брав участь у війні, а в 1945 році був поранений і потрапив в американський полон, що суттєво вплинуло на формування його світоглядних та естетичних позицій.

Завдяки винятковому літературному хисту, поєднанню гротеску та історичної рефлексії, Ґ. Ґрасс здобув визнання не лише в Німеччині, а й далеко за її межами. Його творчість активно видається та перекладається різними мовами, стає об'єктом ґрунтовного наукового аналізу й численних критичних інтерпретацій. Водночас попри значну кількість досліджень, присвячених поетиці, наративним стратегіям і проблематиці історичної пам'яті у творах письменника, окремі мотиви його художнього світу й досі потребують системного осмислення.

Одним із таких недостатньо концептуалізованих аспектів є мотив втечі від світу (Weltflucht), який у романі «Бляшаний барабан» набуває особливої художньої та етичної ваги. **Актуальність** звернення до цього мотиву зумовлена необхідністю переосмислення способів репрезентації історичної травми, провини та відповідальності в повоєнній німецькій літературі, а також уточнення антиескапістського характеру художньої концепції Ґ. Ґрасса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському культурному та науковому просторі на сьогодні репрезентовано переклади лише окремих творів Ґ. Ґрасса, зокрема роману «Бляшаний барабан» (переклад О. Логвиненка) та повісті «Кіт і миша» (переклад Н. Сняданко). Незважаючи на обмежену кількість перекладених текстів, упродовж останніх років простежується зростання зацікавлення українських дослідників художньою спадщиною письменника, що виявляється у появі літературознавчих розвідок, присвячених аналізу його поетики, проблематики та історико-культурного контексту творчості.

Серед вітчизняних науковців, які зверталися до вивчення творчості письменника, слід виокремити С. Варецьку, Д. Затонського, С. Маценка, Г. Моргачову, Н. Скляр та інших [1; 2; 3; 4; 5]. Об'єктом літературознавчих студій стали філософсько-естетичні концепції автора, специфіка його художнього мислення, індивідуальний стиль і творча манера. Так, С. Варецька здійснила комплексний аналіз ранніх романів Ґ. Ґрасса крізь призму барокової парадигми, що знайшло відображення у її кандидатській дисертації «Барокова парадигма у творчості Ґ. Ґрасса» [1]. Г. Моргачова зосередила увагу на проблематиці художнього осмислення історії в «Данцизькій трилогії» письменника [4]. Автобіографічна проза Ґ. Ґрасса кінця XX – початку XXI століття стала предметом досліджень С. Маценка, Н. Скляр, С. Варецької [3; 5; 1]. Окрему групу становлять наукові розвідки присвячені аналізу структури індивідуально-авторських художніх концептів і способів їх мовної репрезентації у творах митця.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження специфіки художньої реалізації мотиву втечі від світу (Die Weltflucht) у романі Ґ. Ґрасса «Бляшаний барабан», а також з'ясування особливостей його функціонування як антиескапістської стратегії осмислення історичної травми, проблематики провини та відповідальності в контексті повоєнної німецької літератури.

Виклад основного матеріалу. Дебютний твір Ґ. Ґрасса Роман «Бляшаний барабан» (1959) справив надзвичайно потужний резонанс у літературному середовищі. Цей твір здобув виняткове визнання критики та читацької аудиторії і став одним із найзначніших явищ повоєнної німецької літератури, повернувши її в поле активної уваги світового літературного процесу. Водночас «Бляшаний барабан» є одним із найскладніших текстів, в якому автор здійснює спробу осмислити важливі проблеми сучасності, надаючи їм глибинного виміру, та калейдоскопічно відтворити їх шляхом використання класичних художніх зразків і моделей.

Творчість Ґюнтера Ґрасса, особливо роман «Бляшаний барабан», є глибоким осмисленням нацистського минулого Німеччини, «дива економіки» та конформізму через призму абсурду та фантасмагорії: головний герой-карлик Оскар Мацерат відмовляється рости й спостерігає історію знизу, викриваючи лицемірство дорослих, що дозволило повернутися злочинцям, і символізує протест проти «забуття» історії та «мовчазного» суспільства. Роман постає як своєрідний виклик консервативній повоєнній Німеччині та водночас утверджується як один із ключових текстів німецької післявоєнної літератури. Провідним елементом твору є мотив утечі від світу, який функціонує як художня реакція на травматичний досвід Другої світової війни та націонал-соціалістичної ідеології [6].

Мотив втечі від світу (нім. Weltflucht) належить до сталих і багатовимірних тем німецької літератури. Під втечею від світу прийнято розуміти літературні стратегії дистанціювання від емпіричної дійсності. Це дистанціювання може бути просторовим (втеча в природу або далекі краї), часовим (ідеалізація минулого),

психологічним (внутрішній світ, сон, божевілля) або естетичним (мистецтво як контрсвіт). У багатьох текстах втеча від світу функціонує як реакція на відчуження, втрату сенсу чи травматичний досвід. Одне з центральних втілень мотиву спостерігається в німецькому романтизмі. Такі автори, як Новаліс, Людвіг Тік або Йозеф фон Айхендорф, протиставляють дійсність бюргерського суспільства поетичному контрсвіту природи, ночі, сну та музики. У романі Новаліса «Генріх фон Офтердінґен» втеча від світу постає як пошук вищої, трансцендентної істини. Герої Айхендорфа, мандруючи, відходять у природу, яка функціонує як гармонійний простір, протиставлений раціоналізованій модерності [6]. У поетичному реалізмі мотив втечі від світу подається у зламаній, амбівалентній формі. У творчості Теодора Шторма або Ґотфріда Келлера відхід від дійсності вже не є романтичною ідеалізацією, а проблематичною позицією. Персонажі, які уникають соціальної реальності, часто зазнають поразки або залишаються замкненими в ностальгійних ілюзіях. Таким чином, втеча від світу піддається критичному осмисленню й викривається як оманлива стратегія.

У літературі модернізму мотив набуває нової актуальності. Швидкі суспільні трансформації, урбанізація та технізація посилюють відчуття відчуження. У Франца Кафки втеча від світу не постає як гармонійний відхід, а радше як екзистенційна безвихідь. Протагоністи опиняються в пастці анонімних і бюрократичних систем і не можуть утекти від світу, а лише внутрішньо капітулюють перед ним. Водночас у творчості Германа Гессе мотив втечі від світу набуває духовного виміру. У романах «Степовий вовк» та «Сіддхартха» герої шукають шлях до самопізнання й духовної цілісності поза межами буржуазного суспільства. Тут відхід від світу стає необхідним етапом внутрішнього розвитку [3].

Після Другої світової війни мотив втечі від світу часто пов'язується з темами провини, травми та пам'яті. У літературі «групи 47», а також у творах Ґюнтера Ґрасса й Генріха Белля відхід від реальності постає як реакція на досвід війни та націонал-соціалізму.

Мотив втечі від світу в німецькій літературі виконує низку важливих функцій:

– критика суспільних і моральних дисфункцій;

– вираження індивідуальних криз та пошуків ідентичності;

– творення поетичних контрсвітів;

– художнє опрацювання історичних травм [2].

Отже, мотив втечі від світу є надепохальним структурним принципом німецької літератури. Від романтичної туги за абсолютом через модерністське відчуження до повоєнної рефлексії він відображає напружені взаємини між індивідом і суспільством. Втечу від світу варто розглядати не як остаточний розрив із реальністю, а як літературний простір критичного осмислення, самопошуку та духовного опору [6].

У романі Ґ. Ґрасса «Бляшаний барабан» Оскар Матцерат символічно відмовляється дорослішати, дистанціюючись від світу дорослих. Втеча від світу тут функціонує як форма протесту та стратегія самозбереження.

У романі «Бляшаний барабан» мотив втечі від світу проступає від самого початку. Виявом мотиву втечі від світу є рішення Оскара Матцерата свідомо припинити фізичний ріст у трирічному віці. Оскарова тілесна «незрілість» є формою екзистенційної втечі**,** яка дозволяє героєві залишатися спостерігачем, а не учасником катастроф XX століття. Протагоніст Оскар Матцерат також уникає свого оточення завдяки «обіцяному матір'ю бляшаного барабану», який виконує функцію естетичного та акустичного контрпростору. Через гру на барабані Оскар конструює власну альтернативну реальність та порушує офіційні наративи, виступає проти пафосу і риторики націонал-соціалізму. У цьому сенсі мистецтво постає як форма втечі від світу**,** але не пасивної, а активної, деструктивно-критичної**.** Руйнування голосу теж є радикальною формою дистанціювання. Оскар здатен розбивати скло криком**,** що можна інтерпретувати як метафору руйнування ілюзій і соціальних фасадів. Його голос:

– не інтегрує в суспільство, а виключає з нього;

– є інструментом агресивної дистанції;

– символізує неможливість комунікації з «нормальним» світом.

Тут мотив втечі від світу набуває деформаційного, гротескного характеру, типового для поетики Ґ. Ґрасса.

Поняття «Die Weltflucht» виявляється також у відході від світу в ізоляцію лікувально-доглядової установи, на що Я-оповідач вказує вже на самому початку роману: «Скажу як воно є: я – пацієнт одного лікувально-опікунського інтернату» [7; 8]. Ліжко цієї установи Оскар проголошує своєю «нарешті досягнутою метою». Воно є його особистою «межею від світу» і надає йому «простір, що забезпечує ідентичність, безпеку та свободу дій». «Отже, моє біле лаковане металеве лікарняне ліжко є мірилом. Воно – моя втіха і могло б стати моєю вірою» [7; 8]. Для того, хто

прагне внутрішнього спокою й шукає ізоляції, це ідеальне місце, а привласнення герметично замкненого з усіх боків простору виявляється єдиним розумним рішенням і виходом. Лише тут Оскар знаходить свою «форму аскетичного відречення від світу». Оскар завзято захищає своє лікарняне ліжко від будь-яких зовнішніх впливів, замислюючись над тим, щоб підвищити ґрати, аби «ніхто більше не підходив надто близько». Таким чином лікарняне ліжко постає протилежністю світу «зовні» й завершує пошук Оскаром простору, що дарує захищеність і безпеку. Ці два світи поєднані лише «вічком» у дверях, крізь яке за ним спостерігає доглядальник Бруно. Це стале уявлення про від'єднання від світу похитується натяком на виписку з лікувально-доглядової установи в останньому розділі: «Те, чого я роками боявся, чого боявся з часу своєї втечі, сьогодні, у мій тридцятий день народження, дає про себе знати: знаходять справжнього винуватця, поновлюють процес, виправдовують мене, виписують з лікувально-доглядової установи, забирають у мене моє солодке ліжко, виставляють мене на холодну, всім негодам відкриту вулицю» [7; 8]. Отже, світ «зовні», від якого Оскар завдяки успішно ухилявся, знову загрозливо виходить на передній план. Здавалося б, що перед тридцятирічним чоловіком може відкритися стільки можливостей: «Так, наприклад, якщо мене й справді виженуть з установи, я міг би зробити Марії другу пропозицію шлюбу. У тридцять років слід одружуватися! Або ж я залишаюся неодруженим, оберу одну зі своїх професій. У тридцять років слід закласти собі основу існування! Або ж, якщо я втомлюся від Європи, емігрую. У тридцять років слід осісти! Або ж я поступаюся, дозволяю себе примусити, виходжу назовні лише тому, що мені тридцять, і зображаю месію, якого вони в мені бачать [7; 8].

У нерішучості найчіткіше виявляється позиція відчуження Оскара, яка фактично виключає життя поза установою – у будь-якій формі. Виписка означала б для нього ще один процес відокремлення – цього разу від металевого ліжка, а наслідки такого кроку були б для нього важко передбачуваними. Тим самим, Оскар, у своїх пошуках сенсу життя, знову опиняється на початку. Для Оскара, для якого все вже сказано і який наприкінці «не має більше слів» коло замикається. Чи покине він колись лікарняне ліжко – залишається відкритим питанням.

Отже, рамкова ситуація оповіді (Оскар у психіатричній клініці) є ще одним важливим аспектом мотиву втечі від світу, тому що лікарня:

• постає як маргінальний простір між нормою і відхиленням;

• створює ілюзію безпеки та дистанції;

• водночас підкреслює неможливість повної втечі від минулого.

Оповідь Оскара є спробою наративної втечі**,** яка, однак, постійно зривається. На відміну від романтичної традиції, втеча від світу в «Бляшаному барабані» не веде до гармонії. Навпаки:

• Оскар не звільняється від історії**,** а залишається її носієм;

• його позиція «збоку» є морально проблематичною;

• втеча стає формою відкладеної відповідальності, а не її заперечення.

Таким чином, Ґ. Ґрасс піддає критиці будь-яку ілюзію можливості «вийти» з історії. У підсумку мотив втечі від світу в романі Ґ. Ґрасса має антиескапістський характер, оскільки**:**

• втеча не рятує, а оголює травму;

• дистанція не означає невинність;

• відмова від дорослішання не звільняє від провини.

Саме тому мотив втечі світу у «Бляшаному барабані» постає як форма критичної рефлексії над німецькою історією, а не як шлях виходу з неї.

Висновки. Творчість Ґюнтера Ґрасса постає важливим художнім і моральним свідченням німецької історії ХХ століття, у центрі якого перебуває проблематика пам'яті, провини та відповідальності. Роман «Бляшаний барабан» як ключовий твір повоєнної німецької літератури репрезентує складну спробу осмислення нацистського минулого, механізмів суспільного конформізму та феномену колективного замовчування. Використовуючи гротеск, фантасмагорію та абсурд, Ґрасс створює художню модель історії, у якій приватне й національне, індивідуальне й колективне перебувають у постійному напруженні. Аналіз мотиву втечі від світу (die Weltflucht) у романі «Бляшаний барабан» засвідчує його багатофункціональний і принципово неескапістський характер. Відмова Оскара Матцерата від фізичного дорослішання, занурення в естетичний контрсвіт бляшаного барабана, ізоляція в просторі лікувально-доглядової установи та наративна стратегія дистанціювання постають не як шлях до гармонії чи звільнення, а як проблематичні форми реакції на історичну травму. Втеча від світу в інтерпретації Ґрасса не усуває історії, а лише загострює її присутність, оголюючи моральну амбівалентність позиції спостерігача.

Таким чином, мотив втечі від світу у «Бляшаному барабані» функціонує як засіб критичного осмислення неможливості виходу за межі історичної відповідальності. Ґ. Ґрасс послідовно демонструє, що дистанція не гарантує невинності, а відмова від участі не скасовує провини. Саме в цьому антиескапістському вимірі поняття «Weltflucht» набуває особливої естетичної та етичної ваги, перетворюючись на інструмент глибокої рефлексії над минулим і водночас застереження проти спокуси історичного забуття.

Перспективи подальших досліджень мотиву «Die Weltflucht» у романі Ґ. Ґрасса «Бляшаний барабан» полягають у його міждисциплінарному осмисленні, зокрема на перетині літератури, історії, психології та культурології, щоб краще зрозуміти його багатовимірність і значення для сучасної гуманітарної думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варецька С. О. Барокова парадигма у творчості Ґюнтера Ґрасса. Дрогобич : Коло, 2008. 240 с.
2. Затонський Д. «Бляшаний барабан» Ґюнтера Ґрасса, або Чи розуміємо ми світ, у якому існуємо?. Київ : Юніверс, 2005.
3. Маценка С. Ґюнтер Ґрасс, німецький митець, нобеліант, діагностик виснаженого світу. Львів: ПАІС, 2012. 55 с.
4. Моргачова Г. Художнє осмислення історії у «Данциґській трилогії» Ґюнтера Ґрасса : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.01.04. Київ, 2010. 20 с.
5. Скляр Н. В. Німецькомовна автобіографічна проза XX–XXI століть: жанрова традиція та художня своєрідність : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.01.06. Миколаїв, 2013. 21 с.
6. Safranski R. Romantik. Eine deutsche Affäre. München : Hanser, 2007. 361 s.
7. Ґрасс Ґ. Бляшаний барабан : роман; пер. з нім. О. Логвиненка ; автор передмови Д. Затонський. Харків : Фоліо, 2012. 258 с.
8. Grass G. Die Blechtrommel. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999. 782 S.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 82.0:821.111(045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.43

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА ЯК ПОСТІРОНІЧНА ПЕРЕДУМОВА У КОНФЛІКТІ ПЕРСОНАЖІВ (У ЧАСОПРОСТОРІ РОМАНУ Д. МІТЧЕЛЛА «CLOUD ATLAS»)

INTERPRETATION OF ARTWORKS AS A POST-IRONIC OBSTACLE IN THE CONFLICT BETWEEN CHARACTERS (ACROSS TIMESPACE OF D. MITCHELL'S NOVEL «CLOUD ATLAS»)

Дунєва О.І.,
orcid.org/0000-0002-8796-1570
аспірантка кафедри світової літератури
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті на матеріалі роману сучасного англійського письменника Д. Мітчелла «Cloud Atlas» досліджено інтерпретативність творів мистецтва та її роль як постіронічної передумови конфлікту між персонажами у часопросторі роману. З'ясовано, що знаком, за допомогою якого передається інформація крізь час та простір у романі, стають матеріальні артефакти, які належать до різних видів мистецтва: сикстет Роберта Фробішера, щоденник Адама Юінга, листи Роберта Фробішера до Руфуса Сіксміта, мемуари Тімоті Кавендіша, рукопис роману про журналістське розслідування Луїзи Рей, кіноадаптація мемуарів Тімоті Кавендіша, відео з допиту Сомні-451 та усна розповідь Захрі. Дослідниця простежує початковий сенс, закладений у кожний твір мистецтва персонажем-автором. Актуалізовано ціннісну потребу героїв роману зафіксувати та передати власний життєвий досвід, емоційне та інтелектуальне зростання мистецьким шляхом. Однак такі мистецькі артефакти стають не лише засобами комунікації між оповідями персонажів, розділеними у часі та просторі, а й джерелом інтерпретацій, які ускладнюють взаємодію між героями у часопросторовому вимірі. Відповідними цитатами з роману проілюстровано, яким чином кожен із персонажів трактує мистецький артефакт свого попередника, елімінуючи початкові сенси у масштабному часопросторі роману. У висновку зазначено, що інтерпретація творів мистецтва перетворюється на постіронічну передумову втрати автентичного смислу, відтак – конфлікту персонажів у часопросторі роману «Cloud Atlas». Водночас виявлено: інтерпретативність творів мистецтва, попри деформацію авторського задуму та спровокований конфлікт між персонажами, стає рушійною силою динаміки та розвитку фікційної цивілізації роману.

Ключові слова: постіронічна передумова, інтерпретативність мистецтва, часопростір роману, конфлікт персонажів, артефакти.

The article examines the interpretability of artworks and its function as a post-ironic obstacle in the conflict between characters within the chronotope of David Mitchell's «Cloud Atlas». The study demonstrates that the primary semiotic vehicles through which information is transmitted across temporal and spatial boundaries are artefacts representing specific artistic modalities: Robert Frobisher's musical sextet, Adam Ewing's diary, Frobisher's letters to Rufus Sixsmith, Timothy Cavendish's memoirs, the manuscript of Louise Rey's investigative novel, the film adaptation of Cavendish's memoirs, the video recording of Sonmi-451's interrogation, and Zachry's oral narrative. Each artefact is analysed with regard to the original meanings inscribed in it by its character-author, thereby foregrounding the intrinsic human impulse to document and transmit lived experience, emotional development, and intellectual insight through artistic expression. However, these artistic artefacts serve not only as mediators of communication between narrative threads separated by vast temporal and spatial intervals, but also as sources of interpretive distortions that complicate inter-character relations across the novel's chronotope. Textual evidence illustrates how each character reinterprets the artefact of a narrative predecessor, progressively erasing or transforming the original authorial intent. The findings suggest that the interpretability of artworks becomes a post-ironic obstacle for the loss of authentic meaning and, consequently, a catalyst for conflict between the characters. At the same time, the study reveals that this very instability of meaning – despite distorting authorial intention and provoking conflict – functions as a force that propels the evolution and dynamics of the fictional civilisation depicted in «Cloud Atlas».

Key words: post-ironic obstacle, interpretation of artworks, timespace, conflict between characters, artefacts.

Постановка проблеми. Стрижнева ідея роману Д. Мітчелла «Cloud Atlas» – через множинність нараторів встановити зв'язок між, на перший погляд, не взаємопов'язаними персонажами різного віку, епохи, професії та характеру, чиї долі впродовж усього твору точково перетинаються за сюжетом таким чином, що герої наче перегукуються між собою крізь час та простір – це створює особливий нескінченний часопросторовий континуум. Зв'язок між персонажами автор встановлює через матеріальні знаки-артефакти: твори мистецтва (сикстет, рукопис роману, фільм), особисті та офіційні писемні та відеоархіви (щоденник, листи, оризон, усна розповідь), тим самим створюючи новий тип твору – мультимодальний, у якому неочікувано поєднано культурні коди різних семіотичних систем. Відтак постає низка проблем: наскільки ефективним є цей характер зв'язку між персонажами, якщо враховати інтерпретативну суть мистецького продукту як знако-

вої системи; яким чином такий артефакт зазнає часопросторових трансформацій у ментальній картині персонажу, каталізуючи конфлікт?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роман Девіда Мітчелла «Cloud Atlas» посідає помітне місце у літературознавчих дослідженнях, адже є одним із характерних зразків метамодерної прози початку XXI століття. У науковому дискурсі широко представлені праці, присвячені аналізу композиційних та наративних особливостей твору (Ітакура Г. [7], Лабушань Д. [8], Браун К. [3], де Крістофаро Д. [4]) та аналізу роману у контексті апокаліптичної літератури (Хікс Х. Дж. [6]). Окрім того, у полі зору дослідників є коло питань людського буття (О'Доннелл П. [14], Байєр Г. [2]), збереження пам'яті та передання культурного досвіду (Мачіналь Г. [9]), вагомість та інтерпретативність мистецтва (Лабушань Д. [8], Байєр Г. [2]).

Мета статті. Метою розвідки є обґрунтувати інтерпретативність творів мистецтва як постіронічну передумову конфлікту між персонажами у часопросторі роману «Cloud Atlas». Відповідно до мети завданням статті є продемонструвати початкову суть кожного з мистецьких артефактів у романі (проілюструвавши це відповідними цитатами з роману) та їх подальшу інтерпретацію.

Виклад основного матеріалу. Роман Д. Мітчелла «Cloud Atlas» вирізняється масштабною та сміливою спробою охопити своїм художнім баченням глибини людської природи у їх загальнолюдських та особистих проявах крізь призму шести часопросторових точок цивілізаційного процесу. Ніл Мукерджі з «The Times» так коментує амбітну ідею автора: *«The novel's scale, ambition and execution make almost everything in contemporary fiction look like a squalid straggle of Nissen huts compared with its vertiginous edifice...it is nothing short of a miracle of correspondences, of thematic and stylistic assonances, echoes and reverberations, every bit as intricate and rewarding as a complex fugue»* [13].

Герд Байєр зазначає, що Д. Мітчелл встановлює зв'язок позачасових цінностей між персонажами та єднає їх на емоційно-інтелектуальному рівні: *«…he interlaces his work with numerous scenes that celebrate uniquely human achievements, in particular those related to empathy and the arts…»* [2]. Зустрічаючись у власній часопросторовій точці із твором мистецтва, пов'язаним з іншим генетично спорідненим персонажем, герой відчуває підсвідомий зв'язок із ним. Герд Байєр пояснює це загальнолюдським бажанням подолати час шляхом створення позачасових цінностей: *«… the novel resorts to music, film, literature, and biography to explain how humanity manages to bridge time through the creation of timeless values: Frobisher is enthralled by Ewing's diary, Frobisher's music in turn fascinates Luisa Rey, her thriller gives hope to the aged and cynical literary agent Timothy Cavendish, and watching the movie based on Cavendish's life is described by Sonmi as the one moment in her life when she enjoyed happiness»* [2].

Персонажі, транслюючи події власного життя та переживання мистецьким шляхом, відверто рефлексують, відповідно до принципів Нової Щирості. Д. Мітчелл обирає саме твори мистецтва як образне розуміння та сприйняття героями світу. Керуючись принципами Нової Щирості, письменник окреслює механізм розкриття глибинної суті персонажів засобами різних видів мистецтва: музики (сикстет Роберта Фробішера); літератури (щоденник Адама Юінга, листи Роберта Фробішера до Руфуса Сіксміта, мемуари Тімоті Кавендіша, рукопис роману про журналістське розслідування Луїзи Рей); кіно та відеоматеріалів (кіноадаптація мемуарів Тімоті Кавендіша, відео з допиту Сомні-451).

Підсвідома потреба персонажів передати накопичений досвід віддзеркалює аналогічне прагнення людства зберегти, передати та накопичити культурні надбання на шляху до прогресу та кращого життя. Таку ідею можна простежити на прикладі генетично спорідненого ланцюжка персонажів, кожен з яких хоче передати найкращу частинку себе, свого досвіду, творчих досягнень. Щире, однак суб'єктивне трактування власної часопросторової реальності демонструють усі персонажі роману. Розглянемо детальніше переживання та цінності, які персонажі роману намагаються транслювати:

Адам Юінг веде щоденник зі щирими, наївними та ідеалістичними роздумами про жорстокі реалії, з якими стикаються мужні, на його думку, місіонери на шляху до усталення європейських цінностей, моралі, релігії і в які сам Юінг продовжує вірити: *«What precipitates acts? Belief. Belief is both prize & battlefield, within the mind & in the mind's mirror, the world […] If we believe that humanity may transcend tooth & claw, if we believe divers races & creeds can»* [12, с. 615].

Роберт Фробішер відверто ділиться своїм найвидатнішим досягненням – сикстетом. Музика, народжена у стражданні та найвищому щасті, – єдине, що має буремний та стражденний митець, єдине й останнє, що він може подарувати такому неприязному до нього світові: *«Cloud Atlas Sextet holds my life, is my life, now I'm a spent firework; but*

at least I've been a firework […] When it's finished, there'll be nothing left in me» [12, с. 857]. Листи до коханого сповнені природністю Фробішера як особистості неоднозначної, відчайдушної, але щирої та емоційної, адже як коханню, так і ненависті він віддається сповна.

Луїза Рей залишає по собі яскраву детективно-пригодницьку історію змови загальнонаціональних масштабів, ймовірно, як своє найвизначніше журналістське викриття: *«…I'm just a journalist doing my job»* [12, с. 531].

Тімоті Кавендіш – невдаха-видавець –потрапляє у яскраву комічно-драматичну пригоду наприкінці життя та, натхненний цими перипетіями та власною відвагою, просто не може не видати мемуарів із подальшою кіноадаптацією: *«A Cavendish is down but never out. When The Ghastly Ordeal of Timothy Cavendish is turned into a film, I advise …»* [12, с. 707].

Фабрикантка Сомні-451 у своєму відеодопиті описує власний шлях від рабського світогляду бездушної офіціантки до чи не найусвідомленішої істоти дистопічної цивілізації: *«Messiah: what a grandiose title for a Papa Song server»* [12, с. 610]. Її репліки – це своєрідне передання знань, цінностей, щирої віри та досвіду зростання у повноцінну особистість, що засвідчує невтрачену інтелектуальну та гуманістичну прогресивність людської раси, надію на виживання та повернення у початкову точку зародження людської спільноти й перехід на нове коло людської цивілізації: *«We see a game beyond the endgame […] My ideas have been reproduced a billionfold»* [12, с. 646].

Історія **Закрі** – це усне передання дітям власного досвіду світоглядного зламу міфологічно-релігійного мислення. Закрі рухається від страху перед злими та добрими богами до відкриття істини та боротьби за власне місце у новій системі цінностей та адаптації до нового світу: *«People b'lief the world is built so an' tellin 'em it ain't so caves the roofs on their heads'n'maybe yours»* [12, с. 524].

Доказом існування, котре залишають по собі персонажі роману, стають твори мистецтва, за які випадково, наче за соломинку, хапаються їх «наступники». Передати СЕБЕ у часі та просторі можливо лише реалізувавши власне Я у мистецькій формі. Однак мистецький продукт, ставши єдиною фізично існуючою цінністю, яку залишають по собі усі герої роману, підвладний втраті початкових сенсів при хибному, спрощеному чи поверхневому трактуванні складних, зрілих та вистражданих ідей їхніх творців. Жак Дерріда визначає цей процес як безперервне «архівування», де «архів апріорі працює проти самого себе», адже у процесі архівування у тому ж обсязі створюється додаткова інформація щодо фіксованої події. Абсурдність полягає в тому, що акт фіксації події у будь-якій формі спричиняє зміни архівованої інформації, тобто архів руйнує та деконструює сам себе: *«…the destructive force of deconstruction [that] is always already contained within the very architecture of the work»* [5]. На думку Дален Лабушань, не лише персонажі, що описують події, зіштовхуються з ненадійністю власної інтерпретації, а й сам читач, ставши архівом безкінечних трактувань: *«…a reader is moved continually to revise her understanding of what it is that the literary archive displays, in the immemorial past as well as in a future-to-come, when it preserves certain representations»* [8].

Ганс Мейергофф зазначає, що література та музика є «тимчасовим» мистецтвом, відповідно: *«To be engaged in literature, therefore, quite naturally leads to questions about the meaning of time for the art form itself»* [10]. У романі Д. Мітчелла принципи Нової Щирості, втілені у творах мистецтва, втрачаються під кутом зору інших персонажів, віддалених часово та просторово, а ідея інтерпретативності мистецького твору стає постіронічною передумовою у розумінні початкових сенсів – виникає ***конфлікт*** між персонажами. Відтак важливим сюжетотворчим елементом композиції роману «Cloud Atlas» є конфлікт. Під конфліктом у нашому дослідженні розуміємо «… загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби…»; водночас сюжет трактуємо як «форму художнього освоєння і здійснення *конфлікту*» [1, с. 372]. Конфлікт як «створений письменником енергоносій художнього світу» [1, с. 372] слугує наслідком порушення зв'язку між персонажами, що призводить до постіронічного взаємного нерозуміння.

Мистецький продукт як інструмент комунікації та моралізації зазнає критики. Так, Герд Байєр переконаний у дискредитації, «комерціалізації» та «маніпулятивності» мистецтва у кожній з описаних автором епох та неспроможності творчості протистояти «аморальності, обману, жадібності»: *«Yet art is at the same time also exposed as being an aspect of life driven by immorality, deceit, greed, and other forces that stand to discredit the whole field. The novel carefully presents the way in which music and literature are being created, nurtured, produced, manufactured, manipulated, and commodified»* [2].

Ідея мистецтва як носія об'єктивної інформації, яка б у часі та просторі відображала ті чи

інші реалії авторського сприйняття актуальної картини світу, загалом втрачає глибинний план змісту, проходячи часово-просторовий фільтр, залишаючи по собі лише поверхневий план вираження, тобто експресивну художню оболонку. Під час трансляції твору мистецтва різної форми – літературної, музичної чи візуальної (кіно), – особистість автора та зображувані події інтерпретуються читачем, глядачем чи слухачем з його власної позиції, відповідно й ідеї, що вкладаються автором, зміщуються у бік ідей аудиторії.

Розглянемо окремі приклади неочікуваного постіронічного трактування «заархівованої» генетичними попередниками інформації у творах мистецтва і, як результату, – конфлікту між персонажами у часопросторі роману:

Читаючи щоденник Юінга, Роберт скептично коментує його наївність та довірливість, підозрюючи, що лікар Гуз не той, за кого себе видає: *«…blind to all conspirators – he hasn't spotted his trusty Dr. Henry Goose [sic] is a vampire, fueling his hypochondria in order to poison him, slowly, for his money»* [12, с. 133]. Роберт Фробішер не переймається проблемами рабства зі щоденника Адама Юінга.

Прослуховуючи платівку з сикстетом Роберта Фробішера та читаючи його листи до Сіксміта, Луїза Рей заледве здатна оцінити естетику музики автора чи його щирі та емоційні особисті листи до коханого. Суспільство часів Луїзи Рей подолало радикальну гомофобію та жорстке класове розмежування едвардіанської доби Роберта Фробішера. Журналістський інстинкт підбурений в ній радше дослідницьким інтересом та прагматичним бажанням з'ясувати причину почуття спорідненості з Робертом, на якому вона постійно наголошує.

Тімоті Кавендіш знаходить у рукописі думку про те, що Луїза – реінкарнація Фробішера, та відверто іронізує над таким тривіальним сюжетним ходом: *«One or two things will have to go: the insinuation that Luisa Rey is this Robert Frobisher chap reincarnated, for example. Far too hippie-druggy – new age»* [12, с. 657]. Слабкодухого та нечесного Тімоті Кавендіша не проймає історія журналістської відваги та принциповості Луїзи Рей.

Фабрикантка Сомні, передивляючись кіно про пригоди Тімоті Кавендіша, сприймає їх як розважальну комедію та кінокласику, навіть не здогадуючись про усі багатозначності та перипетії його реального життя: *«A picaresque entitled The Ghastly Ordeal of Timothy Cavendish, made before the foundation of Nea So Copros, in a long-deadlanded province of the European democracy. Have you ever seen film dating from the early twenty-first century, Archivist?»* [12, с. 438]. Історія втечі харизматичного пройди Тімоті Кавендіша з будинку для літніх людей знаходить радше емоційно-розважальний, а не усвідомлений відгук, адже пригоду Тімоті заледве можна поставити в один ряд зі звільненням фабрикантки Сомні від тотальної фізично-ідеологічної залежності.

Богиня Сомні як морально-етичний орієнтир для народу Закрі виявляється прогресивним клоном з минулого. Самому герою важко змиритися з руйнуванням постулатів його віри: *«Them ghosts'n'their spikery truths cudn't follow us inside, see, I s'pose the Smart kept 'em out…..«Me, I just sat an' breathed that Smart air till she was done»* [12, с. 518]. Представнику первісно-общинної спільноти Закрі орізон Сомні відкриває істинні причини походження його віри у божественне начало Сомні, сутність яких через культурно-історичної прірви він зрозуміти не може.

Транслюючи ідею інтерпретативності мистецтва та «архівування» на картину цивілізаційного поступу усього роману, автор стверджує, що знання та досвід лише накопичуються та не мають стійкої пам'яті: кожна людина, покоління та цивілізація йдуть тим самим шляхом, стикаючись із однаковими складнощами, зі схожими моральними та ціннісними дилемами; вірять, що страждання – це шлях до майбутнього процвітання та вклад у прогрес, типово реагують на труднощі та в результаті гинуть.

Бажання передати власний досвід, завадити наступним поколінням робити ті ж самі помилки, сподіваючись на своєрідну генетичну пам'ять, зазанають поразки. Наступники не проводять паралелі, відкидають історичний та етичний досвід попередніх поколінь як неактуальний, нехтують вже зробленими колись помилками, не роблять належних висновків. Водночас зусилля, яких персонажі докладають, щоб «почути мудрість предків», резонують із загальнолюдською філософською традицією. Джейсон Говардс Мезі у своєму дослідженні стверджує, що: *«the epic of Cloud Atlas provides a means for Mitchell to yoke 'a vast array of human existences throughout time and space into an integrated process of human evolution and devolution'»* [11], констатуючи: епічний розмах роману дозволяє продемонструвати, що отримання людством досвіду циклічне та однаковою мірою призводить до розвитку та занепаду людської цивілізації.

Історії життя персонажів постіронічно проходять типовий шлях, прогресуючи шаблонно

на кожному часопросторовому проміжку. Кожна з історій загалом типова: *помилки (омани) – усвідомлений досвід – передавання досвіду* – наче усталений закон природи. У цьому випадку постіронія полягає у нездійсненності останнього пункту, адже інакше схема не спрацює. Кожен з героїв проходить шаблонний життєвий шлях: *«Around we go»* [12, с. 855], подібно до шляху цивілізацій, які прямують до власного занепаду та самознищення з моменту зародження, як зазначає Герд Байєр: *«Mitchell implies that the kind of apocalypse traditionally envisioned as an event to be encountered in the future is, in effect. already taking place. His novel casts any historical present as fundamentally marked by catastrophic developments»* [2].

Висновки. Моделювання складної системи часопросторових зв'язків між персонажами через матеріальні артефакти, тобто твори мистецтва, стикається з інтерпретативною природою мистецтва, що зумовлює сутнісну нестійкість цього зв'язку. Попри щирість індивідуального досвіду персонажів, кожна нова інтерпретація твору мистецтва видозмінює первинний сенс, перетворюючись на багатошаровий «архів», що руйнує власні смисли. Мистецтво, покликане фіксувати досвід персонажа-автора і транслювати позачасові цінності, у часопросторі роману виявляє свою обмеженість, перетворюючись на постіронічну передумову конфлікту між персонажами. Однак у цивілізаційному поступі роману такий конфлікт постає рушійною силою сюжету та запорукою циклічності, через нездатність засвоїти наративи попередників їх помилки повторюються та втрачаються історичні і моральні орієнтири. Відтак інтерпретативність творів мистецтва у романі, з одного боку, формує часопросторові взаємодії між персонажами, а з іншого – їх інтерпретативність створює постіронічну напругу і породжує конфлікт, що скеровує динаміку сюжету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Літературознавчий словник-довідник. За ред. Л64 Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремка. К.: ВЦ «Академія». 2007. 752 с.

2. Bayer G. Perpetual Apocalypses: David Mitchell's Cloud Atlas and the Absence of Time, Critique: Studies in Contemporary Fiction, 56:4. 2015. pp. 345–354.

3. Brown K. Finding Stories to Tell: Metafiction and Narrative in David Mitchell's Cloud Atlas, Journal of Language, Literature and Culture. 63:1, 2016. pp. 77–90.

4. De Cristofaro D. Time, no arrow, no boomerang, but a concertina: Cloud Atlas and the anti-apocalyptic critical temporalities of the contemporarypost-apocalyptic novel, Critique: Studies in Contemporary Fiction, 59:2. 2018. pp. 243–257.

5. Derrida J. Memories: For Paul de Man. New York: Columbia University Press. 1986. 263 p.

6. Hicks H. J. This Time Round: David Mitchell's Cloud Atlas and the Apocalyptic Problem of Historicism. Postmodern Culture 20.3. 2010. URL: https://www.pomoculture.org/2013/09/03/this-time-round-david-mitchells-cloud-atlas-and-the-apocalyptic-problem-of-historicism/ (дата звернення: 15.05.2025)

7. Itakura G. Fearful and Shameful: Affective and Ethical Reactions to Modernity in David Mitchell's Cloud Atlas, Critique: Studies in Contemporary Fiction 2021, 63:5. 2022. pp. 536–546.

8. Labuschagne D. Storytelling in David Mitchell's Cloud Atlas: Archiving the Future-to-Come. Scrutiny 2. 24:2-3. 2019. pp. 4–25.

9. Machinal H. Cloud Atlas: From Postmodernity to the Posthuman. In David Mitchell: Critical Essays, edited by S. Dillon, 127–54. Canterbury: Gylphi. 2011. pp. 127–154.

10. Meyerhoff H. Time in Literature. University of California Press. 1960. pp. 160.

11.Mezey J. H. A Multitude of Drops: Recursion and Globalization in David Mitchell's Cloud Atlas. Published in Modern Language Studies, Vol. 40, No. 2. Published by Modern Language Studies. 2011. pp. 10–37.

12. Mitchell D. Cloud Atlas. Random House. 2004. 509 p.

13. Mukherjee N. Dances with genres; Fiction. Times [London, England], 21 Feb. 2004, p. 15. Gale Academic One File, URL: link.gale.com/apps/doc/A113496453/AONE?u=anon~21f05747&sid=sitemap&xid=8edadf8b. (дата звернення: 10.05.2025)

14. O'Donnell P. A. Temporary Future: The Fiction of David Mitchell. Bloomsbury. Bloomsbury Academic An imprint of Bloomsbury Publishing Inc. 2015. 225 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 821.161.1–31
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.44

СПАДКОЄМНІСТЬ І ВІДЧУЖЕННЯ: ПОДОРОЖ ДО ІДЕНТИЧНОСТІ БАТЬКА ТА СИНА У РОМАНІ «ОНІЧА» Ж. М. Г. ЛЕ КЛЕЗІО

INHERITANCE AND ALIENATION: A JOURNEY TO FATHER'S AND SON' IDENTITY IN J. M. G. LE CLÉZIO'S NOVEL «ONITSHA»

Кушнір І.Б.,
orcid.org/0000-0001-5812-2543
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри світової літератури
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджені стосунки між батьком і сином на прикладі роману «Оніча» Ж. М. Г. Ле Клезіо для пояснення процесу набуття гібридної етнічної ідентичності персонажами. Зазначено, що цей роман має фікційну і нефікційну складові та є важливим для розуміння формування ідентичності також і письменника Ле Клезіо. Акцентовано, що концепт подорожі-ініціації з Європи до Африки (а саме до Нігерії) характерний для Ле Клезіо, і постає як подолання європоцентризму на шляху до формування мультикультурного простору. Відзначено, що процес прийняття відсутньо-присутнього батька відбувається у площині прийняття його цінностей, бо постає «іншим» як для місцевого населення Нігерії, так і для колонізаторів. На прикладі персонажа-батька розкривається проблема колонізації африканського континенту. Вивчено проблеми на шляху до набуття гібридної ідентичності Фінтана через подолання перебування між-етнічними ідентичностями: неспівпадіння бажаного і реальності, особливості культури Нігерії, дружба, родинність. Визначено тілесність та свободу як головні етно-ідентифікаційні маркери африканського континенту, вказані черевики як атрибут несвободи і європейськості. Окреслено функцію природи Африки як супутнього фону для розкриття емоційності персонажа-дитини. Визначені топоси дитинства Фінтана: пароплав «Сурабая» як простір поміж «там» і «тут»; хатина Ібусун; місто Оніча, як місце радості дитинства та як форпост колонізаторства; савання й Африка як втілення свободи; Аро Чуку як топос мрії. Вказані різні наратори (Фінтан та Жоффруа) та різні типи наращії (пласт реальності Фінтана і батька та пласт мрії батька, яку продовжує Фінтан); відзначено важливість для увиразнення проблематики колонізаторства та розриву між мрією та дійсністю книги «Довга подорож», яку пише Фінтан. Так ідентичність Фінтана постає як складний конструкт, що формується від дитинства під впливом європейської етнічної ідентичності та африканської як надбаної чи імпліцитно присутньої як факт зачаття на африканській землі, як суміш культур та особистого досвіду.

Ключові слова: між-етнічна гібридна ідентичність, тілесність, подорож-ініціація, проблема батько – син, топоси дитинства, роман, персонаж.

In the article the relationship between father and son in J. M. G. Le Clézio's novel «Onitsha» has been examined to explain the process of acquiring a hybrid ethnic identity by the main characters. Fictional and non-fictional components in this novel have been distinguished for understanding the formation of the identity of Le Clézio himself. The concept of an initiation journey from Europe to Africa (namely to Nigeria) which appears as a way of overcoming Eurocentrism to the formation of a multicultural space has been emphasized. The process of accepting an 'absent-present' father takes place by accepting his values, because he appears to be 'a stranger' both for the local population and for the colonisers has been underlined. The problems to acquiring Fintan's hybrid identity by overcoming the existence of inter-ethnic identities have been studied: the discrepancy between desire and reality, the peculiarities of Nigerian culture, friendship and family values. Physicality and freedom have been identified as the main ethno-identification markers of the African continent, Fintan's shoes being indicated as an attribute of bondage and Europeanism. The function of African nature as a backdrop for revealing the emotionality of the child character has been outlined. The topoi of Fintan's childhood have been identified: the steamship Surabaya as a space between 'there' and 'here'; Onitsha as a place of childhood joy and an outpost of colonialism; the savannah and Africa as the embodiment of freedom; Aro Chuku as a topos of dreams. Various narrators (Fintan and Geoffroy) and different types of narration (Fintan's reality, his father's reality and his father's dreams) have been indicated. The importance of Fintan's book «The Long Journey» in highlighting the gap between dreams and reality has been noted. Thus, Fintan's identity emerges as a complex construct, shaped from childhood under the influence of European ethnic identity and African identity, either acquired or implicitly present as a fact of conception on African soil, as a mixture of cultures and personal experience.

Key words: interethnic hybrid identity, physicality, initiation journey, father-son problem, childhood topoi, novel, character.

Постановка проблеми. У творчості Ж. М. Г. Ле Клезіо провідне місце займає осмислення проблеми ідентичності. Персонажі його романів і новел постійно перебувають у русі, що пов'язано як із переходом від дитинства й юності до дорослого життя, так і з пошуками власного «я» та прагненням пізнати світ через подорожі. Одним із наскрізних концептів письменника є подорож-ініціація, що постає як шлях до відкриття власної унікальності. Важливе місце у формуванні само-

сті займають етнокультурні маркери: знання про своє походження, батьків і місце народження стає ключем для ідентифікації себе в мультикультурному середовищі. Не менш значущою складовою ідентифікації постає пам'ять: спогади про дитинство, родину, батьківщину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ідентичності у творчості Ле Клезіо вже ґрунтовно досліджувалася як українськими, так і зарубіжними літературознавцями. Зокрема, сімейний вимір ідентичності розглядався на прикладі романів «Золотошукач» (1985), «Подорож на Родрігес» (1986), а також у повісті «Карантин», де з'являється образ діда письменника. Найочевидніше автобіографічна основа виявляється у романі «Оніча» (1991) та есеї «Африканець» (2004): досліджено конструювання образу батька та матері письменника на основі його дитячих спогадів у статтях нашого авторства [1; 2]. Науковим підґрунтям розвідки стали статті Р. Савчук [3], Г. Каратєєвої, що обґрунтувала концепт-константу подорож [4], В. Фесенко, зокрема у підручнику «Алхімія слова живого» [5]. Серед франкомовних звернень до творчості письменника відзначимо Н. Морган із її аналізом образу матері письменника [6], С. Соле Кастелс [7]. Звідси актуальним бачимо дослідження роману «Оніча», що має фікційну і нефікційну складові та є важливим для розуміння фрпмування ідентичності Ле Клезіо, що відображене у персонажі Фінтані.

Метою статті є вивчити процес переходу від дитинства до зрілості на прикладі головного персонажа Фінтана та набуття ним гібридної етнічної ідентичності. Об'єктом дослідження є роман Ле Клезіо «Оніча» із елементами автобіографічного, предметом дослідження стали образи батька та сина, коли їхня етнічна ідентичність увиразнюється африканським досвідом. **Завданнями** визначаємо акцентувати на подорожі задля пізнання самості персонажа; набуття ідентифікації через прийняття чи відкидання батька; виокремити проблеми, з якими він зіштовхується у Африці (Нігерії); встановити роль батька та матері у формуванні ідентичності; визначити головні топоси дитинства; окреслити функцію природи як супутнього фону для розкриття емоційності персонажа; вказати головні проблеми на шляху до набуття гібридної ідентичності через подолання перебування між-етнічними ідентичностями, визначити етно-ідентифікаційні маркери.

Виклад основного матеріалу. Головний персонаж Фінтан вирушає із матір'ю у далеку подорож на кораблі «Оніча» до невідомого батька, який працює у Африці. Він не хоче їхати, бо не знає батька, що поки є відсутнім у його житті, він навіть його ненавидить за потребу покинути затишний світ його дитинства: «*Je ne veux pas partir, je ne veux pas aller là-bas. Je le déteste, il n'est pas mon père*» [8, с. 17]. Невідома Африка асоціюється із невідомим батьком, хлопчика притягує нова пригода, бажання туди їхати, щоб відкрити для себе щось нове, «недитяче»: ««*Je ne veux pas aller en Afrique». Il n'avait jamais dit cela à Maou, ni à grand-mère Aurélia, ni à personne. Au contraire, il l'avait voulu très fort, ça l'avait brûlé*» [8, с.18]. Матір стає головною людиною у дитинстві Фінтана, він її любить, ніжно називаючи Мау, і бачить, як сильно вона прагне зустрітися знову із чоловіком: «*Fintan regardait sa mère comme si c'était pour la première fois. Peut-être qu'il n'avait jamais senti auparavant à quel point elle était jolie, proche de lui, comme sa sœur qu'il n'avait jamais eu. Non pas vraiment belle, mais si vivante, si forte*» [8, с. 13]. Від'їзд із Франції стає межею між очікуваним і реальністю Африки, точкою відліку початку дорослішання, бо дитинство символічно залишається у Франції у будинку бабусь: ««*Qu'est-ce qu'il y a là-bas ? Là-bas ?» <...> Il cherchait à voir, après le rayon vert, après le ciel tombant sur la mer.* «*Il était une fois, un pays où on arrivait après un long voyage, un pays où on arrivait quand on avait tout oublié, quand on ne savait même plus qui on était »*» [8, с. 17].

Батько – це поки тільки його ім'я Жоффруа Аллен: «*Et l'homme qui l'attendait, là-bas, au bout du voyage, ne serait* jamais *son père. C'était un homme inconnu, qui avait écrit des lettres pour qu'on vienne le rejoindre en Afrique. C'était un homme sans femme et sans enfant, un homme qu'on ne connaissait pas, qu'on n'avait jamais vu, alors pourquoi attendait-il ? Il avait un nom, un beau nom, c'est vrai, il s'appelait Geoffroy Allen*» [8, с.18]. Він не вживає навіть слово батько щодо Жоффруа: «*Fintan ne disait jamais autrement, quand il parlait de Geoffroy. Il ne pouvait pas dire le mot «père». Maou disait tantôt «Geoffroy», tantôt elle l'appelait par son nom de famille, Allen*» [8, с. 52].

Топосом місця переходу між сподіваним і реальним стає пароплав Сурабайя: «*Le navire* «*Surabaya*» *était un grand coffre d'acier qui emportait les souvenirs, qui le dévorait. <... >On allait à l'autre bout du monde, peut-être. On allait en Afrique. Il y avait ce nom qu'il avait entendu depuis longtemps, Maou les prononçait lentement, ces noms familiers et effrayants, Onitsha, Niger. Onitsha*» [8, с. 18–19]. Фінтан знаходиться між світом своїм та іншим, чужим, який втілює батько і Африка:

«Si loin, à l'autre bout du monde. Cet homme qui attendait. Geoffroy Allen. Mao avait montré les lettres. Elle lisait comme récite une prière, ou une leçon. Elle s'arrêtait. Elle regardait Fintan avec des yeux brillants d'impatience. Quand vous serez à Onitsha. Je vous attends tous les deux. Je vous aime. Elle disait: «Ton père a écrit, ton père a dit...». Cet homme qui porte le même nom. Je vous attends. Alors chaque tour d'hélice dans l'eau noire de l'Océan voulait dire cela, répétait ces noms, effrayants et familiers, Geoffroy Allen, Onitsha, Niger, ces mots aimants et menaçants, je vous attends, à Onitsha, sur le bord du fleuve Niger. Je suis ton père» [8, с. 24–25]. Із батьком та Африкою у Фінтана асоціюються слова «лякаючий, знайомий, притягуючий, загрозливий». Хлопчику хочеться вірити, що коли вони прибудуть до Онічі, то все буде по іншому, легше і краще: «*Il y aurait les grandes plaines d'herbes que Geoffroy avait décrites, les arbres si hauts, et le fleuve si large qu'on pourrait croire la mer, l'horizon se perdant dans les mirages de l'eau et du ciel. Il y aurait les douces collines, plantées de manguiers, les maisons en terre rouges avec leurs toits de feuilles tressées. En haut, surplombant le fleuve, entourée d'arbres, il y aurait la grande maison en bois, avec son toit de tôle peint en blanc, la varangue et les massifs de bambous. Et ce nom bizarre, Ibusun, Geoffroy avait expliqué ce que ça voulait dire, dans la langue de gens du fleuve: l'endroit où l'on dort*» [8, с. 31]. В уяві вони обоє із мамою собі вимріюють чудовий родинний будинок серед зелені лісів на основі опису із листів батька, де, безперечно, вони будуть жити щасливо.

Частина роману «Довга подорож» відтворює тривалий шлях до цієї загадкової Африки: «*Il regardait sans se lasser cette apparition de l'Afrique <...> C'était étrange et lointain, elle semblait en endroit qu'on attendrait jamais*» [8, с. 33]. І нарешті прибуття: «*Puis, un jour, au bout de cette bande grise sans fin, il y avait eu une terre, une vraie terre rouge et ocre, avec l'écume sur les récifs, des îles, et l'immense tâche pâle d'un fleuve souillant la mer*» [8, с. 36]. Горизонт очікування Фінтана з одного боку виправданий: загадкова чарівна країна, що вражає своїми пейзажами, запахами, звуками: «*L'odeur des arachides, l'huile, la fumée fade et âpre qui se glissait partout, dans le vent, dans les cheveux, dans les habits. Jusque dans le soleil. Fintan respirait l'odeur. Elle entrait en lui, elle imprégnait son corps. Odeur de cette terre poussiéreuse, odeur du ciel très bleu, des palmes luisantes, des maisons blanches. Odeur des femmes et des enfants vêtus de haillons. Odeur qui possédait cette ville. Fintan avait toujours été là, l'Afrique était déjà en souvenir*» [8, с. 36]. Проте він і Мау відкривають для себе й інший неочікуваний бік Африки: рабство, біль, сором: «*Au centre des cellules, il y avait une rigole pour laisser s'écouler l'urine. Au mur les anneaux où on accrochait les chaînes, c'était donc cela à l'Afrique, cette ombre chargée de douleurs, cette odeur de sueur au fond de geôle, cette odeur de mort*» [8, с. 39]. Фінтан вперше побачив, як африканці очищують корпус корабля від намулу, щоб мати право їхати далі у його трюмі в нелюдських умовах: «*Fintan regardait hors la stablement les hommes accroupis en train de frapper la coque du navire à coups de marteau, comme une musique, comme un secret langage*» [8, с. 44].

Серед головних топосів роману – місто Оніча, що трансформується для Фінтана від омріяного раю до реального злиденного місця проживання: «*Fintan ressentait une impatience grandissante. Il voulait arriver, là-bas, dans ce port, au bout du voyage, à la fin de ce coup de l'Afrique. Il voulait s'arrêter, entrer dans la ligne sombre de la côte, traverser les fleuves et les forêts, jusqu'à Onitsha. C'était un nom magique, un nom aimanté. On ne pouvait pas résister.* «*Quand on sera à Onitsha…*» *C'était un nom très beau et très mystérieux, comme une forêt, comme le méandre d'un fleuve*» [8, с. 52].

Фінтан вимріяв собі ідеального батька, що поведе його у світ пригод: «*Peut-être parce qu'un jour ça serait comme ça, il faudrait descendre cette coupée, entrer dans une ville, et il y aurait cet homme qui attendrait, qui dirait :* «*Je suis Geoffroy Allen, je suis ton père. Viens avec moi à Onitsha*» [8, с. 56]. Проте перша зустріч Фінтана із батьком не виправдала його очікувань. Три місяці опісля від'їзду він зустрів високого худого незнайомця, що очікував їх на березі: «*Sur le quai, il y avait cet homme inconnu, grand et maigre, son néz en bec d'aigle chaussé de lunettes d'acier, les cheveux clairs semés mêlés de mèches grises, vêtus d'en étrange imperméable militaire qui tombait jusqu'aux chevilles, découvrant en pantalon kaki et ses souliers noirs et brillants que Fintan avait déjà remarqué aux pieds des officiers anglais à bord du bateau. L'homme a embrassé Maou, il s'est approché de Fintan et lui a serré la main*» [8, с. 65].

Реальність після очікувань виявляється зовсім іншою: бідна хатина білого чиновника у сезон дощів, що загрожують її знести і затопити: «*La maison de Geoffroy était située sur une butte qui dominait le fleuve, un peu en amont de la ville d'Onitsha, comme au cœur d'un immense carrefour des eaux* [8, с. 69], і батько залишається надалі чужинцем у житті Фінтана та навіть Мау: «*Elle gardait à l'esprit chaque instant qui avait suivi son*

arrivée à Onitsha, l'installation dans la grande maison vide, juste ces murs de bois et ce toit de tôle posée sur la charpente, qui résonnait à chaque orage. Les hamacs, les lits de sangles à une place, sous la moustiquaire, comme en dortoir. Il y avait surtout cette gêne, cet homme qui était devenu un étranger, son visage durci, ses cheveux gris, son corps maigre et la couleur de sa peau. Le bonheur revé sur le pont de Surabaya *n'existait pas ici. Il y avait aussi le regard de Fintan sur son père, un regard plein de méfiance et de haine instinctive, et la colère froide de Geoffroy, chaque fois que Fintan le défiait»* [8, с. 73]. Спочатку Фінтан та Мау не в змозі сприйняти красу пейзажу, де розташований їхній будинок, оскільки відсутність звичного комфорту закриває сприйняття краси: «*Ibusun, la maison de Geoffroy, était située en dehors de la ville, en amont du fleuve, au-dessus de l'embouchure de la rivière Omerun, là où commençaient les roseaux. De l'autre côté de la butte, vers le soleil levant, il y avait une immense prairie d'herbes jaunes qui s'entendaient à perte de vue, dans la direction des collines»* [8, с. 77].

Друга частина роману «Оніча» ознаменовує новий етап у житті Фінтана та Мау, що розбиває їхні ілюзії як про батька, так і про життя на африканському континенті: «*Elle se souvenait, elle avait tellement espéré cette nouvelle vie, Onitsha, ce monde inconnu, où rien ne ressemblerait à ce qu'elle avait vécu, ni les choses, ni les gens, ni les odeurs, ni même la couleur du ciel et le goût de l'eau. <…> Il y avait ce nom, aussi, qu'elle avait répété chaque jour, pendant la guerre <…> ce nom comme la clé à tous ses rêves. Alors chaque jour elle le faisait dire en cachette à Fintan, pour que la grand-mère Aurélia et la tante Rosa ne l'entendent pas. Ils prenaient un air grave qu'il l'intimidait presque, ou lui donnait le fou rire.* «*Quand on sera à Onitsha…*» *Il disait :* «*Est-ce que c'est comme ça, à Onitsha ?*» *Mais il ne parlait jamais de Geoffroy, il ne voulait jamais dire* «*mon père*»*. Il pensait que ça n'était pas vrai. Geoffroy était simplement en inconnu qui écrivait des lettres*» [8, с. 74].

У романі маємо вставну нарацію: сам Фінтан виступає автором розповіді «Довга подорож», де його альтер его персонаж Естер переживає пригоди у Африці, відображаючи його нереалізовані очікування щодо екзотичних тварин та затишного дому: «*Dans la forêt, Esther marche au milieu des dangers, guettée par les léopards et les crocodiles. Elle arrive à Onitsha, une grande maison est préparée, avec un repas et un hamac. Esther allume un feu pour éloigner les fauves*» [8, с. 56]. Фінтан адаптується до нового життя, відкинувши старі звички: «*Il lui semblait alors qu'il n'y avait rien ailleurs, rien nulle part. Il n'y avait jamais eu rien d'autre que le fleuve, les cases aux toits de tôle, cette grande maison vide peuplée de scorpions et de margouillats, et l'immense étendue d'herbe où rodaient les esprits de la nuit. C'était cela qu'il avait pensé, quand il était monté dans le train et que le quai de la gare s'était éloigné en emportant grand-mère Aurélia, tante Rosa, comme de vieilles poupées. Puis dans la cabine de* Surabaya*, quand il avait commencé à écrire cette histoire, UN LONG VOYAGE, avec le bruit lancinant, démarre tout sur les membrures rouillées. Maintenant, il savait qu'il était au cœur même de son rêve, dans l'endroit le plus brûlant, le plus âpre, comme dans le lieu où tout le sang de son corps affluait et refluait*» [8, с. 92]. Його вигадана у розповіді реальність тепер оточує його щодня.

Брак теплий стосунків із батьком компенсує дружба із місцевим хлопчиком Боні, сином рибалки: «*Bony était le fils dans pêcheur. Il était venu plusieurs fois proposer à Mao du poisson et des crevettes. Fintan était tout de suite devenu son ami*» [8, с. 78]. Атрибутом цивілізації та її обмежень стають незручні черевики, які Фінтан змушений взувати через побоювання матері укусів скорпіонів чи змій: «*Bony savait tout du fleuve et des alentours. Il était capable de courir aussi vite qu'en chien, pieds nus à travers des hautes herbes. Au début, Fintan avait mis de grosses chaussures noires de chaussettes de laine que portaient les Anglais. Le docteur Charon avait insisté auprès de Mao:* «*Vous savez, ici ce n'est pas la France. Il y a des scorpions, des serpents, des épines sont empoisonnés*»» [8, с. 79]. Проте позбавлення цих черевик стає своєрідним зближенням Фінтана із новим середовищем, адаптацією до ного способу життя: «*A partir de ce jour, Fintan n'avait plus voulu porter ni chaussettes ni chaussures*» [8, с. 79]. Символом адаптації Фінтана до нових умов життя стає його стопа, що, як і хлопчик, звільнена із черевик, із затверділою підошвою та розширеними пальцями: «*Maintenant, Fintan avait appris à courir sans fatigue. La plante de ses pieds n'était plus cette peau pâle et fragile qu'il avait libéré de ses souliers. C'était une corne dure, couleur de la terre. Ses orteils aux ongles cassés étaient écartés pour mieux s'agripper au sol*» [8, с. 104].

Вбивство батьком сокола над будинком поглиблює прірву у сосунках між батьком та сином, до того ж показує нерозуміння того, що для мешканців цей птах – втілення бога, і Жоффруа не інтегрований у їхню культуру: «*Un jour, Geoffroy était sorti sur le terre-plein devant la maison. Les poules criaient parce qu'en faucon traçait des cercles dans le ciel. Geffroy avait épaulé sa carabine, il avait tiré,*

et l'oiseau était tombé. Bony était à l'entrée du jardin, il avait tout vu. Il était en colère. Ses yeux me riaient plus. Il montrait le ciel vide, là où le faucon traçait des cercles. «*Him god !*» *C'était un dieu, il répétait cela. Il avait dit le nom de l'oiseau:* «*Ugo*». *Fintan avait ressenti de la honte et de la peur aussi. C'était tellement étrange. Ugo était un dieu, c'était aussi le nom de la grand-mère de Bony, Geoffroy l'avait tué. À cause de cela, aussi, il n'avait plus voulu mettre les chaussures noires pour courir dans la plaine d'herbe. C'étaient les chaussures de porco inglese»* [8, с. 80]. Цей сором за батька змушує Фінтана відкинути батьківські черевики.

Різниця між хлопчиками прослідковується у епізоді із мурашником, який Фінтан розгромив. Це подивувало Боні, бо для нього жити у злагоді з природою є невід'ємною частиною життя: «*Fintan avait attaqué les termitières l'une après l'autre, avec sauvagerie. La sueur coulait sur son front, sur ses yeux, mouillait sa chemise. Il ne savait plus trop ce qu'il faisait. C'était pour oublier, peut-être, pour détruire. Pour réduire en poudre sa propre image. Pour effacer le visage de Geoffroy, la colère froide qui brillait parfois dans les cercles de ces lunettes. Bony était arrivé. Une dizaine de termitières étaient éventrés. Bony l'avait regardé. Jamais Fintan ne pourrait oublier ce regard-là. C'était la même colère que lorsque Geoffroy Allen avait tué le faucon noir. Fintan avait ressenti la même honte»* [8, с. 81].

Важливий акцент для ідентифікації Фінтана зроблений на те, що дитина належить тій ідентичності, де вона була зачата, що пояснює легку адаптацію хлопчика у африканську культуру: «*Un jour, il avait dit, parce qu'il partait pour l'Afrique :* «*Là-bas, les gens croient qu'en enfant est né le jour où il a été créé et qu'il appartient à la terre sur laquelle il a conçu*». *Elle se souvenait que ça l'avait fait tressaillir parce qu'elle savait déjà qu'elle attendait en bébé*» [8, с. 130].

У романі маємо принцип двох наративів, друга розкриває мотиви Жоффруа залишитися у Африці. Вона відділена від першої наративії графічнимии відступами допомагає нам побачити Жоффруа як великого мрійника, що не опустився до рівня примітивних білих колонізаторів. У другій наративії домінує історія корінного африканського народу зі знаком ітсі, що був вигнаний із своєї батьківщини білими завойовниками. Їхню історію досліджує Жоффруа. Африка для нього – велична, загадкова, могутня, а не спосіб наживи. «*L'Afrique brûle comme un secret, comme une fièvre. Geoffroy Allen ne peut pas détacher son regard, un seul instant, il ne peut pas rêver d'autre rêve. C'est le visage sculpté des marques* itsi*, le visage marqué des Umundri. Sur le quai d'Onitsha, le matin, ils attendent, immobiles, en équilibre sur une jambe, pareils à des statues brûlées, les envoyer de Chuku sur la terre. C'est pour eux que Geoffroy est resté dans cette ville malgré l'horreur que lui inspirent les bureaux de la* United Africa*, malgré le Club, malgré le résident Rally et sa femme, leurs chiens qui ne mangent que du filet de bœuf et qui dorment sous les moustiquaires. Malgré le climat, malgré la routine du Wharf. Malgré la séparation d'avec Maou, et ce fils né au loin, qu'il n'a pas vu grandir, pour qui il n'était qu'un étranger. <…> C'est le signe* itsi*. C'est lui que Geoffroy a vu, sur les visages, la première fois qu'il est arrivé à Onitsha. Le signe gravé dans la peau de visage des hommes, comme une écriture sur la pierre. C'est le signe qui est entré en lui, l'a touché au cœur, l'a marqué, lui aussi sur son visage trop blanc sur, sa peau où manque depuis la naissance la trace de la brûlure»* [8, с. 99–101]. Друга наративія розповідає міф створення і порятунку народу умундрі, появу знаку ітсі на їхньому обличчі як данину пошани першим дітям богів, що віддали життя задля порятунку від голоду цього народу, дітей Сонця, яких намагаються поневолити колонізатори. Ця паралельна до головної історія має на меті показати спільність у цінностях батька і сина: повагу до іншого, любов і дух пригод. Уособленням Африки стає дівчина Ойя, поневолена і згвалтована, що, проте має ім'я королеви народу зі знаком ітсі. Її символічний укус у руку Фінтана є прививанням йому власне африканськості, ініціацією в іншу ментальність і культуру. Невипадково вона стає персонажем-королевою у розповіді, яку пише Фінтан: «*Fintan allait dans sa chambre, il prenait le fameux cahier d'écolier, il écrivait UN LONG VOYAGE. Maintenant, la reine noire s'appelait Oya, c'était elle qui gouvernait la grande ville au bord du fleuve, là où Esther arrivait. Pour elle, il écrivait en pidgin*» [8, с. 108].

Жоффруа постає як «чужий» серед умовно «своїх», він теж переживає кризу ідентифікації, як і Мау чи Фінтан. Друга наративія завершується сумним відкриттям для Жоффруа: колонізатори зруйнували народ Мерое (у грудні 1901 року війська, очолені полковником Монтанаро, знищили вщент бунтівників у місті Аро Чуку та їхні місця культу), що спричинило кінець його африканської мрії. Площиною зближення батька і сина стає надія віднайти місто Мерое: «*Fintan écoutait ces noms, il écoutait la voix de cet homme qui était son père, il sentait des larmes dans ses yeux, sans comprendre pourquoi. Peut-être était-ce à cause du son de sa voix, si étouffé, qui ne s'adressait pas à lui mais qui parlait seule, ou bien plutôt à cause de ce*

qu'il disait, ce rêve qu'il venait de si loin, ces noms dans une langue inconnue, qu'il lisait à la hâte sur la carte épinglée au mur» [8, с.134]. Батько звертається до сина, вживаючи слово друг, тому Фінтан робить чергову спробу полюбити цього «іншого», що є його батьком: «*Il avait une façon de dire,* «*l' pote*», *pour cela Fintan a pensé qu'il pourrait l'aimer, malgré sa méchanceté*» [8, с. 135].

Мау приймає рішення повернутися до Європи через те, що Жоффруа живе тільки своєю африканською мрією, занедбавши родину: «*Geoffroy était devenu un autre homme, un étranger. <…>* «*Ta reine noire. Autrefois, tu me parlais d'elle. C'est elle qui est entrée dans ta vie. Il n'y a plus de place pour moi*» [8, с. 169].

У кінці роману відбувається зближення Фінтана і Жоффруа, що усвідомлює, що не був батьком, а дослідником-мрійником, за що просить вибачення у сина: «*Il avait parlé aussi de cet endroit étrange, cette ville mystérieuse et magique au milieu de la savane, Aro Chuku. Il avait serré Fintan contre lui bien fort, il avait passé la main dans ses cheveux.* «*Excuse-moi, boy, je n'aurais pas dû me mettre en colère. J'étais fatigué, tu comprends ?*» [8, с. 207].

Можливість повернення у Європу лякає Фінтана, оскільки він прижився там. Фінтан присутній на народженні Оєю дитини, що символізує відродження Африки та відбувається на палубі прогнилого корабля колонізаторів. Сцена бунту і розстрілу місцевих робітників у кайданах вразила Фінтана. Жорстока реальність та хвороба батька (малярія) пришвидшують повернення до Європи: «*Plus tard, ce soir-là, après le dîner, Fintan alla voir Geoffroy. Geoffroy était dans son lit, en pyjama, pâle et maigre. Il lisait en journal à la lumière de la lampe et pétrole. Fintan vit la marque que les lunettes avaient creusé à la base du nez. Pour la première fois, il pensa qu'il était son père. Non pas un inconnu, un usurpateur, mais son propre père*» [8, с. 237]. Прийняття Жоффруа як батька відбувається на ґрунті відмінності між іншими європейцями-колонізаторами та ним, його позицією.

Фінтан прощається із його африканською батьківщиною: натирання землею свого обличчя символізує причетність до природи Африки, ініціацію у її світ. У день від'їзду Фінтан намагається запам'ятати все, що стало йому рідним: «*C'était une journée très longue, une journée presque sans fin, comme celle qui avait précédé le départ de Maou et de Fintan, à Marseille. Fintan ne voulait pas se reposer. Il voulait tout voir, tout garder, pour les mois, pour les années. Chaque rue de la ville, chaque maison, chaque boutique du marché, des ateliers de tissage, les hangars du Wharf. Il voulait courir pieds nus, sans s'arrêter, comme le jour où Bony l'avait emmené jusqu'au bord du vide, sur la grande pierre grise d'où il avait vu le ravin et la vallée de la rivière. Il voulait se souvenir de tout, pour la vie* [8, с. 257].

Остання частина роману має назву «Далеко від Онічі». Це наступний етап життя Фінтана після здбуття африканського досвіду. Він порівнює, наскільки відмінний спосіб життя європейців. «*Alors il y avait deux vies. Celle qu'il commençait à vivre dans le collège, dans la salle froide du dortoir, dans les classes avec les autres garçons. Et il y avait ce qu'il voyait quand il fermait les yeux, glissant sur la rivière Omerun. <…> Il faut oublier*» [8, с. 267-268]. У поірвнянні із Боні, хлопці підступні та нещирі: «*Il fallait oublier Bony. En collège, les garçons étaient à la fois plus puérils, ils savaient beaucoup, ils étaint pleins de ruse et de méfiance. Ils avaient des visages ingrats*» [8, с. 268].

Далі спостерігаємо у романі часовий ривок, коли у наступному абзаці Фінтан постає вже вчителем, що працює у школі, де навчався: «*C'était il y a longtemps. Maintenant, c'est lui qui est du côté de maître, répétiteur de français et de latin, pour vivre. Jenny est infirmière à l'hôpital de Bristol. Tout le monde dit qu'ils vont se marier*» [8, с. 268]. Він змушений перестати мріяти, приглушити спів ріки, щоб прижитися у Європі. Фінтан шкодує, що не повернувся назад у Онічу: «*Il aurait fallu ne jamais s'en aller, rester à Onitsha, à Omerun. Ne jamais quitter des yeux l'arbre solitaire au-dessus de la plaine d'herbes, là où son ami l'attendait, là où commençait l'aventure <…> alors il fallait refréner les rêves, les faire rentrer à l'intérieur du corps, ne plus écouter le chant du fleuve, ne plus imaginer de grondements des orages*» [8, с. 269]. Друга паралельна історія змінює наратора: естафету батька-мрійника бере син. Ймовірно, його пошуки продовжить Маріма, до якої звертається Фінтан у другій паралельній історії.

Висновки. Роман «Оніча» постає прикладом фікційного роману із автобіографічною основою, що поглиблює головні теми і проблеми, розпочаті в есеї «Африканець». Твір є пізнавальним для пізнання формування ідентичності Ле Клезіо як персонажа-автора. Поділ роману на чотири частини («Довга подорож», «Оніча», «Аро Чуку», «Далеко від Онічі») відповідає процесу етно-ідентифікації між європейською та африканською етнічними ідентичностями головного персонажа Фінтана. Роман ілюструє проблеми адаптації дитини у відмінному від європейського середовищі; пошук батька задля особистісної ідентифікації. Образ батька вибудовується як протиставлення до образу матері

Мау, завжди присутньої у житті хлопчика, із якою у нього стосунки взаєморозуміння. Звідси важкість адаптації Фінтана показана паралельно із адаптацією Мау, поясненні причини її потреби інтеграції у світ чоловіка Жоффруа Аллена. Процес прийняття відсутньо-присутнього батька відбувається у площині прийняття його цінностей, він постає «іншим» щодо місцевого населення і щодо європейських колонізаторів. На прикладі долі батька вводиться проблема колонізації африканського континенту. Підсумовано, що концепт подорожі-ініціації характерний для творчості Ле Клезіо загалом, як і подолання європоцентризму на шляху до формування мультикультурного простору. Так само і роман «Оніча» вибудовується за зразком ініціаційної подорожі до себе. Вважаємо, що природа африканського континенту виконує функцію розкриття емоційності та природної поведінки дитини. Здобутий африканський досвід стає визначальним у формуванні гібридної етнічної ідентичності Фінтана: визначено тілесність та свободу як головні етно-ідентифікаційні маркери африканського континенту, вказані черевики як атрибут несвободи і європейськості. Визначені наступні топоси дитинства та підлітковості головного персонажа: пароплав «Сурабая» як простір поміж «там» і «тут»; хатина Ібусун для поселенців-європейців, що ламає стереотип про житло; місто Оніча як місце радості дитинства та паралельно як форпост колонізаторства; саванна й Африка загалом як втілення свободи; Аро Чуку як топос мрії. Вбивство сокола постає як ілюстрація відмінності культур і цінностей Європи та Африки. Проблеми етно-ідентифікації розкриваються на прикладі не тільки Фінтана, а й Мау та Жоффруа. Наголошена супутня проблематика: колонізаторство, пригноблення, поділ на «своїх» та «інших» як за цінностями так і за кольором шкіри, дружба і родинність. Визначені різні наратори (Фінтан та Жоффруа) та різні типи нарації (пласт реальності Фінтана і батька та пласт мрії батька, яку продовжує Фінтан); відзначено важливість для увиразнення проблематики колонізаторства та розриву між мрією та дійсністю історії «Довга подорож», яку пише Фінтан. Отож, ідентичність Фінтана постає як складний конструкт, що формується від дитинства під впливом європейської етнічної ідентичності та африканської як надбаної чи імпліцитно присутньої як факт зачаття на африканській землі; так вона постає як суміш культур та особистого досвіду. У перспективі бачимо порівняльне дослідження роману «Оніча» та есею «Африканець», що розширюватиме проблематику гібридної ідентичності персонажа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кушнір І. Роль батька у формуванні ідентичності Ж. М. Г. Ле Клезіо. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 84. Т. 2. 2025. С. 193–200. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/84-2-30

2. Кушнір І. Топоси дитинства: «Африканець» Ж. М. Г. Ле Клезіо. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. Т. 36 (75). № 2. Частина 2. 2025. С. 124–131. DOI: https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.2.2/19

3. Савчук Р. Географічні переміщення персонажів у просторі як світопороджувальні маркери можливих світів: семіотичний аспект (на матеріалі роману Ж.М.Г. Ле Клезіо «La Quarataine»). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, 2016. Вип. 145. С. 483–488.

4. Каратєєва Г. М. Текстовий концепт-константа подорож: позиція мети (на матеріалі творів Ле Клезіо). *Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія Філологічна*, 2014. Вип. 48. С. 192–194.

5. Алхімія слова живого. Французький роман 1945–2000 рр.: навчальний посібник / М. Мільнер, М. Доле, Б. Бланкман, А. Рош; Авт.-упоряд. В. І. Фесенко. К.: Промінь. 2005. 257 с.

6. Morgan N. Portrait de famille: *L'Africain* de J.M.G. Le Clézio *French Studies in Southern Africa.* 2014. Issue 44. Pp. 117–131. URL: https://journals.co.za/doi/epdf/10.10520/EJC164686

7. Solé Castells C. Le Clézio et le voyage: entre la terre et l'appel de la mer. *Lublin Studies in Modern Languages and Literature* ISSN: 2450-4580 (online), 2022. Vol. 46, No 4. Pp. 57–64. URL: https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=3669

8. Le Clézio J. M. G. Onitsha. Paris: Gallimard. 1991. 290 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 07.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

РОЗДІЛ 6
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.2:392.1(519)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.45

РИТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ПЕРЕХОДУ В КОРЕЙСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ НАРАТИВАХ: ШАМАНСЬКІ ТА БУДДІЙСЬКІ ІНІЦІАЦІЇ

RITUAL MODELS OF TRANSITION IN KOREAN FOLKLORIC NARRATIVES: SHAMANIC AND BUDDHIST INITIATIONS

Голець О.Я.,
orcid.org/0000-0002-0740-6543
кандидат філософський наук,
доцент кафедри східної і слов'янської філології
Київського національного лінгвістичного університету

Павленко О.С.,
orcid.org/0009-0001-4999-4865
студентка III курсу факультету східної і слов'янської філології
Київського національного лінгвістичного університету

Стаття присвячена міждисциплінарному аналізу ритуальних моделей переходу в вибраному корпусі корейських фольклорних наративів, пов'язаних із шаманськими та буддійськими ініціаціями. Методологія поєднує релігієзнавчий, феноменологічний та зіставний підходи з літературознавчими методами – наративним, структурним, мотивним аналізом і герменевтикою. У першій частині статті подано аналіз ключових корейських ініціаційних та ритуальних практик (Наерім-гут, Госа-гут, Ссітґім-гут, Чіндже, Чондо-че), у яких реконструйовано структури переходу як моделі посвячення, очищення, трансформації та інтеграції. У другій частині досліджуються фольклорні сюжети («Покинута принцеса Барі», «Виникнення шаманської праматері-богині Чогонг», «Вдячний привид», «Пісня про нареченого Доранга та його наречену», «Досвід Хонга у пеклі»), у яких ритуальні структури переходу трансформуються у символічні моделі випробування, межового стану та повернення.

Теоретичною основою дослідження є концепція «ритуалів переходу» Арнольда ван Геннепа та ідеї Віктора Тернера про лімінальність і комунітас; у межах цієї рамки трифазну модель (відокремлення – лімінальність – інтеграція) застосовано як інструмент аналізу вибраного корпусу. Це дало змогу реконструювати структурні відповідники переходу в корейських ініціаційних і ритуальних практиках як послідовність посвячення, очищення, трансформації та інтеграції, а у фольклорних наративах – як символічні моделі випробування, межового стану й повернення.

Окреслено також, що в межах розглянутого корпусу літературні тексти постають ритуалізованими просторами, у яких давні моделі переходу не лише зберігаються, а й переозначуються відповідно до історичного та культурного контексту. Наукова новизна роботи полягає у заповненні прогалини в українському академічному дискурсі щодо міждисциплінарного аналізу корейських ініціаційних моделей: запропоновано узгоджену схему опису переходу на перетині «ритуал – наратив» та показано механізми її символічної репрезентації у фольклорних сюжетах, що робить матеріал придатним для подальших компаративних і літературознавчих досліджень.

Ключові слова: Корея, ініціація, ритуал, лімінальність, комунітас, фольклор.

This article offers an interdisciplinary analysis of ritual models of transition in a selected corpus of Korean folkloric narratives associated with shamanic and Buddhist initiations.The methodology combines approaches from religious studies, phenomenology, and comparative analysis with literary methods – narrative, structural, and motif analysis, as well as hermeneutics. The first part examines key Korean initiation and ritual practices (Naerim-gut, Gosa-gut, Ssitgim-gut, Jindje, Cheondo-je), reconstructing transition structures as models of initiation, purification, transformation, and integration. The second part analyses folkloric plots ("Abandoned Princess Bari," "The Origin of the Shamanic Primordial Mother-Goddess Chogong," "The Grateful Ghost," "The Song of the Bridegroom Dorang and His Bride," "Hong's Experience in Hell"), in which ritual transition structures are transformed into symbolic models of trial, liminality, and return.

The theoretical framework of the study draws on Arnold van Gennep's concept of "rites of passage" and Victor Turner's ideas of liminality and communitas; within this framework, the tripartite model (separation–liminality–integration) is employed as an analytical instrument for the selected corpus. This approach makes it possible to reconstruct structural correspondences of transition in Korean initiation and ritual practices as a sequence of initiation, purification, transformation, and integration, and in folkloric narratives as symbolic models of trial, liminal experience, and return.

It is also argued that, within the corpus under consideration, literary texts function as ritualised spaces in which older models of transition are not only preserved but also re-signified in accordance with historical and cultural contexts. The scholarly novelty of the study lies in addressing a gap in Ukrainian academic discourse on the interdisciplinary analysis

of Korean initiation models: it proposes an integrated framework for describing transition at the intersection of “ritual” and “narrative” and demonstrates the mechanisms of its symbolic representation in folkloric plots, thereby rendering the material suitable for further comparative and literary studies.

Key words: Korea, initiation, ritual, liminality, communitas, folklore.

Постановка проблеми. У літературі й фольклорі ініціаційний сюжет є однією з найбільш стійких архетипових форм. Він звертається до процесу переходу героя від старого (який інтерпретується як небажаний) до нового (який інтрепретується як бажаний) стану буття, свідомості чи ідентичності. Процес такого переходу включає в себе граничні переживання, які тематизуються через досвід випробування, смерті, відокремлення, перетину межі. У традиційних культурах ці процеси закріплюються через ритуали, які виконують сакральну, соціальну й психологічну функції. У художньому ж наративі ритуал може трансформуватись у символічну реальність, структуру або внутрішній процес. Саме ці аспекти – в окремих корейських ритуальних наративах – опиняються в центрі цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, присвячені корейській літературі та релігійно-філософській традиції [1, 2, 3, 4], уже торкалися питань ритуальних практик, світоглядних структур чи їхніх літературних трансформацій. Однак спеціального аналізу ініціаційних моделей у корейських ритуальних наративах та фольклорних переосмисленнях у вітчизняних студіях не здійснювалося. Саме цю дослідницьку лакуну намагається заповнити дана робота.

Актуальність теми зумовлена тим, що проблема репрезентації ритуальних структур у корейській фольклорній традиції майже не була предметом ані релігієзнавчих, ані літературознавчих студій в Україні. Попри значний інтерес до ритуалів в культурній антропології, а також наявність досліджень, присвячених корейському шаманізму, фольклору чи буддизму, українські літературознавчі студії, присвячені саме корейському матеріалу, практично не застосовували аналітичні моделі ритуалу як інтерпретаційні інструменти. Запропоноване дослідження не лише висвітлює важливий аспект корейської культури, а й вперше інтегрує його в український науковий контекст, відкриваючи перспективу для подальших міждисциплінарних студій у сфері кореїстики, літературознавства та культурної антропології.

Постановка завдання. Мета статті – на основі концепцій А. ван Геннепа [5] та В. Тернера [6,7] реконструювати моделі переходу в ключових корейських ініціаційних ритуалах і простежити, як ці моделі відтворюються та трансформуються в обраному корпусі фольклорних ритуальних наративів (muga).

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

1. Реконструвати структуру переходу в ключових корейських ініціаційних ритуалах (Наерім-гут, Госа-гут, Ссітґім-гут, Чіндже, Чондо-че) на основі трифазної моделі А. ван Геннепа та концепцій лімінальності й комунітасу В. Тернера [5, 6, 6].

2. Показати, як елементи цих ініціаційних моделей відтворюються у вибраних фольклорних наративах, де ритуал переходу трансформується у символічні сюжетні структури («Покинута принцеса Барі» [12, с. 24–26], «Виникнення шаманської праматері-богині Чогонг» [12, с. 63–64], «Вдячний привид» [11, с. 80–83], «Пісня про нареченого Доранга та його наречену» [12, с. 77–78], «Досвід Хонга у пеклі» [11, с. 171–177]).

Корпус дослідження охоплює:

1. Описані в етнографічних та релігієзнавчих студіях ритуальні практики, які дозволяють реконструювати загальну модель переходу у корейській традиції: Наерім-гут, Госа-гут, Ссітґім-гут, Чіндже, Чондо-че [8, 9, 10].

2. Класичні корейські фольклорні оповідання, зафіксовані у збірниках Korean Folk Tales [11] та Encyclopedia of Korean Folk Literature [12]. До цього корпусу входять такі наративи, як («Покинута принцеса Барі» [12, с. 24–26], «Виникнення шаманської праматері-богині Чогонг» [12, с. 63–64], «Вдячний привид» [11, с. 80–83], «Пісня про нареченого Доранга та його наречену» [12, с. 77–78], «Досвід Хонга у пеклі» [11, с. 171–177]. У кореєзнавчих фольклористичних студіях ці сюжети розглядаються як такі, що містять мотиви відокремлення, межового випробування та повернення, тобто структури, які корелюють із ініціаційною моделлю переходу [10, 13]. Саме чіткість ритуально організованого наративу робить цей корпус придатним для застосування моделі ван Геннепа та концепції лімінальності Тернера.

Методологія дослідження є міждисциплінарною та поєднує:

– **релігієзнавчий підхід**, що передбачає реконструкцію структури переходу в корейських ініціаційних ритуалах на основі трифазної моделі А. ван Геннепа [5] та концепцій лімінальності й комунітасу В. Тернера [6, 7];

– **феноменологічний підхід**, який дає змогу описати ритуал як досвід граничного стану та переходу;

– **зіставний (компаративний) аналіз**, спрямований на виявлення структурних паралелей між ритуальними моделями та їх художніми репрезентаціями у фольклорних текстах (muga);

– **літературознавчі методи** (наративний, структурний, мотивний аналіз; герменевтика), застосовані для інтерпретації фольклорних наративів.

Таке поєднання методів дозволяє уникнути редукції ритуалу до суто вербального явища та інтерпретувати художні тексти не як «ритуал», а як такі, що відтворюють або трансформують структурні елементи ритуальної моделі переходу**.**

Виклад основного матеріалу.

1. Ритуали ініціацій в корейській традиційній культурі

Ініціація – це посвячення, перехід індивіда з одного статусу в інший, що супроводжується ритуальними діями. Практично в усіх релігіях священнослужителі для того, щоб отримати посвячення і стати повноцінними посередниками між сакральним та профанним світами, повинні були пройти шлях випробувань. В результаті їх проходження священнослужителі повинні були отримати певне вище знання і незвичайні здатності, мати можливість результативно звертатися до божества, зціляти душу і тіло, сходити до підземного царства мертвих тощо. Форми ініціаційних ритуалів могли бути різними, але структура часто подібна і складається з низки випробувань – зокрема переживання символічної смерті та відродження як умови переходу до нового стану буття [3, с. 96–102].

При дослідженні ритуалів ініціацій в корейській традиційній культурі ми застосуємо комбіновану аналітичну модель, що ґрунтується на підходах двох провідних антропологів ритуалу – Арнольда ван Геннепа та Віктора Тернера [5, 6, 7]. Арнольд ван Геннеп у праці «Les Rites de Passage» [5, с. 12–56] запропонував класичну трифазну модель ритуалів переходу, яку ми використаємо для опису кожного ритуалу. Він виокремлює наступні фази: 1. Відокремлення – відрив індивіда від попереднього статусу; 2. Лімінальність – проміжний стан, у якому особа перебуває поза звичними межами; 3. Інтеграція – повернення до соціуму в новій якості. У подальшому викладі структурні елементи за ван Геннепом позначатимуться відповідною нумерацією (1, 2, 3), що дозволить сфокусуватися на змістовній трансформації героїв.

В представленій статті ми будемо використовувати цю модель в поєднанні з корекцією В. Тернера, який, розвиваючи ідеї ван Геннепа, зробив акцент на символічному значенні лімінального стану. У працях The Ritual Process [7, с. 18–143] та Dramas, Fields, and Metaphors [6] він описує ритуал як драму переходу, в якій лімінальність є простором глибокого переосмислення та відкриття нових сенсів. Він також вводить поняття комунітас – тимчасової позастатусної спільноти, що виникає під час лімінальності, під час якої учасники переживають глибоку солідарність, яка стає основою для внутрішньої трансформації.

Далі ми розглянемо найбільш поширені та впливові ритуали ініціацій, які досі існують в корейській традиційній культурі та ритуали, які є розповсюдженими і мають ініціаційні аспекти (хоч і не завжди ці аспекти домінують). П’ять ритуалів, які будуть проаналізовані, належать шаманській та буддійській традиціям. Деталі всіх ритуалів подаються за роботами Т. Кім [9, с. 8–143] та Л. Кенделл [8, с. 11–203] які є класичними етнографічними дослідженнями корейського шаманізму (муїзму), зосередженими саме на ролі жінок (муданг) та їх ініціації. В перелік найважливіших ініціаційних ритуалів корейської традиційної культури ми не включили конфуціанські ритуали та поховальні/шлюбні ритуали, які мають лімінальні риси, але не є ініціаціями у вузькому визначенні, яке ми використовували.

1. **Наерім-гут (Naerim-gut – 내림굿) – ритуал посвячення шаманки (муданг)**

Ритуал Наерім-гут є центральним ініціаційним обрядом у корейському шаманізмі. Його проходить людина, яка переживає так звану «божественну хворобу» – шінбьон (sinbyeong 신병) [8, с. 11–198, 9, с. 8–143]. Шінбьон проявляється як глибока психофізична криза: людина відчуває тілесні болі, галюцинації, емоційне виснаження, тривожні сни. У цьому стані вона втрачає попередню соціальну суб’єктність і стає лише вмістилищем для прояву волі духів. У шаманській традиції така деструкція суб’єктності розглядається як обрання особи для виконання ролі шамана, де хвороба є формою примусової ініціації

Цей обряд виконується досвідченою шаманкою, яка допомагає новачку пройти через обряд прийняття духів. Наприкінці ритуалу нова шаманка набуває характеристик посередника між світом людей та духів й офіційно включається до шаманської спільноти [8, с. 20–45, 9, с. 8–143].

Наерім-гут – не проста формальність, а критично важливий перехідний ритуал: без нього

шінбьон не завершується, і людину може очікувати погіршення стану або навіть смерть.

За ван Геннепом [5, с. 12–56]: 1) Ізоляція особи через стан шінбьон, відрив від звичного соціального середовища. 2) Стадія важкого трансформативного досвіду, в якому людина усвідомлює себе чужою звичайному світу. 3) Після ритуалу Naerim-gut особа приймається в коло шаманів, отримує новий статус і функцію.

За Тернером [7, с. 18–143], шінбьон – ліміальний стан соціальної «невидимості», через який особа проходить символічне переродження, отримуючи доступ до світу духів. Комунітас у Наерімгут реалізується через встановлення позастатусного духовного споріднення між наставницею («духовною матір'ю») та новачком («духовною дитиною»), що стає основою нової ідентичності.

2. Ритуал Госа-гут (Gosa-gut – 고사굿) є однією з форм корейського шаманського обряду, який функціонує як **модель ініціації нового етапу або простору**. Це обряд сакралізації починання (нової справи, переїзду, будівництва), де метою є забезпечення удачі та очищення простору від негативних впливів [12, с. 42–69].

За ван Геннепом [5, с. 12–56]: 1) Очищення простору, створення вівтаря; 2) Контакт із духами через ритуальні дії; 3) Вдячність духам, початок нової життєвої фази.

За Тернером [7, с. 18–143], фаза лімінальності зменшена: тимчасовий ритуальний простір, де настає гармонізація буденного і сакрального. Це радше стабілізаційний, ніж трансформаційний ритуал.

3. Ритуал Ссітгім-гут (Ssitgim-gut – 씻김굿) виконується на Півдні Кореї як обряд очищення душі для переходу в загробний світ. Він функціонує як «ініціація через контакт зі смертю та її подолання» – архетипний мотив, що трансформується у фольклорні структури [12, с. 10–311].

За ван Геннепом [5, с. 12–56]: 1) Траур, ізоляція родини; 2) Шаман виконує очищення та контактує зі світом духів; 3) Завершення трауру, повернення до спільноти з новим досвідом.

За Тернером [7, с. 18–143], Ссітгім-гут – це типовий лімінальний ритуал, який виконує перехідну і терапевтичну функцію як для душі померлого, так і для спільноти живих. Він утворює комунітас, тимчасове позастатусне єднання, через яке відбувається емоційне очищення, перехід і відновлення порядку.

4. Ритуал Чіндже (Jinje – 진제) у корейській буддійській традиції – це глибоко символічна церемонія, що позначає перехід від мирського буття до сакрального, особливо в контексті посвяти в монахи або глибокої медитативної практики. Це не просто акт формального вступу до чернечого ордену, а обряд трансформації свідомості, який супроводжується медитацією, голодуванням, читанням сутр й ритуальними діями (тут можуть бути й інші буддійські практики). Також цей обряд використовується в якості поминального [9, с. 8–143, 12].

За ван Геннепом [5, с. 12–56]: 1) Зречення від мирського: обітниці, обряд постригу; 2) Медитація, очищення, читання сутр, голодування; 3) Прийняття в сангху та отримання нової ідентичності або перехід до іншої форми існування.

За Тернером [7, с. 18–143], лімінальністю тут є простір за межами буденного. Учасники – як рідні померлого, так і ченці – переходять у простір, де зникають звичайні соціальні ролі, а сама дія відбувається поза повсякденним часом і структурою. Комунітас формується на ґрунті спільного споглядання страждання та непостійності.

5. Ритуал ініціації Чондо-че (Cheondo-jae – 천도재) – буддійський обряд полегшення процесу переходу свідомості померлого до іншої форми буття. В окремих випадках він виконує й ініціаційну функцію для ченців [9, с. 8–143, 12, с. 5–213].

За Ван Геннепом [5, с. 12–56]: 1) Піст, очищення, створення сакрального простору; 2) Читання сутр, ритуали з водою й вогнем, що допомагають увійти в стан поміж світами; 3) Завершення переходу свідомості до нового стану.

За Тернером [7, с. 18–143], лімінальність стосується і померлого, і виконавця ритуалу. Комунітас поєднує живих і мертвих. Для ченця це – ініціація в посередника між світами.

Чондо-че не є класичним обрядом ініціації живої людини, але сам сюжет смерті та переходу зі світу живих до інших світів в ритуалі може відображати архетипічні форми ініціації, пов'язані з руйнуванням старої ідентичності та виникненням нової.

2. Вплив ритуалів ініціацій на формування фольклорної традиції

У ході дослідження було проаналізовано корпус фольклорних текстів із академічних збірок (*Korean Folk Tales* [11], *Encyclopedia of Korean Folk Literature* [12, с. 5–401]) та низку легенд і міфів, опублікованих у наукових виданнях. До нашого дослідження залучені тексти, що належать до типу шаманських епосів (*muga*), які в корейській фольклористиці розглядаються як наративи з ритуальною структурою

переходу. Узагальнений опис цього корпусу подає Б. Вальравен [10], а структурні та ритуальні елементи *muga* аналізуються в працях Кім Х. [14, с. 167–194] та Лі [13, с. 45–78]. У цих дослідженнях фольклорні сюжети трактуються як моделі випробування, межового стану й очищення, що відтворюють логіку ініціаційної структури. Саме ця загальна характеристика корпусу дозволяє розглядати зазначені тексти як єдине поле ритуальних наративів, релевантних для аналізу через моделі переходу. У наведених нижче прикладах показано, як фольклорні казки відображають ключові елементи ритуалів ініціації, зокрема структуру переходу за Арнольдом ван Геннепом і концепції лімінальності та комунітасу за Віктором Тернером [5, 6, 7].

Фольклорне оповідання «Покинута принцеса Барі»

Аналіз цього сюжету спирається на видання *Encyclopedia of Korean Folk Literature* [12, с. 24–26], а також на антропологічні дослідження ритуалів у працях Л Кендел [8, с. 3–48] та Т. Кім [9, с. 8–143].

Стислий виклад фольклорного сюжету:

Наратив про сьому доньку короля, покинуту через розчарування батьків у відсутності спадкоємця, є центральним міфом корейського шаманізму [12]. Сюжет фокусується на її подорожі до підземного світу за ліками для хворих батьків, що завершується її трансформацією у божество-покровительку шаманів (*момджу*) [12, с. 24–26].

Ритуальні паралелі: Наерім-гут (내림굿), Ссітґім-гут (씻김굿)

Текст інтегрує моделі ритуалів **Наерім-гут** (криза обранства) та **Ссітґім-гут** (провідництво душ) [8, 9]. Ключові символи тут підкреслюють ініціаційний характер мандрівки: переодягання у чоловічий одяг маркує відмову від гендерних та соціальних ролей; брязкальце постає як сакральний інструмент посередництва; а народження дітей у потойбіччі символізує онтологічне оновлення героїні.

Етапи ініціації за моделлю ван Геннепа [5, с. 12–56]: 1) народження від «неблагословенного» шлюбу батьків, вигнання немовляти та позбавлення статусу й імені; 2) перетин межі: спуск у підземний світ – простір між життям і смертю; переодягання в чоловічий одяг – символічна зміна ідентичності; використання сакральних предметів; контактування з духами; 3) здобуття божественного знання, народження дітей; повернення в світ живих; порятунок батьків і надання дару спасіння; отримання статусу момджу – божества-заступниці шаманів.

Аналіз за В. Тернером [7, с. 18–143]: У лімінальному стані Барі втрачає королівські привілеї, стаючи «ніким». Її діяльність у підземному світі ґрунтується не на кастовій приналежності, а на солідарності з іншими душами. Це створює поле **комунітас**, де через втрату его та статусу виникає вища духовна єдність, що зрештою і наділяє її правом бути заступницею шаманської спільноти.

Фольклорне оповідання «Виникнення шаманської Праматері-Богині Чогонг»

Основними джерелами аналізу є *Encyclopedia of Korean Folk Literature* [12, с. 63–64], а також інтерпретації шаманських ритуалів у працях Л. Кендел [8, с. 32–211] та Т. Кім [9, с. 8–143].

Стислий виклад фольклорного сюжету:

Сюжет про Чогонг та її трьох синів є епічним обґрунтуванням спадкової шаманської традиції. Донька високопоставленого чиновника, Чогонг, переживає обман, внаслідок якого народжує трьох синів. Наратив описує вигнання героїні, її символічну смерть у підземному палаці та звільнення синами через 14-денний ритуал. Друга лінія оповідання – ініціація дочки міністра Ю – демонструє механізм передачі сакрального дару від божеств до людей [12, с. 63–64].

Ритуальні паралелі: Наерім-гут (내림굿)

Цей сюжет – один із найяскравіших прикладів ритуалу Наерім-гут у художньому відображенні. Тут ми маємо справу з міфом про походження шаманської традиції. Особливість казки – у непрямій передачі ініціації: героїня фізично ізольована, але трансформація відбувається через її синів, які стають знаряддям ініціаційного переходу. Така модель в шаманізмі часто трактується як «успадкування духів» – коли дух/дар передається не напряму, а через кровних нащадків. Магічні атрибути (дзвоники, віяла), передані синами, легітимізують статус нової шаманки, перетворюючи одиничний містичний досвід на інституційну традицію. Символічні елементи, які використовуються в казці: підземний палац – межовий простір, де зникає часово-просторова ієрархія; 14-денний ритуал – тривала ініціаційна фаза; ритуальні предмети – засоби перетину межі; побудова храму – матеріальне втілення нової духовної ідентичності [12, с. 63–64].

Етапи ініціації за моделлю ван Геннепа [5, с. 12–56] для героїні Чогонг: 1) обман й народження дітей виступають проявом порушення порядку; вигнання з дому, ізоляція, життя в злиднях; ув'язнення в підземному палаці, що маркує її повну соціальну смерть; 2) героїня залишається «невидимою», але трансформація відбувається через синів; сам підземний палац – місце між

життям і смертю, межова зона; 3) звільнення, побудова храму; проведення першого великого ритуалу; отримання статусу праматері шаманської лінії.

Лінія другої героїні: дочки міністра Ю. Цей додатковий сюжет додає другий рівень ініціації: 1) отримання шаманського атрибута в 7 років; сліпота як психосоматичний прояв стану шінбьон (божественної хвороби); нездатність провести ритуал у потрібний момент – межова криза; 2) психосоматична криза (сліпота) та втрата свідомості під час ритуалу (символічна смерть «старого Я»); отримання знань від Чогонг та її синів; 3) здобуття статусу шаманки [5, с. 12–56].

Комунітас і межовість (за Тернером) [7, с. 18–143].

У центральній фазі обидві героїні – і Чогонг, і дочка міністра Ю – переживають повне розчинення старої ідентичності. Тут статус героїнь втрачено, особистість розмита, соціальні ролі зникли. І лише через участь інших – синів, Чогонг, духовних сил – відбувається повернення в нову якість. Так постає комунітас, об'єднання через межовий досвід, де чинними є не ієрархії, а внутрішня здатність до трансформації.

Фольклорне оповідання «Вдячний привид».

Джерела сюжету – *Korean Folk Tales: Imps, Ghosts and Fairies* [11, с. 80–83]; сучасний ритуальний контекст подає М. Чанг [12, с. 43].

Стислий виклад фольклорного сюжету:

За часів династії Корьо молодий учений вирушає до столиці складати державний іспит. Мандруючи через гори, він випадково чує дивний звук, що доноситься з-під землі. Виявивши череп, обвитий корінням, учений ритуально його очищає, загортає у папір і перепоховує з підношенням і молитвою [11, с. 80–83].

Уві сні до нього приходить дух – старий з білим волоссям, який дякує за милосердя й відкриває йому тему та форму завдання, що буде на іспиті. Прокинувшись, учений справді зустрічає саме цю тему на екзамені й посідає перше місце.

Ритуальні паралелі: Госа-гут (고사굿)

Сюжет фольклорного оповідання глибоко перегукується з суттю ритуалу Госа-гут – обряду жертвоприношення духам перед початком важливої справи. У реальній практиці Госа-гут супроводжується жертвами (часто рис, м'ясо, фрукти), закликом духів предків або місцевих божеств і проханням про благословення.

Очищення черепа та перепоховання виступають тут формою «безкровної жертви». У фольклорній рамці це демонструє, що ритуально адекватна поведінка (повага до мертвих, відсутність страху) є ключем до зміни соціального статусу. Символ черепа в корейському шаманізмі є амбівалентним: він одночасно є об'єктом страху й каналом для виклику духів; через череп шаман може вступати в контакт з душею покійного. В предаставленому сюжеті він діє як символічна точка входу до іншого виміру, звідки прийде допомога.

Етапи ініціації за моделлю ван Геннепа [5, с. 12–56]: 1) класичний початок трансформації – момент, коли вчений покидає дім; знахідка черепа символізує перетин межі між світами. 2) вхід у сакральний простір (очищення черепа й перепоховання); сон як контакт з потойбічним. 3) вчений повертається в звичайний соціум, але вже в новій якості: людини, благословенної духом, а здобуття визнання на іспиті – підтвердження цих змін.

За Тернером, ми маємо справу з короткою, але вираженою фазою [7, с. 18–143]. В нічному просторі між світами герой казки втрачає звичне «я» і стає відкритим до сакрального. Вранці екзамен проявляє зміни, що відбулися.

Фольклорний сюжет «Пісня про нареченого Доранга та його наречену»

Основні джерела: *Encyclopedia of Korean Folk Literature* [12, с. 77–78] та дослідження ритуалів у Т. Кім [9, с. 8–143].

Стислий виклад фольклорного сюжету:

У день весілля молодий наречений Дорансонбі раптово втрачає свідомість. Попри обряд, стан Доран залишається нестабільним, і він передрікає власну смерть і незабаром він помирає. Наречена Дорана, Чонджон-Гаксі, не може змиритися з втратою й проходить складний шлях скорботи та випробувань: постійна молитва, піст, тілесні страждання, аскеза й самопожертва. Врешті, вона вирішує померти добровільно, щоб возз'єднатися з коханим. Їх свідомості єднаються у потойбіччі, й Чонджон здобуває репутацію найвідданішої під небесами [12, с. 77–78].

Ритуальні паралелі: Чіндже (진제)

Представлений фольклорний сюжет є художньою репрезентацією похоронного ритуалу Чіндже, який у корейському буддизмі означає обряд переходу свідомості в інший світ. Його функція – не просто відправа, а сприяння переходу та завершення зв'язку між померлим і живими [9, с. 8–143].

Чонджон-Гаксі стає учасницею Чіндже не лише як та, що втратила, а як та, що здійснює ритуал через себе. Вона сама проходить шлях трансформації – від звичайної земної жінки до сакральної постаті. Ключові ритуальні символи тут: тілесні страждання, що символізують акт

очищення й самопосвяти; самоспалення пальців як виразний ритуальний жест самопожертви; дорога на перевал, що символізує перехід межі (пороговий простір); і, нарешті, самогубство стає ритуальним жестом, що повертає втрачену єдність з коханим.

Тут ми маємо справу не з трансформацією звичайної жінки в шаманку, а ініціацією в трансцендентний стан через любов, втрату та добровільну смерть. Героїня не контактує з духами як із зовнішніми силами – вона перетворюється сама.

Етапи ініціації за моделлю ван Геннепа [5, с. 12–56]: 1) раптова смерть коханого; самоізоляція героїні, перехід в стан втрати та горювання. 2) Чонджон вчиняє саморуйнівні тілесні покути (обрізання волосся, пробиті долоні, самоспалення пальців); героїня переміщується в простір без імені, без статусу, позаяк вона вже не наречена, але ще не вдова; повільне перетворення на символічно-сакральну постать через безмірну любов і страждання. 3) добровільна смерть стає завершенням переходу в сакральну постать; воз'єднання з Дораном у потойбіччі; визнання героїні як об'єкта шанування, духовної істоти, яка подолала межу між життям та смертю.

За Віктором Тернером, така гранична ситуація створює містичний комунітас між живими й мертвими – поле, де відмінності стираються, і відбувається поєднання [7, с. 18–143].

Фольклорне оповідання «Досвід Хонга у пеклі»

Джерела сюжету – *Korean Folk Tales: Imps, Ghosts and Fairies* [11, с. 171–177]; інтерпретації ритуалу подані у Т. Кім та М. Чанг [9, с. 8–143, 12, с. 32–309].

Сюжет казки:

Ця історія розповідає про чиновника Хонга, який несподівано помирає, але прямо під час підготовки до похорону оживає. Він приносить із собою неймовірну розповідь: його свідомість мандрувала потойбіччям. Там він ледь не потрапив до пекла через свою гордість, але завдяки милосердю Будди отримав шанс побачити все на власні очі та повернутися, щоб попередити інших про важливість доброго життя [11 с. 171–177].

Ритуальні паралелі: Чондо-че (천도재) – буддійський ритуал звільнення свідомості після смерті [9, с. 8–143,12, с. 32–309].

Сюжет є фольклорною художньою трансформацією Чондо-че – буддійського ритуалу, спрямованого на полегшення переходу свідомості до світу світла [9, с. 8–143, 2, с. 32–309].

У випадку з Хонгом ми бачимо інверсію: оскільки свідомість ще не виконала свої кармічні завдання, ритуальний процес переривається; герой отримує друге життя, аби стати медіатором між світом живих і мертвих.

На відміну від інших сюжетів, тут трансформація не пов'язана з шаманським даром чи тілесною кризою – це етично-філософська ініціація. Хонг не змінює соціального статусу, але змінює світогляд, і саме це – головний результат ритуалу Чондо-че в буддійській традиції.

Етапи ініціації за моделлю ван Геннепа [5, с. 12–56] : 1) фізична смерть: свідомість Хонга залишає тіло; початок переходу. 2) подорож через потойбічні простори: пекло, рай, суд; контакт з сакральним (Будда), споглядання кармічної справедливості. Перебування у стані «ні живий, ні мертвий» – ключовий простір трансформації. 3) повернення до життя; отримання нового статусу носія істини та свідка потойбічного.

Лімінальність і структура подорожі (за Тернером) [7, с. 18–143]: Хонг потрапляє у чисту лімінальність: він не має тіла, не має остаточного вироку, не належить ні цьому, ні іншому світові. Цей простір не лише «між», а й поза структурою – він позбавлений часу, статусу, ідентичності. Йому дозволено бачити речі, які недоступні живим. Він перетворюється з об'єкта ритуалу на його учасника – не лише помирає, а й свідомо спостерігає, осмислює, повертається з місією.

Висновки. У межах поставленої мети було реалізовано низку дослідницьких завдань, результати яких узагальнюються нижче:

1. Щодо першого завдання – реконструювати структуру переходу в ключових корейських ініціаційних ритуалах:

У цьому дослідженні було реконструйовано структуру переходу в ключових корейських ініціаційних ритуалах (Наерім-гут, Госа-гут, Ссітґім-гут, Чіндже, Чондо-че) на основі трифазної моделі А. ван Геннепа та концепцій лімінальності й комунітасу В. Тернера. Аналіз показав, що кожен із розглянутих ритуалів містить послідовність етапів відокремлення, межового стану та повернення, що формує цілісну модель переходу й визначає смислову логіку ритуальної дії.

2. Щодо другого завдання – показати, як елементи цих ініціаційних моделей відтворюються у вибраних фольклорних наративах:

У фольклорних ооповіданнях («Покинута принцеса Барі», «Виникнення шаманської праматері-богині Чогонг», «Вдячний привид», «Пісня про нареченого Доранга та його наречену», «Досвід Хонга у пеклі») елементи цієї ритуальної структури відтворюються у формі символічних сюжетних схем. Вони проявляються через мотиви

випробування, подорожі до потойбічного, очищення чи повернення з новим статусом. Таким чином, фольклорні тексти не дублюють ритуал, але трансформують його структурні елементи у художню форму.

Отримані результати демонструють, що застосування моделі переходу А. ван Геннепа та концепції лімінальності В. Тернера є продуктивним для аналізу обраних ритуалів та фольклорних сюжетів.

У межах розглянутого корпусу ці моделі дозволяють виявити спільні мотиви відокремлення, межового стану та повернення, а також простежити їхнє художнє переосмислення.

Перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз може стати основою для подальших досліджень впливу релігійної культури на формування наративних і смислотворчих практик у сучасній корейській літературі та культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аліменко О. С. Відображення філософсько-релігійного синкретизму у корейській прозі епохи Чосон. *Ad orbem per linguas. До світу через мови* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25 трав. 2022. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2022. С. 7–8.

2. Костанда І. О. Наративні стратегії як чинник формування історичної свідомості: реконструкція історичної реальності у «Самгук Сагі» та «Самгук Юса». *Закарпатські філологічні студії*. 2024. вип. 35. С. 156–164. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/68588 (дата звернення: 24.12.2025).

3. Голець О. Я. Ритуали ініціації як прояв символу «начала». *Мультиверсум. Філософський альманах*.2000. Вип. 14. С. 96–102.

4. Голець О. Я. Традиціоналізм в релігійній культурі. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*. 2012. Вип. 17. С. 174–180.

5. van Gennep A. The rites of passage. Chicago : University of Chicago Press, 1960. 198 c.

6. Turner V. Dramas, fields, and metaphors : Symbolic action in human society. Ithaca : Cornell University Press, 1975. 354 c.

7. Turner V. The ritual process : Structure and anti-structure. Chicago : Aldine, 1969. 232 c. ISBN 9780202011905.

8. Kendall L. Shamans, Housewives, and Other Restless Spirits: Women in Korean Ritual Life. University of Hawaii Press, 1985. 234 c.

9. Kim T.- gon. Korean Shamanism-Muism / ред. S.- kyung Chang. Jimoondang Publishing Company, 1998. 199 c. ISBN 898809509 9788988095096.

10. Walraven B. Songs of the shaman : the ritual chants of the Korean mudang. London ; New York : Kegan Paul International, 1994. 307 c. ISBN 071030403.

11. Im B., Bang S., Yi R. Korean folk tales : Imps, ghosts and fairies. London : J. M. Dent & Sons, New York : E. P. Dutton & Co.,1913. 233 c.

12. Chung M. Encyclopedia of Korean folk literature.. Seoul : The National Folk Museum of Korea, 2014. 412 c. ISBN 978-89-289-0084-8.

13. Lee J.- hwa. Mythic motifs and ritual functions in Korean muga narratives. *Korean Journal of Oral Literature*. 2012. Vol. 27(3). C. 45–78.

14. Kim H. The story structure and literary achievement of Princess Bari by shamanic ep ics. *Korean Language & Literature*. 2021. вип. 116. С. 167–194. URL: https://doi.org/10.21793/koreall.2021.116.167.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

УДК 82.091
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.46

ФОЛЬКЛОРНІ ДОМІНАНТИ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО

FOLKLORE DOMINANTS IN THE INTELLECTUAL DISCOURSE OF YURI YANOVSKY

Тютюнник О.М.,
orcid.org/0000-0001-9287-5768
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Черниш Н.В.,
orcid.org/0000-0002-6626-1858
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Стаття присвячена аналізу фольклорних зацікавлень українського письменника-неоромантика Юрія Яновського. Досліджено фольклорні домінанти в інтелектуальному дискурсі митця. З'ясовано причини уваги автора до феномену національного фольклору. Наголошується на романтичному світобаченні та світовідчутті Юрія Яновського, який своїм художнім доробком утвердив в українській літературі 1910–30-х років неоромантичну традицію. У статті зазначається, що неоромантики, як і представники романтизму, акцентували на особливій художній вартості фольклорних текстів, вважаючи їх самобутнім національним джерелом для авторської творчості. Водночас вони розцінювали їх як джерело вивчення історії.

Про увагу Юрія Яновського до фольклору свідчать, зокрема, його записні книжки 1927–1953 років. Вони містять дорожні нотатки, зафіксовані враження від побаченого і пережитого, спостереження самого письменника або почуті життєві історії та колоритні епізоди, а також фрагменти народних пісень та переказів, що були своєрідними «заготовками» для майбутніх художніх творів Юрія Яновського. У статті досліджено також низку кореспонденцій автора, у яких він звертався до фольклорного питання. Зазначається, що Юрій Яновський наголошував на особливій любові українського народу до пісні. Ведеться мова про те, що в 1920-х роках у полі його зацікавлень опинилися фольклорні тексти, створені у минулі століття. Натомість у 1930–40-х митець осмислює радянський фольклор. Юрій Яновський писав і про ті зміни, яких зазнала фольклорна традиція в радянський період. У статті йдеться про те, що радянська влада добре усвідомлювала силу народнопоетичного слова, тому доклала максимум зусиль для того, щоб поставити його на службу радянській ідеології. Зазначається, що до питання українського фольклору Юрій Яновський звертається і у своїй публіцистиці – нарисах та статтях. Зокрема, він аналізує такий фольклорні феномени, як невільницькі пісні та історичні легенди часів Другої світової війни. У дослідженні наголошується, що інтелектуальний дискурс Юрія Яновського 1940–50-х років мав виразний прорадянський характер, зокрема й у тлумаченні фольклорного питання. Утім, навіть це не завжли допомагало автору уникнути невдоволення цензорів. Окрему увагу у статті приділено нарису «Селянське весілля на Україні». Йдеться про те, що вже навіть огляд німецької пропагандистської брощури, до якого вдався Юрій Яновський, став неприємним фактом для радянської цензури. Тож нарис не було надруковано, оскільки читач міг отримати розуміння того, що «визволення від більшовизму» дасть можливість повернутися до свого національного коріння, єства і сутності.

Ключові слова: фольклор, фольклорні жанри, романтизм, неоромантизм, Юрій Яновський, публіцистика, листи.

The article is devoted to the analysis of the folklore interests of Ukrainian neo-romantic writer Yuri Yanovsky. The folklore dominants in the artist's intellectual discourse are studied. The reasons for the author's attention to the phenomenon of national folklore are clarified. Emphasis is placed on the romantic worldview and world perception of Yurii Yanovskyi, who established the neo-romantic tradition in Ukrainian literature of the 1910s-1930s with his artistic work. The article notes that neo-romantics, like representatives of romanticism, emphasized the special artistic value of folklore texts. They considered them to be an original national source for authorial creativity, and at the same time regarded them as a source for studying history.

Yuri Yanovsky's interest in folklore is evidenced, in particular, by his notebooks from 1927-1953. They contain travel notes, impressions of what he saw and experienced, and the writer's own observations. At the same time, these notebooks contain fragments of folk songs and legends, which served as a kind of "raw material" for Yuri Yanovsky's future works of art. The article also examines a number of the author's correspondences in which he addressed the issue of folklore. It is noted that Yuri Yanovsky emphasized the Ukrainian people's special love for song. It is said that in the 1920s, his interests turned to folklore texts created in previous centuries. In the 1930s and 1940s, however, the artist reflected on Soviet folklore. Yuri Yanovsky also wrote about the changes that the folklore tradition underwent during the Soviet period. The article states that the Soviet authorities were well aware of the power of folk poetry. They made every effort to put it at the service of Soviet ideology. It is noted that Yuriy Yanovsky also addresses the issue of Ukrainian folklore in his journalism – in essays and articles. In particular, he analyzes such folklore phenomena as slave songs and historical

legends from the Second World War. The study emphasizes that Yuri Yanovsky's intellectual discourse in the 1940s and 1950s was distinctly pro-Soviet, including in his interpretation of folklore issues. However, even this did not always help the author avoid the dissatisfaction of the censors. The article pays special attention to the essay "Peasant Wedding in Ukraine." The point is that even Yuri Yanovsky's review of a German propaganda brochure became an unpleasant fact for Soviet censorship. Therefore, the essay was not published. The main reason was that readers could come to understand that "liberation from Bolshevism" would make it possible to return to their national roots, essence, and identity.

Key words: folklore, folklore genres, romanticism, neo-romanticism, Yuri Yanovsky, journalism, letters.

Постановка проблеми. Коли дослідники ведуть мову про літературу романтизму чи неоромантизму, вони так чи інакше торкаються питань фольклору. Адже фольклор естетизується романтиками й неоромантиками. Він проголошується вершинним взірцем літературної творчості, а разом із тим фольклорні тексти розглядаються як джерела, які фіксують історичний дух та історичний фактаж національного літопису. Цей симбіоз лише посилював інтерес митців-романтиків та неоромантиків до фольклору, що легко простежити на прикладі інтелектуального дискурсу Юрія Яновського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художньо-літературна творчість Юрія Яновського у різні періоди розвитку української літературознавчої науки ставала об'єктом аналізу не однієї генерації науковців. Йдеться про праці таких авторів, як І. Бестюк, Ю. Котляр, М. Гнатюк, О. Пуніна, Л. Кавун, Н. Мафтин, В. Ткач, Р. Міняйло та ін. Серед усіх розвідок найбільш вагомими є ті, які з'явилися уже в пострадянські часи. Але й у цих дослідженнях фактично відсутнє висвітлення питання про фольклорні зацікавлення Юрія Яновського, що й зумовило вибір теми пропонованого дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати фольклорні домінанти в інтелектуальному дискурсі Юрія Яновського.

Виклад основного матеріалу. Про увагу Юрія Яновського до фольклору свідчать, зокрема, його записні книжки. Автор вів свої записи упродовж 1927–1953 років. «Більшість з них – невеликого формату, деякі – складені з окремих аркушів паперу в формі книжечок. Записи в них робилися письменником не систематично. Лише деякі записники (наприклад, № 2 – з Нюрнберзького процесу) мають щоденниковий характер, інші – дорожні нотатки, зафіксовані для пам'яті враження від побаченого і пережитого, спостереження самого письменника або почуті від когось цікаві життєві історії, епізоди, колоритні деталі, влучні народні вирази, пісні, перекази – своєрідні «заготовки» для майбутніх творів» [2, с. 348], – писав Костянтин Волинський, упорядник видання творів Юрія Яновського у 5 томах, яке побачило світ у 1983 році.

Так, наприклад, у записнику за серпень 1927 року міститься фрагмент із колядки, опублікованої у збірнику українських пісень, що був виданий харківським романтиком А. Метлинським у 1854 році:

«Пустимо стрілу, як грім по небу;
пустимось кіньми, як дрібен дощик.
Блиснем шаблями, як сонце в хмарі!» [2, с. 257].

Саме ця колядка стала епіграфом до одного з творів Юрія Яновського – роману в новелах (або ж піснях) «Чотири шаблі», що був присвячений подіям Української революції та громадянської війни й опублікований окремою книгою у 1930 році. Окрім пісенного епіграфу до всього роману, кожна окрема новела-пісня мала свій окремий пісенний зачин, з допомогою якого автор-неоромантик створював ту ідейно-емоційну атмосферу, у яку занурювали читача-реципієнта подальші описані події.

7 серпня 1927 року, перебуваючи в Одесі, Юрій Яновський фіксує у своєму записнику фрагмент народної пісні «Чорний ворон»:

«Ой чорний ворон ба й злітає
Та його кровцю ба й попиває».

Автор робить приписку до цієї нотатки, що фіксує його подальші творчі плани: «Обов'язково. Віршований роман, історичний або побутовий (Кошовий Сірко)» [2, с. 257]. Утім, цю ідею Юрій Яновський не встиг втілити в життя. Переслідування української інтелігенції, а згодом і терор проти неї на початку 1930-х років змусили письменника відійти від національної епіки й пройти складний та силуваний процес радянізації.

Питання фольклорної традиції Юрій Яновський порушує також у низці своїх кореспонденцій. На окрему увагу заслуговує лист митця на адресу ЦК КП(б)У, а власне – С. Косіора та П. Постишева, написаний 21 жовтня 1935 року. Епістола містила враження вже «радянізованого» Ю. Яновського, який у складі делегації радянських письменників об'їхав ледь чи не всю усю Україну. Тож лист не міг не містити відповідну прорадянську пафосну риторику. «Шановні і дорогі товариші! Три тижні мандруючи машиною по Україні, я дістав велику радість і творче збагачення» [2, с. 308], – писав адресант. Ця кореспонденція містила настрої замилування автора «неподільними масивами добре обробленої землі – колгоспної навічно» [2, с. 308], пейзажами «квітучої індустріально-колгоспної України» [2, с. 309],

яка колись була «хутірською». Він писав про те, що «величні обеліски з лабрадору мусять відзначати місця, де Червона Гвардія і Червона Армія кров свою і життя клали на олтар революції», а також з гіркотою констатував, наскільки боляче було йому бачити, «як в Сорочинцях на могилах героїв росте капуста» [2, с. 309]. У своєму оспівуванні колективізації Юрій Яновський заходив так далеко, що згадував про куркульські хутори, які «стоять без життя», бо «не селяться колгоспники на проклятому місці» [2, с. 309].

Юрій Яновський «звітував» партії про глобальні «зміни в душі сьогоднішнього селянина», про те, як «звільнена від капіталістичного варварства, фашистської «цивілізації» душа людини розквітає і стає повноцінною, багатогранною, доходить вищого ступеня у нас в СРСР» [2, с. 309].

Водночас адресант писав і про ті зміни, яких зазнала фольклорна традиція в радянський період. Радянська влада, усвідомлюючи силу народнопоетичного слова, доклала максимум зусиль для того, щоб поставити його на службу радянській ідеології. Стрімко розвивався так званий штучний «радянський фольклор», зразки якого створювалися авторами-професіоналами під пильним наглядом цензорів. До того ж, народного характеру набирали окремі тексти українських поетів, які пройшли шлях радянізації. Про це у листі до партійного керівництва Юрій Яновський писав так: «Розквітає по селах пісня. І не тільки стара пісня. В Решетилівці, в майстерні килимів жінки співають, сидячи коло верстатів, і пісня ходить поміж килимами по великій майстерні, ходить не як гостя, а як друг і супутник звільненого творчого труда. «Зелен сад-виноград, славне місто Ленінград, а які твої слова про Сергія Кірова?» Була в цих словах строгість і урочистість, сум і любов. Це – вірш П. Г. Тичини, покладений самотужки на музику» [2, с. 310].

Наступні рядки цього листа Юрія Яновського до С. Косіора та П. Постишева дають розуміння освітньої політики радянських ідеологів в Україні. Йшлося про скорочення годин мистецьких дисциплін, що, як передбачалося, не потрібні були радянській людині, яка, позбавлена глибокого духовного розвитку й національної пам'яті, мала розчинитися у сірій масі народу, стати «гвинтиком» чи «коліщатком» у єдиному суспільному механізмі. У своїй кореспонденції Ю. Яновський подавав власне бачення цього питання. «Думається мені, що не треба було НКО (Народний комісаріат освіти – О.Т., Н.Ч.) зрізати годину співу по школах» [2, с. 310], – писав адресант. Утім, далі в листі він, на жаль, так пояснював свою позицію: «Хто ж направить цю любов народу до пісні в здорове, організуюче русло?» [2, с. 310]. Очевидно, у цих словах митця, що писалися в підцензурних умовах, було чимало вимушеної фальші. Адже навряд чи Юрій Яновський, який шанобливо ставився до народнопоетичної стихії, вважав, що любов українців до пісні може стати деструктивним фактором.

До питання українського фольклору Юрій Яновський також звертається у своїй публіцистиці – нарисах і статтях. Так, у нарисі «Шляхи війни», написаному 5 листопада 1943 року, він осмислює такий фольклорний феномен, як невільницькі пісні. Під час Другої світової війни і після її завершення фольклорні тексти, породжені окупацією, викликали особливий інтерес з боку збирачів і дослідників фольклору. Важливо було відшукати й зафіксувати ці народнопоетичні зразки безпосередньо від живих «свідків історії». Тож цілком логічно, що Юрія Яновського, романтика за світобаченням, під час мандрівки щойно звільненою Україною не могли не зацікавити фольклорні тексти, породжені недавніми трагічними подіями.

Митець звертає увагу на нову хвилю відродження жанру невольничих пісень, які в національному письменстві мають свої джерела та давню традицію, сягаючи тих часів, коли українські землі спустошувалися монголо-татарами. Тема турецької неволі породила окремий корпус фольклорних текстів, серед яких, зокрема, такі думи як «Невольники на каторзі», «Плач невольника в турецькій неволі», «Маруся Богуславка», «Іван Богуславець», «Самійло Кішка», «Втеча трьох братів з турецької неволі», «Сокіл і соколятко» та ін. З огляду на присутність ліричного начала у текстах, покликаного розкрити переживання героїв-невольників, ці зразки народно-поетичного епосу вже навіть самі кобзарі нерідко називали невільничими піснями. Усе це на відміну, наприклад, від пісень козацьких, у яких розповідалося про бойові подвиги захисників рідної землі. Думи про турецьку неволю традиційно містили таку складову, як «плач невільника» з проханням до Бога про звільнення та повернення на рідну землю.

У наступні століття нації народна пісня залишалася самобутнім літописом доленосних подій в бутті української нації. Так, фольклорні тексти XIX століття фіксують той трагічний факт, що після остаточної ліквідації Гетьманщини та запровадження кріпацтва (1783 рік), український народ опинився в умовах подвійної неволі: соціальної (рабство у поміщиків) та національної (заборона

мови, культури та примусова служба в російській армії).

Не вдаючись до детального аналізу історії жанру, Юрій Яновський констатував: «Після сторічної перерви на Україні знову з'явились невільницькі пісні. Вигнані фашисти залишили по собі прокляту пам'ять, гори трупів мирних людей, гіркі сльози матерів по дочках і синах своїх, забраних у гітлерівську каторгу. Увечері збирається сім'я, зійдуться подруги тієї, що в Німеччині, дістають читані й перечитані листівки, – на марках мерзенна пика Гітлера. І співають:

Прощай, дорога Україно,
Проїдай, українська земля,
Прощайте, поля українські,
Та здрастуй, чужа сторона.
Вже третій дзвінок продзвонили,
Вже треба в вагони сідать
І кидать навік Україну,
В далеку Німеччину мчать.
Росте під віконцем калина,
Що я посадила її;
Мене вже удома не буде,
Я буду в чужій стороні.
Як мати зирне на калину,
Заллють дрібні сльози її,
А вітер подме з України,.
Про все він розкаже мені.

Фашисти розправляються з цвітом народу, з кращими його людьми. Каторга і шибениця – ось їх методи. Від одного до другого ідуть оповідання про останні хвилини знатних людей, покараних гітлерівцями» [2, с. 78].

У цьому ж таки нарисі Юрій Яновський пише про актуалізацію в роки війни такого жанру, як історичні легенди. «Прекрасні легенди дійдуть до далеких нащадків про орденоносну колгоспницю села Велика Димерка Одарку Безсмертну, повішену німцями. Вона, стоячи вже з зашморгом на шиї, вклонилася своїй землі на північ і на південь, на схід і на захід, сказала спокійно і голосно: «Прощай, золота Україно!» [2, с. 79]. Важко не помітити, що опис цієї легенди (очевидно, як і сама легенда) цілковито витриманий у дусі соціалістичного реалізму. Невипадково йшлося саме про «орденоносну колгоспницю», а інформування про її поклони своїй землі «на північ і на південь, на схід і на захід» відлунювало ідеями дружби народів та інтернаціалізації.

У нарисі «Ми чуємо вас!», що був написаний 9 вересня 1944 року, Юрій Яновський знову звертається до теми українських остарбайтерів, які опинилися у фашистській неволі. «Була на нашій землі колись татарська неволя. Про неї в народі залишилися страшні перекази. Фашистська неволя страшніша» [2, с. 82], – справедливо констатував письменник, який був сучасником подій Другої світової війни. «Ми ніколи не простимо фашистам страждань українських юнаків, українських дівчат, – продовжував він. – Гітлерівського звіра треба добити в його барлозі. Ніякої пощади винищувачам нашої молоді! Хай скільки завгодно ниють деякі зарубіжні журнали – оборонці «бідного» переможеного фріца, з яким ще треба поводитися гуманно. Фашиста треба взяти за горлянку і витрусити з його підлої душі всі таємниці про сховані в підземеллі заводи з нашими людьми. Треба заарештувати і суворо судити фашистських злочинців-рецидивістів, обшукати старанно їх злодійську «малину» – гітлерівську Німеччину, бо крізь ніч неволі весь час линуть до нас голоси рідних радянських людей. Вони благають про допомогу, про визволення, про життя. Ми чуємо вас, товариші, ми пам'ятаємо про вас, ми йдемо!» [2, с. 82–83].

Цей нарис фіксує щирий патріотизм Юрія Яновського, а разом із тим і його понадмірний гнів на адресу фашистських окупантів, посилений враженнями, отриманими під час мандрівки звільненою Україною. До краю Юрія Яновського вразили картини, які він побачив на місці колишнього рідного дому, та розпач рідної матері: «Як ми заїздили до мами, які вони були страшні з Льолею коло спаленої школи, босі, а мама варила картошку в печі, яка залишилась від будинку. Мама так плакала голосно, що я ніколи за все життя не чув від неї» [2, с. 329].

Водночас у нарисі «Ми чуємо вас!» присутня й властиво соцреалістична риторика, яка передбачала згущення негативних барв та емоцій, перемежування ненависті та зневаги, коли йшлося про ворога, зокрема й фашиста-окупанта, образ якого є карикатурно-зооморфним. Звідси – образ «гітлерівського звіра», якого «треба добити в його барлозі». Уся Німеччина у рецепції Юрія Яновського – виключно «злодійська» й «гітлерівська». Тож жоден «фріц», ставши так званим «історичним невдахою», не може вважатися «бідним», тобто заслуговувати хоча б на мізерне співчуття. Спостерігаючи за підсудними під час Нюрнберзького процесу, у листах до дружини Юрій Яновський давав речникам нацистської ідеології жорсткі характеристики: «Дивишся на цю сволоч на лаві підсудних – і не можеш за місяців півтора звикнути, що це люди, – гірше чортів, прокляті душі» [2, с. 334]. Зважаючи на масштаби тієї трагедії, що спіткала українську націю під час Другої світової війни, не можемо не погодитися

з жодним зі слів Юрія Яновського, публіциста й письменника. У цьому контексті привертають увагу і його «Київські оповідання», у яких ворог зображений як садист, чия мета – не просто перемога, а приниження людської гідності.

На жаль, трагізм ситуації полягав у тому, що радянська репресивна машина, яка наприкінці 1930-х років духовно знищила творчий геній Яновського-неоромантика, була так само безжально жорстокою до тих, хто був насильно вивезений на примусові роботи до Німеччини. Уже після свого визволення з фашистської неволі ці люди десятиліттями були під підозрою, жили з тавром, упродовж десятиліть відчували соціальну дискримінацію і психологічний тиск.

Осмислення фольклорної стихії, особливого місця пісні в житті українців знаходимо також у нарисі Юрія Яновського «В Острі» (дата написання – 23 червня 1944 року). «Ми виїхали до м. Остер на Чернігівщині, щоб послухати тамтешній хор, – писав автор. – Дорогою думалося про роль пісні в житті народу, про два десятки тисяч записаних українських пісень, про пісню в бою й пісню на відбудові» [2, с. 83]. Осмислюючи феномен пісенності українського (на той момент – уже радянського) народу, Юрій Яновський мав сміливість вмістити у своєму нарисі згадки про історію власне української нації. «Пісня в житті нашого народу має особливе, виняткове значення й місце. Піснею зустрічають весну, піснею славлять осінь, що всього надбала. З піснями людина одружується, пісня її проводжає в могилу. Попереду козацьких полків їхали на добрих конях кобзарі. Пісня посвячує мирний труд, дає сили на подвиг, дає натхнення на боротьбу. Багато можна писати й говорити про пісню, а переспівати наші пісні не здолає й найбільший співак у світі» [2, с. 83], – з гордістю констатував він.

У межах досліджуваної проблематики на окрему увагу заслуговує нарис «Селянське весілля на Україні» (дата написання – 1 січня 1946 року), що увійшов до циклу нарисів «Листи з Нюрнберга», які Юрій Яновський, як кореспондент республіканської преси, написав під час перебування на Нюрнберзькому процесі. Тут, у Нюрнберзі, закордонні колеги йому презентували брошуру, про яку він писав так: «На обкладинці цієї маленької книжечки схематично зображено карту України, шлюбний вінець з небагатої сільської церкви, надруковано назву: «Селянське весілля на Україні, визволеній від більшовизму». Це видання привезли мені з Парижа, але Франція не має до нього відношення, хоча текст і французький. Це трюк німецької пропаганди, яка залила Францію подібними «книгами», надрукованими в Берліні французькою мовою» [2, с. 167].

Книжка містила у собі світлини з українського весілля, які супроводжувалися підписами-коментарями, що дозволяла зрозуміти суть і значення зафіксованих фотографом обрядових дійств і моментів. «Просте селянське весілля сфотографоване у всій його патріархальній простоті: тут і весільний поїзд з гармошкою, і церква, де священик («ле поп») благословляє шлюб, і вінчання, і обмін обручками, і бідний вінець над головою нареченої, і подружка її з свічкою, І зв'язані хустиною руки: чоловіча й жіноча. Дорога з церкви додому, танці на дорозі, усмішки священика, «теж запрошеного на весілля», весільний обід, знову танці і, нарешті, – «молода пара танцює при світлі вечірнього сонця» [2, с. 167].

У цьому нарисі Юрій Яновський озвучував ті ідеологічні питання, які виникали у нього у процесі перегляду брошури, і сам намагався знайти на них відповідь. «Виникають питання: що хотіли сказати цим виданням німецькі пропагандисти? Те, що Україна не знала весіль перед німецькою навалою? Що народ при них тільки те й робить, що одружується й танцює? Мовляв, дивіться, пани французи, – ось вам легендарна країна Запорозької Січі, Дніпробуду, колгоспів,– і вона не бунтує, у неї на думці лише весілля. Варто розглянута фото уважніше. Еге, ось там – німець у натовпі. Руки в кишенях, цигарка в зубах, на грудях висить чи то бінокль, чи то фотоапарат. Фріц видавив з себе усмішку, дивлячись на танці. Мораль: німець на Україні – свій брат. Ось другий німець безсоромно дивиться на молоду, І підпис: «Подружжя знайомиться з німецьким агрономом». Мораль: ось хто господар в українському селі. Весільний стіл, молода наливає чоловікові горілку, на стіні, над його головою – портрет Гітлера. Мораль: ось куди проникнув культ «фюрера»! [2, с. 167–168]. Ясна річ. Український радянський письменник міг дати лише такий коментар і лише таку характеристику подібній видавничій продукції.

Натомість сучасні дослідники системи нацистської пропаганди демонструють цілковито інше бачення окресленої проблеми. Зокрема, Олексій Гончаренко, аналізуючи зміст окупаційної періодики, стверджує, що «гітлерівська пропаґанда базувалася на трьох ключових наративах (змістових блоках), а саме: антиросійському, антирадянському та антисемітському. Всі вони тісно переплiталися між собою, але домінував усе ж перший» [1, с. 109]. Учений вказує, що «у змісті матеріалів було сформовано виняткoво неґа-

тивний образ Москви, Російської імперії та більшовицької держави – окупаційних властей, які різними способами поневолювали Україну» [1, с. 108].

Москва (і російсько-імперська, і більшовицька) прагнула не лише позбавити Україну її тисячолітньої історії. Її політика традиційно спрямовувалася на відлучення українців від національної мови та національної культури – звичаїв, традицій та обрядів. Усе це в сукупності мало б привести до зросійщення української нації, яка як така мала назавжди зникнути.

Лист Юрія Яновського до дружини свідчив, що він надзвичайно серйозно поставився до того завдання, яке поставила перед ним радянська влада, делегуючи його у Нюрнберг. Більше того, письменник прагнув готувати достойний матеріал. «Радий, що моя праця комусь подобається, бо тут стільки ажіотажу було кореспондентського, що треба було тримати свою лінію і не піддаватися на дешевку» [2, с. 336], – писав він дружині. І хоча у текстах «Листів з Нюрнберга» Юрій Яновський не дозволяв собі нічого антирадянського, окремі з нарисів уже самі по собі суперечили радянській пропаганді, тому й не були надруковані. У кореспонденції до дружини з Нюрнберга, написаній на початку лютого 1946 року, Ю. Яновський скаржився на те, що не всі його замітки погоджуються друкувати на шпальтах української періодики. «30.01 я послав до редакції (йдеться про редакцію газети «Правда України» – О.Т., Н.Ч.) нарис №12. А надрукували вони значно менше. … Особливо мені шкода 2 нарисів з ненадрукованих: «Крестьянские свадьбы на Украине» та «По Германии» [2, с. 336]. І це не випадково. Перший із нарисів містив згадку про оригінальну назву пропагандистської брошури – «Селянське весілля на Україні, *визволеній від більшовизму*» (курсив наш – О.Т., Н.Ч.). Це було одіозною обставиною: український читач міг отримати розуміння того, що «визволення від більшовизму» дасть можливість повернутися до свого національного коріння, єства і сутності. А нарис «По Німеччині» міг найменшою деталлю спотворити той образ радянського раю, який радянські ідеологи закладали у свідомість українців.

Висновки. Тож зацікавлення Юрія Яновського національним фольклором варто виводити з його романтичного світобачення і світовідчуття, які, у свою чергу, дали можливість цьому талановитому автору розкрити свій талант у традиціях неоромантичної течії. Неоромантики, подібно до представників романтизму, розглядали фольклор як самобутнє джерело літературної творчості. Водночас вони демонстрували розуміння фольклорних текстів як самобутніх історичних документів, що лише посилювало їхню увагу до цих пам'яток. Підтвердження всього цього знаходимо в тих наративах Ю. Яновського, які стосувалися питань фольклору. Разом із тим, ці наративи дають можливість простежити історію побутування українського фольклору в радянський період, а ще вони є документами, що дають розуміння того, наскільки важко було Юрію Яновському проходити процес «радянізації».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гончаренко О.М. Ключові антиросійські наративи у пропаґандистському дискурсі періодичних видань німецьких окупаційних зон України (1941–1944 рр.). Український історичний журнал. 2022. № 6. С. 108–119.

2. Яновський Ю. І. Твори: В 5-ти т. Т. 5/. Упоряд., дриміт. К. Волинський. Київ : Дніпро, 1983. 382 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 44
Том 2

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп’ютерна верстка • *Оксана Молодецька*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 33,02.
Підписано до друку: 31.12.2025. Замов. № 0126/094. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.